Κοινωνία και Φύση

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

για την αυτονομία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικολογική ισορροπία

Murray Boockin
ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
Συνέντευξη στην Κοινωνία και Φύση/
Η σημασία του συνομοσπονδισμού

Τάκης Φωτόπουλος
Οι οικονομικές βάσεις της οικολογικής κοινωνίας

Andre Gunder Frank & Marta Fuentes James O'Connor
10 θέσεις για τα κοινωνικά κινήματα
Πολιτική στρατηγική για τα οικολογικά κινήματα

Κώστας Σταμάτης
Ορθοπραξτικά περιεχόμενα κοινωνικής αλληλεγγύης

Janet Biehl Howard Hawkins
Η ενσωμάτωση των Ευρωπαίων Πρασίνων
Κοινοτικός ή εργατικός έλεγχος;/
Οι Πράσινοι στη Β. Αμερική

L. Davidoff, D. Foreman, M. Boockin
Ριζοσπαστικά οράματα και στρατηγικές
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ - ΔΙΑΛΟΓΟΣ

3

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ '93

Κοινωνία και φύση

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

Εκδίδεται από την αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία Κοινωνικών-Οικολογικών Εκδόσεων και Παρεμβάσεων "**Κοινωνία και Φύση**" Κολοκοτρώνη 31, Αθήνα, τηλ: (01) 322 4344, Fax: (01) 322 4873.

Η διεθνής έκδοση του περιοδικού **Κοινωνία και Φύση** κυκλοφορεί σε ολόκληρο τον κόσμο με τον τίτλο **Κοινωνία και Φύση/Society and Nature, The Journal of Political Ecology** και εκδίδεται από κοινού από τις Εκδόσεις Κοινωνία και Φύση και Aigis Publications Ltd., P.O. Box 637, Littleton CO 80160-0637, U.S.A.

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ Εκδόσεις **Κοινωνία και Φύση**

ΕΚΔΟΤΗΣ Νίκος Ηλιόπουλος

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Αγγλία: Τάκης Φωτόπουλος (υπεύθυνος ύλης)
Ελλάδα: Νίκος Ηλιόπουλος, Κώστας Σταυρόπουλος
ΗΠΑ: Παύλος Σταυρόπουλος

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Μάριος Βασιλόπουλος, Θανάσης Καλόμαλος, Βασίλης Καρασμάνης, Αλέξανδρος Κόντος, Περικλής Κοροβέσης, Πάρις Μπουρλάκης, Γιώργος Πουρής, Ηλίας Τριανταφυλλόπουλος, Νίκος Χλύκας.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Janet Biehl (ΗΠΑ), Murray Bookchin (ΗΠΑ), Dan Chodorkoff (ΗΠΑ), John Clark (ΗΠΑ), Paul Ekins (Αγγλία), Andre Gunder Frank (Ολλανδία), Κορνήλιος Καστοριάδης (Γαλλία), Penny Kemp (Αγγλία), James Robertson (Αγγλία), Δημήτρης Ρουσσόπουλος (Καναδάς), Victor Toledo (Μεξικό).

Φωτοστοιχειοθεσία - Σελιδοποίηση: **ΦΩΤΟΓΡΑΜΜΑ Ε.Π.Ε.**
Ριζαρείου 19, 152 33 Χαλάνδρι
Εκτύπωση - Μοντάζ: **ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ**

Τιμή τεύχους: δρχ. 1.000
Συνδρομές Εσωτερικού (3 τεύχη): 3.000 δρχ. (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Εξωτερικού: 4.200 δρχ.
Νομικά πρόσωπα, Οργανισμοί κ.λπ.: 5.000 δρχ.
Εμβάσματα κ.λπ.: "Κοινωνία και Φύση", Κολοκοτρώνη 31, Αθήνα, 105 62

Άρθρα προς δημοσίευση θα πρέπει να στέλνονται δακτυλογραφημένα σε δύο αντίτυπα, να συνοδεύονται από σύντομο βιογραφικό και, κατά κανόνα, να μην ξεπερνούν τις 8.000 λέξεις. Κείμενα για τη στήλη "διαλόγου" και τη "βιβλιοκρισία" δε θα πρέπει να ξεπερνούν τις 2.500 λέξεις, εκτός αν πρόκειται για άρθρο-απάντηση σε ήδη δημοσιευθέν άρθρο οπότε, κατά κανόνα, δε θα πρέπει να ξεπερνά τις 5.000 λέξεις.

Άρθρα που προορίζονται και για τη διεθνή έκδοση του περιοδικού πρέπει να στέλνονται μεταφρασμένα στα αγγλικά. Κείμενα αποκλειστικού ελληνικού ενδιαφέροντος, ή μη εγκρινόμενα από τους διεθνείς συμβούλους του περιοδικού, δε θα δημοσιεύονται στη διεθνή έκδοση.

Τα δημοσιευόμενα ενυπόγραφα κείμενα εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων τους που, δε συμπίπτουν αναγκαστικά με τις απόψεις των μελών της Συντακτικής ή των Συμβουλευτικών Επιτροπών. Τα ανυπόγραφα κείμενα εκφράζουν τις απόψεις της Συντακτικής Επιτροπής.

ISSN 1062-9599

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ 1 / ΤΕΥΧΟΣ 3 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1993

❑ Οι στόχοι μας 2
❑ Σ' αυτό το τεύχος 7

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

α ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τάκης Φωτόπουλος — Οι οικονομικές βάσεις της οικολογικής κοινωνίας. 15
Murray Bookchin — Η σημασία του συνομοσπονδισμού 51
Howard Hawkins — Κοινοτικός έλεγχος, Εργατικός έλεγχος και η Συνεταιριστική κοινοπολιτεία 64

β Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

James O'Connor — Πολιτική στρατηγική για τα οικολογικά κινήματα. 95
Murray Bookchin — Η μετάβαση στην οικολογική κοινωνία (Συνέντευξη στην *Κοινωνία και Φύση*) 101
Κώστας Σταμάτης — Ορθοπρακτικά περιεχόμενα κοινωνικής αλληλεγγύης 115
L. Davidoff, D. Foreman, M. Bookchin — Ριζοσπαστικά οράματα και στρατηγικές 127

γ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Andre Gunder Frank, Marta Fuentes — 10 θέσεις για τα κοινωνικά κινήματα 153
Janet Biehl — Η αφομοίωση των Ευρωπαίων Πράσινων: από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα 177
Howards Hawkins — Οι Πράσινοι στη Βόρειο Αμερική: κρατισμός εναντίον Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού 197

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

Θοδωρής Παπαδόπουλος — "Urbanization wihtout cities" του Murray Bookchin 237

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Μιχάλης Ντασκαγιάννης — Η οικολογική διάσταση στα έργα των Μαρξ-Ένγκελς 243

Οι μεταφράσεις των κειμένων έγιναν από τους: Λευτέρη Αδειλίνη, Βασίλη Καπετανγιάννη, Γιώργο Πουλάδο και Πάρι Μπουρλάκη. Επιμέλεια: Τάκης Φωτόπουλος.

ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΜΑΣ

Πριν ένα αιώνα ο Μαρξ μπορούσε βάσιμα να υποστηρίξει ότι η εναλλακτική λύση στο σοσιαλισμό είναι η βαρβαρότητα. Οσο σκληρή κι αν ήταν η χειρότερη εναλλακτική λύση, η κοινωνία μπορούσε τουλάχιστον να ελπίζει πως κάποτε θα την ξεπερνούσε και θα συνερχόταν. Σήμερα η κατάσταση έχει γίνει πιο σοβαρή. Η οικολογική κρίση της εποχής μας έχει τοποθετήσει τις εναλλακτικές λύσεις της κοινωνίας σε ένα πολύ πιο κρίσιμο επίπεδο. Στη νέα χιλιετία που ανατέλλει ή θα δημιουργήσουμε μια **οικοτοπία,** βασισμένη σε οικολογικές αρχές —συνεχίζοντας με προσαρμογή στις σημερινές συνθήκες, την παράδοση της *πόλεως*, με την ελληνική του όρου έννοια— ή θα αντιμετωπίσουμε τη βαρβαρότητα. Στην καλύτερη περίπτωση, η βαρβαρότητα αυτή θα μπορούσε να πάρει τη μορφή μιας κοινωνίας ακόμα πιο τεχνοκρατικής και συγκεντρωτικής από τη σημερινή και τελικά εντελώς ολοκληρωτικής, μολονότι στο τυπικό επίπεδο οι θεσμοί της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μπορεί να συνεχίζουν να λειτουργούν. Στη χειρότερη, ακόμα και ο ίδιος ο αφανισμός μας σαν είδους δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς με τα σημερινά δεδομένα.

Ξεκινώντας από την υπόθεση ότι η ανθρωπότητα, έστω και στο χείλος του γκρεμού, θα προσπαθήσει να δώσει λύση στο οικολογικό πρόβλημα, η κρίσιμη επιλογή που αντιμετωπίζει είναι μεταξύ δύο, ριζικά διαφορετικών, προτεινόμενων λύσεων. Η **τεχνοκρατική λύση** που προωθείται σήμερα από το καπιταλιστικό σύστημα και υποστηρίζεται από τους διάφορους περιβαλλοντολόγους επιδιώκει τεχνολογικές διεξόδους από την οικολογική κρίση (π.χ. πυρηνική σύντηξη/πρόγραμμα για τον «Διεθνή θερμοπυρηνικό αντιδραστήρα», που στοχεύει στην παροχή καθαρής, απεριόριστης και ασφαλούς ενέργειας), οι οποίες, για να είναι συμβατές με το υπάρχον κοινωνικό σύστημα, συνήθως προϋποθέτουν ακόμα μεγαλύτερη συγκέντρωση από τη σημερινή. Εντούτοις, «μια οικολογική τεχνοκρατία... αν ήταν εφικτή, απαιτεί ένα πολύ πειθαρχημένο σύστημα κοινωνικής διεύθυνσης, που είναι ριζικά ασυμβίβαστο με τη δημοκρατία και την πολιτική συμμετοχή του λαού»[1]. Αντίθετα, η **οικοδημοκρατική λύση,** ανάγοντας τα αίτια της οικολογικής κρίσης στο ίδιο το κοινωνικό σύστημα που βασίζεται στη θεσμοθετημένη κυριαρχία (και όχι απλώς στην εκμετάλλευση) του ανθρώπου

1. Murray Bookchin, *Remaking Society,* Black Rose, 1989.

από τον άνθρωπο και τη συνακόλουθη προσπάθειά του να κυριαρχήσει τη φύση, απαιτεί μορφές κοινωνικής οργάνωσης που βασίζονται στην άμεση, πολιτική και οικονομική, δημοκρατία και αντίστοιχες τεχνολογικές και οικονομικές δομές. Ανεξάρτητα, επομένως, από το θέμα κατά πόσο η πρώτη λύση είναι εφικτή, η δεύτερη θέτει άμεσα το αίτημα ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος.

Δεν είναι όμως μόνο η οικολογική κρίση που κάνει επιτακτική την ανάγκη επεξεργασίας ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος. Την ανάγκη αυτή επίσης επιβάλλει η γενικότερη κοινωνική, οικονομική και κρίση αξιών που σημαδεύει την παγκόσμια επικράτηση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού μετά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού προτάγματος, τόσο στη μαρξιστική-λενινιστική όσο και στη σοσιαλδημοκρατική μορφή του. Ο θρίαμβος του μερικού συμφέροντος πάνω στο γενικό, που αντιπροσωπεύει ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός, συνοδεύεται αναπόφευκτα από την ενίσχυση των ταξικών, εθνικιστικών, φυλετικών, θρησκευτικών διαφορών. Αδιαφιλονίκητη μαρτυρία της κρίσης αποτελεί η παγκόσμια διόγκωση της φτώχειας και της ανισότητας και η παράλληλη ενδυνάμωση της διαλεκτικής της βίας, ατομικής και συλλογικής, με εναύσματα οικονομικά, εθνικιστικά, ρατσιστικά κλπ. Είναι επομένως φανερό ότι το νέο πρόταγμα πρέπει «να υπερβαίνει τους συμβατικούς ορίζοντες του καπιταλισμού, του σοσιαλισμού και της μικτής οικονομίας»[2]. Ηδη μια νέα συναίνεση ανατέλλει στο χώρο της ριζοσπαστικής αριστεράς, όσον αφορά το περιεχόμενο του απελευθερωτικού προτάγματος. Τη συναίνεση αυτή εύστοχα εκφράζει το Μανιφέστο των Ευρωπαίων Οικοσοσιαλιστών: «Η πολιτική αντίδραση απέναντι στους κοινωνικούς και τους οικολογικούς κινδύνους πρέπει να είναι πάνω από όλα μια αποκεντρωμένη συμμετοχική και κατά το δυνατόν άμεση δημοκρατία»[3].

Αντίθετα η παραδοσιακή αριστερά (σοσιαλδημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα, ευρω-αριστερά) έχει προσχωρήσει στη «νεοφιλελεύθερη συναίνεση» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Το περιεχόμενο της συναίνεσης αυτής προσδιορίζεται από τη μεγιστοποίηση της ελευθερίας των δυνάμεων της αγοράς σε βάρος του κράτους-πρόνοια, που συνεχώς υποσκάπτεται και σε βάρος του κρατικού στόχου για πλήρη απασχόληση, που οριστικά

---

2. James Robertson, *Future Wealth,* Cassell, 1990.
3. Πιέρ Ζυκιέν κ.ά. *Το μανιφέστο των οικοσοσιαλιστών,* Εποχή, 1991.

εγκαταλείπεται. Χαρακτηριστικό σύμπτωμα της κρίσης του σοσιαλιστικού κινήματος αποτελεί το γεγονός ότι η κατάρρευση του κρατικού σοσιαλισμού, αντί να οδηγήσει στην αναζήτηση νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης, συμβατών με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, έχει ωθήσει σήμερα την παραδοσιακή αριστερά (παλιά και τ. «νέα») στην υιοθέτηση ακόμα και των μαζικών ιδιωτικοποιήσεων του κοινωνικού πλούτου, που στοχεύουν στη δημιουργία νέων ευκαιριών για το ιδιωτικό κεφάλαιο και τη συνέχιση της «ανάπτυξης» που έχει οδηγήσει στη σημερινή κρίση!

Αλλά και το ίδιο το οικολογικό κίνημα, παρά την εντεινόμενη οικολογική κρίση, βρίσκεται επίσης σε ύφεση μετά την «απογείωσή» του την προηγούμενη δεκαετία. Ενα τμήμα του, ιδιαίτερα στην Ευρώπη (περιβαλλοντισμός) έχει ήδη ενσωματωθεί στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα και στοχεύει στο «φιλελεύθερο εκδημοκρατισμό» του κράτους και σε αποσπασματικά περιβαλλοντικά μέτρα. Το αποτέλεσμα είναι η προϊούσα απορρόφησή του από τα παραδοσιακά πολιτικά σχήματα (σοσιαλδημοκρατία, ευρω-αριστερά κλπ.). Ενα άλλο τμήμα, ιδιαίτερα στις Η.Π.Α., έχει στραφεί στον ιδεαλισμό ή σε ιρασιοναλιστικές και συχνά μεταφυσικές προσεγγίσεις του οικολογικού προβλήματος που επίσης, είναι συμβατές με την αναπαραγωγή του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος.

Η αδυναμία του οικολογικού κινήματος να προτείνει ένα εναλλακτικό κοινωνικό όραμα είναι, για μας, βασική αιτία της κρίσης του και της εξελισσόμενης αποσύνθεσής του. Γι' αυτό και το περιοδικό αυτό διαφέρει από τα συνηθισμένα οικολογικά περιοδικά που επικεντρώνουν την προσοχή τους στα συμπτώματα της οικολογικής κρίσης (καταστροφή περιβάλλοντος κλπ.), αντί για τις κοινωνικές αιτίες της. Ο προβληματισμός του διαφοροποιείται τόσο από την παραδοσιακή αριστερή σκέψη όσο και από τον περιβαλλοντισμό και την «τεχνοκρατική» οικολογική σκέψη. Από την παραδοσιακή αριστερά, γιατί η ιστορία έδειξε ότι η κατάληψη (αντί για την αναίρεση) της εξουσίας και η αλλαγή της οικονομικής δομής δεν οδηγούν σε αλλαγή του κοινωνικού μοντέλου, αλλά σε αναπαραγωγή των ιεραρχικών δομών. Από τον περιβαλλοντισμό, γιατί δεν θέτει άμεσα θέμα αλλαγής του κοινωνικού μοντέλου, αλλά αναζητεί τεχνοκρατικές ή «μπαλωματικές» λύσεις του οικολογικού προβλήματος, στο πλαίσιο του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος, αγνοώντας τον κοινωνικό χαρακτήρα της οικολογικής

κρίσης.

Βασική μας φιλοδοξία είναι η παρουσίαση του διεθνούς προβληματισμού σχετικά με την προσπάθεια επεξεργασίας ενός νέου κοινωνικού προτάγματος και η ανάπτυξη παρόμοιου προβληματισμού στη χώρα μας, ξεκινώντας από την κλασική δημοκρατική παράδοση και τις σημερινές ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας. Η υλοποίηση του απελευθερωτικού προτάγματος και η μετάβαση από την ιεραρχική κοινωνία σε μιά οικολογική κοινωνία νοείται κυρίως σαν το αποτέλεσμα της διαλεκτικής σύνθεσης τριών σημερινών τάσεων πού εκφράζονται από αντίστοιχες πολιτικές παραδόσεις και κινήματα: η **αυτόνομη-δημοκρατική παράδοση** (που περιλαμβάνει το φεμινιστικό κίνημα), το **ελευθεριακό σοσιαλιστικό** και το **ριζοσπαστικό οικολογικό** κίνημα. Ο υπότιτλος του περιοδικού εκφράζει ακριβώς τις τάσεις αυτές και τα αντίστοιχα αιτήματα για μια οικολογική κοινωνία. Για μας, η οικολογική κοινωνία σημαίνει την εξάλειψη της ανισοκατανομής της πολιτικής και οικονομικής δύναμης και των συνακόλουθων ιεραρχικών δομών, είτε θεσμοθετημένων (π.χ. κυριαρχία άνδρα πάνω στη γυναίκα), είτε «αντικειμενικών», (π.χ. κυριαρχία Βορρά πάνω στο Νότο στο πλαίσιο του καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας). Η πολιτική επομένως πρέπει να πάψει να είναι τεχνική άσκησης της εξουσίας και να ξαναγίνει η αυτοδιεύθυνση της κοινωνίας από τα μέλη της, πράγμα που σημαίνει ότι «η αναγέννηση του δημοκρατικού κινήματος θα πρέπει να περάσει από τη δημιουργία νέων μορφών πολιτικής οργάνωσης»[4].

Μολονότι για εμάς, τόσο το απελευθερωτικό πρόταγμα, όσο και η στρατηγική υλοποίησής του πρέπει να καθορίζονται από την αρχή της κοινωνικής και προσωπικής αυτονομίας, δεν προκαθορίζουμε το συγκεκριμένο περιεχόμενο της οικολογικής κοινωνίας και της διαδικασίας πραγμάτωσής της και τα θέματα αυτά θα αποτελέσουν τα κύρια αντικείμενα του προβληματισμού του περιοδικού μας. Η στρατηγική, επομένως, της μετάβασης από το σήμερα στο αύριο, από το «φιλελεύθερο-ολιγαρχικό» κράτος σε μια ελευθεριακή συνομοσπονδία τοπικών κοινοτήτων, από το **μερικό** στο **γενικό** ανθρώπινο συμφέρον, πρέπει να αποτελέσει βασικό στοιχείο της συζήτησης γιά την επεξεργασία ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος.

Για να συζητήσουμε όλα αυτά τα θέματα χωρίς προκατασκευασμένες α-

---

4. Κορνήλιος Καστοριάδης, Συνέντευξη στον Roger-Pol Droit, *Le Monde*, αναδημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 15/12/1991).

παντήσεις, επιδίωξή μας είναι το περιοδικό να λειτουργήσει σαν ένα **φόρουμ** γιά την ανταλλαγή ιδεών μεταξύ κοινωνικών οικολόγων, οικοσοσιαλιστών και άλλων αριστερών πράσινων κινημάτων, σε μια απόπειρα σύνθεσης των δημοκρατικών, ελευθεριακών σοσιαλιστικών και ριζοσπαστικών πράσινων παραδόσεων. Στόχος μας επομένως είναι η πολυεδρική συζήτηση του κάθε θέματος στην προσπάθεια επεξεργασίας ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος. Στην προσπάθεια, όμως, αυτή δεν ξεκινούμε ούτε με κλειστά θεωρητικά σχήματα που θεμελιώνονται σε κάποιο ρασιοναλιστικό «επιστημονισμό» ούτε με μεταφυσικά και ιρασιοναλιστικά συστήματα. Για μας, οι ρίζες της οικολογικής κρίσης είναι συγχρόνως θεσμικές και ιδεολογικές, ψυχολογικές και πολιτιστικές, γι' αυτό και κάθε σφαιρική ερμηνεία «πρέπει να αποφεύγει τόσο τις μονόπλευρες ματεριαλιστικές ερμηνείες, που ταυτίζουν «το πρόβλημα» με την οικονομική εκμετάλλευση ή «τις υλικές συνθήκες», όσο και τις εξ ίσου μονόπλευρες ιδεαλιστικές ερμηνείες, που το ταυτίζουν με συστήματα ιδεών, όπως ο ανθρωποκεντρισμός»[5]. Δεν στηρίζουμε, δηλαδή, τα αιτήματα της αυτονομίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της οικολογικής ισορροπίας σε καμιά «αντικειμενική» ή μεταφυσική «αλήθεια» ή τελεολογία, αλλά στη δική μας, προσωπική, υπεύθυνη **Εκλογή** ανάμεσα σε συνυπάρχουσες τάσεις και την **Ερμηνεία** που συνεπάγεται η εκλογή μας.

Στο πλαίσιο της παραπάνω προβληματικής, το περιοδικό φιλοξενεί:

□ άρθρα ξένων (πρωτότυπα ή σε αναδημοσίευση) και Ελλήνων συγγραφέων, που αναπτύσσουν κριτική του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού μοντέλου ή/και προβληματίζονται πάνω σε θέματα αναδιοργάνωσής του,
□ άρθρα σε θέματα προβληματισμού σε σχέση με την ανάπτυξη εναλλακτικής θεωρητικής ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων, πέρα από τον «επιστημονισμό», τόσο του κυρίαρχου φιλελεύθερου παραδείγματος όσο και του μαρξιστικού, καθώς και θέματα φιλοσοφίας της επιστήμης και
□ βιβλιοκριτική εργασία που παρουσιάζει τα νέα ρεύματα στο χώρο του προβληματισμού του.

---

5. John Clark, ``Social Ecology: a philosophy of dialectical materialism'', στο βιβλίο του *Environmental Philosophy,* Prentice Hall, 1992.

Σ'ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

Το κρίσιμο ερώτημα που ιστορικά δίχαζε την Αριστερά και ακόμα διχάζει τα νέα κοινωνικά κινήματα που την διαδέχθηκαν (στο βαθμό που σήμερα το μεγαλύτερο τμήμα της παίρνει σαν δεδομένο το παρόν κοινωνικό σύστημα) είναι το θέμα της μορφής της νέας (οικολογικής) κοινωνίας και της συνακόλουθης στρατηγικής και τακτικής για την υλοποίησή της. Ιδιαίτερα σημαντικό, σε κάθε προσπάθεια επεξεργασίας ενός νέου απελευθερωτικού προτάγματος, είναι το ζήτημα της σχέσης του κράτους με τη νέα κοινωνία, καθώς και του ρόλου του στη μεταβατική διαδικασία – συμπεριλαμβανομένου του επίμαχου θέματος της συμμετοχής των ριζοσπαστών στις εθνικές εκλογές και τους κρατικούς θεσμούς. Δεδομένου ότι η Κοινωνική Οικολογία αποτελεί σήμερα το μόνο ρεύμα στο Πράσινο κίνημα – και στην Αριστερά γενικότερα – που προτείνει ένα περιεκτικό όραμα μιας νέας κοινωνικής οργάνωσης, τα άρθρα στην πρώτη θεματική υπο-ενότητα σκιαγραφούν τη μορφή που θα μπορούσε να πάρει μια οικολογική κοινωνία, με βάση την προτεινόμενη από τους κοινωνικούς οικολόγους μορφή κοινωνικής οργάνωσης, δηλαδή τον συνομοσπονδιακό κοινοτισμό, ο οποίος στοχεύει στην αντικατάσταση της σημερινής καπιταλιστικής "δημοκρατίας" με μια συμμετοχική και οικονομική δημοκρατία.

*Ο **Τάκης Φωτόπουλος**, ξεκινώντας απ' το γεγονός ότι μέχρι σήμερα δεν έχουν αναπτυχθεί παρά μόνο οι γενικές αρχές ενός μοντέλου κοινοτικοποιημένης οικονομίας, επιχειρεί να σκιαγραφήσει ένα οικονομικό μοντέλο συνομοσπονδιακού κοινοτισμού για την οικολογική κοινωνία, καθώς και τη μεταβατική στρατηγική που θα μας οδηγούσε στη νέα κοινωνία. Το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του μοντέλου αυτού, που το διαφοροποιεί από παρόμοια μοντέλα (κεντρικού ή αποκεντρωμένου) σχεδιασμού, είναι ότι η δημιουργία μιας οικονομικής δημοκρατίας, η οποία ικανοποιεί τις ανθρώπινες ανάγκες χωρίς να θυσιάζει το δικαίωμα επιλογής του καταναλωτού, δεν προϋποθέτει την προηγούμενη (μυθική) κατάργηση της σπάνης.*

*Ο **Murray Bookchin**, ορίζοντας την έννοια του συνομοσπονδισμού, αμφισβητεί τις υποθέσεις στις οποίες στηρίζεται η θέση υπέρ της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και απορρίπτει τόσο τον τοπικιστικό επαρχιωτισμό μερικών οικολόγων όσο και τον διεθνοποιημένο καταμερισμό εργασίας, στον*

οποίο –αναπόφευκτα– οδήγησε η δυναμική της οικονομίας της αγοράς που βασίζεται στην αρχή "ανάπτυξη ή θάνατος". Κατά τον συγγραφέα, η σύνθεση μεταξύ συγκεντρωτισμού και αποκεντρωτισμού μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω του συνομοσπονδισμού, εάν, βέβαια, ο στόχος είναι η εγκαθίδρυση μιας οικολογικής κοινωνίας με τη μορφή συμμετοχικής δημοκρατίας. Υπάρχει επομένως μια εγγενής ένταση μεταξύ συνομοσπονδισμού και κρατισμού, εφόσον η μακροπρόθεσμη συνύπαρξη και των δύο είναι αδύνατη.

*Ο **Howard Hawkins**, αντιπαραθέτει τη θέση της παραδοσιακής αριστεράς για τον εργατικό έλεγχο με τον κοινοτικό έλεγχο που προτείνει ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός. Η σημαντικότητα της συμβολής του έγκειται στο γεγονός, πρώτον, ότι δείχνει γιατί ο κοινοτικός έλεγχος είναι ο μόνος τύπος κοινωνικού ελέγχου που μπορεί πραγματικά να εκφράσει το γενικό συμφέρον και να ικανοποιήσει το αίτημα του προτάγματος αυτονομίας για άμεση δημοκρατία. Δεύτερον, ότι δείχνει γιατί ο κοινοτικός έλεγχος έχει πολύ μεγαλύτερη σχέση με τη σημερινή φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης από τον εργατικό έλεγχο, όσον αφορά τα θέματα του υποκειμένου της αλλαγής, του συσχετισμού δυνάμεων και της μεταβατικής στρατηγικής. Εντούτοις, το πρόβλημα της μετάβασης από τη σημερινή οικονομική δομή στις αυριανές οικο-κοινότητες και βιο-περιοχές συνίσταται στο πώς να βρούμε την κατάλληλη σχέση μεταξύ εργατικού και κοινοτικού ελέγχου. Η πρόταση του Hawkins είναι ότι η προσέγγιση του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού προσφέρει το καλύτερο πλαίσιο για την ενσωμάτωση των δύο τύπων κοινωνικού ελέγχου, σε μια διαδικασία ριζοσπαστικής κοινωνικής αλλαγής που θα οδηγούσε στην οικολογική κοινωνία και τη συνεταιριστική κοινοπολιτεία.*

Τα άρθρα στη δεύτερη θεματική υπο-ενότητα αναπτύσσουν ένα πολύπλευρο διάλογο πάνω στο θέμα της στρατηγικής για τη μετάβαση στην οικολογική κοινωνία. Οι απόψεις που εκτίθενται εδώ καλύπτουν σχεδόν ολόκληρο το φάσμα της οικολογικής πολιτικής, απ' τον "πραγματιστικό ρεφορμισμό" μέχρι τη βαθιά οικολογία, τον οικο-σοσιαλισμό και την κοινωνική οικολογία.

*Έτσι, ο **James O' Connor**, πρώτα, προσπαθεί να θέσει τις βάσεις μιας οικομαρξιστικής στρατηγικής για τη μετάβαση στην οικολογική κοινωνία. Ξεκινώντας με την υπόθεση ότι το Πράσινο κίνημα έχει ένα αντικειμενικό σημείο αναφοράς στις φυσικές συνθήκες παραγωγής, και με δεδομένο ότι το κράτος ρυθμίζει την πρόσβαση του κεφαλαίου σ' αυτές τις συνθήκες, ο συγγραφέας*

συμπεραίνει ότι η ενδεικνυόμενη πολιτική στρατηγική δεν είναι ούτε η απόρριψη του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους υπέρ της άμεσης δημοκρατίας (όπως προτείνουν οι κοινωνικοί οικολόγοι), ούτε η μεταρρύθμισή του (όπως συνιστούν οι "ρεαλιστές" οικολόγοι και οι περιβαλλοντιστές) αλλά ο εκδημοκρατισμός του. Δηλαδή, η "σύνθεση" της άμεσης τοπικής δημοκρατίας, των φιλελεύθερων δημοκρατικών πολιτικών θεσμών, και της γραφειοκρατίας. Ο ***Κώστας Σταμάτης****, επίσης από οικο-μαρξιστική μεριά, ασκεί μια έντονη κριτική της σοσιαλδημοκρατικής ευρω-αριστεράς, την οποία απ' τη μια μεριά παραλληλίζει, ως προς την αντίληψή της για το ρόλο του κράτους, με τον σταλινικό κρατισμό και, από την άλλη, κατηγορεί ότι "αποποιείται πλέον οποιαδήποτε ιδέα αληθινής υπέρβασης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας" και μετάβασης σε μια οικο-σοσιαλιστική κοινωνία. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας αιτιολογεί την ανάγκη προαγωγής μιας οικολογικής ηθικής και της υπέρβασης της καπιταλιστικής κοινωνίας σκιαγραφώντας, συγχρόνως, μια στρατηγική μετάβασης που βασίζεται σ' "ένα ευλύγιστο, σχετικά ιεραρχημένο και οπωσδήποτε διαφοροποιημένο προσδιορισμό προτεραιοτήτων, ανάλογα με το ιστορικό βελήνεκές και το εφικτό καθεμιάς".*

Απ' την άλλη μεριά, ο ***Murray Bookchin****, σε μια πολυδιάστατη συνέντευξη που έδωσε ειδικά για την* ***Κοινωνία και Φύση****, εξετάζει το θέμα της στρατηγικής και υποστηρίζει ότι η οικο-μαρξιστική προσέγγιση της σύνθεσης του τοπικού με το κεντρικό είναι θνησιγενής γιατί αγνοεί τη διαλεκτική του κρατισμού που αναπόφευκτα οδηγεί στη σταθερή διάβρωση των τοπικών δημοκρατικών θεσμών από έναν ολοένα και περισσότερο γραφειοκρατικό κρατικό μηχανισμό. Η αποτελεσματική υπονόμευση της τοπικής κυβέρνησης στα χέρια του βρετανικού νεοφιλελευθερισμού αποτελεί σαφές παράδειγμα των ορίων της στρατηγικής "εκδημοκρατισμού του κράτους". Αντίστοιχα, η οικοσοσιαλιστική θέση υπέρ ενός πλουραλισμού οικονομικών μοντέλων έχει δειχθεί από τον ίδιο τον Μαρξ (αλλά και από την ιστορική λογική) ότι είναι αβάσιμη, εφόσον η αγορά και οι καπιταλιστικές μορφές παραγωγής τελικά θα κυριαρχήσουν πάνω σε κάθε συνεταιριστική μορφή επιχείρησης, ενώ ο "εργατικός έλεγχος" έχει πάντα την τάση να καταλήγει σ' ένα είδος συλλογικού καπιταλισμού.*

Η στρατηγική της μετάβασης στην οικολογική κοινωνία ήταν ένα από τα κύρια θέματα της "Μεγάλης Διαμάχης" μεταξύ του θεωρητικού της κοινωνικής οικολογίας Murray Bookchin και του ακτιβιστού της βαθιάς οικολογίας Dave Foreman. Η ***Linda Davidoff****, ξεκινώντας το τμήμα αυτό της συζήτησης,*

υπεστήριξε τη θέση της "ρεαλιστιστικής" ρεφορμιστικής στρατηγικής και αμφισβήτησε την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών που προτείνουν οι Foreman και Bookchin. Ο ***Dave Foreman****, μολονότι δεν απέρριψε εντελώς τη ρεφορμιστική τακτική, προσπάθησε να δείξει, μέσω τεκμηριωμένης ανάλυσης, ότι μια στρατηγική, που βασίζεται αποκλειστικά σε παρόμοια τακτική, όχι μόνο είναι περιορισμένης εμβέλειας, αλλά και αναποτελεσματική. Κατά τον Foreman χρειάζεται μια στρατηγική η οποία, απορρίπτοντας τη ρεφορμιστική αφομοίωση, θα τονίζει τη σημασία της μη βίαιας άμεσης δράσης. Τέλος, ο* ***Murray Bookchin*** *αντιπαραθέτει τον "ρεαλιστικό" ρεφορμιστικό περιβαλλοντισμό, ο οποίος αναπόφευκτα οδηγεί στην αφομοίωση και τη συγκράτηση του κινήματος μέσα στο παρόν καταστροφικό σύστημα, μ' ένα αληθινά ριζοσπαστικό οικολογικό κίνημα που θα μπορούσε να ξεκινήσει, μέσω μιας στρατηγικής που θα στηρίζεται στον συνομοσπονδιακό κοιτοτισμό και άλλες μορφές κοινοτικής δράσης, τις θεμελιακές αλλαγές που απαιτεί η μετάβαση στην οικολογική κοινωνία.*

Τα άρθρα στην τρίτη υπο-ενότητα παρέχουν μια ανάλυση και ιστορική περιγραφή της εξέλιξης των νέων κοινωνικών κινημάτων, με ιδιαίτερη αναφορά στο Πράσινο κίνημα. Ο ***Andre Gunder Frank*** *και η* ***Marta Fuentes*** *αρχίζουν με μια θεωρητική ανάλυση των χαρακτηριστικών των νέων κινημάτων, σε σχέση με τα "κλασικά" κινήματα της εργατικής τάξης. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον αυτής της σημαντικής συμβολής οφείλεται στο γεγονός ότι, μολονότι οι συγγραφείς βασίζουν σταθερά την ανάλυσή τους στη σοσιαλιστική προβληματική και τονίζουν τη σημασία των νέων κινημάτων στη διαδικασία για τη μετάβαση στη σοσιαλιστική κοινωνία, εντούτοις, συμμερίζονται σημαντικά σημεία της προσέγγισης της κοινωνικής οικολογίας: από τη διαπίστωση ότι τα "νέα" κοινωνικά κινήματα στην πραγματικότητα υπήρχαν ανά τους αιώνες (σε αντίθεση με τον πρόσφατο και παροδικό χαρακτήρα των εργατικών κινημάτων) μέχρι την αναγνώριση της αυξανόμενης αδυναμίας του κράτους να αντιμετωπίσει πολλά κοινωνικά και ατομικά προβλήματα, (λόγω της δραστικής μείωσης της ικανότητάς του να ελέγχει τις δυνάμεις που τα καθορίζουν) και του γεγονότος ότι η συμμετοχή στους κρατικούς θεσμούς αναιρεί την ίδια την ουσία των κοινωνικών κινημάτων. Εντούτοις, ενώ ο Frank και η Fuentes προτείνουν μια διαδικασία ενδυνάμωσης της κοινωνίας των πολιτών σε βάρος του κράτους, και σύνθεσης της συμμετοχικής δημοκρατίας των πολιτών με την κοινοβουλευτική δημοκρατία, ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός προτείνει μια διαδικασία έντασης μεταξύ του κράτους και της συνομοσπον-*

δίας των κοινοτήτων που τελικά οδηγεί στην αντικατάσταση του πρώτου από τη δεύτερη.

Η ***Janet Biehl****, συνεχίζοντας τη συζήτηση που άνοιξε η συνέντευξη του Murray Bookchin για τα αίτια της αποτυχίας της Πράσινης πολιτικής, παρέχει μια λεπτομερή εξιστόρηση της κατάπτωσης του ευρωπαϊκού Πράσινου κινήματος. Καθώς τα κυριότερα Πράσινα κινήματα βαθμιαία μεταμορφώθηκαν σε "κανονικά" κοινοβουλευτικά κόμματα, το όραμά τους για ριζοσπαστική κοινωνική αλλαγή εγκαταλείφθη στη διαδικασία της εκλογικής χειραγώγησης και των μετεκλογικών συνασπισμών που επιβάλλει η εξουσιαστική πολιτική και το κοινοβουλευτικό παιχνίδι. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτής της αφομοίωσης ήταν ότι το ευρωπαϊκό Πράσινο κίνημα έπαυσε πια να είναι πιθανός φορέας κοινωνικής αλλαγής και είτε έχει περιθωριοποιηθεί (π.χ. Βρετανία) είτε έχει μετατραπεί, όπως στη Γαλλία, σε συλλέκτη των ψήφων διαμαρτυρίας κατά των παραδοσιακών κομμάτων. Μια ριζοσπαστική μεταμόρφωση της Πράσινης πολιτικής τακτικής, με βάση την πολιτική του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού θα μπορούσε επομένως να οδηγήσει στην αναγέννηση του οράματος της οικολογικής κοινωνίας και στην υπέρβαση του ψευδο-διλήμματος της επιλογής μεταξύ της κοινοβουλευτικής παγίδας και των περιορισμών της άμεσης δράσης.*

Η διαμάχη μεταξύ "Ρεάλος" και "Φούντις" μέσα στο ευρωπαϊκό Πράσινο κίνημα επικεντρωνόταν βασικά στο θέμα εάν θα έπρεπε το κίνημα βάσης να μετατραπεί σε κοινοβουλευτικό κόμμα ή εάν, αντίθετα, θα έπρεπε να συγκεντρώσει τη δραστηριότητά του σε εξωκοινοβουλευτικές μορφές δράσης (άμεση δράση, τοπική πολιτική κ.λπ.). Έτσι, στην Ευρώπη ποτέ δεν αναπτύχθηκε μια σαφής στρατηγική συνομοσπονδιακού κοινοτισμού η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία μιας ***νέας πολιτικής****, βασισμένης στην υψηλότερη μορφή της άμεσης δράσης: την άμεση δημοκρατία και τις συνομοσπονδιακές μορφές οργάνωσης. Όπως όμως δείχνει ο* ***Howard Hawkins****, αντίθετα, με τους Ευρωπαίους Πράσινους, το μείζον θέμα πόλωσης των Αμερικανών Πράσινων, από τα πρώτα κιόλας βήματά τους στις αρχές της δεκαετίας του '80, ήταν (υπό την επιρροή του ισχυρού κινήματος κοινωνικής οικολογίας) το θέμα της κρατικιστικής έναντι της κοινοτιστικής στρατηγικής για την κοινωνική αλλαγή. Ο Hawkins παρέχει μια λεπτομερή ιστορική περιγραφή αυτής της διαμάχης, καθώς και των "διακλαδώσεών" της στη διαμάχη για την οργανωτική δομή του κινήματος.*

α.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τάκης Φωτόπουλος
Οι οικονομικές βάσεις της οικολογικής κοινωνίας

Murray Bookchin
Η σημασία του συνομοσπονδισμού

Howard Hawkins
Κοινοτικός έλεγχος, εργατικός έλεγχος και
η συνεταιριστική κοινοπολιτεία

Τάκης Φωτόπουλος*

Οι οικονομικές βάσεις της Οικολογικής Κοινωνίας**

Το γεγονός ότι κάθε προσπάθεια "αντικειμενικοποίησης" του απελευθερωτικού προτάγματος, δηλαδή του προτάγματος για μια οικολογική κοινωνία, μπορεί να είναι και μάταιη και ανεπιθύμητη (όπως προσπάθησα να δείξω στο άρθρο μου "Η αντικειμενικότητα του απελευθερωτικού προτάγματος"[1]) δεν σημαίνει ότι "τα πάντα περνούν" όσον αφορά την ερμηνεία της σημερινής κρίσης και τους τρόπους για το ξεπέρασμά της. Όπως επισήμανα στο άρθρο αυτό "είναι αδύνατο να αποδεχτούμε τον περίεργο πλουραλισμό που προτείνει, επί παραδείγματι ο Naess[2], εφόσον η ίδια η επιλογή μιας ορισμένης παράδοσης συνεπάγεται ότι μόνο μια συγκεκριμένη δέσμη ερμηνειών είναι συμβατή προς αυτήν".

Επομένως, εάν αποφασίσουμε να επιλέξουμε την παράδοση της αυτονομίας, ή αυτό που ο Murray Bookchin αποκαλεί "Η Κληρονομιά της Ελευθερίας"[3], και υιοθετήσουμε το αίτημα του ριζοσπαστικού Πράσινου κινήματος για συνομοσπονδιακό κοινοτισμό, το οποίο απλώς εκφράζει τη μορφή που αυτή η ιστορική παράδοση παίρνει σήμερα, τότε η απόφαση αυτή έχει καθοριστικές συνέπειες για τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουμε τις αιτίες της σημερινής κρίσης, τον τρόπο με τον οποίο οραματιζόμαστε την οικολογική κοινωνία και τη στρατηγική της μετάβασης προς αυτήν.

Στο άρθρο αυτό θα προσπαθήσω να εξετάσω τις συνέπειες αυτές σε σχέση με την εννοιολογική σύλληψη της οικολογικής κοινωνίας που είναι συμβατή προς την παράδοση της αυτονομίας.

---

* Ο Τάκης Φωτόπουλος είναι υπεύθυνος ύλης του *Κοινωνία και Φύση*, managing editor του *Society and Nature* και τακτικός συνεργάτης της "Ελευθεροτυπίας". Μεταξύ 1969 και 1989 ήταν καθηγητής Οικονομικών στο Πανεπιστήμιο του Β. Λονδίνου. Είναι συγγραφέας των βιβλίων *Εξαρτημένη Ανάπτυξη: η Ελληνική περίπτωση* (ΕΞΑΝΤΑΣ, 1985 & 1987) και *Ο Πόλεμος στον Κόλπο: η πρώτη μάχη στη σύγκρουση Βορρά-Νότου* (ΕΞΑΝΤΑΣ, 1991). Το καινούργιο του βιβλίο, *Η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης, η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η Ελλάδα*, θα δημοσιευθεί εντός του 1993.

** Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Β. Καπετανγιάννη.

1. *Κοινωνία και Φύση*, τ. 1 αρ. 2, σελ. 15-43.
2. A. Naess "Οι θεμελιακές αρχές της βαθιάς οικολογίας" "*Κοινωνία και Φύση*", τ. 1, αρ. 2, σελ. 123-133.
3. M. Bookchin, *The Ecology of Freedon*, κεφ. 7, Black Rose, 1991.

Ορισμός της Οικονομικής Δημοκρατίας

Κατ' αρχάς θα πρέπει να επισημάνω ότι με την αναφορά μου στις "παραδόσεις" εννοώ φυσικά τις παραδόσεις που ανάγονται στις ιστορικές μορφές της κοινωνικής οργάνωσης και όχι στις φιλοσοφικές και/ή θρησκευτικές παραδόσεις (π.χ. Ταοϊσμός). Μ' αυτή την έννοια η παράδοση της αυτονομίας έφτασε στο απόγειό της, στον αρχαίο κόσμο, στην αμεσο-δημοκρατική μορφή κοινωνικής οργάνωσης της κλασικής Αθήνας, επανεμφανίστηκε δε στο 12ο μ.Χ. αιώνα με την ανάπτυξη των νέων πόλεων στην Ευρώπη και των αγώνων τους για αυτοκυβέρνηση. Επομένως, εάν η άμεση, πρόσωπο με πρόσωπο δημοκρατία αποτελεί την πολιτική βάση πάνω στην οποία θα έπρεπε να εδραιωθεί η οικολογική κοινωνία, τότε η οικονομική δημοκρατία πρέπει να είναι η οικονομική της βάση. Έτσι, μπορούμε να ορίσουμε τις οικονομικές προϋποθέσεις της οικολογικής κοινωνίας με όρους οικονομικής δημοκρατίας.

Όμως, προκύπτει εδώ πάραυτα ένα άμεσο πρόβλημα σε σχέση με τον ορισμό της οικονομικής δημοκρατίας. Μπορούμε να δείξουμε ότι οι συνήθεις ορισμοί που δίνουν οι φιλελεύθεροι, οι σοσιαλιστές, ακόμα και ορισμένοι πράσινοι οικονομολόγοι, είναι είτε ελλιπείς είτε *μερικοί* ή και τα δύο μαζί, συχνά δε τείνουν να δίνουν έμφαση μόνο στη μία από τις δύο κύριες πτυχές της οικονομικής εξουσίας, δηλαδή την ιδιοκτησία και τον έλεγχο.

Οι νεοφιλελεύθεροι, επί παραδείγματι, ταυτίζουν την οικονομική δημοκρατία με το "λαϊκό καπιταλισμό", ο οποίος, όμως, δεν μπορεί να διασφαλίσει ούτε δημοκρατική ιδιοκτησία ούτε δημοκρατικό έλεγχο. Έτσι, όπως έδειξε το θατσερικό πείραμα λαϊκού καπιταλισμού, η ευρύτερη διάχυση της ιδιοκτησίας των μετοχών δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και μικρότερη συγκέντρωση ιδιοκτησίας και οικονομικής εξουσίας[4]. Περαιτέρω, η ευρύτερη κατοχή μετοχών δε σχετίζεται αφ' εαυτής με υψηλότερο βαθμό δημοκρατικού ελέγχου, εφόσον οι κρίσιμες οικονομικές αποφάσεις εξακολουθούν να λαμβάνονται από διευθυντικά στελέχη των επιχειρήσεων και τεχνοκράτες, με κριτήριο την πραγματοποίηση κέρδους.

Η σοσιαλιστική πρακτική στο παρελθόν έτεινε να ταυτίζει την οικονομική δημοκρατία μ' ένα σύστημα που ελαχιστοποιεί ή καταργεί τις κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, οι οποίες – σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία – οφείλονταν, σε "τελευταία ανάλυση", στην άνιση κατανομή της ατομικής ιδιοκτησίας. Κι αυτό σήμαινε ότι το κράτος θα έπρεπε να εμπλακεί είτε σε μια διαδικασία αναδιανομής του εισοδήματος μέσω της φορολογίας

---

4. Στη Βρετανία το ποσοστό του πληθυσμού που κατέχει μετοχές αυξήθηκε από 7% το 1979 στο 21% το 1988, όταν σχεδόν ολοκληρώθηκε το μαζικό πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων που εφάρμοσε η κυβέρνηση Θάτσερ. Όμως, το ποσοστό των μετοχών που κατέχουν τα άτομα κατ' ιδίαν (σε αντιδιαστολή με τις μεγάλες εταιρείες) έπεσε από 28% το 1981, στο 20% το 1988! βλ. C. Johnson, *The Economy under Mrs Thatcher*, Penguin, 1991, σελ. 168-9.

και του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας (η περίπτωση της σοσιαλδημοκρατίας) είτε σε μια διαδικασία κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (η περίπτωση του υπαρκτού σοσιαλισμού). Εντούτοις, δεδομένου ότι η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αποτελεί μόνο μια πτυχή της οικονομικής εξουσίας, η προσπάθεια ελαχιστοποίησης των επιπτώσεων της άνισης κατανομής (της ιδιοκτησίας) στο εισόδημα, ή ακόμα και η κατάργησή της, δεν μπορεί να διασφαλίσει, από μόνη της, την εξαφάνιση των εξουσιαστικών οικονομικών σχέσεων. Έτσι, το αποτέλεσμα, ήταν η οικονομική εξουσία της *καπιταλιστικής ελίτ, που είχε τον έλεγχο του ιδιωτικού τομέα* στην καπιταλιστική οικονομική "δημοκρατία", να αντικατασταθεί απλώς από την οικονομική εξουσία της *κομματικής ελίτ, πού ήλεγχε τον κρατικό τομέα* στη σοσιαλιστική οικονομική "δημοκρατία".

Σήμερα, μετά την κατάρρευση του "υπαρκτού σοσιαλισμού", οι περισσότεροι σοσιαλιστές έχουν εγκαταλείψει το όραμα μιας μη καπιταλιστικής κοινωνίας χωρίς αγορά και χωρίς κράτος και ταυτίζουν την οικονομική δημοκρατία με την ενδυνάμωση (εξύψωση) της "κοινωνίας των πολιτών". Κι ακόμα, δεν διατυπώνουν καμιά άποψη για τη δυνατότητα διαλεκτικής έντασης μεταξύ εθνικού κράτους και κοινωνίας των πολιτών, εφόσον θεωρουν ότι η ενδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών δεν έχει πλέον καμιά σχέση με τη διαδικασία μαρασμού του κράτους αλλά αποσκοπεί αποκλειστικά στο να αντισταθμίσει την εξουσία του κράτους, ή απλώς να θέσει απέναντί του κάποιο φραγμό, μέσα στο σύστημα της καπιταλιστικής αγοράς. Μ' άλλα λόγια απλώς οι περισσότεροι σοσιαλιστές σήμερα έχουν εγκαταλείψει το όραμα μιας σοσιαλιστικής σχεδιασμένης οικονομίας που θα αναδυθεί μετά από κάποια μεταβατική περίοδο[5].

Τέλος, ορισμένοι πράσινοι οικονομολόγοι ταυτίζουν την οικονομική δημοκρατία με διάφορες μορφές "ιδιοκτησίας των εργαζομένων" και "δημοκρατίας στον τόπο δουλειάς"[6]. Όμως, ακόμα κι όταν τέτοιες μορφές οικονομικής οργάνωσης προϋποθέτουν δημοκρατικό έλεγχο και δημοκρατική ιδιοκτησία, ο έλεγχος ορίζεται υπό στενή έννοια καλύπτοντας μόνο εργάτες και απασχολούμενους και όχι ολόκληρη την κοινωνία. Κι αυτό, (σε συνδυασμό με το γεγονός ότι σ' αυτόν τον τύπο οικονομικής δημοκρατίας η αγορά είναι εκείνη που τελικά καθορίζει το τι και το πώς θα παραχθεί) σημαίνει ότι τα σχήματα αυτά δεν συνεπάγονται στην πραγματικότητα θεμελιακή αλλαγή της φύσης ενός ανταγωνιστικού συστήματος, το οποίο βασίζεται στην αρχή "μεγέθυνση ή θάνατος". Επομένως, τέτοιες προτάσεις θα μπορούσαν να είναι χρήσιμες μόνο για τη φάση *μετάβασης* προς την οικολογική κοινωνία, εφόσον δεν συνεπάγονται την κατάργηση της οικονομικής εξουσίας αλλά απλώς την περαιτέρω αποκέντρωσή της, ενώ, ταυτόχρονα, δεν μπορούν να διασφαλίσουν (όπως και κάθε καπιταλιστική και σοσιαλιστική εκδοχή οικονομικής δημοκρατίας) την επιδίωξη του γενικού συμφέροντος. Είναι κατά συνέπεια προφανές ότι χρειαζό-

---

5. Βλ. π.χ. το άρθρο του Robin Blackburn, υπεύθυνου σύνταξης στο πάλαι ποτέ ριζοσπαστικό περιοδικό *New Left Review* που σήμερα υποστηρίζει την "κοινωνικοποιημένη αγορά"! R. Blackburn, "Fin de Siecle: Sosialism after the Crash", *New Left Review,* Ιαν.-Φεβ. 1991, σελ. 5-68.
6. Βλ., επί παραδείγματι, M.A. Lutz and K. Lux, *Humanistic Economics*, Bootstrap, 1988, κεφ. 12 και C.G. Benello et al, *Building Sustainable Communities*, Bootstrap, 1989, κεφ. 18-20.

μαστε έναν ορισμό της οικονομικής δημοκρατίας που να έχει ως βασικό στοιχείο του την κατάργηση της ίδιας της οικονομικής εξουσίας.

Ένας χρήσιμος ίσως τρόπος για να ορίσουμε την οικονομική δημοκρατία, με τρόπο που να συνεπάγεται την κατάργηση των εξουσιαστικών οικονομικών σχέσεων, θα ήταν να εκκινήσουμε από τον ορισμό της άμεσης δημοκρατίας. Μπορούμε, απλώς, να ορίσουμε την άμεση δημοκρατία ως τη μορφή εκείνη πολιτικής οργάνωσης η οποία, με την άμεση συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική διαδικασία λήψης και εφαρμογής των αποφάσεων, διασφαλίζει την ίση κατανομή της πολιτικής εξουσίας μεταξύ των πολιτών. Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο είδος δημοκρατικής διαδικασίας, που στην πράξη συνεπάγεται την αναβίωση των συνελεύσεων των πολιτών, είναι εφικτή σήμερα μόνο σε επίπεδο κοινότητας[7] ή δήμου. Έτσι ο δήμος (ή οι υποδιαιρέσεις του, όπως η γειτονιά) γίνεται η αυθεντική μονάδα πολιτικής ζωής "η βάση για μια ελεύθερη κοινωνία, το αναντικατάστατο έδαφος για την ατομικότητα και την κοινωνία"[8]. Ο ορισμός αυτός της δημοκρατίας ρητώς συνεπάγεται τόσο την άρνηση της πολιτικής εξουσίας όσο και το εξουσιαστικό κύρος του λαού στην πολιτική σφαίρα.

Κατ' αντιστοιχίαν μπορούμε να ορίσουμε την οικονομική δημοκρατία σαν μια οικονομική *δομή* και *διαδικασία* που, με την άμεση συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης και εφαρμογής των αποφάσεων, διασφαλίζει την ίση κατανομή της οικονομικής εξουσίας μεταξύ των πολιτών. Όπως ισχύει στην περίπτωση της άμεσης δημοκρατίας, η οικονομική δημοκρατία σήμερα είναι εφικτή μόνο στο κοινοτικό επίπεδο. Μ' άλλα λόγια, η οικονομική δημοκρατία συνεπάγεται την κοινοτικοποίηση της οικονομίας, πράγμα που είναι ριζικά διαφορετικό και από της δύο κύριες μορφές συγκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας ("υπαρκτός" καπιταλισμός και σοσιαλισμός) καθώς και από τους διάφορους τύπους κολλεκτιβιστικού καπιταλισμού, είτε της εκδοχής του "εργατικού ελέγχου", είτε των ηπιότερων εκδοχών που προτείνουν διάφοροι μετα-Κεϋνσιανοί σοσιαλδημοκράτες[9]. Έτσι η κοινοτική ιδιοκτησία της οικονομίας παρέχει την οικονομική *δομή* για μία δημοκρατική ιδιοκτησία, ενώ η άμεση συμμετοχή των πολιτών στις οικονομικές αποφάσεις παρέχει το πλαίσιο για μια *διαδικασία* συνολικού και ολοκληρωμένου δημοκρατικού ελέγχου της οικονομίας.

Κατά συνέπεια η κοινότητα γίνεται η αυθεντική μονάδα οικονομικής ζωής, εφόσον η οικονομική δημοκρατία δεν είναι εφικτή σήμερα παρά μόνον όταν η ιδιοκτησία και ο

---

7. Ο Bookchin ορίζει την κοινότητα σαν "μια ένωση ανθρώπων σε επίπεδο δήμου που ενδυναμώνεται από τη δική της οικονομική ισχύ, τη δική της θεσμοποίηση της βάσης και από τη συνομοσπονδιακή στήριξη των γειτονικών κοινοτήτων, οργανωμένων με βάση ένα εδαφικό δίκτυο σε τοπική και περιφερειακή κλίμακα". Βλ. Bookchin, *Urbanization without Cities*, Black Rose, 1992, σελ. 245.
8. M. Bookchin, *Urbanization without Cities*, σελ. 249.
9. Βλ. π.χ. το έργο του G. Hodgson, *The Democratic Economy*, Pelican, 1984, Economics and Institutions, Cambridge, 1988, *Rethinking Economics*, Edward Elgar, 1992.

έλεγχος των πλουτοπαραγωγικών πηγών οργανώνονται σε κοινοτικό επίπεδο. Αλλά και η ίδια η έννοια της κοινότητας, ιστορικά, προϋποθέτει την άρνηση της οικονομικής εξουσίας. Έτσι, ο Michael Taylor[10], αντλώντας από την εμπειρία πρωτόγονων, χωρίς κράτος, κοινωνιών, καθώς και αγροτικών και ουτοπικών κοινοτήτων, δείχνει ότι η κοινότητα απαιτεί μια κατά προσέγγιση οικονομική ισότητα καθώς και σχέσεις μεταξύ των μελών της που είναι *άμεσες* (δηλ. αδιαμεσολάβητες από αντιπροσώπους, ηγέτες κτλ.), πολύπλευρες και συνεπαγόμενες αμοιβαιότητα (αμοιβαία αρωγή, συνεργασία, μοίρασμα[11]). Σε αντίθεση, επομένως, με τους άλλους ορισμούς της οικονομικής δημοκρατίας, ο ορισμός που παρατίθεται εδώ εμπεριέχει τη ρητή άρνηση της οικονομικής εξουσίας και συνεπάγεται το εξουσιαστικό κύρος του λαού στην οικονομική σφαίρα. Μ' αυτή την έννοια η οικονομική δημοκρατία είναι το "ταίρι" καθώς και το θεμέλιο της άμεσης δημοκρατίας.

Οι προϋποθέσεις της οικονομικής δημοκρατίας

Όμως, παίρνοντας υπόψη μας το σημερινό υψηλό βαθμό συγκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας και της διεθνούς αλληλεξάρτησης είναι δύσκολο ακόμα και να φανταστούμε μια ριζικά διαφορετική μορφή κοινωνίας στηριγμένης στην οικονομική δημοκρατία. Είναι εφικτή μια τέτοια κοινωνία σήμερα; Ποιο θα έπρεπε να είναι το σύστημα κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών που να είναι συμβατό με την οικονομική δημοκρατία; Πώς θα πάμε από το "εδώ" στο "εκεί"; Η ίδια η έκταση και βαρύτητα των ερωτημάτων αυτών δημιουργεί την ανάγκη σημαντικής συλλογικής ερευνητικής εργασίας. Στη μελέτη αυτή, επομένως, μπορούμε μόνο να διατυπώσουμε μερικές συγκεκριμένες προτάσεις για τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε μια τέτοια ερευνητική προσπάθεια. Φυσικά, η θεωρία μόνο δυνατότητες μπορεί να διερευνά. Εναπόκειται στην κοινωνική "πράξη" να δώσει συγκεκριμένο περιεχόμενο στη νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Χρήσιμη αφετηρία στο πλαίσιο αυτό θα ήταν η έννοια του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού[12] του Murray Bookchin, η οποία, στην πραγματικότητα, ενσωματώνει την άμεση και οικονομική δημοκρατία στο πλαίσιο μιας συνομοσπονδίας κοινοτήτων. Μολονότι οι γενικές αρχές της συνομοσπονδιακής κοινοτιστικής προσέγγισης είχαν αναπτυχθεί στο πα-

---

10. M. Taylor, *Community, Anarchy and Liberty*, Cambridge Univ. Press, 1982, σελ. 26-32.
11. Ο Taylor δείχνει επίσης πειστικά γιατί τα φιλελεύθερα επιχειρήματα της "αναρχο-καπιταλιστικής σχολής" (F. Hayek, R. Nozick και άλλοι), σύμφωνα με τα οποία καμιά ισότητα δε θα μπορούσε να επιβιώσει επί μακρόν χωρίς κρατική παρέμβαση, είναι λογικά και ιστορικά άκυρα κι ότι στην πραγματικότητα η κοινότητα αποτελεί αναγκαίο όρο για τη διατήρηση μιας κατά προσέγγιση ισότητας βλ. M. Taylor, ό.π. σελ. 95-104.
12. Βλ. το βιβλίο του Bookchin, *Urbanization without Cities*, κεφ. 8, το άρθρο του "Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση", στο περιοδικό *Κοινωνία και Φύση*, τ. 1, αρ. 1, σελ. 115-128, και το άρθρο "Η σημασία του Συνομοσπονδισμού" που δημοσιεύεται σ' αυτό το τεύχος.

ρελθόν (στο πλαίσιο της αναρχο-κοινοτιστικής παράδοσης) εντούτοις, η σύνθεση αυτής της παράδοσης με το αίτημα για μια οικολογική κοινωνία μετα-σπάνεως, και η συνακόλουθη πρόταση μιας νέας στρατηγικής για τον κοινωνικό μετασχηματισμό, οφείλονται στον Bookchin. Στο άρθρο αυτό, η προσέγγιση του Bookchin αναπτύσσεται περαιτέρω και γίνεται προσπάθεια να διατυπωθεί ένα νέο όραμα οικονομικής δημοκρατίας καθώς και μερικές συγκεκριμένες προτάσεις για τον τρόπο λειτουργίας του δημοκρατικού μοντέλου της οικονομίας. Μ' αυτή τη διπλή έννοια, η προτεινόμενη προσέγγιση αντιπροσωπεύει ένα πρωτότυπο μοντέλο της οικονομίας με βάση την κοινότητα.

Μπορούμε να προσδιορίσουμε τρεις όρους που πρέπει να πληρούνται ούτως ώστε η οικονομική δημοκρατία να είναι εφικτή:
α) Κοινοτική αυτοδυναμία,
β) Κοινοτική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών,
γ) Συνομοσπονδιακή κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών.

1. Κοινοτική Αυτοδυναμία

Η αυτοδυναμία ορίζεται εδώ από την άποψη της αυτονομίας[13] μάλλον παρά από την άποψη της αυτάρκειας η οποία, κάτω από τις σημερινές συνθήκες, δεν είναι ούτε εφικτή ούτε επιθυμητή. Έτσι, αν και η αυτοδυναμία συνεπάγεται μέγιστη χρήση των τοπικών πλουτοπαραγωγικών πηγών και των πηγών ενέργειας δε θα έπρεπε να συγχέεται με την αυτάρκεια και θα πρέπει πάντοτε να εξετάζεται στο πλαίσιο του συνομοσπονδισμού. Καθώς ο αμεσο-δημοκρατικός έλεγχος της οικονομίας και της κοινωνίας είναι σήμερα δυνατός μόνο σε επίπεδο κοινότητας, είναι προφανές ότι η αυτοδυναμία αποτελεί αναγκαίο όρο της πολιτικής και οικονομικής αυτονομίας.

Ωστόσο, δεν είναι μόνο το αίτημα της αυτονομίας που δημιουργεί την ανάγκη της αυτοδυναμίας, ούτως ώστε να αποκαταστήσουμε τον έλεγχο επί των δικών μας υποθέσεων. Η ιστορική τάση απομάκρυνσης από την αυτοδυναμία είχε σημαντικές επιπτώσεις στο μακρο-οικονομικό επίπεδο, καθώς επίσης στο περιβαλλοντολογικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο. Στο μακρο-οικονομικό επίπεδο, εκατομμύρια ανθρώπων σ' όλο τον κόσμο καταδικάστηκαν από τις δυνάμεις της αγοράς (που τελικά καθορίζουν τη μοίρα τους από τη στιγμή που απομακρύνθηκαν από την αυτοδυναμία), στην ανεργία, τη φτώχεια ακόμα και την πείνα. Η τελευταία εκδοχή, επί παραδείγματι, της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT) καθιστά την αυτοδυναμία στο πεδίο της γεωργίας σχεδόν αδύνατη, καταστρέφοντας, στην πορεία, τα μέσα συντήρησης εκατομμυρίων γεωργών σ' όλο

---

13. Η Διακήρυξη του Cocoyoc των αδεσμεύτων χωρών το 1974 μας δίνει ένα χρήσιμο ορισμό της αυτοδυναμίας ως "στήριξη πρωταρχικά στους ίδιους πόρους, ανθρώπινους και φυσικούς, και ικανότητα αυτόνομης στοχοθέτησης και λήψης των αποφάσεων" (αναφέρεται από τον Paul Ekins, στο *Trade for mutual self-reliance*, εκδόσεως TOES, 1989, σελ.-13).

τον κόσμο και μεταβάλλοντας την αγροτική παραγωγή σε μια διαδικασία όπου κυριαρχεί ακόμα περισσότερο η εντατική χρήση των χημικών λιπασμάτων – διαδικασία που ελέγχεται βέβαια από μεγάλα γεωργικά επιχειρηματικά συγκροτήματα. Επίσης, στο πολιτιστικό επίπεδο, η απομάκρυνση από την αυτοδυναμία οδήγησε στην αποσάθρωση των κοινωνικών δεσμών και αξιών που ενώνουν τις κοινότητες ή ακόμα και ολόκληρες κουλτούρες. Οι *αξίες της αγοράς*, οι αξίες δηλαδή της ανταγωνιστικότητας και του ατομικισμού, αντικατέστησαν τις *κοινοτικές αξίες* της αλληλεγγύης και της συνεργασίας, μεταβάλλοντας τα ανθρώπινα όντα σε παθητικούς πολίτες και καταναλωτές.

Τέλος, στο περιβαλλοντικό επίπεδο, η τάση απομάκρυνσης από την αυτοδυναμία οδήγησε στον παραλογισμό ενός συστήματος που για την καθημερινή του λειτουργία πρέπει να στηρίζεται στη μεταφορά αγαθών και ανθρώπων, διανύοντας τεράστιες αποστάσεις, με όλες τις επιπτώσεις που η μαζική αυτή μετακίνηση συνεπάγεται για το περιβάλλον[14]. Θα πρέπει, λοιπόν, να τονίσουμε ότι η αυτοδυναμία αποτελεί αναγκαίο όρο (μολονότι φυσικά όχι επαρκή) για τη δημιουργία μιας οικολογικά αυτο-συντηρούμενης παγκόσμιας τάξης. Κι αυτό, διότι οι αυτοδύναμες κοινότητες αποτελούν σήμερα το μόνο τρόπο για την αναστροφή της διαδικασίας της υπερπαραγωγής και υπερκατανάλωσης, που είναι βέβαια το κύριο αποτέλεσμα της "οικονομίας της μεγέθυνσης", καθώς και η κύρια αιτία της οικολογικής απειλής.

Επομένως, χωρίς μια τέτοια ριζική αποκέντρωση της οικονομικής εξουσίας που θα καθιστά την αυτοδυναμία εφικτή, η οικονομική δημοκρατία είναι αδύνατη. Ωστόσο, η ριζική αποκέντρωση συνεπάγεται στην πραγματικότητα την εγκατάλειψη ενός τύπου ανάπτυξης που ιστορικά έχει ταυτίσει την πρόοδο με την οικονομική μεγέθυνση και αποδοτικότητα. Διότι η τάση απομάκρυνσης από την τοπική οικονομική αυτοδυναμία ήταν αναπόφευκτο υποπροϊόν του καπιταλιστικού αναπτυξιακού προτύπου που υιοθετήθηκε. Μ' άλλα λόγια, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που συνδέονται με την τάση αυτή (καταμερισμός της εργασίας, εξειδίκευση, εκμετάλλευση του συγκριτικού πλεονεκτήματος μέσω του ελεύθερου εμπορίου) προέκυψαν ως αναπόφευκτο επακόλουθο της επεκτατικής φύσης του καπιταλισμού και της δυναμικής του που συνοψίζεται στο "μεγέθυνση ή θάνατος". Επίσης, η υιοθέτηση από το μαρξισμό της καπιταλιστικής ιδέας της προόδου, με την έννοια της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων οδήγησε, στην Ανατολική Ευρώπη, σε παρόμοια οικο-καταστροφική διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης. Τόσο η ορθόδοξη όσο και η μαρξιστική οικονομική θεωρία θα μπορούσαν, άλλωστε, να χρησιμοποιηθούν για να δείξουν ότι η μεγιστοποίηση της οικονομικής μεγέθυνσης και αποδοτικότητας εξαρτάται σε κρίσιμο βαθμό από τον περαιτέρω καταμερισμό της εργασίας, την εξειδίκευση και την επέκταση του μεγέθους της αγοράς. Κι αυτός ήταν ο λόγος που η σύγχρονη τεχνολογία σχεδιάστηκε πάντα με στόχο τη μεγιστοποίηση της οικονομικής αποδοτικότητας (υπό τη στενή οικονομική έννοια της βελτίωσης της παραγωγικότητας και της μείω-

---

14. Βλ. π.χ. Ekins, *Trade and mutual self-reliance*, ό.π., σελ. 9.

σης του κόστους) μέσω της περαιτέρω επέκτασης του καταμερισμού της εργασίας και του βαθμού εξειδίκευσης, ανεξάρτητα από τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

Εντούτοις, η τάση απομάκρυνσης από την αυτοδυναμία συνδέθηκε επίσης, με σημαντικό κοινωνικό και οικονομικό κόστος – πράγμα που αποτέλεσε και το αντικείμενο κριτικής από ριζοσπάστες οικονομολόγους[15]. Η απώλεια δεξιοτήτων, και η οικονομική εξάρτηση δεν ήταν παρά το αντίστοιχο κόστος του καταμερισμού της εργασίας, της εξειδίκευσης και του ελεύθερου εμπορίου. Μ' άλλα λόγια, η τάση αυτή συνεπάγεται μια ριζική απομάκρυνση από την ατομική και κοινωνική αυτονομία. Έτσι, οι προ-καπιταλιστικές ιεραρχικές κοινωνικές δομές, που βασίζονταν κυρίως σε μη οικονομικούς παράγοντες, απλώς αντικαταστάθηκαν στον καπιταλισμό από νέες ιεραρχικές δομές που οικοδομήθηκαν πάνω σε οικονομικά βάθρα. Είναι, επομένως, αναγκαίο τα οικονομικά αυτά βάθρα να γκρεμιστούν ώστε να καταργηθεί η κυριαρχία ανθρώπου από άνθρωπο.

Σήμερα μια μορφή οικονομικής αποκέντρωσης λαμβάνει χώρα μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και οφείλεται στις τεχνολογικές αλλαγές. Στάδια της παραγωγικής διαδικασίας (για μερικά προϊόντα, ακόμα και ολόκληρη η παραγωγική διαδικασία) που συνήθως λάμβαναν χώρα στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, μετακινούνται σήμερα προς την περιφέρεια ή την ημι-περιφέρεια (Μεξικό, Κορέα, Μεσογειακή Ευρώπη). Οι πολυεθνικές εταιρείες έχουν τώρα την τεχνολογική ικανότητα να μεταφέρουν μέρη της παραγωγικής δραστηριότητας από το κέντρο προς την περιφέρεια για να ελαχιστοποιήσουν το κόστος παραγωγής (συμπεριλαμβανομένου και του περιβαλλοντικού κόστους). Θα αποκαλούσα τη διαδικασία αυτή *εξαρτημένη αποκέντρωση*, επειδή δεν οδηγεί στη δημιουργία αυτοδύναμων κοινοτήτων και επειδή συνεπάγεται την αναπαραγωγή του ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας και των σχέσεων κυριαρχίας/εξάρτησης.

Η ίδια η δυναμική του νεοφιλελευθερισμού, που αποτελεί διαδικασία απελευθέρωσης της αγοράς από τους "περιορισμούς" που θέτει το κράτος στην περίοδο της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης (συμπεριλαμβανομένων και των περιορισμών που δημιουργούνται από τη δέσμευση του κράτους για την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης και του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας), οδηγεί στη συγκέντρωση της οικονομικής εξουσίας. Αυτό, έγινε φανερό, επί παραδείγματι, με τη διαδικασία των μαζικών εξαγορών επιχειρήσεων, των συγχωνεύσεων εταιρειών κτλ. που σημειώθηκε στην ΕΟΚ στο τέλος της προηγούμενης δεκαετίας, ενόψει της δημιουργίας της τεράστιας εσωτερικής αγοράς το 1993. Με τη σειρά της, η συγκέντρωση αυτή οδηγεί στη δημιουργία τεράστιων οικονομικών μπλοκ – του ευρωπαϊκού, του αμερικανικού και τέλος του γιαπωνέζικου μπλοκ. Καθένα από αυτά τα μπλοκ έχει το δικό του πυρήνα (Γερμανία, ΗΠΑ, Ιαπωνία), έναν

---

15. Για την εξέταση αυτού του θέματος από μια ριζοσπαστική πράσινη οικονομική σκοπιά, βλ. π.χ. P. Ekins, *Local economic self-reliance*, εκδόσεως TOES, 1988.

αριθμό μητροπολιτικών χωρών που σε κάποιο βαθμό είναι εξαρτημένες από τον πυρήνα αυτόν (Καναδάς, Γαλλία, Ην. Βασίλειο, Ιταλία κ.λπ.) και τελικά την περιφέρειά του (Μεξικό, Μεσογειακή Ευρώπη, Ταϊβάν, Κορέα κ.λπ.). Έτσι, κάθε αποκέντρωση που πραγματοποιείται μέσα σ' αυτή τη διαδικασία είναι φυσική και όχι οικονομική, εφόσον η οικονομική εξουσία παραμένει στα μητροπολιτικά κέντρα.

Στην πραγματικότητα, η διαδικασία αυτή συγκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας δεν αναφέρεται μόνο στις οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε μικρο-οικονομικό επίπεδο από τα διευθυντικά στελέχη των τεράστιων πολυεθνικών εταιρειών αλλά, επίσης, και στις αποφάσεις σε μακρο-οικονομικό επίπεδο. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, την "αρχή της επικουρικότητας" που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα για να καθησυχάσει τους φόβους των ευρωπαϊκών λαών που βλέπουν άλλους να σφετερίζονται ακόμα και την ελάχιστη ικανότητα αυτοδιάθεσης που έχει σήμερα εναπομείνει. Η αρχή αυτή, που απαιτεί λήψη αποφάσεων στο κατώτερο δυνατό επίπεδο, αναφέρεται κυρίως στην αποκέντρωση των πολιτικών αποφάσεων ενώ οι κύριες οικονομικές αποφάσεις αφήνονται στη δικαιοδοσία του κέντρου, της πολιτικής και τεχνοκρατικής ελίτ, μέσω των υπό σύσταση θεσμών της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης.

Σ' αυτόν τον τύπο αποκέντρωσης μπορούμε να αντιτάξουμε την *αυτοδύναμη αποκέντρωση* που μπορεί να στηριχτεί μόνο στην οριζόντια αλληλεξάρτηση οικονομικά αυτοδύναμων κοινοτήτων. Οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των συνομοσπονδιακά οργανωμένων κοινοτήτων θα πρέπει επομένως να δομηθούν με τρόπο που να ενδυναμώνει την αμοιβαία αυτοδυναμία στο πλαίσιο της συλλογικής στήριξης μάλλον παρά της κυριαρχίας και της εξάρτησης, όπως συμβαίνει σήμερα. Κι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο μιας διαδικασίας συνομοσπονδιακού δημοκρατικού σχεδιασμού. Αυτοδυναμία στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να σημαίνει ότι οι βασικές ανάγκες (τροφή, ένδυση, στέγαση, ενέργεια καθώς επίσης υγεία, παιδεία και άλλες κοινωνικές υπηρεσίες) πρέπει να καλύπτονται σε κοινοτικό επίπεδο.

Ένα πολύ σημαντικό ερώτημα που πρέπει να θέσουμε σε σχέση με την αυτοδυναμία είναι το εξής: Ποιο είναι το μέγεθος της οικονομικής μονάδας (δηλαδή το μέγεθος της κοινότητας) που από τη μια μεριά καθιστά την αυτοδυναμία βιώσιμη και από την άλλη είναι συμβατό με την άμεση και οικονομική δημοκρατία; Αναφορικά με την οικονομική βιωσιμότητα είναι φανερό πως δεν μπορούμε να δώσουμε καμιά γενική απάντηση *a priori*, ενόψει της σημασίας που έχουν παράγοντες όπως η πρόσβαση στις πρώτες ύλες, το κλίμα, η γεωγραφία κ.λπ. Ωστόσο το γεγονός ότι στην αρχή της τρέχουσας δεκαετίας το 60% των χωρών με πληθυσμό λιγότερο των 500.000 κατοίκων και το 70% εκείνων με πληθυσμό λιγότερο των 100.000 κατοίκων ανήκαν στην ομάδα κρατών που ταξινομείται από

---

16. Το 1990/91, 27 από 45 χώρες με πληθυσμό λιγότερο των 500.000 κατοίκων και 9 από 13 χώρες με πληθυσμό λιγότερο των 100.000 κατοίκων ανήκαν σ' αυτή την κατηγορία. Βλ. *Britannica World Data*, 1992.

την παγκόσμια Τράπεζα ως "υψηλού εισοδήματος"[16] δείχνει ότι το μέγεθος της κοινότητας δεν είναι κρίσιμης σημασίας σε σχέση με την οικονομική βιωσιμότητα υπό τον όρο φυσικά ότι υπερβαίνει ένα ελάχιστο όριο (ας πούμε 30.000 κατοίκων) που θα επιτρέπει την ικανοποίηση των βασικών αναγκών σε τοπικό επίπεδο.

Επομένως, ο βασικός προσδιοριστικός παράγοντας του μεγέθους μιας αυτοδύναμης κοινότητας είναι η συμβατότητα με την άμεση και οικονομική δημοκρατία, δηλαδή η δυνατότητα λήψης αποφάσεων σε πρόσωπο με πρόσωπο συνελεύσεις των πολιτών. Σ' αυτή τη βάση η κοινότητα αναδύεται σαν η πιο κατάλληλη οικονομική μονάδα που θα μπορούσε να αποτελέσει τον πυρήνα της οικολογικής κοινωνίας. Ωστόσο, δεδομένου του τεράστιου μεγέθους πολλών σημερινών πόλεων, πολλές από αυτές θα πρέπει να διασπαστούν. Όμως, αυτό δεν απαιτεί την άμεση *φυσική* αποκέντρωσή τους, που προφανώς αποτελεί μακροπρόθεσμο στόχο, αλλά μόνο τη *θεσμική* τους αποκέντρωση η οποία μπορεί αμέσως να εφαρμοστεί.

Η Αυτοδυναμία στη μεταβατική περίοδο

Πώς μπορούμε, λοιπόν, να δημιουργήσουμε σήμερα τις συνθήκες για αυτοδυναμία, πώς δηλαδή μπορούμε να προωθήσουμε τη διαδικασία μετάβασης από το "εδώ" στο "εκεί", από τις εξαρτημένες στις αυτοδύναμες οικο-κοινότητες; Στην προσπάθεια να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα μας ήταν ίσως χρήσιμη η διάκριση μεταξύ ενδο-κοινοτικών και δια-κοινοτικών βημάτων που μπορούμε να κάνουμε για να προωθήσουμε την αυτοδυναμία.

Κατ' αρχήν αναφορικά με τα ενδο-κοινοτικά βήματα προς την οικονομική αυτοδυναμία[17] οι υποστηριχτές του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού θα πρέπει να αγωνιστούν για μια ριζική αποκέντρωση της εξουσίας προς τις κοινότητες. Κι αυτό φυσικά συνεπάγεται μεταβίβαση φορολογικής εξουσίας από το εθνικό στο τοπικό επίπεδο. Διότι, μια τέτοια μεταβίβαση της φορολογικής εξουσίας στις κοινότητες θα επιτρέψει στις συνελεύσεις των πολιτών να καθορίσουν το φορολογικό βάρος καθώς και τον τρόπο φορολόγησης με βάση το συνολικό αντικειμενικό στόχο ενδυνάμωσης της αυτοδυναμίας. Περαιτέρω, η αποκέντρωση της εξουσίας θα πρέπει να συνεπάγεται τη μεταβίβαση στις κοινότητες αρ-

---

17. Υπάρχει ήδη σημαντική βιβλιογραφία στο θέμα της τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας, η οποία μπορεί να μας δώσει πολύτιμα στοιχεία για τα βήματα που πρέπει να γίνουν στη μεταβατική φάση προς την οικολογική κοινωνία. Ενδεικτικά θα ανέφερα το σημαντικό έργο πάνω στο θέμα, του James Robertson (βλ. το άρθρο του "Τα οικονομικά της τοπικής οικονομίας" *Κοινωνία και Φύση*, τ. 1, αρ. 1, σελ. 171-200 και το βιβλίο του *Future Wealth*, Gassell, 1990, κεφ. 5 – το βιβλίο είναι υπό έκδοση από τις εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ), καθώς και του Paul Ekins (βλ. τις μελέτες του που έχουν δημοσιευθεί από τις εκδόσεις TOES στις οποίες αναφέρθηκα πιο πάνω) του Johan Galtung (βλ. τη συμμετοχή του στην έκδοση *The Living Economy* του P. Ekins (επιμ.), Routlege and Kegan Paul, 1986, σελ. 97-109) και του C.G. Benello et al, *Building Sustainable Communities*, ό.π.

μοδιοτήτων για παροχή σημαντικών κοινωνικών υπηρεσιών (παιδεία, υγεία, στέγαση κ.λπ.) που αρχικά ανατέθηκαν στο κράτος αλλά τώρα όλο και περισσότερο παραδίδονται στον ιδιωτικό τομέα.

Στα μέτρα για την ενίσχυση της αυτοδυναμίας θα πρέπει να περιλαμβάνεται και η δημιουργία κοινοτικών συνεταιρισμών για τη μεγιστοποίηση της τοπικής απασχόλησης, κοινοτικών τραπεζών για τη χρηματοδότηση τοπικών έργων, καθώς και η ίδρυση τοπικών κέντρων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών που θα βελτιώνουν την ποιότητα ζωής όλων των πολιτών. Επομένως οι υποστηριχτές του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού θα πρέπει να προβάλλουν συνολικά και ολοκληρωμένα προγράμματα που να περιέχουν συγκεκριμένες προτάσεις για τις αλλαγές οι οποίες απαιτούνται να γίνουν στην οικονομική δομή κάθε κοινότητας, καθώς και στους θεσμούς, ούτως ώστε τα οικονομικά και οικολογικά ενδιαφέροντα και προβλήματα του λαού να μπορέσουν να αντιμετωπιστούν μέσα σε δημοκρατικό πλαίσιο.

Η μετακίνηση προς μεγαλύτερη αυτοδυναμία σημαίνει επίσης πρακτικά ότι τα μέλη της κοινότητας παράγουν περισσότερα για τον εαυτό τους και τους άλλους και ότι υποκαθιστούν τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται εκτός κοινότητας με αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται εντός της κοινότητας. Επιπλέον, θα μπορούσε να υπάρξει παρότρυνση του κόσμου να αγοράζει από τα τοπικά καταστήματα (αντί να αγοράζει από τα διάφορα υποκαταστήματα των σούπερ-μάρκετς που μεταφέρουν τα αγαθά τους από χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά), τα οποία – με τη βοήθεια οικονομικών κινήτρων που παρέχουν οι τοπικές αρχές – θα μπορούσαν να έχουν προμήθειες αγαθών τοπικής παραγωγής. Κι αυτό, με τη σειρά του, θα ενθάρρυνε τους τοπικούς παραγωγούς (γεωργούς, βιοτέχνες κ.λπ.) να παράγουν για την τοπική αγορά και να πωλούν στην τοπική αγορά, σπάζοντας την αλυσίδα των μεγάλων μεταποιητικών επιχειρήσεων. Αναφορικά με την ενέργεια, οι κοινοτικές αρχές θα μπορούσαν να παροτρύνουν τον κόσμο να εξοικονομεί ενέργεια και να χρησιμοποιεί ανανεώσιμες πηγές. Οικονομικά κίνητρα θα μπορούσαν να δοθούν για την εξοικονόμηση ενέργειας, ενώ οι τοπικές αρχές, εγκαθιστώντας, επί παραδείγματι, ηλιακούς συσσωρευτές σε κάθε στέγη (είτε με τη μορφή δανείου είτε δωρεάν για τις κοινωνικές ομάδες χαμηλού εισοδήματος) θα εκάλυπταν μέρος τουλάχιστον των ενεργειακών αναγκών της κοινότητας.

Η ίδια αρχή θα πρέπει να εφαρμοστεί και σε σχέση με την παροχή των υπηρεσιών (στους τομείς της υγείας, της παιδείας, των κοινωνικών υπηρεσιών κ.λπ.) όπου θα πρέπει να μεγιστοποιηθεί η χρήση τοπικών πλουτοπαραγωγικών πηγών, με στόχο τόσο τη δημιουργία τοπικής απασχόλησης και τοπικού εισοδήματος όσο και τη δραστική μείωση της εξάρτησης απέξω. Η κοινοτικοποίηση των υπηρεσιών έχει ιδιαίτερη σημασία αν πάρουμε υπόψη μας ότι το κράτος κοινωνικής πρόνοιας δέχεται σήμερα επιθέσεις από τον νεοφιλελευθερισμό και ότι έχει στην ουσία εγκαταλειφθεί από τους σοσιαλδημοκράτες. Η επίλυση του προβλήματος της γραφειοκρατικοποίησης του κράτους-πρόνοιας και της συνακόλουθης εξάρτησης που δημιουργεί δεν βρίσκεται στην ιδιωτικοποίηση (η οποία οδη-

γεί σε σοβαρές ανισότητες και στην πραγματικότητα στην εγκατάλειψη των φτωχότερων στρωμάτων της κοινότητας τα οποία δε θα είναι σε θέση να ικανοποιήσουν ούτε τις βασικές τους ανάγκες) αλλά στην κοινοτικοποίηση. Ένα κοινοτικό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας όχι μόνο θα είναι λιγότερο επιρρεπές στις γραφειοκρατικές δομές αλλά και θα παρέχει έναν πολύ πιο αποτελεσματικό μηχανισμό σε σχέση με το κρατικό σύστημα πρόνοιας. Κι αυτό θα προκύψει ως αποτέλεσμα του μικρότερου μεγέθους, της ευκολότερης διαχείρισης και της καλύτερης στοχοθέτησης στην παροχή των υπηρεσιών.

Βασική προϋπόθεση για την αύξηση της τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας είναι η αποκέντρωση της χρηματοπιστωτικής λειτουργίας. Η εγκατάσταση κοινοτικού τραπεζικού δικτύου θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά σ' αυτή τη διαδικασία. Η εγκατάσταση, όμως, παρόμοιου δικτύου εξαρτάται από την προηγούμενη κατάκτηση του ελέγχου, εκ μέρους του Συνομοσπονδιακού Κοινοτιστικού Κινήματος, πάνω σε ορισμένο αριθμό δήμων και κοινοτήτων. Αλλά ακόμα και πριν φτάσουμε σ' αυτό το στάδιο θα μπορούσε να ενθαρρυνθεί η αποκέντρωση των χρηματοπιστωτικών λειτουργιών. Σ' αυτή τη διαδικασία, η δημιουργία πιστωτικών ενώσεων και η έκδοση τοπικού νομίσματος θα μπορούσαν να παίξουν σημαντικό ρόλο.

Θα μπορούσαμε να συστήσουμε Κοινοτικές *Πιστωτικές Ενώσεις* (δηλ. χρηματοπιστωτικούς συνεταιρισμούς) για την παροχή δανείων στα μέλη τους προς κάλυψη προσωπικών αναγκών ή πραγματοποίηση επενδύσεων. Θα μπορούσαμε επίσης να φανταστούμε την επέκταση του ρόλου των πιστωτικών ενώσεων ούτως ώστε οι αποταμιεύσεις των μελών τους να χρησιμοποιούνται για τοπική ανάπτυξη και κοινωνική επένδυση, δηλαδή για την πραγματοποίηση επενδύσεων στον τοπικό πληθυσμό που θα έκαναν δυνατή τη δημιουργία βιώσιμης απασχόλησης. Μ' αυτόν τον τρόπο, οι πιστωτικές ενώσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση πάνω στην οποία θα ήταν δυνατό, σε μεταγενέστερο στάδιο, να χτιστεί ένα κοινοτικό τραπεζικό δίκτυο.

Η έκδοση *τοπικού νομίσματος* θα μπορούσε επίσης να παίξει κρίσιμο ρόλο στην ενίσχυση της τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας. Διότι το τοπικό νόμισμα καθιστά δυνατό τον κοινοτικό έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας και ταυτόχρονα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσον ενίσχυσης του εισοδήματος των μελών της κοινότητας. Το τοπικό νόμισμα δεν αντικαθιστά το εθνικό νόμισμα αλλά το συμπληρώνει και είναι ελεύθερα ανταλλάξιμο μ' αυτό. Στις αρχές του αιώνα το κίνημα για Κοινωνική Πίστη υποστήριξε ότι ο ορθός τρόπος για τη δημιουργία νέου χρήματος είναι η διανομή του σ' όλους τους πολίτες με τη μορφή εθνικών μετοχικών μερισμάτων. Μ' αυτόν τον τρόπο η κοινοτικοποιημένη τοπική οικονομία θα μπορούσε να διανέμει κάποιο ποσό εισοδήματος, σε τοπικό νόμισμα, σ' όλα τα μέλη της που έχουν ανάγκη, σαν ένα είδος βασικού εισοδήματος, που θα μπορούσε στη συνέχεια να ανταλλάσσεται με αγαθά και υπηρεσίες που παράγονται τοπικά. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θα μπορούσε, επίσης, να παίξει χρήσιμο ρόλο στη μετάβαση σ' ένα σύστημα διατακτικών που θα αντικαταστούσε το νόμισμα (εθνικό και τοπικό) σε μια οικολογική κοινωνία (βλ. το τελευταίο μέρος του άρθρου αυτού).

Όσον αφορά τα μέτρα δια-κοινοτικής φύσεως, το πιο σημαντικό μέτρο που θα μπορούσαν να προωθήσουν οι υποστηριχτές του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού είναι η ενίσχυση του Εμπορίου προς Αμοιβαία Αυτοδυναμία (ΕΑΑ), στη θέση του ελεύθερου εμπορίου. Το ελεύθερο εμπόριο, που σήμερα προωθείται επιθετικά από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες – μέσω της "αγίας τριάδος" της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT), του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (IMF) και της Παγκόσμιας Τράπεζας (WB), αποτέλεσε το βασικό μέσο για την καταστροφή της οικονομικής αυτοδυναμίας και την ενσωμάτωση κάθε γωνιάς της γης στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά. Σήμερα, η ικανοποίηση ακόμα και βασικών αναγκών του λαού, η απασχόλησή του και η ποιότητα ζωής του εξαρτώνται σε κρίσιμο βαθμό, όχι από τις ανάγκες του, αλλά από την "παγκόσμια αγορά"[18], δηλαδή από τις τεράστιες πολυεθνικές που την ελέγχουν. Επιπλέον, όπως είναι δυνατόν να δειχθεί και θεωρητικά αλλά και από την ιστορική εμπειρία, όταν το ελεύθερο εμπόριο διεξάγεται μεταξύ κοινοτήτων άνισης οικονομικής ισχύος, το μόνο αποτέλεσμα που μπορεί να έχει είναι η κυριαρχία των ισχυρότερων κοινοτήτων επί των ασθενέστερων.

Από την άλλη μεριά, το ΕΑΑ αποβλέπει ρητώς στην ελαχιστοποίηση της οικονομικής εξάρτησης, μέσω της ενίσχυσης του παραγωγικού δυναμικού (αύξηση του φυσικού, οικολογικού, κοινωνικού και οργανωτικού κεφαλαίου) και/ή της μείωσης της αναγκαίας κατανάλωσης (π.χ. εξοικονόμηση ενέργειας)[19]. Η δημιουργία περιφερειακών εμπορικών μπλοκ από κοινότητες, οι οποίες βρίσκονται σε παρόμοιο οικονομικό επίπεδο και αποσκοπούν στο εμπόριο μέσα στο πλαίσιο της αμοιβαίας υποστήριξης μάλλον παρά της κυριαρχίας, θα μπορούσε να αποτελέσει το πρώτο βήμα στη διαδικασία δημιουργίας συνομοσπονδιών από αυτοδύναμες κοινότητες. Η ανάπτυξη και ανταλλαγή πληροφοριών, με στόχο την αντικατάσταση των τεχνολογιών που αναπτύσσουν οι πολυεθνικές με "κατάλληλες τεχνολογίες", θα μπορούσε να διευκολυνθεί σημαντικά στο πλαίσιο τέτοιων εμπορικών μπλοκ. Ακόμα, η έκδοση περιφερειακών νομισμάτων θα αποτελούσε σημαντικό βήμα για την οικονομική αυτοδυναμία αυτών των εμπορικών μπλοκ. Ωστόσο, θα έπρεπε παράλληλα να ληφθούν μέτρα για την κάλυψη των βασικών αναγκών, στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, σε κοινοτικό επίπεδο, καθώς και για τη λειτουργία του τομέα αυτού παραγωγής όλο και περισσότερο εκτός της σφαίρας του ΕΑΑ. Στην τελική φάση της διαδικασίας αυτής, καθώς οι συνομοσπονδίες των κοινοτήτων αντικαθιστούν τις παρούσες κρατικές μορφές, το ΕΑΑ απλώς θα ενσωματωνόταν στη διαδικασία του συνομοσπονδιακού δημοκρατικού σχεδιασμού.

---

18. Ενδεικτικό της τάσης αυτής είναι το γεγονός ότι η αναλογία εξαγωγών στο παγκόσμιο εισόδημα σχεδόν διπλασιάστηκε στην περίοδο 1965-1970, βλ. *World Development Report* 1992, Παγκόσμια Τράπεζα, Πιν. 9.
19. Για περαιτέρω ανάπτυξη του σημείου αυτού βλ. Ekins, *Trade for mutual self-reliance*, σελ. 23-31.

2. Η κοινοτική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών

Το ζήτημα της ιδιοκτησίας αναφέρεται στο ποιος ελέγχει τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και δεν πρέπει να συγχέεται με το ζήτημα της κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών που αναφέρεται στο μηχανισμό μέσω του οποίου απαντώνται τα τρία βασικά ερωτήματα, *τι* παράγουμε, *πώς* και για *ποιον*. Οι δυο σύγχρονες μορφές ιδικοτησίας των πλουτοπαραγωγικών πηγών είναι η καπιταλιστική και η σοσιαλιστική, ενώ οι δύο κύριες μορφές κατανομής είναι η αγορά και το πλάνο. Η ιστορική εμπειρία είναι πλούσια σε παραδείγματα παντός είδους συνδυασμού των συστημάτων ιδιοκτησίας και κατανομής, από τις εταιρείες κρατικής ιδιοκτησίας που λειτουργούν μέσα στο σύστημα της αγοράς μέχρι τις καπιταλιστικές εταιρείες που λειτουργούν μέσα στη σχεδιασμένη οικονομία.

Με την ίδια λογική το ζήτημα της ιδιοκτησίας δε θα πρέπει να συγχέεται με το ζήτημα ελέγχου των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Και δεν αναφέρομαι μόνο στο σύνηθες επιχείρημα για τον υποτιθέμενο διαχωρισμό ιδιοκτησίας και ελέγχου στις μεγάλες μετοχικές εταιρείες, στις οποίες οι μέτοχοι είναι μεν οι ιδιοκτήτες αλλά τον πραγματικό έλεγχο ασκούν διευθυντικά στελέχη της εταιρείας και τεχνοκράτες. Πράγματι, το περίφημο "διαζύγιο" ιδιοκτησίας και ελέγχου σ'αυτήν την περίπτωση δεν έχει απολύτως κανένα νόημα εφόσον οι μέτοχοι και οι διευθυντές/τεχνοκράτες έχουν κοινά κίνητρα: το κέρδος και την αναπαραγωγή των ιεραρχικών σχέσεων, που αποκλείουν τη συμμετοχή των περισσότερων εργαζομένων στην πραγματική λήψη των αποφάσεων. Αναφέρομαι επίσης εδώ στην περίπτωση κατά την οποία μια εταιρεία μπορεί μεν να είναι ιδιοκτησία των υπαλλήλων της αλλά να εξακολουθεί να διευθύνεται και να ελέγχεται στην πραγματικότητα από τεχνοκράτες, διευθυντικά στελέχη κ.λπ. (όπως π.χ. συμβαίνει στους εργατικούς συνεταιρισμούς τύπου Mondragon)[20]. Στην περίπτωση αυτή είναι δυνατό να υπάρξει πραγματικό διαζύγιο συμφερόντων μεταξύ των ιδιοκτητών της εταιρείας (εργαζόμενοι) και εκείνων που την ελέγχουν (διευθυντές κ.λπ.), εφόσον, ακόμα και όταν το κέρδος αποτελεί τον κοινό σκοπό, η αναπαραγωγή των ιεραρχικών σχέσεων δεν συνιστά πάντα κοινό στόχο. Παράδειγμα αυτής της σύγκρουσης συμφερόντων αποτελεί το γεγονός ότι (όπως θέτουν το ζήτημα οι υποστηρικτές των εργατικών συνεταιρισμών) "πολλοί συνεταιρισμοί πράγματι, έχουν υποφέρει από κακοδιαχείριση που οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην έλλειψη πειθαρχίας των απλών εργατών οι οποίοι αγνοούσαν τις εντολές της διεύθυνσης" [21].

Το καπιταλιστικό σύστημα ιδιοκτησίας συνεπάγεται την ατομική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών και συνήθως συνδέεται με το σύστημα αγοράς που τις κατανέμει σε διάφορες χρήσεις. Η ατομική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών, ανεξάρτητα από το εάν συνδυάζεται με το σύστημα αγοράς ή όχι, συνεπάγεται έναν έλεγχο που

---

20. Βλ. Lutz and Lux, *Humanistic Economics*, κεφ. 12.
21. Στο ίδιο, σελ. 258.

εξυπηρετεί τα *μερικά* συμφέροντα (των μετόχων, των διευθυντών της εταιρείας ή των εργατών) αντί για το γενικό συμφέρον. Περαιτέρω, όταν η ατομική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πόρων συνδυάζεται με την αγοραία κατανομή συνεπάγεται ανισότητα, συγκέντρωση της πολιτικής/οικονομικής εξουσίας, ανεργία και "δυσανάπτυξη" (ακατάλληλη ανάπτυξη). Η δυναμική που συνοψίζεται στο "μεγέθυνση ή θάνατος", και η οποία αναπόφευκτα αναπτύσσεται σ' ένα τέτοιο σύστημα, οδηγεί σε συστηματικές προσπάθειες κατάκτησης της φύσης και κατά συνέπεια στην οικολογική καταστροφή. Επομένως, το σύστημα αυτό δεν είναι συμβατό ούτε με την πολιτική / οικονομική δημοκρατία, όπως την ορίσαμε, ούτε με οποιαδήποτε απόπειρα επίτευξης οικολογικής ισορροπίας. Σαν τέτοιο, φυσικά, είναι και ασύμβατο με την οικολογική κοινωνία.

Από την άλλη μεριά, το σοσιαλιστικό σύστημα ιδιοκτησίας συνεπάγεται "κοινωνική ιδιοκτησία" των μέσων παραγωγής, η οποία μπορεί να πάρει δύο κύριες μορφές: α) τη μορφή εθνικοποιημένων επιχειρήσεων και β) τη μορφή συλλογικώς αυτο-διαχειριζόμενων επιχειρήσεων. Και οι δύο αυτές μορφές σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας μπορούν να υπάρχουν είτε μέσα στο σύστημα της αγοράς είτε μέσα στο σύστημα σχεδιασμού.

Στις *εθνικοποιημένες επιχειρήσεις* εισάγεται ένα πραγματικό διαζύγιο μεταξύ ιδιοκτησίας και ελέγχου: ενώ η τυπική ιδιοκτησία ανήκει σ' ολόκληρη την κοινωνία, ο πραγματικό έλεγχος της παραγωγής επαφίεται είτε σε τεχνοκρατικές ελίτ (στο σύστημα αγοράς) είτε σε γραφειοκρατικές ελίτ (στο σύστημα σχεδιασμού) που, φυσικά, λαμβάνουν όλες τις σημαντικές αποφάσεις. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι σ' αυτή τη μορφή οργάνωσης η επιδίωξη των μερικών συμφερόντων επιτυγχάνεται όχι μέσω της ιδιοκτησίας αλλά μέσω του ελέγχου. Κι αυτό αληθεύει είτε στην περίπτωση που τέτοιες επιχειρήσεις λειτουργούν μέσα σ' ένα καπιταλιστικό σύστημα αγοράς (οπότε συνήθως δεν διαφέρουν – από την άποψη της πολιτικής που ακολουθούν κ.λπ. – από τις κανονικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις) είτε στην περίπτωση που λειτουργούν μέσα σ' ένα σοσιαλιστικό σύστημα σχεδιασμού (οπότε ελέγχονται από την κομματική ελίτ μέσω του γραφειοκρατικού ελέγχου του κρατικού μηχανισμού που η ίδια ασκεί). Είναι , λοιπόν, προφανές ότι οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις είναι ασύμβατες με την οικονομική δημοκρατία.

Στις *κολλεκτιβοποιημένες αυτοδιαχειριζόμενες επιχειρήσεις* η ιδιοκτησία ανήκει εν όλω ή εν μέρει στους εργάτες / υπαλλήλους της επιχείρησης. Από ιστορική άποψη, συναντούμε αυτο-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις και μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα αγοράς (π.χ. οι συνεταιρισμοί του Mondragon) και μέσα στη σοσιαλιστική σχεδιασμένη οικονομία (π.χ. οι γιουγκοσλαβικές αυτο-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις). Το κύριο πρόβλημα με τέτοιες αυτο-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις είναι ότι, όσο πιο ανεξάρτητες είναι μεταξύ τους και σε σχέση με την κοινωνία στο σύνολό της, τόσο τείνουν να ικανοποιούν τα μερικά συμφέροντα των εργαζομένων σ' αυτές ενάντια στο γενικό συμφέρον των πολιτών στην κοινότητα. Επιπλέον, για να επιβιώσουν μέσα σε συνθήκες ανταγωνισμού, συνήθως, πρέπει να χρησιμοποιούν τις ίδιες παραγωγικές μεθόδους που χρησιμοποιούν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις (μεθόδους που μπορεί να προκαλούν αλλοτρίωση, βλάβη του περι-

βάλλοντος, εξοικονόμηση εργασίας κ.λπ.). Επίσης, οι κολλεκτιβοποιημένες αυτο-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις τείνουν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τις πλουτοπαραγωγικές πηγές (φυσικές πηγές, εργασίας κ.λπ.) κατά παρόμοιο τρόπο που οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Τελικά, τέτοιες μορφές αυτοδιαχείρισης δεν μπορούν να διασφαλίσουν την αυτονομία του εργάτη ως πολίτη.. Μολονότι, λοιπόν, μερικές μορφές της (που υποστηρίζονται από τους οπαδούς του συνδικαλισμού και ορισμένα τμήματα του Πράσινου κινήματος) μπορεί να προωθούν δημοκρατικές διαδικασίες μέσα στην επιχείρηση, τίποτα δεν προσφέρουν για την προώθηση της δημοκρατίας γενικά, για την κοινότητα στο σύνολό της. Έτσι, αυτές οι μορφές αυτο-διαχείρισης, όπως παρατηρεί ο Bookchin, συνήθως αντιπροσωπεύουν "εκμεταλλευτική παραγωγή με τη συνεργία των εργατών", εφόσον δεν μπορούν να εγγυηθούν την απελευθέρωση από την τυραννία του εργοστασίου και την ορθολογικοποιημένη εργασία [22]. Επομένως, οι κολλεκτιβοποιημένες αυτο-διαχειριζόμενες επιχειρήσεις είναι επίσης ασύμβατες με την οικονομική δημοκρατία.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι η οικονομική δημοκρατία απαιτεί έναν άλλο τύπο κοινωνικής ιδιοκτησίας που διασφαλίζει τη δημοκρατική ιδιοκτησία *και* τον έλεγχο των πλουτοπαραγωγικών πηγών κι ότι η μόνη μορφή ιδιοκτησίας που μπορεί να την εγγυηθεί είναι η κοινοτική ιδιοκτησία. Ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός προτείνει την κοινοτικοποίηση της οικονομίας και τη διεύθυνσή της από την κοινότητα, ως τμήμα μιας πολιτικής δημόσιας αυτο-διαχείρισης. Επομένως, η κοινοτικοποίηση της οικονομίας οδηγεί στην πολιτικοποίησή της, στην πραγματική σύνθεση οικονομίας και πολιτείας, που μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της *πόλης* (με την κλασική έννοια της λέξης). Επιπλέον, αυτό το πλαίσιο εξ ορισμού αποκλείει κάθε διαχωρισμό μεταξύ ιδιοκτησίας και ελέγχου και διασφαλίζει την επιδίωξη και εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος. Κι αυτό, επειδή οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονται από ολόκληρη την κοινότητα, από τις συνελεύσεις των πολιτών, όπου οι άνθρωποι λαμβάνουν αποφάσεις οικονομικής πολιτικής ως *πολίτες* μάλλον παρά ως επαγγελματικά προσανατολισμένες ομάδες και συντεχνίες (εργάτες, τεχνικοί, μηχανικοί κτλ.).

Οι άνθρωποι στον τόπο δουλειάς, εκτός από τη συμμετοχή τους (ως πολίτες) στις αποφάσεις της κοινότητας για τους συνολικούς στόχους του πλάνου, θα συμμετέχουν επίσης (ως εργάτες, μηχανικοί, γεωργοί κ.λπ.) στις συνελεύσεις των τόπων δουλειάς, σε μια διαδικασία τροποποίησης / εφαρμογής του δημοκρατικού πλάνου. Μ' άλλα λόγια, η διαδικασία δημοκρατικού σχεδιασμού θα είναι μια διαδικασία συνεχούς ανατροφοδότησης πληροφοριών από τις κοινοτικές συνελεύσεις προς τις συνελεύσεις του τόπου δουλειάς και αντίστροφα. Τέλος, οι συνελεύσεις στον τόπο δουλειάς θα μπορούσαν να διορίζουν ένα εποπτικό συμβούλιο για να παρακολουθεί τη διαχείριση της κοινοτικοποιημένης επιχείρησης από το τεχνοκρατικό προσωπικό. Τα μέλη του εποπτικού συμβουλίου και το τεχνο-

---

22. Βλ. Bookchin, "Municipalization: Community ounership of the Economy, *Green Perspectives*, Φεβ. 1986.

κρατικό - διευθυντικό προσωπικό θα είναι ανακλητά ανά πάσα στιγμή από τη συνέλευση του τόπου δουλειάς και επιπλέον θα ελέγχονται εμμέσως από τις συνελεύσεις των πολιτών. Επομένως, οι κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις θα λειτουργούν με αρχές άμεσης δημοκρατίας ενώ οι συνελεύσεις στον τόπο δουλειάς θα καθορίζουν όχι μόνο τις τοπικές συνθήκες εργασίας κ.λπ., αλλά και θα έχουν σημαντικό λόγο στη διαδικασία του δημοκρατικού σχεδιασμού.

Η μετάβαση στην κοινοτικοποιημένη οικονομία

Η δημιουργία κοινοτικοποιημένου οικονομικού τομέα είναι το κρίσιμο βήμα στη μεταβατική φάση προς μια οικολογική κοινωνία. Κατά συνέπεια, η απάντηση στην οικονομική αποτυχία των σοσιαλιστικών επιχειρήσεων δεν είναι η νεο-φιλελεύθερη (με σοσιαλδημοκρατική ανοχή) ιδιωτικοποίησή τους, αλλά η κοινοτικοποίησή τους. Η εγκαθίδρυση σειράς κοινοτικών επιχειρήσεων που ανήκουν στην κοινότητα και ελέγχονται από τους πολίτες της (μέσω των κοινοτικών συνελεύσεων), σε συνεργασία με όσους εργάζονται σ' αυτές (μέσω των συνελεύσεων στους τόπους δουλειάς), θα δημιουργήσει ευκαιρίες τοπικής απασχόλησης και θα επεκτείνει το τοπικό εισόδημα κάτω από συνθήκες που διασφαλίζουν:

α) δημοκρατική συμμετοχή στη διαχείριση των επιχειρήσεων αυτών χωρίς θεσμοποιημένες ιεραρχικές δομές,
β) ασφάλεια απασχόλησης και
γ) οικολογική ισορροπία.

Σε σχέση με την κοινοτικοποίηση της οικονομίας στη μεταβατική περίοδο προκύπτουν δύο βασικά ερωτήματα: το πρώτο είναι πώς θα εγκατασταθούν τέτοιες κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις και το δεύτερο ποιος θα τις διευθύνει μέχρις ότου αποτελέσουν μέρος του Συνομοσπονδιακού Δημοκρατικού Πλάνου.

Αναφορικά με το πρόβλημα της εγκατάστασης κοινοτικοποιημένων επιχειρήσεων, η λύση μπορεί να αναζητηθεί σε συνδυασμό μεθόδων. Για παράδειγμα, η σύσταση *Κοινοτικών Κτηματικών Εταιρειών* (Community Land Trusts) είναι ένας χρήσιμος τρόπος για την εξεύρεση χρηματοδότησης προς αγορά γης συλλογικής ιδιοκτησίας χρησιμοποιώντας, ως επιβοηθητική εγγύηση, την ίδια την αξία της γης. Τέτοια ιδρύματα έχουν χρησιμοποιηθεί για την κοινοτική ανάπτυξη ιθαγενών κοινοτήτων της Αυστραλίας αλλά και στο Ην. Βασίλειο, όπου, στο Shropshire [23], σχεδιάστηκε και χτίστηκε ένας ολόκληρος οικισμός εξ ολοκλήρου από τους κατοίκους του.

---

23. Βλ. Benello et al, *Building Sustainable Communities*, Μέρος Ι, για περαιτέρω ανάπτυξη του θέματος των Κοινοτικών Κτηματικών Εταιρειών.

Ένας άλλος χρήσιμος τρόπος για τη δημιουργία κοινοτικοποιημένου οικονομικού τομέα είναι η ίδρυση ενός *δικτύου τοπικών τραπεζικών συνεταιρισμών* παρόμοιου, επί παραδείγματι, με το πολύ επιτυχημένο δίκτυο της Caja Laboral Popular των Βάσκων στην Ισπανία[24], το οποίο στηρίζει τους συνεταιρισμούς του Mondragon. Στην Ισπανία το δίκτυο αυτό δεν είναι κοινοτικοποιημένο και εγκαταστάθηκε από αυτούς που είχαν αναμειχθεί στη δημιουργία του συνεταιριστικού κινήματος. Η διαδικασία όμως αυτή οδήγησε σ' ένα σχήμα για το οποίο θα μπορούσαμε να εγείρουμε σοβαρές αντιρρήσεις και σε σχέση με το κατά πόσο είναι επιθυμητό, αλλά και σε σχέση με το κατά πόσο είναι εφικτό εκτός της βασκικής κοινότητας του Mondragon που διακρίνεται για τον ισχυρότατο εθνικισμό της. Ένας πιο εφικτός και επιθυμητός τρόπος για τις κοινότητες που ελέγχονται από το κίνημα του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού ίσως ήταν η εγκατάσταση τραπεζικού δικτύου κοινοτικής ιδιοκτησίας και ελέγχου. Έτσι κάθε κοινότητα θα μπορούσε να έχει τη δική της κοινοτική τράπεζα με δυνατότητα συνομοσπονδιακής διασύνδεσης αρχικά μ' ένα περιφερειακό κι αργότερα μ' ένα εθνικό δίκτυο. Κι ένα τέτοιο δίκτυο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί:

α) για να απορροφήσει την τοπική αποταμίευση, την οποία το δίκτυο θα ήταν σε ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση να προσελκύσει λόγω του ότι οι αποταμιευτές θα είχαν τη δυνατότητα να ελέγχουν το χαρακτήρα των επενδυτικών δραστηριοτήτων της τράπεζας. Ο έλεγχος αυτός θα μπορούσε να ασκείται από τις κοινοτικές συνελεύσεις σε συνεργασία με τις συνελεύσεις των υπαλλήλων της τράπεζας και να διασφαλίζει τη διοχέτευση των αποταμιεύσεων σε έργα που αποσκοπούν στην τοπική ανάπτυξη, στη μεγιστοποίηση της τοπικής απασχόλησης, στον περιορισμό των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της παραγωγής κ.λπ.

β) για να χρηματοδοτήσει επενδύσεις σε σύγχρονες παραγωγικές μονάδες που έχουν ως στόχο τους την τοπική δημιουργία κοινωνικού πλούτου και την επακόλουθη μείωση της εξάρτησης της τοπικής οικονομίας από έξωθεν κέντρα. Έτσι, τα έσοδα από την τοπική φορολογία θα χρησιμοποιούνται όχι απλώς, για τη χρηματοδότηση έργων υποδομής και των τοπικών κοινωνικών υπηρεσιών αλλά και για τη χρηματοδότηση – μέσω των τοπικών κοινοτικών τραπεζών – επενδύσεων σε νέες (ή για την αγορά παλαιών) παραγωγικές μονάδες που θα εντάσσονται στον κοινοτικοποιημένο τομέα της οικονομίας. Επομένως, το μεγαλύτερο μέρος του αρχικού κεφαλαίου που απαιτείται για τη σύσταση των κοινοτικοποιημένων επιχειρήσεων θα πρέπει να προέλθει από τα κοινοτικά έσοδα τα οποία, μέσω του κοινοτικού τραπεζικού δικτύου, θα μπορούσαν να διοχετευθούν, με τη μορφή δανείου, προς ομάδες πολιτών που επιθυμούν να συστήσουν κοινοτικούς συνεταιρισμούς.

γ) για να προσφέρουν άλλες εξειδικευμένες υπηρεσίες που θα μπορούσαν να επιτρέψουν

---

24. Βλ. Lutz and Lux, *Humanistic Economics*, σελ. 263-8.

την εγκατάσταση και λειτουργία αυτών των κοινοτικοποιημένων επιχειρήσεων από κάθε ενδιαφερόμενη κοινωνική ομάδα στην κοινότητα, ομάδα η οποία δεν κατέχει αναγκαστικά και την απαιτούμενη εξειδικευμένη γνώση (π.χ. εργάτες χρεοκοπημένων επιχειρήσεων, άνεργοι, χαμηλόμισθοι κ.λπ.).

Η *Κοινοτική Τράπεζα* θα μπορούσε να αναλάβει τη διεξαγωγή έρευνας για τον τύπο των παραγωγικών μονάδων που χρειάζεται η τοπική κοινότητα. Επίσης, θα έπρεπε να τεθούν σε εφαρμογή συστήματα αξιολόγησης της κοινωνικής επένδυσης και κοινωνικής λογιστικής για την εκτίμηση συγκεκριμένων επενδυτικών προτάσεων, την παρακολούθηση της πορείας πραγματοποίησής τους και γενικά την αξιολόγηση της δημιουργίας κοινωνικού πλούτου. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουμε νέους οικονομικούς δείκτες, με βάση τους ήδη αναπτυχθέντες δείκτες[25], στη θέση των σημερινών κριτηρίων μέτρησης της ευημερίας. Τέλος, η κοινοτική τράπεζα θα πρέπει να παρέχει εξειδικευμένες υπηρεσίες για το χωροταξικό σχεδιασμό της παραγωγής, το σχεδιασμό του εργοστασίου, την εκπαίδευση του προσωπικού, τα λογιστικά συστήματα κ.λπ.

Αναφορικά με το ζήτημα της διαχείρισης των κοινοτικοποιημένων αυτών επιχειρήσεων κατά τη μεταβατική περίοδο, νομίζω ότι θα πρέπει να αποκλείσουμε μορφές αυτοδιαχείρισης, όπως ο τύπος των γιουγκοσλαβικών συνεταιρισμών και το Σχέδιο Μετοχικής Ιδιοκτησίας των Εργαζομένων (ΣΜΙΕ – Employes Stock Ownership Plan, ESOP), επειδή ο πρώτος τύπος κλίνει προς τον κρατικό σοσιαλισμό και ο δεύτερος προς τον καπιταλισμό της αγοράς. Στο γιουγκοσλαβικό σύστημα αυτο-διαχείρισης, όλος ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανήκε στο κράτος και όχι στην ίδια την επιχείρηση. Επομένως, οι εργάτες δεν είχαν κανένα απολύτως κίνητρο να επενδύσουν στην κεφαλαιουχική βάση του εργοστασίου με αποτέλεσμα η παραγωγικότητα να χωλαίνει. Από την άλλη μεριά, στις διάφορες παραλλαγές των ΣΜΙΕ έχουμε ένα έμμεσο σύστημα εργατικής ιδιοκτησίας που βασίζεται σ' ένα συνταξιοδοτικό σχήμα των εργαζομένων και όχι σ' ένα σχήμα εργατικής δημοκρατίας, με συνέπεια, για παράδειγμα, ότι το σύστημα ψηφοφορίας θεμελιώνεται στην κατοχή μετοχών από τους εργαζόμενους και όχι στη δημοκρατική αρχή ένα –πρόσωπο– μια ψήφος. Επομένως, το όλο σύστημα απολήγει σε μια τέλεια καπιταλιστική μετοχική εταιρεία και η μόνη διαφορά με τις άλλες εταιρείες είναι ότι το σύστημα αυτό μετατρέπει τους εργαζόμενους σε μετόχους καπιταλιστές.

Οι κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις δε θα πρέπει να αναπαράγουν τη γραφειοκρατική δομή των σοσιαλιστικών συνεταιρισμών ούτε να μη διακρίνονται σαφώς από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Εκτός, λοιπόν, από την ιδιοκτησία (η οποία ανήκει στην τοπική κοινότητα και όχι στους ίδιους τους εργαζομένους ή στο κράτος) η όλη δομή και λειτουργία των επιχειρήσεων θα πρέπει να είναι διαφορετική από τις αντίστοιχες των καπιταλιστικών και κρατικο-σοσιαλιστικών επιχειρήσεων. Χρειάζεται, επομένως, η μεγαλύτερη

---

25. Βλ. π.χ. το βιβλίο του V. Anderson, *Alternative Economic Indicators*, Routledge, 1991.

δυνατή αποκέντρωση και για να αποφύγουμε τη γραφειοκρατικοποίησή τους και για να διασφαλίσουμε τη μέγιστη δυνατή αυτονομία σε όσους εργάζονται σ' αυτές, στα όρια φυσικά που θέτουν οι αντικειμενικοί στόχοι της κοινότητας.

Κατά συνέπεια, η αποκέντρωση της λήψης των αποφάσεων μέσα στο πλαίσιο των συνεταιρισμών, που η ιδιοκτησία τους θα ανήκει μεν στην κοινότητα, η διαχείρισή τους όμως θα ασκείται ανεξάρτητα, αποτελεί ενδεχομένως την καλύτερη λύση. Μ' άλλα λόγια, η κοινότητα θα μπορούσε να προσδιορίζει τους κοινωνικούς και οικολογικούς στόχους που πρέπει να επιτύχει η κοινοτική επιχείρηση (π.χ. το ποσοστό των εσόδων που θα διατεθεί για την επίτευξη των κοινωνικών και οικολογικών στόχων της κοινότητας, τα οικολογικά κριτήρια και επίπεδα, την ασφάλεια της απασχόλησης κ.λπ.) ενώ η ίδια η επιχείρηση θα μπορούσε να διευθύνεται κατά τον τρόπο που διευθύνεται, επί παραδείγματι, ο συνεταιρισμός του Mondragon – με κάποιες προσαρμογές που θα κάνουν τη δομή της πιο δημοκρατική. Ένας πιθανός τρόπος για να επιτύχουμε υψηλό βαθμό αποκέντρωσης στη λήψη των αποφάσεων θα ήταν η χρονομίσθωση των κοινοτικοποιημένων επιχειρήσεων στις κολλεκτίβες των εργαζομένων, με απόφαση των κοινοτικών συνελεύσεων.

Ιδιαίτερα όσον αφορά στη διευθυντική δομή της επιχείρησης, το πρόβλημα τίθεται συνήθως από την άποψη της σύγκρουσης μεταξύ διευθυντικής αποτελεσματικότητας και δημοκρατίας των εργαζομένων. Στον τύπο συνεταιρισμού του Mondragon η έμφαση δίνεται στην αποτελεσματικότητα μάλλον παρά στη δημοκρατία. Η Γενική Συνέλευση μικρό μάλλον ρόλο διαδραματίζει, εκλέγοντας μόνο το 1/3 των μελών του Εποπτικού Διοικητικού Συμβουλίου που, με τη σειρά του, εκλέγει τα διευθυντικά στελέχη. Στην πραγματικότητα, την επιχείρηση διοικούν τα διευθυντικά στελέχη. Μία βελτιωμένη εκδοχή του πρότυπου αυτού θα ήταν η Γενική Συνέλευση να εξέλεγε το ήμισυ των μελών του Εποπτικού Διοικητικού Συμβουλίου, εκφράζοντας έτσι τα συμφέροντα των εργαζομένων, ενώ η Κοινοτική Συνέλευση θα εξέλεγε το άλλο ήμισυ, εκφράζοντας έτσι το γενικό συμφέρον της κοινότητας. Μέλη του Εποπτικού Διοικητικού Συμβουλίου θα έπρεπε να είναι άτομα με εξειδικευμένες γνώσεις πάνω στον τύπο της παραγωγικής δραστηριότητας που αφορά κάθε περίπτωση (ώστε να είναι σε θέση να ασκούν πραγματική εποπτεία επί των διευθυντικών στελεχών) και θα πρέπει επίσης να είναι ανακλητά από τις αντίστοιχες συνελεύσεις. Το Εποπτικό Διοικητικό Συμβούλιο με τη σειρά του θα εξέλεγε το διευθυντικό προσωπικό (το οποίο θα έπρεπε να αποτελείται από άτομα με εξειδικευμένες γνώσεις στο αντικείμενο της δραστηριότητάς τους) και θα ασκούσε εποπτεία επ' αυτού. Επομένως το εξουσιαστικό κύρος τους θα εκπηγάζει από τη γνώση τους, πράγμα που σημαίνει ότι καμιά άλλη ιεραρχική εξουσία, εκτός της επιρροής που προέρχεται από τη γνώση τους, δε θα γινόταν ανεκτή ενάντια στους απλούς εργαζομένους. Τέλος, η συνέλευση στον τόπο δουλειάς θα καθόριζε ποιες αποφάσεις θα λαμβάνονται από την ίδια και ποιες θα παραπέμποντο στην αρμοδιότητα του Εποπτικού Διοικητικού Συμβουλίου και της διεύθυνσης, ούτως ώστε να επέρχεται εξισορρόπηση μεταξύ αποτελεσματικότητας και δημοκρατίας.

Δε θα πρέπει να ξεχνούμε, ωστόσο, ότι αυτός ο τύπος κοινοτικής επιχείρησης είναι

χρήσιμος μόνο κατά τη μεταβατική περίοδο, μέχρις ότου δηλαδή επέλθει η πλήρης κοινοτικοποίηση της οικονομίας. Κι αυτό, διότι ο τύπος αυτός έχει ένα πάρα πολύ σοβαρό μειονέκτημα: παρά τις τροποποιήσεις που προτάθηκαν για να ικανοποιηθεί το γενικό συμφέρον, το γεγονός ότι στο σύστημα της αγοράς οι μονάδες αυτές, για να επιβιώσουν, πρέπει να είναι ανταγωνιστικές, σημαίνει ότι τα μερικά συμφέροντα των εργαζομένων θα τείνουν να υπερβούν το γενικό συμφέρον της κοινότητας. Γι' αυτόν, άλλωστε, το λόγο το κοινοτικό πνεύμα αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία και την κοινωνική λειτουργία αυτών των συνεταιρισμών. Επομένως, οι άνθρωποι πρέπει να είναι οι φορείς ενός τέτοιου κοινοτικού πνεύματος για να πληρούν τα κριτήρια του μέλους των κοινοτικών επιχειρήσεων. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα σε σχέση με τις κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις είναι το γεγονός ότι ίσως να μην καταφέρουν να επιβιώσουν μέσα σε συνθήκες ανταγωνισμού, ιδιαίτερα με τις καπιταλιστικές εταιρείες που έχουν το πλεονέκτημα των οικονομιών κλίμακας και σημαντικές διαφορές στην παραγωγικότητα. Έχω ωστόσο τη γνώμη ότι στο πλαίσιο της αυτοδύναμης οικονομίας, όπου οι κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις θα κατευθύνουν την παραγωγική τους δραστηριότητα κυρίως προς την τοπική αγορά, το πρόβλημα αυτό θα χάσει μεγάλο μέρος της σημασίας του. Κι αυτό θα συμβεί ιδιαίτερα εάν πάρουμε υπόψη μας ότι η κοινωνική υπευθυνότητα και ικανοποίηση, που ενδυναμώνονται από την αυτοδυναμία και το δημοκρατικό έλεγχο, αποτελούν εγγύηση για την ποιότητα των προϊόντων.

Είναι, λοιπόν, προφανές ότι για να είναι επιτυχείς οι κοινοτικοποιημένες επιχειρήσεις θα πρέπει να αποτελούν μέρος ενός συνολικού προγράμματος κοινοτικοποιήσεως της οικονομίας – προγράμματος που προωθεί την αυτοδυναμία και το δημοκρατικό έλεγχο και κατά συνέπεια το κοινοτικό πνεύμα των πολιτών.

3. Η Συνομοσπονδιακή κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών

Μολονότι η αυτοδυναμία συνεπάγεται τη λήψη πολλών αποφάσεων σε κοινοτικό επίπεδο, πολλά απομένουν να επιλυθούν σε περιφερειακό, εθνικό και υπερ-εθνικό επίπεδο. Αναφέρω ενδεικτικά τα ακόλουθα προβλήματα τα οποία δεν μπορούν να επιλυθούν σε κοινοτικό επίπεδο:

α) Προβλήματα που γεννώνται από την άνιση κατανομή των ενεργειακών πηγών, των φυσικών πλουτοπαραγωγικών πηγών κ.λπ.,
β) Προβλήματα που γεννώνται από τον υπερ-τοπικό χαρακτήρα των περιβαντολλογικών επιπτώσεων της παραγωγής και της κατανάλωσης,
γ) Προβλήματα μεταφορών/επικοινωνιών,
δ) Προβλήματα κινητικότητας της εργασίας,
ε) Προβλήματα μεταφοράς τεχνολογίας.

Όμως, εκτός από τα προβλήματα συντονισμού υπάρχει και το πρόβλημα του μηχανισμού που θα διασφαλίζει τη δίκαιη και αποτελεσματική κατανομή των αγαθών και υπη-

ρεσιών, τόσο εντός της κοινότητας, όσο και μεταξύ των κοινοτήτων. Το πρόβλημα αυτό είναι κρίσιμης σημασίας, ιδιαίτερα σήμερα, καθώς έγινε προφανές ότι και οι δύο μηχανισμοί που αναπτύχθηκαν ιστορικά για την αντιμετώπιση του προβλήματος, δηλαδή ο μηχανισμός της αγοράς και ο μηχανισμός του κεντρικού σχεδιασμού, έχουν οικτρά αποτύχει. Προφανώς, η λύση του προβλήματος της κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών εντός της κοινότητας παρέχει κατ' ακολουθίαν και τη λύση στο πρόβλημα της συνομοσπονδιακής κατανομής.

α. Ο μηχανισμός της αγοράς

Η αγορά είναι ένας αυτόματος μηχανισμός μέσω του οποίου η *αόρατος χειρ* του Άνταμ Σμιθ κατανέμει τα αγαθά και τις υπηρεσίες με τρόπο, υποτίθεται, ορθολογικό. Οι φιλελεύθεροι υποθέτουν ότι ο ελεύθερος συνδυασμός των ατομικών ορθολογικών αποφάσεων οδηγεί στην κοινωνικά ορθολογική κατανομή. Υποθέτουν ακόμα ότι ο μηχανισμός της αγοράς είναι το πιο οικονομικό *σύστημα πληροφοριών* παρέχοντας τα ορθά *κίνητρα*, τα οποία διασφαλίζουν μια αποτελεσματική αποκέντρωση. Η συνεπαγωγή όλων αυτών των υποθέσεων είναι ότι ο μηχανισμός της αγοράς αποτελεί το καλύτερο σύστημα για τη διασφάλιση μιας ορθολογικής κατανομής που δεν θίγει την αυτονομία του ατόμου.

Όμως, όλες αυτές οι υποθέσεις ισχύουν μόνο κάτω από ορισμένες πολύ αυστηρές συνθήκες. Συνήθως, οι ιδιότητες της αγοράς, οι οποίες υποτίθεται ότι έχουν ως αποτέλεσμα την ορθολογική κατανομή, χάνονται από τη στιγμή που διαταράσσεται η μυθική κατάσταση της *ισορροπίας*. Επιπλέον, σύμφωνα με όσα έδειξαν ακόμα και ορθόδοξοι οικονομολόγοι όπως ο Κέυνς, η αγορά είναι ένα σύστημα που φέρει μέσα του την κρίση και το οποίο δεν είναι σε θέση να διασφαλίσει από μόνο του την πλήρη απασχόληση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και, ιδιαίτερα, της εργασίας. Επίσης, πρόκειται για ένα σύστημα που αναπόφευκτα οδηγεί στη συγκέντρωση της οικονομικής εξουσίας και στην ανισότητα, η οποία αποτελεί και την κύρια αιτία της *δυσανάπτυξης*. Μ' άλλα λόγια, η ακατάλληλη ανάπτυξη είναι το υπο-προϊόν ενός συστήματος που ικανοποιεί μόνο τις επιθυμίες οι οποίες υποστηρίζονται από αγοραστική δύναμη και οι οποίες δεν συμπίπτουν αναγκαστικά με τις βασικές ανθρώπινες ανάγκες.

Επομένως, η ελευθερία επιλογής την οποία υποτίθεται ότι διασφαλίζει το σύστημα της αγοράς σημαίνει στην πραγματικότητα "επιμερισμό με βάση το πορτοφόλι" (rationing by the wallet). Πράγματι, στο σύστημα της αγοράς οι πολίτες δεν είναι ελεύθεροι να επιλέγουν είτε ως καταναλωτές είτε ως παραγωγοί. Ως καταναλωτές, διότι η επιλογή τους περιορίζεται από το εισόδημα και/ή τον πλούτο τους. Ως παραγωγοί, διότι δεν αποφασίζουν τι και πώς θα παραχθεί. Περαιτέρω, οι παραγωγοί περιορίζονται, επίσης, από την αγοραστική τους δύναμη, καθώς η πρόσβασή τους στις πλουτοπαραγωγικές πηγές, και κατά συνέπεια η παραγωγικότητά τους, εξαρτάται από τη χρηματοπιστωτική τους κατάσταση. Εάν, επί παραδείγματι, ο Ινδός γεωργός έχει πολύ μικρότερη παραγωγικότητα

από τον Άγγλο ή τον Αμερικανό γεωργό αυτό οφείλεται στη διαφορετική πρόσβαση που έχει στα λιπάσματα, τις μηχανές κ.λπ.[26] καθώς και στις διαφορές εκπαιδευτικού και τεχνολογικού επιπέδου, οι οποίες ανάγονται, επίσης, στις διαφορές εισοδήματος. Όμως, η οικονομική ανάπτυξη έγινε συνάρτηση της οικονομικής ικανότητας των παραγωγών πολύ πρόσφατα, δηλαδή από τότε που οι πλουτοπαραγωγικές πηγές έγιναν διαθέσιμες αποκλειστικά μέσω της αγοράς. Καθώς οι αγοραίες σχέσεις διείσδυσαν σ' όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας καταστρέφοντας την τοπική αυτοδυναμία σ' ολόκληρο τον κόσμο, φυσικό επακόλουθο ήταν κάθε πρόσβαση στις πλουτοπαραγωγικές πηγές να γίνει συνάρτηση της αγοραστικής δύναμης. Δεν εκπλήσσει, λοιπόν, το γεγονός ότι σήμερα το 1/5 του παγκόσμιου πληθυσμού καταναλώνει τα 4/5 του παγκόσμιου προϊόντος[27].

Στο σύστημα, λοιπόν, της αγοράς οι βασικές οικονομικές αποφάσεις που πρέπει να πάρει μια κοινωνία (δηλ. το *τι* θα παραχθεί, το *πώς* θα παραχθεί και *για ποιον* θα παραχθεί) καθορίζονται κατά τρόπο αποφασιστικό από την αγοραστική δύναμη εκείνων των εισοδηματικών ομάδων που μπορούν να στηρίξουν τις επιθυμίες τους με το χρήμα. Πρόκειται για ένα συνεχή πλειστηριασμό αγαθών, υπηρεσιών και πλουτοπαραγωγικών πηγών, στον οποίο νικητές αναδεικνύονται εκείνοι που διαθέτουν τη μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη. Σε αντίθεση, επομένως, με τη φιλελεύθερη μυθοπλασία, το σύστημα της αγοράς είναι το χειρότερο σύστημα κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών, όταν υπάρχει ανισοκατανομή αγοραστικής δύναμης. Και ακριβώς όταν συμβαίνει αυτό γίνεται ολοφάνερη η βασική αντίφαση του συστήματος της αγοράς αναφορικά με την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών (η αντίφαση δηλαδή μεταξύ της *δυνητικής* ικανοποίησης των βασικών αναγκών ολόκληρου του πληθυσμού και της *πραγματικής* ικανοποίησης των επιθυμιών μέρους μόνον του πληθυσμού που τις στηρίζει με το χρήμα). Αυτός, άλλωστε, είναι ο λόγος που όταν οι ορθόδοξοι οικονομολόγοι προσπαθούν να δείξουν ότι η άριστη κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών επιτυγχάνεται με το σύστημα της αγοράς [28] φροντίζουν να θεμελιώνουν την επιχειρηματολογία τους στη βολική υπόθεση της "δοσμένης κατανομής του εισοδήματος".

Σήμερα το 1/4 του πληθυσμού της γης λιμοκτονεί [29]. Το χάσμα μεταξύ Βορρά και Νότου συνεχώς διευρύνεται, παρά την "ανάπτυξη", ή μάλλον, εξ αιτίας της. Το χάσμα μεταξύ

---

26. Οι Αμερικανοί χρησιμοποιούν περισσότερα λιπάσματα για τους κήπους και τα γήπεδα τέννις σε σχέση με τα λιπάσματα, που χρησιμοποιούν οι Ινδοί για όλες τις χρήσιες. (*New York Times*, , 14/6/1979).
27. Ted Trainer, *Developed to Death*, Greenprint, 1989, σελ. 118.
28. Η περίφημη ανάλυση της Παρετιανής αριστοποίησης (Pareto optimality), η οποία δείχνει τη δυνατότητα του μηχανισμού της αγοράς να διασφαλίζει την άριστη κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών, βασίζεται στην αποδοχή της επικρατούσης κατανομής του εισοδήματος.
29. Παρά τη νεο-Μαλθουσιανή θέση (που υιοθετείται από ορισμένα οικο-φασιστικά ρεύματα μέσα στο Πράσινο κίνημα), θέση που επιρρίπτει την ευθύνη για τη φτώχεια του Νότου στον υπερπληθυσμό του, σήμερα γίνεται σχεδόν απ' όλους δεκτό ότι ο υπερπληθυσμός είναι το αποτέλεσμα μάλλον παρά η αιτία της φτώχειας. Σύμφωνα, επί παραδείγματι, με τον Julian Simon, δεν

των πλουσιότερων και των φτωχότερων χωρών της γης διπλασιάστηκε στην περίοδο 1960-1990, ενώ το σημερινό εισόδημα του πλουσιότερου 20% του παγκόσμιου πληθυσμού είναι 150 φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα του φτωχότερου 20%[30]. Ωστόσο, πριν 200 χρόνια το μέσο εισόδημα των πλούσιων χωρών ήταν μόνο μιάμιση φορά μεγαλύτερο από το εισόδημα των φτωχών χωρών[31], γεγονός που δείχνει μια ισχυρή συσχέτιση μεταξύ της εξάπλωσης των σχέσεων αγοράς και της επακόλουθης καταστροφής της αυτοδυναμίας απ' τη μια μεριά – γεγονός που θα μπορούσε επίσης να αποδειχθεί από τις συστηματικές προσπάθειες της αποικιοκρατίας – και της σημερινής τεράστιας ανισότητας από την άλλη.

Η ανισότητα όμως δεν αυξάνεται μόνο μεταξύ των χωρών. Στην τελευταία δεκαετία η ανισότητα αυξήθηκε τρομακτικά και στο εσωτερικό των χωρών, ως αποτέλεσμα της νεοφιλελεύθερης πολιτικής που ακολούθησαν οι κυβερνήσεις σ' όλο τον κόσμο [32]. Επομένως παίρνοντας υπόψη μας το "μηχανισμό δημοπράτησης" που περιγράψαμε πιο πάνω, είναι φανερό ότι το σύστημα όλο και περισσότερο φροντίζει για την ικανοποίηση των αναγκών των ομάδων μεσαίου και υψηλού εισοδήματος στο Βορρά ("η κοινωνία των δύο τρίτων") και μιας ελάχιστης μειοψηφίας στο Νότο[33]. Η δυσανάπτυξη παράγεται και αναπαράγεται μέσω της ανισότητας. Επιπλέον, η ανισότητα αποτελεί βασική αιτία της ενθουσιώδους υιοθέτησης από τις ελίτ σ' όλο τον κόσμο του στόχου της οικονομικής μεγέθυνσης – που έχει καταστροφικές οικολογικές συνέπειες – εφόσον σκοπός των "οικονομικών της διάχυσης" (trickle-down economics) είναι ακριβώς η διατήρηση της συνοχής μιας πολύ άνι-

---

υπάρχουν αρκετά στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η αύξηση του πληθυσμού καθιστά τις χώρες φτωχότερες (*US National Academy of Sciences Report*, 1986). Επίσης, σύμφωνα με μια άλλη έκθεση, τα πιο αποτελεσματικά προγράμματα ελέγχου του πληθυσμού που εφαρμόστηκαν την τελευταία 25ετία ήταν εκείνα που είχαν σαν στόχο την καταπολέμηση της φτώχειας (*The Guardian*, 19/4/1992).

30. Βλ. *United Nations Development Program*, OHE, 1992.
31. Βλ. το άρθρο των Mc Gowan and Kurdan, "Imperialism in world system perspective" στο περιοδικό *International Studies Quarterly*, Μάρτιος 1971, σελ. 43-68. Σύμφωνα με μια άλλη εκτίμηση, η απόκλιση μεταξύ του κατά κεφαλήν εισοδήματος πλουσίων και φτωχών χωρών ήταν περίπου 1 προς 6 το 1900 ενώ το 1970 αυξήθηκε σε 1 προς 13. Βλ. P. Bairoch, *The Economic Development of the Third World since,* 1900, Methuen, 1975, σελ. 150-2.
32. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, το εισόδημα του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού, το οποίο στην περίοδο 1967-1978 ήταν 10 φορές μεγαλύτερο από το εισόδημα του φτωχότερου 10%, το 1988 ήταν 18 φορές μεγαλύτερο (βλ. S. Jenkins, University of Bath Centre for Fiscal Studies, *The Guardian*, 15/5/1991). Παρόμοια στις Ην. Πολιτείες το 1% των οικογενειών που βρίσκονται στην κορυφή της εισοδηματικής πυραμίδας αύξησε το εισόδημά του κατά 75% στην περίοδο 1979-1989, ενώ το εισόδημα του 20% των οικογενειών στη βάση της πυραμίδας μειώθηκε κατά 4% στην ίδια περίοδο (βλ. Eric Hobsbawm, *The Guardian*, 30/11/1991.
33. Ενδεικτικά, το 10% του πληθυσμού, στις φτωχότερες χώρες του Νότου, καρπούται πάνω από το 33% του συνολικού εισοδήματος (βλ. Trainer, *Developed to Death*, σελ. 9). Επίσης το 1/5 του πληθυσμού, στο Νότο γενικά, καρπούται κατά μέσο όρο το ήμισυ σχεδόν του συνολικού εισοδήματος (βλ. *World Development Report* 1992, Παγκόσμια Τράπεζα, Πίνακας 30).

σης κοινωνίας, μέσω της αύξησης της "πίτας", αντί για την αναδιανομή της. Και, φυσικά, τα στοιχεία για την περασμένη 20ετία δείχνουν ότι η διάχυση αυτή ήταν πάρα πολύ μικρή. Έχει υπολογιστεί, για παράδειγμα (με βάση τους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης που επιτεύχθηκαν στην περίοδο 1965-84, που θεωρείται η καλύτερη περίοδος για τον καπιταλισμό) ότι οι 28 φτωχότερες χώρες του κόσμου θα χρειαστούν πάνω από 300 χρόνια για να μπορέσουν να φτάσουν κάπου στο *ήμισυ* του *σημερινού* μέσου κατά κεφαλή εισοδήματος των πλουσίων χωρών της Δύσης [34].

Είναι λοιπόν φανερό ότι ο μηχανισμός της αγοράς δεν είναι συμβατός με την οικονομική δημοκρατία. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και αν εξετάσουμε τις διάφορες μορφές *κοινωνικής αγοράς* που προτείνουν σήμερα οι σοσιαλδημοκράτες στην Ευρώπη και οι Δημοκρατικοί στις ΗΠΑ. Θα πρέπει κατ' αρχήν να γίνει σαφές ότι οι προτάσεις τους απλώς αποσκοπούν να αποκαταστήσουν ένα είδος *μικτής οικονομίας*, μιας οικονομίας δηλαδή την οποία υπονόμευαν σημαντικά ο Θατσερισμός και τα Ρηγκανόμικς. Έτσι, μολονότι οι σύγχρονοι σοσιαλδημοκράτες δεν τάσσονται πλέον υπέρ των εθνικοποιήσεων και του παλαιού κράτους κοινωνικής πρόνοιας, εξακολουθούν να δίνουν έμφαση στη σημασία του ρόλου του κράτους στο *σχεδιασμό* των αγορών και στην ενίσχυση των δυνατοτήτων του κόσμου για την κάλυψη βασικών του αναγκών, όπως η υγεία, η παιδεία κ.λπ.

Όμως, τέτοιες προτάσεις που αποσκοπούν στην ενδυνάμωση της κοινωνικής αγοράς είναι τόσο ουτοπικές όσο και ασύμβατες με την οικονομική δημοκρατία. Είναι ουτοπικές, διότι στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία κάθε ενδυνάμωση του κοινωνικού χαρακτήρα του συστήματος που γίνεται σε μια συγκεκριμένη χώρα (ή ομάδα χωρών, όπως η Ευρωπαϊκή Κοινότητα) μέσω, επί παραδείγματι, της καθιέρωσης καλύτερων συνθηκών εργασίας, της εφαρμογής πολιτικής πλήρους απασχόλησης, της βελτίωσης της δημόσιας υγείας και παιδείας κ.λπ., απλώς θα καταστήσει την οικονομία της συγκεκριμένης χώρας (ή ομάδας χωρών) λιγότερο ανταγωνιστική σε σχέση με άλλες χώρες ή ομάδες χωρών, με επιβλαβείς συνέπειες για την οικονομία της. Μ' άλλα λόγια, η αυξανόμενη παγκόσμια οικονομική αλληλεξάρτηση έχει αχρηστεύσει την Κεϋνσιανή πολιτική σε εθνικό επίπεδο. Κατά συνέπεια, η οποιαδήποτε επάνοδος σε μια τέτοια πολιτική δεν είναι δυνατή σήμερα σε μη παγκόσμιο επίπεδο. Ακόμα, οι προτάσεις αυτές δεν είναι συμβατές με την οικονομική δημοκρατία διότι ενισχύουν το ρόλο του κράτους, και των ελίτ που ελέγχουν την κρατική μηχανή, σε βάρος της κοινότητας.

β. Ο μηχανισμός του συγκεντρωτικού σχεδιασμού

Σ' αντίθεση με τον αυτόματο χαρακτήρα της αγοράς, ο σχεδιασμός αποτελεί ένα συνειδητά ελεγχόμενο μηχανισμό κατανομής αγαθών και υπηρεσιών. Υπάρχουν πολλές πα-

---

34. Βλ. Trainer, *Developed to Death*, σελ. 39.

ραλλαγές σχεδιασμού και στη θεωρία και στην ιστορική εμπειρία. Δεν πρόκειται να ασχοληθώ εδώ με τον *ενδεικτικό σχεδιασμό*, δηλαδή το σχεδιασμό εντός του συστήματος της καπιταλιστικής αγοράς (πχ. γαλλικός μεταπολεμικός σχεδιασμός)ο οποίος προσπαθεί να επιτύχει ορισμένους στόχους πολιτικής, κυρίως, με την παροχή κινήτρων στους καπιταλιστές. Ό,τι έχω υποστηρίξει για το σοσιαλισμό της αγοράς ισχύει επίσης και σ' αυτήν την περίπτωση.

Ο σχεδιασμός μπορεί να είναι είτε *συγκεντρωτικός* είτε *αποκεντρωτικός*. Ακραία μορφή συγκεντρωτικού σχεδιασμού ήταν το Σταλινικό πρότυπο σύμφωνα με το οποίο το Γραφείο Σχεδιασμού, δηλαδή οι γραφειοκράτες και τεχνοκράτες της σοβιετικής ελίτ, καθόριζαν το επίπεδο παραγωγής, τη σύνθεσή της, τις μεθόδους παραγωγής που έπρεπε να χρησιμοποιηθούν, τη διανομή κ.λπ. και μεταβίβαζαν τις διαταγές από την κορυφή προς τη βάση. Επομένως, ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός όχι μόνο οδηγεί σε ανορθολογικότητες (που τελικά οδήγησαν στην κατάρρευσή του) και δεν είναι αποτελεσματικός από την άποψη ικανοποίησης των αναγκών, αλλά είναι και ιδιαίτερα αντιδημοκρατικός. Εντούτοις, από την άποψη της μείωσης των οικονομικών διαφορών ο συγκεντρωτικός σχεδιασμός πέτυχε καλύτερη κατανομή του εισοδήματος (αν και όχι καλύτερη κατανομή της εξουσίας) σε σχέση με άλλες χώρες παρόμοιου επιπέδου ανάπτυξης[35].

Από την άλλη πλευρά, σύγχρονοι μαρξιστές[36] προτείνουν μια μορφή "δημοκρατικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού" η οποία, στη μεταβατική φάση, συνδυάζει την εργατική αυτοδιαχείριση και το κράτος, μέχρις ότου το κράτος μαρανθεί, κατά την κλασική μαρξιστική ρήση. Ωστόσο, αυτή η μορφή σχεδιασμού εξακολουθεί να φέρει το μειονέκτημα ότι αγνοεί τη διαλεκτική του κρατισμού. Μ' άλλα λόγια, αγνοεί το γεγονός ότι η θεσμοποίηση των προνομίων των γραφειοκρατών, οι οποίοι ελέγχουν τον κρατικό μηχανισμό, θα δημιουργήσει τέτοια ισχυρά συμφέροντα που τελικά θα διαβρώσουν τα όργανα της αυτο-διαχείρισης μάλλον παρά το αντίθετο.

γ) Συνομοσπονδιακός δημοκρατικός σχεδιασμός

Ο μηχανισμός του δημοκρατικού σχεδιασμού πρέπει, επομένως, να είναι αποκεντρωμένος. Αν εξαιρέσουμε την αποκέντρωση που θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω του μηχανισμού της αγοράς, το πρόβλημα στην πραγματικότητα εντοπίζεται στο πώς μπορούμε να συνδυάσουμε τη δημοκρατία με το σχεδιασμό. Η μη μαρξιστική Αριστερά έχει προτείνει δύο βασικά πρότυπα αποκεντρωμένου (μη κρατικού) σχεδιασμού: α) πρότυπα προσανατολισμένα προς την εργατική τάξη και β) πρότυπα προσανατολισμένα προς την κοι-

---

35. M. Ellman, *Socialist Planning*, Cambridge University Press, 1979, σελ. 267-8, 36.
36. Βλ. π.χ. E. Mandel, "In defense of Socialist Planning", *New Left Review*, Σεπτ.-Οκτ. 1986, σελ. 5-39.

νότητα. Σήμερα, τα πρότυπα που είναι προσανατολισμένα προς την εργατική τάξη δεν μπορούν να προσφέρουν πλέον κανένα εναλλακτικό όραμα της κοινωνίας που να έχει κάποιο νόημα. Όχι μόνο διότι τέτοια πρότυπα εκφράζουν μόνο *μερικά* συμφέροντα αλλά και διότι, μετά την κατάρρευση του συγκεντρωτικού σχεδιασμού και τη σταθερή παρακμή της εργατικής τάξης στη μεταβιομηχανική εποχή, έχουν χάσει κάθε σημασία. Επομένως, ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός – που αποτελεί τη σύγχρονη μορφή ελέγχου με βάση την κοινότητα – προσφέρει, όπως δείχνει ο Howard Hawkins[37], το καλύτερο πλαίσιο για την ενσωμάτωση του εργατικού ελέγχου και του κοινοτικού ελέγχου και ίσως είναι το μόνο εφικτό εναλλακτικό όραμα της κοινωνίας σήμερα που μπορεί να εκφράσει το γενικό συμφέρον και ταυτόχρονα να καταστήσει δυνατή την κοινωνική και ατομική αυτονομία.

Όμως, αν και είναι πολύ γνωστές οι γενικές αρχές της μορφής εκείνης κοινωνικής οργάνωσης που βασίζεται στην κοινότητα[38], παραμένουν άλυτα μια σειρά από σημαντικά προβλήματα. Δεν μπορούμε να παρακάμψουμε τα προβλήματα αυτά και να παραπέμψουμε τη λύση τους στη μελλοντική κοινωνική πρακτική, επειδή, αν τηρήσουμε σιγή γι' αυτά τα θέματα, θέτουμε υπό αμφισβήτηση το εφικτόν ολόκληρου του απελευθερωτικού προτάγματος. Στο υπόλοιπο μέρος του άρθρου αυτού θα προσπαθήσω να εξετάσω τα προβλήματα αυτά κατά τρόπο πειραματικό και μάλλον σχηματικό.

Το πιο βασικό πρόβλημα στην προσπάθεια σύνθεσης δημοκρατίας και σχεδιασμού εντοπίζεται στο γεγονός ότι κάθε είδος δημοκρατικού σχεδιασμού που δεν βασίζεται στην αγορά, αναπόφευκτα, εμπλέκει και έναν αυθαίρετο και αναποτελεσματικό τρόπο ανακάλυψης των μελλοντικών αναγκών. Το πρόβλημα αποκτά ιδιαίτερη κρισιμότητα στην περίπτωση των μη βασικών αναγκών[39]. Στο άρθρο αυτό, διατυπώνεται μια πρόταση για τη δημιουργία μιας τεχνητής "αγοράς", η οποία θα διασφαλίζει πραγματική ελευθερία επιλογής (στο πλαίσιο της διαδικασίας του δημοκρατικού σχεδιασμού) χωρίς, όμως, τα δυσμενή αποτελέσματα που συνδέονται με την πραγματική αγορά.

Ακρογωνιαίος λίθος του προτεινόμενου προτύπου, ο οποίος συνιστά επίσης και το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα που το διαφοροποιεί από τα πρότυπα σοσιαλιστικού σχεδιασμού, είναι το γεγονός ότι ρητώς προϋποθέτει μία οικονομία χωρίς κράτος, χωρίς

---

37. Βλ. το άρθρο του Howard Hawkins, "Κοινοτικός Έλεγχος, Εργατικός Έλεγχος και Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία" (σ' αυτό το τεύχος).
38. Βλ. σχετική βιβλιογραφία στο άρθρο του Hawkins "Κοινοτικός Έλεγχος...", ο.π. υποσημ. αρ. 7.
39. Η άποψη που έχουν διατυπώσει μαρξιστές υποστηρικτές του δημοκρατικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού ότι μπορούμε πολύ εύκολα να ανακαλύψουμε τις ανάγκες των ανθρώπων "απλώς ερωτώντας τους τι ακριβώς θέλουν", στην πραγματικότητα, "έρχεται σε χτυπητή αντίθεση με την εμπειρία δεκαετιών, τόσο σε σχέση με το σχεδιασμό της Αν. Ευρώπης, όσο και σε σχέση με το μάρκετινγκ στη Δύση". Βλ. P. Auerbach et al, "The transition from actually existing capitalism", στο *New Left Review*, Ιούλης-Αύγουστος 1988, σελ. 78.

χρήμα και χωρίς αγορά. Μία τέτοια οικονομία αποκλείει τη θεσμοποίηση προνομίων ορισμένων τμημάτων της κοινωνίας και την ατομική συσσώρευση πλούτου, χωρίς συγχρόνως, να προϋποθέτει το μυθικό μαρξιστικό κράτος της αφθονίας. Οι βασικές υποθέσεις πάνω στις οποίες βασίζεται το πρότυπο αυτό είναι οι εξής:

α) Η κοινοτική συνέλευση (σε επίπεδο κοινότητας, δήμου ή γειτονιάς), δηλαδή η Εκκλησία του Δήμου της αρχαίας Αθήνας, αποτελεί το ανώτατο όργανο λήψης αποφάσεων, ως προς τη *διαμόρφωση πολιτικής*, σε κάθε αυτοδύναμη κοινότητα.

β) Ο συντονισμός των κοινοτήτων επιτελείται μέσω συνομοσπονδιακών *εκτελεστικών* συμβουλίων που αποτελούνται από εντεταλμένους, ανακλητούς και εναλλασσόμενους εκπροσώπους.

γ) Οι πλουτοπαραγωγικές πηγές ανήκουν σε κάθε κοινότητα και παραχωρούνται προς τους εργαζόμενους κάθε παραγωγικής μονάδας με συμβόλαιο χρονομίσθωσης μακράς χρονικής διάρκειας.

δ) Σκοπός της παραγωγής δεν είναι η μεγέθυνση αλλά η ικανοποίηση των βασικών αναγκών της κοινότητας, καθώς και εκείνων των μη βασικών αναγκών για τις οποίες τα μέλη της κοινότητας εκφράζουν σχετική επιθυμία, και για την ικανοποίηση των οποίων είναι διατεθειμένα να δουλέψουν πέραν του "βασικού" εργάσιμου χρόνου.

Το γενικό κριτήριο για την κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών στην οικολογική κοινωνία (κριτήριο που προκύπτει από την υπόθεση δ) δε θα είναι η αποδοτικότητα όπως ορίζεται σήμερα, δηλαδή με καθαρά οικονομικά κριτήρια ελαχιστοποίησης των εισροών ή μεγιστοποίησης των εκροών. Θα πρέπει να επαναπροσδιορίσουμε την αποδοτικότητα προσδίδοντάς της μια διάσταση κοινωνική. Έτσι, η αποδοτικότητα θα μπορούσε να οριστεί ως αποτελεσματικότητα στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών, με βάση την αρχή "από τον καθένα ανάλογα με την ικανότητά του/της και στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του/της". Όμως, η αρχή αυτή εγείρει περαιτέρω προβλήματα τα οποία έχουν σχέση με το νόημα των αναγκών, την ύπαρξη κάποιας ιεράρχησης των αναγκών και τελικά το πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο η πραγματική ελευθερία επιλογής μπορεί να διασφαλιστεί στη διαδικασία της ικανοποίησης των αναγκών.

Η έννοια της "σχετικής έντασης των αναγκών"[40], καθώς και η διάκριση μεταξύ αναγκών και μέσων ικανοποίησής[41] τους, μπορεί να είναι χρήσιμες στη συζήτηση για το νόημα των αναγκών, στο πλαίσιο της διαδικασίας σχεδιασμού. Κατ' αρχήν, η έννοια της έντασης των αναγκών προϋποθέτει την ιεράρχησή τους ("βασικές" και "μη βασικές" ανάγκες), γεγονός που επιβεβαιώνεται από στατιστικές μελέτες για την καταναλωτική συμπεριφορά στη Δύση. Οι μελέτες αυτές αποκαλύπτουν, επίσης, μια επαληθεύσιμη τάση κορεσμού των βασικών αναγκών. Εκτός όμως από την εμπειρική επαλήθευση της ιεράρχησης των

---

40. Βλ. Mandel, "In defense of Socialist Planning", σελ. 14-15.
41. Βλ. το άρθρο του M. Max - Neff στο βιβλίο του Paul Ekins (επιμ.), *The Living Economy*, Routledge, 1986, sel. 49-50.

αναγκών, η διάκριση μεταξύ βασικών και μη βασικών αναγκών είναι σημαντική για τη διασαφήνιση του νοήματος της ελευθερίας επιλογής. Η ελευθερία επιλογής δεν έχει κανένα νόημα αν δεν έχουν ήδη ικανοποιηθεί οι βασικές ανάγκες. Σήμερα, η ελευθερία επιλογής σημαίνει ότι μόνο ένα μικρό μέρος του πληθυσμού της Γης μπορεί να ικανοποιεί τις πραγματικές ή φανταστικές του ανάγκες, αντλώντας από τις σπάνιες πλουτοπαραγωγικές πηγές και βλάπτοντας τα οικοσυστήματα, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων στον πλανήτη μας δεν μπορεί να καλύψει ούτε τις βασικές της ανάγκες.

Δεύτερον, η διάκριση μεταξύ αναγκών και μέσων ικανοποίησής τους είναι χρήσιμη διότι μας επιτρέπει να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι οι βασικές ανάγκες είναι πεπερασμένες, ολίγες και επιδεκτές ταξινόμησης και ότι στην πραγματικότητα είναι οι ίδιες σ' όλους τους πολιτισμούς και σ' όλες τις ιστορικές περιόδους. Έτσι οι αλλαγές που επέρχονται, ανάλογα με το χρόνο και τον τόπο, αφορούν τα μέσα ικανοποίησης των αναγκών και όχι τις ίδιες τις ανάγκες. Κατά συνέπεια, οι ίδιοι οι άνθρωποι θα πρέπει να αποφασίζουν για τους καλύτερους τρόπους ικανοποίησης των αναγκών τους.

Ωστόσο, παραμένει το πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο μπορούμε να διασφαλίσουμε τόσο την ικανοποίηση των αναγκών όσο και την ελεύθερη επιλογή των μέσων ικανοποίησης. Σήμερα, υπάρχουν συνήθως περισσότεροι του ενός τρόποι για την παραγωγή ενός αγαθού, ή την παροχή μιας υπηρεσίας, που ικανοποιούν κάποια ανθρώπινη ανάγκη, ακόμα και βασική (π.χ. τρόποι ένδυσης κ.λπ.). Επομένως, η ελευθερία επιλογής θα πρέπει να εφαρμόζεται τόσο για τις βασικές όσο και για τις μη βασικές ανάγκες. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι για τη δημιουργία ροής πληροφοριών σχετικά με τις ατομικές ανάγκες. Μια δυνατότητα είναι ο συνδυασμός της διαδικασίας δημοκρατικού σχεδιασμού μ' ένα σύστημα διατακτικών που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ικανοποίηση και βασικών και μη βασικών αναγκών. Μπορούμε, επομένως, να φανταστούμε τη δημιουργία ενός συστήματος στο οποίο θα υπάρχουν δύο είδη διατακτικών, οι "βασικές" και οι "μη βασικές". Όλες οι διατακτικές θα είναι ονομαστικές ούτως ώστε να μην μπορούν να χρησιμοποιούνται, όπως το χρήμα, σαν γενικό μέσο ανταλλαγής και συσσώρευσης πλούτου.

Οι *βασικές διατακτικές* χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση βασικών αναγκών. Έτσι οι διατακτικές αυτές παρέχουν σε κάθε πολίτη το δικαίωμα ικανοποίησης βασικής ανάγκης, δοσμένης μορφής και επιπέδου (πράγμα που καθορίζεται από την κοινοτική συνέλευση), χωρίς, όμως, να εξειδικεύουν τον ιδιαίτερο τύπο του μέσου ικανοποίησης, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η επιλογή. Κάθε ικανό προς εργασία μέλος της κοινότητας θα πρέπει να εργάζεται για ένα "βασικό" αριθμό ωρών την εβδομάδα, σε δραστηριότητα της επιλογής του, για να παράγει τα αγαθά και υπηρεσίες που απαιτούνται για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών της κοινότητας. Επομένως, ο αριθμός των εκδιδομένων βασικών διατακτικών καθορίζεται στη βάση κριτηρίων που πληρούν τόσο τις συνθήκες ζήτησης όσο και τις συνθήκες προσφοράς. Έτσι, όσον αφορά τη ζήτηση, οι σχεδιαστές θα μπορούσαν να υπολογίσουν το μέγεθος και τη σύνθεσή της με βάση εκτιμήσεις για το μέγεθος του πληθυσμού και του αριθμού βασικών διατακτικών που δικαιούται ο κάθε πο-

λίτης. Όσον αφορά την προσφορά, οι σχεδιαστές θα μπορούσαν να υπολογίσουν, στη βάση τεχνολογικών μέσων όρων, το επίπεδο της παραγωγής και τη σύνθεσή της, καθώς και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές που απαιτούνται (δηλ. το ποσό της εργασίας που πρέπει να προσφέρει κάθε πολίτης κ.λπ.). Στη βάση αυτών των υπολογισμών θα μπορούσαν να καταρτισθούν προσωρινά πλάνα, ενώ η κοινοτική συνέλευση θα μπορούσε να επιλέξει το οριστικό πλάνο που πρέπει να εφαρμοστεί, τα συνακόλουθα εργασιακά καθήκοντα των πολιτών (ένα σύστημα εναλλαγής στα εργασιακά καθήκοντα θα μπορούσε να διασφαλίσει την εκτέλεση όλης της αναγκαίας εργασίας ακόμα και της μη ευχάριστης) κ.λπ.

Οι μονάδες παραγωγής προϊόντων, τα οποία η κοινοτική συνέλευση ταξινομεί ως "βασικά", είναι υπό τον άμεσο έλεγχο των συνελεύσεων του τόπου δουλειάς. Εντούτοις, μολονότι ο τύπος της παραγωγής που αναλαμβάνεται μέσα στο πλαίσιο των στόχων που θέτει το πλάνο, καθορίζεται από τους άμεσους παραγωγούς, το επίπεδο παραγωγής και η σύνθεση παραγωγής καθορίζονται από τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται με τη χρήση διατακτικών για κάθε τύπο προϊόντος. Μ' άλλα λόγια, το μερίδιο που μπορούν να διεκδικήσουν οι παραγωγικές μονάδες, από το μέρος εκείνο των κοινοτικών πλουτοπαραγωγικών πηγών που είναι διαθέσιμο (σύμφωνα με το πλάνο) για το δικό τους τύπο παραγωγής, προσδιορίζεται σε αναλογία με τις διατακτικές που έχουν χρησιμοποιήσει οι πολίτες, ως καταναλωτές, για την "αγορά" του προϊόντος τους.

Οι *μη βασικές διατακτικές* χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση μη βασικών αναγκών ή μη ουσιαστικής κατανάλωσης. Η εργασία των πολιτών, πέραν του βασικού εργάσιμου ωραρίου, είναι *εθελοντική* και τους δίνει το δικαίωμα σε μη βασικές διατακτικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ικανοποίηση μη ουσιαστικών αναγκών. Με την τεχνική πρόοδο θα μπορούσαμε να αναμένουμε ότι η ικανοποίηση των μη ουσιαστικών αναγκών θα γίνεται ολοένα και περισσότερο σημαντική στο μέλλον και ότι κατ' αντιστοιχία οι αμοιβές θα παίρνουν τη μορφή μη βασικών διατακτικών. Υπάρχει, λοιπόν, ένα διπλό οικονομικό πρόβλημα σε σχέση με τις μη βασικές διατακτικές. Πρώτον, χρειαζόμαστε ένα δίκαιο μέτρο για την αμοιβή της μη βασικής εργασίας και, δεύτερον, ένα τέτοιο μέτρο της αξίας των μη βασικών αγαθών και υπηρεσιών που να διασφαλίζει την ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Η κλασική λύση της έκφρασης τόσο των μισθών όσο και της αξίας των αγαθών σε ανθρωποώρες (λύση που μεταξύ άλλων πρότειναν οι Προυντόν και ο Μαρξ), εκτός από το γεγονός ότι δημιουργεί ένα σωρό άλλα προβλήματα σχετικά με την ισοδυναμία διαφόρων τύπων εργασίας, τη "μετατροπή" των εργαλείων και του χρησιμοποιούμενου εξοπλισμού σε ανθρωποώρες κ.λπ., είναι βασικά ασύμβατη με μια οικονομία που στηρίζεται στην κοινότητα[42].

Για να αποφύγουμε αυτά τα προβλήματα και ταυτόχρονα να επιτύχουμε μια ισορροπία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς που ικανοποιεί το κριτήριο του δικαίου, θα πρότεινα να

---

42. Για μια ισχυρότατη κριτική της κλασικής αυτής λύσης βλ. P. Kropotkin, *The conquest of bread*, Penguin, 1972, κεφ. 13.

εισάγουμε την έννοια των *επιμεριστικών αξιών* για να εκφράσουμε την αξία των μη βασικών αγαθών και υπηρεσιών. Όπως είναι γνωστό, ο μηχανισμός της αγοράς αντιπροσωπεύει ένα *επιμερισμό δια των τιμών* που, όπως είδαμε, αποτελεί τον πιο άδικο τρόπο επιμερισμού των σπανίων αγαθών και υπηρεσιών εφόσον, στην πραγματικότητα, σημαίνει επιμερισμό σύμφωνα με την αγοραστική δύναμη (το πορτοφόλι) του καθένα. Προτείνω, λοιπόν, την αναστροφή της διαδικασίας αυτής ούτως ώστε να έχουμε *τιμές δια του επιμερισμού*, δηλαδή οι τιμές, αντί να αποτελούν την αιτία του επιμερισμού – όπως στο σύστημα της αγοράς – να γίνουν το *αποτέλεσμά* του. Έτσι, οι σχεδιαστές, για να καθορίσουν την "επιμεριστική αξία" (και επομένως την τιμή, εκφρασμένη σε αριθμό μη βασικών διατακτικών) συγκεκριμένου αγαθού ή υπηρεσίας, θα διαιρούν το σύνολο των μη βασικών διατακτικών που έχουν εκδοθεί σ' ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (ας πούμε σ' ένα έτος) με το συνολικό προϊόν του συγκεκριμένου αυτού αγαθού ή υπηρεσίας κατά το ίδιο χρονικό διάστημα.

Απομένει όμως ακόμα το πρόβλημα του ποσοστού αμοιβής της μη βασικής εργασίας, το οποίο καθορίζει τον αριθμό των μη βασικών διατακτικών που οι πολίτες λαμβάνουν ως αμοιβή για μία τέτοια εργασία. Είναι προφανές ότι, με δεδομένη την ανισότητα των διαφόρων τύπων εργασίας, ισότητα αμοιβής θα σήμαινε, στην ουσία, άνιση ικανοποίηση από την εργασία. Καθώς όμως η επιλογή οποιουδήποτε αντικειμενικού κριτηρίου (π.χ. χρησιμότητα, επιπτώσεις στην υγεία, δαπάνη θερμίδων, κ.λπ.) αναπόφευκτα θα συνεπάγεται κάποιο βαθμό υποκειμενικής μεροληψίας, η μόνη ορθολογική λύση ίσως να είναι η χρησιμοποίηση ενός "δι-υποκειμενικού" μέτρου, σαν αυτό που είχε προτείνει ο Balbelli[43], δηλαδή η χρησιμοποίηση ενός "κριτηρίου ελκτικότητας" για κάθε είδος δραστηριότητας. Όμως, η ελκτικότητα της κάθε εργασίας δεν μπορεί απλώς να εκτιμηθεί, όπως προτείνει ο Balbelli, από τον αριθμό των ατόμων που δηλώνουν την επιθυμία τους να αναλάβουν ένα είδος εργασίας. Διότι, με δεδομένο το σημερινό τεχνολογικό επίπεδο, ακόμα και αν υποθέσουμε ότι στη μελλοντική κοινωνία το μεγαλύτερο μέρος του υψηλού επιπέδου εξειδίκευσης που επικρατεί σήμερα θα εξαφανιστεί, πολλές δουλειές θα εξακολουθούν να απαιτούν εξειδικευμένη γνώση ή εκπαίδευση. Επομένως, θα πρέπει να καταρτίσουμε ένα σύνθετο "δείκτη ελκτικότητας", χρησιμοποιώντας πολλαπλές διαβαθμίσεις των διαφόρων τύπων εργασίας, στη βάση των εκφρασμένων προτιμήσεων από φοιτητές (όταν επιλέγουν συγκεκριμένο τομέα σπουδών), από εργάτες (όταν επιλέγουν συγκεκριμένο τύπο εργασίας για εκπαίδευση), από πολίτες (όταν επιλέγουν συγκεκριμένο τύπο κοινοτικής εργασίας) κ.λπ. Η αμοιβή για κάθε τύπο εργασίας θα καθοριζόταν τότε σαν αντίστροφη συνάρτηση του δείκτη ελκτικότητάς της (όσο ψηλότερος είναι ο δείκτης τόσο χαμηλότερο το ποσοστό αμοιβής). Έτσι, ο δείκτης θα μας έδινε "σταθμιστές" που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για να εκτιμήσουμε την αξία κάθε ώρας εργασίας στην κατανομή των μη βασικών διατακτικών. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια άλλη "τεχνητή" αγορά που όμως, σε αντίθεση με την πραγματική αγορά εργασίας, δεν ανταμείβει

---

43. Giovanni Balbelli, *Social anarchism*, Penguin, 1972, σελ. 144-5.

την εργασία στη βάση του κέρδους που μπορεί να προκύψει απ' αυτήν.

Σε κανονικά διαστήματα, οι παραγωγοί μη βασικών αγαθών και υπηρεσιών προσαρμόζουν τα επίπεδα παραγωγής και τη σύνθεσή της στον αριθμό των διατακτικών που δέχονται (δηλαδή στη ζήτηση), υπό τον όρο φυσικά ότι είναι διαθέσιμες οι ανάλογες πλουτοπαραγωγικές πηγές. Έτσι, οι σχεδιαστές, παίρνοντας υπόψη τη ζήτηση στο παρελθόν για συγκεκριμένους τύπους μη βασικών αγαθών, τις εκτιμήσεις για μελλοντική ζήτηση και το στόχο επίτευξης οικολογικής ισορροπίας, καθώς και το στόχο εξισορρόπησης της προσφοράς και της ζήτησης, θα μπορούν να προβαίνουν σε συστάσεις προς την κοινοτική συνέλευση για τους εφικτούς στόχους σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους. Η κοινοτική συνέλευση, όντας καλώς ενημερωμένη, θα είναι τότε σε θέση να παίρνει αποφάσεις για την κατανομή των πλουτοπαραγωγικών πηγών, σε γενικές γραμμές, μεταξύ των διαφόρων τομέων. Το πλάνο σε σχέση με τα μη βασικά προϊόντα είναι ενδεικτικό. Κύριος σκοπός του είναι να δώσει ενδείξεις στις συνελεύσεις των τόπων δουλειάς, κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε σχέση με τα δικά τους πλάνα παραγωγής, όσον αφορά τη διαθεσιμότητα των πλουτοπαραγωγικών πηγών, ούτως ώστε να αποφευχθούν σοβαρές ανισορροπίες μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, καθώς επίσης και σοβαρές οικολογικές ανισορροπίες. Η πραγματική κατανομή των πλουτοπαραγωγικών πηγών μεταξύ των παραγωγικών μονάδων θα γίνεται στη βάση της ζήτησης για τα προϊόντα τους (ζήτηση που θα εκδηλώνεται μέσω των μη βασικών διατακτικών που έχουν προσφερθεί σε κάθε παραγωγική μονάδα για το προϊόν της) και θα πραγματοποιείται άμεσα μεταξύ των παραγωγικών μονάδων και όχι μέσω ενός κεντρικού γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Τέλος, η σύνθεση της παραγωγής ενδιάμεσων αγαθών, δηλαδή αγαθών που χρειάζονται για την παραγωγή βασικών και μη βασικών αγαθών (εξοπλισμός κ.λπ.), καθορίζεται "κατά παραγγελία". Δηλαδή, οι παραγωγικές μονάδες τελικών αγαθών υποβάλλουν παραγγελίες προς τους παραγωγούς ενδιάμεσων αγαθών, με βάση τη ζήτηση για τα δικά τους προϊόντα και τους στόχους του πλάνου. Έτσι, το κοινοτικό πλάνο θα πρέπει επίσης να περιλαμβάνει στόχους για ενδιάμεσα αγαθά, καθώς και αποφάσεις για το κρίσιμο πρόβλημα της διαχρονικής κατανομής αγαθών και υπηρεσιών (πλουτοπαραγωγικές πηγές που πρέπει να διατεθούν για κοινοτικές επενδύσεις υποδομής, για κοινοτική έρευνα και ανάπτυξη κ.λπ.).

Με αυτό τον τρόπο η παραγωγή αντανακλά την πραγματική ζήτηση, ενώ οι κοινότητες απαλλάσσονται από όλους τους ανορθολογισμούς του καπιταλιστικού συστήματος της αγοράς, ή του σοσιαλιστικού συγκεντρωτικού σχεδιασμού. Κάποια ανισότητα ίσως ακόμα διατηρηθεί στο σύστημα που προτείνεται εδώ. Η ανισότητα, όμως, αυτή θα είναι εντελώς διαφορετική, ποσοτικά και ποιοτικά, από τη σημερινή ανισότητα. Ποσοτικά, διότι η έκτασή της θα είναι μηδαμινή σε σύγκριση με τις τεράστιες σημερινές ανισότητες. Ποιοτικά, διότι θα πρόκειται περί ανισότητας που θα οφείλεται αποκλειστικά στην εθελοντική εργασία και όχι, όπως σήμερα, στη συσσώρευση, ή την κληρονομιά πλούτου. Ακόμα, η ανισότητα αυτή δε θα είναι αμέσως ή εμμέσως θεσμοποιημένη, εφόσον το επιπρόσθετο

εισόδημα ή ο επιπρόσθετος πλούτος, που θα είναι το αποτέλεσμα της επιπρόσθετης εργασίας, δε θα συνοδεύονται από αυξημένη οικονομική ή πολιτική ισχύ και δε θα μεταβιβάζονται στους κληρονόμους αλλά στην κοινότητα.

Επομένως, αυτές οι τεχνητές "αγορές" παρέχουν το πλαίσιο που απαιτείται ώστε το πλάνο να μπορέσει να έχει ως αφετηρία τις *πραγματικές* συνθήκες προσφοράς και ζήτησης (αντανακλώντας πραγματικές προτιμήσεις καταναλωτών και παραγωγών) και όχι αφηρημένες αντιλήψεις γραφειοκρατών και τεχνοκρατών για το *ποιες είναι οι ανάγκες της κοινωνίας*. Επίσης, το σύστημα αυτό παρέχει τη δυνατότητα αποφυγής τόσο του δεσποτισμού της αγοράς, που συνεπάγεται ο "επιμερισμός ανάλογα με την αγοραστική δύναμη", όσο και του δεσποτισμού του πλάνου, το οποίο τελικά *επιβάλλει* συγκεκριμένο επιμερισμό, είτε αυταρχικά (όταν αποφασίζεται από μια ελίτ γραφειοκρατών και τεχνοκρατών) είτε δημοκρατικά (όταν αποφασίζεται από μια "καταπιεστική πλειοψηφία" στην κοινοτική συνέλευση).

Με δεδομένο το γεγονός ότι η αυτοδυναμία συνεπάγεται όχι μόνο την οικονομική αλλά και τη φυσική αποκέντρωση της παραγωγής σε μικρότερες μονάδες, καθώς και την κάθετη ενσωμάτωση σταδίων της παραγωγής, την οποία η σύγχρονη παραγωγή (προσανατολισμένη προς την παγκόσμια αγορά αντί στη βιοπεριοχή) έχει καταστρέψει, το πρόβλημα της εξισορρόπησης ζήτησης και προσφοράς, μ' ένα σύστημα όπως αυτό που προτείνεται εδώ, δεν είναι τόσο δύσκολο όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Όμως, καθώς η αυτοδυναμία δεν συνεπάγεται και αυτάρκεια, παρά την αποκέντρωση, σημαντική ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών θα εξακολουθεί να "εισάγεται" από άλλες κοινότητες της συνομοσπονδίας. Επίσης, θα δημιουργούνται αναπόφευκτα πλεονάσματα διαφόρων τύπων αγαθών και υπηρεσιών που θα είναι διαθέσιμα για "εξαγωγή" σε άλλες κοινότητες. Αυτές οι "ανταλλαγές" θα μπορούσαν επίσης να γίνονται στη βάση διατακτικών, που θα υπολογίζονται στην ίδια βάση που ανάφερα πιο πάνω. Το συνομοσπονδιακό πλάνο θα έχει λοιπόν τη μορφή "εκτεταμένου κοινοτικού πλάνου" και θα περιλαμβάνει, επιπλέον, όλες τις συντονιστικές αποφάσεις που ήδη ανάφερα, δηλαδή τις αποφάσεις που δε μπορούν να ληφθούν σε κοινοτικό επίπεδο.

Η Μετάβαση στη συνομοσπονδιακή κατανομή των πόρων

Η επεξεργασία συνολικού αντικειμενικού στόχου για τη δημιουργία μιας διαφορετικής μορφής κοινωνικής οργάνωσης, η οποία, βασισμένη στη συμμετοχική δημοκρατία, θα αντικαταστήσει τη σημερινή ολιγαρχική δομή – τόσο στο εθνικό όσο και στο τοπικό επίπεδο της "πολιτικής" – πρέπει να αποτελεί ρητό και σαφές τμήμα του συνομοσπονδιακού κοινοτικού προγράμματος. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να επιδιώξουμε το συνομοσπονδιακό κοινοτισμό όχι μόνο σαν ένα είδος νέας πολιτικής, αλλά σαν την ίδια την πολιτική δομή της (μελλοντικής) οικολογικής κοινωνίας. Επομένως, το κοινοτικό επίπεδο είναι το μόνο πολιτικό επίπεδο στο οποίο οι υποστηρικτές του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού θα

πρέπει να αναπτύξουν την πολιτική τους δραστηριότητα. Και αυτό είναι απολύτως αναγκαίο για να δημιουργηθεί η ζωτική συνέπεια[44] που πρέπει να υπάρχει μεταξύ σκοπών (η οικολογική κοινωνία που θεμελιώνεται στις συνομοσπονδιακές κοινότητες) και μέσων (η συμμετοχή στην κοινοτική πολιτική για τη δημιουργία μιας νέας πολιτικής και οικονομικής δομής). Από τη στιγμή που σ' ένα αριθμό κοινοτήτων έχει δημιουργηθεί η νέα πολιτική δομή, η διευρυνόμενη αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων, σε βάρος του κρατισμού και του καπιταλισμού των μεγάλων επιχειρήσεων, θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και για την αλλαγή της οικονομικής δομής.

Το οικονομικό πρόγραμμα για τη μετάβαση στην οικολογική κοινωνία, με αφετηρία τα αιτήματα που κινητοποιούν τον κόσμο γύρω από τα άμεσα προβλήματα που τους απασχολούν, θα πρέπει να έχει τους εξής βασικούς σκοπούς:

α) Να δημιουργήσει μια εναλλακτική συνείδηση σχετικά με τις μεθόδους επίλυσης των οικονομικών και οικολογικών προβλημάτων με δημοκρατικό τρόπο. Θα πρέπει επομένως να συνδέσει τη σημερινή οικονομική και οικολογική κρίση με το σημερινό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα και την ανάγκη αντικατάστασής του με μια πολιτική και οικονομική, πρόσωπο με πρόσωπο, δημοκρατία, στηριγμένη σε συνομοσπονδιακά οργανωμένες αυτοδύναμες κοινότητες.

β) Να υποβάλει προτάσεις για το πώς θα αρχίσει η οικοδόμηση οικονομικών θεσμών που θα οδηγήσουν στην οικολογική κοινωνία. Θα πρέπει επομένως να προτείνει μέτρα που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη οικονομική αυτοδυναμία και, παράλληλα, σε δημοκρατικές διαδικασίες στη λήψη των αποφάσεων που επηρεάζουν την οικονομική ζωή του λαού και της κοινότητας.

Αναφορικά με τον πρώτο στόχο, δηλαδή το στόχο της δημιουργίας εναλλακτικής συνείδησης, θα πρέπει να δειχθεί ότι προβλήματα όπως η ανεργία, η φτώχεια, η αλλοτρίωση

---

44. Η διάκριση που κάνει ο Howard Hawkins (βλ. *The Greens Bulletin*, Απρίλης 1992, σελ. 27-30) μεταξύ καθόδου στις εθνικές εκλογές (αποκλειστικά για λόγους προβολής του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού) και καθόδου στις τοπικές εκλογές (για λόγους προβολής και κατάκτησης της τοπικής εξουσίας για να εφαρμοστεί το πρόγραμμα του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού) εισάγει μια διπλή ασυνέπεια. Πρώτον, την ασυνέπεια μεταξύ του σκοπού μιας οικολογικής κοινωνίας και των μέσων για την επίτευξή της, ασυνέπεια η οποία, τουλάχιστον, θα μπορούσε να απολήξει σε σύγχυση για την πραγματική φύση του κινήματος. Δεύτερον, την ασυνέπεια μεταξύ του αληθινού χαρακτήρα της καθόδου στις εθνικές εκλογές, που είναι μια διαδικασία η οποία ενσωματώνει τη λογική ενός διαφορετικού κοινωνικού συστήματος ("κατέρχομαι στις εκλογές για να χρησιμοποιήσω το αξίωμά μου και να λύσω τα προβλήματά σας") και του εκπαιδευτικού χαρακτήρα που ο Hawkins αποδίδει σ' αυτήν ("κατέρχομαι στις εκλογές όχι για να κατακτήσω το αξίωμα") – ασυνέπεια που θα μπορούσε όχι μόνο να περιθωριοποιήσει τους υποψηφίους ως πραγματικά άσχετους με την όλη εκλογική διαδικασία, αλλά που θα μπορούσε επίσης να δώσει και άφθονο υλικό για τους γελοιογράφους των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

στην εργασία καθώς και η χαμηλή ποιότητα ζωής, η ρύπανση και η καταστροφή του περιβάλλοντος συνδέονται μ' ένα οικονομικό σύστημα που βασίζεται στη συγκέντρωση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στα χέρια ελίτ, οι οποίες εκπροσωπούν μόνο μια ελάχιστη αναλογία του πληθυσμού. Επίσης, οι βασικοί θεσμοί πάνω στους οποίους θεμελιώνεται αυτό το σύστημα θα πρέπει να εξηγηθούν από τη σκοπιά:

1) της κατανομής των αγαθών και υπηρεσιών μέσω του μηχανισμού της αγοράς, που οδηγεί στην ανισότητα και τη δυσανάπτυξη, καθώς επίσης στην ανεργία, τη φτώχεια και την οικολογική καταστροφή,

2) της ατομικής ιδιοκτησίας των πλουτοπαραγωγικών πηγών που δεν επιτρέπει να ανθίσει καμιά οικονομική δημοκρατία αλλά, αντίθετα, οδηγεί στην οικονομική και πολιτική ολιγαρχία, στην αλλοτρίωση της τεράστιας πλειοψηφίας του λαού στη δουλειά του, καθώς και στη διαιώνιση της ανισότητας και

3) της ιεραρχικής οργάνωσης της κοινωνίας, τόσο στο "μακρο"-επίπεδο (το κράτος), όσο και στο "μικρο"-επίπεδο (ιεραρχικές σχέσεις στη δουλειά, στην οικογένεια, στο σχολείο κ.λπ.) – οργάνωσης η οποία με τη σειρά της βασίζεται στο θεσμοποιημένο καταμερισμό της εργασίας.

Σε σχέση με το δεύτερο στόχο, δηλαδή το στόχο της οικοδόμησης εναλλακτικών οικονομικών θεσμών που οδηγούν στην οικονομική δημοκρατία, η κατάκτηση αρκετών κοινοτήτων από το ριζοσπαστικό πράσινο κίνημα θα μπορούσε να δημιουργήσει τις συνθήκες για:

1) δραστική αύξηση της οικονομικής αυτοδυναμίας της κοινότητας,
2) σύσταση ενός κοινοτικοποιημένου οικονομικού τομέα και
3) δημιουργία ενός δημοκρατικού μηχανισμού για τη λήψη οικονομικών αποφάσεων οι οποίες επηρεάζουν τον κοινοτικοποιημένο τομέα της κοινότητας, καθώς και αποφάσεων που επηρεάζουν τη ζωή της κοινότητας στο σύνολό της (τοπικοί φόροι, τοπικές δαπάνες κ.λπ.). Έτσι, οι κοινοτικές συνελεύσεις (ή, στις μεγάλες πόλεις, οι συνελεύσεις στις γειτονιές που οργανώνονται συνομοσπονδιακά σε κοινοτικές συνελεύσεις) θα μπορούσαν να αποκτήσουν τη δύναμη να παίρνουν αποφάσεις οι οποίες επηρεάζουν την οικονομική ζωή της κοινότητας. Στη συνέχεια, το Δημοτικό Συμβούλιο, ή άλλα σχετικά όργανα, θα ανελάμβαναν την εφαρμογή των αποφάσεων αυτών.

Ωστόσο, κάθε δημοκρατικός μηχανισμός, για να είναι σημαντικός και για να προσελκύει τους πολίτες στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, προϋποθέτει ότι οι ίδιες οι αποφάσεις είναι σημαντικές. Η ενδυνάμωση, επομένως, της κοινότητας με σημαντικές εξουσίες που θα την μετατρέψουν σ' ένα συνεκτικό σύστημα τοπικής φορολογίας, δαπάνης και χρηματοδότησης, έχει κρίσιμη σημασία στη μεταβατική περίοδο. Αυτό σημαίνει ότι η χρηματοπιστωτική αυτονομία της τοπικής οικονομίας αποτελεί αναγκαία συνθήκη για

την κοινοτικοποίησή της. Κι αυτό συνεπάγεται σημαντική μετακίνηση του φορολογικού βάρους από το εθνικό στο τοπικό επίπεδο.

Η μετακίνηση του μεγαλύτερου μέρους του φορολογικού βάρους στο τοπικό επίπεδο θα δώσει στα μέλη της κοινότητας τη δυνατότητα να ασκούν αποτελεσματική εξουσία επί της φορολογίας, σε αντίθεση με τη σημερινή κατάσταση πραγμάτων όπου οι πολίτες υποτίθεται ότι έχουν τη δύναμη κάθε 4 χρόνια να αλλάζουν το κόμμα που τους κυβερνά και τη φορολογική του πολιτική, ενώ στην πραγματικότητα, ούτε πραγματική επιλογή έχουν, ούτε κανένα άλλο τρόπο διαθέτουν για να επιβάλλουν τη θέλησή τους επί των επαγγελματιών πολιτικών. Άλλωστε, τα οικονομικά προγράμματα των εθνικών κομμάτων εκφράζονται με τέτοιους ασαφείς και συνήθως αφηρημένους όρους που δε δεσμεύουν τους πολιτικούς σε τίποτα το συγκεκριμένο. Επιπλέον, όσον αφορά τη δαπάνη των ποσών που συλλέγονται δια της φορολογίας ή του δανεισμού, ο λαός δεν έχει καμιά απολύτως δύναμη να αποφασίσει για την κατανομή τους μεταξύ διαφόρων χρήσεων.

Οι κοινοτικές συνελεύσεις θα μπορούσαν να συνέρχονται κάθε χρόνο και να συζητούν διάφορες προτάσεις για το επίπεδο της φορολογίας του επόμενου έτους, σε σχέση με τον τρόπο που πρέπει να δαπανηθούν τα χρήματα που συλλέγει η κοινότητα. Ένα νέο φορολογικό σύστημα θα μπορούσε να εισαχθεί που να ικανοποιεί τόσο την αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης όσο και την αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος. Επομένως, μέρος του φορολογικού βάρους θα πρέπει να μετατεθεί από τη φορολόγηση του εισοδήματος στη φορολόγηση του πλούτου, της κατοχής γης, της χρήσης ενέργειας και πόρων, καθώς και σε δραστηριότητες που δημιουργούν περιβαλλοντικό και κοινωνικό κόστος για την κοινότητα. Το φορολογικό σύστημα θα μπορούσε να συνοδεύεται από ένα Σχέδιο *Βασικού Εισοδήματος* που θα διασφαλίζει ένα βασικό εισόδημα για όλα τα μέλη της κοινότητας, αντικαθιστώντας όλες τις σημερινές κοινωνικές παροχές (επιδόματα κ.λπ.). Έτσι, το συνδυασμένο αποτέλεσμα του φορολογικού συστήματος και του σχεδίου βασικού εισοδήματος θα είναι η ανακατανομή της οικονομικής ισχύος εντός της κοινότητας, σαν πρώτο βήμα προς την οικονομική δημοκρατία.

Murray Bookchin *

Η σημασία του συνομοσπονδισμού**

Ελάχιστα επιχειρήματα έχουν χρησιμοποιηθεί πιο αποτελεσματικά για την αμφισβήτηση της άμεσης συμμετοχικής δημοκρατίας από τον ισχυρισμό ότι ζούμε σε μια "πολύπλοκη κοινωνία". Τα σύγχρονα αστικά κέντρα, μας λένε, είναι πολύ μεγάλα και πολύ συγκεντρωμένα για να επιτρέψουν τη λήψη αποφάσεων απευθείας από το λαό. Και η οικονομία μας είναι, ενδεχομένως, πολύ "διεθνοποιημένη" για να ξεμπερδέψει τους δαιδάλους της παραγωγής και του εμπορίου. Στο σημερινό υπερεθνικό, συχνά ιδιαίτερα συγκεντρωτικό κοινωνικό μας σύστημα είναι προτιμότερο, μας συμβουλεύουν, να αυξήσουμε την αντιπροσώπευση μέσα στον κρατικό μηχανισμό, να βελτιώσουμε την αποδοτικότητα των γραφειοκρατικών θεσμών, από το να προωθήσουμε ουτοπικά "τοπικιστικά" σχήματα λαϊκού ελέγχου επί της πολιτικής και οικονομικής ζωής.

Σε τελευταία ανάλυση, καταλήγουν συχνά αυτά τα επιχειρήματα, οι υποστηρικτές του συγκεντρωτισμού είναι στην πραγματικότητα "τοπικιστές", με την έννοια ότι πιστεύουν στην παραχώρηση "περισσότερης εξουσίας στο λαό" – ή, τουλάχιστον, στους αντιπροσώπους του. Και βέβαια ένας καλός βουλευτής είναι πάντοτε πρόθυμος να πληροφορηθεί τις επιθυμίες των "ψηφοφόρων" του (για να χρησιμοποιήσουμε ένα ακόμα αυθάδες υποκατάστατο του όρου "πολίτης").

Άμεση δημοκρατία; Ξεχάστε το όνειρο ότι στο σύγχρονο "πολύπλοκο" κόσμο μας μπορούμε να έχουμε οποιαδήποτε άλλη δημοκρατική εναλλακτική λύση, εκτός από το έθνοκράτος! Πολλοί πραγματιστές, συμπεριλαμβανομένων και των σοσιαλιστών, συχνά απορρίπτουν ως ουτοπικά τα επιχειρήματα που υποστηρίζουν αυτή τη μορφή "τοπικισμού" – με καλοπροαίρετη συγκατάβαση στην καλύτερη περίπτωση και ολοκληρωτικό χλευασμό στη χειρότερη. Ενδεικτικά, αρκετά χρόνια πριν, το 1972, ο σοσιαλδημοκράτης Jeremy Brecher, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Root and Branch,* με προκάλεσε να εξηγή-

---

* Ο Murray Bookchin είναι καθηγητής της Κοινωνικής Οικολογίας, ιδρυτής του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας στο Βερμόντ (ΗΠΑ). Γράφει και διδάσκει σε θέματα που αφορούν τη σχέση μεταξύ κοινωνικών και οικολογικών προβλημάτων από το 1952. Είναι συγγραφέας 14 βιβλίων κυρίως πάνω σε θέματα κοινωνικής οικολογίας, οικο-φιλοσοφίας και οικο-αναρχισμού. Μεταξύ των τελευταίων βιβλίων του περιλαμβάνονται: *The Ecology of Freedom* (Palo Alto, Calif. Cheshire Books, 1982) *Remaking Society* (Black Rose, 1989 - υπό έκδοση από τις εκδόσεις ΕΞΑΝΤΑΣ) και *The Philosophy of Social Ecology* (Black Rose, 1990 - υπό έκδοση από τις εκδόσεις Κοινωνία και Φύση).

** *Green Perspectives*, αρ. 20, Νοέμβρης 1990. Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Λευτέρη Αδειλίνη.

σω με ποιον τρόπο οι απόψεις περί αποκεντρωτισμού που είχα εκφράσει στο *Post-Scarcity Anarchism* θα απέτρεπαν, παραδείγματος χάριν, τους κατοίκους του Troy της Νέας Υόρκης από το να ρίχνουν ακατέργαστα απόβλητα στον ποταμό Hudson, από τον οποίο άλλες πόλεις, όπως το Perth Amboy, αντλούν το πόσιμο νερό τους.

Σε επιφανειακή εξέταση, επιχειρήματα όπως αυτά του Brecher υπέρ της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης φαίνονται σχεδόν ακαταμάχητα. Και πράγματι, μια "δημοκρατική", αλλά βασικά κάθετη δομή, θεωρείται απαραίτητη ώστε να εμποδίζεται η μια περιοχή να προξενεί οικολογική βλάβη στην άλλη. Τα συνηθισμένα, όμως, οικονομικά και πολιτικά επιχειρήματα κατά της αποκέντρωσης, που ποικίλλουν από τη μοίρα του πόσιμου νερού του Perth Amboy μέχρι τη δήθεν "εξάρτησή" μας από το πετρέλαιο, στηρίζονται σε μια σειρά πολύ προβληματικών υποθέσεων. Ακόμα πιο ενοχλητικό, μάλιστα, είναι το γεγονός ότι στηρίζονται στην ασυνείδητη αποδοχή της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων στον οικονομικό τομέα.

Αποκεντρωτισμός και Αυτο-συντήρηση

Η υπόθεση πως ό,τι υπάρχει σήμερα πρέπει αναγκαστικά να υπάρχει και στο μέλλον είναι το οξύ που διαβρώνει κάθε πρωτοποριακή σκέψη (όπως φανερώνει η πρόσφατη τάση των ριζοσπαστών να ασπάζονται το "σοσιαλισμό της αγοράς", αντί να ασχολούνται με τις αποτυχίες τόσο της οικονομίας της αγοράς όσο και του κρατικού σοσιαλισμού). Αναμφίβολα, θα πρέπει να συνεχίσουμε την εισαγωγή καφέ για όσους χρειάζονται τη δόση τους κάθε πρωί, ή εξωτικών μετάλλων για εκείνους που θέλουν να έχουν τα υπάρχοντά τους μεγαλύτερη διάρκεια ζωής από τα άχρηστα πράγματα, που παράγονται σε μια οικονομία συνειδητά οργανωμένη γύρω από τη φιλοσοφία της "μιας χρήσης". Αφήνοντας κατά μέρος, όμως, τον παντελή παραλογισμό της συγκέντρωσης δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων σε συνωστισμένες, πραγματικά ασφυκτικές αστικές ζώνες, αναρωτιόμαστε κατά πόσο η ύπαρξη του σημερινού εξωφρενικού καταμερισμού εργασίας είναι απαραίτητη για την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών; Ή μήπως (ο καταμερισμός αυτός) έχει δημιουργηθεί για να αποδίδει υπέρογκα κέρδη στις πολυεθνικές εταιρείες; Είναι δυνατόν, λοιπόν, να αγνοήσουμε τις οικολογικές συνέπειες της λεηλασίας του Τρίτου Κόσμου από τους πλουτοπαραγωγικούς του πόρους, τις συνέπειες της παράλογης εξάρτησης της σύγχρονης οικονομικής ζωής από τις πλούσιες σε πετρέλαιο χώρες, τα βασικά προϊόντα των οποίων περιλαμβάνουν ατμοσφαιρικούς ρύπους και καρκινογόνες ουσίες από τα παράγωγα του πετρελαίου; Το να αγνοεί κανείς το γεγονός ότι η "πλανητική οικονομία" μας είναι το αποτέλεσμα μιας ακμάζουσας βιομηχανικής γραφειοκρατίας και μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς που κινείται με την αρχή "ανάπτυξη ή θάνατος" είναι απίστευτα κοντόφθαλμο.

Είναι ελάχιστα αναγκαίο να ερευνήσουμε τους βάσιμους οικολογικούς λόγους που επιβάλλουν την επίτευξη ενός βαθμού αυτο-συντήρησης. Οι περισσότεροι οικολογικά σκε-

πτόμενοι άνθρωποι γνωρίζουν ότι ο υπερμεγέθης εθνικός και διεθνής καταμερισμός εργασίας είναι κυριολεκτικά περιττός. Ένας τέτοιος καταμερισμός εργασίας, όχι μόνο συμβάλλει στην υπερ-οργάνωση με τη μορφή τεράστιων γραφειοκρατιών και τρομερής σπατάλης πόρων στη μεταφορά υλικών σε μεγάλες αποστάσεις, αλλά και μειώνει επίσης τις πιθανότητες για αποτελεσματική ανακύκλωση των αποβλήτων, για αποφυγή της μόλυνσης που δημιουργείται σε ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένα βιομηχανικά και αστικά κέντρα, καθώς και για ικανοποιητική χρήση των κατά τόπους πρώτων υλών.

Εξάλλου, δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι στις *σχετικά* αυτο-συντηρούμενες κοινότητες (όπου η χειροτεχνία, η γεωργία και οι άλλοι παραγωγικοί τομείς εξυπηρετούν καθορισμένα δίκτυα συνομοσπονδιακά οργανωμένων κοινοτήτων) αυξάνονται σημαντικά οι ευκαιρίες και τα ερεθίσματα των μελών τους, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση πιο ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων με ανεπτυγμένη την αίσθηση της ατομικότητας και αποδοτικότητας. Το ελληνικό ιδεώδες του ολοκληρωμένου πολίτη σ' ένα ολοκληρωμένο περιβάλλον – κάτι που επανεμφανίσθηκε στα ουτοπικά κείμενα του Charles Fourier – ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα το αγαπημένο θέμα των αναρχικών και σοσιαλιστών του προηγούμενου αιώνα.

Η δυνατότητα του ατόμου να αφιερώνει την παραγωγική του/της δραστηριότητα σε πολλές διαφορετικές εργασίες κατά τη διάρκεια μιας μειωμένης εργασιακής εβδομάδας (ή στην ιδανική κοινωνία του Fourier, κατά τη διάρκεια μιας δεδομένης ημέρας) θεωρήθηκε ζωτικός παράγοντας για το ξεπέρασμα του καταμερισμού μεταξύ χειρωνακτικής και πνευματικής δραστηριότητας, την υπέρβαση της κοινωνικής ιεραρχίας που δημιουργούσε αυτός ο σημαντικός καταμερισμός εργασίας, και για την αύξηση του πλούτου εμπειριών που δημιουργούσε η ελεύθερη κίνηση εργασίας από τη βιομηχανία και βιοτεχνία μέχρι τη γεωργία. Η αυτο-συντήρηση, επομένως, συνέβαλε στη διαφόρφωση μιας πλουσιότερης προσωπικότητας, ισχυροποιημένης από μια ποικιλία ικανοτήτων κι εμπειριών. Το όραμα αυτό έχει, δυστυχώς, εξαφανισθεί σήμερα από τις τάξεις πολλών αριστερών και περιβαλλοντολόγων, μετά τη στροφή τους προς έναν πραγματιστικό φιλελευθερισμό αλλά και την τραγική άγνοια του ριζοσπαστικού κινήματος για τα οράματα του παρελθόντος του.

Δεν πρέπει, πιστεύω, να χάσουμε από τα μάτια μας το νόημα του οικολογικού τρόπου ζωής, ούτε αρκεί να ακολουθούμε απλώς ορθές οικολογικές πρακτικές. Η πληθώρα εγχειριδίων που μας διδάσκουν πώς να συντηρούμε, να επενδύουμε, να τρώμε και να αγοράζουμε με "οικολογικά υπεύθυνο" τρόπο αποτελούν παρωδία της βασικότερης ανάγκης να αναλογισθούμε τι σημαίνει να σκεφτόμαστε – ναι, διαλογισμός – και να ζούμε οικολογικά με την πλήρη έννοια του όρου. Θα υποστήριζα, επομένως, ότι η οργανική κηποκαλλιέργεια δεν είναι απλά και μόνο ένα καλό είδος αγροτικής οικονομίας και μια καλή πηγή θρεπτικών ουσιών· είναι, πάνω απ' όλα, ένας τρόπος να συνδέσει κανείς άμεσα τον εαυτό του με το δίκτυο τροφίμων, καλλιεργώντας προσωπικά τις ίδιες τις ουσίες που καταναλώνουμε για να ζήσουμε και επιστρέφοντας στο περιβάλλον οτιδήποτε αποσπούμε από αυτό.

Έτσι, το φαγητό γίνεται κάτι πολύ σημαντικότερο από μια μορφή διατροφής. Το χώμα που οργώνουμε, οι ζώντες οργανισμοί που καλλιεργούμε και καταναλώνουμε, το φουσκί που παρασκευάζουμε – όλα ενώνονται σ' ένα οικολογικό συνεχές που τρέφει τόσο το πνεύμα όσο και το σώμα – εντείνοντας την ευαισθησία μας στον μη-ανθρώπινο και ανθρώπινο κόσμο γύρω μας. Πολλές φορές, με διασκεδάζουν κάποιοι ενθουσιώδεις "πνευματιστές", πολλοί από τους οποίους είναι είτε παθητικοί θεατές φαινομενικά "φυσικών" τοπίων ή θιασώτες ιεροτελεστιών, μαγείας, και παγανιστικών θεοτήτων (ή όλων αυτών μαζί), που αδυνατούν να συνειδητοποιήσουν ότι μια κατ' εξοχήν ανθρώπινη δραστηριότητα – η καλλιέργεια τροφίμων, συγκεκριμένα – μπορεί να συμβάλει πολύ περισσότερο στη διαμόρφωση οικολογικής ευαισθησίας (και πνευματικότητας, αν προτιμάτε) από όλα τα ξόρκια και τις ακατάλληπτες βουδιστικές φράσεις που χρησιμοποιούνται στο όνομα του οικολογικού πνευματισμού.

Κατά συνέπεια, τέτοιες μνημειώδεις αλλαγές, όπως η διάλυση του έθνους-κράτους και η αντικατάστασή του από μια συμμετοχική δημοκρατία, δεν συμβαίνουν σ' ένα ψυχολογικό κενό, όπου το μόνο που αλλάζει είναι η πολιτική δομή. Η διαφωνία μου με τον Jeremy Brecher συνίστατο στο ότι σε μια κοινωνία που θα επιχειρούσε ριζοσπαστική στροφή προς μια αποκεντρωτική, συμμετοχική δημοκρατία, βασισμένη σε κοινοτικές και οικολογικές αρχές, είναι απλά λογικό να υποθέσει κανείς ότι οι άνθρωποι δεν θα επέλεγαν ένα τόσο ανεύθυνο σύστημα που θα επέτρεπε τη σοβαρή μόλυνση του ποταμού Hudson. Ο αποκεντρωτισμός, η άμεση συμμετοχική δημοκρατία, και μια τοπικιστική έμφαση στις κοινοτικές αξίες θα πρέπει να θεωρηθούν ως ένα αδιάσπαστο "όλον" – όπως ακριβώς υπάρχουν στο όραμα που υπερασπίζομαι πάνω από τριάντα χρόνια. Αυτό το "όλον" δεν περιλαμβάνει απλά και μόνο μια νέα πολιτική, αλλά μια νέα πολιτική κουλτούρα που αγκαλιάζει νέους τρόπους σκέψης και αίσθησης, και νέες διαπροσωπικές σχέσεις, συμπεριλαμβανομένων και των τρόπων με τους οποίους αντιλαμβανόμαστε το φυσικό κόσμο. Όροι όπως "πολιτική" και "ιδιότητα του πολίτη" θα επαναπροσδιορίζονταν με βάση το πλούσιο νόημα που είχαν στο παρελθόν, και θα διευρύνονταν για τις ανάγκες του παρόντος.

Δεν είναι δύσκολο να δειχθεί – θέμα προς θέμα – ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να αμβλυνθεί σε μεγάλο βαθμό ο διεθνής καταμερισμός εργασίας χρησιμοποιώντας τοπικούς και περιφερειακούς πόρους, εφαρμόζοντας οικοτεχνολογίες, διαμορφώνοντας νέα κλίμακα ανθρώπινης κατανάλωσης σε ορθολογική (πραγματικά υγιεινή) βάση, και δίνοντας έμφαση στην ποιοτική παραγωγή που παρέχει διαρκή (κι όχι "μιας χρήσης") μέσα συντήρησης της ζωής. Είναι λυπηρό που η πολύ σημαντική καταγραφή αυτών των προοπτικών, τις οποίες συγκέντρωσα και αξιολόγησα το 1965 σ' ένα δοκίμιο με τίτλο "Προς μια Απελευθερωτική Τεχνολογία", γράφτηκε πολλά χρόνια πριν για να είναι προσιτή στη σημερινή γενιά ανθρώπων με οικολογικό προσανατολισμό. Πράγματι, σε εκείνο το δοκίμιο υποστήριξα επίσης την ενοποίηση των περιφερειών και την ανάγκη διασύνδεσης των πόρων μεταξύ των οικο-κοινοτήτων. Διότι οι αποκεντρωμένες κοινότητες είναι αναπόφευκτα αλληλεξαρτημένες.

Προβλήματα Αποκεντρωτισμού

Εάν πολλοί πραγματιστές αρνούνται να δουν τη σπουδαιότητα του αποκεντρωτισμού, πολλοί οικολόγοι τείνουν να αγνοούν τα αληθινά προβλήματα που προκύπτουν από τον "τοπικισμό" – προβλήματα που δεν είναι λιγότερο ανησυχητικά από αυτά τα οποία θέτει μια διεθνοποίηση που ευνοεί την πλήρη διασύνδεση της οικονομικής και πολιτικής ζωής σε παγκόσμια βάση. Χωρίς τις ολικές πολιτιστικές και πολιτικές αλλαγές που έχω υποστηρίξει, οι αντιλήψεις περί αποκεντρωτισμού, που δίνουν έμφαση στην τοπικιστική απομόνωση και σ' ένα βαθμό αυτάρκειας, μπορεί να οδηγήσουν σε πολιτιστικό επαρχιωτισμό και σωβινισμό. Ο επαρχιωτισμός μπορεί να οδηγήσει σε προβλήματα τόσο σοβαρά όσο η "διεθνοποιητική" νοοτροπία που παραβλέπει τη μοναδικότητα των πολιτισμών, τις ιδιομορφίες των οικο-συστημάτων και οικο-περιφερειών, και την ανάγκη για ένα τρόπο οργάνωσης της κοινοτικής ζωής σε ανθρώπινη κλίμακα που καθιστά τη συμμετοχική δημοκρατία εφικτή. Αυτό δεν είναι δευτερεύον ζήτημα σήμερα, σ' ένα οικολογικό κίνημα που τείνει να ταλαντεύεται προς καλοπροαίρετες αλλά μάλλον απλοϊκές ακρότητες. Δεν μπορώ παρά να επαναλάβω κατηγορηματικά ότι πρέπει να βρούμε τρόπο να μοιραζόμαστε τον κόσμο τόσο με τους άλλους ανθρώπους όσο και με μη ανθρώπινες μορφές ζωής, μια άποψη που είναι συχνά δύσκολο να πραγματοποιηθεί σε υπερβολικά "αυτάρκεις" κοινότητες.

Όσο κι αν σέβομαι τις προθέσεις εκείνων που υποστηρίζουν την τοπική αυτοδυναμία και αυτο-συντήρηση, οι έννοιες αυτές μπορεί να αποδειχθούν εξαιρετικά παραπλανητικές. Μπορώ βεβαίως να συμφωνήσω με τον David Morris του Ινστιτούτου Τοπικής Αυτοδυναμίας, για παράδειγμα, ότι εάν μια κοινότητα μπορεί να παράγει τα προϊόντα που χρειάζεται, θα πρέπει ίσως και να το κάνει. Οι αυτο-συντηρούμενες κοινότητες, όμως, δεν μπορούν να παράγουν όλα τα πράγματα που χρειάζονται – εκτός κι αν συζητάμε για επιστροφή στον εξαντλητικό τρόπο ζωής του χωριού, που, ιστορικά, γερνούσε πρόωρα τους άντρες και τις γυναίκες, και τους παραχωρούσε ελάχιστο χρόνο για πολιτική ζωή πέρα από τα άμεσα σύνορα της ίδιας της κοινότητας.

Μετά λύπης μου αναφέρω ότι υπάρχουν άνθρωποι στο οικολογικό κίνημα που, στην ουσία, υπερασπίζονται την επιστροφή σε μια οικονομία υψηλής έντασης εργασίας, για να μην πω (την επιστροφή) πίσω στη Λίθινη Εποχή. Προφανώς, πρέπει να δώσουμε στα ιδεώδη του τοπικισμού, αποκεντρωτισμού και αυτο-συντήρησης βαθύτερο και πληρέστερο νόημα.

Σήμερα μπορούμε να παράγουμε τα βασικά μέσα ζωής – και πολύ περισσότερα – σε μια οικολογική κοινωνία που θα στόχευε στην παραγωγή χρήσιμων αγαθών υψηλής ποιότητας. Ωστόσο, κάποιοι άλλοι οικολόγοι καταλήγουν πολύ συχνά να υπερασπίζονται ένα είδος "κολλεκτιβικού" καπιταλισμού, στα πλαίσια του οποίου μια κοινότητα λειτουργεί ως μεμονωμένος επιχειρηματίας, με μια αίσθηση ιδιοκτησίας ως προς τις πλουτοπαραγωγικές πηγές της. Ένα τέτοιο σύστημα συνεταιρισμών για μια ακόμα φορά σημειώνει την

απαρχή ενός συστήματος διανομής με βάση την αγορά, καθώς οι συνεταιρισμοί εμπλέκονται στο δίχτυ των "αστικών δικαιωμάτων" – δηλαδή, σε συμβόλαια και λογιστική καταγραφή που επικεντρώνονται στα ακριβή ποσά που θα λαμβάνει μια κοινότητα σε "ανταλλαγή" των προϊόντων που παραδίδει στις άλλες. Παρόμοια δείγματα εκφυλισμού συνέβησαν στη Βαρκελώνη μεταξύ ορισμένων επιχειρήσεων εργατικού ελέγχου που, μετά την απαλλοτρίωσή τους από τους εργάτες τον Ιούλιο του 1936, λειτούργησαν ως καπιταλιστικές επιχειρήσεις – μια πρακτική που πολέμησαν οι αναρχο-συνδικαλιστές του CNT στις αρχές της Ισπανικής Επανάστασης.

Αποτελεί πρόβλημα το γεγονός ότι ούτε η αποκέντρωση ούτε η αυτο-συντήρηση από μόνες τους είναι απαραίτητα δημοκρατικές. Η ιδανική πόλη στην Πολιτεία του Πλάτωνα σχεδιάσθηκε πράγματι να είναι αυτάρκης, η αυτάρκειά της όμως στόχευε στη διατήρηση μιας ελίτ πολεμιστών και φιλοσόφων. Πράγματι, η ικανότητά της να διαφυλάσσει την αυτάρκειά της εξαρτάτο από την ικανότητά της να αντιστέκεται, όπως η Σπάρτη, στις φαινομενικά "φθοροποιούς" επιδράσεις των εξωτερικών πολιτισμών (ένα χαρακτηριστικό που, μπορώ να πω, ότι εμφανίζεται ακόμα σε πολλές κλειστές κοινωνίες της Ανατολής). Παρομοίως, η αποκέντρωση από μόνη της δεν παρέχει καμιά εξασφάλιση ότι θα έχουμε μια οικολογική κοινωνία. Μια αποκεντρωμένη κοινωνία μπορεί εύκολα να συνυπάρξει με υπερβολικά άκαμπτες ιεραρχίες. Κτυπητό παράδειγμα, σχετικά, είναι η φεουδαρχία στην Ευρώπη και την Ανατολή, μια κοινωνική τάξη πραγμάτων στην οποία οι ιεραρχίες των πριγκήπων, δουκών και βαρόνων βασίζονταν σε εξαιρετικά αποκεντρωμένες κοινότητες. Με όλο το σεβασμό στον Fritz Schumacher, το μικρό δεν είναι απαραίτητα και ωραίο.

Ούτε επίσης συνεπάγεται ότι οι κοινότητες που έχουν οργανωθεί σε ανθρώπινη κλίμακα και οι "κατάλληλες τεχνολογίες" αποτελούν από μόνες τους την εγγύηση κατά των εξουσιαστικών κοινωνιών. Στην πραγματικότητα, η ανθρωπότητα έζησε για αιώνες σε χωριά και μικρές πόλεις, συχνά με σφιχτά οργανωμένους κοινωνικούς δεσμούς, ακόμα και κομμουνιστικές μορφές ιδιοκτησίας. Όλα αυτά όμως παρείχαν την υλική βάση για εξαιρετικά δεσποτικές αυτοκρατορίες. Με οικονομικούς όρους, οι κοινότητες αυτές θα κέρδιζαν υψηλή θέση μεταξύ των κοινωνιών "μηδενικής ανάπτυξης" που προτείνουν οικονομολόγοι όπως ο Herman Daly. Εντούτοις, (οι κοινότητες αυτές) αποτέλεσαν τη βάση για την οικοδόμηση των πιο φοβερών ανατολικών δεσποτισμών στην Ινδία και Κίνα. Τέλος, οι αυτάρκεις και αποκεντρωμένες αυτές κοινότητες, ακόμα πιο πολύ κι από τους στρατούς που τους ρήμαξαν, φοβόντουσαν τους αυτοκρατορικούς φοροεισπράκτορες που τους κατάκλεβαν.

Εάν εκθειάζαμε τέτοιες κοινότητες με βάση το μέγεθός τους ή το βαθμό στον οποίο ήταν αποκεντρωμένες, αυτάρκεις, ή χρησιμοποιούσαν "κατάλληλες τεχνολογίες", θα έπρεπε να αγνοήσουμε το βαθμό στον οποίο ήταν επίσης πολιτιστικά στάσιμες και ευάλωτες στην εξουσία εξωγενών ελίτ. Ο φαινομενικά οργανικός, προσκολλημένος όμως στην παράδοση καταμερισμός εργασίας τους, μπορεί κάλλιστα να έχει διαμορφώσει τις

βάσεις για εξαιρετικά καταπιεστικές και διεφθαρμένες κοινωνικές κάστες σε διαφορετικά μέρη του κόσμου – κάστες που μαστίζουν την κοινωνική ζωή της Ινδίας μέχρι σήμερα.

Με κίνδυνο να φανώ ότι επαναλαμβάνομαι, αισθάνομαι υποχρεωμένος να τονίσω ότι ο αποκεντρωτισμός, ο τοπικισμός, η αυτάρκεια, ακόμα και η συνομοσπονδία – άν ληφθούν το καθένα ξεχωριστά – δεν παρέχουν εγγυήσεις για την επίτευξη μιας ορθολογικής οικολογικής κοινωνίας. Στην πραγματικότητα, όλα αυτά σε διάφορες χρονικές περιόδους έχουν στηρίξει ακραίες μορφές τοπικιστικών κοινοτήτων, ολιγαρχίες, ακόμα και δεσποτικά καθεστώτα. Επομένως, χωρίς τη θεσμική σύνθεση των παραπάνω δομών δεν μπορούμε να ελπίζουμε στην επίτευξη μιας ελεύθερης κοινωνίας με οικολογικό προσανατολισμό.

Συνομοσπονδισμός και Αλληλεξάρτηση

Ο αποκεντρωτισμός και η αυτο-συντήρηση πρέπει να εμπεριέχουν μια αρχή κοινωνικής οργάνωσης πολύ ευρύτερη από τον απλό τοπικισμό. Μαζί με την αποκέντρωση, τη σχετική αυτάρκεια, την ανθρώπινη κλίμακα κοινοτικής οργάνωσης, τις οικοτεχνολογίες κ.λπ., υπάρχει επιτακτική ανάγκη για δημοκρατικές και αληθινά κοινοτικές μορφές αλληλεξάρτησης – με δυο λόγια, για ελευθεριακές μορφές συνομοσπονδισμού.

Σε πολλά άρθρα και βιβλία (ιδιαίτερα στο *The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship*), έχω αναπτύξει λεπτομερώς την ιστορία των συνομοσπονδιακών δομών από τις αρχαίες και μεσαιωνικές μέχρι τις σύγχρονες συνομοσπονδίες, όπως οι Communeros στην Ισπανία στις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα, οι Παρισινές συνελεύσεις των Section το 1793, καθώς και πιο σύγχρονες απόπειρες για συνομοσπονδία, ιδιαίτερα από τους αναρχικούς στην Ισπανική Επανάσταση της δεκαετίας του '30. Σήμερα, οι σοβαρές παρεξηγήσεις που δημιουργούνται συχνά μεταξύ των υποστηρικτών της αποκέντρωσης, οφείλονται στην πολύ συχνή αδυναμία τους να αντιληφθούν την ανάγκη για συνομοσπονδία – η οποία, τουλάχιστον, συντελεί στην αντιστάθμιση της τάσης των αποκεντρωμένων κοινοτήτων να παρασύρονται προς την απομόνωση και τον επαρχιωτισμό. Εάν δεν έχουμε μια σαφή αντίληψη της έννοιας του συνομοσπονδισμού – το ότι, δηλαδή, αποτελεί μια αρχή-κλειδί και δίνει πληρέστερο νόημα στον αποκεντρωτισμό – τότε η ατζέντα για ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση μπορεί εύκολα, στην καλύτερη περίπτωση, να καταστεί κενή, ή να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη εξαιρετικά τοπικιστικών στόχων στη χειρότερη.

Τι είναι, επομένως, ο συνομοσπονδισμός; Πάνω απ' όλα είναι ένα δίκτυο εκτελεστικών συμβουλίων, τα μέλη ή οι αντιπρόσωποι των οποίων εκλέγονται από άμεσα δημοκρατικές λαϊκές συνελεύσεις στα διάφορα χωριά, πόλεις, ακόμα και στις γειτονιές των μεγαλουπόλεων. Τα μέλη αυτών των συνομοσπονδιακών συμβουλίων έχουν αυστηρή εξουσιοδότη-

ση, είναι ανακλητά και υπεύθυνα ενώπιον των συνελεύσεων που τους επιλέγουν για το συντονισμό και την εφαρμογή της πολιτικής που διαφορφώνεται από τις ίδιες (τις συνελεύσεις). Η λειτουργία τους επομένως είναι καθαρά εκτελεστική και πρακτική, κι όχι πολιτική (με την έννοια της λήψης αποφάσεων για τη διαμόρφωση πολιτικής) όπως είναι η λειτουργία των αντιπροσώπων στα κοινοβουλευτικά συστήματα διακυβέρνησης.

Η άποψη περί συνομοσπονδίας εμπεριέχει μια σαφή διάκριση μεταξύ της διαμόρφωσης πολιτικής, αφ' ενός, και του συντονισμού και της εκτέλεσης της πολιτικής που έχει υιοθετηθεί, αφ' ετέρου. Η διαμόρφωση πολιτικής είναι αποκλειστικό δικαίωμα των λαϊκών κοινοτικών συνελεύσεων που βασίζονται στις πρακτικές της συμμετοχικής δημοκρατίας. Ο συντονισμός κι η διαχείριση είναι υπευθυνότητα των συνομοσπονδιακών συμβουλίων, που γίνονται όργανα για τη διασύνδεση των χωριών, πόλεων, γειτονιών και μεγαλουπόλεων σε συνομοσπονδιακά δίκτυα. Η εξουσία επομένως ρέει από τη βάση προς την κορυφή κι όχι από την κορυφή προς τη βάση, και στις συνομοσπονδίες, η ροή της εξουσίας από τη βάση στην κορυφή ελαττώνεται ανάλογα με το πεδίο δράσεως του ομοσπονδιακού συμβουλίου, που εκτείνεται εδαφικά από τοπικές κοινότητες σε περιφέρειες και από περιφέρειες σε ακόμα ευρύτερες εδαφικές περιοχές.

Το αποφασιστικό στοιχείο που δίνει υπόσταση στο συνομοσπονδισμό είναι η αλληλεξάρτηση των κοινοτήτων με στόχο την αυθεντική αλληλοβοήθεια που βασίζεται στη συμμετοχή σε σχέση με την κατανομή των πόρων, την παραγωγή και τη διαμόρφωση πολιτικής. Εάν μια κοινότητα δεν είναι υποχρεωμένη να βασίζεται σε κάποια άλλη, ή άλλες γενικότερα, για την ικανοποίηση σημαντικών υλικών αναγκών και την πραγματοποίηση κοινών πολιτικών στόχων, με τρόπο που να αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου όλου, τότε η απομόνωση και ο ακραίος τοπικισμός είναι η πιθανότερη κατάληξη. Μόνο εφόσον αναγνωρίσουμε ότι η συνομοσπονδία πρέπει να θεωρηθεί ως η προέκταση ενός είδους συμμετοχικής διαχείρισης – δια μέσου συνομοσπονδιακών δικτύων – μπορεί η αποκέντρωση και ο τοπικισμός να εμποδίσουν τις κοινότητες από το να αποσυρθούν μέσα στα τοπικιστικά τους όρια σε βάρος ευρύτερων συνασπισμών ανθρώπινης συνεργασίας.

Ο συνομοσπονδισμός είναι, επομένως, ένας τρόπος διαιώνισης της αλληλεξάρτησης που πρέπει να υπάρχει μεταξύ κοινοτήτων και περιφερειών – πράγματι, είναι ένας τρόπος εκδημοκρατισμού αυτής της αλληλεξάρτησης χωρίς να εγκαταλειφθεί η αρχή του τοπικού ελέγχου. Αν και ένας λογικός βαθμός αυτάρκειας είναι επιθυμητός σε κάθε περιοχή ή περιφέρεια, ο συνομοσπονδισμός αποτελεί μέσο αποφυγής του ακραίου τοπικισμού αφ' ενός, καθώς και ενός εξωφρενικού εθνικού και παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας αφ' ετέρου. Με δυο λόγια, είναι ένας τρόπος με τον οποίο μια κοινότητα μπορεί να διατηρήσει την ταυτότητα και την αυτονομία της ενώ, παράλληλα, συμμετέχει ισότιμα στο μεγαλύτερο σύνολο που συγκροτεί μια ισορροπημένη οικολογική κοινωνία.

Ο συνομοσπονδισμός ως αρχή κοινωνικής οργάνωσης φθάνει στο αποκορύφωμα της ανάπτυξής του όταν η ίδια η οικονομία λειτουργεί σε συνομοσπονδιακή βάση, θέτοντας

τα αγροκτήματα, τα εργοστάσια και τις άλλες αναγκαίες επιχειρήσεις της περιοχής υπό τοπικό έλεγχο – όταν, δηλαδή, μια κοινότητα, όσο μικρή ή μεγάλη κι αν είναι, αρχίζει να διαχειρίζεται τους δικούς της οικονομικούς πόρους σ' ένα αλληλένδετο δίκτυο με άλλες κοινότητες. Η επιβολή μιας επιλογής μεταξύ της αυτάρκειας, αφ' ενός, και ενός συστήματος ανταλλαγών με βάση την αγορά, αφ' ετέρου, αποτελεί υπερ-απλουστευμένη και μη αναγκαία διχοτόμηση. Προτιμώ να πιστεύω ότι μια συνομοσπονδιακή οικολογική κοινωνία θα βασίζεται στη συμμετοχή και στην ικανοποίηση που δίνει η κατανομή των αγαθών μεταξύ των κοινοτήτων σύμφωνα με τις ανάγκες τους, κι όχι σε "συνεταιριστικές" καπιταλιστικές κοινότητες που βαλτώνουν στο δούναι και λαβείν των σχέσεων ανταλλαγής.

Αδύνατον; Εκτός κι αν πιστέψουμε ότι η κρατικοποιημένη οικονομία (που ενισχύει με οικονομική δύναμη την πολιτική εξουσία του συγκεντρωτικού κράτους) ή μια ιδιωτική οικονομία της αγοράς (της οποίας ο νόμος "ανάπτυξη ή θάνατος" απειλεί με υπονόμευση την οικολογική σταθερότητα ολόκληρου του πλανήτη) είναι περισσότερο λειτουργική, μου είναι αδύνατο να δω ποια άλλη βιώσιμη εναλλακτική λύση διαθέτουμε πέρα από τη συνομοσπονδιακή τοπική αυτοδιεύθυνση της οικονομίας. Οπωσδήποτε, στην περίπτωση αυτή, δεν θα είναι πια οι προνομιούχοι γραφειοκράτες του δημοσίου ή οι άπληστοι αστοί επιχειρηματίες – ή ακόμα και οι "κολλεκτιβιστές" καπιταλιστές στις επωνομαζόμενες επιχειρήσεις εργατικού ελέγχου – προωθώντας όλοι τα δικά τους ειδικά συμφέροντα – εκείνοι που θα αντιμετωπίζουν τα προβλήματα μιας κοινότητας, αλλά οι πολίτες, ανεξάρτητα από το επάγγελμα και το χώρο εργασίας τους. Αυτή τη φορά, θα είναι απαραίτητο να ξεπερασθούν τα παραδοσιακά ειδικά συμφέροντα της εργασίας, του χώρου εργασίας, της κοινωνικής θέσης και των σχέσεων ιδιοκτησίας, και να δημιουργηθεί ένα γενικό συμφέρον βασισμένο σε αμοιβαία κοινοτικά προβλήματα.

Η συνομοσπονδία είναι η σύνθεση της αποκέντρωσης, του τοπικισμού, της αυτάρκειας, της αλληλεξάρτησης – και πολλών άλλων. Αυτά τα άλλα είναι η απαραίτητη ηθική εκπαίδευση και δόμηση του χαρακτήρα – ό,τι, δηλαδή, οι Έλληνες αποκαλούσαν *παιδεία* – που οδηγεί στους ορθολογικούς και ενεργούς πολίτες της συμμετοχικής δημοκρατίας αντί για τους παθητικούς ψηφοφόρους και καταναλωτές της σημερινής "δημοκρατίας". Τελικά, δεν υπάρχει υποκατάστατο για μια συνειδητή ανασυγκρότηση των μεταξύ μας σχέσεων και των σχέσεών μας με το φυσικό κόσμο.

Το επιχείρημα ότι η αναδιάρθρωση της κοινωνίας και της σχέσης μας με το φυσικό κόσμο μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την αποκέντρωση ή τον τοπικισμό ή την αυτοσυντήρηση μας αφήνει με μια ελλιπή συλλογή λύσεων. Οτιδήποτε παραλείπαμε μεταξύ αυτών των προϋποθέσεων για μια κοινωνία βασισμένη στις συνομοσπονδιοποιημένες τοπικές κοινότητες, θα άφηνε μια τεράστια "μαύρη τρύπα" σε ολόκληρο το κοινωνικό οικοδόμημα που ελπίζουμε να δημιουργήσουμε. Η τρύπα αυτή θα μεγάλωνε και τελικά θα κατέστρεφε το ίδιο το οικοδόμημα – ακριβώς όπως η οικονομία της αγοράς, σε συνδυασμό με το "σοσιαλισμό", την "αναρχία", ή οποιαδήποτε άλλη ιδέα έχει κανείς για μια "ιδεατή" κοινωνία, θα εξουσίαζε τελικά την κοινωνία στο σύνολό της. Ούτε μπορούμε να παραλείψουμε

τη διάκριση μεταξύ της διαμόρφωσης πολιτικής και της διαχείρισης, γιατί μόλις η διαμόρφωση πολιτικής ξεφύγει από τα χέρια του λαού, καταβροχθίζεται από τους αντιπροσώπους του, που δεν αργούν με τη σειρά τους να γίνουν γραφειοκράτες.

Ο συνομοσπονδισμός, ουσιαστικά, πρέπει να κατανοηθεί ως ένα όλον, ως ένα συνειδητά συγκροτημένο σώμα αλληλεξαρτήσεων που ενώνει τη συμμετοχική δημοκρατία σε τοπικές κοινότητες μ' ένα επιμελώς ελεγχόμενο σύστημα συντονισμού. Εμπεριέχει τη διαλεκτική εξέλιξη της ανεξαρτησίας και της εξάρτησης σε μια σύνθεση αλληλεξάρτησης, ακριβώς όπως το άτομο σε μια ελεύθερη κοινωνία αναπτύσσεται από την εξάρτηση της παιδικής ηλικίας στην ανεξαρτησία της νεότητας, απλά και μόνο για να συνθέσει και τις δύο σε μια συνειδητή μορφή αλληλεξάρτησης μεταξύ ατόμων και μεταξύ ατόμου και κοινωνίας.

Ο συνομοσπονδισμός είναι κατά συνέπεια ένα ευμετάβλητο και διαρκώς εξελισσόμενο είδος κοινωνικού μεταβολισμού, στα πλαίσια του οποίου η ταυτότητα μιας οικολογικής κοινωνίας διαφυλάσσεται μέσω των διαφορών της και της ενυπάρχουσας δυνατότητάς της για ακόμα μεγαλύτερη διαφοροποίηση. Ο συνομοσπονδισμός, στην πραγματικότητα, δεν σημειώνει το τέλος της ιστορίας (όπως πρόσφατα μας ωθούν να πιστέψουμε οι ιδεολόγοι του "τέλους της ιστορίας" για το φιλελεύθερο καπιταλισμό) αλλά μάλλον το σημείο εκκίνησης για μια νέα οικο-κοινωνική ιστορία που χαρακτηρίζεται από μια συμμετοχική εξέλιξη μέσα στην κοινωνία και μεταξύ της κοινωνίας και του φυσικού κόσμου.

Συνομοσπονδισμός και Δυαδική Εξουσία

Στο συγγραφικό μου έργο προσπάθησα, πάνω απ' όλα, να δείξω πως η συνομοσπονδία σε τοπική βάση βρίσκεται σε οξεία ένταση με το συγκεντρωτικό κράτος γενικά, και με το έθνος-κράτος των ημερών μας. Ο συνομοσπονδισμός, προσπάθησα να τονίσω, δεν είναι απλώς μια μοναδική κοινωνική, ιδιαίτερα τοπική, μορφή διαχείρισης. Είναι μια σφύζουσα παράδοση στις υποθέσεις της ανθρωπότητας, παράδοση που έχει πίσω της μια ιστορία αιώνων. Οι συνομοσπονδίες για γενιές επί γενεών προσπάθησαν να αντισταθμίσουν μια εξ ίσου σχεδόν μακρόχρονη ιστορική τάση προς το συγκεντρωτισμό και τη δημιουργία του έθνους-κράτους.

Εάν δεν αντιληφθούμε ότι ο συνομοσπονδισμός και ο κρατισμός βρίσκονται σε ένταση μεταξύ τους – μια ένταση στα πλαίσια της οποίας το έθνος-κράτος έχει χρησιμοποιήσει μια ποικιλία ενδιάμεσων λύσεων, όπως οι επαρχιακές κυβερνήσεις στον Καναδά και οι πολιτειακές κυβερνήσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες, για να δημιουργήσει την ψευδαίσθηση "τοπικού ελέγχου" – τότε η έννοια της συνομοσπονδίας χάνει κάθε νόημα. Η αυτονομία των επαρχιών στον Καναδά και τα δικαιώματα των πολιτειών στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν έχουν μεγαλύτερη σχέση με τη συνομοσπονδία απ' ό,τι είχαν τα "σοβιέτ" ή συμβούλια, που ως φορείς λαϊκού ελέγχου υπήρχαν σε ένταση με το ολοκληρωτικό κράτος

του Στάλιν. Τα ρωσικά σοβιέτ κατελήφθησαν από τους μπολσεβίκους και υποσκελίστηκαν από το κόμμα τους μέσα σ' ένα ή δύο χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση. Επομένως η οπορτουνιστική κάθοδος "συνομοσπονδιστών" υποψηφίων στις εκλογές για πολιτειακές κυβερνήσεις – ή, ακόμα πιο εφιαλτικά, για τη θέση του κυβερνήτη σε φαινομενικά δημοκρατικές πολιτείες (όπως έχουν προτείνει ορισμένοι Αμερικανοί Πράσινοι) – αποδυναμώνει το ρόλο των συνομοσπονδιακών τοπικών κοινοτήτων ως δύναμης αντιστάθμισης του έθνους-κράτους και μειώνει τη σπουδαιότητα της ανάγκης για ένταση μεταξύ συνομοσπονδίας και έθνους-κράτους ενώ, συγχρόνως, συσκοτίζει το γεγονός ότι αυτά τα δύο δεν μπορούν να συνυπάρξουν σε μακροπρόθεσμη βάση.

Περιγράφοντας το συνομοσπονδισμό ως ένα όλον – ως μια δομή για αποκέντρωση, συμμετοχική δημοκρατία, και τοπικισμό – και ως δυνατότητα για ακόμα μεγαλύτερη διαφοροποίηση στη βάση μιας νέας εξέλιξης, θα ήθελα να τονίσω ότι η ίδια έννοια του όλου που ισχύει για τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ τοπικών κοινοτήτων ισχύει επίσης και για τις ίδιες τις τοπικές κοινότητες. Η τοπική κοινότητα, όπως έχω επισημάνει σε παλαιότερα κείμενα, είναι η πιο άμεση πολιτική αρένα του ατόμου, ο κόσμος που βρίσκεται κυριολεκτικά ένα σκαλοπάτι πέρα από τον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας και την οικειότητα των προσωπικών σχέσεων. Σ' αυτή την πρωταρχική πολιτική αρένα, όπου η πολιτική θα πρέπει να γίνει αντιληπτή με την ελληνική έννοια της άμεσης διεύθυνσης των υποθέσεων της πόλης ή της κοινότητας, το άτομο μπορεί να μεταμορφωθεί από απλό πρόσωπο σε ενεργό πολίτη, από ιδιωτικό ον σε δημόσιο ον. Η σημαντική αυτή αρένα που κυριολεκτικά διαμορφώνει τον πολίτη σε λειτουργικό ον με άμεση συμμετοχή στο μέλλον της κοινωνίας, συνιστά ένα επίπεδο ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων που είναι πολύ πιο βασικό (με εξαίρεση την ίδια την οικογένεια) από κάθε επίπεδο που εκφράζεται με αντιπροσωπευτικές μορφές διακυβέρνησης, όπου η συλλογική εξουσία κυριολεκτικά μετατρέπεται σε εξουσία συγκεντρωμένη σ' ένα ή μερικά άτομα. Η τοπική κοινότητα είναι κατά συνέπεια η πιο αυθεντική αρένα δημόσιας ζωής, όσο κι αν έχει παραμορφωθεί μέσα στην πορεία της ιστορίας.

Αντίθετα, τα αντιπροσωπευτικά ή αυταρχικά επίπεδα "πολιτικής" προϋποθέτουν την εγκατάλειψη στον ένα ή τον άλλο βαθμό της εξουσίας του πολίτη και της τοπικής κοινότητας. Η τοπική κοινότητα πρέπει πάντοτε να κατανοείται ως αυτός ο αληθινά αυθεντικός δημόσιος χώρος. Το να συγκρίνουμε, επομένως, στο αντιπροσωπευτικό πλαίσιο εξουσίας, ένα εκτελεστικό αξίωμα, όπως αυτό του δημάρχου, με το αξίωμα του κυβερνήτου μιας πολιτείας οδηγεί σε κατάφωρη παρανόηση της βασικής πολιτικής φύσης της ίδιας της τοπικής αυτοδιοίκησης, παρ' όλες τις πολλές δυσμορφίες της. Όταν μερικοί Πράσινοι, κατά συνέπεια, διατείνονται με καθαρά φορμαλιστικό και αναλυτικό τρόπο – όπως επιτάσσει η σύγχρονη λογική – ότι όροι όπως "εκτελεστικός" καθιστούν τα δυο αξιώματα ανταλλάξιμα, απομακρύνουν τελείως την έννοια της εκτελεστικής εξουσίας (εξ αιτίας των στολιδιών που προσάπτουμε σ' αυτή τη λέξη) από το πλαίσιό της, τη μετατρέπουν σε πράγμα, σε μια άψυχη κατηγορία. Εάν θεωρήσουμε την πόλη ως ένα όλο, κι αν αναγνωρίσουμε πλήρως τις δυνατότητές της για δημιουργία μιας συμμετοχικής δημοκρατίας, τότε πρέπει να θεωρήσουμε τις επαρχιακές κυβερνήσεις στον Καναδά και τις πολι-

τειακές κυβερνήσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες ως καθιερωμένες μικρές έμμεσες δημοκρατίες, οργανωμένες εξ ολοκλήρου με βάση την αντιπροσώπευση στην καλύτερη περίπτωση και την ολιγαρχική εξουσία στη χειρότερη. Έτσι (οι κυβερνήσεις αυτές) εξασφαλίζουν κανάλια έκφρασης στο έθνος-κράτος – και αποτελούν εμπόδιο για την ανάπτυξη ενός αληθινά δημόσιου χώρου.

Η κάθοδος στις εκλογές ενός Πράσινου για το αξίωμα του δημάρχου με βάση ένα πρόγραμμα ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης είναι, με δυο λόγια, ποιοτικά διαφορετική από την κάθοδο στις εκλογές για το αξίωμα του κυβερνήτη σε μια πολιτεία ή επαρχία, με βάση ένα πρόγραμμα φαινομενικά βασισμένο στην ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση. Διότι (η κάθοδος στις κοινοβουλευτικές εκλογές) σημαίνει ότι οι θεσμοί που υπάρχουν σε μια τοπική κοινότητα, σε μια επαρχία ή μια πολιτεία, και στο ίδιο το έθνος-κράτος, θεωρούνται έξω από το πλαίσιό τους και όλα αυτά τα διαφορετικά εκτελεστικά αξιώματα μπαίνουν κάτω από μια καθαρά φορμαλιστική κοινή "ταμπέλα". Με την ίδια ανακρίβεια, θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι επειδή οι άνθρωποι και οι δεινόσαυροι έχουν νωτιαίο μυελό ανήκουν στο ίδιο βιολογικό είδος ή ακόμα και στο ίδιο γένος. Σε κάθε τέτοια περίπτωση, ένας θεσμός – του δημάρχου ή του δημοτικού συμβούλου – πρέπει να ιδωθεί, σε τοπικό πλαίσιο, ως ένα όλον, ακριβώς όπως ένας πρόεδρος, ένας πρωθυπουργός, ένα μέλος του κογκρέσου ή ένας βουλευτής πρέπει, με τη σειρά τους, να ιδωθούν, σε κρατικό πλαίσιο, ως ένα όλον. Από αυτή την άποψη, το να κατέρχονται οι Πράσινοι στις τοπικές εκλογές είναι θεμελιακά διαφορετικό από το να κατέρχονται στις κοινοβουλευτικές εκλογές. Μπορεί κανείς να αναφέρει πολλούς συγκεκριμένους λόγους εξηγώντας γιατί οι εξουσίες του δημάρχου είναι πολύ πιο ελεγχόμενες και με πολύ στενότερα δημόσια όρια δικαιοδοσίας από εκείνες των κρατικών αξιωματούχων.

Με κίνδυνο να επαναληφθώ, επιτρέψτε μου να τονίσω ότι εάν αγνοήσουμε αυτό το γεγονός τότε απλώς εγκαταλείπουμε το νοηματικό πλαίσιο και το περιβάλλον, στα οποία πρέπει να τοποθετούνται ζητήματα όπως η πολιτική, η διαχείριση, η συμμετοχή και η αντιπροσώπευση. Απλούστατα, το δημαρχείο μια κωμόπολης ή πόλης δεν είναι η πρωτεύουσα μιας επαρχίας, πολιτείας ή έθνους-κράτους.

Αναμφίβολα, υπάρχουν σήμερα πόλεις οι οποίες είναι τόσο μεγάλες που φθάνουν σχεδόν να θεωρούνται Πολιτείες δικαιωματικά. Σκέφτεται κανείς, για παράδειγμα, μεγαλουπόλεις σαν την Πόλη της Νέας Υόρκης και το Λος Άντζελες. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το μίνιμουμ πρόγραμμα ενός Πράσινου κινήματος μπορεί να απαιτεί την καθιέρωση συνομοσπονδιών μέσα στα όρια της αστικής περιοχής – δηλαδή, μεταξύ των συνοικιών ή καθορισμένων αστικών διαμερισμάτων – κι όχι μόνο μεταξύ των ίδιων των αστικών περιοχών. Στην πραγματικότητα, αυτές οι πυκνοκατοικημένες, άτακτα απλωμένες και υπερμεγέθεις οντότητες πρέπει τελικά να διαιρεθούν διοικητικά σε αυθεντικές τοπικές κοινότητες, που κλιμακώνονται σε ανθρώπινες διαστάσεις και είναι δυνατό να αποτελέσουν τα θεμέλια της συμμετοχικής δημοκρατίας. Οι οντότητες αυτές δεν έχουν ακόμα αποκτήσει πλήρεις πολιτειακές εξουσίες, de jure ή de facto, με τη μορφή που τις συναντούμε ακόμα

και σε αραιοκατοικημένες αμερικανικές πολιτείες. Ο δήμαρχος δεν είναι ακόμα κυβερνήτης, με τις τεράστιες καταναγκαστικές εξουσίες που έχει ένας κυβερνήτης, ούτε το δημοτικό συμβούλιο είναι κοινοβούλιο ή κυβερνείο που κυριολεκτικά μπορεί να νομοθετεί τη θανατική ποινή, όπως συμβαίνει σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Στις πόλεις που μετατρέπονται σε μίνι-κράτη, υπάρχει ακόμα αρκετός χώρος στον οποίο μπορεί να ασκηθεί πολιτική σε ελευθεριακή βάση. Ήδη, τα εκτελεστικά παραρτήματα αυτών των αστικών περιοχών συνιστούν ένα εξαιρετικά επισφαλές έδαφος – βεβαρυμένα από τεράστια γραφειοκρατία, αστυνομικές εξουσίες, φορολογικές εξουσίες, και νομικά συστήματα – και θέτουν σοβαρά προβλήματα για μια προσέγγιση στη βάση της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης. Πρέπει πάντοτε να ρωτάμε με κάθε ειλικρίνεια τους εαυτούς μας τι μορφή παίρνει η συγκεκριμένη κατάσταση. Όταν, στις μεγάλες πόλεις, τα δημοτικά συμβούλια και το δημαρχιακό αξίωμα παρέχουν μια αρένα για την καταπολέμηση της συγκέντρωσης της εξουσίας σε ολοένα και πιο ισχυρά πολιτειακά ή επαρχιακά εκτελεστικά όργανα, και ακόμα χειρότερα, σε περιφερειακές διοικήσεις που πιθανόν να υπερβαίνουν πολλές τέτοιες πόλεις (το Λος Άντζελες είναι αξιοσημείωτο παράδειγμα), η κάθοδος στις δημοτικές εκλογές μπορεί, στην ουσία, να είναι το μόνο μέσο που διαθέτουμε για την αναχαίτιση της ανάπτυξης όλο και πιο αυταρχικών πολιτειακών θεσμών και την αποκατάσταση μιας θεσμικά αποκεντρωμένης δημοκρατίας.

Χρειάζεται, χωρίς αμφιβολία, πολύ καιρός για τη *φυσική* αποκέντρωση μιας αστικής οντότητας όπως η Πόλη της Νέας Υόρκης σε αυθεντικές τοπικές κοινότητες και, τελικά, σε κομμούνες. Τέτοια προσπάθεια αποτελεί τμήμα του μαξιμαλιστικού προγράμματος ενός Πράσινου κινήματος. Δεν υπάρχει όμως κανένας λόγος που να εμποδίζει την αργή, *διοικητική* αποκέντρωση μιας αστικής οντότητας τέτοιου μεγέθους. Η διάκριση μεταξύ της φυσικής και διοικητικής αποκέντρωσης πρέπει πάντοτε να λαμβάνεται υπόψη. Οι εξαιρετικές προτάσεις που έχουν επανειλημμένα προωθηθεί από ριζοσπάστες ακόμα και πολεοδόμους για τη δημιουργία τοπικής δημοκρατίας στις τεράστιες αυτές αστικές οντότητες και την παραχώρηση, στην ουσία, μεγαλύτερης εξουσίας στο λαό, εξουδετερώθηκαν με κυνισμό από τους υποστηρικτές του συγκεντρωτισμού που επικαλούνται φυσικά κωλύματα για να εμποδίσουν αυτές τις απόπειρες.

Η ταύτιση της διοικητικής αποκέντρωσης με τη φυσική διάλυση μιας τέτοιας μεγάλης αστικής οντότητας συσκοτίζει τη θέση των υποστηρικτών της αποκέντρωσης. Οι υποστηρικτές του συγκεντρωτισμού σκόπιμα ταυτίζουν ή συγχέουν μεταξύ τους αυτές τις δύο πολύ ευδιάκριτες πορείες ανάπτυξης. Οι υποστηρικτές της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης πρέπει πάντοτε να κάνουν τη διάκριση μεταξύ διοικητικής και φυσικής αποκέντρωσης, και να αναγνωρίζουν ότι η πρώτη είναι πλήρως πραγματοποιήσιμη, ακόμα κι αν η δεύτερη χρειάζεται ίσως χρόνια για να επιτευχθεί.

Howard Hawkins*

Κοινοτικός Έλεγχος, Εργατικός Έλεγχος και η Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία**

Εισαγωγή

Οι αρχές του Αριστερού Πράσινου Δικτύου*** αναφέρονται σε μια δημοκρατική, συνεταιριστική και οικολογική οικονομία κοινωνικής ιδιοκτησίας, που οραματιζόμαστε σαν μια "Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία". Είναι αυτονόητο ότι όλοι οι αριστεροί πράσινοι[1] πιστεύουν πως ο λαός θα πρέπει να έχει τον έλεγχο των καθημερινών λειτουργιών στον τόπο δουλειάς. Τι γίνεται όμως με τις ευρύτερες κοινωνικές αποφάσεις που αφορούν την οικονομία –τη δομή της ζήτησης, το συντονισμό των δίκτυων διανομής, τη διάθεση του πλεονάσματος μεταξύ επένδυσης, δημόσιων αγαθών και ιδιωτικής κατανάλωσης, την επιλογή τεχνολογίας, την κλίμακα των παραγωγικών μονάδων και των δίκτυων διανομής, την εναρμόνιση της οικονομίας με το περιβάλλον; Πρέπει οι αποφάσεις αυτές να λαμβάνονται από τους εργάτες ή απ' όλους τους πολίτες; Συνοπτικά το ερώτημα τίθεται ως εξής: στην αντίληψη και το όραμά μας για μια Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία ποια θα πρέπει να είναι η σχέση μεταξύ εργατικού ελέγχου και κοινοτικού ελέγχου;

Μπορούμε συνοπτικώς να απορρίψουμε δύο αριστερά μοντέλα τα οποία ισχυρίζονται ότι είναι δημοκρατικά και οικολογικά κι ότι βασίζονται στην κοινωνική ιδιοκτησία και τη συνεργασία. Το ένα μοντέλο, ο *σοσιαλισμός της αγοράς*, που βασίζεται σε συνεταιρισμούς παραγωγών και καταναλωτών, αναπαράγει τα κακά των αγορών: τη ληστρική ηθική του ανταγωνισμού και της απληστίας, τη σπάνη των δημόσιων αγαθών, τον κόρο οικολογικών και κοινωνικών "εξωτερικοτήτων", την επεκτατική λογική της αγοράς και της απεριόριστης οικονομικής μεγέθυνσης που καταβροχθίζει τη βιόσφαιρα. Το άλλο μοντέλο, ο *δημοκρατικός σοσιαλισμός*, που βασίζεται στον κεντρικό σχεδιασμό από εκλεγμέ-

---

* Ο Howard Hawkins είναι μέλος της συντονιστικής επιτροπής των Αμερικανών Πράσινων και μέχρι πρόσφατα ήταν στέλεχος του Left Green Network. Για πολύ καιρό ακτιβιστής στη New England, σήμερα ζει και εργάζεται στη Νέα Υόρκη.

** Σε μια πρώτη μορφή του το άρθρο δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Regeneration*, καλοκαίρι 1991, και ξαναγράφτηκε ειδικά για την Κοινωνία και Φύση. Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Βασίλη Καπετανγιάννη.

*** Για το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο στις ΗΠΑ, βλ. το άρθρο του Η. Hawkins που δημοσιεύεται σ' αυτό το τεύχος με τον τίτλο "Οι Πράσινοι στη Βόρειο Αμερική".

1. Βλ. το άρθρο των Michael Hoexter και Wayne Price, "N.Y. Left Greens' Discussion of LGN Principles" στο περιοδικό *Left Green Notes*, τ. 3 Ιούλιος/Αύστουστος 1990. σ. 22-23.

νους κρατικούς φορείς, εμπεδώνει μια νέα τάξη τεχνοκρατών σε προνομιούχες θέσεις και δεν υπερβαίνει την ανορθολογικότητα που δημιουργεί ο κεντρικός σχεδιασμός, είτε στην περίπτωση που η τάξη των σχεδιαστών εκλέγεται είτε στην περίπτωση που αυτο-διορίζεται.

Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλείσουμε τους συνεταιρισμούς ή τον εκδημοκρατισμό των δημόσιων επιχειρήσεων και οργάνων σχεδιασμού (π.χ. την άμεση εκλογή του διοικητικού συμβουλίου μιας επιχείρησης κοινής ωφελείας που μέχρι τώρα διορίζεται) από το να παίξουν ένα ρόλο μεταβατικών μορφών και διεκδικήσεων. Ωστόσο, εδώ θα ήθελα να επικεντρώσω την προσοχή στις αριστερές παραδόσεις που το μάξιμουμ πρόγραμμά τους προβλέπει τη δημιουργία μιας οικονομίας η οποία συντονίζεται εκ των κάτω χωρίς την παρουσία της αγοράς ή του κράτους.

Η Ελευθεριακή Αριστερά έχει προσφέρει δύο βασικά μοντέλα γι' αυτό το είδος μετα-επαναστατικής οικονομίας: Ι) μοντέλα προσανατολισμένα προς την εργατική τάξη (αναρχο-συνδικαλισμός[2], κομμουνισμός των συμβουλίων[3], συντεχνιακός σοσιαλισμός[4], συντονισμός μετά από διαπραγματεύσεις[5], συμμετοχικός σχεδιασμός[6]) και ΙΙ) μοντέλα προσανατολισμένα προς την κοινότητα (αναρχο-κομμουνισμός[7]).

---

2. Βλ. Rudolf Rocker, *Anarcho-Syndicalism*, Pluto Press, Λονδίνο 1989, πρωτοεκδόθηκε το 1938.
3. Βλ. Anton Pannekoek, "Workers' Councils" στο βιβλίο των Root και Branch (επιμ.) *Root and Branch: The Rise of the Workers' Movements*, Greenwich, Faweett, 1975 (πρωτοεκδόθηκε το 1942). Η πιο εκτεταμένη προσπάθεια για την επεξεργασία της οικονομικής του κομμουνισμού των συμβουλίων έχει γίνει από τον Κορνήλιο Καστοριάδη. Βλ. το βιβλίο του *Workers' Councils and the Economics of a Self-Managed Society*, Φιλαδέλφεια 1984 (πρωτοεκδόθηκε το 1958).
4. G.D.H. Cole, *Guild Socialism Restated:* New Brunswick, Transaction, Transaction Books 1980 (πρωτοεκδόθηκε το 1920).
5. Τον όρο "συντονισμός κατόπιν διαπραγματεύσεων" (negotiated coordination) χρησιμοποιεί η Pat Devine στο βιβλίο της *Democracy and economic planning: The Political Economy of Self-Managed Society*. Roulder, Westview Press, 1988.
6. Τον όρο "συμμετοχικός σχεδιασμός" (participatory planning) χρησιμοποιούν οι Michael Albert και Robin Hahnel στο λεπτομερειακό μοντέλο μιας σοσιαλιστικής οικονομίας χωρίς αγορά και κράτος που έχουν κατασκευάσει. Βλ. *Socialism Today and Tomorrow*, Βοστώνη, South End Press, 1981. Βλ. επίσης το άρθρο τους "Participatory Planning" στο βιβλίο του Steve Shalon (επιμ.) *Socialist Visions*, Βοστώνη, South End Press, 1983. Επίσης *Looking Forward: Participatory Economics for the Twenty First Century*. Βοστώνη, South End Press, 1991, και *The Political Economy of Participatory Economics*, Princeton Univ. Press, 1991.
7. Ο Peter Kropotkin εκπροσωπεί την κλασική έκφραση και διατύπωση του αναρχο-κομμουνισμού. Βλ. τα βιβλία του *The Conquest of Bread*, Λονδίνο, Elephant 1985 (πρωτοεκδόθηκε το 1892) και *Act of Yourselves*, Λονδίνο, Preedom Press, 1988 (πρωτοεκδόθηκε το 1886-1907). Για μια ιστορική θεώρηση βλ. το άρθρο του Alain Pengam "Αναρχο-κομμουνισμός" στο βιβλίο των M. Rubel και J. Crump (επιμ.) *Non-Market Socialism in the Nineteenth and Twentieth Centruries*, Λονδίνο, MacMillan Press, 1987. Για μια σύγχρονη διατύπωση της θεωρίας βλ. Murray Bookchin, *Post-Scarcity Anachism*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1986 (πρωτοεκδόθηκε το 1970). Άλλες σημαντικές επεξεργασίες βρίσκουμε στο βιβλίο

Ο αναρχο-συνδικαλισμός και ο κομμουνισμός των συμβουλίων προτείνουν την οργάνωση της οικονομίας γύρω από τις συνελεύσεις στους τόπους δουλειάς που συντονίζονται από εντεταλμένους και ανακλητούς εκπροσώπους σε εργατικά συμβούλια. Τα συμβούλια αυτά ομοσπονδοποιούνται σε επίπεδο κλάδων παραγωγής (κλαδικές ομοσπονδίες) και γεωγραφικών περιοχών (περιφερειακές ομοσπονδίες). Οι περιφερειακές ομοσπονδίες καθορίζουν τη ζήτηση στην περιοχή τους και συντονίζουν την προσφορά, ενώ οι κλαδικές ομοσπονδίες καθορίζουν το πώς θα παράγουν για να ικανοποιούν τη ζήτηση. Οι περιφερειακές ομοσπονδίες διεξάγουν διαπραγματεύσεις με τις κλαδικές ομοσπονδίες για τον καθορισμό ενός πλάνου που θα εξισορροπεί προσφορά και ζήτηση.

Ο *συντεχνιακός σοσιαλισμός, ο συντονισμός κατόπιν διαπραγματεύσεων* και ο *συμμετοχικός σχεδιασμός* οικοδομούν πάνω σ'αυτό το μοντέλο, προσθέτοντας *συμβούλια καταναλωτών* για τον καθορισμό της ζήτησης. Οι κλαδικές ομοσπονδίες καθορίζουν το πώς να παράγουν αυτό που χρειάζεται και οι περιφερειακές ομοσπονδίες συντονίζουν τη διανομή. Στην περίπτωση αυτή, αυτό που καθορίζει το πλάνο[8] είναι οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των ομοσπονδιών των εργατικών συμβουλίων και των συμβουλίων καταναλωτών.

Ο *αναρχο-κομμουνισμός* προτείνει την οργάνωση της οικονομίας γύρω από ομοσπονδίες κοινοτικών συνελεύσεων, ως όργανα λήψης των αποφάσεων ενώ οι κλαδικές και περιφερειακές ομοσπονδίες λειτουργούν, αρχικά, ως διοικητικά όργανα. Στην περίπτωση αυτή, ο εργατικός έλεγχος υποτάσσεται σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινοτικού ελέγχου για τον καθορισμό του συντονιστικού πλάνου. Μακροπρόθεσμα, ο αναρχο-κομμουνισμός επιδιώκει να ενσωματώσει προοδευτικά μέσα στην κοινότητα τις ξεχωριστές επιχειρήσεις που έχουν σαν βάση τον κοινωνικό και γεωγραφικό καταμερισμό της εργασίας. Έτσι, μέσω της φυσικής αποκέντρωσης της παραγωγής με στόχο τη δημιουργία ολοκληρωμένων κοινοτήτων που επανενσωματώνουν παραγωγή και κατανάλωση, γεωργία και

του Martin Buber, *Paths in Utopia*, Βοστώνη, Beacon Press, 1958 (πρωτοεκδόθηκε το 1949), στο άρθρο του Car Alperovitz "Notes Toward a Pluralist Commonwealth" στο βιβλίο των C. Alperovitz και S. Lynd, *Strategy and Program: Two Essays Toward a New American Socialism*, Βοστώνη, Beacon Press, 1973, στο βιβλίο του Lewis Mumford, *Technics and Civilization*, N.Y, Harcourt, Brace And World, 1934, κεφ. 8, και στο βιβλίο των Paul and Percival Goodman, *Communitas: Means of Livelihood and Ways of Life*, NY, Vintage Books, 1960 (πρωτοεκδόθηκε το 1948), κεφ. 6.

8. Οι Cole, Devine και οι Albert/Hahnel δίνουν στην κοινότητα μέσω των πολιτικών της θεσμών τον τελευταίο λόγο για τον οικονομικό σχεδιασμό σε περίπτωση που ανακύπτουν διαφορές μεταξύ εργατικών και καταναλωτικών ομοσπονδιών. Οι πολιτικοί αυτοί θεσμοί είναι οπωσδήποτε συμμετοχικοί και βασίζονται σε μορφές συνέλευσης και εντεταλμένης και ανακλητής αντιπροσώπευσης. Ο *Cole* αποκαλεί τους θεσμούς αυτούς κοινοτικούς για να τους αντιπαραθέσει με τους κρατικούς ενώ οι *Albert/Hahnel* τις μορφές αυτές άλλες φορές τις διακρίνουν κι άλλες όχι από τις κρατικές μορφές και ο *Devine* απλώς τις θεωρεί σαν πιο δημοκρατικές μορφές του κράτους. Αλλά αυτό που εξακολουθεί να διακρίνει τα μοντέλα αυτά από τα κοινοτικά μοντέλα είναι το γεγονός ότι η οικονομία παραμένει θεσμοποιημένη σαν ξεχωριστή δέσμη θεσμών. Η κοινότητα, μέσω των πολιτικών της θεσμών, αποτελεί απλώς ένα ανώτατο δικαστήριο για την επίλυση των οικονομικών διενέξεων και διαφορών.

μεταποίηση, φυσική ομορφιά και αστικές ευκολίες, πνευματική και χειρωνακτική εργασία, μέσα προς το ζην και τρόπους ζωής, τελικά, χάνει και την πρακτική σημασία η διάκριση μεταξύ εργατικού και κοινωνικού ελέγχου.

Παρ' όλα αυτά, στο 19ο αιώνα με την εξάπλωση του εργοστασιακού συστήματος, το πρόβλημα του εργατικού ελέγχου κάθε άλλο παρά ξεπερασμένο ήταν για τους αναρχικούς. Οι αναρχικοί νόμιζαν ότι συμφωνούσαν στο όραμα μιας κοινωνίας ως δυαδικής ομοσπονδίας: οικονομικής (αποτελούμενης από αυτο-διαχειριζόμενες εργατικές ενώσεις) και εδαφικής (αποτελούμενες από τις ελεύθερες κομμούνες – δηλ. τις δημοτικές κοινότητες). Αλλά το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ εργατικού ελέγχου και κοινοτικού ελέγχου ουδέποτε τέθηκε σαφώς μέχρι τη δεκαετία του 1880, όταν οδήγησε στη διάσπαση μάλλον παρά στην επίλυσή του.

Το 1880, Οι Ελβετοί αναρχικοί της Ομοσπονδίας JURA μη όντας σε θέση να αποφασίσουν άφησαν το θέμα ανοιχτό σ' ένα από τα βασικά τους κείμενα: "Ποιος θα καταρτίσει το καταστατικό της κομμούνας[9]; Η γενική συνέλευση όλων των κατοίκων ή η συνέλευση των εκπροσώπων των επαγγελμάτων;". Όμως, προς τα τέλη της δεκαετίας, οι δύο δυνατές απαντήσεις που θα μπορούσαν να δοθούν στο ερώτημα διέσπασαν τους αναρχικούς σε αντίπαλες τάσεις: στους συνδικαλιστές που απέβλεπαν στους εργάτες για την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών και την αναδιοργάνωση της οικονομίας υπό τον έλεγχο των εργατικών συνδικάτων και στους κομμουνιστές που απέβλεπαν στην εξέγερση του λαού και την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών και την αναδιοργάνωση της οικονομίας υπό κοινοτικό έλεγχο. Οι ταξικά συνειδητοποιημένοι συνδικαλιστές κορόιδευαν τους κομμουνιστές επειδή επιδίωκαν λαϊκές συμμαχίες με τις μεσαίες και λούμπεν κοινωνικές τάξεις, ενώ οι αντι-ρεφορμιστές κομμουνιστές κορόιδευαν τους συνδικαλιστές για τους εργατικούς αγώνες που στήριζαν με στόχο τις βελτιωτικές μεταρρυθμίσεις μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, όπως οι αγώνες για καλύτερους μισθούς και η καθιέρωση της 8ωρης εργάσιμης ημέρας.

Από τη δική μας άποψη ως κοινωνικοί οικολόγοι μια άλλη κρίσιμη διαφορά εντοπίζεται στο ότι οι αναρχο-συνδικαλιστές γενικά είχαν γοητευθεί από τη βιομηχανική τεχνολογία και ήθελαν να προσαρμόσουν σ' αυτήν τις αναρχικές αρχές, ενώ οι αναρχο-κομμουνιστές ήθελαν να προσαρμόσουν τη νέα τεχνολογία των μηχανών σε ολοκληρωμένες κοινότητες που συνδύαζαν βιομηχανία και γεωργία και έλυναν το θέμα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας[10]. Παρά το γεγονός ότι ο αναρχο-συνδικαλισμός έγινε η κυρίαρχη τάση προς τις αρχές του 20ού αιώνα, ο εδαφικός προσανατολισμός των αναρχο-κομμουνιστών φυσιολογικά ταίριαξε με τις ανησυχίες και τα ενδιαφέροντα των οικολό-

---

9. Daniel Guérin, *Anarchism*, NY, Monthly Review Press, 1970, σελ. 58-59.
10. Βλ. Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops Tomorrow*, NY, Harper and, Row, 1974 (πρωτοεκδόθηκε το 1888-1890). Βλ. επίσης Alexander Berkman, *What is Communist Anarchism*, NY, Dover, 1972 (πρωτοεκδόθηκε το 1929) σ. 283-288.

γων για τη γη και το άμεσο περιβάλλον των κοινοτήτων. Το ενδιαφέρον των αναρχο-κομμουνιστών για την προσαρμογή της τεχνολογίας στις αποκεντρωμένες κοινότητες οδήγησε στην αναβίωση του αναρχο-κομμουνισμού στη δεκαετία του '60 καθώς η Νέα Αριστερά έστρεψε την προσοχή της σε ζητήματα συμμετοχικής δημοκρατίας, αστικοποίησης, γραφειοκρατίας, κοινότητας, τεχνολογίας και οικολογίας. Οι ακτιβιστές του '60 διάβαζαν τα γραπτά του Paul Goodman γι' αυτά τα θέματα και ανακάλυψαν εκ νέου τη σκέψη του Kropotkin γι' αυτά. Ο αναρχο-κομμουνισμός του Murray Bookchin στηριγμένος σε μια ρητή οικολογική βάση απέκτησε αυξημένο ακροατήριο. Οι προοπτικές αυτές βρήκαν απήχηση στην αριστερά πτέρυγα των αντι-πυρηνικών συμμαχιών της δεκαετίας του '70 και στο Πράσινο Κίνημα που αναδύθηκε στη δεκαετία του '80.

Ωστόσο, το θέμα του εργατικού ελέγχου παραμένει προβληματικό για τους οικο-αναρχικούς. Μεταξύ της οικονομικής δομής που κληρονομούμε σήμερα και των οικο-κοινοτήτων και βιο-περιοχών του αύριο, κείται μια διαδικασία οικοδόμησης κινήματος και κατόπιν θεμελιακής αλλαγής των σχέσεων εξουσίας. Στο μεσοδιάστημα, πολλοί από εμάς θα εξακολουθούμε να εργαζόμαστε 8 ώρες την ημέρα στον τόπο δουλειάς. Την επομένη μιας επανάστασης, θα έχουμε ακόμα να συντονίσουμε τις συγκεντρωτικές δομές της φυσικής παραγωγής και διανομής, ακόμα κι αν αρχίσουμε αμέσως την αποκέντρωση. Κατά συνέπεια νομίζω ότι η απάντηση δεν βρίσκεται στην επιλογή μεταξύ εργατικού ελέγχου και κοινοτικού ελέγχου, αλλά στην εξεύρεση της κατάλληλης σχέσης μεταξύ των δύο σήμερα και στον τρόπο που η σχέση αυτή θα πρέπει να εξελιχθεί, καθώς η φυσική παραγωγική δομή θα αναδιαρθρωθεί σε αντιστοιχία με μια ελευθεριακή κοινοτική δομή.

Θα υποστηρίξω ότι η αναρχο-κομμουνιστική παράδοση – και ιδιαίτερα η προσέγγιση του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού που έχει αναπτυχθεί από τον Murray Bookchin[11] – προσφέρει το καλύτερο πλαίσιο για την ενσωμάτωση του εργατικού και του κοινοτικού ελέγχου μέσα σε μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής που τελικά παράγει μια Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία, χωρίς αγορά, χωρίς χρήμα και χωρίς κράτος. Η βασική μου θέση είναι η εξής: ακρογωνιαίοι λίθοι, βάση εξουσίας και όργανα λήψης των αποφάσεων μιας δημοκρατικής πολιτικής οικονομίας πρέπει να είναι οι συνελεύσεις των τοπικών κοινοτή-

---

11. Τα γραπτά του Murray Bookchin για τον Ελευθεριακό Κοινοτισμό περιλαμβάνουν: το κεφάλαιο "The Forms of Freedom" στο βιβλίο του *Post-Scarcity Anarchism*, το άρθρο του "The American Crisis" στο περ. *Comment* 1/4.5. Φεβρ., Αύγ. 1980/, το άρθρο του "Anarchism: " Past and Present στο *Comment 1* (6 Μαΐου 1980), το άρθρο του "The Concept of Libertarian Municipalism" στο *Comment 2* /1 Νοεμ. 1980/, το άρθρο του "Municipalization: Community Ownership of The Economy" στο *Green Perspectives* /2 Φεβρ. 1986/, το άρθρο του "Theses on Libertarian Municipalism" στο βιβλίο "*The Limits of the City* / Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1986/, το κεφάλαιο "The New Municipal Agenda" στο βιβλίο του *The Rise of Urbanization and The Decline of Citizenship*/ Σαν Φραντσίσκο, Sierra Club Books, 1987/, το άρθρο του "Radical Politics in an Era of Advanced Capitalism" στο *Green Persectives*/18 Νοεμ. 1989/, το άρθρο "The Meaning of Confederalism" στο ίδιο περ./20 Νοεμ. 1990/ (αναδημοσιεύεται στο παρόν τεύχος του *Κοινωνία και Φύση*) και το "Libertarian Municipalism: An Overview"/Bulington: Πρόγραμμα Κοινωνικής Οικολογίας, Απρ. 1991/. (αναδημοσιεύτηκε στο *Κοινωνία και Φύση* αρ. 1).

των, στις οποίες θα συμμετέχουν όλοι. Οι συνελεύσεις αυτές θα συντονίζονται μεταξύ τους από συνομοσπονδιακά-οργανωμένα εκτελεστικά συμβούλια αποτελούμενα από εντεταλμένους, ανακλητούς και περιοδικώς εναλλασσόμενους αντιπροσώπους. Κι ενώ θα πρέπει να διασφαλιστεί η αυτοδιαχείριση των καθημερινών λειτουργιών από τους εργάτες σε κάθε τόπο δουλειάς, η βασική οικονομική πολιτική που αφορά ανάγκες, διανομή, κατανομή του πλεονάσματος, τεχνολογία, κλίμακα και οικολογία, θα πρέπει να χαράζεται και να προσδιορίζεται απ' όλους τους πολίτες. Συνοπτικά, ο εργατικός έλεγχος θα πρέπει να τεθεί εντός ενός ευρύτερου πλαισίου κοινοτικού ελέγχου και να υποταχθεί σ' αυτόν.

Μακροπρόθεσμα, η κοινότητα θα πρέπει να αναδιοργανώσει την εργασία κατά τέτοιο τρόπο ούτως ώστε οι άνθρωποι να μη μένουν προσδεμένοι σ' ένα συγκεκριμένο τόπο δουλειάς αλλά να εναλλάσσονται μεταξύ ποικίλων τόπων δουλειάς και τύπων εργασίας: πνευματικής/χειρωνακτικής, γεωργίας/μεταποίησης κ.λπ. Ταυτόχρονα, η φυσική δομή της οικονομίας θα πρέπει προοδευτικά να αποκεντρωθεί μέχρις ότου παραγωγή και κατανάλωση, εργάτες και κοινότητα, ουσιαστικά επανενωθούν σε μεγάλο βαθμό εντός οικοκοινοτήτων και βιο-περιοχών και χάσει την πρακτική σημασία του το θέμα του εργατικού ελέγχου.

Στο μεταξύ, για κάθε κοινωνική πολιτική, συμπεριλαμβανομένης και της οικονομικής πολιτικής, την τελευταία λέξη θα πρέπει να έχουν όλοι όσοι συμμετέχουν στις κοινοτικές συνελεύσεις. Ο καλύτερος τρόπος για να δημιουργήσουμε ένα τέτοιο είδος συνεταιριστικής κοινοπολιτείας είναι να αγωνιστούμε για να συστήσουμε και να ενδυναμώσουμε τις συνελεύσεις αυτές, να καταφέρουμε ώστε όλο και περισσότερη πολιτική και οικονομική εξουσία να περνά κάτω από τον έλεγχό τους σε αντίθεση με το κράτος και το κεφάλαιο. Η οργάνωση στον τόπο δουλειάς θα πρέπει να αποτελεί οργανική προέκταση του κινήματος που έχει σαν βάση την κοινότητα.

Οι λόγοι για την υποστήριξη μιας τέτοιας θέσης γίνονται σαφείς όταν έρθουμε να κρίνουμε τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούν οι θεωρίες που είναι προσανατολισμένες προς τον εργατικό έλεγχο κι εκείνες που είναι προσανατολισμένες προς τον κοινοτικό έλεγχο. Τα επιχειρήματα αυτά δεν έχουν σχέση μόνο με το ποια μορφή θα πρέπει τελικά να πάρει η οικονομία, αλλά επίσης με το πώς πρέπει να οργανωθούμε και να παλέψουμε για να φθάσουμε εκεί. Τα επιχειρήματα περιστρέφονται, κυρίως, γύρω από τέσσερα βασικά ερωτήματα.

1. *Δημοκρατία:* ποιο είναι εκείνο το θεσμικό πλαίσιο που καθιστά κατά τον καλύτερο τρόπο ικανούς τους ανθρώπους να αποκτούν τον άμεσο έλεγχο της κοινωνίας, να ξεριζώνουν όλες τις μορφές ιεραρχίας και να ανακαλύπτουν τα κοινά τους συμφέροντα;
2. *Το Επαναστατικό Υποκείμενο:* ποιοι κοινωνικοί τομείς είναι πιθανόν να ριζοσπαστικοποιηθούν και να αναλάβουν μαχητική δράση;
3. *Ισχύς:* ποιοι κοινωνικοί τομείς και ποιες μορφές οργάνωσης και δράσης εμπεριέχουν

δυνητικά την ισχύ για να ανατρέψουν το κεφάλαιο και το κράτος;

4. *Στρατηγική μετάβασης:* τι μορφές οργάνωσης και δράσης απεικονίζουν τη νέα κοινωνία και οικοδομούν προς την κατεύθυνσή της;

Δημοκρατία

Από την άποψη της δημοκρατίας, ένα βασικό πρόβλημα για τα μοντέλα που είναι προσανατολισμένα προς τον εργατικό έλεγχο είναι ότι δεν "εργάζονται" όλοι. Πολλοί είναι είτε πολύ νέοι, είτε ηλικιωμένοι ή άρρωστοι, ανάπηροι, άνεργοι, ανατρέφουν παιδιά ή εργάζονται έξω από την επίσημη οικονομία. Πάντοτε, αυτοί που έχουν "επίσημες" δουλειές δεν ξεπερνούν το 40% του συνολικού πληθυσμού και το 60% των ενηλίκων. Επομένως, ο αναρχο-συνδικαλισμός και ο κομμουνισμός των συμβουλίων αποκλείουν ή υποαντιπροσωπεύουν στη διαδικασία λήψης των οικονομικών αποφάσεων κοινωνικές ομάδες που επηρεάζονται απ' αυτές τις αποφάσεις, όπως γυναίκες, μειονότητες και ηλικιωμένους. Κι αυτό αληθεύει τόσο για τα επαναστατικά συνδικάτα ή τα εργατικά συμβούλια πριν την επανάσταση όσο και για τη σχεδιασμένη οικονομία υπό εργατικό έλεγχο μετά την επανάσταση.

Ο συντεχνιακός σοσιαλισμός, ο συντονισμός μετά από διαπραγματεύσεις και ο συμμετοχικός σχεδιασμός δίνουν σε κάθε πολίτη φωνή μέσω των ομοσπονδιών των καταναλωτών. Το πρόβλημα όμως τότε είναι ότι, παρέχοντας ίση ισχύ στις διαπραγματεύσεις για το σχεδιασμό τόσο στις ομοσπονδίες των εργατικών συμβουλίων όσο και στα συμβούλια καταναλωτών, οι εργάτες βασικά αποκτούν δύο ψήφους στη διαδικασία σχεδιασμού: μία στον τομέα της παραγωγής και μία στον τομέα της κατανάλωσης, ενώ οι μη-εργάτες διαθέτουν μόνο μία ψήφο στον τομέα της κατανάλωσης – πράγμα που καθιστά τους εργάτες προνομιούχους στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων.

Από την άλλη μεριά, η κοινοτική συνέλευση είναι ανοιχτή σ' όλους τους πολίτες. Και επομένως αποτελεί δυνητικά μια μη ιεραρχική δημόσια σφαίρα όπου όλα τα συμφέροντα και οι ανησυχίες ακούγονται και καθένας έχει ισότιμη συμμετοχή – ένα άτομο, μία ψήφος.

Ο τόπος δουλειάς δεν αποτελεί ολοκληρωμένη δημόσια σφαίρα. Είναι μονόπλευρη η σφαίρα αυτή διότι αφορά μόνο την παραγωγή. Υπάρχει μία εγγενής αντίφαση στα εργατικίστικα αυτά μοντέλα μεταξύ των λειτουργικών συμφερόντων των εργατών στους τόπους δουλειάς τους και των συμφερόντων της κοινότητας ως σύνολο. Οι εργάτες έχουν στην ουσία βέτο πάνω στην κοινωνία. Ακόμα και χωρίς το κίνητρο του κέρδους που τροφοδοτεί τον ανταγωνισμό, κάθε συνέλευση εργατών, συμβούλιο και ομοσπονδία, έχει συμφέρον να ελαφρώσει τα δικά της βάρη και να τα μετακυλίσει σε άλλες λειτουργικές ομάδες ή στην κοινωνία και τη φύση σαν "εξωτερικότητες". Γιατί οι εργάτες σ' ένα τόπο δουλειάς ή σ' ολόκληρο τον κλάδο παραγωγής να παράγουν περισσότερα για να ικανο-

ποιήσουν τη ζήτηση; Γιατί να κλείσουν το εργοστάσιό "τους" για λόγους περιβαλλοντολογικούς ή για λόγους παραγωγικότητας και να το μεταφέρουν σε μια άλλη πιο εκσυγχρονισμένη βιομηχανική μονάδα ή σ' ένα άλλο κλάδο παραγωγής; Γιατί να προχωρήσουν στη διαφοροποίηση της σύνθεσης του εργατικού προσωπικού από άποψη φυλής ή φύλου;

Σε όλα αυτά τα εργατικίστικα μοντέλα δεν υπάρχει καμιά εσωτερική δυναμική που να συμφιλιώνει τα ιδιαίτερα συμφέροντα που αναπτύσσονται στους τόπους δουλειάς και τους κλάδους παραγωγής με το γενικό συμφέρον της ευρύτερης κοινότητας. Αντιθέτως, η εγγενής δομική τάση είναι η αυτο-μεγέθυνση της κάθε λειτουργικής ομάδας, παρά την απουσία – θα επαναλάβω εδώ με έμφαση – του ανταγωνισμού για κέρδος. Αν πάρουμε σαν ιστορικό παράδειγμα την Ισπανική Επανάσταση του 1936-37 διαπιστώνουμε ότι η δυαδική ομοσπονδιακή δομή των αναρχο-συνδικαλιστών ήρθε σε σύγκρουση με τον εαυτό της, και τελικά οι κλαδικές ομοσπονδίες επεκράτησαν έναντι των περιφερειακών ομοσπονδιών. Στα εργατικίστικα λοιπόν μοντέλα κάθε λειτουργική ομάδα έχει ιδιαίτερα συμφέροντα να υπερασπίσει έναντι άλλων λειτουργικών ομάδων καθώς και έναντι της κοινότητας στο σύνολό της. Για να ξεπεράσουμε τις διαιρέσεις που φέρνουν αντιμέτωπη μια ομάδα έναντι μιας άλλης στο επίπεδο της φυλής, του φύλου, της εθνότητας, της ηλικίας, της επαγγελματικής απασχόλησης, της κοινωνικής τάξης και ούτω καθεξής, χρειαζόμαστε μια βασική κοινωνική μονάδα που θα περιλαμβάνει όλους τους πολίτες. Την ανάγκη αυτή πληροί η εδαφικώς προσδιορισμένη τοπική κοινότητα, θεσμοποιημένη αμεσοδημοκρατικά με τη μορφή της κοινοτικής συνέλευσης.

Στην κοινοτική συνέλευση διαφορετικές κοινωνικές ομάδες (συγκροτημένες στη βάση φύλου, εθνότητας, ηλικίας, τάξης) και λειτουργικές ομάδες (συγκροτημένες στη βάση της επαγγελματικής απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης και της "άτυπης" εργασίας) πρέπει να συνυπάρχουν. Η άμεση επικοινωνία μεταξύ τους είναι δυνατή. Η σύγκρουση συμφερόντων μπορεί να αντιμετωπίζεται άμεσα απ' όλους όσους υφίστανται τις επιπτώσεις των αποφάσεων.

Οι κοινοτικές συνελεύσεις δεν μπορούν να οδηγήσουν αυτομάτως στην υπέρβαση της φυλής, της κοινωνικής τάξης, της διάκρισης των φύλων, και άλλων διαιρέσεων. Ωστόσο, όλα τα συμφέροντα συνευρίσκονται επί ίσοις όροις στη διαδικασία δημοκρατικών διαβουλεύσεων που μπορεί να οδηγήσει στην εξεύρεση κοινών συμφερόντων.

Σεκταριστικά συμφέροντα (εργατών, γυναικών, εθνοτικών μειονοτήτων κ.λπ.) μπορούν να συγκροτούνται και να οργανώνονται για την προώθηση των δικών τους αιτημάτων. Μπορούν ακόμα να αναλαμβάνουν άμεση δράση για να αναγκάσουν μια κοινότητα που αδιαφορεί για τα προβλήματά τους να ενδιαφερθεί ενεργώς.

Η διαφορά μεταξύ συνελεύσεων στους τόπους δουλειάς και κοινοτικών συνελεύσεων έγκειται στο ότι η εσωτερική δυναμική της άμεσης δημοκρατίας στο επίπεδο της κοινότητας επιτρέπει να προβάλλονται και να ακούγονται όλες οι λύσεις που εκφράζουν το γενι-

κό συμφέρον και, όταν δεν υπάρχει συναίνεση, δίνει σ' όλα τα μέλη της κοινότητας ίση ψήφο για να εκφράζονται αποτελεσματικά όλες οι τάσεις. Η δημοκρατία δεν αποτελεί εγγύηση ότι θα υιοθετούνται πάντοτε αποφάσεις που εκφράζουν το γενικό συμφέρον. Αποτελεί όμως αναγκαία συνθήκη για την έκφραση του γενικού συμφέροντος. Όταν ένα τμήμα της κοινότητας έχει θεσμοποιημένα προνόμια είναι βέβαιο ότι θα τα χρησιμοποιήσει για να προωθήσει τα ιδιαίτερα συμφέροντά του σε βάρος του γενικού συμφέροντος.

Δεδομένης της σημερινής άνισης γεωγραφικής κατανομής της παραγωγής, των κοινωνικών τάξεων και των εθνοτικών ομάδων, είναι βέβαιο ότι δε θα μπορέσουν όλες οι τοπικές κοινότητες να συνενώσουν όλα τα κοινωνικά συμφέροντα κι όλες τις λειτουργίες. Στο πρωτοβάθμιο τοπικό επίπεδο των συνομοσπονδιακών κοινοτικών συνελεύσεων κι ακόμα περισσότερο στο δευτεροβάθμιο περιφερειακό επίπεδο τα συμφέροντα αυτά και οι αντίστοιχες συγκρούσεις θα ενσωματωθούν στους μηχανισμούς διαβουλεύσεων της αμεσοδημοκρατικής συνομοσπονδίας. Πράγματι, η συμμετοχή των κοινοτήτων και των περιφερειών στην κατανομή των πόρων και του παραγωγικού δυναμικού θα σφυρηλατήσει την αλληλεγγύη μεταξύ των κοινοτήτων στη βάση κοινών υλικών αναγκών και ιδεολογικών προσανατολισμών.

Επιπρόσθετα, μια πολιτική προοδευτικής αποκέντρωσης της παραγωγής ώστε να δημιουργηθούν οικονομικά πιο αυτοδύναμες αλλά όχι και αυτάρκεις κοινότητες (πολιτικής που θα οικοδομηθεί πάνω στα θεμέλια του κοινωνικά αποκεντρωμένου συντονισμού της οικονομίας) θα ενδυναμώσει τη δημοκρατία και θα ανυψώσει ακόμα περισσότερο το επίπεδό της. Η ιστορική ρήξη μεταξύ ανώνυμων παραγωγών και καταναλωτών που δημιούργησε η επέκταση του καπιταλισμού και η διεθνοποίηση της αγοράς θα μπορούσε προοδευτικά να καταργηθεί. Στο βαθμό που παραγωγή και κατανάλωση θα ενώνονται και πάλι σε ανθρώπινη κλίμακα, η κοινωνία θα μπορεί και πάλι να γίνει περισσότερο καταληπτή και η κοινωνική αυτο-διαχείριση περισσότερο εφικτή. Οι οικονομικές "εξωτερικότητες" θα "εσωτερικεύονται" σαν προβλήματα της κοινότητας. Επομένως, το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να συγκροτήσουμε οικονομικά αυτοδύναμες και ολοκληρωμένες κοινότητες, θεμελιώνεται στην κοινότητα που είναι προσανατολισμένη προς την οικολογική βιο-περιοχή της και όχι στους τόπους δουλειάς που είναι προσανατολισμένοι προς το διεθνή καταμερισμό της εργασίας και τα δίκτυα ανταλλαγής.

Με την εναλλαγή των μελών της κοινότητας στους διάφορους τόπους δουλειάς, ούτε το εργοστάσιο, ούτε η αγροτική επιχείρηση, ούτε το εμπορικό κατάστημα ή το γραφείο θα μπορούν να λειτουργούν σαν ξεχωριστές ομάδες συμφερόντων μέσα στην κοινότητα. Ο προσωρινός λειτουργικός καταμερισμός της εργασίας, καθώς οι πολίτες θα εναλλάσσονται στα εργασιακά τους καθήκοντα, δεν έχει σχέση με το σημερινό μόνιμο κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τα διαρκή συντεχνιακά συμφέροντα που διαιρούν εκ των ένδον την κοινωνία. Οι τόποι δουλειάς θα μεταβληθούν ουσιαστικά σε διοικητικούς φορείς οι οποίοι θα εφαρμόζουν την πολιτική που αποφασίζεται απ' όλη την κοινότητα. Άτομα υψηλής εξειδίκευσης σε κλάδους παραγωγής θα εκλέγονται σε συμβουλευτικά εκτελεστικά συμβούλια για να προτείνουν πολιτικές στο κάθε θέμα· πολιτικές τις οποίες

η κοινότητα μπορεί να υιοθετήσει, να τροποποιήσει ή να απορρίψει. Η οικονομία θα πολιτικοποιηθεί πραγματικά σαν μια πτυχή των δημόσιων υποθέσεων τις οποίες θα συζητούν οι κοινοτικές συνελεύσεις και τα συνομοσπονδιακά συμβούλιά τους.

Η εναλλαγή αυτή στις δουλειές θα μπορούσε επίσης να οργανωθεί στο πλαίσιο των περιφερειακών ομοσπονδιών, που προβλέπουν τα εργατικίστικα μοντέλα. Ωστόσο κάτι τέτοιο δε θα έπαυε να θεσμοποιεί τους εργάτες σαν χωριστή κοινωνική τάξη που έχει μοναδική και προνομιούχα σχέση με τα μέσα παραγωγής από τη μια μεριά και ιδιαίτερα συμφέροντα στη δομή της λήψης των αποφάσεων από την άλλη. Εάν στόχος μας είναι η αταξική κοινωνία, τότε όσοι εργάζονται δε θα πρέπει να έχουν κανένα προνόμιο έναντι εκείνων που δεν εργάζονται. Στην περίπτωση της πολιτικής και των χρονοδιαγραμμάτων για την εναλλαγή στις δουλειές, είναι πιο δημοκρατικό η ίδια η κοινότητα στο σύνολό της να έχει τον καθοριστικό ρόλο, διότι οι αποφάσεις αυτές όχι μόνο επηρεάζουν τους εργαζόμενους αλλά επίσης τους φίλους τους, καθώς και τις οικογένειές τους και τους γείτονες.

Η κοινότητα μας παρέχει το πλαίσιο για την ενσωμάτωση όλων αυτών των προβλημάτων και ανησυχιών και τελικά την ένταξη των επιχειρήσεων μέσα στην οικολογία και τον τρόπο ζωής της κοινότητας. Οι ξεχωριστές επιχειρήσεις στο κάτω-κάτω αποτελούν ουσιαστικό όρο του καπιταλισμού, τα κύτταρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, τη μορφή που παίρνει η ιδιοκτησία στον καπιταλισμό. Όπου ο έλεγχος των μέσων παραγωγής κατανέμεται μεταξύ των επιχειρήσεων, οι μόνες δυνατές μορφές διασύνδεσής τους είναι τα εμπορικά συμβόλαια που συνάπτουν για την αγορά των προϊόντων τους. Τα μοντέλα οικονομικής δημοκρατίας που βασίζονται στον έλεγχο του τόπου δουλειάς από τους εργάτες, το μόνο που κάνουν είναι να ενισχύουν τον όρο αυτόν του καπιταλισμού[12].

Συνοπτικά, η πιο δημοκρατική δομή για μια συνεταιριστική κοινοπολιτεία θα ήταν: 1) εργατικός έλεγχος για τις καθημερινές λειτουργίες στους τόπους δουλειάς με εναλλαγή των εργατών στους τόπους δουλειάς (μέχρις ότου η αποκέντρωση επανενώσει σε μεγάλο βαθμό παραγωγή και κατανάλωση, εργάτες και κοινότητα σε οικο-κοινότητες και βιο-πε-

---

12. Ακριβώς επειδή ο συντεχνιακός σοσιαλισμός του Cole και τα μοντέλα δημοκρατικού σχεδιασμού των Devine, Albert/Hahnel δεν προβλέπουν την τελική ένταξη της επιχείρησης μέσα στη ζώη των κοινοτήτων (όπου υπάρχει γενικά αντιστοιχία μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης) διατηρούν μια μορφή χρήματος και ανταλλακτικής αξίας – που βασίζεται στον εργασιακό χρόνο – για να συνδέσουν τους τόπους δουλειάς, μέσω μιας διαδικασίας εσωτερικής και διεθνούς ανταλλαγής. Η θεωρητική βάση των μοντέλων αυτών είναι ότι όσο η ιδιοκτησία παραμένει κοινωνική, οι τόποι δουλειάς παραμένουν εσωτερικά δημοκρατικοί και οι τιμές εξακολουθούν να σχεδιάζονται κοινωνικά από τη δημοκρατική διαδικασία της διαπραγμάτευσης, τότε, αποκλείονται θεωρητικά η εκμετάλλευση, οι ανισορροπίες και η ιδιωτική συσσώρευση. Όμως, στο βαθμό που οι τόποι δουλειάς αντιμετωπίζουν τους άλλους τόπους δουλειάς και τις καταναλωτικές μονάδες σαν λειτουργικά διαφοροποιημένα συμφέροντα, υπάρχει πράγματι η πιθανότητα οι μονάδες αυτές να επιδιώξουν να αποκτήσουν πλεονεκτήματα σε βάρος των άλλων, επαναφέροντας τον ανταγωνισμό και οδηγώντας τελικά πίσω στον καπιταλισμό, τις ανταγωνιστικές αγορές και την ιδιωτική συσσώρευση.

ριοχές που καθιστούν τον εργατικό έλεγχο, σαν διακριτό από τον κοινοτικό έλεγχο, άνευ αντικειμένου) και 2) κοινοτικός έλεγχος των βασικών οικονομικών αποφάσεων που αφορούν στη δομή της κατανάλωσης, τον καταμερισμό των παραγωγικών υπευθυνοτήτων, τη διάθεση του πλεονάσματος, την επιλογή της τεχνολογίας, την κλίμακα παραγωγής και διανομής και την εναρμόνιση με το περιβάλλον.

Το Επαναστατικό Υποκείμενο

Οι εργατικίστικες θέσεις προέκυψαν περισσότερο από την πεποίθηση ότι η εργατική τάξη ήταν η επαναστατική τάξη, παρά από αφηρημένη θεώρηση της δομής της ιδανικής κοινωνίας του μέλλοντος. Μέχρι τις επαναστάσεις του 1848, οι ριζοσπάστες διατύπωναν τις απόψεις τους με λαϊκίστικους όρους – ευρύτατος συνασπισμός του "λαού" ενάντια στις ολιγάριθμες ελίτ με τα μεγάλα προνόμια που κακώς είχαν αποκτήσει. Φυσικά, ο Μαρξ και ο Ένγκελς άλλαξαν την άποψη αυτή παρέχοντας στο αναδυόμενο εργατικό κίνημα μια θεωρία για το ρόλο του ως κοινωνική τάξη που θα ανερχόταν στην εξουσία για να καταργήσει όλες τις τάξεις. Έτσι, ο ταξικός αγώνας αντικατέστησε το λαϊκό αγώνα. Στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* του 1848 ο Μαρξ και ο Ένγκελς δηλώνουν ότι "η ιστορία της κοινωνίας που έχει υπάρξει μέχρι σήμερα είναι η ιστορία της ταξικής πάλης[13].

Τη μαρξιστική θεωρία για την εργατική τάξη ως επαναστατικό υποκείμενο (άποψη που υιοθετούν και ο αναρχο-συνδικαλισμός και ο κομμουνισμός των συμβουλίων) μπορούμε να συνοψίσουμε σε τέσσερα βασικά σημεία:

1. Η βασική δυναμική στην καπιταλιστική κοινωνία είναι η ταξική πάλη ανάμεσα στην εργατική τάξη και την καπιταλιστική τάξη.

   Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* αναφέρει:

   > Η εποχή μας, εποχή της αστικής τάξης, έχει το εξής χαρακτηριστικό γνώρισμα: έχει απλοποιήσει τους ταξικούς ανταγωνισμούς. Η κοινωνία στο σύνολό της όλο και περισσότερο διαχωρίζεται σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες κοινωνικές τάξεις που έρχονται άμεσα αντιμέτωπες – στην αστική τάξη και το προλεταριάτο[14].

2. Η εργατική τάξη αποτελεί "τεράστια πλειοψηφία". Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* αναφέρει:

   > Όλα τα προηγούμενα ιστορικά κινήματα ήταν κινήματα μειοψηφίας. Το κίνημα

---

13. Βλ. Karl Marx and Frederic Engles, *The Communist Manifesto*, NY, Monthly Review Press, 1968 (πρωτοεκδόθηκε το 1848), σ. 2.
14. Βλ. *The Communist Manifesto*, σ. 20

του προλεταριάτου είναι το αυτο-συνειδητοποιημένο, ανεξάρτητο κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας, προς το συμφέρον της τεράστιας πλειοψηφίας[15].

3. Επειδή η σχέση της εργατικής τάξης με τα μέσα παραγωγής είναι σχέση εκμετάλλευσης και ανθρώπινης υποβάθμισης, η τάξη αυτή είναι εξαναγκασμένη να γίνει επαναστατική τάξη. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς αναφέρουν:

> Απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις που έρχονται αντιμέτωπες με την αστική, η μόνη πραγματικά επαναστατική τάξη είναι το προλεταριάτο[16].
>
> Όταν σοσιαλιστές συγγραφείς αποδίδουν αυτόν τον παγκόσμιο ιστορικό ρόλο στο προλεταριάτο κάθε άλλο παρά θεωρούν τους προλετάριους ως θεούς. Μάλλον το αντίθετο ισχύει. Το προλεταριάτο δεν μπορεί να χειραφετηθεί χωρίς να καταργήσει όλες τις απάνθρωπες συνθήκες ζωής της σημερινής κοινωνίας που συνοψίζονται στη δική του κατάσταση. Δεν μαθητεύει το προλεταριάτο μάταια στο σκληρό σχολείο της εργασίας. Το θέμα δεν είναι τι θεωρεί ως σκοπό του σε κάθε στιγμή ο ένας ή ο άλλος προλετάριος ή ακόμα όλο το προλεταριάτο. Το θέμα είναι τι είναι στην πραγματικότητα το προλεταριάτο και τι, σύμφωνα μ'αυτήν του την ύπαρξη, θα εξαναγκαστεί ιστορικά να πράξει[17].

4. Το βιομηχανικό προλεταριάτο είναι ο πυρήνας της επαναστατικής εργατικής τάξης διότι το εργοστασιακό σύστημα το εκπαιδεύει στην επιστήμη, την τεχνολογία, τη συνεργασία και την ενότητα.

Πρώτα ο Ένγκελς, μετά ο Μαρξ, έγραψαν:

> Μπορούμε τελικά να παρατηρήσουμε ότι οι βιομηχανικοί εργάτες αποτελούν το συμπαγή πυρήνα του κινήματος της εργατικής τάξης. Καθώς ο ένας μετά τον άλλον κλάδος της βιοτεχνίας μετασχηματίζεται από το εργοστασιακό σύστημα, όλο και περισσότεροι εργάτες συρρέουν στα διάφορα κινήματα της εργατικής τάξης[18].
>
> Η συγκεντρωτική αυτή τάση ή η απαλλοτρίωση των πολλών καπιταλιστών από λίγους συνοδεύεται από την ανάπτυξη, σε διευρυμένη κλίμακα, των συνεταιριστικών μορφών εργασιακής διαδικασίας, της συνειδητής τεχνικής εφαρμογής της

---

15. Βλ. *The Communist Manifesto*, σ. 22
16. Βλ. *The Communist Manifesto*, σ. 31
17. K. Marx and F. Engles, *The Holy Family*/ Μόσχα, Progress Publishers, 1975, (πρωτοεκδόθηκε το 1844), σ. 47.
18. F. Engles, *The Condition of the Working Class in England*, Stanford Univ. Press, 1968, (πρωτοεκδόθηκε το 1845, σ. 273), K. Marx, *Capital*, τ.I./NY, International Publishers, 1967, (πρωτοεκδόθηκε το 1867, σ. 763).

> επιστήμης, της μεθοδικής καλλιέργειας του εδάφους, του μετασχηματισμού των εργαλείων της εργασίας σε εργαλεία εργασίας που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μόνο από κοινού, της εξοικονόμησης όλων των μέσων παραγωγής με τη χρήση τους ως μέσων παραγωγής συνδυασμένης, κοινωνικοποιημένης εργασίας, της εμπλοκής όλων των ανθρώπων στο δίχτυ της παγκόσμιας αγοράς και συνάμα του διεθνούς χαρακτήρα του καπιταλιστικού καθεστώτος. Ο σταθερά ελαττούμενος αριθμός των μεγάλων κεφαλαιούχων συμβαδίζει με την αύξηση της μαζικής εξαθλίωσης, της καταπίεσης, της σκλαβιάς, της υποβάθμισης, της εκμετάλλευσης. Αλλά, συνάμα, ογκούται η εξέγερση της εργατικής τάξης· τάξης που πάντα αυξάνεται αριθμητικά· τάξης πειθαρχημένης, ενωμένης και οργανωμένης από τον ίδιο το μηχανισμό της διαδικασίας της ίδιας της καπιταλιστικής παραγωγής[19].

Η ιστορία, ωστόσο, δεν ακολούθησε το δρόμο που ο Μαρξ και οι επαναστάτες συνδικαλιστές πίστευαν ότι θα ακολουθήσει. Κατ' αρχήν, ο καπιταλισμός δεν απλοποίησε το κοινωνικό πρόβλημα σαν πρόβλημα πάλης μεταξύ δύο τάξεων. Δεύτερον η βιομηχανική εργατική τάξη δεν είναι η τεράστια πλειοψηφία αλλά μια μειοψηφία με φθίνον κοινωνικό βάρος. Αυξάνεται αντίθετα μια νέα "υπο-τάξη" που αποτελείται απ' όσους παραμένουν συνεχώς άνεργοι, καθώς και μια "τάξη υπηρετών" που αποτελείται από εργάτες οι οποίοι απασχολούνται ευκαιριακά στον τομέα της παροχής προσωπικών υπηρεσιών. Παράλληλα υπάρχουν μικρότερα αλλά διογκούμενα στρώματα μισθωτών, τα οποία αποτελούνται από τεχνικούς και επαγγελματίες που διαθέτουν υψηλή μόρφωση, έχουν ασφαλή απασχόληση και αμείβονται καλά. Τα στρώματα αυτά μπορεί μεν να είναι εκμεταλλευόμενα, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, ωστόσο θεωρούν τον εαυτό τους ως ομάδες που κατέχουν ανώτερη θέση στην κοινωνική πυραμίδα κι όχι ταξικούς συντρόφους.

Επιπλέον, με την προώθηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης, η κοινωνική διαστρωμάτωση στερεοποιήθηκε γύρω από ένα ευρύ φάσμα μη ταξικών ταυτοτήτων, δημιουργώντας μυριάδες ιεραρχίες σε επίπεδο φυλής, φύλου, επαγγελματικής απασχόλησης, εκπαίδευσης, γραφειοκρατίας, περιφέρειας και διεθνούς κοινότητας. Το να επιβάλλουμε θεωρητικά, εκ των έξω, επί της πραγματικότητας αυτής μια *αντικειμενική* ταξική κοινότητα συμφερόντων (στη βάση της σχέσης με τις παραγωγικές δυνάμεις) δε σημαίνει βέβαια ότι η *υποκειμενική* ταξική συνείδηση προκύπτει αυτομάτως. Αντιθέτως, στα τελευταία 40 χρόνια, τα θέματα που κινητοποίησαν τον κόσμο ήταν διαταξικά, όπως τα "νέα κοινωνικά κινήματα" για την ειρήνη και το περιβάλλον, το φεμινισμό και την απελευθέρωση των ομοφυλόφιλων, τη φυλετική ισότητα, την εθνοτική αυτονομία και άλλα που απορρίπτουν την αλλοτριωμένη δομή των αναγκών και την αντισταθμιστική κατανάλωση και που αναπτύχθηκαν μαζί με την εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων. Οι λαϊκοί αγώνες ενάντια στην πνευματική ένδεια ήταν εκείνοι που (σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σύγκριση με την ταξική πάλη ενάντια στην υλική εκμετάλλευση) οδήγησαν στα ριζοσπαστικά κινήματα· τα οποία άρχισαν με τη Νέα Αριστερά, και τις κινητοποιήσεις γύρω από θέματα

---

19. Marx, *Capital*, τ.Ι. (NY, International Publishers, 1967, (πρωτοεκδόθηκε το 1867), σελ. 763.

πολιτικών δικαιωμάτων, αντίθεσης κατά της αποικιοκρατίας και της γραφειοκρατίας, καθώς και γύρω από το θέμα της απαγόρευσης της πυρηνικής βόμβας στη δεκαετία του '50.

Η "τεράστια πλειοψηφία" σήμερα αποτελείται από πολλά αλλοτριωμένα και καταπιεσμένα τμήματα της κοινωνίας, όχι από μια μοναδική τάξη που προσδιορίζεται αποκλειστικά από τη σχέση της με τα μέσα παραγωγής. Η οικονομιστική "ταξική πάλη" είναι επίσης πολύ μονόπλευρη και παρωχημένη για να εκφράσει την οικουμενικοποίηση της πάλης ενάντια σε πολλαπλές μορφές ιεραρχίας και ανορθολογικότητας. Οι δημοκρατικοί αγώνες του "λαού" εκφράζουν καλύτερα αυτή τη γενίκευση της πάλης ενάντια σε πολυάριθμες μορφές κυριαρχίας παρά η πάλη μεταξύ δύο τάξεων – η πάλη δηλαδή εργασίας και κεφαλαίου. Η κοινότητα αποτελεί τη δυνητική δημόσια σφαίρα όπου αυτό το ευρύτατο φάσμα των αντιτιθέμενων δυνάμεων μπορεί να γενικεύσει τους επί μέρους αγώνες του στη βάση ενός κοινού, ριζοσπαστικού προγράμματος εκδημοκρατισμού. Αντίθετα ,οι αγώνες στο επίπεδο της παραγωγής περιορίζονται σ'αυτή τη σφαίρα και εύκολα απομονώνονται. Ακόμα και μια γενική απεργία μπορεί να φέρει τους εργάτες αντιμέτωπους όχι μόνο με τους καπιταλιστές αλλά και με πολλά τμήματα λαϊκών στρωμάτων που δέχονται τις συνέπειες της απεργίας και την θεωρούν σαν ενέργεια που έχει σχέση με "ιδιοτελή συμφέροντα" κι όχι με το γενικό συμφέρον.

Τρίτον, μολονότι η ταξική πάλη συνεχίζεται στον καπιταλισμό έχει καταντήσει τελικά πάλη για την καλύτερη διαχείρισή του και διανομή του προϊόντος του, χωρίς να αμφισβητεί το δικαίωμα ύπαρξής του. Το να συνεχίσουμε να θεωρούμε ότι η πάλη αυτή έχει κάποια μοναδική επαναστατική δυναμική, μετά τις εμπειρίες των 75 τελευταίων ετών, ισοδυναμεί με τύφλωση μπροστά στο φαινόμενο της μετεξέλιξης του επαναστατικού συνδικαλισμού σε μηχανισμό συλλογικών διαπραγματεύσεων και του επαναστατικού σοσιαλισμού σε βελτιωτική σοσιαλδημοκρατία, δηλαδή σε καθημερινή διαχείριση του καπιταλισμού.

Τέταρτον, το εργοστάσιο όχι μόνο δεν αποτέλεσε σχολείο του επαναστατικού σοσιαλισμού αλλά αντίθετα έγινε σχολείο ευπείθειας. Εάν εξετάσουμε την ιστορία των εργατικών εξεγέρσεων, διαπιστώνουμε συνήθως την ύπαρξη μιας "εργατικής τάξης" σε μεταβατική περίοδο: μόλις πρόσφατα είχε εγκαταλείψει τη γεωργία ή τη βιοτεχνία για να ενταχθεί στο εργοστασιακό σύστημα. Είτε εξετάσουμε τις εξεγέρσεις στην Ευρώπη το 1848, την Κομμούνα του Παρισιού το 1871, τις ρωσικές επαναστάσεις του 1905 και 1917, τα κινήματα εργατικών συμβουλίων σ'όλη την Ευρώπη μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και την Ισπανική Επανάσταση του 1936-37, είτε τέλος την Αλληλεγγύη στην Πολωνία στη δεκαετία του '80, παρατηρούμε ότι τα ενεργά και μαχητικά τμήματα των κινημάτων αυτών προέρχονται από ευρύτερο κοινωνικό φάσμα. Οι βιομηχανικοί εργάτες, γενικά, μόλις πρόσφατα είχαν εγκαταλείψει άλλες απασχολήσεις. Επιπλέον, η κοινωνικοποίηση των παιδιών των ριζοσπαστικών βιομηχανικών εργατών γίνεται μέσα στο εργοστασιακό σύστημα προς το οποίο τείνουν να προσαρμόζονται, σύστημα που, όπως γνωρίζουμε, διακρίνεται από στρατιωτικού τύπου ιεραρχία και υπακοή. Η εργατική τάξη από γενιά σε

γενιά έφθασε να θεωρεί την ιεραρχική πειθαρχία του εργοστασίου περισσότερο σαν αναπόφευκτη και αναγκαία φύση των πραγμάτων παρά σαν κάτι απέναντι στο οποίο θα έπρεπε να προβάλει σθεναρή αντίσταση. Έφθασε να θεωρεί την ιεραρχία των βαθμών στη δουλειά περισσότερο σαν μια κλίμακα καριέρας και κοινωνικής θέσης στις βαθμίδες της οποίας θα μπορούσε να αναρριχηθεί παρά σαν ένα στήριγμα των αφεντικών το οποίο θα έπρεπε να λακτίσει. Το εργοστάσιο "πειθάρχησε, οργάνωσε, ένωσε" τους εργάτες *μέσα* στον καπιταλισμό, όχι ενάντιά του, όπως είχε προβλέψει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*.

Ο Μαρξ ήλπισε ότι οι εργάτες αγωνιζόμενοι για τα δικά τους συμφέροντα έθεταν δυνάμει και το γενικό συμφέρον, που συνεπαγόταν την τελική κατάργηση των ταξικών και εθνικών διαιρέσεων και τη δημιουργία μιας αταξικής κοινωνίας. Σήμερα πρέπει να συμπεράνουμε ότι οσάκις οι εργάτες πάλεψαν για τα δικά τους οικονομικά συμφέροντα, επιδίωξαν συνήθως μια καλύτερη συμφωνία με τον καπιταλισμό για τον εαυτό τους, όχι την αταξική κοινωνία.

Εν πάση περιπτώσει, η βιομηχανική δομή που ο Μαρξ είδε να αναδύεται στην εποχή του και την οποία ανέλυσε συχνά με εκπληκτική προγνωστική ικανότητα, παρέρχεται. Με την αυτοματοποίηση, η μοίρα του βιομηχανικού εργάτη δεν διαφέρει από τη μοίρα του γεωργού. Βέβαια τα εργοστάσια όπως και τα αγροκτήματα θα παραμείνουν, αλλά αυτοματοποιημένες μηχανές και ρομπότ θα αντικαταστήσουν το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης εργασίας. Πράγματι, βρισκόμαστε στο μέσον μιας τεχνολογικής επανάστασης που στηρίζεται στη μικροηλεκτρονική και τη βιοτεχνολογία και η οποία θα έχει τόσο βαθιές κοινωνικές επιπτώσεις όσο η αγροτική και η βιομηχανική επανάσταση. Θα είναι "μεταβιομηχανική" από την άποψη του πώς οι περισσότεροι απλοί άνθρωποι κερδίζουν τα προς το ζην, αλλά υπερβιομηχανική από την άποψη του βαθμού εκμηχάνισης της παραγωγής.

Την τεχνολογική επανάσταση συνοδεύει η αναδιάρθρωση των κοινωνικών δικτύων μέσα από τα οποία πλούτος και εισόδημα κυκλοφορούν. Στην πραγματικότητα, όπως οι καπιταλιστές εφάρμοσαν το εργοστασιακό σύστημα για να κινητοποιήσουν και να πειθαρχήσουν την εργασία πριν αναπτυχθεί το μεγαλύτερο μέρος της τεχνολογίας των καπνογόνων βιομηχανιών, έτσι και η καπιταλιστική αναδιάρθρωση σήμερα καθοδηγεί την τεχνολογική επανάσταση. Η όξυνση του διεθνούς ανταγωνισμού υπονομεύει το "κοινωνικό συμβόλαιο" μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου που παρήγαγε τη "μεσαία τάξη" των βιομηχανικών εργατών, που στο διάστημα μεταξύ 1950 και 1980 είχαν στις Ηνωμένες Πολιτείες την προστασία του σωματείου τους, ασφαλή απασχόληση και σχετικά ευπρεπείς απολαβές. Οι πολυεθνικές εταιρείες για να αντιμετωπίσουν σήμερα τον ανταγωνισμό εισάγουν νέες τεχνολογίες άμεσης παγκόσμιας επικοινωνίας και αυτοματισμού για να φέρουν αντιμέτωπους τους Αμερικανούς εργάτες με τη φθηνή εργασία στο εξωτερικό και τα ρομπότ στο εσωτερικό. Το "Φορντικό" κύκλωμα συσσώρευσης, που βασίζεται στη μαζική παραγωγή για μαζική κατανάλωση, υποχωρεί μπροστά σ' ένα νέο καθεστώς συσσώρευσης που βασίζεται στην πολυετή "υπερκατανάλωση" προνομιούχων ανώτερων κοινω-

νικών στρωμάτων, ενώ δημιουργείται μια υπο-τάξη που ζει στο όριο συντήρησης ή και κάτω απ'αυτό η οποία, όταν έχει απασχόληση, εργάζεται με χαμηλούς μισθούς παράγοντας αγαθά και παρέχοντας υπηρεσίες στους ευκατάστατους. Η κατανομή τους εισοδήματος που μπορεί παραστατικά να απεικονιστεί σε σχήμα βαρελιού, όπου οι εργάτες της βιομηχανίας με ασφαλή απασχόληση καταλαμβάνουν συμπαγή θέση στα μεσαία εισοδήματα, παραχωρεί τη θέση του σε μια άλλη δομή εισοδηματικής διαστρωμάτωσης που παίρνει τη μορφή κλεψύδρας. Από τη μια μεριά έχουμε ένα συρρικνούμενο στρώμα εξειδικευμένων εργατών και τεχνικών που έχει ασφαλή απασχόληση, υψηλή εξειδίκευση και συχνά είναι συνδικαλιστικά οργανωμένο. Από την άλλη μεριά υπάρχει μια αυξανόμενη μάζα υποαπασχολούμενων, χαμηλά αμειβόμενων, σπανίως συνδικαλισμένων και γενικά περιθωριοποιημένων εργατών στις υπηρεσίες και στο "παγκόσμιο εργοστάσιο" που έχει πλέον τη μορφή αποκεντρωμένων δικτύων βιομηχανικών μονάδων υψηλού αυτοματισμού όπου η παραγωγή μπορεί να μεταφέρεται απ' τη μία μονάδα στην άλλη και εύκολα να μετατρέπεται. Αυτές οι παραγωγικές μονάδες απαιτούν συνήθως μόνο περιορισμένο αριθμό εργαζομένων οι οποίοι συχνά προσλαμβάνονται για μικρό χρονικό διάστημα και για μερική απασχόληση, όπως οι μετανάστες εργάτες που δουλεύουν ευκαιριακά στα μεγάλα αγροκτήματα.

Εν συντομία, παρακολουθούμε σήμερα την αποσύνθεση της ταξικής δομής της βιομηχανικής κοινωνίας. Εκατομμύρια ανθρώπων βρίσκονται σε μεταβατική κατάσταση, χωρίς σαφή θέση μέσα στο σύστημα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Εκατομμύρια ανθρώπων γίνονται άχρηστοι, καθώς την εργασία τους ουδείς πλέον χρειάζεται, ενώ μέσα σε συνθήκες αύξησης της εγκληματικότητας, κοινωνικής αναταραχής από τα κάτω, και κτηνώδους βίας και καταπίεσης από τα πάνω, αναδύεται ένας όλο και περισσότερο καταπιεστικός, στρατικοποιημένος και καθοδηγούμενος από το κράτος καπιταλισμός για να τηρήσει την "τάξη".

Τον αδύνατο κρίκο της αναδυόμενης δομής του στρατικοποιημένου κρατικού καπιταλισμού αποτελεί η λαϊκή πάλη για δημοκρατία στη βάση, όχι η ταξική πάλη για υλικά συμφέροντα. Τα θύματα αυτής της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης παραμένουν σήμερα τόσο παγερά αδιάφορα μπροστά στις παραδοσιακές ταξικές εκκλήσεις της παλαιάς αριστεράς που έχουν σαν στόχο τους εργάτες, όσο θα παρέμεναν αδιάφορα μπροστά στις παλαιές εκκλήσεις του λαϊκιστικού κινήματος γεωργών και μικροκαλλιεργητών του 19ου αιώνα που είχαν στόχο τους αγρότες. Άτομα που εκτοπίζονται οικονομικά και τεχνολογικά είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα σε σχέση με τα υλικά προβλήματα που δημιουργεί η αναδιάρθρωση αυτή – την οικονομική ανασφάλεια, τη δημιουργία αποδιοπομπαίων τράγων στο πρόσωπο των μειονοτήτων, το δηλητηριασμό από τοξικές ουσίες, τη στρατολόγηση των φτωχών στη στρατιωτική μηχανή για διεξαγωγή πολέμων στο εξωτερικό. Τα πιο ασφαλή από οικονομική άποψη μεσαία στρώματα είναι εξίσου ευαίσθητα σε σχέση με τις πολιτιστικές και ηθικές πτυχές των προβλημάτων αυτών – την εργασία χωρίς νόημα, την απουσία κάθε έννοιας κοινότητας, τη γενική υποβάθμιση του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος, το άθλιο πνεύμα του μιλιταρισμού. Η δημοκρατία παρέχει τον προγραμματι-

κό δεσμό μεταξύ αυτών των δύο τμημάτων του πληθυσμού, τα οποία, μαζί, αποτελούν τη σημερινή "τεράστια πλειοψηφία".

Ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός, σαν πρόγραμμα που δίνει δύναμη και εξουσία στο "λαό" εμπεριέχει έτσι τη δυνατότητα διεύρυνσης της κοινωνικής βάσης ενός επαναστατικού κινήματος. Διότι προτείνει τη δημιουργία κοινοτικών συνελεύσεων σαν την κοινωνική εκείνη μορφή μέσω της οποίας "ο λαός" μπορεί να βρει τη φωνή και την ισχύ του. Οι κοινοτικές συνελεύσεις παρέχουν ένα βήμα όπου μπορούν να τεθούν και να συζητηθούν όλα τα ζητήματα και να ενσωματωθούν μέσα σ'ένα κοινό πρόγραμμα στο οποίο θα προτείνει λύσεις για την αλλοτρίωση, την εκμετάλλευση και τη φτώχεια θα παίρνει υπόψη του την επιθυμία των ανθρώπων να συμβιώνουν στο πλαίσιο της κοινότητας και θα αντιμετωπίζει την καταπίεση και την ιεραρχία που βασίζονται στη φυλή, το φύλο, την ηλικία και το επάγγελμα. Θα προτείνει δε οικολογικές τεχνολογίες ανθρώπινης κλίμακας και θα αντιμετωπίζει το πρόβλημα των τοξικών ουσιών. Τέλος θα είναι σταθερά προσανατολισμένο στην εδραίωση της παγκόσμιας ειρήνης και της διεθνούς συνεργασίας καθώς και της αντιμετώπισης της φτώχειας.

Με τις συνελεύσεις σε επίπεδο γειτονιάς, με τους εντεταλμένους εκπροσώπους τους στο δημοτικό συμβούλιο και με την εξουσία ανάκλησης τόσο των αποφάσεων του συμβουλίου όσο και των εκπροσώπων τους είναι δυνατόν να σκεφθούμε ότι θα αρχίσουν να αντιμετωπίζονται τόσο οι υλικές ανάγκες των περιθωριοποιημένων τμημάτων της κοινωνίας όσο και οι ανησυχίες των μεσαίων στρωμάτων για την ποιότητα ζωής. Διαιρεμένα καθώς είναι σήμερα τα δύο αυτά τμήματα του πληθυσμού επιτρέπουν στους καπιταλιστές να κυβερνούν τις πόλεις και να στρέφουν το ένα τμήμα εναντίον του άλλου. Ενωμένα, τα μεσαία και τα περιθωριοποιημένα στρώματα θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τους δημοτικούς θεσμούς για να αρχίσουν να ανασυγκροτούν τις πόλεις τους προς το συμφέρον και των δύο ομάδων. Διασυνδεόμενες με άλλες πόλεις, οι ομοσπονδίες των δήμων θα μπορούσαν να προβάλουν σθεναρή και αποτελεσματική αντίσταση απέναντι στη συγκεντρωτική εξουσία των εθνικών κρατών και των πολυεθνικών επιχειρήσεων και τελικά να αντικαταστήσουν την εξουσία τους με νέες μορφές πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας στη βάση.

Αυτό που δίνει στην άμεση δημοκρατία τη ριζοσπαστική της ώθηση είναι το γεγονός ότι το τελευταίο πράγμα που θέλει ο σύγχρονος κρατικός καπιταλισμός είναι η πραγματική δημοκρατία. Διότι βραχυκυκλώνει την ανάγκη των στρατιωτικών, του κράτους και των διευθυντικών στελεχών των μεγάλων εταιρειών για συγκεντρωτικό έλεγχο και καταπίεση για τη διατήρηση της σταθερότητας και "τάξης". Τα ποσοτικά οικονομικά αιτήματα ικανοποιούνται κατά καιρούς για να αποστρατεύσουν και να καθησυχάσουν εκείνους που τα διεκδικούν. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να φέρουν αντιμέτωπα συντεχνιακά αιτήματα ορισμένων ομάδων (όπως είχαμε στην περίπτωση των Ρεπουμπλικάνων από τη "Νότια Στρατηγική" του Νίξον μέχρι το δέλεαρ του Bush με τις σταθερές ποσοστώσεις). Αντίθετα, τα ποιοτικά δομικά αιτήματα δημοκρατικής αυτοκυβέρνησης για την

αποκατάσταση της ποιότητας του περιβάλλοντος και τη δημιουργία κοινότητας και εργασίας που να έχει κάποιο νόημα είναι "περιθωριακά ζητήματα" σύμφωνα με το στρατηγικό λεξικό των Ρεπουμπλικάνων. Η διαφορά έγκειται στο ότι αυτά τα "περιθωριακά ζητήματα" απομονώνουν τις ελίτ από το λαό, αντί να χαράζουν διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των διαφόρων λαϊκών στρωμάτων. Η δυναμική του καπιταλισμού για απεριόριστη ανάπτυξη έρχεται σε άμεση αντίθεση με το στόχο δημιουργίας μιας οικολογικής κοινωνίας σε ισορροπία με τη φύση. Ο δημοκρατικός έλεγχος της οικονομικής ανάπτυξης απειλεί ευθέως τις προνομίες του κεφαλαίου και την προσανατολισμένη προς το κέρδος δυναμική. Η επιθυμία για την αναζήτηση νοήματος στην εργασία και στην καθημερινή ζωή θέτει υπό αμφισβήτηση τόσο τον παραλογισμό όσο και τον ατομικισμό που δημουργεί η κοινωνία της αγοράς.

Αυτά είναι ζητήματα που ταιριάζουν καλύτερα με ευρύτερους λαϊκούς αγώνες οργανωμένους σε επίπεδο κοινότητας παρά με αγώνες για οικονομικά αιτήματα οργανωμένους σε επίπεδο δουλειάς.

Φυλή και Επαναστατικό Υποκείμενο

Η αναπαραγωγή φαινομένων όπως ο ρατσισμός, ο αντι-σημιτισμός, ο εθνικισμός, ο φασισμός, ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός και άλλοι "σοσιαλισμοί των τρελών" εντός της εργατικής τάξης, αποτελούν αποφασιστικά στοιχεία για να υποστηρίξει κανείς ότι ο καπιταλισμός δεν είναι "προοδευτικός" – με την έννοια ότι καταρρίπτει όλες τις ανορθολογικές διαιρέσεις της κοινωνίας που φέρει μέσα του – πριν εγκαταστήσει τη δική του ορθολογικότητα στη βάση της λογικής του κέρδους. Πράγματι, σήμερα, καθώς ο αναπτυγμένος καπιταλισμός απολαμβάνει τέτοιας νομιμοποίησης που δεν έχει προηγούμενο στην ιστορία του, παριστάμεθα μάρτυρες της έκρηξης του εθνικισμού, του ρατσισμού και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού σ'ολόκληρο τον κόσμο. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού όχι μόνο δεν "απογύμνωσε τους εργάτες από κάθε ίχνος εθνικού χαρακτήρα", όχι μόνο δεν τους δίδαξε να θεωρούν τη θρησκεία απλώς σαν "αστικές προκαταλήψεις", όπως έγραψαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς στο *Μανιφέστο*[20], αλλά ενδυνάμωσε τον εθνικισμό και τη θρησκεία ως οδούς διαφυγής και δραπέτευσης από την πραγματικότητα. Η ιστορία του καπιταλισμού δείχνει ότι οι εργάτες συχνά ενεργούν αντίθετα σ'ό,τι θεωρούν ότι αποτελεί τα ορθολογικά οικονομικά τους συμφέροντα για να συμμετάσχουν σε ανορθολογικούς μύθους, όπως ο εθνικισμός και ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός. Ιδεολογία και ψυχολογικά ριζωμένα υποσυνείδητα κίνητρα συμβάλλουν, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με το οικονομικό συμφέρον, στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς.

Η στροφή μεγάλου μέρους της γερμανικής εργατικής τάξης προς το φασισμό σε χτυπη-

20. Βλ. *The Communist Manifesto*, σ. 21.

τή αντίφαση με την ενσυνείδητη αντίληψή της για τα ταξικά της συμφέροντα προκάλεσε το γνωστό βιβλίο του Βίλχελμ Ράιχ, *Η Μαζική Ψυχολογία του Φασισμού*, όπου γινόταν μια επανεκτίμηση της πολιτικής προσέγγισης της Αριστεράς, ιδιαίτερα δε του γεγονότος ότι δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ψυχολογικής εσωτερίκευσης της καταπίεσης, της τυφλής υπακοής στην καταπιεστική εξουσία και της ταύτισης μ'αυτήν[21]. Είναι σαφές ότι μια πολιτική πρακτική που αποσκοπεί στο μετασχηματισμό της κοινωνίας δεν μπορεί να απευθύνεται απλώς στο οικονομικό συμφέρον των ανθρώπων.

Η συμμετοχική φύση της άμεσης δράσης, ιδιαίτερα δε η άμεση δημοκρατία στις κοινοτικές συνελεύσεις σαν ανώτερη μορφή άμεσης δράσης, έχει ένα μεταμορφωτικό αποτέλεσμα πάνω σ' αυτούς που συμμετέχουν, διότι τους επιτρέπει να ανακαλύψουν τις δυνατότητες και τις δυνάμεις τους, να σκεφθούν και να δράσουν για τον εαυτό τους χωρίς το φόβο των κυρώσεων από απόμακρα, μυστικοποιημένα πρόσωπα της εξουσίας, κρατικά ή θρησκευτικά, και χωρίς τη μαγνητική επίδραση διαφόρων προσωπικοτήτων των μέσων μαζικής επικοινωνίας που πλασσάρουν τρόπους ζωής (συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής απάθειας). Ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός επιδιώκει να δημιουργήσει ένα τέτοιο είδος συμμετοχικής πολιτικής που έχει μεταμορφωτικό αποτέλεσμα σ' αυτούς που συμμετέχουν.

Παραμένει ωστόσο ανοιχτό το θέμα της καταπίεσης φυλετικών μειονοτήτων από την πλειοψηφία. Πώς θα ξεριζώσουμε το ρατσισμό; Στις Ηνωμένες Πολιτείες το πρόβλημα του ρατσισμού είναι ιδιαίτερα κρίσιμο αν πάρουμε υπόψη μας τα 500 χρόνια καπιταλιστικής ανάπτυξης όπου το ταξικό σύστημα εκμετάλλευσης στηρίχτηκε στη συστηματική φυλετική κυριαρχία επί των έγχρωμων ανθρώπων. Η διακυβέρνηση της πλειοψηφίας σήμαινε στην ουσία λευκή ρατσιστική διακυβέρνηση. Η δημοκρατία δεν παρέχει απλή λύση εάν η πλειοψηφία συνεχίζει να κυριαρχεί επί των εθνοτικών μειονοτήτων. Επιπλέον, οι τεχνολογικές αλλαγές σήμερα καθιστούν την ανθρώπινη εργασία λιγότερο αναγκαία, απειλώντας ιδιαίτερα την ανειδίκευτη εργασία φυλετικά κυριαρχούμενων ομάδων αλλά και την εργασία εκατομμυρίων λευκών. Οι λευκοί που κατεβαίνουν την κλίμακα της κοινωνικής κινητικότητας ψάχνουν για αποδιοπομπαίους τράγους και επομένως δεν πρέπει καθόλου να αποκλείσουμε την περίπτωση ανάπτυξης ενός μαζικού φασιστικού κινήματος το οποίο θα μπορούσε να απειλήσει την ίδια τη ζωή και επιβίωση των έγχρωμων ατόμων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η οργάνωση στον τόπο δουλειάς έχει πλέον όλο και μικρότερη σχέση με την ιδιαίτερη κατάσταση που αντιμεπωπίζουν οι εθνοτικές μειονότητες που η τεχνολογική ανάπτυξη τις ρίχνει στην ανεργία ή τις καθιστά άχρηστες.

---

21. Βλ. Wilchelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism* (NY, Simon and Schuster, 1970 – πρωτοδημοσιεύτηκε το 1932). Αυτό το πρόβλημα για την Αριστερά, της άλογης δηλαδή πολιτικής συμπεριφοράς – σε αντίθεση με τα πραγματικά συμφέροντα – διερευνάται επίσης από τον Wilchelm Reich στα δοκίμιά του *Sex-pol Essays*, 1929-1934, (NY, Vintage, 1972). Βλ. επίσης Mawrice Brinton *The Irrational in Politics,* Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1974 και Bertell Ollman, *Social Sexual Revolution: Essays on Marx and Reich*, Βοστώνη, South End Press, 1979.

Από την άλλη μεριά, η προσέγγιση του κοινοτισμού, που έχει ως αφετηρία τον υπάρχοντα γεωγραφικό διαχωρισμό των έγχρωμων ανθρώπων από το λευκό ρατσισμό, μπορεί να προωθήσει ένα πρόγραμμα δημιουργίας συνομοσπονδιών αποτελούμενων από κοινότητες Αφρικανο-Αμερικανών, Λατινογενών και Ιθαγενών Αμερικανών. Αυτές οι αυτοδιοικούμενες συνομοσπονδίες θα μπορούσαν να προωθήσουν σε κάποιο βαθμό μέτρα αμοιβαίας βοήθειας και αυτοδύναμης ανάπτυξης, ικανά κατά κάποιο τρόπο να τις προφυλάξουν από τη μισαλλοδοξία της λευκής ρατσιστικής πλειοψηφίας. Μπορούμε ίσως να ελπίζουμε ότι οι ριζοσπαστικοποιημένες κοινότητες των εγχρώμων, δίνοντας ένα εμπνευσμένο παράδειγμα συνομοσπονδιακής δημοκρατικής οργάνωσης στη βάση και οικονομικής συνεργασίας, θα μπορούσαν να ριζοσπαστικοποιήσουν λευκές κοινότητες δείχνοντας στην πράξη έναν καλύτερο τρόπο ζωής και ανθρώπινων σχέσεων. Οι ριζοσπαστικοποιημένες κοινότητες των εγχρώμων, συμμετέχοντας στην ευρύτερη κοινωνία με ανεξάρτητη βάση εξουσίας, θα ανάγκαζαν τουλάχιστον τις λευκές κοινότητες να επιλέξουν μεταξύ της συνέχισης του ρατσισμού ή της ανάπτυξης μιας νέας σχέσης αμοιβαίου σεβασμού και ισότητας – να επιλέξουν είτε να συνεχίσουν να συμμαχούν σε ρατσιστική βάση με τις λευκές καπιταλιστικές και κρατικές ελίτ που τις εκμεταλλεύονται και τις κυριαρχούν, είτε να συνάψουν μια νέα συμμαχία σε δημοκρατική βάση με τις έγχρωμες κοινότητες για να κερδίσουν τη δική τους απελευθέρωση από την εκμετάλλευση και κυριαρχία των κυβερνώντων ελίτ. Επομένως, το βασικό πρόγραμμα για το ξερίζωμα του ρατσισμού είναι ένα πρόγραμμα που εξοπλίζει με δύναμη και αυτο-κυβέρνηση τους φυλετικά καταπιεσμένους.

Στη δεκαετία του '60 η ηγεσία του κινήματος για μαύρη πολιτική δύναμη πέρασε δυστυχώς σε μαύρους φιλελεύθερους που απλώς ζητούσαν για τους μαύρους θέσεις για να κάνουν ό,τι έκαναν και οι λευκοί χωρίς να αλλάξουν το σύστημα. Ωστόσο προωθήθηκε και μια προοπτική *ριζοσπαστικής* μαύρης δύναμης με την επιδίωξη να ελέγξει τη μαύρη κοινότητα για να επιφέρει μια θεμελιακή αντι-καπιταλιστική κοινωνική αλλαγή σ'ολόκληρη την Αμερική. Ξεκινώντας από το γεγονός ότι οι μαύροι ήταν συγκεντρωμένοι στις πόλεις και ότι εκτοπίζονταν απ'τις δουλειές τους λόγω της αυτοματοποίησης, οι James και Grace Lee Boggs (που σήμερα είναι ενεργά μέλη των Πράσινων στο Ντητρόιτ) κάλεσαν το 1965, για:

> Αυτοκυβέρνηση των κυριότερων πόλεων από τη μαύρη πλειοψηφία, με τη δική της ηγεσία και οργάνωση και διατεθειμένη να αναδιοργανώσει τη δομή της διακυβέρνησης της πόλης και της ζωής στην πόλη απ' την κορυφή μέχρι τα νύχια. Η βάση που πρέπει να οργανώσουμε σήμερα είναι η πόλη, όπως ήταν τα εργοστάσια στη δεκαετία του '30. Πρέπει να αγωνιστούμε για να ελέγξουμε και να κυβερνήσουμε τις πόλεις όπως οι εργάτες αγωνίστηκαν για να ελέγξουν και να κυβερνήσουν τα εργοστάσια στη δεκαετία του '30. Η Μαύρη Πολιτική Δύναμη θα πρέπει να καταρτίσει ένα πρόγραμμα άμεσης επέμβασης για να χρησιμοποιήσει την πιο προηγμένη τεχνολογία για την απελευθέρωση των ανθρώπων απ' όλες τις μορφές χειρωνακτικής εργασίας. Θα πρέπει επίσης να πάρει άμεσα μέτρα για να αλλά-

> ξει την έννοια της κοινωνικής πρόνοιας σε έννοια που να δηλώνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την ευημερία και την ευμάρεια. Η ιδέα ότι οι άνθρωποι μπορούν να είναι ευκατάστατοι απολαμβάνοντας τους καρπούς της τεχνολογίας και τους κόπους των παρελθόντων γενεών χωρίς την ανάγκη να εργάζονται για τα προς το ζην πρέπει να γίνει αποδεκτή σαν ομαλή και κανονική, όπως έχει γίνει αποδεκτή και η ιδέα της οργάνωσης των εργατών. Δεν θα πρέπει να τρέφουμε αυταπάτες ότι μπορούμε να επιτύχουμε το στόχο αυτό χωρίς την απαλλοτρίωση εκείνων που σήμερα έχουν την ιδιοκτησία και ελέγχουν την οικονομία. Και κατά συνέπεια δεν είναι εφικτή η επίτευξη του στόχου αυτού μόνο στο επίπεδο μιας πόλης, δηλαδή χωρίς να σαρωθεί η εθνική δομή εξουσίας. Όμως, εγκαθιστώντας προγεφυρώματα σε μια ή και περισσότερες πόλεις, οι μαύρες επαναστατικές κυβερνήσεις θα βρεθούν στην πιο ισχυρή στρατηγική θέση για να αντιπαλέψουν και τελικά να κατανικήσουν την εθνική αυτή δομή εξουσίας[22].

Η ριζοσπαστική αυτή προοπτική της Μαύρης Δύναμης είχε σημαντική απήχηση σε άλλα τμήματα των ριζοσπαστικών κινημάτων εγχρώμων την επόμενη δεκαετία, στα αιτήματα για κοινοτικό έλεγχο των σχολείων, της αστυνομίας και των επιχειρήσεων, στο "διακοινοτισμό" των Μαύρων Πανθήρων και του Κινήματος των Αμερικανών Ινδιάνων που υποστήριζαν τον κοινοτικό έλεγχο για όλες τις κοινότητες και τις συνεταιριστικές σχέσεις μεταξύ των κοινοτήτων. Οι κινήσεις επομένως αυτές αποτελούσαν στην πραγματικότητα ριζοσπαστικά κοινοτικά και συνομοσπονδιακά ρεύματα που η σημασία τους αυξήθηκε καθώς επιταχύνθηκαν για τις έγχρωμες κοινότητες οι τάσεις τεχνολογικής ανεργίας, εξαθλίωσης, φυλάκισης και καταπίεσης.

Ισχύς

Για τον Μαρξ και τον Ένγκελς, η εκπαίδευση στην επιστημονική τεχνολογία και την κοινωνική συνεργασία, καθώς και η ταξική συνείδηση που δημιουργούσε στους βιομηχανικούς εργάτες το εργοστασιακό σύστημα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν από ένα ανεξάρτητο εργατικό κόμμα που θα είχε στόχο την κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Για την εργατική τάξη που αυξανόταν αριθμητικά, η κατάληψη της εξουσίας είτε μέσω εκλογών είτε μετά από εξέγερση, ήταν απλώς θέμα χρόνου. Όμως, όπως αναφέραμε πιο πάνω, η ιεραρχική δόμηση της επαγγελματικής απασχόλησης μέσα στους εργαζόμενους, τους εμπόδισε να ενωθούν πάνω σ'ένα κοινό ταξικό πρόγραμμα.

Όπου ισχυρά εργατικά κόμματα εδραίωσαν τη θέση τους και ανέλαβαν την εξουσία (όπως π.χ. στη Σουηδία, τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο), απλώς διαχειρίστηκαν τον καπιταλισμό, δεν τον αντικατέστησαν. Οι κομματικές ελίτ κατέλαβαν κυβερνητικά

---

22. Βλ. James Boggs, *Racism and the Class Struggle: Further Pages From a Black Worker's Notebook*, NY, Monthly Review Press, 1970, σελ. 40, 45-46.

αξιώματα αλλά όχι την πραγματική εξουσία. Ο λόγος είναι ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στην εξω- κοινοβουλευτική δύναμη που έχουν στη διάθεσή τους οι κυρίαρχες ελίτ, όπως την κινητικότητα του κεφαλαίου, την εμπεδωμένη κρατική γραφειοκρατία, τα συγκροτήματα των ΜΜΕ, τη στρατιωτική καταπίεση. Παραδεχόμενοι ότι ο κοινοβουλευτικός δρόμος οδηγεί αφ' εαυτός στην ήττα και ότι μόνο ένα λαϊκό κίνημα στηριγμένο στην άμεση δράση έχει τη δύναμη να ανατρέψει τις κυβερνώσες ελίτ, οι επαναστάτες που προσέβλεπαν στους εργάτες επικέντρωσαν την προσοχή τους στην άμεση δράση στον τομέα της παραγωγής, προσπαθώντας να δημιουργήσουν τις συνθήκες για μια επαναστατική γενική απεργία.

Το κύμα γενικών απεργιών των αρχών του αιώνα μας και κυρίως ο σχηματισμός των εργατικών συμβουλίων (σοβιέτ) στην εξέγερση του 1905 στη Ρωσία, ανήγαγε τη μαζική απεργία σε κύρια στρατηγική προοπτική για τους περισσότερους ριζοσπάστες μαρξιστές, όπως ήταν η Ρόζα Λούξεμπουργκ κι αργότερα οι κομμουνιστές των συμβουλίων. Οι αναρχο-συνδικαλιστές είχαν κι αυτοί, νωρίτερα, θέσει τη γενική απεργία στο επίκεντρο της στρατηγικής τους. Πίστευαν ότι το καπιταλιστικό σύστημα όχι μόνο ριζοσπαστικοποιούσε τους εργάτες αλλά τους έθετε και σε στρατηγική θέση εντός της οικονομικής δομής για να αντισταθούν και τελικά να ανατρέψουν τον καπιταλισμό. Όπως τόνιζε ο Rodolf Rocker:

> Στην Ισπανία το απεργιακό κίνημα εξαπλώθηκε μεταξύ των εργατών και αγροτών μετά τη φασιστική εξέγερση τον Ιούλιο του 1936, εξελίχτηκε σε "κοινωνική γενική απεργία" (Huelga General) και οδήγησε σε ένοπλη αντίσταση και μ'αυτήν στην κατάργηση της καπιταλιστικής οικονομικής τάξης και την αναδιοργάνωση της οικονομικής ζωής από τους ίδιους τους εργάτες.
>
> Η μεγάλη σημασία της γενικής απεργίας έγκειται στο εξής: μ'ένα χτύπημα ακινητοποιεί και κλονίζει τα θεμέλια ολόκληρου του οικονομικού συστήματος. Επιπλέον, μια τέτοια δράση δεν εξαρτάται από την πρακτική ετοιμότητα όλων των εργατών, καθώς είναι αυταπόδεικτο ότι στην πολιτική ανατροπή ουδέποτε συμμετείχαν όλοι οι πολίτες της χώρας. Το ότι οι οργανωμένοι εργάτες στις πιο σημαντικές βιομηχανίες αρνούνται να εργαστούν, είναι αρκετό για να αποδιαρθρωθεί ολόκληρος ο οικονομικός μηχανισμός, ο οποίος δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει χωρίς την καθημερινή παροχή άνθρακα, ηλεκτρικού ρεύματος και κάθε είδους πρώτων υλών.
>
> Για τους εργάτες, η γενική απεργία καταλαμβάνει τη θέση των οδοφραγμάτων της πολιτικής εξέγερσης. Γι' αυτούς αποτελεί λογική κατάληξη του βιομηχανικού συστήματος του οποίου είναι σήμερα τα θύματα και ταυτόχρονα τους προσφέρει το ισχυρότερο όπλο στην πάλη τους για απελευθέρωση[23].

23. Βλ. Rudolf Rocker, *Anarcho-Syndicalism*, σελ. 121-123.

Η ιστορική εμπειρία μας παρέχει αρκετά παραδείγματα που δείχνουν ότι οι εργάτες είχαν την παραγωγή στα χέρια τους αλλά όχι την κοινωνική εξουσία που ο Rocker νόμιζε ότι θα προέκυπτε απ' την παραγωγή. Οι εργοστασιακές επιτροπές στη Ρωσία και τα σοβιέτ το 1917 υπερφαλαγγίστηκαν από τους Μπολσεβίκους και κατόπιν από το συγκεντρωτισμό της εξουσίας στο κομματικό κράτος. Η Ισπανική Επανάσταση του 1936-37 δεν κατάφερε να νικήσει τους φασίστες μολονότι είχε υπό τον έλεγχό της τα μέσα παραγωγής στην Καταλωνία, την Αραγκόν και σ'άλλες περιοχές. Τα εργατικά συμβούλια στην Ουγγαρία το 1956 απλώς συνετρίβησαν από τη σοβιετική στρατιωτική ισχύ. Η Αλληλεγγύη στην Πολωνία δεν κατάφερε να ανατρέψει την πολωνική κυβέρνηση παρά το απίστευτα τεράστιο δίκτυο εργατικών συμβουλίων και την ευρύτατη λαϊκή υποστήριξη που είχε.

Ο έλεγχος της παραγωγής είναι αναγκαίος αλλά όχι επαρκής όρος. Χρειαζόμαστε μια στρατηγική που να αντιμετωπίζει όλες τις διαστάσεις της κοινωνικής εξουσίας. Ένας άλλος αναγκαίος όρος είναι να κερδίσουμε με το μέρος μας τους απλούς στρατιώτες των ενόπλων δυνάμεων. Οι εμπειρίες πρόσφατων επαναστάσεων δείχνουν πόσο κρίσιμος είναι αυτός ο όρος: από το Κίνημα των Ενόπλων Δυνάμεων που ανέτρεψε τους φασίστες στην Πορτογαλία το 1974, μέχρι την ανατροπή του Μάρκος από το κίνημα "Λαϊκή Εξουσία" στις Φιλιππίνες, την πτώση του Σάχη στο Ιράν το 1979 και τις επαναστάσεις στην Ανατολική Ευρώπη το 1989. Ένα εργατικό κίνημα που αγωνίζεται μόνο για τον εαυτό του είναι λιγότερο πιθανό να αποκτήσει τη συμπάθεια των απλών στρατιωτών από ένα λαϊκό κίνημα που βασίζεται στις κοινότητες όπου βρίσκονται οι οικογένειες, οι φίλοι και οι γείτονες των στρατιωτών.

Εν πάση περιπτώσει, σήμερα η βιομηχανική δομή που κάποτε έκανε τη γενική απεργία να φαίνεται δυνητικά τόσο πανίσχυρο όπλο αναδιαρθρώνεται. Ένα παραδοσιακό πρόβλημα που πάντα αντιμετώπιζαν οι ριζοσπάστες εργάτες ήταν το γεγονός ότι η οργάνωση των ανώτερων στρωμάτων της εργατικής τάξης – των πιο ειδικευμένων, των καλύτερα αμειβομένων και όσων είχαν ασφαλέστερη εργασία – ήταν ευκολότερη. Το πρόβλημα αυτό επιτείνεται σήμερα με τη νέα βιομηχανική δομή που αναδύθηκε με την αναδιάρθρωση του καπιταλισμού στα τελευταία 20 χρόνια. Τα εργατικά συνδικάτα ή οι κλαδικές ομοσπονδίες των εργατικών συμβουλίων είχαν κάποιο νόημα στο πλαίσιο της παλαιάς "Φορντικής" βιομηχανικής δόμης που στηριζόταν στο τοπικά-ενσωματωμένο εργοστάσιο το οποίο απασχολούσε μεγάλο και σταθερό αριθμό εργατών. Αλλά η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου στη νέα βιομηχανική δομή εξασθένισε την ισχύ των εργατών στον τομέα της παραγωγής. Για το κεφάλαιο είναι πολύ εύκολο να μεταφέρει αμέσως την παραγωγή σ'ένα άλλο εργοστάσιο στην άλλη άκρη της γης για να υπονομεύσει τη μαχητικότητα των εργατών.

Συγχρόνως, σε σχέση με το εθνικό κράτος, η τοπική αυτοδιοίκηση επωμίζεται πλέον αυξημένη ευθύνη – κι επομένως έχει αυξημένη δύναμη– όσον αφορά τη δημιουργία των συνθηκών παραγωγής που προσελκύουν επενδύσεις. Οι φορολογικές απαλλαγές, η έλλειψη αυστηρών κυρώσεων για ρυπαντικές δραστηριότητες, τα σχολεία, οι δημόσιες

υπηρεσίες και η γενική ποιότητα του τοπικού περιβάλλοντος αποτελούν όλο και περισσότερο τους παράγοντες τους οποίους οι μεγάλες επιχειρήσεις σταθμίζουν σήμερα σοβαρά για να αποφασίσουν πού θα εγκαταστήσουν τα εργοστάσια και τα γραφεία τους. Το γεγονός όμως αυτό δίνει στα κινήματα που έχουν σαν βάση τους την κοινότητα κάποια δύναμη για να επηρεάσουν την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Η δύναμη μάλιστα αυτή είναι δυνητικά ακόμα μεγαλύτερη στην περίπτωση που δημιουργείται ένα δίκτυο κοινοτικών κινημάτων το οποίο θα μπορούσε να αντιμετωπίσει την προσπάθεια του κεφαλαίου να στρέψει τη μια κοινότητα κατά της άλλης[24].

Για εκατόν πενήντα ολόκληρα χρόνια στην Αριστερά κυριάρχησαν οι θεωρίες που έριχναν το βάρος στον καθοριστικό ρόλο των εργατών κι έτσι είναι εύκολο να ξεχνάμε ότι οι μεγαλύτερες επαναστατικές αναταραχές και εξεγέρσεις την τελευταία χιλιετία έγιναν από κοινοτικά αγροτικά κινήματα και από κινήματα των πόλεων με βάση τους δήμους και τις κοινότητες. Έτσι από τα κινήματα των ελεύθερων πόλεων και τους συνδέσμους (λίγκες) των συνομοσπονδιών καθώς και τις πάμπολλες αγροτικές εξεγέρσεις με αίτημα την αυτονομία των κοινοτήτων από τους καταπιεστές γαιοκτήμονες στις αρχές της παρούσης χιλιετηρίδας μέχρι την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση με τις δημοτικές συγκεντρώσεις και τις συνελεύσεις στις γειτονιές και, ακόμα, μερικές κορυφαίες στιγμές του "προλεταριακού σοσιαλισμού", όπως την Κομμούνα του Παρισιού το 1871 και την Ισπανική Επανάσταση το 1936-37, τα κινήματα που συντάραξαν τα θεμέλια της ιεραρχικής κοινωνίας, τόσο της φεουδαρχικής όσο και της καπιταλιστικής[25], ήταν πολυταξικά, λαϊκά κινήματα που αποσκοπούσαν σε τοπική αυτοκυβέρνηση. Πράγματι, από ευρύτερη ιστορική προοπτική, το εργατικό κίνημα αποτελεί το "νέο κοινωνικό κίνημα" και πιθανότατα έχει μεταβατικό χαρακτήρα επειδή αντιστοιχεί στην άνοδο και παρακμή του εργοστασιακού συστήματος. Τα διαταξικά δημοκρατικά κινήματα αποτελούν πιο παλαιές και πιο ανθεκτικές και σταθερές μορφές λαϊκής πάλης[26]. Δεν είναι η εργατική τάξη αλλά η κοινότητα που επιζεί ακόμα παρά τη μαζική ανάπτυξη του κράτους. Αυτή αποτελεί και την ωρολογιακή βόμβα που θα μπορούσε να εκραγεί, να κλονίσει και να πλήξει θανάσιμα τον κρατικό καπιταλισμό.

Η κοινότητα και οι συνομοσπονδίες των κοινοτήτων, έχοντας τη δυναμική για άμεση δημοκρατία και συνομοσπονδιακές μορφές συντονισμού, σε χτυπητή αντίθεση προς τις

---

24. Margit Mayer, "Politics in the Post-Fordist City" στο περ. *Socialist Review* 21 (1 Ιαν. Μαρτ. 1991), σ. 105-124.
25. Για την ιστορία των κοινοτικών κινημάτων, βλ. M. Bookchin, *The Rise of Urbanisation and the Decline of Citizenship*, ο.π., βλ. επίσης Manuel Castells, *The City and the Grassroots*, Univ. of California Press, 1983.
26. Για την "αθέατη" ιστορία των διαταξικών κοινωνικών κινημάτων, βλ. Andre Gunder Frank and Marta Fuentes, "Nine Theses of Social Movements" στο *Ifda Dossier* 63 (Ιαν. 1987), (αναδημοσιεύεται με προσθήκες, στο παρόν τεύχος), το "Civil Democracy: Social Movements in Recent World History" στο βιβλίο των S. Amin, G. Arrighi, A. Gunder Frank και I. Wallerstein, *Transforming the Revolution: Social Movements and the World System*, NY. Monthly Review Press, 1990.

κρατικίστικες μορφές, προσφέρουν σε τοπικό επίπεδο το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκατομμύρια ανθρώπων μπορούν να αναλάβουν άμεση δράση για να αντικαταστήσουν την κοινωνία της αγοράς και το γραφειοκρατικό κράτος με ελεύθερες, ισότιμες και συνεταιριστικές κοινωνικές μορφές. Η προσέγγιση του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού, διευρύνοντας τις κοινωνικές δυνάμεις που μπορούν να κινητοποιηθούν, μπορεί να στηρίξει, να διατηρήσει και να θεσμοποιήσει περισσότερη λαϊκή ισχύ εναντίον του κράτους και του κεφαλαίου, σε σχέση με την προσέγγιση που ρίχνει το βάρος στον εργατικό έλεγχο ο οποίος αναπόφευκτα περιορίζεται στον τόπο δουλειάς.

Μεταβατική στρατηγική

Η μεταβατική στρατηγική επιδιώκει να εγείρει διεκδικήσεις και να αναπτύξει μορφές δράσης και οργάνωσης που προοδευτικά οικοδομούν τις συνθήκες οι οποίες καθιστούν δυνατή τη λαϊκή επαναστατική δράση. Πρώτα, θα πρέπει να θέτει αιτήματα και διεκδικήσεις που κινητοποιούν το λαό πάνω στα άμεσα προβλήματα που αντιμετωπίζει, αλλά με τρόπους που να τον εκπαιδεύουν να κατανοεί τη φύση του συστήματος και την ανάγκη αλλαγής του εκ θεμελίων. Τα αιτήματα και η πάλη για την ικανοποίησή τους θα πρέπει να χρησιμεύουν σαν γέφυρα μεταξύ του σημερινού επιπέδου συνειδητοποίησης και της επαναστατικής συνειδητοποίησης.

Δεύτερον, τα αιτήματα δε θα πρέπει να στοχεύουν στη βελτίωση του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά να συγκρούονται με τη λογική του δημιουργώντας νέα κέντρα δημοκρατικής αντι-εξουσίας που απεικονίζουν την κοινωνία που θέλουμε να δημιουργήσουμε. Όπως τονίζει το *Προοίμιο για τους Βιομηχανικούς Εργάτες Όλου του Κόσμου (Preamble of the Industrial Workers of the World)*, χρειάζεται να δημιουργήσουμε "τη δομή της νέας κοινωνίας μέσα στο κέλυφος της παλαιάς".

Τρίτον, τα αιτήματα, καθώς και οι μορφές δράσης και οργάνωσης, θα πρέπει να αποσκοπούν στον κλονισμό του συστήματος, προκαλώντας κρίση και ανοίγοντας το δρόμο για το μετασχηματισμό της κοινωνίας εκ βάθρων.

Ο αναρχο-συνδικαλισμός και οι κομμουνισμός των συμβουλίων θεώρησαν ότι η πάλη μεταξύ μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου στον τομέα της παραγωγής πληροί τις απαιτήσεις αυτές της μεταβατικής στρατηγικής. Ο Rudolf Rocker γράφει:

> "Με την άμεση δράση οι αναρχο-συνδικαλιστές εννοούν κάθε μέθοδο άμεσης πάλης των εργατών κατά των οικονομικών και πολιτικών καταπιεστών τους.
>
> Στην απλούστατη μορφή της η άμεση δράση αποτελεί για τους εργάτες ένα απαραίτητο μέσο για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο ή να υπερασπίσουν τις κατακτήσεις τους απέναντι στις ενορχηστρωμένες προσπάθειες των εργοδοτών. Αλλά η απεργία είναι για τους εργάτες όχι μόνο μέσο υπεράσπισης των άμεσων

οικονομικών τους συμφερόντων αλλά επίσης και διαρκής σχολή όπου δοκιμάζουν τη δύναμη αντίστασής τους και η οποία τους δείχνει ότι όλα κατακτώνται με τον καθημερινό ακατάπαυστο αγώνα ενάντια στο υπάρχον σύστημα.

Οι καθημερινοί αγώνες των εργατών για τους μισθούς, όπως και οι οργανώσεις τους για τη διεκδίκηση των οικονομικών τους αιτημάτων, είναι αποτέλεσμα της καπιταλιστικής οικονομικής τάξης πραγμάτων και κατά συνέπεια ζωτικής αναγκαιότητας για τους εργάτες. Χωρίς τους αγώνες αυτούς οι εργάτες θα είχαν βυθιστεί στην άβυσσο της ένδειας. Ασφαλώς, το κοινωνικό πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί μόνο με την πάλη για τους μισθούς. Ωστόσο η πάλη αυτή αποτελεί το καλύτερο παιδευτικό εργαλείο για να αποκτήσουν οι εργάτες επίγνωση της ουσίας του κοινωνικού προβλήματος, εφόσον τους προετοιμάζει για την πάλη της απελευθέρωσης από την κοινωνική ή και οικονομική δουλεία.

Ερχόμαστε εδώ στο θέμα της γενικής πολιτιστικής σημασίας της εργατικής πάλης. Η οικονομική συμμαχία των παραγωγών όχι μόνο τους παρέχει τα όπλα για να επιβάλλουν καλύτερο βιοτικό επίπεδο αλλά και γίνεται γι'αυτούς ένα πρακτικό σχολείο, ένα πανεπιστήμιο εμπειρίας και τα όσα συμβαίνουν στους καθημερινούς αγώνες αποκρυσταλλώνονται διανοητικά στις οργανώσεις τους, βαθαίνουν την κατανόησή τους και διευρύνουν το διανοητικό τους ορίζοντα[27η].

Από την ανάλυση που έχω κάνει πιο πάνω θα πρέπει να είναι σαφές ότι στρατηγικές που έχουν ως επίκεντρο τους αγώνες στον τομέα της παραγωγής απομονώνουν τους εργάτες από την υπόλοιπη κοινότητα. Η ιεραρχία στον τόπο δουλειάς έμοιαζε πολύ με τη στρατιωτική, μια εμπειρία εκ-κοινωνισμού στην υπακοή, κι όχι σχολή για εξέγερση. Σε αντίθεση με τις προσδοκίες του Rocker και άλλων ριζοσπαστών που έριξαν το βάρος στους εργάτες, το εργατικό κίνημα δεν κατάφερε να αναπτυχθεί από μόνο του, να κλιμακώσει τις διεκδικήσεις του, και να κερδίσει περισσότερη εργατική αντι-εξουσία, δημιουργώντας μια βάση για περαιτέρω προώθηση των διεκδικήσεών του μέχρι του σημείου που οι εργάτες θα στρέφονταν εναντίον του ίδιου του συστήματος. Αντί για μια τέτοια εξέλιξη παρατηρούμε ότι η οργανωμένη εργασία έγινε μια ανταγωνιστική ομάδα συμφερόντων στην καπιταλιστική κοινωνία που διαπραγματεύεται για μια καλύτερη θέση μέσα στο σύστημα και δεν αγωνίζεται για μια εναλλακτική λύση.

Παραδεχόμενοι τα γεγονότα αυτά δε σημαίνει ότι θα πρέπει να αγνοήσουμε ή να περιφρονήσουμε τους αγώνες στον τόπο δουλειάς. Η ιεραρχία στον τόπο δουλειάς, οι μισθοί, τα επιδόματα, οι ώρες εργασίας, οι συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας, όλα αυτά αποτελούν σημαντικά θέματα. Χρειάζεται, ωστόσο, να συνδεθούν οργανικά με τους αγώνες στο επίπεδο της κοινότητας. Οι ομάδες που οργανώνονται στον τόπο δουλειάς θα πρέπει να αποτελούν μέρος των ευρύτερων οργανώσεων της κοινότητας, οι οποίες είναι σε θέση

---

27. Rudolf Rocker, ο.π., σελ. 116-117.

να αποσπούν τα προβλήματα του χώρου δουλειάς από το στενό τους πλαίσιο και να τα γενικεύουν. Σ'αυτό το ευρύτερο πλαίσιο, οι αγώνες που εκτυλίσσονται στον τόπο δουλειάς μπορούν να αναπτυχθούν πέρα από το στενό πλαίσιο των εργατικών διεκδικήσεων για απόσπαση μιας "δίκαιης μερίδας" μέσα στον καπιταλισμό και να εγείρουν βασικά ερωτήματα για το ίδιο το σύστημα: γιατί να εργάζεται κανείς τόσο σκληρά όταν η σύγχρονη τεχνολογία είναι τόσο παραγωγική; Χρειαζόμαστε αφεντικά ή μπορούμε να διευθύνουμε οι ίδιοι δημοκρατικά τη δουλειά μας; Πώς μπορούμε να αναδιαρθρώσουμε τα καθήκοντα στον τόπο δουλειάς και να επιλέξουμε την κατάλληλη τεχνολογία ώστε η εργασία να μας αναπτύσσει ως δημιουργικά και υπεύθυνα ανθρώπινα όντα αντί να μας χρησιμοποιεί σαν εξαρτήματα μιας τεράστιας μηχανής; Πώς μπορούμε να παράγουμε περισσότερα απ' αυτά που θέλουμε σε τοπικό επίπεδο για τοπική χρήση;

Αντί λοιπόν η οικονομική πάλη να είναι οργανωτικά διαχωρισμένη από την πολιτική πάλη, θα πρέπει να είναι βραχίονας της πάλης της κοινότητας για συμμετοχική δημοκρατία. Η πάλη αυτή, στη βάση της κοινότητας, συνασπίζει τα διαφορετικά κοινωνικά τμήματα γύρω από τα κοινά τους συμφέροντα και επιδιώκει να θεσμοποιήσει τη διαδικασία εξεύρευσης του κοινού καλού δημιουργώντας κοινοτικές συνελεύσεις όλων των πολιτών και συνομοσπονδιακές μορφές συντονισμού που διασυνδέουν τις συνελεύσεις αυτές, μέσω των εντεταλμένων και ανακλητών αντιπροσώπων, με τα πρωτοβάθμια δημοτικά, δευτεροβάθμια περιφερειακά, και τριτοβάθμια συμβούλια.

Με τη νέα βιομηχανική δομή που έχουμε σήμερα η οργανωτική σύγκλιση της κοινότητας και του τόπου δουλειάς φαίνεται σαν η πιο λογική λύση και η κοινότητα μάλλον, παρά η βιομηχανία, θα πρέπει να αποτελεί τη βασική μονάδα οργάνωσης των εργατών. Εργατικά συνδικάτα οργανωμένα στη βάση της κοινότητας φαίνεται και πάλι να αποτελούν τη λογική λύση τη στιγμή που όλο και περισσότεροι εργαζόμενοι μετακινούνται από δουλειά σε δουλειά μέσα στην κοινότητα. Θα πρέπει να αναβιώσουμε την παλαιά ιδέα του Wobbly για τη δημιουργία ενός Μεγάλου Συνδικάτου, ιδέα σύμφωνα με την οποία οι εργάτες που μετακινούνται από τη μία δουλειά στην άλλη θα γράφονται αυτόματα στην κλαδική οργάνωση των IWW (Βιομηχανικοί Εργάτες Όλου του Κόσμου) που θα υπάρχει σε κάθε τόπο δουλειάς. Πρόκειται, ωστόσο, για μια ιδέα που πρέπει σήμερα να προσαρμόσουμε κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι κοινότητες μάλλον παρά οι κλάδοι παραγωγής να αποτελούν τις μονάδες της συνομοσπονδίας[28]. Επιπλέον, τα συνδικάτα που έχουν σαν βάση την κοινότητα, ως συστατικά μέρη των ευρύτερων κοινοτικών οργανώσεων, δημιουργούν το κατάλληλο είδος δικτύου για την προβολή μεταβατικών διεκδικήσεων που σχετίζονται με: τη διαφανή οικονομική διαχείριση των επιχειρήσεων και την παροχή των σχετικών πληροφοριών, την άρνηση των εργατών να συμμετέχουν σε καταστροφικά για το περιβάλλον έργα, τις διεκδικήσεις για τις συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας στον τόπο δουλειάς που συνδέονται με τις διεκδικήσεις της κοινότητας για απαγόρευση χρήσης το-

---

28. Βλ. Jeremy Brecher, "Crisis Economy: Born- again Labor Movement ?", στο *Monthly Review*, σ. 35, v. 10, (Μάρτιος 1984).

ξικών ουσιών και αποβολή των, τη δημοκρατία στον τόπο δουλειάς, την εναλλαγή των εργατών στους τόπους δουλειάς και στον τύπο εργασίας και ούτω καθεξής. Έτσι τα συνδικάτα που έχουν ως βάση την κοινότητα παρέχουν ένα φυσιολογικό πλαίσιο εντός της κοινότητας για τη δημιουργία αλληλεγγύης και την εναρμόνιση των επιμέρους συμφερόντων των εργατών με τα ευρύτερα συμφέροντα – και αγώνες της κοινότητας.

Καθώς αναπτύσσεται η πάλη της κοινότητας, καθώς ο συνδυασμός άμεσης δράσης και τοπικών εκλογικών εκστρατειών οδηγεί στην αναδιάρθρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης με βάση πλέον τις κοινοτικές συνελεύσεις, είναι δυνατό να αρχίσει να αναπτύσσεται, μέσω δημόσιας χρηματοδότησης και απαλλοτριώσεων, ο κοινοτικοποιημένος οικονομικός τομέας. Ο τομέας αυτός απεικονίζει τη Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία και μπορεί να αρχίσει να δρα σαν αντίροπη εξουσία στον κρατικό και τον ιδιωτικό τομέα.

Αναπτύσσοντας την πάλη κατά τέτοιον τρόπο δημιουργούμε ένα άμεσο πλαίσιο μέσα στο οποίο όλα τα άτομα κάθε προέλευσης (κι όχι μόνο οι εργάτες και οι κομματικές ελίτ) μπορούν να αναλάβουν άμεση δράση για τον εκδημοκρατισμό της οικονομίας και της κοινωνίας γενικά. Καθώς οι απελευθερωμένες περιοχές, δηλαδή οι περιοχές κάτω από τον έλεγχο της κοινότητας, συνδέονται μεταξύ τους σε συνομοσπονδιακή βάση και αρχίζουν να αναπτύσσουν μια παράλληλη δομή εξουσίας απειλώντας την υπεροχή του κράτους και του κεφαλαίου, αυτή η αντίροπη εξουσία στη βάση θα έχει φυσικά να αντιμετωπίσει τις προσπάθειες του εθνικού κράτους και των ισχυρών επιχειρήσεων να την συντρίψουν.

Σ'αυτό το σημείο κρίσης, βασικά καθήκοντα του κινήματος θα είναι η οργάνωση γενικών φορολογικών απεργιών εναντίον του κράτους, οι απαλλοτριώσεις των επιχειρήσεων χωρίς αποζημίωση και οι εκκλήσεις προς το λαό να αποσύρει κάθε μορφή υποστήριξης από τις παλαιές συγκεντρωτικές δομές και να στηρίξει τις νέες συνομοσπονδιακές δημοκρατικές δομές της βάσης. Πολλά θα εξαρτηθούν από τη στάση των απλών στρατιωτών των ενόπλων δυνάμεων, εάν δηλαδή θα συμπαραταχθούν με το λαό ή με τη στρατιωτική ηγεσία τους· πρόβλημα που πιστεύω ότι η στρατηγική που βασίζεται στην κοινότητα μπορεί να αντιμετωπίσει καλύτερα από τη στρατηγική που βασίζεται στους εργάτες. Σ'αυτό το σημείο κρίσης τα εργατικά συμβούλια στο χώρο δουλειάς καλούνται να παίξουν το δικό τους ρόλο που είναι αναντικατάστατος σε σχέση με την απαλλοτρίωση των μεγάλων επιχειρήσεων και της κρατικής ιδιοκτησίας και τη μεταφορά τους κάτω από τη διοίκηση και τον έλεγχο της δημοκρατίας της βάσης[29]. Παρά τη φθίνουσα αριθμητική τους ισχύ, υπάρχουν σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες 30 εκ. εργάτες (19 εκ. στη μεταποίηση, 6 εκ. στον τομέα των κατασκευών και τα ορυχεία, 5 εκ. στις μεταφορές, στις επικοινωνίες και τις επιχειρήσεις κοινής ωφελείας), αριθμός καθόλου ευκαταφρόνητος και ελάχιστα μικρότερος σε απόλυτους αριθμούς σε σχέση με το 1979. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί με

---

29. Βλ. για παραπέρα αναλύσεις αυτού του είδους σεναρίου, M. Bookchin "The forms of Freedom" και "The May-June events in France" στο βιβλίο του *Post-scarcity Anarchism*.

το 25%-30% των εργαζομένων και το 10%-15% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Επομένως, ο εργατικός έλεγχος, μολονότι έχει σχέση με την επαναστατική στρατηγική, εντούτοις δεν αποτελεί την κύρια αιχμή της. Αποτελεί μάλλον μια σημαντική πτυχή της ευρύτερης στρατηγικής κοινοτικού ελέγχου, πτυχή που αναπτύσσεται μέσα από την πάλη της κοινότητας και δεν είναι πιθανό να εμφανιστεί στο προσκήνιο μέχρι ότου το κοινοτικό κίνημα γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη.

Για να φθάσουμε σ' αυτό το σημείο κρίσης – δηλαδή, για να δημιουργήσουμε προοδευτικά τις συνθήκες που θα επιτρέψουν στη λαϊκή επαναστατική δράση να ανατρέψει τελικά τον κρατικό καπιταλισμό – ο πυρήνας της πάλης πρέπει να είναι προσανατολισμένος προς την κοινότητα, προς την κατεύθυνση οικοδόμησης των νέων πολιτικών αντιθεσμών που θα βασίζονται στις κοινοτικές συνελεύσεις και στα συνομοσπονδιακά δίκτυά τους, τα οποία μπορούν τελικά να αναλάβουν τον έλεγχο της οικονομίας και να εγκαταστήσουν τη Συνεταιριστική Κοινοπολιτεία.

β.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

James O' Connor
Πολιτική στρατηγική για τα
οικολογικά κινήματα

Murray Bookchin
Η μετάβαση στην οικολογική κοινωνία
(συνέντευξη στην Κοινωνία και Φύση)

Κώστας Σταμάτης
Ορθοπρακτικά περιεχόμενα κοινωνικής αλληλεγγύης

L. Davidoff, D. Foreman, M. Bookchin
Ριζοσπαστικά οράματα και στρατηγικές

James O' Connor*

Πολιτική Στρατηγική για τα Οικολογικά Κινήματα**

Υπάρχουν τρεις τουλάχιστον τρόποι με τους οποίους μπορούμε να προσδιορίσουμε και να αντιμετωπίσουμε θεωρητικά το οικολογικό κίνημα και άλλα κοινωνικά κινήματα: από τη σκοπιά των «δικαιωμάτων», από τη σκοπιά της «επιθυμίας» και από τη σκοπιά των «συμφερόντων». Αν θέσουμε το πρόβλημα κάπως διαφορετικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε τουλάχιστον τρία είδη Λόγου που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε στη συζήτηση και ανάλυση των κοινωνικών κινημάτων: τον φιλελεύθερο δημοκρατικό, τον πολιτιστικό και αυτόν της πολιτικής οικονομίας. Επί παραδείγματι, οι εργάτες ισχυρίζονται ότι έχουν «δικαίωμα να γνωρίζουν» περί των επικίνδυνων ουσιών στον τόπο δουλειάς τους. Σ' αυτήν την περίπτωση, το «δικαίωμα» αποτελεί σαφώς ένα νομικό-πολιτικό ζήτημα. Οι βιοκεντρικοί και οι βαθιοί οικολόγοι διακατέχονται από την επιθυμία να επιφέρουν επανάσταση στην κοινωνική τάξη για να επανενώσουν τους ανθρώπους με τη φύση με επαναστατικούς τρόπους. Σ' αυτήν την περίπτωση, η επιθυμία αποτελεί σαφώς ένα πολιτιστικό ζήτημα. Οι περιβαλλοντιστές συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην παροχή περισσότερων περιβαλλοντολογικών ανέσεων ως μέρος του καταναλωτικού τους καλαθιού ή πακέτου βιοτικού επιπέδου. Εδώ, βεβαίως, πρόκειται για ζήτημα πολιτικής οικονομίας.

Θα μπορούσαμε ατέρμονα να πολλαπλασιάσουμε και να καταστήσουμε ακόμα πιο πολύπλοκα αυτά τα παραδείγματα. Αλλά, νομίζω, ότι αυτά που παρέθεσα αρκούν για να δείξουν πως ότι και να σκέφτεται κανείς περί δικαιωμάτων, νομιμότητας, επιθυμίας και κουλτούρας, είναι και έγκυρο και αναγκαίο να αντιμετωπίσουμε τα ζητήματα αυτά από τη σκοπιά των συμφερόντων και της πολιτικής οικονομίας. Κι αυτό χωρίς καμιά διάθεση ή δικαίωμα αναγωγής ενός πολύπλοκου κόσμου στην πολιτική οικονομία πράγμα για το οποίο έχουν κατηγορηθεί οι μαρξιστές, συχνά εντελώς άδικα. Στόχος είναι να διαπιστώσουμε πώς η πολιτική οικονομία και η μαρξιστική θεωρία μπορούν να φωτίσουν τα οικολογικά και άλλα κοινωνικά κινήματα, ώστε να βοηθήσουν την κριτική τους προαγωγή και ανάπτυξη. Τούτο βεβαίως συνιστά ένα είδος αποκήρυξης που είναι όμως απαραίτητη

---

* Ο James O' Connor διδάσκει κοινωνικά και οικολογικά θέματα στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, στη Σάντα Κρουζ. Είναι εκδότης του περιοδικού *Capitalism, Nature, Socialism*.

** Αναθεωρημένο κείμενο μελέτης που παρουσιάστηκε σε διάσκεψη με τίτλο «Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα και Πολιτιστική Πολιτική», η οποία έγινε στις 22-24 Μαρτίου 1991 στο Κέντρο Πολιτιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας (Σάντα Κρουζ). Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Βασίλη Καπετανγιάννη.

όταν κανείς εισέρχεται στο ναρκοπέδιο που αποκαλείται νέα θεωρία των κοινωνικών κινημάτων. Αλλά είναι επίσης και μια υπεράσπιση της πολιτικής οικονομίας.

Είναι δυνατό και αναγκαίο να προσδιορίσουμε θεωρητικά τα νέα κοινωνικά κινήματα γενικά και το οικολογικό κίνημα ιδιαίτερα με όρους πολιτικής οικονομίας και με την πρόθεση τελικά να υποστηρίξουμε πολιτικές απόψεις όχι περί «δικαιωμάτων» ή «επιθυμιών» αλλά μάλλον περί «συμφερόντων».

Κράτος και Όροι Παραγωγής

Βασική κατηγορία αποτελεί η έννοια των «όρων παραγωγής». Για τον Μαρξ υπάρχουν τρεις όροι καπιταλιστικής παραγωγής: ο εξωτερικός ή φυσικός, ο γενικός ή κοινοτικός και ο προσωπικός. Σήμερα, θα λέγαμε περιβάλλον, αστική υποδομή/χώρος και εργατική δύναμη. Στο βιβλίο του *The great transformation (Ο μεγάλος μετασχηματισμός)*, ο Polanyi αποκαλεί όρους παραγωγής απλώς «τη γη και την εργασία».

Αν θέλαμε να δώσουμε τον ορισμό του όρου παραγωγής θα λέγαμε ότι είναι ο,τιδήποτε δεν παράγεται ως εμπόρευμα, σύμφωνα με το νόμο της αξίας, αλλά το οποίο αντιμετωπίζεται από το κεφάλαιο, σαν να ήταν εμπόρευμα. Φύση, αστικός χώρος/υποδομή και εργατική δύναμη ασφαλώς καλύπτονται απ' αυτόν τον ορισμό. Κανένα απ' αυτά δεν παράγεται σε εργοστάσια και ρίχνεται κατόπιν στην παγκόσμια αγορά. Η φύση «παράγεται» από την εξέλιξη ή τη θεία δύναμη ή τον ανθρώπινο φορέα ή και από τους τρεις. Η εργατική δύναμη παράγεται από τους ανθρώπους οργανωμένους σε οικογένειες ή φυλές, κοινότητες και κράτη. Ο αστικός χώρος παράγεται εκούσια και ακούσια από τη μορφή των καπιταλιστικών επενδύσεων και την κρατική πολιτική. Κι όμως, και οι τρεις αυτοί όροι αντιμετωπίζονται σαν να ήταν εμπορεύματα, πλασματικά εμπορεύματα. Και οι τρεις έχουν μια πλασματική τιμή: την απόλυτη και διαφορική πρόσοδο στην περίπτωση της φύσης και του αστικού χώρου, το μισθό εργασίας στην περίπτωση της εργατικής δύναμης.

Η αγορά δεν αποφασίζει για την ποσότητα και ποιότητα των όρων παραγωγής που είναι διαθέσιμοι στο κεφάλαιο. Ούτε περί του χρόνου και τόπου που οι όροι αυτοί γίνονται διαθέσιμοι στο κεφάλαιο. Αλλά το κεφάλαιο έχει συνηθίσει να υποτάσσεται στις επιταγές της αγοράς. Εάν μια επιχείρηση χρειάζεται ένα εμπόρευμα, συνήθως το παραγγέλλει σε μια άλλη επιχείρηση. Η επιχείρηση που δέχεται την παραγγελία προμηθεύει το εμπόρευμα στην ποσότητα και ποιότητα που απαιτείται, στη σωστή τιμή και στο σωστό τόπο (εάν λειτουργεί η αγορά) σύμφωνα με το κόστος παραγωγής και τη ζήτηση της αγοράς. Όμως η επιχείρηση δεν μπορεί να παραγγείλει στο Θεό την προμήθεια (περισσότερης) φύσης ή να ζητήσει απ' όλες τις οικογένειες της Νέας Υόρκης περισσότερη εργατική δύναμη ή από την κυβέρνηση του Λος Άντζελες περισσότερα ή διαφορετικά είδη χώρου.

Εάν όμως η αγορά δεν ρυθμίζει την παραγωγή και κατανομή των όρων παραγωγής, τότε ποιος την ρυθμίζει; Υπάρχει ένας φορέας που ρυθμίζει την πρόσβαση του κεφαλαίου

στη φύση, στον αστικό χώρο και τη γη, στην εργατική δύναμη. Κι αυτός ο φορέας είναι το κράτος. Από άποψη εσωτερικής πολιτικής, το κράτος δεν κάνει σχεδόν τίποτα άλλο από το να ρυθμίζει την πρόσβαση του κεφαλαίου στους όρους παραγωγής και συχνά συμμετέχει το ίδιο στην παραγωγή και των τριών, παραδείγματος χάριν με την πολιτική του για τους υγροβιότοπους, με την πολιτική των αστικών ζωνών και με την πολιτική για την παιδική μέριμνα.

Με το χρόνο συστήθηκαν περισσότεροι κρατικοί φορείς ενώ η αποστολή και ο ρόλος τους διευρύνθηκε κατά πολύ, διότι από τη μια μεριά η προσφορά των όρων παραγωγής έγινε πιο προβληματική με την πάροδο του χρόνου και από την άλλη διότι το κεφάλαιο οργανώθηκε κι αυτό καλύτερα. Αναφορικά με την οικολογία, από τη μια μεριά έχουμε σήμερα λιγότερη φύση και από την άλλη το κεφάλαιο έχει τώρα μεγαλύτερη ανάγκη για μια οργανωμένη και ορθολογικοποιημένη πρόσβαση στη φύση.

Έπεται ότι κάθε θεωρία καπιταλιστικής συσσώρευσης είναι θλιβερά ατελής χωρίς μια θεωρία για το κράτος, την εξασφάλιση των όρων παραγωγής και τις αντιφάσεις εντός αυτών. Μ' αυτή την έννοια, υπάρχει ακόμα ένα μεγάλο κενό στην πολιτική οικονομία, εφόσον, ενώ ο Μαρξ εντόπισε τους όρους παραγωγής, δεν τους προσδιόρισε θεωρητικά και εφόσον οι μαρξιστές προσδιόρισαν θεωρητικά τον ένα ή τον άλλο όρο χωρίς αναφορά στους υπόλοιπους δύο. Εντούτοις με τον οικο-μαρξισμό, μπορούμε πλέον να προσδιορίσουμε θεωρητικά και τους τρεις αυτούς όρους ταυτόχρονα, σε σχέση με τις κινήσεις του κεφαλαίου και σε σχέση με τα κοινωνικά κινήματα, καθώς επίσης και σε σχέση με τις εσωτερικές διασυνδέσεις τους.

Όροι Παραγωγής και Κοινωνικά Κινήματα

Κενό υπάρχει επίσης και στη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων. Ελάχιστοι έχουν παρατηρήσει την μάλλον εκπληκτική ομοιότητα που υπάρχει μεταξύ των τριών τύπων των όρων παραγωγής και των τριών γενικών τύπων των κοινωνικών κινημάτων. Τα νέα κοινωνικά κινήματα φαίνεται να έχουν ένα αντικειμενικό σημείο αναφοράς στους όρους παραγωγής: η οικολογία και ο περιβαλλοντολογισμός αναφέρονται σε φυσικές συνθήκες, ενώ τα κινήματα των πόλεων που έχει μελετήσει ο Castells και πολλοί άλλοι στη δεκαετία του '70 και τις αρχές της δεκαετίας του '80, αναφέρονται στην αστική υποδομή και το χώρο. Τέλος, κινήματα όπως ο φεμινισμός αναφέρονται (μεταξύ άλλων) στον ορισμό της εργατικής δύναμης, την πολιτική του σώματος, τον καταμερισμό της εργασίας που απαιτείται στο σπίτι για τη φροντίδα του παιδιού και σε παρόμοια ζητήματα που έχουν σχέση με τους «προσωπικούς όρους παραγωγής».

Κατά τον Polanyi, μπορούμε να ορίσουμε τα νέα κοινωνικά κινήματα σαν «κοινωνία» που παλεύει ενάντια στην εμπορευματοποίηση των όρων παραγωγής, όπως στην περίπτωση της εκμετάλλευσης των ακτών, των δικαιωμάτων των Ιθαγενών Αμερικανών στον ορυκτό πλούτο, των δημοτικών χώρων περιπάτου, των εξουσιών ανατροφής των παιδιών

και της σεξουαλικότητας των γυναικών – για να δώσω ορισμένα χτυπητά παραδείγματα. Μπορούμε επίσης να ορίσουμε τα κινήματα αυτά σαν μια «κοινωνία» που αντιμάχεται συγκεκριμένες μορφές καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης των όρων παραγωγής που έχουν ήδη εμπορευματοποιηθεί, όπως στην περίπτωση της σύγκρουσης μεταξύ: βιο-τεχνικών και κοινωνικο-πολιτικών ορισμών της αυτοδύναμης γεωργίας· χώρων οι οποίοι διατίθενται για γραφεία έναντι χώρων για κατοικίες στρωμάτων χαμηλού εισοδήματος· απεικόνισης των γυναικών μόνο σαν σεξουαλικά αντικείμενα, σε αντίθεση με άλλους δυναμικούς ρόλους που τα διάφορα εμπορικά φιλμ επιφυλάσσουν για τις γυναίκες – για να δώσω και πάλι ορισμένα χτυπητά παραδείγματα από τα μέτωπα της σημερινής πάλης των κινημάτων αυτών.

Θα πρέπει αμέσως να προσθέσω ότι όλα αυτά τα κινήματα, που ορίσαμε με γενικούς όρους, έχουν επίσης ισχυρές πολιτιστικές και πολιτικο-νομικές διαστάσεις που χρειάζεται επίσης να ορισθούν θεωρητικά με άλλους τρόπους. Ως παραδείγματα μπορώ να φέρω τον πολιτιστικό φεμινισμό, το βιοκεντρισμό και τη βαθιά οικολογία καθώς και τη μεταμοντέρνα εξύμνηση του πολιτιστικού κατακερματισμού των «νέων παγκόσμιων πόλεων». Μπορούμε να πούμε ότι ο πολιτιστικός φεμινισμός έχει κάποια σχέση με την προλεταριοποίηση των γυναικών, τη νέα οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών και ούτω καθεξής, χωρίς να ανάγουμε το φεμινισμό στις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας. Μπορούμε επίσης να πούμε ότι η βαθιά οικολογία έχει κάποια σχέση με την εξέλιξη της οικολογικής επιστήμης που έχει με τη σειρά της σχέση με το νεοπαγές ενδιαφέρον του κεφαλαίου για το περιβάλλον, χωρίς και πάλι να ανάγουμε τη βαθιά οικολογία στις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας. Κι ακόμα ότι η νέα πολιτική για τη συγκρότηση ταυτότητας, που έχει για έδαφος ανάπτυξης τα αστικά κέντρα, έχει σχέση με το νέο διεθνή καταμερισμό της εργασίας, χωρίς να ανάγουμε το μετα-μοντερνισμό στην πολιτική οικονομία. Υποστηρίζω, ωστόσο, ότι δεν μπορούμε να εξηγήσουμε πλήρως τα πολιτιστικά αυτά στοιχεία από τη σκοπιά της κοινωνικής επιστήμης, αλλά χρειάζεται να στρέψουμε την προσοχή μας και προς την πολιτική οικονομία.

Τελικώς, αν ορίσουμε θεωρητικά τα νέα κοινωνικά κινήματα, από την υλιστική σκοπιά, δηλαδή από τη σκοπιά των συμφερόντων, τότε η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας δεν είναι μόνον αναγκαία αλλά και αναντικατάστατη.

Και ο λόγος είναι πολύ απλός. Όταν οι γυναίκες αγωνίζονται για καλύτερες συνθήκες μέριμνας των παιδιών ή ενάντια στην κατάχρηση εξουσίας από την αστυνομία· όταν οι περιβαλλοντιστές παλεύουν για περισσότερο ανοιχτό και ελεύθερο χώρο ή για τη συντήρηση της γής· ή όταν τα κινήματα των πόλεων παλεύουν για περισσότερο στεγαστικό χώρο – αργά ή γρήγορα έρχονται, αναπόφευκτα, αντιμέτωπα με συγκεκριμένους κρατικούς φορείς – για τους λόγους που εξήγησα πιο πάνω. Σε εθνικό επίπεδο έχουν να κάνουν με διάφορες επιτροπές του Κογκρέσου και με ομοσπονδιακές υπηρεσίες. Ο αγώνας για την υπεράσπιση ή τον επαναπροσανατολισμό των όρων παραγωγής ως όρων ζωής, φέρνει το κίνημα κατευθείαν μέσα στους κόλπους του κράτους – με το αστυνομικό τμή-

μα της περιοχής ή την αστυνομία γενικά, με τις χωροταξικές υπηρεσίες του κράτους, με τη διεύθυνση δασών και ούτω καθεξής. Σ' αυτό το σημείο του κύκλου ζωής του αγώνα, όσοι συμμετέχουν ή καθ' οιονδήποτε τρόπο εμπλέκονται σε κοινωνικά κινήματα, λένε λίγο-πολύ το ίδιο πράγμα: συγκεκριμένα ότι το κράτος είναι ανάλγητο, καταπιεστικό και πολύ γραφειοκρατικό· ότι βασίζεται σε υπερβολικό βαθμό στους ειδικούς και τεχνοκράτες· ότι αποκρύπτει ζωτικά στατιστικά στοιχεία· ότι ψεύδεται· ότι είναι ανίκανο να κάνει ή να εφαρμόσει ο,τιδήποτε. Όλοι μας έχουμε ακούσει να διατυπώνονται τέτοιες επικρίσεις κατά του κράτους και να διεκδικούνται τέτοια αιτήματα. Άλλωστε, είμαι βέβαιος, ότι και εμείς οι ίδιοι έχουμε διατυπώσει παρόμοιες επικρίσεις και διεκδικήσεις.

Η Στρατηγική του Οικολογικού Κινήματος

Σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης, της πάλης των νέων κοινωνικών κινημάτων, επιλέγεται, είτε εκ παραλείψεως είτε σκόπιμα, μια από τις τρεις στρατηγικές. Η πρώτη είναι η αναρχική στρατηγική απόρριψης του κράτους και ανάπτυξης αντι-εξουσιαστικών κέντρων. Παράδειγμα εδώ αποτελεί η κοινωνική οικολογία του Murray Bookchin. Η δεύτερη στρατηγική συνίσταται στη μεταρρύθμιση του φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους. Παράδειγμα εδώ είναι ο ορθόδοξος περιβαλλοντολογισμός, όσοι δηλαδή ακολουθούν το κύριο ρεύμα του κινήματος. Μια τρίτη και ριζοσπαστική στρατηγική αποβλέπει στον εκδημοκρατισμό του κράτους.

Στο επίπεδο των συμφερόντων, όλα τα κοινωνικά κινήματα, στο βαθμό που θεωρούμε ότι αγωνίζονται για κάτι υλικό (συμπεριλαμβανομένης και της υλικότητας του σώματος), εμμέσως διεκδικούν το ίδιο αίτημα ή «κρυφίως» έχουν τον ίδιο πολιτικό στόχο – να κάνουν δηλαδή το κράτος πιο ευαίσθητο απέναντι στις ανάγκες τους. Το γεγονός αυτό συνήθως δεν εξετάζεται και δεν συζητείται από τη σκοπιά εκδημοκρατισμού του κράτους, χρειάζεται όμως να τονίσουμε ότι συχνά πρόκειται για έναν υπόρρητο και όχι ρητό στόχο. Για να γίνει ρητός ο στόχος αυτός απαιτείται να γίνει διάκριση μεταξύ πολιτικών μέσων προς επίτευξη οικονομικών και κοινωνικών σκοπών από τη μια μεριά και πολιτικών μέσων για την επίτευξη πολιτικών στόχων ή σκοπών από την άλλη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες μια τέτοια διάκριση είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει λόγω της φύσης της πολιτικής μας κουλτούρας. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πρέπει να κάνουμε τη διάκριση αυτή. Είναι μάλιστα αναγκαία ιδιαίτερα επειδή τα κοινωνικά κινήματα πρέπει να αποκτήσουν επίγνωση ότι κοινό τους σημείο είναι το αίτημα της «σύνθεσης» της τοπικής άμεσης δημοκρατίας, των φιλελεύθερων δημοκρατικών μορφών και της γραφειοκρατίας, σ' έναν νέο αν και άγνωστο ακόμα τρίτο όρο. Ή να δώσουν δημοκρατικό *περιεχόμενο* στις δημοκρατικές *μορφές* ή δημοκρατικές διαδικασίες του *φιλελεύθερου* κράτους.

Πρόκειται για μια πολιτική στρατηγική που επιβάλλεται να ακολουθήσουμε στη σημερινή περίοδο. Το θέμα δεν είναι η κατάργηση του κράτους που διακανονίζει τον καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας. Διότι, εάν το κράτος καταργηθεί, τότε θα καταργηθεί

και ο καταμερισμός της εργασίας. Το ζήτημα είναι να κάνουμε το κράτος δημοκρατικό, ιδιαίτερα δε να εξαλείψουμε την καπιταλιστική διάκριση μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, του σκέπτεσθαι και του πράττειν· διάκριση που αναπαράγεται στο καπιταλιστικό κράτος, όπου το αντιπροσωπευτικό σκέλος του σκέπτεται και το γραφειοκρατικό εκτελεί. Ούτε το ζήτημα είναι η μεταρρύθμιση της φιλελεύθερης δημοκρατίας – η καλύτερη δηλαδή λειτουργία της. Διότι μεταρρύθμιση μ' αυτή την έννοια σημαίνει κυρίως καλύτερη λειτουργία των δημοκρατικών διαδικασιών και μορφών υπό τους δικούς τους όρους, χωρίς δηλαδή αλλαγή του αντιδημοκρατικού περιεχομένου του φιλελεύθερου κράτους. Το ζήτημα είναι κυρίως η συγχώνευση των δύο αυτών στρατηγικών σε μία, και συγκεκριμένα στην πάλη για ένα δημοκρατικό κράτος. Η πάλη αυτή, έχοντας ένα τέτοιο στόχο, είναι πάντοτε παρούσα στα οικολογικά κινήματα και στα άλλα νέα κοινωνικά κινήματα. Μόνο που όσοι συμμετέχουν σ' αυτά, όπως ήδη ανάφερα πιο πάνω, δεν έχουν αυτεπίγνωση των υπόρρητων πολιτικών τους στόχων. Χρειάζεται αμέσως να προσθέσω ότι όταν αναφερόμαστε στο «κράτος» εννοούμε επίσης τους διεθνείς κρατικούς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Εάν, επί παραδείγματι, το ΔΝΤ ήταν ένα εκλεγμένο σώμα, αυτό θα μας βοηθούσε να μετριάσουμε και να επιφέρουμε μεταβολές, ή ακόμα και να θέσουμε τέρμα, στην επικίνδυνη αντιδραστική μονεταριστική πολιτική του και την επενδυτική του στρατηγική.

Εάν θέλουμε να προχωρήσουμε τη συζήτηση πιο πέρα θα πρέπει να εισέλθουμε στη συζήτηση περί «δικαιωμάτων», όπως τα αντιλαμβάνονται οι μετα-μοντερνιστές ριζοσπαστικοί δημοκράτες. Και ενόσω νέοι πολιτιστικοί τύποι αναπτύσσονται, σε ακολουθία με συμφέροντα και δικαιώματα, απαιτείται πλέον μια άλλη συζήτηση που αφορά την «επιθυμία». Κι αυτό θα μας οδηγούσε σε άλλα, πιο προβληματικά θέματα.

Murray Bookchin

Συνέντευξη: Η Μετάβαση στην Οικολογική Κοινωνία

Τ.Φ. *Είναι γενικά αναγνωρισμένο ότι το Πράσινο κίνημα διέρχεται κρίση. Αυτή η κρίση φαίνεται όχι μόνο από την αποτυχία του να έχει σοβαρή απήχηση στο εκλογικό σώμα, αλλά, το σπουδαιότερο, από την άποψη του ότι απέτυχε να προβάλει ένα νέο κοινωνικό όραμα, μια οικολογική κοινωνία. Όλα αυτά, σε μία ιστορική στιγμή κατά την οποία εφ' ενός μεν η οικολογική κρίση, εφ' ετέρου, δε, η κατάρρευση του σοσιαλιστικού προτάγματος, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη για ένα εναλλακτικό όραμα. Πώς εξηγείτε αυτή τη μοναδική αποτυχία του Πράσινου κινήματος να κατακτήσει τη φαντασία των ανθρώπων και τη σταδιακή του μεταμόρφωση σε περιβαλλοντιστική ομάδα πίεσης. Ποιες είναι κατά την άποψή σας οι αιτίες της περιθωριοποίησης του Πράσινου κινήματος;*

Μ.Β. Η ίδια η ερώτηση περιέχει εν μέρει την απάντησή της, δηλαδή ότι οι περισσότεροι Πράσινοι, ή τουλάχιστον πολλοί από εκείνους που έχω συναντήσει εγώ – ιδιαίτερα στη Βρετανία και τη Γερμανία – είναι βασικά περιβαλλοντολόγοι. Ώς τώρα δεν έχουν δημιουργήσει μια *νέα πολιτική* (και στη Γερμανία μάλλον δεν θα το κάνουν ποτέ). Οι ηγέτες τους προσπαθούν ώς τώρα να λειτουργήσουν ως κοινοβουλευτικοί, μέσα σε συμβατικά κομματικά πλαίσια, τα δε προγράμματά τους, πέρα από τα ρητορικά ευχολόγια που συνήθως μπαίνουν πριν από τις πρακτικές προτάσεις, είναι τόσο πεζά όσο και τα προγράμματα των περισσοτέρων κεντρώων κομμάτων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μολονότι αυτό συμβαίνει σε μικρότερο βαθμό –οι Πράσινοι έχουν έναν δυνατό αριστερό κι ελευθεριακό πυρήνα – ωστόσο, η ιδέα του συνομοσπονδισμού ως εναλλακτικής λύσης, αντί του εθνικού κράτους, δεν είχε ώς τώρα αρκετή επιρροή, ώστε να γίνει αποφασιστικό στοιχείο της κοινοτιστικής πολιτικής των Αμερικανών Πρασίνων – της μόνης πολιτικής που μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να δώσει θεσμικό νόημα σ' αυτό που αποκαλείται γενικά «συμμετοχική πολιτική». Τι σημαίνει, τελικά, αυτή η πολυχρησιμοποιημένη έκφραση; Πώς πρέπει να συγκροτηθεί η «συμμετοχική πολιτική»; Μέσα από τι είδους θεσμούς θα *συμμετέχουν* οι μάζες στη διαμόρφωση της πολιτικής; Η θέση αυτών των ερωτημάτων καθιστά καταφανές ότι οι Πράσινοι που είναι προσανατολισμένοι προς την κοινοβουλευτική πολιτική και το εθνικό κράτος δεν επιδιώκουν μια «συμμετοχική πολιτική» αλλά μάλ-

---

* Η συνέντευξη του Murray Bookchin για την *Κοινωνία και Φύση* δόθηκε στον Τάκη Φωτόπουλο, στις 11 Σεπτεμβρίου 1992. Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Πάρι Μπουρλάκη.

λον ένα «αντιπροσωπευτικό» σύστημα διακυβέρνησης – η πολιτική που έχουν σε επίπεδο εθνικού κράτους οι υποστηρικτές της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας – κάτι που στην πραγματικότητα αποκλείει τις μάζες από τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή.

Αυτό καθιστά πολύ εύκολο για τους σοσιαλδημοκράτες ακόμη και για τους διάφορους χριστιανοδημοκράτες, στην Ευρώπη, να αφομοιώνουν το «Πράσινο πρόγραμμα», έτσι όπως έχει γίνει αυτό, στις μέρες μας. Γιατί να ψηφίσει κάποιος τους Πράσινους, εάν μπορεί – με περισσότερες ελπίδες "επιτυχίας" – να αντιμετωπίσει τα περιβαλλοντικά προβλήματα υποστηρίζοντας τα καθιερωμένα κόμματα; Οι Βρετανοί και Γερμανοί Πράσινοι αντιμετωπίζουν ολοφάνερα το πρόβλημα της ίδιας τους της αποτυχίας να αναπτύξουν μία νέα πολιτική – εξού και το αξιοθρήνητο ποσοστό ψήφων που έλαβαν οι Βρετανοί Πράσινοι, στις τελευταίες εθνικές εκλογές, εκεί (περίπου 2,5 τοις εκατό) καθώς και ο περιθωριακός χαρακτήρας των Γερμανών Πρασίνων, που φαίνονται καταδικασμένοι να κυμαίνονται γύρω στο 7 και 8 τοις εκατό, σε εθνικό επίπεδο, ποσοστό που τους μετατρέπει σε «κόμμα ρυθμιστή», το οποίο μπορεί μεν να συνασπίζεται με μεγαλύτερα κόμματα, αλλά ποτέ δεν ασκεί εξουσία ή σημαντική επιρροή.

Δεν πιστεύω πως μπορούμε ν' αγνοούμε την εποχή στην οποία ζούμε. Σήμερα η κεφαλαιοκρατία γίνεται πλέον κυρίαρχη *κοινωνία*, και όχι απλώς κυρίαρχη οικονομία, όπως ήταν κατά το πρώτο μισό του αιώνα μας, τότε που ήμουν νέος. Εισχωρεί σε κάθε πλευρά της καθημερινής ζωής– στην οικογένεια, στις προσωπικές σχέσεις, στις πιο ενδόμυχες αξίες– και όχι απλώς σε όλες τις πλευρές της οικονομικής ζωής. Το σούπερ μάρκετ και οι αγορές δι' αλληλογραφίας είναι ίσως οι καλύτερες μεταφορές που διαθέτω, για να εκφράσω τον τρόπο με τον οποίον είναι οργανωμένη η καθημερινή ζωή. Οι άνθρωποι καταντούν απλοί αγοραστές και πωλητές, δεν ολοκληρώνονται ως άτομα και πολίτες– με το φρικτό αποτέλεσμα, να γίνονται όλο και λιγότερο ευαίσθητοι, απέναντι στις ριζοσπαστικές ιδέες και τα ριζοσπαστικά κινήματα. Πράγματι, οι ριζοσπαστικές ιδέες και κινήματα έχουν από τη μεριά τους μολυνθεί από αυτό που αποκαλώ «αγοραιοποίηση» *της καθημερινής ζωής – εμπορευματοποίηση*, δεν είναι αρκετά δυνατή λέξη· εξού και η ανάγκη για το νεολογισμό –τα δε ριζοσπαστικά πολιτικά κόμματα εμποτίζονται με αστικές αξίες και μορφές οργάνωσης, οι οποίες κάποτε ήταν περιορισμένες στα εργατικά συνδικάτα και στις ομάδες επιχειρήσεων. Μόλις τώρα αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε *τι είναι στην πραγματικότητα* η κεφαλαιοκρατία, και ελάχιστα μπορούμε να προβλέψουμε πώς θα εξελιχθεί, αργότερα. Από το γεγονός αυτό προκύπτει και η μικρή σχέση που έχουν με τη σημερινή πραγματικότητα, τόσο οι οικονομικές προγνώσεις του Μαρξ όσο και οι απόπειρες των νεομαρξιστών να τοποθετήσουν στη σύγχρονη ζωή τις μαρξικές θεωρίες. Δεν ξέρουμε ακόμη πώς θα εξελιχθεί η κεφαλαιοκρατία.

Ωστόσο, ένα είναι βέβαιο, κατά την άποψή μου από την ίδια της τη φύση, η κεφαλαιοκρατία είναι βασισμένη στη συνεχή συσσώρευση – στην ανάγκη των επιχειρήσεων να αναπτύσσονται για να μην πεθάνουν – και αυτό την στρέφει κατ' ανάγκη ενάντια στον κόσμο της φύσης. Εξού και η τεράστια σημασία που έχει η κοινωνική οικολογία, ως ριζο-

σπαστική προσέγγιση των προβλημάτων, που στο μέλλον θα γίνονται ολοένα και σπουδαιότερα.

Τ.Φ. *Παρά τον κοινωνικό χαρακτήρα των σημερινών προβλημάτων (οικολογικών, οικονομικών κ.λπ.) φαίνεται πως όλα τα κοινωνικά στρώματα γυρεύουν «ιδιωτικές» λύσεις για να τα αντιμετωπίσουν: τα μεσαία στρώματα, που κυριαρχούν στην εκλογική πολιτική των προηγμένων κεφαλαιοκρατικών χωρών, επιχειρούν ιδιωτικές λύσεις σε όλα τα προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων και των οικολογικών (π.χ. «πράσινος» καταναλωτισμός, New Age), ενώ η «υπο-τάξη» των ανέργων, των χαμηλόμισθων και των περιθωριακών, απλώς απέχει από κάθε είδος πολιτικής δραστηριότητας και καταφεύγει επίσης σε «ιδιωτικές» λύσεις (ναρκωτικά, κ.λπ.) – πέρα από τις περιστασιακές εξεγέρσεις. Ποιες εκτιμάτε ότι είναι οι προοπτικές ανάπτυξης, ενός ριζοσπαστικού Πράσινου κινήματος σήμερα, και ποιες θεωρείτε πως είναι οι πιθανότητες να προσελκύσει ένα ευρύτερο ακροατήριο, σε μια στιγμή κατά την οποία η έννοια της κοινότητας υπονομεύεται σε μεγάλο βαθμό από το νεοφιλελευθερισμό και τον ανορθολογισμό;*

Μ.Β. Η εκτίμησή μου για το αν μπορεί να αναπτυχθεί ένα ριζοσπαστικό κίνημα είναι θετικότατη. Η κεφαλαιοκρατία δεν μπορεί να επιλύσει τη σοβούσα οικολογική κρίση – ασφαλώς, όχι χωρίς να πάψει να είναι κεφαλαιοκρατία. Όμως πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για μια μακρόχρονη εξέλιξη παρά για άμεσα θεαματικά αποτελέσματα. Το «ακροατήριο» μιας κοινωνικής οικολογικής προοπτικής θα αναφανεί, ενόσω θα επιδεινώνεται η οικολογική κρίση – περί αυτού, δεν έχω καμία αμφιβολία· όμως, θα είναι άραγε διαθέσιμες οι πολιτικές ομάδες, τα κείμενα, και η αφοσίωση που τόσο χρειάζονται για να πληροφορήσουν το ακροατήριο αυτό; Το θεωρώ όντως πολύ παράξενο, που οι άνθρωποι στα νέα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα είναι πολύ ανυπόμονοι, τη στιγμή που υπάρχει τέτοια ανάγκη να αφοσιώσουν τους εαυτούς τους σε μία μακροπρόθεσμη στράτευση. Αυτός ο φαινομενικός μαρασμός της στράτευσης, σε σύγκριση με τους ριζοσπάστες που συναντούσα πενήντα χρόνια πριν, με προβληματίζει πολύ. Είναι σάμπως η κεφαλαιοκρατία, εισχωρώντας όπως εισχωρεί στην καθημερινή ζωή, να υπονομεύει τη δομή της προσωπικότητας πολλών από τους ριζοσπάστες αντιπάλους της. Το κάθε άτομο που διατείνεται σήμερα πως είναι ριζοσπάστης, πρέπει να αναρωτηθεί εάν μπορεί όντως να αντισταθεί στη διαβρωτική δύναμη της επικρατούσης κοινωνίας, στην ικανότητά της να εισχωρεί στο ίδιο το πνεύμα του ατόμου και να το διαφθείρει. Η μόνη απάντηση που μπορώ ειλικρινά να δώσω σ' αυτό το πρόβλημα, είναι να προειδοποιήσω τους σημερινούς ριζοσπάστες ότι αν χάσουμε τη στράτευσή μας σε κάποια ιδανικά τότε χάνουμε την ίδια την προσωπικότητά μας, την ανθρωπιά μας και το δικαίωμα να ορίζουμε τον εαυτό μας.

Δεν πιστεύω πως ο νεοφιλελευθερισμός και ο ανορθολογισμός υπονομεύουν την έννοια της κοινότητας. Απεναντίας, πιστεύω πως δεν κατέχουμε σαφή ορισμό αυτής της έννοιας – εξού και η φαινομενική «ευχέρεια» με την οποία τόσο οι φιλελεύθεροι όσο και οι αντίπαλοι του ορθολογισμού τείνουν να την αφομοιώνουν. Ακόμη και πολλοί που διατείνονται πως είναι στρατευμένοι στις Πράσινες ιδέες, πρέπει να ορίσουν για δικό τους

λογαριασμό την κοινότητα και τη θεσμοθέτησή της. Επιπλέον, πιστεύω ότι πρέπει να αναλάβουμε εντατικό επιμορφωτικό έργο – που κατ' αρχήν να απευθύνεται στους ανθρώπους που διατείνονται πως είναι ριζοσπάστες, και είναι προσανατολισμένοι προς μία οικολογική πολιτική, και όχι απλώς στο κοινό, μεγάλο μέρος του οποίου έχει εκχυδαϊσθεί, από την ανάγκη για επιβίωση ή από τον καταναλωτισμό (πράγμα που στην πραγματικότητα ισχύει μόνο για ένα τμήμα του πληθυσμού).

Τ.Φ. *Έπειτα από την κατάρρευση του σοσιαλιστικού προτάγματος στις μαρξιστικές-λενινιστικές και σοσιαλδημοκρατικές του εκδοχές, η ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση (ελευθεριακός κοινοτισμός) φαίνεται ότι δεν αντιπροσωπεύει μόνο μια ριζοσπαστική εναλλακτική λύση στη σημερινή κοινωνία, αλλά και ένα ιστορικά θεμελιώδες πρόταγμα το οποίο επιτυγχάνει να συνθέσει τα ιστορικά αιτήματα για αυτονομία και άμεση δημοκρατία καθώς και τα νέα αιτήματα για μια οικολογική κοινωνία. Στην ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση, κάνετε μία σαφή διάκριση ανάμεσα στην τοπική πολιτική και στην εθνική πολιτική, απορρίπτοντας, ορθά, κάθε συμμετοχή στην εθνική πολιτική, κάτι που, όπως έδειξε η εμπειρία των τελευταίων δέκα χρόνων, οδηγεί κατευθείαν στον περιβαλλοντισμό και όχι στη δημιουργία ενός ριζοσπαστικού Πράσινου κινήματος. Ωστόσο, στα υπερσυγκεντρωτικά κράτη, όπως είναι η Γαλλία, η Ιταλία, η Ελλάδα, κτλ., (σε αντίθεση με το αγγλο-αμερικανικό μοντέλο) η τοπική πολιτική παίρνει τη μορφή μικροεθνικής πολιτικής, με εθνικά κόμματα που ανταγωνίζονται μεταξύ τους, ακριβώς όπως κάνουν και σε εθνικό επίπεδο, για να κατακτήσουν την τοπική αυτοδιοίκηση , ούτως ώστε να την διατηρούν ανίσχυρη. Επομένως, σε τέτοιες χώρες δεν υπάρχει καν δυνατότητα, στο σημερινό νομικό πλαίσιο, ούτε να αρχίσουμε την «κοινοτικοποίηση» της οικονομίας. Δεδομένου ότι η μεταβίβαση κάποιων εξουσιών από το κέντρο στις τοπικές κοινότητες (παρομοίων, λόγου χάριν, μ'αυτές που έχουν οι τοπικές κοινότητες σε ΗΠΑ-Ηνωμένο Βασίλειο) είναι απόφαση η οποία στις παραπάνω χώρες πρέπει να ληφθεί σε εθνικό επίπεδο, πώς βλέπετε ότι θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα με τη συμμετοχή μόνο σε τοπικές εκλογές;*

Μ.Β. Πρώτον, πρέπει να ξεκαθαρίσω πως η ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση δεν είναι «τοπικισμός» –ο οποίος, θα προσέθετα, εύκολα θα μπορούσε να οδηγήσει σε πολιτιστική οπισθοδρόμηση και σε αντιδραστικό επαρχιωτισμό, πράγμα που στην πράξη είναι οικονομικά αδύνατον (ευτυχώς!), για το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Όχι, δεν είμαι τοπικιστής αλλά υπέρ της συνομοσπονδίας, ακριβέστερα υπέρ μιας συνομοσπονδίας κοινοτήτων· μ' αυτόν τον όρο εννοώ ότι οι λαϊκές συνελεύσεις της κάθε γειτονιάς θα αλληλοσυνδέονται, μέσω εντεταλμένων και ανακλητών εκπροσώπων (και όχι μέσω αντιπροσώπων!) στα συνομοσπονδιακά συμβούλια, με τα περιφερειακά, εθνικά και ηπειρωτικά συμβούλια – το καθένα από τα οποία, όσο ευρύτερη η περιοχή του, θα έχει όλο και πιο περιορισμένες διοικητικές εξουσίες Οι εξουσίες διαμόρφωσης πολιτικής θα είναι προνόμιο των συνελεύσεων γειτονιάς, πόλης και χωριού και οι αποφάσεις τους θα λαμβάνονται στη βάση της αρχής της πλειοψηφίας (δεν είμαι αφελής θαυμαστής της συναίνεσης, με εξαίρεση την περίπτωση μικρών, στενά δεμένων ομάδων, όπου όλοι γνωρίζονται άριστα μεταξύ τους).

Άραγε αποτελεί φαντασίωση, αυτό; Εκείνο που πάντα με εκπλήσσει είναι το πόσα λίγα πράγματα γνωρίζει ο κόσμος, ακόμη και στα σημερινά ριζοσπαστικά κινήματα, για το πόσο λειτούργησαν ιστορικά οι συνομοσπονδίες οι βασισμένες στις κοινότητες και μάλιστα όχι μόνο σε οικονομικά υπανάπτυκτες κοινότητες. Στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, το Παρίσι ήταν, με τα μέτρα της εποχής, μία από τις μεγαλύτερες και πιο περίπλοκες οικονομικά πόλεις της Ευρώπης· ο πληθυσμός του έφτανε το ένα εκατομμύριο ανθρώπους και η πόλη εξαρτιόταν σχεδόν εξ ολοκλήρου από ένα περιφερειακό, αν όχι εθνικό, καταμερισμό εργασίας. Κι όμως, στα 1793, στην αποκορύφωση της Γαλλικής Επανάστασης ήταν *θεσμοθετημένη* η διοίκηση της πόλης σχεδόν εξ ολοκλήρου από συνελεύσεις πολιτών, σαρανταοχτώ συνολικά. Οι υποθέσεις της πόλης συντονίζονταν από την Commune, το συμβούλιο της πόλης – και στην ουσία, συχνά συντονίζονταν από τις ίδιες τις συνελεύσεις, τους «τομείς» (sections), όπως λέγονταν, που εγκαθίδρυαν τις δικές τους διασυνδέσεις χωρίς να προσφεύγουν στην Commune.

Η ιστορία αυτών των συνομοσπονδιακών συνελεύσεων έχει κυριολεκτικά απαλειφθεί από τις εξιστορήσεις της αστικής ζωής, παρά το γεγονός ότι αυτές οι συνομοσπονδιακές συνελεύσεις χρονολογούνται όχι μόνον από την κλασική Αθήνα αλλά και από τις αστικές συνομοσπονδίες του Μεσαίωνα, της περιόδου της Μεταρρύθμισης, καθώς και της σύγχρονης εποχής. Αυτήν την ιστορία προσπάθησα να την παρουσιάσω και να την ερμηνεύσω στο βιβλίο μου *Urbanization without Cities*, σύγγραμμα που το θεωρώ ως ουσιαστικό για την κατανόηση της πολιτικής της κοινωνικής οικολογίας.

Τώρα τελευταία, έχω τη γνώμη πως θα ήταν πιο συνετό να αποκαλούμε την «ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση» *Συνομοσπονδιακό Κοινοτισμό*, επειδή αυτός ο όρος αποκαλύπτει ακριβέστερα τα ενοποιά γνωρίσματα (intergrative features) που σημαδεύουν αυτήν την έννοια της τοπικής πολιτικής. Από την άλλη μεριά, ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός δε θα μπορούσε να βασίζεται στις μεγαλουπόλεις, τις κωμοπόλεις και τα χωριά με τη σημερινή τους μορφή, στα υπάρχοντα εθνικά πλαίσια. Απεναντίας, η κοινοτική μορφή συνομοσπονδιακής οργάνωσης (καθώς και οι προσπάθειες να δημιουργηθούν συνελεύσεις πολιτών και να εκλεγούν δημοτικοί σύμβουλοι με σκοπό να ενισχυθούν οι εξουσίες των συνελεύσεων και να συγκροτηθούν αυτές σε συνομοσπονδία) έχει ως σκοπό να αντιταχθεί στην εξουσία του εθνικού κράτους. Δεν περιμένω καμιά εθνική κυβέρνηση να «παραχωρήσει» οικειοθελώς εξουσίες σ'ένα συνομοσπονδιακό κίνημα τοπικής αυτοδιεύθυνσης, χωρίς να αντισταθεί κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο. Αντίστοιχα, πιστεύω πως αυτό που θα κάνουν οι συνομοσπονδίες, που θα αποτελούν τη βάση μιας νέας πολιτικής, θα είναι να υπονομεύσουν την εξουσία του εθνικού κράτους.

Όμως, το πώς θα σχετίζονται αυτά τα δύο (Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός και εθνικό κράτος) δεν είναι ζήτημα του παρόντος – και σε άλλη γενιά εναπόκειται να αποφασίσει γι' αυτό. Επί του παρόντος, οι Πράσινοι, οι κοινωνικοί οικολόγοι κι οι όμοιοί τους πρέπει να προσπαθήσουν να δημιουργήσουν μια νέα πολιτική και μια νέα δημόσια σφαίρα, βασισμένη όχι απλώς στο μεγαλύτερο τοπικό έλεγχο και στην κοινοτική δημοκρατία αλλά

στις συνομοσπονδιακές σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες τοπικές κοινότητες. Απ' όσο γνωρίζω, κανένα άλλο κίνημα της αριστεράς δεν είχε ώς τώρα προωθήσει μια τέτοια ιδέα αυθεντικής πολιτικής, *πολιτικής* με την κλασική ελληνική έννοια της λέξης, σε αντίθεση προς τη *διαχείριση των κρατικών υποθέσεων* (statecraft) και την εμπλοκή στον κοινοβουλευτισμό. Είμαι και πάλι υποχρεωμένος να παραπέμψω τον αναγνώστη στο βιβλίο μου *Urbanization Without Cities*, στο οποίο εξηγώ λεπτομερέστατα τις ιδέες αυτές.

Τ.Φ. *Το προηγούμενο ερώτημα το έθεσα διότι ήθελα να ακούσω ποια είναι η γνώμη σας για τη στρατηγική την οποία εισηγούνται οικο-μαρξιστές όπως ο James O'Connor, δηλ. για τη συναίρεση του συγκεντρωτισμού με την αποκέντρωση, στρατηγική που προφανώς συνεπάγεται συμμετοχή στις εθνικές εκλογές, με στόχο (όπως τον αποκαλεί ο ίδιος) τον «εκδημοκρατισμό του κράτους» (λ.χ. υπό την έννοια της επίλυσης προβλημάτων όπως αυτό που προανέφερα, δηλ. της μεταβίβασης εξουσιών από το κέντρο στο τοπικό επίπεδο). Εάν, επομένως, αποκλείσουμε τη δυνατότητα να συμμετάσχουμε σε εθνικές εκλογές, τότε τίθεται το εξής ερώτημα: μήπως πρέπει ένα ριζοσπαστικό Πράσινο κίνημα να υποστηρίζει άλλα κόμματα στο κοινοβούλιο ή το ευρωκοινοβούλιο, τα οποία για παράδειγμα, θα δεσμεύόντουσαν να υποστηρίξουν τη μεταβίβαση εξουσιών στις κοινότητες; Ακόμα, αν υποθέσουμε ότι οι οπαδοί του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού έχουν επικρατήσει σε σημαντικό αριθμό κοινοτήτων, θα ήταν σκόπιμη, στο σημείο αυτό, η συμμετοχή του κινήματος στις εθνικές εκλογές,* ***μόνο*** *για να πιέσει για τις απαραίτητες συνταγματικές αλλαγές που θα επέτρεπαν τη μεταβίβαση εξουσίας και, σε τελική ανάλυση, την αντικατάσταση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με την άμεση, πολιτική και οικονομική, δημοκρατία; Τι κινδύνους βλέπετε σε μια τέτοια προσέγγιση;*

Μ.Β. Όσο κι αν σέβομαι τον James O'Connor – τον γνωρίζω εδώ και πάνω από είκοσι χρόνια –ωστόσο δεν πιστεύω πως μπορούμε να «συναιρέσουμε» [aufheben, (να άρουμε και να διατηρήσουμε) για να χρησιμοποιήσουμε τον Εγελιανό όρο] το κράτος (το συγκεντρωτισμό) με μια συνομοσπονδιακή κοινοτική δημοκρατία (την αποκέντρωση). Δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τη δεσμευτική διαλεκτική που βρίσκεται στον ίδιον τον πυρήνα του κρατισμού, και περιβάλλει το κράτος, όποια κι αν είναι η εκάστοτε μορφή, μεταλλαγή, ή ο βαθμός εξέλιξής τους. Αυτό που προσπάθησα να διασώσω, μέσα από την Εγελιανή διαλεκτική, είναι μια έννοια δυνατότητας και «ορθολογικής αναγκαιότητας», που σημαίνει, όχι έναν απαρέγκλιτο ντετερμινισμό ή τελεολογία, αλλά την αναγνώριση της *λογικής* μιας δεδομένης αέναα εξελισσόμενης κατάστασης. Το κράτος είναι από την ίδια του τη φύση ένα φαινόμενο καταναγκαστικό, επαγγελματοποιημένο και τυραννικό, που δεν σταματά ποτέ να επεκτείνεται, να αυξάνει τις εξουσίες του και να προσπαθεί, σε κάθε περίσταση, να καταλάβει το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Ούτε οι ηθικές προτροπές ούτε καν οι πιο άγρυπνοι έλεγχοι μπορούν να αποτρέψουν την επέκταση του κράτους – όσο αργή και δυσδιάκριτη κι αν είναι, αυτή – εις βάρος των αποκεντρωτικών σχέσεων, για τις οποίες ο O'Connor θα ήθελε να μας κάνει να πιστέψουμε ότι μπορούν να συνυπάρξουν με αυτό (το κράτος, δηλ.), αν όχι να δημιουργηθούν απ' αυτό. Στην πραγματικότητα, καμία συναίρεση δεν θα υπάρχει, εδώ – μόνο σταθερή διάβρωση της λαϊκής δημοκρα-

τίας, από έναν ολοένα και πιο γραφειοκρατικό κρατικό μηχανισμό. Σέβομαι μεν την άποψή του, αλλά νομίζω πως ο O'Connor εξακολουθεί να θεωρεί την αποκέντρωση με όρους τοπικής και όχι συνομοσπονδιακής συγκρότησης, στην οποία οι διαχειριστικοί της θεσμοί θα αντιμετωπίζουν τις αποκαλούμενες «περιπλοκές» της σύγχρονης κοινωνίας χωρίς να πέφτουν στις παγίδες μιας κρατιστικής ανάπτυξης. Εάν διαχωρίσουμε *τη διαμόρφωση πολιτικής από τη διαχείριση*-διάκριση την οποία αγνόησε ο Μαρξ, όταν έγραφε για την Παρισινή Κομμούνα του 1871, και την οποία παρέλειψε να κάνει ο μπολσεβικισμός, με τρομερές συνέπειες για τον αιώνα μας – η συνομοσπονδιακή συγκρότηση είναι όχι μόνο δυνατή αλλά και από κάθε άποψη εφικτή.

Το να παραποιήσουμε το κλασικό νόημα της «πολιτικής», συμμετέχοντας στις εθνικές εκλογές, δημιουργεί έναν επιπρόσθετο κίνδυνο· τον κίνδυνο να *νομιμοποιήσουμε* τους κρατικούς θεσμούς, καθώς και να αποπροσανατολίσουμε τους ανθρώπους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι συνάδελφοί μου κι εγώ, υποχρεωθήκαμε να διαχωρίσουμε τη θέση μας από έναν φίλο, υποστηρικτή δήθεν του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού, που υποστηρίζει τη συμμετοχή των Πρασίνων στις εθνικές εκλογές, απλώς και μόνο για να κερδίσει ένα ευρύτερο ακροατήριο σε σχέση με την πολιτική προσέγγισή μας και να τους «διαφωτίσει». Η λογική αυτής της «διαφωτιστικής» προσπάθειας τον εξανάγκασε να αποκτήσει δοσοληψίες με κάποιους αηδιαστικούς επαγγελματίες πολιτικούς της αριστεράς, να φτιάξει συνασπισμούς με έκδηλα ρεφορμιστικές ομάδες, που δεν αμφισβητούν κατά κανέναν τρόπο την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων, και να υποβαθμίσει τη σημασία της κοινοτιστικής προσέγγισης, η οποία τονίζει τη δημοκρατία των πολιτών, προς όφελος μιας προσέγγισης που μοιάζει με συμβατικό εκλογικό πρόγραμμα.

Δεν έχω τίποτε εναντίον ενός ριζοσπαστικού Πράσινου κινήματος, το οποίο ενδεχομένως να συνεργασθεί με μια συμβατική οργάνωση, για να προλάβει μια συγκεκριμένη οικολογική καταστροφή, όπως είναι η κατασκευή ενός πυρηνικού αντιδραστήρα. Όμως θα αντιτασσόμουν σε μία ενδεχόμενη εκλογική *συμμαχία* με κάποιο κόμμα (όσο ριζοσπαστικό κι αν εμφανίζεται αυτό) το οποίο προσπαθεί να κερδίσει έδρες σ' ένα κρατικό ή ημικρατικό όργανο όπως το Ευρωκοινοβούλιο, ανεξάρτητα από τις υποσχέσεις που δίνει. Έμαθα να δυσπιστώ προς τις υποσχέσεις των κρατιστικών κομμάτων – των κομμάτων γενικώς, κατ' ουσίαν – έπειτα από τη σημαντική εμπειρία που είχα με τα Ευρωπαϊκά Πράσινα κόμματα, και ιδιαίτερα με τους Γερμανούς Πράσινους. Die Grünen, (Οι Πράσινοι), ένα κλασικό παράδειγμα ενός «αντι-κόμματος», αρχικά μπήκαν στη Μπούντενσταγκ με εκπροσώπους που επρόκειτο να «εναλλάσσονται» ανά δύο χρόνια, ώστε να αποφευχθεί η ανάπτυξη προσωπικών επιθυμιών για κατάκτηση της εξουσίας· μάλιστα, ντύνονταν κιόλας σαν μη προνομιούχοι – με τζιν, εργατικές φόρμες, συχνά με ρούχα τύπου χίπι και κρατούσαν φύλλα, κλαριά δέντρων και άλλα «φυσιοκρατικά» σύμβολα, στη σεβάσμια νομοθετική αίθουσα αυτού που ήταν τότε η δυτικογερμανική κυβέρνηση.

Σήμερα, έχει εξαφανιστεί αυτή η φαινομενική απόπειρα να «αναιρεθεί» η συμβατική πολιτική. Το «αντι-κόμμα» έχει μετατραπεί σ' έναν αηδιαστικό γραφειοκρατικό μηχανι-

σμό· οι ηγέτες του συχνά κλίνουν προς τα δεξιά του κέντρου, ή στην καλύτερη περίπτωση, είναι ελάχιστα καλύτεροι από τους κεντρώους ελευθεροδημοκράτες, ενώ το κόμμα ολοένα και περισσότερο προσαρμόζει το πρόγραμμά του και την πολιτική του στις ανάγκες του κατεστημένου. Οι εξελίξεις αυτές δεν είναι καθόλου τυχαίες· πράγματι, κατά τη διάρκεια περιοδειών που έκανα για διαλέξεις στη Γερμανία, κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, προειδοποιούσα με έντονο τρόπο πως το κόμμα θα μετακινιόταν προς την κατεύθυνση προς την οποία όντως μετακινήθηκε —όχι γιατί κατέχω καμιά μαντική δύναμη, αλλά επειδή ακόμη και η πιο επιφανειακή μελέτη του κρατισμού προσφέρει άφθονα τεκμήρια για το ότι τέτοιες εξελίξεις είναι συστημικές. Είναι δηλαδή δομημένες μέσα στη φύση του ίδιου του κράτους. Ακόμη και τα εν πλήρει επιγνώσει δημιουργημένα «μινιμαλιστικά κράτη» στην πορεία αρχίζουν, μέσα από ένα είδος κοινωνικής μετάστασης, να «μεγιστοποιούν» τις εξουσίες τους, όπως ακριβώς ο εξαπλούμενος καρκίνος κατακυριεύει τον ξενιστή του, εκτός αν μπορεί να αφαιρεθεί.

Τ.Φ. *Στα κείμενά σας προτείνετε την «κοινοτικοποίηση» της οικονομίας σε αντίθεση με την εθνικοποίηση ή την κοινωνικοποίησή της (υπό τη μορφή συνεργατικών επιχειρήσεων κτλ.). Ένα σημαντικό πρόβλημα που προκύπτει, σχετικά, είναι αυτό που αφορά τη μετάβαση από το «εδώ» στο «εκεί», από μια ιεραρχική σε μια οικολογική κοινωνία. Πώς βλέπετε τη μετάβαση στην οικολογική κοινωνία; Θα αποδεχόσασταν την οικο-μαρξιστική προσέγγιση, τη συναίρεση του τοπικού και του κεντρικού, τον «εκδημοκρατισμό του κράτους» απλώς σαν μια στρατηγική της μετάβασης. Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα προβλήματα που συνδέονται με μια τέτοια προσέγγιση, ακόμη κι αν την θεωρήσουμε μόνο ως στρατηγική της μετάβασης;*

Μ.Β. Στο βαθμό που, όπως ήδη ανάφερα, θεωρώ κάθε απόπειρα να «συναιρέσουμε» το τοπικό και το κεντρικό ως αυτοαναιρούμενη, ως μυθική στην πραγματικότητα, έχω ήδη απαντήσει στην πρώτη σας ερώτηση. Η ουσιαστική μετάβαση στην οικολογική κοινωνία θα εξαρτηθεί από το αν οι συνομοσπονδιακές ενώσεις θα «κάνουν μεταστάσεις» εις βάρος του κράτους, ή αν, αντίθετα, το κράτος «θα κάνει μεταστάσεις» εις βάρος ακόμη και ενός αντιπροσωπευτικού κοινοβουλευτικού συστήματος. Δεδομένου ότι η επιδείνωση των οικολογικών προβλημάτων θα γίνει με το χρόνο καταλυτική, υποψιάζομαι πως η κεφαλαιοκρατία θα υποχρεωθεί να στραφεί προς αυταρχικές «λύσεις», εάν οι πολίτες δεν αναπτύξουν μια οικολογική κοινωνία.

Παρ' όλα αυτά, χρειαζόμαστε μια στρατηγική της μετάβασης – οι νεοφερμένοι "οικο-μαρξιστές" δεν έχουν δα και το μονοπώλιο αυτής της προσέγγισης – αλλά ποια είναι αυτή; Να επαναλάβουμε τον αποκρουστικό εκφυλισμό των Γερμανών Πρασίνων – ή, άλλωστε, των Μαρξιστών ή ακόμη και των Μαοϊστών, που μπήκαν στο ιταλικό Πράσινο κίνημα και σαγηνεύτηκαν από την εξουσία και από τις απολαύσεις της κρατιστικής πολιτικής; Ή να προσπαθήσουμε να μεταβιβάσουμε τις εξουσίες, στις συνομοσπονδοποιημένες κοινότητες, τη μόνη πολιτική σφαίρα που βρίσκεται ακριβώς έξω από το κατώφλι του σπιτιού του δικού μας και των γειτόνων μας; Σ' αυτή την τελευταία περίπτωση, η πολιτι-

κή, τα πολιτικά, αρχίζουν να εκτίθενται σε κοινή θέα, εκεί όπου μπορούμε, όλοι μαζί, να ερευνούμε, να συζητούμε και να αποφασίζουμε για κάθε ζήτημα και πρόβλημα. Σημειώστε πως στις κοινότητες, ακόμη και η εκλογική δραστηριότητα εκείνων που επιδιώκουν να μπουν στα συμβούλια των πόλεων, των κωμοπόλεων ή των χωριών, ενέχει μια στενότερη προσωπική σχέση απ' ό,τι η εκλογική δραστηριότητα των "προσωπικοτήτων" που είναι δημιουργήματα των μέσων μαζικής ενημέρωσης, και παριστάνουν πως «αντιπροσωπεύουν» τους «εκλογείς» τους, στους κρατιστικούς θεσμούς. Στο τοπικό επίπεδο, έχουμε τουλάχιστον μια σοβαρή πιθανότητα να μάθουμε ποιοι θα είναι οι εντολοδόχοι μας, να τους ακούσουμε να μιλάνε άμεσα, να τους συναντήσουμε και να τους αμφισβητήσουμε – σε αντίθεση με τους «αντιπροσώπους» που μας μιλούν από τηλεοπτικές οθόνες και μάλλον δίνουν παράσταση, παρά συζητούν. Ένα κίνημα βασισμένο στον Συνομοσπονδιακό Κοινοτισμό θα είναι αναγκασμένο να αποδυθεί σ' ένα είδος διαπροσωπικής εκπαιδευτικής διαδικασίας, και όχι στην αηδιαστική ψηφοθηρία των "προσωπικοτήτων" – γεννημάτων των ΜΜΕ – που χαρακτηρίζει τις (προεκλογικές) εκστρατείες των κρατιστικών κομμάτων.

Τ.Φ. *Οι οικο-μαρξιστές μας επικρίνουν, ισχυριζόμενοι ότι είναι δογματικό να εισηγούμαστε ένα απελευθερωτικό πρόταγμα, βασισμένο στην άμεση δημοκρατία όταν δεν υπάρχει καμία πρακτική εμμένεια, όταν δηλαδή δεν βασιζόμαστε σε υπαρκτούς αγώνες και κινήματα που πρεσβεύουν αμεσοδημοκρατικούς πολιτικούς στόχους. Κι αυτό, τη στιγμή κατά την οποία (όπως διατείνονται εκείνοι) πάμπολλα υπαρκτά κινήματα στοχεύουν στον εκδημοκρατισμό του κράτους. Πώς αξιολογείτε αυτή την κριτική, καθώς και, γενικά, την οικο-μαρξιστική θέση, υπέρ ενός πλουραλισμού μοντέλων τόσο στο οικονομικό επίπεδο (κοινοτικές κοοπερατίβες αλλά και εργατικές κοοπερατίβες, εθνικοποιημένες επιχειρήσεις αλλά και κοινωνικοποιημένες επιχειρήσεις, κ.λπ.) όσο και στο πολιτικό επίπεδο (αμεσοδημοκρατικές μορφές οργάνωσης του κινήματος αλλά και αγώνας για εκδημοκρατισμό του κράτους και για δημιουργία μιας αυτόνομης κοινωνίας των πολιτών, κ.λπ.);*

Μ.Β. Με διασκεδάζει το ότι οι οικο-μαρξιστές θεωρούν "δογματικό", το απελευθερωτικό μας πρόταγμα. Παραβλέποντας, έστω, το γεγονός ότι πολλοί απ' αυτούς ακόμα αυτοθεωρούνται ως πιστοί κάποιου Κάρολου Μαρξ, επί των ημερών μας "δογματικός" είναι συχνά ένας ακαλαίσθητος ευφημισμός, αντί του "άνθρωπος με αρχές". Θα τους παρέπεμπα στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ, που ένα από τα κυριότερα μηνύματά του είναι ότι μια "πλουραλιστική" οικονομία θα κατέληγε σίγουρα στην κυριαρχία της αγοράς και των ιδιοκτησιακών μορφών παραγωγής, πάνω σε οποιασδήποτε λογής συνεργατικές μορφές οικονομίας, ιδιαίτερα μάλιστα εάν αυτές οι τελευταίες επικεντρώνουν τη δραστηριότητά τους στην κάλυψη ανθρώπινων αναγκών, και όχι στο κέρδος. Ούτε πάλι βλέπω κανέναν λόγο, για να πιστέψω ότι ο "εργατικός έλεγχος" της παραγωγής δε θα μεταβληθεί σ'ένα είδος συλλογικής κεφαλαιοκρατίας, με την καθεμιά επιχείρηση "εργατικού ελέγχου" να ανταγωνίζεται τις άλλες του ιδίου είδους για κέρδη και για μεγαλύτερο μερίδιο της αγοράς. Αυτή η τάση εμφανίστηκε μεταξύ των κοινωνικοποιημένων επιχειρήσεων – μάλιστα, ακόμη και μεταξύ των αναρχικών επιχειρήσεων της C.N.T. κατά την Ισπανική Επα-

νάσταση του 1936-1937. Η σημερινή παρακμή της μαρξιστικής θεωρίας γίνεται ολοφάνερη, από το γεγονός ότι οι αυτοαποκαλούμενοι "μαρξιστές" μπορούν να απαιτούν μια "πλουραλιστική" οικονομία – μια οικονομία που να περιλαμβάνει πλήρως αντιτιθέμενους οικονομικούς θεσμούς, όπως κοοπερατίβες, επιχειρήσεις εργατικού ελέγχου, ιδιωτικές εταιρείες, ακόμη και *εθνικοποιημένες* επιχειρήσες, λες και η ιστορική λογική δεν απαιτεί τον αποκλεισμό μερικών από αυτές για να μην αναπτυχθούν εις βάρος των άλλων. Αρκεί να δει κανείς σε τι μεγάλο βαθμό ιδιωτικοποίησε η Μάργκαρετ Θάτσερ τόσο μεγάλο μέρος της εθνικοποιημένης οικονομίας που την είχε διστακτικά δημιουργήσει το εργατικό κόμμα, διαδικασία που τώρα την αντιγράφουν σ' όλα τα μέρη του κόσμου, συμπεριλαμβανομένων και των Σκανδιναβικών χωρών.

Η ίδια διαλεκτική ισχύει και για τα "εναλλακτικά" κρατιστικά μοντέλα, όπως προείπα. Ο νόμος του Gresham, σύμφωνα με τον οποίο το κακό νόμισμα εκδιώκει το καλό, ισχύει, κατά έναν τρόπο, και για την οικονομία και την πολιτική ζωή. Όχι μόνο οι οικο-μαρξιστές είναι αφελείς από την άποψη της "διαλεκτικής" τους προσέγγισης – προσέγγιση την οποία δυστυχώς στερούνται, σε γενικές γραμμές – αλλά και η κεφαλαιοκρατία λειτουργεί πάντοτε σύμφωνα μ' ένα νόμο αρνητικής κοινωνικής επιλογής, στην οποία θριαμβεύει μονίμως ο χειρότερος, εναντίον του καλύτερου, στις κοινωνικές και οικονομικές υποθέσεις. Τον Συνομοσπονδιακό Κοινοτισμό δεν τον βλέπω να αναπτύσσεται μέσα σε κεφαλαιοκρατικά πλαίσια αλλά μάλλον σαν να βρίσκεται διαρκώς σε ένταση με τα πλαίσια αυτά, και να αντιτίθεται σ' αυτά – σαν ένα είδος *διαρκούς αντιπολίτευσης*.

Τ.Φ. *Τέλος, μια ερώτηση σχετιζόμενη με το φιλοσοφικό νατουραλισμό σας. Μερικοί αναγνώστες του διαλόγου σας με τη Robyn Eckersley (που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό* ***Environmental Ethics*** *και αναδημοσιεύτηκε στο δεύτερο τεύχος του* ***Κοινωνία και Φύση****) σχημάτισαν την εντύπωση ότι αποσκοπείτε στο να δημιουργήσετε μια "αντικειμενική" βάση για την οικολογική ηθική και, κατά συνέπεια, για το απελευθερωτικό πρόταγμα, δηλ. το πρόταγμα για μια οικολογική κοινωνία. Τίθεται επομένως το ερώτημα (εάν είναι ορθή αυτή η εντύπωση) μήπως μια τέτοια άποψη υποτιμά τη σπουδαιότητα του φαντασιακού στοιχείου στην κοινωνική δημιουργία, όπως λ.χ. επισημαίνει ο Καστοριάδης, σε σχέση με τη μαρξιστική διαλεκτική. Άραγε είναι ανάγκη να αναπτύξουμε μία "αντικειμενική" (για να μην πω "επιστημονική") βάση για το απελευθερωτικό πρόταγμά μας, διακινδυνεύοντας στην πορεία, να κατηγορηθούμε ότι προσπαθούμε να αναπτύξουμε μια νέα "επιστήμη" της κοινωνίας και της φύσης, παρά τις δυνάμει ιεραρχικές συνέπειες μιας τέτοιας θεώρησης του απελευθερωτικού προτάγματος; Άραγε δεν μπορούμε απλώς να βασίσουμε το απελευθερωτικό πρόταγμα στη δική μας προσωπική και υπεύθυνη επιλογή, ανάμεσα από συνυπάρχουσες τάσεις, καθώς και στην ερμηνεία την οποία συνεπάγεται η επιλογή μας;*

Μ.Β. Την απόπειρά μου να διατυπώσω μία αντικειμενική ηθική πρέπει να την βλέπουμε υπό το φως της υποκειμενικής ή σχετικιστικής ηθικής, που είναι τόσο διαδεδομένη, σήμερα. Ο μεταμοντερνισμός έχει δημιουργήσει ένα θεωρητικό και ηθικό μηδενισμό, στο όνομα δήθεν της άρθρωσης και της επεξεργασίας των συνθημάτων του Μάη - Ιούνη του

1968, κι αυτός ο μηδενισμός είναι τρομακτικός και επικίνδυνος. Με κανέναν τρόπο δεν θέλω να ξαναγυρίσω την ηθική σε μία θεμελίωση στην κλασική αλυσίδα του όντος ή στην αιώνια υποστροφή με τους στατικούς ή ανιστορικούς κύκλους της. Αντίστοιχα, όμως, δεν επιθυμώ να αποχαυνώσω την κοινωνική οικολογία, εμποτίζοντάς την με τις σχετικιστικές αξίες του λογικού θετικισμού ή κάθε λογής θετικισμού.

Ο διαλεκτικός νατουραλισμός βασίζεται κατά πρώτον και κύριο λόγο στη *δυνατότητα*, την οποίαν αντιλαμβάνεται ως διαμόρφωση μιας ανάπτυξης η οποία ενδέχεται κάλλιστα να εκδιπλωθεί είτε με άλογο (ανορθόλογο) είτε με έλλογο (ορθολογικό) τρόπο. Επιτρέψατέ μου να τονίσω ότι όταν αναφερόμαστε στο "άλογο" προϋποθέτουμε κατ' ανάγκη ότι ο θεωρησιακός λόγος, η εμπειρία, η ιστορία και τα τοιαύτα, μας προμηθεύουν ένα μέτρο για να σταθμίσουμε σε τι συνίσταται το έλλογο. Η νατουραλιστική διαλεκτική την οποίαν εισηγούμε εκφράζει ένα μέτρο έλλογης ολοκλήρωσης, την ενεργό πραγμάτωση (verwirklichung) τάσεων οι οποίες *υπολανθάνουν* σ' αυτό που ονομάζεται από τον Hegel *an sich* και από τον Αριστοτέλη *δύναμις*. Επιτρέψατέ μου να τονίσω τη λέξη *τάσεις*, όχι προκαθορισμός ενός σκοπού από μία έναρξη. Επιπλέον, δεν απαιτείται η λέξη *επιστημονικός* για να υποδηλώσει μία αντικειμενιστική ή οντολογική θεμελίωση της ηθικής. Ασφαλώς υπάρχουν πολλές φυσικές επιστήμες, αλλά ο όρος *επιστημονικός* είναι κατάφορτος από ατέλειωτα προβλήματα στην *κοινωνική* θεωρία, για να μην αναφερθώ στην ηθική, για την οποία θα προτιμούσα να μην ανοίξω συζήτηση σε τόσο περιορισμένο χώρο.

Πέρα από απλοϊκούς a priori παραλογισμούς, όπως αυτόν της "εγγενούς αξίας", πώς μπορούμε να ορίσουμε τη "Φύση" (την οποία θεωρώ ως εξελικτική διεργασία) και να καθορίσουμε σε ηθικές βάσεις τη θέση της ανθρωπότητας στο φυσικό κόσμο; Σίγουρα οποιοδήποτε πρόταγμα το οποίο εμπλέκει την οικολογία, για να μην μιλήσουμε για φιλοσοφία της φύσης, είναι κατάφορτο από δυνάμει ιεραρχικές, και μάλιστα φασιστικές, συνέπειες. Ο εθνικοσοσιαλισμός χρησιμοποίησε τον κοινωνικό δαρβινισμό και ο σταλινισμός το διαλεκτικό υλισμό, καταφεύγοντας και οι δύο, σε βιολογικούς "νόμους" και προσταγές για να δικαιολογήσουν τη γενοκτονία, τον ιμπεριαλισμό και την καταπίεση των εθνικών μειονοτήτων. (Οι άνθρωποι έχουν την τάση να ξεχνούν τον μεγαλο-ρωσικό σωβινισμό και τον αντισημιτισμό στους οποίους κατέφυγε ο Στάλιν, από το 1920 και μετά). Άραγε, λοιπόν, αυτό σημαίνει πως πρέπει να απέχουμε από *οποιανδήποτε* οντολογική προσέγγιση της ηθικής; Τότε, όμως, θα περιπέσουμε στη σημερινή ύπουλη υποκειμενιστική προσέγγιση του μεταμοντερνισμού. Πώς άραγε μπορούμε να ορίσουμε το ορθολογικό, το αγαθό, το δίκαιο, ή και την ελευθερία, χωρίς κάποια οντολογική προσέγγιση; Ή μήπως θα πούμε απλώς πως το στοιχείο του "καλού" σε όλες αυτές τις έννοιες, είναι μόνο ζήτημα γνώμης ή εθίμου; Είμαστε υποχρεωμένοι, τελικά, να ορίσουμε τι είναι το *Αληθινό*, και να μιλήσουμε για μία σαφή *ολικότητα*, αντί για "το όλον" (όπως κάνει ο Hegel), λέξη με την οποία εννοώ *βαθμούς* ανάπτυξης – όχι ένα Απόλυτο, προς το οποίο τείνει κατά την ανάπτυξή του το πνεύμα, μια τελικότητα (terminality) που οδηγεί στο τέλος τους την ιστορία και τη δημιουργικότητα. Μάλιστα, αυτό που είναι αληθές προϋποθέτει τόσο τον

εμπειρικό έλεγχο της *εμπειρίας* όσο και τον ορθολογικό έλεγχο.

Εάν είναι υπερβολικό να ζητούμε από τους ανθρώπους να καταλάβουν αυτά τα πράγματα, τότε δεν ξέρω τι να πω. Παραδέχομαι μεν πως ζητώ πολλά, πλην όμως δεν ζητώ κάτι αδύνατο ή ανέφικτο. Από την άλλη μεριά, αν ήταν να βασίσω το απελευθερωτικό μου πρόταγμα στις προσωπικές μου επιλογές, ανάμεσα από συνυπάρχουσες τάσεις, που το ηθικό βάρος τους είναι κατά τα λεγόμενα ισοδύναμο ή απροσδιόριστο, τότε μπορεί να γινόμουν άκρως ιδιότροπος – και συμβιβαστικός – στη συμπεριφορά και στη σκέψη μου. Οι προσωπικές επιλογές συνεπάγονται και προϋποθέτουν και προσωπικές αξίες, το δε παλαιό θετικιστικό ρητό, "αυτό που είναι καλό για μένα δεν είναι κατ' ανάγκη καλό και για σένα, και αντιστρόφως, οπότε ας κάνουμε ό,τι θέλουμε" μπορεί να δικαιολογήσει *οποιανδήποτε* πράξη την οποία μπορεί να αναλάβει κάποιος, κι αυτό εν ονόματι της αναιμικής σύμβασης της αρνητικής ελευθερίας, ότι δεν πρέπει να πειράξω άλλους, όταν κάνω αυτό που επιλέγω να κάνω. Αυτό μπορεί να είναι καλός οδηγός *ευγενικής συμπεριφοράς*, αλλά ελάχιστα χρησιμεύει ως ικανοποιητικός οδηγός για το *Αγαθό* ή για την *Ελευθερία* – ούτε πάλι το ορίζει, με οποιονδήποτε τρόπο.

Η αντικειμενική ηθική του διαλεκτικού νατουραλισμού έχει ιδιαίτερη σπουδαιότητα, για τη δημιουργία μιας οικολογικής ευαισθησίας, υπό τη έννοια ότι δικαιολογεί το δημιουργικό ρόλο που μπορούν να παίξουν στην εξελικτική διαδικασία τα ανθρώπινα όντα ενθαρρύνοντας τη βίο-διαφορετικότητα, διατηρώντας τα είδη, λιγοστεύοντας το μάταιο πόνο και τα βάσανα στο φυσικό κόσμο και ούτω καθ' εξής. Ο διαλεκτικός νατουραλισμός προσφέρει τη στερεότερη βάση που γνωρίζω, για να εμποτίσουμε μία ελεύθερη, οικολογικά προσανατολισμένη κοινωνία, με την ηθική υποχρέωση να στρατευθεί στον εξελικτικό ρόλο της ανθρωπότητας ως, δυνάμει, φύσης που καθίσταται αυτοσυνειδητή.

Δεν μπορώ να πραγματευθώ, σε τόσο περιορισμένο χώρο, τη μαρξιστική διαλεκτική. Ούτε όμως θέλω να υποτιμήσω – και δεν το κάνω, στα κείμενά μου – αυτό που ο Κορνήλιος Καστοριάδης αποκαλεί φαντασιακό στοιχείο στην κοινωνική δημιουργία. Όμως θα ήθελα να "συμβιβάσω", για να το πω έτσι, το ενδιαφέρον του Καστοριάδη για τα κυματάκια της ιστορίας με τις μεγάλες παλιρροιακές κινήσεις που συγκρατούν στην επιφάνεια τις συγκεκριμένες πολιτιστικές διαφορές και δίνουν συνοχή στην κοινωνική εξέλιξη. Παραδείγματος χάριν, η κάθε φυλή της συνομοσπονδίας των Ιροκέζων διέφερε σε ποικίλα πράγματα από τις άλλες, όπως ακριβώς διέφεραν μεταξύ τους οι διάφοροι πολιτισμοί στην Ευρώπη του δέκατου τρίτου αιώνα. Κι όμως δεν χρειάζεται κάποιος να προσεπικαλεσθεί τη μαρξιστική διαλεκτική ή τις πάμπολλες χοντροκοπιές του Engles, στο *Anti-Dühring*, για να υποστηρίξει πως στην ιστορία έχουν εμφανισθεί μεγάλα κινήματα, τα οποία έθεσαν βασικά κοινωνικά ζητήματα, όπως η επίλυση της πραγματικότατης υλικής ένδειας, σε μια εποχή, και η ασφάλεια και η υλική επάρκεια, σε μια άλλη. Η "Φύση" δεν είναι "σφιχτοχέρα" ή "αμείλικτη", αλλά σε πολλούς τόπους ακόμη και τα βασικότερα μέσα διαβίωσης έλειπαν εμφανώς από το "φυσικό περιβάλλον" (που ανέκαθεν επηρεαζόταν βαθιά από την παρουσία ανθρώπων, κατά τη διάρκεια μεγάλου μέρους της προϊστορίας)

σε διάφορες εποχές. Σήμερα, αυτό το πρόβλημα έχει λυθεί, θεωρητικά – αν και όχι στην πράξη. Η δυνατότητά μας , μάλιστα, να έχουμε επάρκεια στα μέσα διαβίωσης και μια μέτρια άνεση, κατέστησε τις κοινωνικές αδικίες, που στο παρελθόν γίνονταν αποδεκτές ως "φυσικές", ολοένα και πιο ανυπόφορες, για εκατομμύρια ανθρώπους.

Για τον ίδιο λόγο, ο πολιτισμός έχει αναπτύξει διασταλτικές έννοιες της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, οι οποίες στο παρελθόν δεν ήταν συνειδητά ή γενικά σωστές, έστω κι αν πρωτύτερα λαοί στην πλειοψηφία τους αγράμματοι λειτουργούσαν από διαίσθηση ως ελεύθεροι και δίκαιοι, συχνά λόγω των εθίμων τους. Έπειτα από πολλές πραγματικές και εννοιολογικές προόδους, η ιστορία στο σύνολό της – ιδιαίτερα στη Δύση – έθεσε "επί τάπητος", για να το πω έτσι, ζητήματα που άλλοτε απλώς τα διαισθάνονταν οι άνθρωποι, στην καλύτερη περίπτωση, και στη χειρότερη τα περιέβαλαν με πέπλα μυστικισμού, ενώ τώρα είναι επιλύσιμα. Δεν νομίζω πως το φαντασιακό του Κορνήλιου ακυρώνει το γεγονός ότι έχει όντως υπάρξει πρόοδος– εκτός αν αναγάγουμε τα πάντα στο φαντασιακό, διαλύοντας έτσι όλα τα φαινόμενα σε ζητήματα πεποίθησης, πράγμα, που πολύ απέχει από αυτό το οποίο έχει την πρόθεση να κάνει, όπως πιστεύω. Στο βιβλίο, *Η Οικολογία της Ελευθερίας*, αναφέρθηκα σε δύο αντικρουόμενες "κληρονομιές", την "κληρονομιά της κυριαρχίας" και την "κληρονομιά της ελευθερίας", και έστρεψα τη μία ενάντια στην άλλη, εν μέρει για να παραμερίσω οποιουσδήποτε μύθους πως τάχα η ιστορία υπήρξε απλώς και μόνο μια "μεγάλη αφήγηση" της προόδου.

Όχι – δεν υπάρχει απαρέγκλιτη, προκαθορισμένη πρόοδος στην κοινωνική εξέλιξη, αλλά θα αντιτασσόμουν προς οποιοδήποτε σώμα οικολογικών ιδεών που αρνείται ρητά πως υπήρξε πρόοδος, ή ισχυρίζεται πως η ευτυχισμένη ανθρωπότητα της Πλειστοκαίνου δεν ήταν αναγκασμένη να επιλύσει σοβαρότατα ζητήματα, που μας απασχολούν και σήμερα. Παρ' όλα όσα αντλούν πολλοί οικο-μυστικιστές, από το βιβλίο του Marshal Shahlin, *Stone Age Economics*, οι λαοί δίχως γραφή μπορεί μεν να ζούσαν σε αφθονία, σε σχέση με τις ανάγκες τους, αλλά δεν είχαν τη μουσική του Μπετόβεν, την επιστήμη του Αϊνστάιν, τη ζωγραφική του Ντωμιέ, τα θεατρικά έργα του Σαίξπηρ, και την δυνάμει επίλυση των σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων που είναι ακόμα ανοιχτά στο διάλογο στη σημερινή οπισθοδρομική περίοδο. Είναι ανόητο να ακούω πως οι τότε άνθρωποι ήταν ευτυχισμένοι ή ικανοποιημένοι με τις πολύπλοκες, ενοποιημένες κουλτούρες τις οποίες είχαν αναπτύξει. Όμως, παρ' όλη τη φρίκη της ιστορίας, η άποψή μου για τις ανθρώπινες *δυνατότητες* δεν μπορεί να αναχθεί σε μία μικροανάλυση των πολιτιστικών "δικτύων" (όπως θα έλεγε ο Weber)· ούτε πάλι θα θεωρούσα αυτή την άποψη ως μέρος του δικού μου προσωπικού ή κοινωνικού φαντασιακού.

Προφανώς αυτά απαιτούν διεξοδική συζήτηση, που ξεπερνά την εμβέλεια μιας συνέντευξης. Αρκεί να πω ότι από τις Εγελιανές έννοιες της δυνατότητας και της ενεργού πραγμάτωσης έμαθα να εργάζομαι με βάση μια ευρύτερη θεώρηση της ιστορίας – σεβόμενος δεόντως και τη μικροαναλυτική θεώρηση – ξεκινώντας από το έλλογα εξ- αχθέν δέον παρά το ον. Χωρίς αυτό το κριτήριο, που βασίζεται στην εξαγωγή, δεν θα είχα κα-

νένα κριτήριο για να καθορίσω τι είναι το "αγαθό", το "αληθινό" και το "ελεύθερο", και θα βούλιαζα στον ηθικό και πολιτιστικό σχετικισμό. Δεν προτίθεμαι να αντιδράσω στη "μακροαντικειμενική"* διαλεκτική του Μαρξ, πηγαίνοντας στο άλλο άκρο, στη σχετικιστική "μικροαναλυτική" του θετικισμού.

* (Σ.τ.Μ.) Νεολογισμός του Μ. Μπούσκιν.

Κώστας Σταμάτης*

Ορθοπρακτικά Περιεχόμενα Κοινωνικής Αλληλεγγύης

Ι. Περιβαλλοντισμός ή οικοσοσιαλιστική αναδόμηση των σύγχρονων κοινωνιών;

Στο λυκόφως του 20ού αιώνα, η διεθνής σοσιαλδημοκρατική στρατηγική μοιάζει να παρακάμπτει το ζήτημα της δημοκρατικής μετάβασης σε οικολογικά προσανατολισμένο σοσιαλισμό. Πιθανότατα αποποιείται πλέον οποιαδήποτε ιδέα αληθινής υπέρβασης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Πέρα από τη χρονική και χωρική ποικιλία των παραλλαγών της, ήδη στο επίπεδο των θεωρητικών επεξεργασιών η παραίτηση αυτή δείχνει μάλλον σταθερή και πρόδηλη στην εποχή μας. Κατά μείζονα λόγο, όταν οι σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις διαδέχονται τις αντίπαλές τους, η διεύθυνση της κοινωνίας εκ μέρους τους στην καλύτερη περίπτωση επιφέρει συνήθως κάποιες βελτιώσεις στη λειτουργία του θεσμικού πλαισίου ή κάποια βραχύχρονη ανακούφιση στην εξασθενημένη αγοραστική δύναμη των μισθωτών, με αντίδοτα Κεϋνσιανής κοινωνικής πολιτικής.

Παραλλήλως η σοσιαλδημοκρατική πολιτική πρακτική φροντίζει να μειώσει κάποιες επιβλαβείς επιπτώσεις του υφισταμένου συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης στο περιβάλλον. Κατά τα λοιπά, όμως, καθόλου δεν αμφισβητεί τη λογική αυτού του συστήματος καθευατήν. Έτσι αφήνεται πρακτικά ανεξέλεγκτη η βασική τάση του συστήματος για συνεχή επέκταση της σφαίρας της οικονομικής ορθολογικότητας και για την αξιοποίηση διαρκώς μεγαλύτερων ποσοτήτων κεφαλαίου, συχνά με την επινόηση ψευδών αναγκών. Η σοσιαλδημοκρατική κυβερνητική πρακτική περιστρέφεται κατά κανόνα γύρω από μια λογιστική της ανακατανομής εισοδήματος και την ανάκτηση κάποιων ποσοτικών, μακροοικονομικών ισορροπιών, που έχουν διασαλευθεί στη διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης.

---

* Ο Κώστας Σταμάτης είναι αναπληρωτής καθηγητής φιλοσοφίας του δικαίου στο Νομικό Τμήμα του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και συγγραφέας των έργων: *Ο ελληνικός νομικός ιδεαλισμός στον Μεσοπόλεμο*, Σάκκουλας, 1984, *Κριτική της καθαρής θεωρίας του δικαίου στο παράδειγμα του θεμελιώδους κανόνα*, Σάκκουλας, 1986, *Ο νομικός Γιάννης Κορδάτος. Απόψεις φιλοσοφίας δικαίου και κράτους στο έργο του*, Οδυσσέας, 1989, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία του δικαίου. Ιστορικές καταβολές, ρεύματα και συστηματικά ζητήματα*, Σάκκουλας, 1991.

Ιδιαιτέρως εκπτωχευμένο εμφανίζεται το βελησνεκές των σοσιαλδημοκρατικών προγραμμάτων στον αστερισμό της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας. Σε αυτά αποβαίνει δυσδιάκριτη μια ειλικρινής προοπτική προστασίας των «κοινωνικά ασθενεστέρων» ή των θυμάτων που προκαλεί μαζικά η σαρωτική ανασυγκρότηση των αγοραίων κοινωνιών. Το κέντρο βάρους των προγραμμάτων και της κυβερνητικής τους πολιτικής εντοπίζεται κατά κανόνα στην ίδια πεπατημένη επιλογή[1]. Αυτή συνίσταται ουσιαστικά στη *διαχείριση του κράτους της βιομηχανικής κοινωνίας*, δίχως ιδιαίτερα ρηξικέλευθες παρεμβάσεις –έστω και εκ των άνω– είτε στη δομή των σχέσεων κοινωνικής παραγωγής είτε στη θεσμική τους επένδυση.

Είναι ίσως λιγότερο εκπληκτικό από όσο φαίνεται prima facie, ότι η σύγχρονη ευρωπαϊκή αριστερά, ως επί το πλείστον, συμμερίζεται μία αντίληψη κρατικής εξουσίας αρκετά συγγενική προς εκείνην του σταλινικού κρατισμού[2]. Δίχως την παραμικρή αμφιβολία, θα συντόμευε κανείς υπερβολικά την ιστορική αλήθεια, αν παρασιωπούσε τις τεράστιες διαφορές παιδείας, ιδεών, σκοποθεσιών και ύφους στην άσκηση της εξουσίας, που αναμφίβολα εγκλείονται στα δύο αυτά ιστορικά φαινόμενα. Ωστόσο κοινή στάθηκε και στις δύο περιπτώσεις *η απροθυμία τους για αληθινά ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις ή τομές*. Κοινή υπήρξε επίσης η αποφυγή σοβαρού προβληματισμού για δημοκρατική ενεργοποίηση των εργαζομένων μέσω θεσμών άμεσης αρθρώσεως των προσδοκιών, συμφερόντων ή απόψεών τους, ύστερα από ενδεχόμενη κατάληψη της εξουσίας από πολιτικό συνασπισμό δυνάμεων ουσιαστικής κοινωνικής μεταβολής. Άλλη αναλογία ανάμεσα στη σοσιαλδημοκρατική παράδοση και την ιδεολογία των καθεστώτων του τέως «υπαρκτού σοσιαλισμού» έγκειται στην *απεριόριστη εμπιστοσύνη στο παραγωγιστικό πρότυπο ιστορικής προόδου*. Την πίστη, με άλλα λόγια, ότι ο προέχων στόχος είναι η μεγιστοποίηση της κοινωνικής παραγωγής, οπότε το βασικό πρόβλημα εντοπίζεται πλέον στην κατανομή του κοινωνικού προϊόντος.

Εκλεκτικές ομοιότητες ανακύπτουν επίσης ως προς τη σύλληψη του κράτους, εκ μέρους των δύο ιστορικών ρευμάτων. Κεντρικό σημείο σ' αυτήν είναι η *–αξιωματικά γενομένη δεκτή– σχέση εξωτερικότητας των λαϊκών μαζών προς το κράτος ως ενσαρκωτή της ορθολογικότητας της κοινωνικής συνύπαρξης*. Στις πολιτικές δημοκρατίες της Δύσης οι κορυφές των πολυάριθμων τμημάτων της κρατικής μηχανής επανδρώνονται – κυριολεκτικά, δεδομένης της διακριτικής πλην εμφανούς απουσίας των γυναικών – από μέλη των βασικών πολιτικών ελίτ και κομμάτων. Αυτά εναλλάσσονται στη νομή της εξουσίας, κατά τη φορά των πολιτικών αγώνων και υπό την επήρεια των διακυμάνσεων οικονομικής ύφεσης ή ανόδου.

---

1. Θα ήταν άδικο πάντως να μη διακρίνει κανείς ορισμένες τιμητικές εξαιρέσεις, όπως λόγου χάριν το, *Μανιφέστο για μια νέα ευρωπαϊκή αριστερά*, του Peter Glotz (ελλ. μετ. εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1986).
2. Έτσι ο N. Poulantzas, *L' Etat, le Pouvoir, le Socialisme* (PUF, Paris, 1978), σ. 277 επ.

Όταν το πολιτικό εκκρεμές σημάνει την ώρα της αριστεράς, κατά κανόνα αναζητείται απλώς η πρόσφορη σύνθεση πεφωτισμένων και εξειδικευμένων στελεχών, που θα επωμισθούν τη διοίκηση των ίδιων (και συνήθως απαράλλακτων μηχανισμών) του κράτους, διευθύνοντας την κοινωνία πάντοτε εκ των άνω. Η διατήρηση ανέπαφου του θεσμικού χωρισμού ανάμεσα σε αντιπροσώπους και αντιπροσωπευομένους κατ' αρχήν διευκολύνει την παραμονή των δευτέρων σε καθεστώς ιδιότυπης πολιτικής κηδεμονίας και κοινωνικής ακινησίας. Συγχρόνως όμως επιτρέπει την ευχερέστερη πρόσδεση του πολιτικού παιγνιδιού στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων συμφερόντων, με ορισμένες απαραίτητες μετατοπίσεις ή αναγκαίους συμβιβασμούς.

Και όμως, σ' αυτή τη σκυθρωπή πραγματικότητα του παρόντος[3] *ό,τι υπάρχει δεν είναι κατ' ανάγκην και έλλογο.* Έργο ενός δημοκρατικού και οικολογικού σοσιαλισμού εξακολουθεί να είναι η προώθηση μιας έλλογης κανονιστικότητας. Αυτή θα απέβλεπε να διασφαλίσει και να προαγάγει αποφασιστικά την κοινωνική ζωή των ανδρών και γυναικών, νέων και ηλικιωμένων, αρτιμελών και μη, συμπολιτών και αλλοδαπών. Ως οργανωτικές βάσεις μιας καλύτερης κοινωνίας θα έπρεπε να αναδειχθούν η ελεύθερη κοινωνική συνεργασία και η δίκαιη ιδιοποίηση του κοινωνικού πλούτου, κατά το δυνατόν σε οικουμενική κλίμακα. Τα αιτήματα αυτά δεν είναι καθόλου ένας αυθαίρετος ή «ουτοπικός», δηλ. αθεμελίωτος, οραματισμός. Συνάπτονται αντίθετα actualité με τον *κοινωνικό* χαρακτήρα της εργασίας και την ανάγκη αναπαραγωγής της *συλλογικής* συνύπαρξης[4]. Η φιλοσοφική τους σύλληψη αφορμάται από τη διαλεκτική θεώρηση του ιστορικά συντελεσμένου μέχρι σήμερα, για να καταλήξει σ' αυτό που πρέπει να λάβει χώρα, με την τεκμηρίωση ανοικτών ιστορικών δυνατοτήτων. Εντοπίζει λοιπόν αντινομίες και ανυπόφορους κοινωνικούς χωρισμούς, συνηγορώντας υπέρ της άρσης τους[5].

---

3. Όπως ανατέμνεται από τον Κων. Τσουκαλά, ιδίως στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του, *Είδωλα πολιτισμού. Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία* (Θεμέλιο, Αθήνα, 1991), σ. 520-595.
4. Η αιτιολόγηση δυνατοτήτων του ορθού πολιτικού πράττειν, ιστορικά προσδιορισμένων, *μεθοδολογικά* είναι εφικτή, σε τελευταία ανάλυση, μονάχα με αναφορά στα κεφαλαιώδη γνωρίσματα της δομής των σύγχρονων κοινωνιών. *Όσο για την τεκμηρίωση του περιεχομένου* των πρακτικών αιτημάτων η σύλληψή τους δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη ή αδιάφορη, αλλά «μεροληπτεί» υπέρ των κοινωνικά αδυνάτων. Αρκεί μόνον αυτή η αξιολογική μεροληπτικότητα να μην προσβάλλει την προσωπική και πολιτική αυτονομία των άλλων. Για την προκύπτουσα φιλοσοφική θεμελίωση ενός μη υπερβατικού ορθολογισμού και δη κατά έλλογα περιεχόμενα, βλ. τη συμβολή του Κοσμά Ψυχοπαίδη, *«Φορμαλισμός, ιστορισμός και δεσμευτικότητα της πολιτικής πράξης»*, *τιμ. τόμος «Μνήμη Σάκη Καράγιωργα»* (Αθήνα, 1988), σ. 361-398. Του ίδιου, «Η υλιστική θεωρία *της "δίκαιης" ιδιοποίησης»*, στο συλλογικό τόμο, *Μελέτες για μια κριτική θεώρηση του δικαίου* (εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1985), σ. 127-135.
5. Παρά τη βαρύτητα της Εγελιανής κληρονομιάς στην κριτική κοινωνική φιλοσοφία, η διαμεσολάβηση του ιστορικά υπάρχοντος με τα αιτήματα της υπέρβασής του θεματοποιείται επιτυχέστερα με «ρυθμιστικές ιδέες» Καντιανού τύπου και όχι με διαλεκτικοφανή τριαδικά σχήματα Εγελιανής υφής. Περί αυτού πάλι ο Κ. Ψυχοπαίδης, στο ίδιο, σ. 378.

Ιστορικά και αξιολογικά τα ανωτέρω αιτήματα θεμελιώνονται στην ανάγκη ξεπεράσματος της *ακρογωνιαίας αντίφασης* του κεφαλαιοκρατικού καταμερισμού εργασίας. Σ' αυτό εκδιπλώνεται μια υπερατομική, διυποκειμενική συνέργια στις διαδικασίες της αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής. Παρ' όλα αυτά, κατοχυρώνεται συγχρόνως μια αυστηρώς ιδιωτική, εξατομικευμένη πρόσβαση στα αποτελέσματα εκείνης. Γι' αυτό το λόγο, ακόμη και στις αποκαλούμενες «υστεροβιομηχανικές» χώρες, οι ιδέες του χειραφετητικού κοινωνισμού διατηρούνται στο ακέραιο. Εξειδικεύονται δε πάντοτε σε αιτήματα άρσης των θεσμικών χωρισμών μεταξύ οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, ανάμεσα σε άμεσους παραγωγούς και επικαρπωτές του προϊόντος της εργασίας εκείνων, ανάμεσα σε εξουσιαζομένους- αντιπροσωπευομένους και εξουσιαστές-αντιπροσώπους.

Οι ιδέες αυτές εξυπονοούν επίσης την αναγνώριση του θεμιτού χαρακτήρα όλων των πραγματικών αναγκών των ανθρώπων. Από αυτές τις ανάγκες αποκλείονται κατ' εξοχήν όσες τυχόν «ανάγκες» προϋποθέτουν την καταπίεση ή εκμετάλλευση των άλλων, σαν να ήσαν αυτοί απλά «μέσα» προς ικανοποίηση αλλότριων σκοπών (κατά την Καντιανή έννοια)[6]. Έτσι δίνεται δικαιωματικά προτεραιότητα στις ανάγκες όλων, σε σχέση αλληλεγγύης μεταξύ τους, και όχι στην ιδιοτελή «ανάγκη» κέρδους και γοήτρου μιας μικρής προνομιούχου μειοψηφίας.

Εκτός των ανωτέρω, αν προσμετρηθούν σοβαρά τα γιγάντια προβλήματα διαβίωσης και επιβίωσης της ανθρωπότητας στον μέχρι σήμερα φιλόξενο οίκο της πάνω στην υδρόγειο, τότε η αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης προβάλλει περισσότερο επιτακτικά παρά ποτέ, μαζί με την εμπεριεχόμενη σ' αυτήν αξίωση πραγμάτωσής της. *Η συνειδητή και αλληλέγγυα διάπλαση της κοινωνικής συνύπαρξης συμπεριλαμβάνει πλέον την εξασφάλιση της κοινωνικής ύπαρξης σε πλανητική κλίμακα, όπως επίσης την αποφυγή πολεμικών εξοπλισμών και συρράξεων και την αποφασιστική προστασία της φύσης.* Αναγκαία συνεπαγωγή της αρχής αυτής είναι φυσικά και η αλληλεγγύη των τωρινών με τις μέλλουσες γενιές. Πράγμα που με τη σειρά του, επιβάλλει μορφές αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης, που θα έπαυαν να πριονίζουν το κλαδί πάνω στο οποίο εναποτίθεται το μέλλον των επερχόμενων γενεών.

Στο κατώφλι του 21ου αιώνα αποτελεί ζωτικότατο καθήκον η προαγωγή μιας οικολογικής ηθικής, με παναθρώπινη προοπτική. Η ριζοσπαστικότητα του ζητούμενου οικολογικού ήθους υπαγορεύεται από την αδηφάγο, καταστροφική ροπή του διεθνοποιημένου σήμερα εμπορευματικού συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης. Κατ' ανάγκη λοιπόν διασταυρώνεται με τη χυμώδη ριζοσπαστικότητα της κοινωνικής κριτικής που εμπνέεται από το πρακτικό ενδιαφέρον για υπέρβαση της κεφαλαιοκρατικής οργάνωσης της κοινωνικής παραγωγής[7]. Κοινός παρονομαστής είναι το μέλημα να παύσει η ολέθρια αντίφαση

---

6. Βλ. A. Heller, F. Feher, *Marxisme et démocratia* (Maspero, Paris, 1981), σ. 227, 243-263, 280.
7. Βλ. μεταξύ πολλών άλλων Ted Benton, «The Malthusian Challenge: Ecology, Natural Limits and Human Emancipation», in: P. Osborne (ed.), *Sosialism and the Limits or Liberalism*

ανάμεσα στην εμπορευματική λογική του «πάντα περισσότερο» και στις πεπερασμένες δυνατότητες του πλανήτη. Η παγκοσμιότητα του θεμιτού και αθέμιτου –(λαθρεμπόριο όπλων, εμπόριο ναρκωτικών ή μελών του ανθρώπινου σώματος κ.λπ.)– καπιταλισμού τίκτει καθημερινά κινδύνους οικολογικών καταστροφών, με επίσης παγκόσμια εμβέλεια. Η συνειδητοποίησή τους καθιστά με τρόπο τραγικό τους ανθρώπους συμπολίτες της πατρίδας Γης. Η ιδιότητα του πολίτη προσκτάται έτσι μία διάσταση οικολογική από την άποψη του περιεχομένου της και πλανητική από την άποψη της ευρύτητάς της.

Η πολιτική και δικαιϊκή παράμετρος των προεκτιθέμενων αιτημάτων είναι ευδιάκριτη. Ωστόσο η υλοποίησή τους ατυχώς δεν είναι άμεσα επιτεύξιμη ιστορικά, μολονότι είναι άμεσα επιθυμητή και αναγκαία. Απαιτείται συνεπώς ένας ευλύγιστος, σχετικά ιεραρχημένος και οπωσδήποτε διαφοροποιημένος προσδιορισμός προτεραιοτήτων, *ανάλογα με το ιστορικό βεληνεκές και το εφικτό καθεμιάς*. Κατ' αρχήν χρειάζεται η θέσμιση τρόπων που παρακωλύουν τη χωριστική λειτουργία των θεσμών που ισχύουν ακόμη. Επίσης η θέση σε ισχύ θεσμών που ενισχύουν τις αμυντικές εξασφαλίσεις υπέρ των πολιτών. Από οικολογική άποψη εξ άλλου απαιτείται η άμεση λήψη μέτρων αμυντικού χαρακτήρα για την αντιμετώπιση οξυμένων οικολογικών προβλημάτων.

Προφανώς τέτοιοι θεσμοί και ανάλογα μέτρα είναι ατελέστεροι κατά το ποιόν τους σε σχέση με το πολύ πλουσιότερο περιεχόμενο απώτερων χειραφετητικών στόχων. Όταν όμως απειλείται ο βαθμός κοινωνικής ασφάλειας και πολιτικής ελευθερίας, που ενδεχομένως έχει κατακτηθεί, όταν επίσης διαγράφεται ορατός ο κίνδυνος οικολογικής κατάρρευσης του πλανήτη, τότε επιβάλλεται να ενεργοποιηθούν κατάλληλα αναχώματα άμυνας. Αυτός είναι ο λόγος που επιτρέπει σε κάποιον να υπερμάχεται, υπό τις παρούσες συνθήκες, τη διατήρηση ενός πραγματικού εθνικού συστήματος υγείας ή να υποστηρίζει μια δίκαιη αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος, δίχως εντούτοις να απεμπολεί τις απώτερες στοχεύσεις της κοινωνιστικής του προοπτικής. Για τον ίδιο λόγο μπορεί κανείς να συνηγορεί σήμερα υπέρ της ίδρυσης ενός παγκόσμιου ταμείου για τη χρηματοδότηση προγραμμάτων απορρύπανσης, ιδίως των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, χωρίς να αποχωρίζεται τον ευρύτερο στόχο της οικολογικής σωτηρίας της υφηλίου.

Κάτω από ευνοϊκότερους ιστορικούς όρους πάλι, αξιώνεται δικαιολογημένα η πραγματοποίηση δραστικότερων θεσμών και ρήξεων, που έρχονται εγγύτερα στους στόχους ενός ουμανιστικού, ελευθεριακού και οικολογικού σοσιαλισμού. Σε κάθε περίσταση, πάντως, χρειάζεται κάποια προτεραιότητα μεταξύ άμεσων και μακροπρόθεσμων στόχων, αντί-

---

(Verso, London, 1991), σ. 241-269. Στον ίδιο τόμο, Kate Soper, «Greening Prometheus: Marxism and Ecology», σ. 271-293, Lusiana Castellina, «Γιατί το "κόκκινο" πρέπει να γίνει "πράσινο"», στη συλλογή άρθρων με γενικό τίτλο: *Ο σοσιαλισμός στο κατώφλι του εικοστού πρώτου αιώνα* (Ελλ. μετ. εκδ. Κάλβος, Αθήνα, 1989), σ. 71-90. Πρβλ. το συλλογικό έργο των Pierre Juquin et al: *Το Μανιφέστο των Οικοσοσιαλιστών, Η Πράσινη εναλλακτική πρόταση για την Ευρώπη* (ελλ. μετ. εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1991), ιδίως σ. 29-31.

στοιχη με την εκτίμηση των εκάστοτε διανοιγόμενων προϋποθέσεων υλοποίησής τους. Ο στοχασμός αυτός υφίσταται *μια σχέση έντασης μεταξύ του υπάρχοντος, του ιστορικά εφικτού και βεβαίως του επιθυμητού στην ιστορική δυναμική*[8]. Οι κοινωνιστικές ιδέες συνδέονται έτσι διαλεκτικά με αιτήματα ενδιάμεσων θεσμοθετήσεων hic et nunc, προς το συμφέρον να αρθούν τα προσκόμματα της κοινωνικής ελευθερίας, καθώς και οι εστίες των οικολογικών ανισορροπιών.

Εννοείται φυσικά, από την άλλη πλευρά, ότι η εκτύλιξη των κοινωνικών συγκρούσεων και του διεθνούς ανταγωνισμού δεν ελαύνεται από μια υπερέχουσα ιστορική τελεολογία ούτε εφελκύεται από μια έτοιμη και δήθεν σιδερένια νομοτέλεια. Στην πορεία της δεν είναι καθόλου εγγυημένο ότι θα προκύψουν οπωσδήποτε καλύτερες ρυθμίσεις ή νέες κατακτήσεις, ιδίως σήμερα εξ αιτίας των δυσεπίλυτων οικουμενικών προβλημάτων της ανθρωπότητας, που έχουν επισωρευθεί με τρόπο εκρηκτικό. *Ωστόσο οι αξίες της κοινωνικής χειραφέτησης αξιολογικά αντέχουν, ακόμη και αν η πραγματική πολιτική – του επικρατούντος σήμερα νεοφιλελευθερισμού – τις αντιμάχεται*[9]. Αποτελούν ύψιστες ρυθμιστικές ιδέες του πολιτικού πράττειν, που διατηρούνται στον ιστορικό ορίζοντα, ενόσω διαιωνίζονται οι εκμεταλλευτικές και αλλοτριωτικές σχέσεις, οι οποίες υποβιβάζουν τους ανθρώπους σε όντα καταπιεσμένα και καταφρονεμένα. Ολοένα περισσότερο επαληθεύεται ιστορικά η πικρόχολη διάγνωση του νεαρού Μαρξ, εδώ και ενάμιση αιώνα, ότι στην εμπορευματική κοινωνία η υποτίμηση του κόσμου των πραγμάτων βαίνει αντιστρόφως ανάλογα προς την αυξανόμενη αξία του κόσμου των πραγμάτων[10].

Αντιστοίχως παραμένει ιστορικά έγκυρη η κατηγορική προσταγή της εξάλειψης των απάνθρωπων κοινωνικών σχέσεων[11], ακόμη και σε μια εποχή εχθρική *προς το Λόγο*, όπως αυτή που ορισμένοι αποκαλούν, με καταφατική μάλιστα διάθεση, «μεταμοντέρνα κατάσταση». Όχι λιγότερο ζωντανή παραμένει η ανάγκη να εξειδικεύονται ιστορικά οι κοινωνιστικές αρχές σε εκάστοτε διαφορετικούς τύπους διαβάθμισης. Το πρακτέο επικαθορίζεται πάντοτε σ' ένα ανοικτό πεδίο επιλογών, ανάλογα με την πολιτισμική πρόοδο, την κοινωνική ανάπτυξη, την πολιτική συνείδηση και δυναμική. Όπως και να έχει το πράγμα, η σχέση του έλλογου προς το ιστορικό δεν μπορεί να θεωρείται οργανική, κατά

---

8. Ο. Κ. Ψυχοπαίδης ομιλεί γι' αυτό για την «αρχή της μεταβατικότητας της πολιτικής θεωρίας και πράξης». *«Φορμαλισμός, ιστορισμός και δεσμευτικότητα της πολιτικής πράξης»*, ο.π., σ. 381. Ο ίδιος υποστηρίζει βάσιμα ότι η ορθοπρακτική ιδέα του κοινωνικού μετασχηματισμού δεν υπαγορεύει κατ'ευθείαν το πρακτέο. Χρειάζεται συνεπώς η επεξεργασία «τύπων του πρακτικού λόγου», διεπόμενων από πολυείδεια ως προς την έμπρακτη πραγμάτωση της χειραφετητικής προοπτικής.
9. Κ. Ψυχοπαίδη, ibid, σ. 385.
10. Κ. Μαρξ, *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*, 1844 (ελλ. μετ. εκδ. Γλάρος, Αθήνα, 1975), σ. 92.
11. Διατυπωμένη εδώ και 150 χρόνια, από τον νεαρό Μαρξ, «Συμβολή στην κριτική της Εγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου. Εισαγωγή», περιέχεται στην ελληνική έκδοση: Κ. Μαρξ, *Το Εβραϊκό Ζήτημα* (εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1978), σ. 131.

μια Εγελιανή έννοια. Η διαπλοκή τους είναι αντίθετα, περισσότερο ή λιγότερο, ατελής, σκολιά και τεθλασμένη.

ΙΙ. Προς μία πολιτική οικονομία της Φύσης

Κατά τι διαχωρίζονται οι θέσεις αυτές από μια στρατηγική απλής διαχείρισης της πολλαπλής κρίσης των σύγχρονων κοινωνιών; Το κομβικό σημείο έγκειται στην έκταση και το βάθος των επιδιωκόμενων μετασχηματισμών τόσο στις υφιστάμενες κοινωνικές διαρθρώσεις όσο και στη θεσμική τους ραχοκοκκαλιά. Στο σημείο αυτό σκόπιμη είναι η ακόλουθη διασαφήνιση. Στην παρούσα ιστορική συγκυρία, στην Ευρώπη και αλλού, οπωσδήποτε δεν διαγράφεται η πιθανότητα άμεσης επίτευξης παρόμοιων ριζοσπαστικών στόχων. *Ωστόσο* οι ρυθμιστικές ιδέες της κοινωνικής απελευθέρωσης διατηρούνται άσβεστες, ακριβώς διότι αρνούνται την *υπαρκτή* εκμετάλλευση και καθημερινή αλλοτρίωση της κεφαλαιοκρατικής οργάνωσης της κοινωνικής ζωής, όσες αναδιαρθρώσεις κι αν επιτευχθούν σ' αυτήν.

Κατά συνέπεια *εξακολουθεί να είναι επίκαιρος ένας στοχασμός της σύγχρονης ιστορικότητας με πρακτικό ενδιαφέρον την επανένωση της ελευθερίας με την κοινωνικότητα*, σε συνθήκες οικολογικά φιλικές για το ανθρώπινο γένος. Το ρηξικέλευθο αυτό αίτημα καταδικάζεται σε εκκρεμότητα, μέχρις ότου συντρέξουν πρόσφοροι ιστορικοί όροι για την έμπρακτη υλοποίησή του. Η έλλογη προβληματική που το συνοδεύει δεν είναι καθόλου υπερβατική, αλλά αρτιώνεται ιστορικά. Εντούτοις, εφόσον διατηρείται θεμελιωδώς ο ίδιος ιστορικός ορίζοντας, αυτός της εμπορευματικής κοινωνικής ανάπτυξης η έλλογη κοινωνική κριτική αντέχει σε επί μέρους μεταβολές των ιστορικών συγκυριών.

Πώς γίνεται τούτο; Γίνεται, διότι το αξιακό πλαίσιο της έλλογης κοινωνικής κριτικής υπερέχει έναντι εκείνου του οικονομικού λιμπεραλισμού. Και υπερέχει αξιολογικά, ακριβώς διότι διερμηνεύει την ιστορική ανάγκη να υπερκερασθεί η κινητήρια αντικοινωνική αντίθεση ανάμεσα στην εξατομικευμένη, εγωιστική ιδιοποίηση – προ πάντων υπέρ μιας κοινωνικής μειοψηφίας – και στη συλλογική διαμόρφωση της κοινωνικής συνύπαρξης. Η ατομιστική προσέγγιση αντίθετα του φιλελευθερισμού, ως επί το πλείστον, τάσσεται με το εγωιστικό πράττειν ατόμων, ως ανεξάρτητων υποκειμένων οικονομικής δράσης, τα οποία ανταγωνίζονται στην αγορά με κερδώα πρόθεση και νοοτροπία. Ταυτόχρονα όμως η φιλελεύθερη σκέψη, κατά κανόνα, αποσχετίζει τα «ατομικά» συμφέροντα των προσώπων από τις απρόσωπες κοινωνικές βάσεις της συστάσεώς τους.

Αυτό επομένως που ο οικονομικός λιμπεραλισμός αποσιωπά είναι ότι η εξατομίκευση του κοινωνικού σώματος δεν είναι μια ανθρωπολογική υπεριστορική σταθερά. Είναι αντίθετα εξηγήσιμη μόνο βάσει ενός στοχασμού σχετικά με τους ιστορικούς όρους της διαπλάσεως και αναπαραγωγής των αστικών κοινωνιών. Οι κοινωνίες αυτές συγκροτούνται βασικά από την υπερατομική κίνηση του κεφαλαιοκρατικού καταμερισμού εργασίας, των σχέσεων εξουσίας, παραγωγής και ανταλλαγής. Ακριβώς για το λόγο αυτόν οι

κοινωνιστικές ιδέες υπερασπίζονται ορθοπρακτικά αιτήματα θεμελιώσιμα στη *διυποκειμενικότητα* της κοινωνικής διαμόρφωσης της ζωής όλων[12], ακόμη και όσων ασπάζονται αξίες κτητικού ατομικισμού.

Στο λυκαυγές του έτους 2000 το χειραφετητικό όραμα ενός οικολογικά προσανατολισμένου σοσιαλισμού είναι απείρως ευφορότερο από μία οικονομιστική αντίληψη για την ιστορική πρόοδο. Το πέρασμα των μέσων παραγωγής στον εκ των άνω, έλεγχο ενός κράτους-διαχειριστή, εν ονόματι των εργαζομένων, δεν είναι αίτημα «σοσιαλιστικό»[13]. Αν έτσι συμβεί το πράγμα, τότε στο βάθος της κοινωνικής μεταβολής – ανεξάρτητα από τυχόν αγνά κίνητρα των δρώντων – ελλοχεύει εκ νέου η επικράτηση κρατικού καπιταλισμού, όπως έγινε νωρίς στην τέως Σοβιετική Ένωση. Τότε θα πρόκειται και πάλι για πολιτική ενίσχυσης κεφαλαιοκρατικών δομών, ουσιαστικά με διαφορετικό πρόσημο απλώς, με ιδεολογική αντιστοιχία την παντοδυναμία δήθεν της πολιτικής βούλησης και όσων την προσωποποιούν.

Δεν μπορεί να θεωρείται λυσιτελής πλέον η απλή αλλαγή του φορέα κοινωνικής ιδιοκτησίας. Σε μία απώτερη ιστορική στόχευση προσαπαιτείται η «θετική» κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω στα μέσα παραγωγής της κοινωνικής υπόστασης των ανθρώπων. Αυτή όμως δεν ισοδυναμεί διόλου με την κατάλυση συλλήβδην των εμπράγματων δικαιωμάτων κυριότητας. Αντίθετα εξασφαλίζει σε όλα τα μέλη της κοινωνίας τον έλεγχο και τη διαχείριση των πόρων και των παραγωγικών δυνάμεών της, καθώς και την πρόσβαση όλων στους καρπούς της παραγωγικής διαδικασίας. Πρόκειται επομένως για σύστημα συλλογικής ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου, στην παραγωγή του οποίου συμμετέχουν όλοι ισότιμα, άσχετα βέβαια αν η συμβολή καθενός σπάνια είναι «ίση» ποιοτικά και ποσοτικά με εκείνη των άλλων[14].

---

12. Βλ. Κ. Ψυχοπαίδη, ο.π., σ. 383 επ.
13. Έχουν παρέλθει ήδη εκατό χρόνια από τότε που ο Engels, σε σημείωσή του στο σχέδιο κριτικής του Προγράμματος της Erfurt (1891), αντέταξε σθεναρά, απέναντι στους οπαδούς του Lessale, ότι: «αυτό που εννοείται με τον όρο «κρατικός σοσιαλισμός» είναι (scil, απλώς) ένα σύστημα που τοποθετεί το κράτος στη θέση του ιδιώτη επιχειρηματία και έτσι συγκεντρώνει ταυτόχρονα την εξουσία της οικονομικής εκμετάλλευσης και την εξουσία της πολιτικής καταπίεσης», *Marx-Engels, Werke*, τομ. 22, σ. 232. Ο ίδιος έκρινε δικαιολογημένα ως σαθρή τη γνώμη, ότι κάθε κρατικοποίηση φέρει χαρακτήρα «σοσιαλιστικό» (ibid, σ. 259). Στην παράδοση του κρατικού σοσιαλισμού εμφιλοχωρεί μία *«αρνητική» αντίληψη κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας*, με την έννοια της υποκατάστασης του κράτους στη θέση ιδιωτικών φορέων της κυριότητας στις σχέσεις κοινωνικής παραγωγής. Συνάμα το κράτος αναλαμβάνει αφ' υψηλού να διαθέτει το σύνολο των κοινωνικών πόρων και των παραγόμενων αγαθών. Με άλλα λόγια, επωμίζεται συγκεντρωτικά το έργο να διαχειρίζεται την κοινωνική ιδιοκτησία ως κρατική υπόθεση. Τουναντίον σε μια πραγματικά σοσιαλιστική προοπτική το έργο τούτο θα απέβαινε υπόθεση μιας αυτοκυβερνώμενης κοινωνίας παραγωγών, που θα διεκπεραίωναν άμεσα και υπεύθυνα τα ζητήματα που τους/τις αφορούν.
14. Βλ. A. Heller, ό.π. (σημ. 6), σ. 233 επ.

Η διαχείριση της κοινωνίας από όλους από κοινού, με απλό και διάφανο τρόπο, εξακολουθεί να αποτελεί απαρέγκλιτο στόχο. Πλην, όμως, δεν τίθεται πλέον με τους ίδιους όρους σε σύγκριση με τον 19ο αιώνα. Κολοσσιαίες διεργασίες διαφοροποίησης του κοινωνικού σώματος έχουν υπερβεί αμετάκλητα τις παραδοσιακές δομές των πρώιμων αστικών κοινωνιών[15]. Στην καμπή του 20ού αιώνα συντείνουν σε κοινωνικές κρυσταλλώσεις απείρως πιο σύνθετες και περίπλοκες, που λειτουργούν με οικουμενικά δίκτυα επικοινωνίας. Ο επαναστατικός ρομαντισμός του προηγούμενου αιώνα μπορούσε ακόμη να συλλαμβάνει ως συγκεκριμένη ιστορική ουτοπία την ίδεα μιας οργανικής ενότητας των ανθρώπων, σε πλαίσια κοινοτικής συνύπαρξης, μικρής τοπικής κλίμακας.

Στο μεταξύ έλαβε χώρα η διεθνοποίηση της δομής κεφαλαιϊκής συσσώρευσης και η γενίκευση της εμπορευματικής μορφής, τάσεις που η Μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας είχε διαβλέψει με οξυδέρκεια. Μια οικολογική αναδόμηση της δομής αυτής θα όφειλε με τη σειρά της να αναπτυχθεί σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό αλλά και υπερεθνικό επίπεδο. Στον ευρωπαϊκό χώρο, λόγου χάριν, θα ήταν νοητό ένα οριζόντιο πλέγμα σχέσεων αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε περιοχές που θα επιδίωκαν ενεργητικά την αυτοδύναμη ανάπτυξή τους, οργανωμένες σε πανευρωπαϊκή βάση και σε σχήμα συνομοσπονδιακό. Στο υποθετικό πρότυπο μιας Ευρώπης των λαών η δημοκρατία θα μπορούσε να ασκηθεί ως ενεργός σύμπραξη των πολιτών στις οικονομικές, πολιτικές και λοιπές αποφάσεις που τους/τις αφορούν.

Η δραστική ανακατανομή κοινωνικά ωφέλιμης εργασίας και συνάμα η ελάττωση του εργάσιμου χρόνου συνιστά απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση για οικονομική αυτοδιαχείριση και πολιτική αυτοδιοίκηση. Εν πρώτοις θα προσέφερε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, πράγμα που θα συνήγειρε ανθρώπους μέχρι σήμερα κοινωνικά αποβεβλημένους. Επιπροσθέτως, όμως, κάτι ακόμη σημαντικότερο, θα παρεχόταν πρακτικά η άνεση χρόνου στους πολίτες-παραγωγούς, προκειμένου είτε να διαχειρίζονται δημοκρατικά τις κοινές υποθέσεις τους[16] είτε να αναπτύσσουν την προσωπικότητά τους.

Σ' ένα τέτοιο σύστημα εικάζεται ότι η υποκειμενικότητα καθενός θα μπορούσε να καλλιεργηθεί με περιεχόμενα ζωής πολύ ευγενέστερα και πλουσιότερα από ό,τι στις παρούσες κοινωνίες. Στο πλαίσιό του η ανταγωνιστική συνάντηση ανεξάρτητων ιδιωτικών συμφερόντων, και η αγοραία κοινωνικοποίηση των ανθρώπων θα υποσκελίζονταν από μία συνεργατική εναρμόνιση συμφερόντων, στάσεων ζωής και προσδοκιών, που θα διατηρούσαν του λοιπού τη διαφορετικότητα και αυτονομία τους. Έτσι η ελεύθερη ανάπτυξη

---

15. Ότι οι διεργασίες αυτές σε μεγάλο βαθμό δεν είναι ιστορικά αντιστρέψιμες τονίζει, ακολουθώντας εν γένει τον Habermas, ο Al. Wellmer, *Λόγος, Ουτοπία και η Διαλεκτική του Διαφωτισμού* (ελλ. μετ. εκδ. Έρασμος, Αθήνα, 1989), σ. 42 επ.
16. Βλ. Er. Mandel, «Η παρούσα κατάσταση και το μέλλον του σοσιαλισμού», Επιθ. *Ο σοσιαλισμός του μέλλοντος*, αρ. 1 (Αθήνα, 1991), σ. 79.

καθενός θα αποτελούσε προϋπόθεση και όχι πια φραγμό στην ελεύθερη αυτοπραγμάτωση των άλλων[17].

Ο παραμερισμός του συστήματος της μισθωτής εργασίας από την αυτοδιαχειριζόμενη κοινωνική ιδιοκτησία των πολιτών δε θα μπορούσε φυσικά να υλοποιηθεί μονομιάς και μάλιστα σ' όλη την έκταση της κοινωνικής παραγωγής[18]. Στην αρμοδιότητα της κοινωνίας μπορούν και πρέπει να υπαχθούν σύντομα παραγωγικοί τομείς ζωτικής σημασίας για την ικανοποίηση των αληθινών ανθρώπινων αναγκών. Για τους υπόλοιπους τομείς αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί αργότερα. Μέχρι τότε, όμως, θα μπορούσαν να επιβληθούν ουσιαστικοί περιορισμοί της εργοδοτικής ισχύος, όπως εργοστασιακά συμβούλια, μείωση του εργάσιμου χρόνου, δραστικά μέτρα απορρύπανσης κ.ο.κ.

Η αποδέσμευση της κοινωνικής παραγωγής από τον ορίζοντα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, αν ποτέ επιτευχθεί, θα είναι μια πολυσύνθετη ιστορική διαδικασία. Αυτή πάλι δε θα μπορούσε να ολοκληρωθεί παρά μόνον αν γενικευόταν σε παγκόσμια κλίμακα. Ενόσω τούτο δεν επιτυγχάνεται, η εσπευσμένη κατάργηση της αγοράς κατά τόπους θα προκαλούσε τον κίνδυνο να σταματήσει η παραγωγή, ιδίως η βιομηχανική. Ως αντίτιμό της, κατά πάσα πιθανότητα, θα επερχόταν τότε εκτεταμένη ανέχεια και εν γένει μια τεράστια οπισθοδρόμηση, που θα απειλούσε να ανατινάξει το ίδιο το εγχείρημα της κοινωνικής ανάπλασης. Η ύπαρξη αγοράς δεν είναι ασυμβίβαστη ούτε με τον κοινωνικό της προγραμματισμό και έλεγχο ,ούτε πολύ λιγότερο με συνυπάρχουσες μορφές ιδιοκτησίας (ιδιωτική, συνεταιριστική, δημοτική, δημόσια). Ιστορικά δεν είναι ανέφικτος ένας συλλογικός έλεγχος της προσφοράς και ζήτησης, δίχως να καταργείται ο ανταγωνισμός μεταξύ επιχειρήσεων και εν γένει η ορθολογική οικονομική συμπεριφορά.

Αυτό που κυρίως αξιώνεται ωστόσο από το οικοσοσιαλιστικό πρόταγμα είναι μια *συνολική μεταρρύθμιση στην ίδια τη δομή και τη συνείδηση της καθημερινότητας*[19]. Η χειραφετητική οπτική του δεν εξαντλείται στην αποτίναξη της «αναγκαιότητας» που επιβάλλεται ετερόνομα στους εργαζομένους από τον αμείλικτο κεφαλαιοκρατικό καταμερισμό εργασίας, αλλ' επεκτείνεται πολύ πέρα από τη σφαίρα της άμεσης παραγωγής. *Αγκαλιάζει το σύνολο των αλλοτριωμένων σχέσεων, μέσα στις οποίες διαχέεται και αλλοιώνεται η αν-*

---

17. Το κείμενό μου αφήνει σκοπίμως έξω από τα θεματικά του όρια πολιτικά ζητήματα σχετικά με μετασχηματισμό της κρατικής εξουσίας, στην προοπτική δημοκρατικής κοινωνικής μεταβολής.
18. Χρήσιμες παραμένουν οι προσεκτικές εκτιμήσεις του K. Kautsky, «Καπιταλισμός και σοσιαλισμός». *Επιστημονική σκέψη,* Αθήνα, αρ. 49, σ. 47-52, μετάφραση του αρχικού κεφαλαίου από το βιβλίο του: *Georgien. Eine sozialdemokratische Bauernrepublik* (Wien, 1921). Ότι η παρακμή των εμπορευματικών σχέσεων δεν θα ήταν η απαρχή αλλά μονάχα το αποτέλεσμα μιας μακρόπνοης ιστορικής διαδικασίας κατά την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, βλ. Γιώργου Σταμάτη, *Σχέδιο και αγορά στις σοσιαλιστικές οικονομίες* (εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1988), σ. 59-90, 95-100.
19. Βλ. A. Heller, ο.π., σ. 233, επ.

θρώπινη υπόσταση. Η κοινωνική απελευθέρωση επιζητεί ταυτόχρονα τον περιορισμό της σφαίρας μέσα στην οποία δρα η οικονομική ορθολογικότητα, αλλά και διεύρυνση της σφαίρας της βιωμένης κοινωνικότητας, χάριν της καλλιέργειας πολιτισμικών δραστηριοτήτων πέραν ποσοτικών κριτηρίων. Η οικονομική ορθολογικότητα θα εξακολουθεί να αξιώνει τη μεγαλύτερη δυνατή αποδοτικότητα για κάθε μονάδα εργασίας, άρα την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Περιττό, όμως, να υπογραμμισθεί ότι κριτήρια οικονομικής αποτελεσματικότητας δεν επιτρέπεται να εφαρμόζονται αυτούσια στο πεδίο των ανταλλαγών των ανθρώπων με τη φύση.

Η πρωταρχική κοινωνική αντίφαση και ταυτόχρονα πηγή αλλοτρίωσης εξακολουθεί να ριζοβολεί και στις «υστεροβιομηχανικές» κοινωνίες στην αποξένωση των ανθρώπων – εργαζομένων και ανέργων– από τα μέσα της κοινωνικής τους αναπαραγωγής. Ειδικά για τους εργαζόμενους η αποξένωση αυτή αφορά επιπρόσθετα και στην ίδια την αδιάφορη γι' αυτούς παραγωγική διαδικασία, αλλά και στη μη ιδιοποίηση του προϊόντος της από τις δυνάμεις της μισθωτής εργασίας. Η ιδιοποίηση αυτή γίνεται προνομιακά από τους κατόχους κεφαλαίου, παρά την αξιοπαραγωγική αποκλειστικότητα της ανθρώπινης εργασίας, δηλ. της εργασίας που παράγει αξίες με αντάλλαγμα μισθό. Η αλλοτρίωση των εργαζομένων καθίσταται ακόμη πιο δυσβάστακτη και πολυειδής, με την καταθλιπτική διαίρεση κοινωνικής εργασίας, με τη διάκριση διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας, με την ιεραρχική διαφορά εργασίας που διευθύνει ή εκτελεί και φυσικά με την αμείωτη υποβάθμιση του οικολογικού , υποβάθρου της κοινωνικής ζωής.

Οι αλλοτριωτικές αυτές πτυχές θα μπορούσαν, σε μεγάλο βαθμό, να ξεπερασθούν σταδιακά, μονάχα με την αυτοδιοίκηση των παραγωγικών δυνάμεων από τους ίδιους τους εργαζομένους σε καθημερινή βάση. Πράγμα που προαπαιτεί με τη σειρά του μακροπρόθεσμα καινοτόμες διαδικασίες μαθήσεως και αναπροσανατολισμό πολιτισμικών προτύπων. Η απορρέουσα ωρίμανση των συνειδήσεων θα συνεκφερόταν τότε με *μία πολιτισμική ηγεμονία ιδεών αλληλέγγυας κοινωνικότητας*. Συστατικό στοιχείο της τελευταίας θα ήταν ένας βασικός τρόπος ζωής λιγότερο καταναλωτικός, αγχοτικός και ενεργοβόρος, με περισσότερο ελεύθερο χρόνο.

Σε συνάφεια αλλά παράλληλα με αυτήν την πρωτεύουσα κοινωνική αντίφαση, εκδηλώνονται και άλλες κοινωνικές αντιθέσεις, δίχως απαραίτητα ταξικό χαρακτήρα[20]. Τέτοιες αντιθέσεις συνέχονται επίσης με αλλοτριωτικές σχέσεις, παρεμποδίζοντας με τον τρόπο τους την επίτευξη ουσιαστικής κοινωνικότητας στη διανθρώπινη επικοινωνία. Παρόμοιες αντιθέσεις ξεπηδούν από τη βάναυση κακοποίηση της φύσης και την καταλήστευση των πόρων της στο βωμό του οικονομικού κέρδους, από την απομόνωση ή καταπίεση εθνικών ή φυλετικών μειονοτήτων, από την υποδεέστερη θέση ευρέων ομάδων γυναικών ή νέων στην κοινωνική ζωή. Ή ακόμη από την ασύλληπτη συσσώρευση όπλων μαζικής κατα-

20. Βλ. πρόχειρα, Gr. McLennan. «Capitalist state or democratic polity?», in: Gr. McLennan/D. Held/St. Hall (eds.), *The Toea of the Modern State* (Open University, 1984), ιδίως σ. 103-107.

στροφής, με την ανυπολόγιστη δέσμευση πόρων που θα μπορούσαν να ανακουφίσουν τη δυστυχία μερικών δισεκατομμυρίων ανθρώπων κ.ο.κ.

Αντιστοίχως έχουν διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες κινήματα των οποίων η κοινωνική ευαισθησία δεν τελειώνει καθόλου στην ανταγωνιστική σχέση κεφαλαίου και εργασίας, αλλά διαπερνά εγκάρσια το σύνολο της κοινωνίας ή έστω διάφορα τμήματά της, παρά το ότι μάλιστα τέτοιες αντιθέσεις εκδηλώνονται κατ' ανάγκην τοπικά, ωστόσο η σημασία τους συχνά υπερβαίνει πλέον κατά πολύ τα εθνικά σύνορα. Η αντιμετώπισή τους αξιώνει γι' αυτό οικουμενικές διαδικασίες διαλόγου και συναίνεσης, με διαύλους συνεννόησης είτε θεσμοποιημένους είτε άτυπους, αλλά πάντως αποτελεσματικούς. Η διεθνής αποτελεσματικότητα παρόμοιων παρεμβάσεων δε θα μπορούσε να συντρέξει μακροπρόθεσμα παρά μονάχα με τη *διάπλαση ενός ήθους αλληλεγγύης με το συμφέρον της ανθρωπότητας*, σε όλους τους λαούς και τις ηγεσίες τους. Από την άποψη αυτή το Καντιανό σχεδίασμα για τη διαρκή ειρήνη προσλαμβάνει νέο σφρίγος, ακριβώς διότι η οικουμενικότητα – η αναγκαία, όχι όμως και επαρκής προϋπόθεση υλοποίησής του – είναι πλέον ιστορικό δεδομένο και όχι γεγονός μέλλον και αβέβαιο.

Η αναζήτηση μιας αυθεντικά καινούργιας ιστορικής δυνατότητας στέκει περισσότερο αδήριτη παρά ποτέ. Ίσως τελικά η μόνη πραγματικά ελπιδοφόρα πολιτική πρόταση είναι η επιδίωξη μιας προοπτικής που σήμερα φαίνεται ανέφικτη[21]. *Φαίνεται* ουτοπική, δίχως όμως να είναι απαραιτήτως τέτοια. Αυτό συμβαίνει όχι διότι δήθεν η ιδέα της έλλογης αναμόρφωσης της κοινωνικής ζωής έχει καταστεί πράγματι αξιολογικά ανίσχυρη στον απομαγευμένο αστικό κόσμο. Αλλά διότι η εδραιωμένη εργαλειακή ορθολογικότητα του σύγχρονου κόσμου συντελεί ώστε η ιδέα του λόγου να μοιάζει με ματαιοπονία ή φενάκη[22].

---

21. Η οποία θα μπορούσε να εμπνεύσει μια «θεμελιακή αντιπολίτευση», κατά την έκφραση του J. Agnoli, *Ο μετασχηματισμός της δημοκρατίας* (ελλ. μετ. εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1972), σ. 85 επ.
22. Αυτή είναι μία από τις κεντρικές ιδέες της κριτικής θεωρίας της Σχολής της Φραγκφούρτης. Βλ. M. Horkheimer, *Η έκλειψη του Λόγου* (ελλ. μετ. εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1987), ιδίως πρώτο Κεφάλαιο.

L. Davidoff, D. Foreman, M. Bookchin*

Ριζοσπαστικά Οράματα και Στρατηγικές**

Linda Davidoff:

Φαντάζομαι ότι ο ρόλος μου σ' αυτή τη σημαντική συζήτηση είναι αυτός της "ρεαλιστικής" ακτιβίστριας. Αν και συμφωνώ με τους Murray Bookchin και Dave Foreman ότι η οικολογική κρίση είναι σοβαρή, δεν είμαι σίγουρη ότι συμφωνώ με τις στρατηγικές τους προσεγγίσεις για την πραγματοποίηση της αλλαγής. Αν μη τι άλλο, πιστεύω στην υπεροχή των μεταρρυθμίσεων μέσω της εκλογικής διαδικασίας και της δουλειάς μέσα στα πλαίσια του συστήματος.

Ήμουν αρκετά τυχερή συμμετέχοντας στη δημιουργία ενός συνασπισμού, εδώ στη Νέα Υόρκη, με την επωνυμία *Περιβάλλον '90.* Κύρια απασχόλησή μας είναι η διαμόρφωση ενός προγράμματος, σε σχέση με τις δημαρχιακές εκλογές. Πιστεύουμε ότι οι επιλογές μεταξύ των κυριότερων υποψηφίων και των προγραμμάτων τους θα επηρεάσουν άμεσα την εξέλιξη των πραγμάτων στην πόλη μας τον επόμενο χρόνο. Συνεργαστήκαμε, επομένως, ομάδες και μεμονωμένα άτομα που αγωνίζονται ενεργά για ένα καλύτερο περιβάλλον, και προσπαθούμε να καταλήξουμε σε μια συναινετική διακήρυξη σχετικά με το τι νομίζουμε ότι θα μπορούσε να ακολουθήσει την αλλαγή στην τοπική κυβέρνηση.

Η Πόλη της Νέας Υόρκης, τα τελευταία δώδεκα χρόνια ή και περισσότερο, κυβερνείται από μια σχολή σκέψης που υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να αντιμετωπίσουμε τη δημοσιονομική μας κρίση είναι να πουλήσουμε οτιδήποτε υπάρχει διαθέσιμο στο μεγαλύτερο πλειοδότη για να ενισχύσουμε τα δημοτικά έσοδα. Στην περίπτωση της Νέας Υόρκης, το μόνο που έχουμε προς πώληση είναι η γη μας και οι άδειες οικοδόμησης επ' αυτής. Ομάδες, επομένως, σαν τη δική μου δίνουν, μαζί με άλλες ομάδες περιβαλλοντολόγων και ακτιβιστών, σφοδρές μάχες στις δημόσιες υπηρεσίες, στα δικαστήρια, στις εφημερίδες και στην τηλεόραση. Η μάχη για την κοινή γνώμη εντοπίζεται στο πόσο έντο-

---

* Ο Dave Foreman είναι συνιδρυτής του κινήματος *Earth First!* και συγγραφέας των βιβλίων *Eco-Defense: A Field Guide to Monkeywrenching,* New Ludd Books, 1985, *Confessions of an Eco-Warrior*, Harmony Books, 1991 κ.α.
Η Linda Davidoff είναι διευθύντρια του New York City Park Council.

** Το κείμενο αποτελεί τμήμα συζήτησης μεταξύ του θεωρητικού της Κοινωνικής Οικολογίας Murray Bookchin και του ακτιβιστού της Βαθιάς Οικολογίας Dave Foreman που έγινε στη Νέα Υόρκη το Νοέμβρη του 1989. Ολόκληρη η συζήτηση έχει δημοσιευθεί σαν έκδοση του Black Rose Press, με τον τίτλο *Defending the Earth*, 1991. Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Λευτέρη Αδειλίνη.

νος θα πρέπει να είναι ο ρυθμός οικοδόμησης· πόση θα είναι η απόσταση μεταξύ των κτιρίων· πόσο θα είναι το ύψος των οικοδομών – σε τι βαθμό θα κλείσουμε, περιφράξουμε και τσιμεντοποιήσουμε την πόλη στην οποία πρέπει όλοι μας να ζήσουμε και να επιβιώσουμε. Πιστεύουμε ότι τα ζητήματα αυτά είναι πολύ σημαντικά και ότι αξίζει τον κόπο να συγκεντρωθούμε και να προσπαθήσουμε να καταλήξουμε σ'ένα περιεκτικό και ρεαλιστικό πρόγραμμα που θα έχει απήχηση στους πολίτες της Νέας Υόρκης. Ελπίζουμε ότι μπορούμε να δώσουμε το έναυσμα για μια σειρά συναντήσεων και συζητήσεων που θα οδηγήσουν στη διαμόρφωση ενός προγράμματος για τις πρώτες εκατό ημέρες του νέου δημοτικού συμβουλίου.

Ο Murray και ο Dave θεωρούν ίσως αυτή την πρακτική πολύ ανιαρή και πειθήνια. Και οι δύο φαίνονται να πιστεύουν ότι η κοινωνία μας – ο ίδιος μας ο πολιτισμός – είναι "σάπια μέχρι το κόκκαλο" και ότι δεν επιδέχεται μεταρρυθμίσεις. Λοιπόν, ειλικρινά, δεν πιστεύω ότι η κοινωνία μας είναι σάπια μέχρι το κόκκαλο. Αναμφίβολα, η κοινωνία μας είναι άδικη. Η κοινωνία μας είναι εκμεταλλευτική. Η κοινωνία μας, ως σύνολο, παίρνει απερίσκεπτες αποφάσεις. Οι θεσμοί της εξακολουθούν να μην αντιπροσωπεύουν πλήρως το δημόσιο συμφέρον, και αυτό είναι κάτι που πρέπει να αλλάξουμε. Ζούμε όμως σε μια πάρα πολύ σταθερή κοινωνία, μια κοινωνία που αλλάζει αργά και διστακτικά. Δεν βλέπω καμιά επανάσταση, οικο-αναρχική ή οποιαδήποτε άλλη, να περιμένει στη γωνία. Πιστεύω, επομένως, ότι το καλύτερο όπλο μας είναι ο παλιομοδίτικος ρεφορμισμός. Μόνο έτσι θα έχουμε αποτελέσματα εδώ και τώρα.

Θυμάμαι ότι την εποχή του πολέμου στο Βιετνάμ δούλευα εναντίον ενός προεδρικού υποψηφίου που ήθελε, με αλλεπάλληλους βομβαρδισμούς, να στείλει τους Βιετναμέζους πίσω στη Λίθινη Εποχή. Αντίθετα, ο υποψήφιος για τον οποίο εργαζόμουν δεν ήταν διατεθειμένος να προβεί σε τέτοιες ακρότητες. Ως επιλογή δεν ήταν σπουδαία, αντιπροσώπευε όμως τη μόνη μας ευκαιρία παρέμβασης στην εκλογική αρένα όπου παίρνονται αποφάσεις-κλειδιά, πράγμα που κατά τη γνώμη μου είχε μεγάλη σημασία. Ήταν σημαντικό να δουλέψουμε για τον λιγότερο καταστρεπτικό υποψήφιο. Γιατί, σε τελευταία ανάλυση, όσοι από εμάς ήθελαν να σταματήσουν τον πόλεμο χωρίς τον πλήρη αφανισμό της βιετναμικής κοινωνίας και του πολιτισμού, έπρεπε να ασκήσουν αποτελεσματική πίεση για να περιοριστεί ο καταστροφισμός της κυβέρνησης. Και το καταφέραμε. Πράγματι, τελικά σταματήσαμε τον πόλεμο. Πείσαμε, τελικά, ανθρώπους με ισχυρές θέσεις στην κοινωνία μας να προσέξουν τις απόψεις μας και να ανταποκριθούν θετικά. Αυτό, πιστεύω, είναι και το κλειδί της πολιτικής αποτελεσματικότητας.

Δουλεύοντας μέσα στα πλαίσια των θεσμών που μας παρέχονται, μπορούμε να επηρεάσουμε άμεσα την εξέλιξη των πραγμάτων και μάλιστα με τον τρόπο που θέλουμε. Το τέχνασμα είναι να είμαστε διατεθειμένοι να χρησιμοποιήσουμε αποτελεσματικά τον κυβερνητικό μηχανισμό, και να περάσουμε το μήνυμά μας στο κοινό και σ' αυτούς που λαμβάνουν τις αποφάσεις στην κυβέρνηση, χωρίς να τους αποξενώνουμε. Οι συζητήσεις για επανάσταση, η χρήση εκφράσεων του είδους "σάπια μέχρι το κόκκαλο", και η άρνηση

συμμετοχής στις εκλογές, στα πολιτικά κόμματα, στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στα δικαστήρια και στις πολιτικές ομάδες πίεσης (λόμπυ) μου φαίνονται τελείως αναποτελεσματικές.

Επιτρέψτε μου να χρησιμοποιήσω ένα πιο πρόσφατο και τοπικό παράδειγμα. Σε μια από τις τελευταίες συνελεύσεις της Επιτροπής του West Side (ένα όργανο για την πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής), ανακοινώθηκε ότι η Επιτροπή είχε τροποποιήσει την αισχρή πρότασή της για την επιχωμάτωση του ποταμού Hudson, τη διάνοιξη τούνελ στο εσωτερικό του, και την ανέγερση υψηλών οικοδομικών συγκροτημάτων στη θέση του, μαζί με τη διαμόρφωση κάποιων χώρων πρασίνου για να κλείσει τα στόματα των περιβαλλοντολόγων της περιοχής. Ο πρόεδρος της Επιτροπής ανακοίνωσε στο συγκεντρωμένο πλήθος – υπήρχαν τουλάχιστον εκατό άνθρωποι στην αίθουσα και πολλοί εκπρόσωποι του Τύπου – ότι η Επιτροπή είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει τα σχέδια επιχωμάτωσης. Ένα μουρμουρητό απλώθηκε στο πλήθος καθώς οι άνθρωποι άρχισαν να ρωτούν ο ένας τον άλλο "πώς έγινε" και δεν επιδιωκόταν πλέον η επιχωμάτωση, ως μέρος των κατασκευαστικών εργασιών που συνεχίζονταν στη δυτική πλευρά του Μανχάταν.

"Πώς έγινε"; Απλούστατα, ορισμένοι πολίτες της περιοχής δεν ήταν διατεθειμένοι να παραιτηθούν από τον αγώνα. Επιδεικνύοντας απίστευτη επιμονή, αφιέρωσαν τη ζωή τους στον ημερονύκτιο αγώνα εναντίον αυτού του σχεδίου, χρησιμοποιώντας τους κοινωνικούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων που είχαν στη διάθεσή τους – δημόσιες ακροάσεις, Τύπο και δικαστήρια. Εδώ έχουμε το παράδειγμα ορισμένων ανθρώπων που χρησιμοποίησαν έξυπνα το θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας για να εμποδίσουν κάτι εξαιρετικά επιζήμιο – την επιχωμάτωση του ποταμού Hudson. Η προσπάθεια, λοιπόν, στέφθηκε από επιτυχία και πιστεύουμε, επίσης, ότι έχουμε αρκετές πιθανότητες να διαπραγματευθούμε με την Επιτροπή του West Side τη δημιουργία μιας λιτής λεωφόρου και ενός εξαίρετου πάρκου, που (στο πλαίσιο των έργων αναμόρφωσης του ποταμού Hudson) θα μπορούσαν να αποτελέσουν μνημείο πρωτοβουλίας των πολιτών και προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινωνία μας.

Πιστεύω, επομένως, ότι μπορούμε να υπερασπίσουμε τη Γη χρησιμοποιώντας το διαθέσιμο θεσμικό πλαίσιο της κοινωνίας μας όντας, παράλληλα, πρόθυμοι να κάνουμε συμβιβασμούς σε κάποια σημεία. Δεν απορρίπτουμε προκαταβολικά την οικοδομική ανάπτυξη, απορρίπτουμε απλώς τις πιο καταστρεπτικές πλευρές της αστικής εξέλιξης. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν είμαστε ποτέ μαχητικοί. Ούτε ότι δεν προβάλλουμε ποτέ τις επιλογές μας με απόλυτο τρόπο. Πρέπει, όμως να λάβουμε υπόψη μας ότι έχουμε να κάνουμε με μια σταθερή κοινωνία που κινείται αργά και την οποία μπορούμε να αλλάξουμε μόνο με πολύ προσεκτική διαμόρφωση αποτελεσματικών στρατηγικών, που έχουν κάποια πιθανότητα επιτυχίας, κι όχι με το κυνήγι ουτοπικών ονείρων.

Η ερώτησή μου, λοιπόν, για τους Dave και Murray είναι γιατί δεν προσπαθείτε να δουλέψετε περισσότερο μέσα στο σύστημα; Γιατί είσθε τόσο σίγουροι ότι η κοινωνία μας εί-

ναι "σάπια μέχρι το κόκκαλο"; Γιατί πιστεύετε ότι οι ριζοσπαστικές στρατηγικές σας για αλλαγή είναι ρεαλιστικές; Γιατί, κατά τη γνώμη σας, είναι εσφαλμένη μια ρεαλιστική ρεφορμιστική στρατηγική;

Dave Foreman:

Πιστεύω ότι η Γη, όπως και κάθε τι άλλο, μπορεί να προστατευθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Δεν προτείνω στους ανθρώπους να κάνουν ένα πράγμα μόνο, να ακολουθήσουν μία μόνο τακτική ή προσέγγιση. Από μια άποψη, αδιαφορώ για τον τρόπο που επιλέγουν οι άνθρωποι να προστατέψουν τη Γη – εάν, δηλαδή, γράφουν γράμματα στους εκδότες, ανακυκλώνουν εφημερίδες, δουλεύουν για την εκλογή ενός περιβαλλοντιστή υποψηφίου, κάνουν μπλόκα σε πυρηνικά εργοστάσια μαζί με μερικές χιλιάδες άλλους ανθρώπους, ή φυτεύουν δέντρα και σαμποτάρουν μπουλντόζες μόνοι τους σε άγριες περιοχές.

Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, όμως, να ξεκολλήσουν οι άνθρωποι από την τηλεόραση και να κάνουν κάτι. Πρέπει να αναλάβουμε υπευθυνότητα για τη ζωή μας και για τον κόσμο. Πρέπει να κάνουμε κάτι για να ξεπληρώσουμε το προνόμιο του να κατοικούμε αυτήν την πανέμορφη, γαλοζοπράσινη, ζωντανή Γη. Εάν όλο και περισσότεροι άνθρωποι δραστηριοποιούνταν και έκαναν κάτι, θα είχαμε πολύ περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσουμε και να προστατεύσουμε τόσο τη Γη όσο και τα πολλά βιολογικά είδη που κατοικούν σ' αυτή.

Παρ' όλα αυτά, δεν πιστεύω ότι όλοι οι στόχοι και οι στρατηγικές που επιλέγουμε έχουν την ίδια αξία ή την ίδια αποτελεσματικότητα. Εκτός από το να δραστηριοποιηθούμε, πρέπει να σκεφθούμε εντατικά και να εκφράσουμε τους στόχους και τις στρατηγικές που είναι οι πιο κατάλληλες για την προστασία της Γης. Αναμφίβολα, έχω περισσότερες ερωτήσεις παρά απαντήσεις σχετικά μ'αυτό, κάποια πράγματα όμως μου φαίνονται αρκετά ξεκάθαρα. Και πρωτ' απ' όλα, πιστεύω ότι η μετριοπαθής και αποκαλούμενη ρεαλιστική προσέγγιση, που σκιαγράφησε τόσο καλά η Linda, είναι μικρής εμβέλειας και συχνά αναποτελεσματική.

Θα ήμουν ο τελευταίος που θα ισχυριζόταν ότι η συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία, οι διεκδικήσεις στα δικαστήρια, και το λόμπυ με στόχο μια καλύτερη νομοθεσία δεν έχουν θέση στην τακτική του κινήματός μας. Πιστεύω ότι παρόμοιες τακτικές μπορούν να είναι αποτελεσματικές και δεν θα πρέπει να απορρίπτονται προκαταβολικά. Όπως ανέφερα προηγουμένως, εργαζόμουν ως συντονιστής του λόμπυ του Συλλόγου Προστασίας της Άγριας Φύσης, στην Ουάσιγκτον. Ακόμα, το 1976, ήμουν πρόεδρος του Κινήματος για τη Συντήρηση του Περιβάλλοντος στο Νέο Μεξικό, για λογαριασμό της κυβέρνησης Κάρτερ. Παρ' όλο που η πολιτική του Jimmy Carter για τη δημόσια γη οδήγησε στην ίδρυση της οργάνωσης *Πρώτα η Γη!*, ο ίδιος έκανε κάποια καλά πράγματα όσο καιρό

ήταν στην εξουσία. Αυτό δεν μπορεί να το αρνηθεί κανείς. Επιπλέον, έχω αφιερώσει πολλές ώρες σε διαπραγματεύσεις με τη Δασική Υπηρεσία των Ηνωμένων Πολιτειών, και σε δημόσιες ακροάσεις που αποτελούσαν μέρος της διαδικασίας για την κατάστρωση του προγράμματός τους. Η εμπειρία αυτή, όμως, με έπεισε ότι οι τακτικές αυτές, από μόνες τους, δεν είναι αρκετά αποτελεσματικές ή πρακτικές για να προστατεύσουν τις περιοχές χωρίς δρόμους, οι οποίες αντιμετωπίζουν τόσο μεγάλο κίνδυνο στις μέρες μας.

Θα περίμενε κανείς ότι ως ελάχιστος στόχος του κινήματος για τη συντήρηση της δημόσιας γης, θα ήταν να κρατήσει το βιομηχανικό "πολιτισμό" έξω από τις πολύ λίγες περιοχές που παραμένουν σε άγρια κατάσταση. Εντούτοις, η επικρατούσα τάση στο κίνημα έχει εξελιχθεί σε τόσο πιστό κόλακα της κυρίαρχης βιομηχανικής τάξης, που δεν μπορεί να προωθήσει αποτελεσματικά ακόμα και αυτό τον περιορισμένο στόχο. Το μοντέλο της σημερινής τους στρατηγικής παραμένει το ίδιο από το 1956, όταν οι περιβαλλοντιστές δέχτηκαν ένα συμβιβασμό στο νόμο περί αποθήκευσης των υδάτων του ποταμού Κολοράντο, που καταργούσε μεν ένα τεράστιο φράγμα στους ποταμούς Green και Yamba (στο Εθνικό Μνημείο Δεινοσαύρων) αλλά, συγχρόνως, συμφωνούσε στην κατασκευή ενός άλλου φράγματος (στον ποταμό Κολοράντο) στο ύψος του Glen Canyon. Σήμερα, η στρατηγική του κινήματος για τη συντήρηση του περιβάλλοντος συνίσταται στο ξεπούλημα τεράστιων τμημάτων του φυσικού κόσμου με σκοπό την προστασία ενός μικρού πυρήνα "ανέγγιχτων" περιοχών άγριας φύσης. Αυτό δεν μας οδηγεί πουθενά.

Το "ρεαλιστικό" κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος με τη συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία, το λόμπυ, και τους δικαστικούς αγώνες του, κατάφερε να επιβραδύνει τη διαδικασία καταπάτησης της άγριας φύσης, αλλά τελικά δεν την σταμάτησε ούτε, βέβαια, την αντέστρεψε. Είναι καιρός να παραδεχτούμε ότι η αντιπροσωπευτική δημοκρατία μας έχει καταρρεύσει. Η κυβέρνησή μας αντιπροσωπεύει κυρίως τους πλουτοκράτες και "σημαδεύει την τράπουλα" όσον αφορά τα ρεφορμιστικά κινήματα. Το παιχνίδι μόνο με τους κανόνες του συστήματος επιβάλλει σημαντικούς περιορισμούς. Να γιατί το ρεφορμιστικό κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος δεν πιστεύει καν ότι είναι ρεαλιστική η προσπάθεια προστασίας όλης της άγριας φύσης που απομένει στις Ηνωμένες Πολιτείες, για να μην αναφέρουμε την επέκταση της άγριας φύσης μέσω της οικολογικής αποκατάστασης. Όταν κανείς προσπαθεί να προσαρμοστεί, να μη φανεί ριζοσπάστης ή εξτρεμιστής, να επιδιώκει πάντα το συμβιβασμό, καταλήγει στο τέλος να γίνεται αντικείμενο χειραγώγησης. Δεν είναι λοιπόν περίεργο που το "ρεαλιστικό" κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος έχει ξεπερασθεί τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια εξ αιτίας των άτολμων τακτικών και οραμάτων του.

Στις αρχές του καλοκαιριού του 1977, για παράδειγμα, η Δασική Υπηρεσία των Ηνωμένων Πολιτειών άρχισε μια 18μηνη καταγραφή και αξιολόγηση των περιοχών στους εθνικούς δρυμούς που δεν είχαν δρόμους, ούτε είχαν υποβληθεί σε αναπτυξιακές εργασίες και μπορούσαν, ως εκ τούτου, να χαρακτηρισθούν δια νόμου περιοχές άγριας φύσης και να τεθούν υπό την προστασία του κράτους. Συνολικά, 80 περίπου εκατομμύρια εκτά-

ρια εθνικών δρυμών διατηρούσαν ένα σημαντικό βαθμό φυσικής ανομοιογένειας και άγριας κατάστασης. Μαζί με τα εθνικά πάρκα και μνημεία, τα καταφύγια άγριας ζωής, τις ήδη υπάρχουσες περιοχές άγριας φύσης και κάποια εδάφη που ανήκουν στο δημόσιο, αυτές οι χωρίς δρόμους περιοχές αποτελούν την άγρια φύση που απομένει στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτά είναι τα μέρη που δίνουν ζωή στη Βόρειο Αμερική, εμπεριέχουν τις γενετικές πληροφορίες της ζωής, και αντιπροσωπεύουν τη φυσική σύνεση σ'ένα ανεμοστρόβιλο βιομηχανικής τρέλας.

Δεν πρέπει, όμως, να ξεχνούμε ότι η Δασική Υπηρεσία των Ηνωμένων Πολιτειών θεώρησε ευθύς εξαρχής τους εθνικούς δρυμούς ως αρένα βιομηχανικής υλοτομίας, βοσκής ζώων, μεταλλευτικής και ενεργειακής ανάπτυξης, κατασκευής δρόμων και εποχούμενης αναψυχής. Δεν ήταν καθόλου παράξενο, επομένως, που η Δασική Υπηρεσία, με βάση την καταγραφή της άγριας φύσης, ανακοίνωσε τον Ιανουάριο του 1979 τα ακόλουθα: από τα 80 εκατομμύρια εκτάρια μη ανεπτυγμένων περιοχών στους εθνικούς δρυμούς, μόνο 15 εκατομμύρια εκτάρια προτάθηκαν για προστασία κατά της υλοτομίας, της κατασκευής δρόμων και άλλων "αναπτυξιακών" εργασιών. Στο μεγάλο δρυμό του Όρεγκον, για παράδειγμα, από τα 4,5 εκατομμύρια εκτάρια ανεκμετάλλευτων δασικών περιοχών μόνο τα 370.000 εκτάρια προτάθηκαν για προστασία. Από τις δασικές περιοχές που κρίθηκαν διατηρητέες σ' όλη τη χώρα, οι περισσότερες ήταν πολύ ξερές, πολύ κρύες, πολύ απόκρημνες για να μπορούν να γίνουν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους υλοτόμους, ανθρακωρύχους και βοσκούς. Οι υπόλοιπες μη υλοτομημένες και με σημαντική δασική αξία περιοχές δόθηκαν βορά στα πριονιστήρια. Το φυσικό περιβάλλον της σπάνιας γκρίζας αρκούδας που κατοικεί στα βόρεια Βραχώδη Όρη θυσιάστηκε προς χάριν της βιομηχανίας πετρελαίου και των ξυλοκόπων. Η αριστοκρατία της κτηνοτροφικής βιομηχανίας νίκησε κατά κράτος στις Νοτιοδυτικές Πολιτείες και στο Great Basin.

Δυστυχώς, η αντίδραση του κινήματος για τη συντήρηση του περιβάλλοντος δεν ήταν να απαιτήσει την προφύλαξη της άγριας φύσης που είχει απομείνει, στο σύνολό της, ή να χρησιμοποιήσει κάθε νόμιμη διαθέσιμη τακτική για να εμποδίσει την κυβέρνηση και τις εταιρείες να καταπατήσουν τα δημόσια εδάφη που παραμένουν σε άγρια κατάσταση. Αντίθετα, το κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος επεδίωξε "ρεαλιστικές" λύσεις και συμβιβασμούς, ξεπουλώντας το μεγαλύτερο μέρος της άγριας φύσης με αντάλλαγμα μια ασήμαντη αύξηση του αριθμού των εκταρίων που προτάθηκαν για να τεθούν υπό νομική προστασία. Εξ αιτίας της πολύ περιορισμένης φύσης των στόχων τους, οι τακτικές αυτές τελικά απέδωσαν και οδήγησαν, αν και με πολύ κόπο, στην επίτευξη του αντικειμενικού τους στόχου. Θα πρέπει, όμως, να μην ξεχνούμε ότι η επιτυχία αυτή κάθε άλλο παρά αποτελεί σημαντική νίκη στον αγώνα για την προστασία της άγριας φύσης.

Επιπλέον, η Δασική Υπηρεσία έχει από τότε διαμορφώσει ένα σχέδιο που θα αποκλείσει, ουσιαστικά, κάθε μελλοντική συμβατική προσπάθεια για επέκταση των περιοχών της διατηρητέας άγριας φύσης στους εθνικούς δρυμούς. Γενικά, μόνο οι χωρίς δρόμους περιοχές μπορούν να προστατευθούν δια νόμου μέσα στους εθνικούς δρυμούς. Κατά τη

διάρκεια της δεκαετίας του '80, η Δασική Υπηρεσία εκπόνησε και άρχισε να εφαρμόζει ένα 15χρονο πρόγραμμα για να ξεφορτωθεί τις υπόλοιπες χωρίς δρόμους περιοχές, με την κατασκευή πάνω από 75.000 μίλια νέων δρόμων μέσα στους εθνικούς δρυμούς. Αυτό το τεράστιο οδικό δίκτυο (αρκετό για να περιστοιχίσει τον πλανήτη τρεις φορές) θα κοστίσει στον Αμερικανό φορολογούμενο πάνω από τρία δισεκατομμύρια δολάρια και θα παράσχει στις μεγάλες εταιρίες ξυλείας πρόσβαση σε ξυλεία αξίας περίπου 500 εκατομμυρίων δολαρίων. Ακόμα πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι (το δίκτυο) θα υποβαθμίσει ουσιαστικά τη βιολογική ακεραιότητα των περιοχών της χώρας μας που παραμένουν σε άγρια κατάσταση, και θα καταστρέψει την ικανότητά τους να διατηρούν στη ζωή μια τεράστια ποικιλία φυτών και ζώων.

Απ' ό,τι φαίνεται, οι άνθρωποι της Δασικής Υπηρεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών κάθησαν σκόπιμα και συνειδητά κι αναρωτήθηκαν, "πώς μπορούμε να γλιτώσουμε από τους περιβαλλοντολόγους και τις καταραμένες προτάσεις τους για την προστασία της άγριας φύσης;". Τα σχέδια που κατέστρωσαν φαίνεται να αποδίδουν καρπούς. Η Δασική Υπηρεσία σήμερα καταστρέφει συστηματικά απροστάτευτες, χωρίς δρόμους περιοχές μέσω μιας τεράστιας εκστρατείας κατασκευής δρόμων. Κατά συνέπεια, η αποτελεσματικότητα της συμβατικής τακτικής (λόμπυ, συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία κ.λπ.) για την προστασία της άγριας φύσης εξατμίζεται, και σε πέντε χρόνια τα πριόνια, οι μπουλντόζες και τα τρυπάνια θα εξολοθρεύσουν τις περισσότερες από τις περιοχές που παραμένουν σήμερα σε άγρια κατάσταση αλλά δεν προστατεύονται νομικά. Πολύ σύντομα, η μάχη για τη διατήρηση της άγριας φύσης με συμβατικά μέσα θα είναι παρελθόν. Το τρία τοις εκατό περίπου των Ηνωμένων Πολιτειών λίγο-πολύ θα προστατεύεται, ενώ το υπόλοιπο θα είναι ξέφραγο αμπέλι.

Η ειρωνεία είναι ότι οι συμβατικές πολιτικές τακτικές, που η Linda αποκαλεί τα πιο ισχυρά, ρεαλιστικά και αποτελεσματικά όπλα που διαθέτουμε για να πετύχουμε μεταρρυθμίσεις εδώ και τώρα, δεν μπορούν να προστατεύσουν ούτε τις λίγες φυσικές εκτάσεις που έχουν απομείνει στη χώρα μας – ένας πολύ μινιμαλιστικός στόχος κατά τη γνώμη μου. Πιστεύω, λοιπόν, ότι μια αληθινά αποτελεσματική στρατηγική για την προστασία της άγριας φύσης πρέπει να περιλαμβάνει σε μεγάλες δόσεις μια ασυμβίβαστη, ειρηνική άμεση δράση και αντίσταση. Νομίζω ότι η συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία, η νομοθεσία και οι παρόμοιες τακτικές μπορούν ακόμα να παίξουν έναν αποφασιστικό ρόλο, αλλά η ειρηνική, άμεση δράση πρέπει επίσης να είναι ένα σημαντικό μέσο υπεράσπισης της άγριας φύσης. Προτείνω να προσεγγίσουμε το πρόβλημα ψάχνοντας για τις αδυναμίες του συστήματος, για τα σημεία εκείνα που θα μας επιτρέψουν να πρσσβάλουμε αποτελεσματικά το μηχανισμό, και να περιορίσουμε τη δύναμή του. Χρειαζόμαστε μια εκστρατεία αντίστασης που θα φράξει το δρόμο στις απόπειρες της φθίνουσας βιομηχανικής αυτοκρατορίας να εισβάλει στην άγρια φύση που μας απομένει. Χρειάζεται να καθυστερήσουμε, να αντισταθούμε και να εμποδίσουμε το υπάρχον σύστημα, χρησιμοποιώντας *όλα* τα μέσα που διαθέτουμε. Αυτό, σίγουρα, περιλαμβάνει εκκλήσεις διαμαρτυρίας και χρησιμοποίηση των δικαστηρίων καθώς επίσης και προώθηση νομοθεσίας που να δέ-

νει τα χέρια των εταιρειών και των υπηρεσιών όπως η Δασική Υπηρεσία των Ηνωμένων Πολιτειών. Για να πραγματοποιήσουμε τους στόχους μας, όμως, χρειάζεται επίσης να συμμετάσχουμε σε διαδηλώσεις, να λάβουμε μέρος σε εκδηλώσεις μαζικής ειρηνικής πολιτικής ανυπακοής και να σαμποτάρουμε, ακόμα και παράνομα, τα προγράμματα καταστροφής της άγριας φύσης. Είναι πια καιρός όλοι μας, γυναίκες και άνδρες – είτε ως άτομα, είτε συμμετέχοντας σε μικρές ομάδες ή και σε μεγάλα λαϊκά κινήματα – να αναπτύξουμε ένα ευρύ, αποκεντρωμένο στρατηγικό κίνημα ειρηνικής αντίστασης εναντίον της καταστροφής της άγριας φύσης σε ολόκληρη τη χώρα.

Πιστεύω ότι μια τέτοια εκστρατεία αντίστασης μπορεί να φέρει αποτελέσματα και να σταματήσει την υλοτομία, την κατασκευή δρόμων, το ρήμαγμα των βοσκοτόπων, τις έρευνες για πετρέλαιο και υγραέριο, τη μεταλλεία, την κατασκευή φραγμάτων και υδροηλεκτρικών εργοστασίων, το στήσιμο παγίδων, τη δημιουργία χιονοδρομικών κέντρων και άλλες μορφές καταστροφής της άγριας φύσης, καθώς επίσης και την ανεξέλεγκτη εξάπλωση των αστικών καρκινωμάτων. Πιστεύω ότι τέτοιες εκστρατείες μπορούν να είναι αποτελεσματικές, γιατί χτυπούν τους βιαστές της γης εκεί που πονούν – στα πορτοφόλια τους.

Πολλά από τα επιχειρηματικά προγράμματα που βασίζονται στην καταπάτηση της άγριας φύσης δεν έχουν μεγάλα οικονομικά περιθώρια. Τα περιθώρια κέρδους από αυτές τις δραστηριότητες είναι μεν πραγματικά, αλλά και πολύ τρωτά σε υπερβάσεις του κόστους. Κοστίζει πολύ στη Δασική Υπηρεσία, στις εταιρείες ξυλείας, πετρελαίου, μεταλλευμάτων κ.λπ. να αντλήσουν τους "πόρους" από τις άγριες αυτές περιοχές. Μια πλατιά στρατηγική αντίστασης μπορεί να κάνει την όλη διαδικασία ακόμα πιο δαπανηρή, ίσως και απαγορευτικά πολυέξοδη. Τα αυξανόμενα έξοδα επιδιορθώσεων, η ταλαιπωρία, η καθυστέρηση, η παύση των εργασιών που προκαλείται από "επί τόπου" μαχητικές δραστηριότητες, καθώς και η απώλεια της υποστήριξης του κοινού, τα μποϋκοτάζ από τους καταναλωτές, οι απεργίες, και άλλες μορφές κοινοτικής αντίστασης θα μπορούσαν να προστατεύσουν εκατομμύρια εκτάρια άγριας φύσης πολύ πιο αποτελεσματικά από οποιονδήποτε νόμο του Κογκρέσου.

Παρόμοιες "ακραίες" και "ασυμβίβαστες" ενέργειες δεν είναι καθόλου "ουτοπικές". Είναι στρατηγικά ορθές. Είναι ρεαλιστικές. Απαιτούν, όμως, μεγαλύτερο βαθμό προσωπικής συμμετοχής και κινδύνου από τη συνηθισμένη πολιτική δουλειά. Χρειάζεται θάρρος για να βάλεις το σώμα σου ανάμεσα στη μηχανή και την άγρια φύση, να σταθείς μπροστά στο ηλεκτρικό πριόνι ή την μπουλντόζα ή το FBI. Χρειάζονται περισσότεροι από εμάς που θα είναι αποφασισμένοι να σταθούν μπρος από μια μηχανή, όπως έκανε η Valerie Wade που σκαρφάλωσε σ'ένα αιωνόβιο έλατο 80 πόδια ύψος για να εμποδίσει αυτούς που ήθελαν να το κόψουν, ή όπως έκανε ο Howie Wolke που σταμάτησε τις έρευνες για υγραέριο στον τόπο φυσικής κατοικίας του καναδικού ελαφιού.

Και οι δύο αυτοί αγωνιστές της οργάνωσης *Πρώτα η Γη!* έβαλαν, αναμφίβολα, τη ζωή

τους σε κίνδυνο και πήγαν φυλακή. Εντούτοις, θα πρέπει να θυμόμαστε την πασίγνωστη ιστορία του Henry David Thoreau που τον έβαλαν φυλακή γιατί αρνείτο να πληρώσει τον κεφαλικό φόρο, ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τον πόλεμο των Ηνωμένων Πολιτειών εναντίον του Μεξικού. Όταν ο Ralph Waldo Emerson, που ήλθε για να τον βγάλει έξω με εγγύηση, του φώναξε μέσα από ένα ανοιχτό παράθυρο, "Henry, τι κάνεις εκεί μέσα;" ο Thoreau του απάντησε ήσυχα, "Ralph, τι κάνεις εκεί έξω;". Αυτό το είδος θάρρους και πνεύματος χρειαζόμαστε στο κίνημά μας σήμερα.

Οι συμβατικές προσπάθειες για μεταρρυθμίσεις είναι σίγουρα πιο ασφαλείς και, κατά κάποιο τρόπο, επιβραβεύονται περισσότερο. Δουλεύοντας μέσα από τα συνηθισμένα κανάλια, μπορεί κανείς να αποφύγει σοβαρή πολιτική καταπίεση. Επιβεβαιώνεται, μάλιστα, παρά δυσφημείται. Η επιβεβαίωση αυτή, όμως, συντελεί στη μείωση της αποτελεσματικότητας ενός κινήματος. Υποθέτω ότι αποτελεί βασική ανθρώπινη ανάγκη να επιθυμεί κανείς να γίνει αποδεκτός από το κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο βρίσκεται. Είναι επώδυνο να σε απορρίπτουν οι επίσημοι εκφραστές της κοινής γνώμης ως "τρομοκράτη", "παλαβό" ή "εξτρεμιστή". Πιστεύω ότι μεγάλο μέρος της επιθυμίας να είναι κανείς "μετριοπαθής" και "ρεαλιστής", πηγάζει από τον δικαιολογημένο πόθο να κερδίσει αξιοπιστία ή νομιμότητα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους πολιτικούς και οικονομικούς ηγέτες που διευθύνουν σήμερα την κοινωνία μας.

Το αμερικανικό πολιτικό σύστημα είναι πολύ αποτελεσματικό στο να αφομοιώνει και να τιθασεύει τους διαφωνούντες, δίνοντάς τους προσοχή και ενθαρρύνοντάς τους, στη συνέχεια, να επιδείξουν "λογική" έτσι ώστε να αποκτήσουν οι ιδέες τους "μεγαλύτερη σοβαρότητα". Η πρόσκληση ακτιβιστών να εμφανισθούν στα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων ή να καταθέσουν ενώπιον επιτροπών του Κογκρέσου, καθώς και οι προσλήψεις σε μερικές κυβερνητικές υπηρεσίες είναι μερικά μόνο από τα κίνητρα που χρησιμοποιεί το καθεστώς για να τους ωθήσει να ασπασθούν βασικές αρχές της κυρίαρχης κοσμοαντίληψης, να μπουν στην αίθουσα των διαπραγματεύσεων και να συμβιβασθούν με τους παράφρονες που καταστρέφουν κάθε τι γνήσιο και όμορφο. Ρίξτε μια ματιά στο ρεφορμιστικό κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος σήμερα. Το πολιτικό όραμα αυτών των μεταρρυθμιστών περιλαμβάνει, τουλάχιστον, έναν παγκόσμιο πληθυσμό δέκα με δώδεκα δισεκατομμυρίων ανθρώπων, έθνη-κράτη, πολυεθνικές εταιρείες, ιδιωτικά αυτοκίνητα, και ανθρώπους με επιχειρηματικά κοστούμια σε κάθε ήπειρο. Ένα τόσο περιορισμένο όραμα δεν πρόκειται να υποκινήσει ή να κατευθύνει ένα κίνημα που στοχεύει στη δημιουργία μιας κοινωνίας ισότητας και αγάπης για το φυσικό περιβάλλον.

Στην πραγματικότητα, ένα τόσο περιορισμένο όραμα δεν έχει κανένα μέλλον. Η σύγχρονη κοινωνία είναι μια ακυβέρνητη σφαίρα χωρίς φρένα που τρέχει με 90 μίλια την ώρα σ'ένα αδιέξοδο που καταλήγει σ'ένα συμπαγή τοίχο. Δεν ζούμε σε μια σταθερή κοινωνία. Ζούμε στην πιο ασταθή κοινωνία που έχει ποτέ υπάρξει σ' αυτό τον πλανήτη. Πιστεύω ότι η απληστία, η παράνοια, η κυριαρχία πάνω στη φύση και τους ανθρώπους θα φθάσουν, στη διάρκεια της ζωής μας, σε κρίσιμο σημείο. Τρομερά πράγματα θα συμβούν στο όχι και τόσο μακρινό μέλλον, που θα μας κάνουν να αναπολούμε τη σημερινή κοινω-

νική και οικολογική κρίση σαν τις παλιές καλές μέρες. Η επιδίωξη "ρεαλιστικών" μόνο μεταρρυθμίσεων, η χρήση συμβατικών μέσων κοινωνικής αλλαγής σ' αυτή τη χρονική στιγμή, σημαίνει στην πραγματικότητα εγκατάλειψη του αγώνα. Οι μεταρρυθμίσεις που θεωρούνται ρεαλιστικές στα πλαίσια της σημερινής κατανομής της θεσμικής εξουσίας, απλά δεν μπορούν να μας οδηγήσουν στην επίτευξη των στόχων μας.

Η οργάνωση *Πρώτα η Γη!* αποτελεί, από πολλές απόψεις, μια "θεμελιακή" αναβίωση μέσα στο κίνημα για την προστασία της άγριας φύσης, μια επιστροφή στις βασικές αξίες και μια αντίδραση κατά του ρεφορμιστικού συμβιβασμού και της αφομοίωσης. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, καθώς το κίνημα για τη συντήρηση του περιβάλλοντος γινόταν όλο και πιο ισχυρό, η πασίγνωστη σήμερα "Ηθική της Γης" του Aldo Leopoldo αντικαταστάθηκε με τον "πολιτικό ρεαλισμό", περιορίζοντας δραματικά το πολιτικό όραμα του κινήματος. Σήμερα, μάλιστα, το όλο ζήτημα της προστασίας της άγριας φύσης και της διαφοροποίησης των βιολογικών ειδών, αντιμετωπίζεται ως ζήτημα ρεαλιστικής εξισορρόπησης ανταγωνιστικών ομάδων με ειδικά συμφέροντα και εξεύρεσης συμβιβασμών μεταξύ των γιγαντιαίων οικονομικών συμφερόντων και των ένθερμων οπαδών της δημόσιας αναψυχής. Η οργάνωση *Πρώτα η Γη!* υποστηρίζει τη θέση ότι η προστασία της άγριας φύσης είναι ηθικό ζήτημα. Δεν μπορεί να υποβαθμισθεί απλώς στο προσωπικό συμφέρον της συμβατικής πολιτικής, ή έστω στην, περισσότερο ουμανιστική, φροντίδα για τη συντήρηση του ανθρώπινου είδους.

Όπως ανέφερε συχνά ο Ed Abbey, οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα να βρίσκονται εδώ, όχι όμως παντού, ούτε στον ίδιο χρόνο και τόπο. Η ανθρώπινη κοινωνία έχει ξεπεράσει κάθε όριο· καταστρέφουμε την ίδια τη ζωϊκή διαδικασία. Η άγρια φύση δεν συνίσταται μόνο από μικρά κι ασήμαντα πάρκα σε περιοχές όπου υπάρχουν ελάχιστες – ή και καθόλου – δυνατότητες "ανάπτυξης". Η άγρια φύση είναι η αρένα για φυσική εξέλιξη και πρέπει να περιλαμβάνει περιοχές αρκετά μεγάλες, έτσι ώστε οι φυσικές δυνάμεις να βασιλεύουν απόλυτα. Πρέπει να υπάρχουν τεράστιες περιοχές σε κάθε βιο-περιφέρεια, που να βρίσκονται έξω από τα όρια των ανθρώπινων κατοικιών και της οικονομικής δραστηριότητας. Οι περιοχές αυτές πρέπει απλώς να αφεθούν στην ησυχία τους, για να συνεχίσουν το σημαντικό έργο της αυθόρμητης φυσικής εξέλιξης.

Είναι αλήθεια ότι το όραμα αυτό είναι ριζοσπαστικό, ένα όραμα που θέτει σε αμφισβήτηση πολλές από τις κοινωνικές μας πεποιθήσεις. Εντούτοις, κάθε ορθολογική πολιτική, με δεδομένο το μέγεθος καταστροφής της άγριας φύσης μέχρι σήμερα, απαιτεί πολύ περισσότερα από τον περιορισμό της σημερινής διείσδυσης του "πολιτισμού" στους υπάρχοντες ειδικούς δημόσιους χώρους για τη διαφύλαξη άγριας ζωής (wilderness reserves). Είναι δική μας δουλειά, ως υπερασπιστές της Γης, να απαιτήσουμε την αποκατάσταση των ασφαλτοστρωμένων τώρα εδαφών, των άγονων αγρών, των απογυμνωμένων δασών και των σιωπηλών βουνών. Κεντρικό σημείο του προγράμματος κάθε οικολογικής ομάδας θα πρέπει να είναι η προστασία ή δημιουργία ενός μεγάλου πυρήνα διατηρητέας άγριας φύσης σε κάθε περιφέρεια. Μικρά και μεγάλα καταφύγια άγριας ζωής θα πρέπει,

επίσης, να δημιουργηθούν και να προστατεύονται σε κάθε περιφέρεια, καθώς και φυσικοί διάδρομοι που θα επιτρέπουν την ελεύθερη ροή των έμβιων όντων μεταξύ τους και μεταξύ των καταφυγίων άγριας ζωής σε άλλες οικο-περιφέρειες.

Θα χρειασθούμε, βέβαια, ανθρώπινη παρέμβαση για να βοηθήσουμε τη φύση να επαναφέρει σε άγρια κατάσταση μια αρκετά μεγάλη περιοχή – τουλάχιστον ενός εκατομμυρίου εκταρίων – σε κάθε περιφέρεια. Εάν κάποια ιθαγενή ζώα έχουν εξαλειφθεί πρέπει να αναπτυχθούν εκ νέου. Η γκρίζα αρκούδα, ο λύκος, το πούμα, η λεοπάρδαλη, ο βίσωνας, το ελάφι και η βύδρα, πρέπει, αν είναι δυνατόν, να κατοικήσουν και πάλι τις περιοχές μας. Η επανόρθωση των περασμάτων του σολομού, η αποκατάσταση των δασών, το ξαναφύτεμα των λιβαδιών, και η απομάκρυνση των δρόμων γίνονται βασικά καθήκοντα στον αγώνα για αποκατάσταση της οικολογικής ισορροπίας.

Αυτό είναι ένα αληθινά επαναστατικό οικολογικό όραμα. Οποιοδήποτε αληθινά αποτελεσματικό κίνημα, που θα ανταποκρίνεται στο μέγεθος της οικολογικής κρίσης, θα απαιτήσει από εμάς να διοργανώσουμε μαζικές ειρηνικές εκστρατείες αντίστασης (που συμπεριλαμβάνουν και δολιοφθορές) για να προστατεύσουμε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα της άγριας φύσης από την καταστροφή. Θα απαιτήσει, επίσης, να προκαλέσουμε την κυβέρνηση, τις εταιρείες, και την κοινωνία, ως σύνολο, με το ηθικό όραμα της Μεγάλης Άγριας Φύσης[1]. Ειλικρινά, όμως, ακόμα κι αυτό δεν είναι αρκετό. Το ριζοσπαστικό οικολογικό κίνημα πρέπει, επίσης, να οργανώσει τη νέα οικολογική κοινωνία που θα αναδυθεί από τις στάχτες της παλιάς βιομηχανικής αυτοκρατορίας.

Αυτή η δουλειά μπορεί με την πρώτη ματιά να μη φαίνεται ριζοσπαστική ή επαναστατική, αλλά είναι. Πιστεύω, για παράδειγμα, ότι οι άνθρωποι που προάγουν φθηνές και τεχνολογικά απλές συσκευές, όπως οι ηλιακές κουζίνες, κάνουν μια από τις πιο χρήσιμες δουλειές στον πλανήτη. Οι άνθρωποι αυτοί σώζουν δέντρα στον Τρίτο Κόσμο, μειώνοντας τη ζήτηση για καυσόξυλα. Πιστεύω ότι η δουλειά τους είναι βαθιά επαναστατική, γιατί υποδηλώνει ότι το μεγάλο δεν είναι απαραίτητα και καλύτερο, ότι δεν χρειαζόμαστε μεγάλες τεχνο-λύσεις από τις εταιρείες / κυβερνήσεις, και ότι οι άνθρωποι μπορούν να λύσουν κάποια από τα προβλήματά τους μόνοι τους. Οφείλουμε πολλά στο κίνημα εναλλακτικής τεχνολογίας, που πειραματίζεται εδώ και πολλά χρόνια με τις οργανικές τουαλέτες, οργανικούς κήπους, χειροτεχνήματα, ανακύκλωση, ηλιακούς συσσωρευτές, ανεμογεννήτριες και ηλιακές κουζίνες.

Οι άνθρωποι αυτοί, όπως κι εγώ, αποτελούν ένα κομμάτι μόνο του "παζλ". Εάν οι υψηλής τεχνολογίας λύσεις δεν μπορούν να φθάσουν στη ρίζα του προβλήματος, οι απλής τεχνολογίας λύσεις, από μόνες τους, δεν έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να το επιτύχουν.

---

1. Για πλήρη παρουσίαση του οράματος του Foreman περί Μεγάλης Άγριας Φύσης, δες "Dreaming Big Wilderness" στο Dave Foreman, *Confessions of an Eco-Warior* (Νέα Υόρκη: Harmony Books, 1991), σελ. 177-192.

Πρέπει, παράλληλα, να αμφισβητήσουμε άμεσα τους σημερινούς κοινωνικούς θεσμούς σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Χρειάζεται, για παράδειγμα, να εξασφαλίσουμε ότι ο επωνομαζόμενος ανεπτυγμένος κόσμος θα σταματήσει να μεταχειρίζεται τους ανθρώπους και τη γη του Τρίτου Κόσμου σαν απλούς πόρους προς εκμετάλλευση.

Εμείς στις Ηνωμένες Πολιτείες, έχουμε καθήκον να αντισταθούμε στις προσπάθειες των πολυεθνικών εταιρειών και των κυβερνήσεων του Πρώτου Κόσμου να υποχρεώσουν στις κοινωνίες του Τρίτου Κόσμου να παράγουν εξαγώγιμα αγροτικά προϊόντα για κατανάλωση στον Πρώτο Κόσμο, αντί να παράγουν τα γεωργικά προϊόντα που είναι απαραίτητα για τη συντήρηση των λαών τους. Αυτό δεν είναι απλά ζήτημα στοιχειώδους κοινωνικής δικαιοσύνης, είναι βασική προϋπόθεση για το ξεπέρασμα της παγκόσμιας οικολογικής κρίσης. Η μονοκαλλιέργεια σε φυτείες για εξαγωγικούς σκοπούς είναι πολύ πιο καταστρεπτική για το φυσικό κόσμο από τη μικρής κλίμακας, διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή των μέσων συντήρησης για τοπική και περιφερειακή κατανάλωση. Αυτό είναι ένα μόνο παράδειγμα της αναγκαιότητας για ριζική αναδιοργάνωση της ζωής στο τμήμα του πλανήτη που κατοικούμε.

Πέρα από την εμφάνιση της οργάνωσης *Πρώτα η Γη!*, η πιο ενθαρρυντική, πιστεύω, εξέλιξη στη Βόρειο Αμερική τον τελευταίο καιρό είναι το βιο-περιφερειακό (bio-regional) κίνημα. Το κίνημα αυτό ενδιαφέρεται κυρίως για την ανακατοίκηση της γης με βάση την αποκέντρωση, την ισότητα και την οικολογική ισορροπία. Είναι μια ιδέα που απέχει πολύ από τον τρόπο ζωής που επικρατεί σήμερα σε όλα τα προάστια, πόλεις και αγροκτήματα αυτής της ηπείρου. Η ανακατοίκηση δίνει έμφαση στη δημιουργική προσαρμογή των ανθρώπινων κοινοτήτων στη φυσική περιφέρεια που κατοικούν, αντί για τη μονόπλευρη προσαρμογή της περιοχής σε μια εκμεταλλευτική ανθρώπινη κοινωνία. Σημαίνει ότι αντί να επιβάλλουμε σε μια φυσική περιοχή μια αποκλειστικά ανθρωποκεντρική, πλανητική βιομηχανική τάξη, γινόμαστε, με αυτοσυνείδηση και σεβασμό, αναπόσπαστο τμήμα της, όσον αφορά την αλυσίδα τροφών, τον υδατικό κύκλο και το περιβάλλον της.

Ενώ, επομένως, δουλεύω σκληρά προσπαθώντας να εμποδίσω τα βιομηχανικά τάγματα εφόδου να καταστρέψουν, μέσα στην αλόγιστη επιδρομή τους, κάθε τι όμορφο σ' αυτή τη γη, χαίρομαι που υπάρχουν άνθρωποι σαν τον Murray στους Πράσινους, στο βιο-περιφερειακό κίνημα, στα προγράμματα όπως το Green City Program του Σαν Φραντσίσκο, που προσπαθούν να δημιουργήσουν τη νέα κοινωνία που θα έλθει μετά από εμάς. Αυτή είναι η δουλειά τους. Και είναι τόσο σημαντική όσο και η δική μου. Η δουλειά μου είναι πιο περιορισμένη. Προσπαθώ να προστατεύσω όσο το δυνατόν περισσότερα πράγματα από το δολάριο, από την καταστροφή που συντελείται στις τελευταίες μέρες της βιομηχανικής κοινωνίας. Νομίζω ότι ο Murray και οι άλλοι, με τη σειρά τους, διατυπώνουν τις ιδέες και επεξεργάζονται τις προτάσεις για την αυτο-συντηρούμενη οικολογική κοινωνία του μέλλοντος.

Τελειώνοντας, επιτρέψτε μου να συμφωνήσω με τον Murray ότι αυτή η κοινωνία είναι σάπια μέχρι το κόκκαλο. Πιστεύω ότι είναι τόσο καταστροφική στη ρίζα της που δεν έχει κανένα περιθώριο συμβατικών μεταρρυθμίσεων. Η στρατηγική προσέγγιση που σκιαγράφησε η Linda δεν μας οδηγεί εκεί που θέλουμε να πάμε. Αν την υιοθετήσουμε, πιθανότατα δεν θα μπορέσουμε να διασφαλίσουμε ούτε τη συνέχεια της ζωής των περισσότερων βιολογικών ειδών πάνω στη Γη, συμπεριλαμβανομένων και των ανθρώπων. Μολονότι ένα αληθινά ριζοσπαστικό όραμα και στρατηγική μπορεί επίσης να αποτύχει, δεν έχω αμφιβολία ότι είναι η καλύτερη προσπάθεια που μπορούμε να κάνουμε.

Murray Bookchin:

Δεν θα μπορούσα να συμφωνήσω περισσότερο με τον Dave. Υπάρχουν, χωρίς αμφιβολία, σημαντικές διαφορές μεταξύ μας. Απ' ό,τι φαίνεται, όμως, συμφωνούμε σε ό,τι αφορά τα ζητήματα οράματος και στρατηγικής.

Και πρώτα απ' όλα, συμμερίζομαι την αίσθηση του επείγοντος που εξέφρασε ο Dave. Η καπιταλιστική κοινωνία, είτε στη Δυτική, είτε στην Ανατολική γραφειοκρατική μορφή της, είναι ριζικά καταστροφική. Η καταστροφική δύναμη αυτής της κοινωνίας έχει φθάσει σε κλίμακα πρωτοφανή στην ιστορία της ανθρωπότητας – και αυτή η δύναμη χρησιμοποιείται, σχεδόν συστηματικά, για να σπείρει τον όλεθρο σε όλες τις μορφές ζωής και τις υλικές τους βάσεις. Σε κάθε σχεδόν περιοχή, ο αέρας μολύνεται, τα ύδατα ρυπαίνονται, το χώμα ελαττώνεται, το έδαφος ξεραίνεται και η άγρια ζωή καταστρέφεται. Οι παράκτιες περιοχές, ακόμα και ο βυθός των θαλασσών, επηρεάζονται πλέον άμεσα από την εκτεταμένη μόλυνση. Βασικοί βιολογικοί κύκλοι, όπως αυτοί του άνθρακος και του αζώτου, από τους οποίους εξαρτάται η διατήρηση και η ανανέωση ζωής όλων των ζώντων οργανισμών, υφίστανται μακροπρόθεσμα αμετάκλητες βλάβες. Ο πολλαπλασιασμός των πυρηνικών αντιδραστήρων στις Ηνωμένες Πολιτείες και σε ολόκληρο τον κόσμο – θα φθάσουν περίπου τους 1000 το έτος 2000 εάν οι ιθύνοντες δεν συναντήσουν αντίδραση – εκθέτουν αμέτρητα εκατομμύρια ανθρώπους και άλλες μορφές ζωής σε μερικούς από τους πιο καρκινογόνους και μεταλλακτικούς φορείς που υπάρχουν. Κάποιες από αυτές τις τρομακτικές απειλές, όπως τα ραδιενεργά απόβλητα, πιθανόν να βρίσκονται μαζί μας για εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια.

Στα ραδιενεργά απόβλητα πρέπει, επίσης, να προσθέσουμε και τα μακρόβια εντομοκτόνα, τα κατάλοιπα μολύβδου, και χιλιάδες τοξικές, ή εν δυνάμει τοξικές, χημικές ουσίες στις τροφές, στο νερό, και στον αέρα· την εξάπλωση των πόλεων σε τεράστιες αστικές ζώνες, με πυκνή συγκέντρωση πληθυσμών που μπορεί να συγκριθεί σε μέγεθος με ολόκληρα κράτη· την αυξανόμενη ηχορύπανση· το άγχος που δημιουργείται από τη μαζική διαβίωση και χειραγώγηση· την τεράστια συσσώρευση σπουπιδιών, απορριμμάτων, ακαθαρσιών από τους υπονόμους και βιομηχανικών αποβλήτων· τη συμφόρηση των εθνικών οδών και των δρόμων στις πόλεις από την κίνηση τροχοφόρων· την αλόγιστη καταστροφή μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων· τον τραυματισμό της γης από τους κερδοσκό-

πους ακινήτων, τους βαρόνους ξυλείας και ορυχείων και τους γραφειοκράτες κατασκευαστές εθνικών οδών. Η ζημιά που έχουν προκαλέσει στη βιόσφαιρα οι θανάσιμες επεμβάσεις μιας και μόνο γενιάς, υπερβαίνει κατά πολύ τη ζημιά που προκάλεσε ολόκληρη η ανθρωπότητα στον πλανήτη εδώ και χιλιάδες χρόνια. Λαμβάνοντας υπόψη αυτό το ρυθμό καταστροφής, νιώθει κανείς τρόμο όταν αναρωτιέται το τι περιμένει τις επόμενες γενιές.

Μπροστά σε τέτοια κρίση, οι προσπάθειες για αλλαγή γίνονται αναπόφευκτες. Συνηθισμένοι άνθρωποι σε ολόκληρο τον κόσμο αγωνίζονται οργανωμένα για να εξαλείψουν τα πυρηνικά εργοστάσια και όπλα, να διατηρήσουν καθαρό τον αέρα και το νερό, να περιορίσουν τη χρήση των εντομοκτόνων και των πρόσθετων ουσιών στις τροφές, να μειώσουν την κίνηση των τροχοφόρων στις πόλεις και εθνικές οδούς, να κάνουν τις πόλεις πιο υγιεινές, να εμποδίσουν τη διοχέτευση πυρηνικών αποβλήτων στο περιβάλλον, να διαφυλάξουν και να επεκτείνουν την άγρια φύση και τους χώρους όπου η ζωή παραμένει σε άγρια κατάσταση, να προστατεύσουν τα ζώα από την ανθρώπινη λεηλασία. Το πιο σημαντικό ερώτημα που αντιμετωπίζει το οικολογικό κίνημα σήμερα, όμως, είναι το αν οι προσπάθειες αυτές θα αφομοιωθούν και θα συγκρατηθούν μέσα στα θεσμικά όρια των "λογικών" αιτημάτων και διαφωνιών, του ρεφορμισμού, ή αν θα ωριμάσουν σ'ένα πανίσχυρο κίνημα που μπορεί να δημιουργήσει θεμελιακές, πραγματικά επαναστατικές, αλλαγές στην κοινωνία μας και στον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο.

Έχω από καιρό υποστηρίξει ότι κοροϊδεύουμε τους εαυτούς μας αν πιστεύουμε ότι είναι εφικτή η πλήρης ανάπτυξη, ή ακόμα και η επί μέρους επίτευξη, ενός κόσμου προσανατολισμένου στη ζωή σε μια κοινωνία τόσο έντονα προσανατολισμένη στο θάνατο. Η κοινωνία των Ηνωμένων Πολιτειών, διάτρητη σήμερα από την πατριαρχία και το ρατσισμό, έχει επιβληθεί σε όλες τις χώρες του κόσμου, όχι μόνο σαν καταναλωτής του πλούτου και των πόρων τους, αλλά και σαν εμπόδιο σε όλες τις προσπάθειές τους για αυτοκαθορισμό, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Οι εγγενείς στόχοι της είναι παραγωγή προς χάριν της παραγωγής, διατήρηση της ιεραρχίας και του σκληρού μόχθου σε παγκόσμια κλίμακα, μαζική χειραγώγηση και διατήρηση ελέγχου μέσα από συγκεντρωτικούς, κρατικούς θεσμούς. Αυτό το είδος κοινωνίας είναι αμείλικτα αντίθετο μ'έναν κόσμο προσανατολισμένο στη ζωή. Εάν το οικολογικό κίνημα δεν κατευθύνει τελικά τις προσπάθειές του προς μια επανάσταση σε όλους τους τομείς της ζωής – τον κοινωνικό όσο και το φυσικό, τον πολιτικό όσο και τον προσωπικό, τον οικονομικό όσο και τον πολιτιστικό – τότε το κίνημα θα εκφυλισθεί σταδιακά σε ασφαλιστική βαλβίδα της καθεστηκυίας τάξης.

Οι συμβατικές προσπάθειες για μεταρρυθμίσεις μπορούν, στην καλύτερη περίπτωση, να επιβραδύνουν αλλά όχι και να αναχαιτίσουν την κεκτημένη ταχύτητα προς την καταστροφή μέσα στην κοινωνία μας. Στη χειρότερη περίπτωση, καθησυχάζουν τους ανθρώπους παρέχοντάς τους μια πλαστή αίσθηση ασφάλειας. Η θεσμική κοινωνική τάξη μας εμπαίζει για να καλλιεργήσει αυτή την παθητικότητα. Παραχωρεί καθυστερημένες, τμηματικές, και θλιβερά ακατάλληλες μεταρρυθμίσεις για να αποσπάσει την προσοχή και

δραστηριότητά μας από μεγαλύτερες πράξεις καταστροφής. Τέτοια μεταρρυθμιστικά μέτρα κρύβουν το σάπιο πυρήνα του μήλου πίσω από μια ελκυστική και ψεύτικη κόκκινη φλούδα.

Τελικά, όμως, το βασικό πρόβλημα με τη "ρεαλιστική" πολιτική στρατηγική των ανταλλαγών, των συμβιβασμών, και των επιλογών του μικρότερου κακού δεν είναι ότι αδυνατεί να μας οδηγήσει εκεί που θέλουμε να πάμε. Πολύ πιο επικίνδυνο αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής είναι ότι μας "προκαθορίζει" να πάμε εκεί που δεν θέλουμε να πάμε.

Η "ρεαλιστική" αυτή προσέγγιση είχε ολέθριες συνέπειες, όπως αποδεικνύεται από την πρόσφατη ιστορία. Η επικράτηση του φασισμού στη Γερμανία οφείλετο, εν μέρει, στο γεγονός ότι το ριζοσπαστικό εργατικό κίνημα εμείωσε την επαναστατική του δραστηριότητα και επεδίωξε να γίνει "αποτελεσματικό", υποστηρίζοντας "λιγότερο επιβλαβείς" υποψηφίους. Κατά συνέπεια, το κίνημα εγκατέλειψε τις ίδιες τις πρωτοβουλίες του και τον ηγεμονικό ρόλο που έπαιζε. Τέτοια "ρεαλιστική" προσέγγιση, που φαινόταν τόσο πρακτική εκείνο τον καιρό, οδήγησε τους Γερμανούς εργάτες να κάνουν "ρεαλιστικές" επιλογές μεταξύ μιας μετριοπαθούς αριστεράς και ενός υποχωρητικού κέντρου στην αρχή, ενός υποχωρητικού κέντρου και μιας αυταρχικής δεξιάς στη συνέχεια, για να καταλήξουν να επιλέξουν μεταξύ της αυταρχικής δεξιάς και του ολοκληρωτικού φασισμού. Σχεδόν αναπόφευκτα, ο ηθικός αυτός εκφυλισμός δεν εκδηλώθηκε μόνο στο κοινοβουλευτικό επίπεδο· μια αμείλικτη διαλεκτική πολιτικού εκφυλισμού και ηθικής αποσύνθεσης εκδηλώθηκε, επίσης, μέσα στο ίδιο το γερμανικό εργατικό κίνημα. Το ότι η πάλαι ποτέ μαχητική και καλά οργανωμένη γερμανική εργατική τάξη κατάντησε να παρασύρεται πολιτικά από τη μια "λιγότερο επιβλαβή" κατάσταση στην άλλη, χωρίς καμία ενέργεια άμεσης αντίδρασης, είναι ίσως το πιο θλιβερό γεγονός στην ιστορία της.

Τα περιβαλλοντικά κινήματα δεν τα κατάφεραν πολύ καλύτερα όταν στήριξαν τις ελπίδες τους στο έθνος-κράτος και στις στρατηγικές του μικρότερου κακού. Όταν οι Ευρωπαίοι περιβαλλοντιστές εισήλθαν στα εθνικά κοινοβούλια επιδιώκοντας, ως Πράσινοι, την κρατική εξουσία, το μόνο που σε γενικές γραμμές κατάφεραν ήταν να προσελκύσουν την προσοχή του κοινού στους βουλευτές τους, ενώ πέτυχαν πολύ λίγα πράγματα όσον αφορά την αναχαίτιση της περιβαλλοντικής παρακμής. Όπως τόσο πειστικά υπέδειξε ο Dave, καλοπροαίρετοι περιβαλλοντιστές, έχοντας σαν οδηγό παρόμοιες στρατηγικές, ξεπούλησαν ολόκληρα δάση για τη συμβολική προστασία μερικών δέντρων. Αχανείς εκτάσεις άγριας φύσης εγκαταλείφθησαν προς χάριν σχετικά μικρών εθνικών πάρκων. Τεράστιες παράκτιες ζώνες ανταλλάχθηκαν με μερικά εκτάρια παρθένων παραλιών. Αυτό είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της "δουλειάς μέσα στο σύστημα" όταν το σύστημα είναι *θεμελιακά* αντι-οικολογικό, ελιτίστικο, και θεσμικά δομημένο εναντίον μας.

Ο συνασπισμός των Γερμανών Πράσινων με τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση στο κρατίδιο της Hesse, για παράδειγμα, τερματίστηκε με εξευτελιστικό τρόπο στα μέσα της δεκαετίας του '80. Η "ρεαλιστική πτέρυγα" των Γερμανών Πράσινων όχι μόνο εκφύλισε με συμβιβασμούς τις καλύτερες αρχές του κινήματος αλλά, επίσης, έκανε το κόμμα πιο

γραφειοκρατικό, καθοδηγητικό και "επαγγελματικό". Το αποτέλεσμα; Το πάλαι ποτέ αμεσοδημοκρατικό, ριζοσπαστικό Πράσινο κίνημα άλλαξε ριζικά, ενώ το κρατίδιο, τις τύχες του οποίου επεδίωκε να επηρεάσει, παρέμεινε το ίδιο. Οι Γερμανοί Πράσινοι φαίνονται σήμερα να είναι πολύ μακριά από τις παλιές υποσχέσεις τους ότι αντιπροσωπεύουν μια πραγματικά νέα οικολογική πολιτική.

Επιτρέψτε μου, όμως, να διευκρινίσω ότι όταν αντιτίθεμαι στο ρεφορμιστικό περιβαλλοντισμό προς χάριν ενός αληθινά ριζοσπαστικού οικολογικού κινήματος, δεν υποστηρίζω ότι θα πρέπει να σταματήσουμε να αγωνιζόμαστε εναντίον της κατασκευής πυρηνικών εργοστασίων και της συμφόρησης στις εθνικές οδούς, και να καθήσουμε άπρακτοι περιμένοντας παθητικά τον ερχομό μιας νέας οικολογικής εποχής. Αντίθετα, πρέπει να περιφρουρήσουμε σθεναρά τις υπάρχουσες κατακτήσεις, οπουδήποτε μας δίνεται η ευκαιρία. Πρέπει να προσπαθήσουμε να σώσουμε οτιδήποτε έχουμε ακόμα στη διάθεσή μας, έτσι ώστε να ξαναφτιάξουμε τουλάχιστον την κοινωνία σ'ένα περιβάλλον με όσο το δυνατό λιγότερη μόλυνση και όσο το δυνατό λιγότερες ζημιές. Για να έχουμε αποτελέσματα, όμως, πρέπει να εγκαταλείψουμε το συμβατικό ρεφορμισμό και να υιοθετήσουμε πολύ πιο δυναμικές και μη βίαιες στρατηγικές άμεσης δράσης. Χρειάζεται, επιπλέον, να υπερβούμε το στόχο απλής βελτίωσης των υπάρχοντων θεσμών, κοινωνικών σχέσεων, τεχνολογιών και αξιών και να αρχίσουμε το ριζικό μετασχηματισμό τους. Αυτό δεν σημαίνει ότι απορρίπτουμε τη συσπείρωση γύρω από ένα μίνιμουμ πρόγραμμα με ξεκάθαρους άμεσους αντικειμενικούς στόχους ή ακόμα ότι αποκλείουμε τη συμμετοχή μας στις τοπικές εκλογές. (Έχω υποστηρίξει τα μέτρα αυτά στα βιβλία και άρθρα μου που αναφέρονται στην ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση[2]). Σημαίνει, ωστόσο, ότι οι άμεσοι στόχοι που επιδιώκουμε και τα μέσα που χρησιμοποιούμε για την επίτευξή τους θα πρέπει να μας προσανατολίζουν προς τις αναγκαίες, ριζοσπαστικές, θεμελιακές αλλαγές, αντί να μας οδηγούν στην αφομοίωση μέσα στο σημερινό, απελπιστικά καταστροφικό, σύστημα.

Είμαι πεπεισμένος ότι εάν δεν διαμορφώσουμε ένα τολμηρό και ασυμβίβαστο όραμα για ένα αληθινά οικολογικό μέλλον, δε θα μπορέσουμε να διατηρήσουμε τον πολιτικό μας προσανατολισμό και να αποφύγουμε την αφομοίωση.

Η ανώτερη μορφή ρεαλισμού σήμερα μπορεί να επιτευχθεί μόνο εφόσον ξεπεράσουμε τη δεδομένη κατάσταση πραγμάτων και διαμορφώσουμε ένα δημιουργικό όραμα για το πώς θα 'πρεπε να είναι. Δεν είναι αρκετό να εξετάζουμε απλώς το τι θα μπορούσε να γίνει μέσα στα συνηθισμένα θεσμικά όρια των σημερινών ληστρικών κοινωνιών. Κάτι τέτοιο δεν θα αποφέρει ένα επαρκές ή επιθυμητό όραμα. Δεν έχουμε την πολυτέλεια να μπορούμε να αρκεσθούμε σε τόσο εγγενώς συμβιβαστικά προγράμματα. Οι λύσεις μας

---

2. Murray Bookchin, "The New Minicipal Agenda" στο *The Rise of Urbanization and the Decline of Citizenship* (San Francisco: Sierra Club Books, 1987), σελ. 225-288· Murray Bookchin, "Theses on Libertarian Municipalism" στο *The Limits of the City* (Μόντρεαλ: Black Rose, 1980), σελ. 164-184. Βλέπε επίσης και το άρθρο "Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση", *Κοινωνία και Φύση,* αρ. 1.

πρέπει να είναι ανάλογες με την έκταση του προβλήματος. Χρειάζεται να βρούμε το θάρρος να καλλιεργήσουμε ριζοσπαστικά οράματα που, εκ πρώτης όψεως, θα φαίνονται "ουτοπικά" στις καταπτοημένες και εξημερωμένες πολιτικές μας φαντασιώσεις.

Σήμερα, διαθέτουμε ένα έξοχο ρεπερτόριο από νέες ιδέες, προγράμματα, τεχνολογικά σχέδια και εμπειρικά στοιχεία που μπορούν να μας δώσουν μια γραφική παράσταση του περιγράμματος μιας αυτο-συντηρούμενης και οικολογικής κοινωνίας. Ο Dave ζωγράφισε τη μισή εικόνα με το όραμά του για αποκατάσταση των μεγάλων περιοχών άγριας φύσης σε ολόκληρη την ήπειρο. Τι θα γίνει όμως με τις περιοχές που πρόκειται να κατοικηθούν από τους ανθρώπους στο μέλλον; Πώς μπορούν να οργανωθούν οικολογικά; Σίγουρα δεν μπορούν να παραμείνουν υπό την κυριαρχία των άτακτα εξαπλωμένων αστικών ζωνών, της μαζικής εκβιομηχάνισης, και των γιγαντιαίων αγροτικών επιχειρήσεων που λειτουργούν σαν εργοστάσια τροφίμων. Τέτοια θεσμικά πρότυπα δεν συμβάλλουν απλώς σε καταστρεπτικές κοινωνικές συγκρούσεις, στην ανωνυμία του ατόμου και στη συγκέντρωση της εξουσίας· επιβαρύνουν, επίσης, σε καταστρεπτικό βαθμό τα τοπικά αποθέματα νερού, τον αέρα που αναπνέουμε, καθώς και όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά των περιοχών που καταλαμβάνουν.

Ένας από τους πρωταρχικούς στόχους μας πρέπει να είναι η ριζοσπαστική αποκέντρωση των εκβιομηχανισμένων αστικών περιοχών σε πόλεις με ανθρώπινες διαστάσεις, έξυπνα προσαρμοσμένες στη λειτουργική χωρητικότητα των οικο-κοινοτήτων στις οποίες και βρίσκονται. Χρειάζεται να μετασχηματίσουμε το σημερινό μοντέλο των πυκνοκατοικημένων αστικών ζωνών σε ομοσπονδίες πολύ μικρότερων πόλεων και κωμοπόλεων που περιβάλλονται από μικρά αγροκτήματα, τα οποία εφαρμόζουν μια διαφοροποιημένη και οργανική γεωργία για την ικανοποίηση των τοπικών αναγκών και συνδέονται μεταξύ τους με ζώνες δέντρων, βοσκοτόπους και λιβάδια. Οι λοφώδεις ή ορεινές περιοχές, με απότομη κλίση εδάφους, θα πρέπει να παραμείνουν καλυμμένες με δέντρα για να αποφεύγεται η διάβρωση, να συγκρατείται το νερό και να ενισχύεται η άγρια ζωή. Επιπλέον, κάθε πόλη και κωμόπολη θα πρέπει να περιέχει πολλά περιβόλια και κήπους, όμορφα δέντρα, πάρκα, καθώς και μικρά ποτάμια και τεχνητές λίμνες στις οποίες μπορούν να ζουν ψάρια και υδρόβια πουλιά. Μ' αυτό τον τρόπο, η ύπαιθρος δε θα αποτελεί μόνο τα άμεσα περίχωρα της πόλης, αλλά θα εμφυτεύεται απευθείας στην πόλη. Σε σχετικά μικρή απόσταση, μεγάλες περιοχές άγριας φύσης θα συνυπάρχουν με τους ανθρώπινους οικισμούς και θα υποβάλλονται σε προσεκτική "διαχείριση" για να διατηρήσουν και να αυξήσουν την εξελικτική τους ακεραιότητα, ποικιλότητα και σταθερότητα.

Με την αποκέντρωση των κοινοτήτων μας θα μπορέσουμε, επίσης, να εξαλείψουμε την τρομερά καταστρεπτική εξάρτηση της σημερινής κοινωνίας από τα φυσικά καύσιμα και την πυρηνική ενέργεια. Ένας από τους βασικούς λόγους που οι γιγαντιαίες αστικές περιοχές και βιομηχανίες δεν μπορούν να συντηρηθούν είναι η εγγενής εξάρτησή τους από τεράστιες ποσότητες επικίνδυνων και μη ανανεώσιμων πηγών ενεργείας. Για να συντηρηθεί μια μεγάλη και πυκνοκατοικημένη πόλη χρειάζεται τεράστιες ποσότητες άνθρακα,

πετρελαίου ή πυρηνικής ενέργειας. Είναι πιθανό ότι οι ασφαλείς και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας όπως η αιολική, η ηλιακή ενέργεια κ.λπ. δεν μπορούν να καλύψουν πλήρως τις ανάγκες των γιγαντιαίων αστικών περιοχών, ακόμα κι αν εφαρμοσθούν μέτρα συντήρησης της ενέργειας, και περιορισθεί η χρήση των αυτοκινήτων καθώς και η παραγωγή μη αναγκαίων κοινωνικά προϊόντων. Σε αντίθεση με τον άνθρακα, το πετρέλαιο και την πυρηνική ενέργεια, η ηλιακή ενέργεια, η αιολική και άλλες εναλλακτικές πηγές ενέργειας είναι διαθέσιμες σε μικρές κυρίως "δόσεις". Παρά το γεγονός, όμως, ότι οι συσκευές ηλιακής ενέργειας, οι αεροτουρμπίνες, και οι πηγές υδροηλεκτρικής ενέργειας αδυνατούν ίσως σήμερα να παράγουν ηλεκτρισμό που να αρκεί για τη φωταγώγηση του Μανχάταν, θα μπορούσαν, αν συνδυασθούν σ'ένα οργανικό μοντέλο ενέργειας που βασίζεται στις δυνατότητες μιας συγκεκριμένης περιφέρειας, να καλύψουν πλήρως τις ζωτικές ανάγκες μικρών αποκεντρωμένων πόλεων και κωμοπόλεων.

Η βιομηχανική οικονομία, όπως και η αγροτική, πρέπει επίσης να αποκεντρωθεί και να αναμορφωθεί ριζικά η τεχνολογία της, ώστε να μπορεί να χρησιμοποιεί δημιουργικά τους τοπικούς πλουτοπαραγωγικούς πόρους, σε μικρής κλίμακας και ποικίλης χρήσης εγκαταστάσεις, με παραγωγικές διαδικασίες που μειώνουν την κοπιαστική δουλειά, ανακυκλώνουν τις πρώτες ύλες, και εξαλείφουν τη μόλυνση και τα τοξικά απόβλητα. Με τον τρόπο αυτό, η *σχετικά* αυτάρκης κοινότητα, που θα εξαρτάται πια φανερά από το περιβάλλον της για τα μέσα συντήρησής της, θα αποκτήσει νέο σεβασμό για τις οργανικές αλληλεξαρτήσεις που την στηρίζουν. Η προσπάθεια επίτευξης τοπικής ή τουλάχιστον περιφερειακής σχετικής αυτάρκειας, θα αποδειχθεί, σε μακροπρόθεσμη βάση, πιο αποτελεσματική από τον άχρηστο και νεο-αποικιακό παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας που επικρατεί σήμερα. Αν και θα υπάρξουν, αναμφίβολα, πολλές αντιγραφές μικρών βιομηχανικών και βιοτεχνικών εγκαταστάσεων από κοινότητα σε κοινότητα, η εξοικείωση κάθε ομάδας με το τοπικό της περιβάλλον και τις οικολογικές ρίζες της θα συμβάλλει σε μια πιο έξυπνη και γεμάτη φροντίδα χρήση του περιβάλλοντος.

Εκ πρώτης όψεως, ένα τέτοιο όραμα φαίνεται πολύ ριζοσπαστικό. Παρ' όλα αυτά πρέπει να τονίσω ότι οι επικλήσεις μου για αποκέντρωση και "εναλλακτικές" τεχνολογίες είναι, από μόνες τους, ανεπαρκείς για να δημιουργήσουν μια ανθρωπιστική, οικολογική κοινωνία. Είναι αυταπάτη να πιστεύουμε ότι μια απλή αλλαγή στη δημογραφία, στον εφοδιασμό, στο σχέδιο, ή την κλίμακα θα επιφέρει αυτόματα αληθινή αλλαγή στην κοινωνική ζωή ή την πνευματική ευαισθησία. Η αποκέντρωση και μια προηγμένη εναλλακτική τεχνολογία μπορούν βέβαια να βοηθήσουν. Το είδος των αποκεντρωμένων κοινοτήτων και οικο-τεχνολογιών που έχω περιγράψει εδώ θα μπορούσαν να βοηθήσουν για να αρχίσει μια νέα περίοδος άμεσης δημοκρατίας, παρέχοντας τον ελεύθερο χρόνο και την κοινωνική "καταληπτικότητα" που θα καταστούσαν δυνατή τη διεύθυνση των κοινωνικών υποθέσεων από συνηθισμένους ανθρώπους, χωρίς τη μεσολάβηση κυρίαρχων τάξεων, γιγαντιαίων γραφειοκρατιών ή μιας ελίτ από επαγγελματίες πολιτικούς λειτουργούς. Εντούτοις, ένα αληθινά οικολογικό όραμα χρειάζεται τελικά να δώσει άμεσες απαντήσεις σε βασανιστικά ερωτήματα του είδους: "σε ποιον ανήκει αυτό;" και "ποιος διευθύ-

νει τι;". Οι απαντήσεις που δίνουμε σ' αυτά τα ερωτήματα θα έχουν τεράστια επίδραση στη διαμόρφωση του μέλλοντός μας.

Θα υποστήριζα ότι η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης σε μια οικολογική κοινωνία θα ήταν η αμεσοδημοκρατική αυτοκυβέρνηση· ότι η καλύτερη μορφή ιδιοκτησίας των παραγωγικών επιχειρήσεων και πόρων δε θα ήταν ούτε η ιδιωτικο-καπιταλιστική ούτε η κρατικο-καπιταλιστική, αλλά η τοπική κοινοτική· και ότι η καλύτερη μορφή οικονομικής διεύθυνσης θα ήταν η κοινοτική αυτοδιεύθυνση. Στα πλαίσια αυτού του οράματος, οι κύριες πολιτικές γραμμές και οι συγκεκριμένες αποφάσεις που αφορούν την κοινοτική ζωή, τη γεωργία και τη βιομηχανική παραγωγή θα λαμβάνονταν, οποτεδήποτε δυνατόν, από ενεργούς πολίτες σε πρόσωπο με πρόσωπο συνελεύσεις. Ένα από τα πολλά πλεονεκτήματα αυτής της δημοκρατικής, συνεργατικής κοινοπολιτείας είναι και το ότι θα ενεθάρρυνε μια μη-ιεραρχική, μη-εξουσιαστική ευαισθησία μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα, που τελικά θα επηρέαζε και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η ανθρώπινη κοινωνία τη σχέση της με τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο.

Είναι αλήθεια ότι η μετάβαση από τη σημερινή καπιταλιστική κοινωνία – που στηρίζεται σε γιγαντιαίες βιομηχανικές και αστικές ζώνες, αγροτικές επιχειρήσεις που βασίζονται στην εντατική καλλιέργεια με χημικά, συγκεντρωτική και γραφειοκρατική εξουσία, κλυδωνιζόμενη βιομηχανία εξοπλισμών, μαζική μόλυνση και εκμεταλλευόμενους εργάτες – στην οικολογική κοινωνία που μόλις άρχισα να περιγράφω εδώ, θα απαιτήσει μια πολύπλοκη και δύσκολη στρατηγική για τη μεταβατική περίοδο. Δεν έχω έτοιμες συνταγές για την πραγματοποίηση μιας τέτοιας επανάστασης. Μερικά πράγματα όμως φαίνονται καθαρά. Πρέπει να διαμορφωθεί μια νέα πολιτική που να αποφεύγει την παγίδα της αφομοίωσης μέσα σ'ένα σύστημα που καταστρέφει την κοινωνική και οικολογική ζωή. Χρειαζόμαστε ένα κοινωνικό κίνημα που να μπορεί να αντισταθεί αποτελεσματικά και τελικά να αντικαταστήσει το έθνος-κράτος και τον ιδιωτικό καπιταλισμό· κι όχι (ένα κίνημα) που περιορίζει τις βλέψεις του στη "βελτίωση" του σημερινού συστήματος.

Η άμεση ειρηνική αντίσταση είναι προφανώς ένα σημαντικό στοιχείο αυτής της νέας πολιτικής. Η εκπληκτική ικανότητα των αντι-πυρηνικών συμμαχιών της δεκαετίας του '70 ήταν ότι διαισθάνθηκαν την ανάγκη να αποσπασθούν από το "σύστημα" και να σχηματίσουν μια ισχυρή ανεξάρτητη αντιπολίτευση. Και πράγματι, σε μεγάλο βαθμό, ο λόγος που υιοθέτησαν μια στρατηγική άμεσης δράσης ήταν ότι οι προηγούμενες προσπάθειες να εμποδισθούν τα εργοστάσια πυρηνικής ενέργειας, με δουλειά μέσα στο σύστημα, είχαν αποτύχει. Ατέλειωτοι μήνες ή χρόνια δικαστικών αγώνων, προσφυγών, εκκλήσεων και αποστολής γραμμάτων σε μέλη του Κογκρέσου δεν κατάφεραν να εμποδίσουν την κατασκευή νέων πυρηνικών εργοστασίων. Ισχυρότερα μέτρα απαιτούνταν για να σταματήσουν τελικά οι εργασίες (κατασκευής των νέων εργοστασίων). Εντούτοις, πιστεύω ότι ένα ακόμα πιο σημαντικό στοιχείο της άμεσης δράσης είναι το ότι αποτελεί αποφασιστικό βήμα προς την ανάκτηση της εξουσίας του ατόμου επί της κοινωνικής ζωής, (εξουσίας) που έχουν σφετερισθεί από τους ανθρώπους οι συγκεντρωτικές, καταδυναστευτι-

κές γραφειοκρατίες. Η άμεση δράση παρέχει μια εμπειρική "γεύση" της πιθανής μελλοντικής κοινωνίας που θα βασίζεται στην άμεση δημοκρατία.

Παρομοίως, η κοινοτική οργάνωση είναι βασικό στοιχείο μιας νέας ριζοσπαστικής πολιτικής, ιδιαίτερα εκείνων των μορφών κοινοτικών συνδέσμων όπου οι άνθρωποι συναντούνται πρόσωπο με πρόσωπο, διαπιστώνουν τα κοινά τους προβλήματα και τα επιλύουν μέσω της αμοιβαίας βοήθειας και της εθελοντικής κοινοτικής εργασίας. Τέτοιες κοινοτικές οργανώσεις ενθαρρύνουν την κοινοτική αλληλεγγύη, την κοινοτική αυτοδυναμία και την ατομική πρωτοβουλία. Οι κοινοτικοί κήποι, οι σύλλογοι πολυκατοικιών, οι στεγαστικοί συνεταιρισμοί, οι παιδικοί σταθμοί που διευθύνονται από γονείς, τα δίκτυα ανταλλαγών, τα εναλλακτικά σχολεία, οι συνεταιρισμοί καταναλωτών και παραγωγών, τα κοινοτικά θέατρα, οι ομάδες μελέτης, οι συνοικιακές εφημερίδες, οι τηλεοπτικοί σταθμοί με άμεση πρόσβαση στο κοινό – όλα αυτά καλύπτουν άμεσες και συνήθως παραμελημένες κοινοτικές ανάγκες. Σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, όμως, χρησιμεύουν επίσης και ως σχολεία για τη δημοκρατική αγωγή του πολίτη. Με τη συμμετοχή σ' αυτές τις προσπάθειες μπορούμε να γίνουμε περισσότερο υπεύθυνοι κοινωνικά και πιο ικανοί να συζητούμε δημοκρατικά και να αποφασίζουμε επί σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων.

Εντούτοις – και αυτό ίσως να ενοχλήσει τους παραδοσιακούς αναρχικούς – πιστεύω, επίσης, ότι χρειάζεται να διερευνήσουμε τις πιθανότητες μιας αμεσοδημοκρατικής εκλογικής πολιτικής. Αν και δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι οι περισσότεροι τρόποι συμμετοχής στην εκλογική αρένα εξυπηρετούν απλώς τη νομιμοποίηση του έθνους-κράτους, με τη μόνιμη γραφειοκρατία του και την περιορισμένη συμμετοχή των πολιτών, θεωρώ ότι είναι σημαντικό και εφικτό να παρέμβουν στην τοπική πολιτική σκηνή οι ακτιβιστές που αγωνίζονται για την άμεση δημοκρατία και να δημιουργήσουν *νέα* είδη τοπικών δομών, όπως πρωτοβουλίες για δημοψηφίσματα, κοινοτικές συνελεύσεις, δημοτικές συγκεντρώσεις και συνοικιακά συμβούλια, που θα μπορούν όλο και περισσότερο να αναλάβουν τον άμεσο δημοκρατικό έλεγχο των τοπικών κυβερνήσεων.

Η επιτυχία ενός τέτοιου κινήματος ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης εξαρτάται από την ικανότητά του να εκδημοκρατίσει, με την πάροδο του χρόνου, τη μια κοινότητα μετά την άλλη και να καθιερώσει συνομοσπονδιακές περιφερειακές σχέσεις μεταξύ των τοπικών αυτών κοινοτήτων. Θα χρειασθούμε μια τέτοια γεωγραφική, πολιτική και οικονομική βάση εάν πρόκειται να αμφισβητήσουμε ποτέ το έθνος-κράτος και τις πολυεθνικές εταιρείες. Θα χρειασθεί να δημιουργήσουμε μια τέτοια *δυαδική* εξουσία για να αποσπάσουμε σημαντικές και άμεσες παραχωρήσεις από το υπάρχον σύστημα και, τελικά, να το αντικαταστήσουμε. Δε βλέπω καμιά άλλη ρεαλιστική εναλλακτική λύση για τη δημιουργία μιας αληθινά οικολογικής κοινωνίας.

Προφανώς, μια τέτοια επανάσταση δε θα συμβεί εντελώς ξαφνικά, μετά από κάποια μεγάλη, αυθόρμητη, και βίαιη εξέγερση. Η νέα πολιτική που υποστηρίζω έχει μια σχεδόν κυτταρική μορφή ανάπτυξης, μια διαδικασία που συνεπάγεται οργανικό πολλαπλασια-

σμό και διαφοροποίηση, όπως εκείνη του εμβρύου στη μήτρα. Μολονότι μια οικολογική επανάσταση θα απαιτήσει μετωπικούς αγώνες, τώρα και στο μέλλον, θα απαιτήσει επίσης υπομονετική μακροπρόθεσμη οργάνωση στο κοινοτικό επίπεδο και δημιουργική αμεσοδημοκρατική πολιτική δουλειά.

Αυτή τη στρατηγική εννοώ όταν αναφέρομαι σε μια πράσινη πολιτική. Ο στόχος εδώ δεν είναι η απλή "αντιπροσώπευση" του αυξανόμενου κινήματος των πολιτών, μέσω της κατάληψης του υπάρχοντος κάθετου πολιτικού μηχανισμού σε μια τοπική κοινότητα, για να μην αναφέρουμε το έθνος-κράτος. Ο στόχος είναι να καθιερώσουμε ή να αποκαταστήσουμε τις δημοτικές συγκεντρώσεις, τις συνοικιακές συνελεύσεις ή ακόμα και τα συνοικιακά συμβούλια ενεργών πολιτών ως το θεμέλιο τοπικού ελέγχου. Οι ριζοσπάστες οικολόγοι υποψήφιοι θα πρέπει να κατέρχονται στις τοπικές εκλογές μ'ένα πρόγραμμα προσανατολισμένο κυρίως στην καθιέρωση συνελεύσεων των πολιτών και στη νόμιμη ανασυγκρότηση των δομών διακυβέρνησης της πόλης με στόχο την πολιτική συμμετοχή, τις πρόσωπο με πρόσωπο συζητήσεις των δημόσιων υποθέσεων και την καθιέρωση της πλήρους υπευθυνότητας των πολιτών που εκλέγονται αντιπρόσωποι σε μεγαλύτερα συνομοσπονδιακά συμβούλια ή υπηρετούν σε καθαρά εκτελεστικά όργανα.

Αυτές οι συνοικιακές συνελεύσεις μπορούν να ξεκινήσουν πριν να θεσμοθετηθούν. Έτσι, οι ανεπίσημες συνελεύσεις των πολιτών θα μπορούσαν να καθιερώσουν ένα "σκιώδες" ή "παράλληλο" δημοτικό συμβούλιο που θα αποτελείτο από τους εκλεγμένους και ανακλητούς αντιπροσώπους κάθε συνοικιακής συνέλευσης. Τέτοια σκιώδη δημοτικά συμβούλια, αν και χωρίς καμιά τυπική δύναμη στην αρχική τους φάση, θα μπορούσαν να ασκήσουν μια πολύ αποτελεσματική *ηθική* επιρροή σ'ένα επίσημο δημοτικό συμβούλιο, μέχρι να αποκτήσουν τη δική τους αυξανόμενη νομική εξουσία. Θα μπορούσαν να παρακολουθούν επισταμένως την ατζέντα και τις υποθέσεις του επίσημων δημοτικών συμβουλίων, να προτείνουν αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, και να αμφισβητούν κάθε νομοθετικό μέτρο που θεωρούν ασυμβίβαστο με το δημόσιο συμφέρον, συσπειρώνοντας μ' αυτό τον τρόπο τους ανθρώπους σε μια όλο και πιο αποτελεσματική πολιτική δύναμη.

Στη διάρκεια της διαδικασίας καθιέρωσης της άμεσης πολιτικής δημοκρατίας, μπορούν να ληφθούν τμηματικά μέτρα, σε πολλά διαφορετικά επίπεδα, για την αύξηση της τοπικής διεύθυνσης της οικονομίας. Το νέο αυτό είδος τοπικής κοινότητας, χωρίς να παραβιάζει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των μικρών καταστημάτων λιανικής πώλησης, των βιοτεχνιών, των μικρών αγροκτημάτων, των τοπικών μεταποιητικών επιχειρήσεων, και των ιδιοκτητών κατοικιών, θα μπορούσε να προχωρήσει στην αγορά μεγαλύτερων οικονομικών επιχειρήσεων, ιδιαίτερα εκείνων που πρόκειται να κλείσουν και που θα μπορούσαν να διευθύνονται πιο αποτελεσματικά από τους ίδιους τους εργάτες παρά από επιχειρηματίες ή κερδοσκοπικές εταιρείες. Η χρήση των Ενώσεων Κοινοτικών Γαιών (Community Land Trusts) όχι μόνο ως μέσο παροχής ικανοποιητικής στέγασης στο κοινό, αλλά και για την προώθηση μιας μικρής κλίμακας βιοτεχνικής παραγωγής, θα μπορούσε να καταλάβει υψηλή θέση στην ατζέντα τού οικονομικού προγράμματος μιας τοπι-

κής κοινότητας. Οι συνεταιρισμοί, οι κοινοτικοί κήποι και οι αγορές των παραγωγών-αγροτών (farmers' markets) θα μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν με τοπικά κονδύλια και να τοποθετηθούν υπό αυξανόμενη λαϊκή εποπτεία – μια πολιτική που κάλλιστα ίσως θα ενέπνεε στους καταναλωτές μεγαλύτερη αφοσίωση από αυτή που θα περίμενε κανείς να επιδείξουν προς τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις.

Σ' αυτό το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, θα μπορούσε να στηριχθεί η οικολογική αποκατάσταση της τοπικής κοινότητας και της υπαίθρου που την περιβάλλει. Η δημόσια γη θα μπορούσε να αποκατασταθεί και να επεκταθεί. Οι αγρότες θα μπορούσαν να υποστηριχθούν για να πραγματοποιήσουν τη μετάβαση σε διαφοροποιημένες οργανικές μορφές γεωργικής παραγωγής και να καλύψουν τις ανάγκες της τοπικής κοινότητας και της περιφέρειας. Οι αγροτικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να περιορισθούν όλο και περισσότερο. Προγράμματα θα μπορούσαν να διευκολύνουν την ανασυγκρότηση και επανακατοίκηση αγροτικών περιοχών από ενδιαφερόμενους κατοίκους πόλεων, πρόθυμους να δημιουργήσουν τις νέες δικές τους κοινότητες. Ασφαλείς και αποτελεσματικές μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων θα μπορούσαν να διατεθούν δωρεάν ή σε χαμηλή τιμή. Η ανακύκλωση θα μπορούσε να γίνει υποχρεωτική. Οι τοπικές επιχειρήσεις και οι οικιστικοί κανονισμοί θα μπορούσαν να ενθαρρύνουν σημαντική οικονομία ενέργειας και να προωθήσουν μια στροφή προς ασφαλείς και ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Θα μπορούσε να αρχίσει η μετακίνηση προς οικολογικά ασφαλείς τεχνολογίες παραγωγής.

Τέλος, δεν μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα πραγματοποιήσουμε αυτό το όραμα σε μια μόνο γειτονιά, κωμόπολη ή πόλη. Το όραμά μας πρέπει να είναι μια συνομοσπονδιακή κοινωνία, βασισμένη στο συντονισμό όλων των τοπικών κοινοτήτων σ'ένα σύστημα διακυβέρνησης από τη βάση προς την κορυφή, σε αντιδιαστολή με την κάθετη εξουσία του έθνους-κράτους. Ανεξάρτητα από το αν είναι οργανωμένες με βάση ολόκληρους νομούς ή περιφέρειες, οι νέες τοπικές μας κοινότητες θα πρέπει να ενώνονται με συνομοσπονδιακά συμβούλια, στα οποία συμμετέχουν λαϊκά εκλεγμένοι "αντιπρόσωποι", που ανακαλούνται εύκολα από τις κοινότητες που υπηρετούν. Τα συνομοσπονδιακά αυτά όργανα θα πρέπει να είναι αυστηρά *εκτελεστικά*· δεν θα *διαμορφώνουν πολιτική* αλλά, απλώς, θα συντονίζουν και θα εφαρμόζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται από τα τοπικά συμβούλια των πολιτών που τους εκλέγουν.

Η συνομοσπονδία, που έχει τη δική της μακρόχρονη αν και σχεδόν ξεχασμένη ιστορία, δε θα πρέπει να συγχέεται με το κράτος, που έρχεται πάντοτε σε σύγκρουση με τις συνομοσπονδιακές δομές στο όνομα, φαινομενικά, της "αποδοτικότητας" και, συνήθως, της "πολυπλοκότητας" της "σύγχρονης" κοινωνίας μας. Οι ισχυρισμοί αυτοί είναι σκέτες ανοησίες. Με προβληματίζει ιδιαίτερα το γεγονός ότι τόσοι πολλοί ριζοσπάστες αποδέχονται σήμερα τη φλυαρία περί "πολυπλοκότητας" της σύγχρονης κοινωνίας μας και σπάνια αναγνωρίζουν ότι όταν οι πόλεις έχουν οκτώ, δέκα, ή δώδεκα εκατομμύρια κατοίκους δεν είναι πλέον "πόλεις" αλλά άμορφες, χωρίς δύναμη, αστικές μάζες με τρομερή ανάγκη αποκέντρωσης – τόσο φυσικής όσο και διοικητικής.

Βέβαια, όλες αυτές οι ιδέες περί μιας αριστερής ελευθεριακής τοπικής στρατηγικής αποτελούν απλώς τις γενικές γραμμές ενός *μινιμαλιστικού* προγράμματος για κοινωνική και οικολογική αρμονία. Αυτή η στρατηγική προσέγγιση, όμως, θα βοηθούσε στην επίλυση μιας σειράς άμεσων προβλημάτων και θα μας έδειχνε το δρόμο για πιο ουσιαστικές κοινωνικές αλλαγές. Θα άρχιζε να προετοιμάζει τη βάση μιας λαϊκής δυαδικής εξουσίας, απ' όπου θα μπορούσαμε να αμφισβητήσουμε αποτελεσματικά τις εταιρείες και το έθνος-κράτος. Κάθε στοιχείο αυτού του μινιμαλιστικού προγράμματος προσφέρεται ως βάση σύναψης επιτυχών συμμαχιών, διότι οι στόχοι του πηγάζουν από ένα γενικό ανθρώπινο συμφέρον που υπερβαίνει τα αληθινά αλλά "μερικά" (particularistic) συμφέροντα της τάξης, της ιθαγένειας, της εθνότητας και του φύλου. Αυτοί οι αληθινά λαϊκοί στόχοι μπορούν να διαμορφωθούν με τρόπους που ενώνουν μια πλειοψηφία ανθρώπων – άνδρες και γυναίκες, άσπρους και μαύρους, φτωχούς ανθρώπους, εργάτες και υπαλλήλους, μεσοαστούς επαγγελματίες, καθώς επίσης και μερικούς από τους αντιπάλους μας στην ελίτ που μπορεί, απλώς, να έχουν τύψεις συνειδήσεως.

Παρ' όλα αυτά, συμφωνώ με τη Linda σ'ένα αποφασιστικό σημείο. Θα ήταν ασυγχώρητη έλλειψη πολιτικής δημιουργικότητας, εάν ένα πράσινο κίνημα που διακηρύσσει ότι εκφράζει μια νέα οικολογική πολιτική σ'αυτή τη χώρα, ενέδιδε σε μια "μισώ την Αμερική" διάθεση ή χρησιμοποιούσε μια πολιτική γλώσσα που είναι αδιάλλακτα αρνητική και ακατανόητη από την πλειοψηφία του αμερικανικού λαού. Για ολόκληρες δεκαετίες, οι ριζοσπάστες μιλούσαν στο λαό της Βορείου Αμερικής στη γλώσσα του γερμανικού μαρξισμού, του ρωσικού λενινισμού, του κινεζικού μαοϊσμού ή, λιγότερο συχνά, στη γλώσσα του ισπανικού αναρχισμού – ουσιαστικά, σε όλες σχεδόν τις γλώσσες εκτός από αυτή που πηγάζει από την ίδια την αμερικανική επαναστατική παράδοση που δίνει έμφαση στην κοινότητα, τον αποκεντρωτισμό, την ατομικότητα και την άμεση δημοκρατία, σε αντίθεση με τη συγκέντρωση της εξουσίας του κράτους και των εταιρειών, το ιμπεριαλιστικό εμπόριο και την αχαλίνωτη απληστία.

Πρέπει να ξαναζωντανέψουμε μια παλαιότερη εκδοχή του "Αμερικανικού Ονείρου", μια εκδοχή που ήταν κοινοτική, δημοκρατική και ουτοπική, ανεξάρτητα από τις ελλείψεις που είχε σε άλλους τομείς. Αν και το σημερινό σύστημα είναι σάπιο μέχρι το κόκκαλο, διατηρεί ακόμα υπολείμματα παλαιότερων και συχνά πιο ελευθεριακών θεσμών, που έχουν πολύ άβολα ενσωματωθεί στους σημερινούς. Ας στηριχθούμε σ'αυτούς τους θεσμούς και παραδόσεις. Και για να χρησιμοποιήσω ένα σύνθημα που έπλασα τα τελευταία χρόνια: "Πρέπει να εκδημοκρατίσουμε την έμμεση δημοκρατία και τελικά να ριζοσπαστικοποιήσουμε τη δημοκρατία".

γ.

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Andre Gunder Frank,
Marta Fuentes
Δέκα θέσεις για τα κοινωνικά κινήματα

Janet Biehl
Η αφομοίωση των Ευρωπαίων Πράσινων:
από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα

Howard Hawkins
Οι Πράσινοι στη Βόρειο Αμερική:
κρατισμός εναντίον συνομοσπονδιακού κοινοτισμού

Andre Gunder Frank - Marta Fuentes *

Δέκα Θέσεις για τα Κοινωνικά Κινήματα**

Εισαγωγή

Στο δοκίμιο αυτό αναπτύσσονται οι εξής θέσεις:

1. Τα "νέα" κοινωνικά κινήματα δεν είναι νέα, ακόμα κι αν έχουν κάποια νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα· ενώ τα "κλασικά" κοινωνικά κινήματα είναι σχετικά νέα και ίσως προσωρινά.
2. Τα κοινωνικά κινήματα εμφανίζουν αρκετή πολυμορφία και ευμεταβλητότητα αλλά έχουν δύο κοινά στοιχεία. Πρώτον, την *ατομική* κινητοποίηση που έχει σαν βάση ένα αίσθημα ηθικής και δικαιοσύνης (ή αδικίας). Δεύτερον, την κοινωνική ισχύ που έχει σαν βάση την *κοινωνική* κινητοποίηση ενάντια στη στέρηση και τον αγώνα για την επιβίωση και τη συγκρότηση της ταυτότητας.
3. Η δύναμη και η σημασία των κοινωνικών κινημάτων είναι κυκλική (cyclical) και σχετίζονται με τους μακροχρόνιους πολιτικούς, οικονομικούς και τους, ενδεχομένως αλληλένδετους, ιδεολογικούς κύκλους. Όταν οι συνθήκες από τις οποίες δημιουργούνται τα κοινωνικά κινήματα μεταβάλλονται, με τη δράση των ίδιων των κινημάτων και/ή πιο συχνά λόγω των μεταβαλλόμενων συνθηκών, τα κινήματα αυτά τείνουν να εξαφανιστούν.
4. Είναι σημαντικό να διακρίνουμε την ταξική σύνθεση των κοινωνικών κινημάτων, που στη Δύση αποτελείται κυρίως από τη μεσαία τάξη, στο Νότο από τη λαϊκή/εργατική τάξη και στην Ανατολή και από τις δύο.

---

* Ο Andre Gunder Frank είναι καθηγητής της Οικονομικής της Ανάπτυξης και Κοινωνικών Επιστημών στο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ. Έχει γράψει 30 βιβλία μεταξύ των οποίων: *The Underdevelopment of Development, Transforming the Revolution: Social Movements and the World-System* που έχει γράψει με τους S.Amin, G.Arrighi, I.Wallerstein και Marta Fuentes καθώς και το *Resistance in the World System: Capitalist Accumulation, State Policy, Social Movements* με τη Marta Fuentes στα γερμανικά.

Η Marta Fuentes είναι Χιλιανή και διαμένει στην Ολλανδία. Είναι ερευνήτρια και συμμετέχει ενεργά στα κοινωνικά και γυναικεία κινήματα με ειδικό ενδιαφέρον για τη Λατινική Αμερική. Έχει πάρει υποτροφία για έρευνα στα ίδια θέματα από το Ίδρυμα MacArthur. Οι δημοσιεύσεις της αφορούν στις γυναίκες της Χιλής 1964-1990, τα γυναικεία κινήματα στη Λατινική Αμερική και τα κοινωνικά κινήματα.

** World Development, τόμος 17, αριθμός 2, (1989). Μια πρώτη μορφή του άρθρου δημοσιεύτηκε στο *IFDA Dossier* 63, Ιανουάριος/Φεβρουάριος 1988. Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Γιώργο Πουλάδο.

5. Υπάρχουν πολλά διαφορετικά είδη κοινωνικών κινημάτων. Η πλειοψηφία τους επιδιώκει περισσότερη αυτονομία μάλλον παρά κρατική εξουσία – τα κοινωνικά κινήματα που επιδιώκουν την κρατική εξουσία τείνουν να αυτο-αναιρούνται ως κοινωνικά κινήματα.
6. Μολονότι τα περισσότερα κοινωνικά κινήματα είναι κυρίως αμυντικά παρά επιθετικά και τείνουν να έχουν πρόσκαιρο χαρακτήρα, είναι σημαντικοί (σήμερα, και αύριο ίσως οι πιο σημαντικοί) φορείς του κοινωνικού μετασχηματισμού.
7. Συγκεκριμένα, τα κοινωνικά κινήματα εμφανίζονται ως φορείς και επανερμηνευτές (reinterpreters) της "αποσύνδεσης" από το σύγχρονο καπιταλισμό και της "μετάβασης στο σοσιαλισμό".
8. Μερικά κοινωνικά κινήματα είναι πιθανό να αλληλεπικαλύπτονται όσον αφορά τα μέλη τους ή να είναι περισσότερο συμβατά μεταξύ τους και να κάνουν ευκολότερη τη σύναψη συμμαχιών. Και μερικά είναι πιθανό να έρχονται σε σύγκρουση και ανταγωνισμό μεταξύ τους. Ίσως είναι χρήσιμο να ερευνήσουμε τις σχέσεις αυτές.
9. Ωστόσο, εφ'όσον τα κοινωνικά κινήματα, όπως και το θέατρο του δρόμου, γράφουν τη δική τους ιστορία (εάν υπάρχει) καθώς προχωρούν, οποιαδήποτε συνταγή για το πρόγραμμα ή τη στρατηγική, για να μη μιλήσουμε για την τακτική, που προέρχεται απ'έξω – για να μην αναφερθούμε στους διανοούμενους – είναι πιθανότατα άσχετη στην καλύτερη περίπτωση και αντιπαραγωγική στη χειρότερη.
10. Συμπερασματικά, τα κοινωνικά κινήματα χρησιμεύουν σήμερα στο να επεκτείνουν, να βαθαίνουν ακόμα δε και να ορίζουν πάλι τη δημοκρατία, από μία παραδοσιακή, πολιτική και οικονομική, δημοκρατία στο πλαίσιο του κράτους, σε μία δημοκρατία των πολιτών στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών.

1. Τα "νέα" κοινωνικά κινήματα είναι παλιά αλλά έχουν μερικά νέα χαρακτηριστικά

Τα διάφορα κοινωνικά κινήματα στη Δύση, το Νότο και την Ανατολή που κοινώς αποκαλούνται σήμερα "νέα", είναι με ελάχιστες εξαιρέσεις, νέες μορφές κοινωνικών κινημάτων που έχουν υπάρξει ανά τους αιώνες. Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι τα "κλασικά" εργατικά και συνδικαλιστικά κινήματα χρονολογούνται μόνο από τον περασμένο αιώνα, και εμφανίζονται όλο και περισσότερο να είναι μόνο ένα πρόσκαιρο φαινόμενο που σχετίζεται με την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού. Απ' την άλλη μεριά, κινήματα αγροτών, τοπικών κοινοτήτων, εθνοτικά/εθνικιστικά, θρησκευτικά ακόμα και φεμινιστικά/γυναικεία κινήματα έχουν υπάρξει για αιώνες ακόμα και χιλιετίες σε πολλά μέρη του κόσμου. Ωστόσο, σήμερα πολλά από αυτά τα κινήματα αποκαλούνται "νέα" παρά το γεγονός ότι αναρίθμητα κοινωνικά κινήματα έχουν καταγραφεί στην ευρωπαϊκή ιστορία. Τέτοια παραδείγματα περιλαμβάνουν την εξέγερση των σκλάβων του Σπάρτακου στη Ρώμη, το κίνημα αδελφότητας Beguine στις Κάτω χώρες και άλλα γυναικεία κινήματα που κάνουν την εμφάνισή τους το 12ο αιώνα – εναντίον των οποίων εξαπολύθηκε "κυνήγι των μαγισσών" και άλλες μορφές καταπίεσης – κινήματα χωρικών και πόλεμοι στη Γερμανία του 16ου αιώνα, καθώς και ιστορικές εθνοτικές και εθνικιστικές συγκρού-

σεις σ'όλη την Ευρώπη. Στην Ασία, τον αραβικό κόσμο και την επέκταση του Ισλάμ, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική, πολλαπλές μορφές κοινωνικών κινημάτων υπήρξαν οι φορείς κοινωνικής αντίστασης και μετασχηματισμού σ' όλη την ιστορία.

Μόνο τα οικολογικά/Πράσινα κινήματα και τα κινήματα ειρήνης δικαιούνται να ονομάζονται "νέα" γιατί ανταποκρίνονται σε κοινωνικές ανάγκες που έχει δημιουργήσει πιο πρόσφατα η παγκόσμια ανάπτυξη. Η γενικευμένη υποβάθμιση του περιβάλλοντος, που απειλεί τα μέσα συντήρησης και την ευημερία, είναι το προϊόν της πρόσφατης βιομηχανικής ανάπτυξης η οποία σήμερα δραστηριοποιεί, κυρίως αμυντικά, νέα οικολογικά/Πράσινα κοινωνικά κινήματα. Οι πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις στη διεξαγωγή των πολέμων απειλούν τη ζωή όλων των ανθρώπων και δημιουργούν νέα αμυντικά κινήματα ειρήνης. Ωστόσο, ακόμα κι αυτά τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι ολωσδιόλου νέα. Η παγκόσμια (αποικιακή/ιμπεριαλιστική) καπιταλιστική ανάπτυξη προκάλεσε (ή βασίστηκε) στην τρομερή περιβαλλοντική υποβάθμιση πολλών χωρών του Τρίτου Κόσμου (όπως για παράδειγμα, μετά την κατάκτηση της Αμερικής, τους πολέμους για τους σκλάβους και το εμπόριο στην Αφρική, τον Βιασμό της Βεγγάλης κ.λπ.). Κι αυτό προκάλεσε την εμφάνιση αμυντικών κοινωνικών κινημάτων που περιελάμβαναν – αλλά δεν περιορίζονταν σε – περιβαλλοντικά ζητήματα· όπως τα κινήματα των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής και των ιθαγενών της Αυστραλίας σήμερα. Ακόμα ο πόλεμος έχει, φυσικά, και στο παρελθόν αποδεκατίσει και απειλήσει μεγάλους πληθυσμούς και έχει, επίσης, προκαλέσει τη δημιουργία σημαντικών αμυντικών κοινωνικών κινημάτων. Προβλέποντας την εποχή μας ο Αριστοφάνης είχε σκιαγραφήσει ένα γυναικείο/ειρηνιστικό κίνημα της κλασικής Ελλάδας στο έργο του, *Λυσιστράτη*.

Τα "κλασικά" εργατικά και συνδικαλιστικά κινήματα μπορούν να θεωρηθούν σήμερα ως ιδιαίτερα κοινωνικά κινήματα, που έκαναν την εμφάνισή τους – και συνεχίζουν να προκύπτουν – σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο. Η καπιταλιστική εκβιομηχάνιση στη Δύση δημιούργησε τη βιομηχανική εργατική τάξη και τα αιτήματά της, τα οποία εκφράστηκαν μέσα από κινήματα της εργατικής τάξης και των συνδικάτων. Ωστόσο, τα κινήματα αυτά προσδιορίσθηκαν και καθορίστηκαν από τις συγκεκριμένες χρονικές και τοπικές συνθήκες – της κάθε περιοχής και τομέα κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισης – και ως συνάρτηση της στέρησης και του προβλήματος ταυτότητας που προκάλεσε η εκβιομηχάνιση. "Εργάτες όλου του κόσμου ενωθείτε" και "προλεταριακή επανάσταση" ήταν λίγο πολύ κενά συνθήματα. Με το μεταβαλλόμενο διεθνή καταμερισμό εργασίας ακόμα και τα συνθήματα έχασαν ολωσδιόλου το νόημά τους. Τα κινήματα της εργατικής τάξης και των συνδικάτων φθίνουν συνεχώς στη Δύση, ενώ ανέρχονται στις χώρες του Νότου και της Ανατολής όπου η βιομηχανική και παγκόσμια ανάπτυξη δημιουργεί ανάλογες συνθήκες και προβλήματα. Έτσι, τα κοινωνικά κινήματα της εργατικής τάξης, που λανθασμένα αποκαλούνται "κλασικά", πρέπει να θεωρούνται και ως πρόσφατα και ως πρόσκαιρα, για να μην αναφερθούμε στο γεγονός ότι είχαν πάντα τοπικό και περιφερειακό χαρακτήρα ή, στην καλύτερη περίπτωση, εθνικό. Θα εξετάσουμε παρακάτω το ρόλο τους σε σχέση με το αίτημά τους για κρατική εξουσία.

Ένα *νέο* χαρακτηριστικό πολλών σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων είναι, ωστόσο, ότι – πέρα από την προφανώς αυθόρμητη ευμεταβλητότητα και προσαρμοστικότητα – κληρονομούν την οργανωτική ικανότητα και την ηγεσία των παλιών εργατικών κινημάτων, πολιτικών κομμάτων, εκκλησιών και άλλων οργανώσεων. Αντλούν από αυτά, τα ηγετικά στελέχη που απογοητεύτηκαν από τους περιορισμούς των παλιών μορφών και που τώρα επιδιώκουν να δημιουργήσουν νέες. Τα εισαγόμενα, όμως, από τα παλιά κινήματα οργανωτικά στοιχεία μπορεί να αποτελέσουν σημαντικό ενεργητικό γι'αυτά, σε σύγκριση με τους πιο ερασιτεχνικά οργανωμένους ή ανοργάνωτους προδρόμους τους, αλλά μπορεί και να περιέχουν τους σπόρους μιας μελλοντικής θεσμοποίησης μερικών νέων κινημάτων.

Μια άλλη πλευρά που μπορεί να είναι καινούργια στα "νέα" κοινωνικά κινήματα είναι, ίσως, ότι τώρα τείνουν να γίνουν κινήματα μιας μόνο τάξεως ή ενός μόνο κοινωνικού στρώματος – μεσαία τάξη στη Δύση και λαϊκή εργατική τάξη στο Νότο – σε αντίθεση μ'ό,τι συνέβαινε σε πολλά από αυτά ανά τους αιώνες. Ωστόσο, με το κριτήριο αυτό του "καινοφανούς" (newness), τα παλιά "κλασικά" κινήματα της εργατικής τάξης είναι επίσης νέα και μερικά σύγχρονα εθνοτικά, εθνικιστικά και θρησκευτικά κινήματα είναι παλιά, όπως θα δούμε όταν θα εξετάσουμε πιο κάτω την ταξική σύνθεση των κοινωνικών κινημάτων.

Είτε νέα είτε παλιά, τα "νέα κοινωνικά κινήματα" της σημερινής εποχής είναι κατά πολύ αυτά που κινητοποιούν τους περισσότερους ανθρώπους στην επιδίωξη κοινών στόχων. Τα κοινωνικά κινήματα, πολύ περισσότερο από τα "κλασικά" ταξικά κινήματα, παρακινούν και κινητοποιούν εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους σ' όλα τα μέρη της Γης – κυρίως έξω από τους κατεστημένους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς, τους οποίους οι άνθρωποι βρίσκουν ανεπαρκείς για την εξυπηρέτηση των αναγκών τους. Κι αυτός είναι ο λόγος που προσφεύγουν στα "νέα", κυρίως μη θεσμοποιημένα, κοινωνικά κινήματα.

Αυτή η λαϊκή κίνηση προς τα νέα κινήματα εκδηλώνεται ακόμα και στην αναζήτηση ταυτότητας και/ή στην ευαισθητοποιημένη κοινωνική κινητοποίηση ή τα κοινωνικά κινήματα με περιορισμένους ή ανύπαρκτους δεσμούς μελών: στην ανταπόκριση (του κινήματος;) της νεολαίας στη μουσική ροκ και το ποδόσφαιρο, στα εκατομμύρια των ανθρώπων που σε πολλές χώρες ανταποκρίνονται αυθόρμητα στις επισκέψεις του Πάπα (πέρα από την Καθολική Εκκλησία ως θεσμού), και στην αυθόρμητη μαζική ανταπόκριση στις έξω - (πολιτικές) θεσμικές εκκλήσεις ενάντια στην πείνα στην Αφρική των Band Aid, Live Aid και Sport Aid. Το τελευταίο ήταν μια έκκληση και μια ανταπόκριση όχι μόνο στη συμπόνοια αλλά και στο ηθικό αίσθημα της αδικίας του όλου πράγματος. Μερικές από αυτές τις, χωρίς μέλη, μορφές κοινωνικής κινητοποίησης έχουν περισσότερα κοινά με τα κοινωνικά κινήματα απ'ό,τι έχουν τα αυτο-αποκαλούμενα "κινήματα" όπως το Movimiento(s) de Izquierda Revolucionaria (MIR) στη Βολιβία, τη Χιλή, το Περού και τη Βενεζουέλα (που είναι ή ήταν στην πραγματικότητα "λενινιστικά" πολιτικά κόμματα δημοκρατικού

συγκεντρωτισμού) ή το "κίνημα" των Sandinistas στη Νικαράγουα, (που σχηματίστηκε από μια συμμαχία μαζικών οργανώσεων) – τα οποία επιδίωκαν να κατακτήσουν και να διαχειριστούν την κρατική εξουσία. Για να μην αναφερθούμε στο "Κίνημα" των Αδεσμεύτων, που στην πραγματικότητα είναι μια συμμαχία κρατών, ή των κυβερνήσεών τους που βρίσκονται στην εξουσία, και ασφαλώς όχι ένα *κοινωνικό* ή απελευθερωτικό *κίνημα* των ίδιων των ανθρώπων.

2. Τα κοινωνικά κινήματα διαφέρουν αλλά μοιράζονται τα ηθικά κίνητρα και την κοινωνική εξουσία

Θα βοηθούσε ίσως στην εξέταση των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων ο προσδιορισμός μερικών ιδεατών τύπων και επιλεγμένων χαρακτηριστικών, που προκύπτουν μέσα από τη θεώρησή τους που θα επιχειρήσουμε πιο κάτω, παρόλο βέβαια που η πρακτική αυτή καθίσταται επικίνδυνη λόγω της πολυμορφίας και της ευμεταβλητότητας των κινημάτων. (Αναφερόμαστε στους "ιδεατούς" τύπους με τη Βεμπεριανή έννοια μιας αναλυτικής απόσταξης [analytical distillation] των χαρακτηριστικών που δεν υπάρχουν στην καθαρή τους μορφή στον πραγματικό κόσμο). Μπορούμε να κατατάξουμε τα κινήματα σε επιθετικά – (είναι η μειοψηφία) – και αμυντικά – (αποτελούν την πλειοψηφία). Σε μια σχετική, αλλά διαφορετική, διάσταση μπορούμε να διακρίνουμε κινήματα προοδευτικά, οπισθοδρομικά και "φυγής" από την πραγματικότητα. Μια τρίτη διάσταση ή χαρακτηριστικό τους γνώρισμα φαίνεται πως είναι η υπεροχή των γυναικών παρά των ανδρών – και συνακόλουθα μια μικρότερη τάση προς την ιεραρχία από τα μέλη ή την ηγεσία των κινημάτων. Μια τέταρτη διάσταση είναι η ένοπλη πάλη, ειδικά για την κρατική εξουσία ή η ειρηνική και ειδικότερα μη βίαιη πάλη, είτε είναι αμυντική είτε επιθετική. Δεν είναι συμπτωματικό ότι τα ένοπλα κινήματα είναι πιο ιεραρχικά, ενώ τα μη ένοπλα είναι αυτά στα οποία η γυναικεία συμμετοχή είναι κυρίαρχη, μολονότι γυναίκες συμμετέχουν και στην ένοπλη πάλη.

Ελάχιστα κινήματα είναι ταυτόχρονα επιθετικά, με την έννοια ότι επιδιώκουν να αλλάξουν την καθεστηκυία τάξη, και προοδευτικά με την έννοια ότι επιδιώκουν μια καλύτερη τάξη πραγμάτων για τον εαυτό τους και τον κόσμο. Η ενεργή συμμετοχή των γυναικών είναι όλο και μεγαλύτερη σε πολλά κινήματα. Αυτό αφορά όχι μόνο τα ίδια τα γυναικεία κινήματα αλλά και τα κινήματα ειρήνης, τα περιβαλλοντικά, καθώς και τα κινήματα τοπικών κοινοτήτων. Τα περισσότερα κινήματα είναι κυρίως αμυντικά. Πολλά επιδιώκουν να διαφυλάξουν πρόσφατες (μερικές φορές, προοδευτικές) κατακτήσεις ενάντια στην αναστροπή ή την καταπάτησή τους. Τέτοια περίπτωση είναι τα φοιτητικά κινήματα (που επανεμφανίστηκαν μαζικά το 1986-87 στη Γαλλία, την Ισπανία, το Μεξικό και την Κίνα, κινήματα που είχαμε να δούμε από το 1967-68), καθώς και πολλές χιλιάδες κινήματα τοπικών κοινοτήτων που επιδιώκουν να υπερασπιστούν "τα προς το ζην" των μελών τους απέναντι στην επιδρομή της οικονομικής κρίσης και της πολιτικής καταπίεσης. Μερικά κινήματα επιδιώκουν να υπερασπιστούν το περιβάλλον ή να διατηρήσουν την ειρήνη ή και τα δύο, όπως οι Πράσινοι της Δυτικής Γερμανίας. Άλλα κινήματα αντιδρούν αμυντικά απέ-

ναντι στις σύγχρονες αδικίες καταφεύγοντας σ'ένα συχνά μυθικό χρυσό αιώνα, όπως ο 7ος αιώνας του Ισλάμ. Πολλά κινήματα, όπως οι διάφορες θρησκευτικές σέκτες (religious cults), είναι κινήματα φυγής ή έχουν σημαντικά στοιχεία φυγής, με την έννοια ότι, είτε είναι αμυντικά είτε επιθετικά, επιδιώκουν τη χιλιαστική σωτηρία από τις δοκιμασίες και τις συμφορές του πραγματικού κόσμου.

Τα κινήματα είχαν και έχουν πολλές διαφορές και εάν υπάρχουν μερικά κοινά χαρακτηριστικά αυτά εντοπίζονται στο γεγονός ότι μοιράζονται τη δύναμη της ηθικής και το αίσθημα της αδικίας ή της δικαιοσύνης στα ατομικά κίνητρα και τη δύναμη της κοινωνικής κινητοποίησης στην ανάπτυξη της κοινωνικής εξουσίας. Η συμμετοχή και κινητοποίηση σε όλα αυτά τα κοινωνικά κινήματα περιέχει μια ισχυρή ηθική συνιστώσα και ένα αμυντικό ενδιαφέρον για δικαιοσύνη στην κοινωνική ή παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Επομένως, τα κοινωνικά κινήματα κινητοποιούν τα μέλη τους για επίθεση/άμυνα με βάση το κοινό ηθικό αίσθημα αδικίας, που αναλύει ο Barrington Moore* (1978). Η ηθική και η δικαιοσύνη/αδικία, περισσότερο ίσως από τη στέρηση των προς το ζην και/ή συγκρότηση ταυτότητας μέσω της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης, (οι οποίες, επίσης, δημιουργούν αισθήματα ηθικής και δικαιοσύνης/αδικίας), πιθανότατα υπήρξαν οι ουσιαστικές κινητήριες και καθοδηγητικές δυνάμεις των κοινωνικών κινημάτων, τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Ωστόσο, το αίσθημα της ηθικής και του ενδιαφέροντος για την αδικία ή τη δικαιοσύνη αναφέρεται κυρίως σ' "εμάς". Η κοινωνική ομάδα που αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως "εμείς" ήταν και είναι αρκετά μεταβλητή, είτε αναφερόμαστε στην οικογένεια, φυλή , χωριό, εθνική ομάδα, έθνος, χώρα, Πρώτο, Δεύτερο ή Τρίτο Κόσμο, ανθρωπότητα κ.λπ., είτε αναφερόμαστε στο γένος, τάξη, στρώμα, κάστα, ράτσα και άλλες ομαδοποιήσεις ή συνδυασμούς αυτών. Αυτό που μας κινητοποιεί είναι ακριβώς η στέρηση, η καταπίεση και ιδιαίτερα η αδικία σε βάρος "μας", όπως κι αν "εμείς" προσδιορίζουμε κι αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας. Κάθε κοινωνικό κίνημα χρησιμεύει, επομένως, όχι μόνο για να αντιμάχεται τη στέρηση αλλά και για να (επι)βεβαιώνει την ταυτότητα όσων δραστηροποιούνται στο κίνημα αλλά και ίσως όλων "εμάς", για τους οποίους το κίνημα είναι ενεργό. Έτσι, τέτοια κοινωνικά κινήματα, κάθε άλλο απ' το να είναι νέα, έχουν σημαδέψει πολλές φορές και σε πολλούς τόπους την κοινωνική ζωή των ανθρώπων.

Ταυτόχρονα, τα κοινωνικά κινήματα παράγουν και ασκούν κοινωνική εξουσία μέσω της κοινωνικής κινητοποίησης των όσων συμμετέχουν σ'αυτά. Αυτή η κοινωνική εξουσία δημιουργείται και ταυτόχρονα προέρχεται περισσότερο από το ίδιο το κοινωνικό *κίνημα* παρά από κάποιους πολιτικούς ή άλλους θεσμούς. Στην πραγματικότητα, η θεσμοποίηση εξασθενίζει τα κοινωνικά κινήματα και η κρατική πολιτική εξουσία τα αναιρεί (παρόλο που θεσμικοί και πολιτικοί σύμμαχοι έξω από τα κινήματα μπορούν, χρησιμοποιώντας την κρατική εξουσία, να τα προστατέψουν ή να υποστηρίξουν τους στόχους τους). Τα κοινωνικά κινήματα απαιτούν εύκαμπτη, ευπροσάρμοστη και αυτόνομη μη αυταρχική οργάνωση για να κατευθύνουν την κοινωνική εξουσία στην επιδίωξη κοινωνικών στόχων, οι

---

* Moore Barrington, *Injustice: The Social bases of Obedience and Revolt,* Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1978.

οποίοι δεν μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσω του τυχαίου αυθορμητισμού. Μια τέτοια ευλύγιστη οργάνωση, ωστόσο, δεν συνεπάγεται τη θεσμοποίηση που οριοθετεί και περιορίζει την κοινωνική εξουσία των κινημάτων. Έτσι τα αυτόνομα, αυτο-οργανωνούμενα νέα κοινωνικά κινήματα αντιμετωπίζουν την υπάρχουσα (κρατική) πολιτική εξουσία με μία νέα κοινωνική εξουσία, που επιφέρει μεταβολές στην πολιτική εξουσία. Τό σύνθημα του γυναικείου κινήματος ότι το προσωπικό είναι πολιτικό· ισχύει *a fortiori* για τα *κοινωνικά* κινήματα, που επίσης επαναπροσδιορίζουν την πολιτική εξουσία. Όπως παρατηρεί η Luciana Castelina που συμμετέχει σε πολλά κοινωνικά κινήματα (και μερικά πολιτικά κόμματα) "είμαστε κίνημα γιατί κινούμε" – ακόμα και την πολιτική εξουσία.

3. Τα κοινωνικά κινήματα είναι κυκλικά

Τα κοινωνικά κινήματα είναι κυκλικά με δύο έννοιες. Ανταποκρίνονται, κατ'αρχήν στις συνθήκες που αλλάζουν, σαν αποτέλεσμα των πολιτικών, οικονομικών και ίσως ιδεολογικών διακυμάνσεων ή κύκλων. Δεύτερον, τα κοινωνικά κινήματα τείνουν να έχουν το δικό τους κύκλο ζωής. Τα κοινωνικά κινήματα, τα μέλη τους, η κινητοποίηση και η δύναμή τους τείνουν να είναι κυκλικά· διότι τα κινήματα κινητοποιούν ανθρώπους για να αντιμετωπίσουν (συνήθως κατά, σπάνια υπέρ) συνθήκες που και οι ίδιες είναι κυκλικές.

Φαίνεται πως υπάρχουν πολιτιστικοί και ιδεολογικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί, οικονομικοί και τεχνολογικοί κύκλοι που επηρεάζουν τα κοινωνικά κινήματα. Υπάρχουν επίσης παρατηρητές και ακτιβιστές στα κοινωνικά κινήματα που δίνουν μεγαλύτερο ή αποκλειστικό βάρος στον ένα ή τον άλλο από αυτούς τους κοινωνικούς κύκλους. Το όνομα Sorokin είναι συνδεδεμένο με μακράς διάρκειας ιδεολογικούς κύκλους, του Modelski με πολιτικούς/πολεμικούς κύκλους και των Kondratieff και Schumpeter με οικονομικούς και τεχνολογικούς. Πρόσφατα ο Arthur J. Schlesinger, Jr.* (1986), αντλώντας εν μέρει από το έργο του πατέρα του, περιέγραψε έναν πολιτικο-ιδεολογικό κύκλο διάρκειας τριάντα ετών στις ΗΠΑ. Ο Schlesinger βλέπει ένα κύκλο εναλλασσόμενων φάσεων προοδευτικής κοινωνικής υπευθυνότητας (οι Προοδευτικοί στη δεκαετία του 1910, το New Deal στη δεκαετία του 1930, το New Frontier/Great Society, το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων και το κίνημα ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ στη δεκαετία του 1960) και ατομικιστικών φάσεων (Coolidge στη δεκαετία του 1920, ο Μακαρθισμός στη δεκαετία του 1950 και η οικονομική πολιτική του Ρήγκαν – τα λεγόμενα Ρηγκανόμικς – στη δεκαετία του 1980), που αναμένεται να δημιουργήσει άλλη μία προοδευτική φάση κοινωνικών κινημάτων στη δεκαετία του '90. Η αναζωπύρωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και οι τεχνολογικές ανακαλύψεις των τελευταίων δύο δεκαετιών έχουν ξυπνήσει πάλι το επιστημονικό και λαϊκό ενδιαφέρον για τους παγκόσμιους, μακροχρόνιους, οικονομικούς και τεχνολογικούς, κύκλους – και τις πιθανές σχέσεις τους με τους πολιτικούς και ιδεολογικούς κύκλους ή ακόμα και τις καθοριστικές επιδράσεις τους πάνω σ' αυτούς τους κύ-

---

* Schlesinger Arthur, J., Jr., *The cycles of American History,* Boston, MA: Houghton Mifflin, Co., 1986.

κλους. Στο πλαίσιο, όμως, του άρθρου αυτού δεν είναι δυνατόν να εξετάσουμε το θέμα αυτό, ούτε τη διαμάχη για το αν οι ιδεολογικοί, οι πολιτικοί ή οι οικονομικοί κύκλοι είναι οι κυρίαρχοι κύκλοι. Ωστόσο, για να καταλάβουμε τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα είναι απαραίτητο να τα δούμε σ'αυτό το κυκλικό πλαίσιο πού τουλάχιστον τα διαμορφώνει αν δεν προκαλεί την εμφάνισή τους. Επιπλέον, δεν θα ήταν λάθος να εξετάζαμε τη δυνατότητα (θα υποστηρίζαμε μάλιστα τη μεγάλη πιθανότητα) ύπαρξης πολιτικο-οικονομικών κύκλων με ιδεολογικές συνιστώσες και την πιθανότητα ότι βρισκόμαστε τώρα σε μια Β φάση κάμψης ενός μακριού κύματος ή κύκλου "Kondratieff", που επηρεάζει σημαντικά, εάν δεν προκαλεί, τη δημιουργία σύγχρονων κοινωνικών κινήματων (συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που εξετάστηκαν και προβλέφτηκαν από τον Schlesinger).

Ο μακράς διάρκειας κύκλος του Kondratieff βρισκόταν σε φάση ανόδου στις αρχές του αιώνα, σε φάση μακράς κατιούσας "κρίσης" στο μεσοπόλεμο (το θέμα σε ποια φάση του κύκλου ανήκουν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι είναι αμφισβητούμενο), σε μια ανανεωμένη ανάκαμψη μεταπολεμικά και ξανά σε κατιούσα φάση κρίσης σήμερα, που ξεκινάει στα μέσα της δεκαετίας του '60 ή σαφέστερα από το 1973. Στη Δύση τα κοινωνικά κινήματα φαίνεται ότι πολλαπλασιάζονται και γίνονται ισχυρότερα κατά τις Β φάσεις κάμψεως του κύκλου Kondratieff μεταξύ του Βατερλώ και της Ειρήνης της Βιέννης, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα (συμπεριλαμβανομένης ειδικά της δεκαετίας του 1830 και των επαναστάσεων του 1848), από το 1873 ώς το 1896, κατά τη διάρκεια του πολέμου και την περίοδο κρίσης του μεσοπολέμου στον αιώνα μας, και ξανά κατά τη σύγχρονη περίοδο της οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, ιδεολογικής και άλλης κρίσης. Παρόλο που η οικονομική επιβράδυνση ή κάμψη μπορεί να μην προκαλέσει άμεσα την εμφάνιση κινημάτων κοινωνικής διαμαρτυρίας, μπορεί εντούτοις να προωθήσει τη "δομή της πολιτικής ευκαιρίας", και να δημιουργήσει ή ενισχύσει τα αιτήματα των κινημάτων, να κινητοποιήσει τα μέλη τους και να προάγει τις πιθανότητες επιτυχίας των ίδιων των κινημάτων και των συμμαχιών τους. Κι αυτό συμβαίνει πολύ περισσότερο σε ταραγμένες εποχές απ'ό,τι στη διάρκεια της οικονομικής άνθισης (μολονότι το '60 πολλά κοινωνικά κινήματα αναπτύχθηκαν στη Βόρεια και τη Νότια Αμερική, την Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία). Ο Samir Amin υποστηρίζει ότι σε καλές εποχές είναι πιο εύκολο και πιο πιθανό να παίζει κανείς σύμφωνα με τους καθιερωμένους κανόνες του παιχνιδιού. Σε δύσκολες, όμως, εποχές, είναι αναγκαίο και πιθανό να παραβιαστούν οι καθιερωμένοι κανόνες του παιχνιδιού και/ή να δημιουργηθούν στην πορεία νέοι κανόνες δράσης. Κι αυτό ακριβώς κάνουν τα κινήματα.

Ωστόσο, στην αρχή τα κινήματα είναι κυρίως αμυντικά και συχνά οπισθοδρομικά και ατομικιστικά, όπως στην προηγούμενη δεκαετία. Όταν όμως η οικονομική κάμψη επηρεάζει σοβαρά τα προς το ζην των ανθρώπων και την ταυτότητά τους, τα κοινωνικά κινήματα γίνονται πιο επιθετικά, προοδευτικά και κοινωνικά υπεύθυνα. Ο Schlesinger προβλέπει κάτι τέτοιο για τις ΗΠΑ στη δεκαετία του '90· πράγμα που ίσως έχει αρχίσει ήδη να γίνεται φανερό αν κρίνει κανείς από τη δημοτικότητα της νέας μουσικής διαμαρτυρίας ροκ και την επιτυχία του θεατρικού έργου *Les Miserables* (Οι Άθλιοι) το 1987. Ασφαλώς

αυτή η κίνηση προς τα κοινωνικά κινήματα έχει ήδη συμβεί σε πολλά από τα κοινοτικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου, ως απάντηση απέναντι στην εξάπλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η οποία στη Λατινική Αμερική και την Αφρική είναι ήδη βαθύτερη από αυτήν της δεκαετίας του '30.

Έτσι πολλοί από τους λόγους για τους προσδιοριστικούς παράγοντες της σημερινής εξάπλωσης και δύναμης των κοινωνικών κινημάτων πρέπει να αναζητηθούν μέσα στο κυκλικά ιστορικό τους πλαίσιο, ακόμα κι αν πολλά μέλη των κινημάτων αυτών θεωρούν ότι κινούνται αυτόνομα σε αναζήτηση αιώνιων και μερικές φορές οικουμενικών ιδανικών, όπως η αληθινή θρησκεία, το ιδανικό έθνος ή η αληθινή κοινότητα. Η εξέλιξη της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικο-οικονομικής κρίσης, με τις πολλαπλές επιπτώσεις της σε διάφορα μέρη του κόσμου, δημιουργεί ή προκαλεί αισθήματα πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής/στέρησης καθώς και στέρησης της ταυτότητας και αποτελεί ηθική προσβολή απέναντι στο αίσθημα της δικαιοσύνης για εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους σ' όλο τον κόσμο.

Συγκεκριμένα, η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει μειώσει την αποτελεσματικότητα και τη λαϊκή εμπιστοσύνη στο κράτος-έθνος και τους παραδοσιακούς πολιτικούς θεσμούς, ως υπερασπιστών και προαγωγών των λαϊκών συμφερόντων. Στη Δύση το σοσιαλδημοκρατικό κράτος-πρόνοιας απειλείται από οικονομική χρεοκοπία και πολιτική παράλυση, ιδιαίτερα εν όψει παγκόσμιων οικονομικών δυνάμεων που δεν μπορεί να ελέγξει. Στο Νότο, το κράτος βρίσκεται κάτω από το πέλμα της τοπικής στρατοκρατίας και του αυταρχισμού καθώς και της ξένης οικονομικής εξάρτησης. Στη σημερινή κρίση η "κρατική εξουσία" δεν αποτελεί, πουθενά σχεδόν, επαρκές desideratum ή μέσο για την ικανοποίηση των λαϊκών αναγκών. Συνεπώς, άνθρωποι παντού – αν και διαφορετικοί άνθρωποι με διαφορετικούς τρόπους – αναζητούν την πρόοδο, ή τουλάχιστον την προστασία, την επιβεβαίωση και την ελευθερία μέσα από χιλιάδες μη κρατικά κοινωνικά κινήματα, τα οποία επιδιώκουν να ξαναοργανώσουν την κοινωνική ζωή και να επαναπροσδιορίσουν την πολιτική.

Σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερα στην περίπτωση της μεσαίας τάξης, η χειροτέρευση των συνθηκών ζωής διαψεύδει τις προηγούμενες φιλοδοξίες και προσδοκίες της. Όλο και περισσότεροι άνθρωποι αισθάνονται ανίσχυροι διαπιστώνοντας ότι οι ιεροί πολιτικοί, κοινωνικοί και πολιτιστικοί θεσμοί είναι όλο και λιγότερο ικανοί να τους προστατέψουν και να τους υποστηρίξουν. Έτσι – είναι εν μέρει παράδοξο αυτό – αναζητούν την ανανέωση ή την απόκτηση μεγαλύτερης ισχύος μέσω των κοινωνικών κινημάτων. Τα περισσότερα από αυτά είναι αμυντικά, υπερασπίζονται τα προς το ζην και/ή την ταυτότητα, όπως τα κινήματα αγροτικών και αστικών κοινοτήτων, τα εθνοτικά/εθνικιστικά και μερικά θρησκευτικά κινήματα. Άλλα είναι, συχνά, κινήματα φυγής, όπως οι διάφορες θρησκευτικές σέκτες που ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια, τα πνευματιστικά και μερικά φονταμενταλιστικά κινήματα. Τα οικολογικά, ειρηνιστικά και γυναικεία κινήματα – χωριστά ή σε συνεργασία με άλλα κοινωνικά κινήματα – φαίνονται να ανταποκρίνονται επίσης στη

στέρηση και αδυναμία, που έχει δημιουργήσει η κρίση, τα αποτελέσματα της οποίας επιδιώκουν να αναχαιτίσουν ή να αναστρέψουν κυρίως αμυντικά. Τα κινήματα αυτά είναι μόνο οριακώς επιθετικά στην επιδίωξη της καλυτέρευσης της ζωής, όπως για παράδειγμα, το γυναικείο κίνημα που επιδιώκει να βελτιώσει τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, αν και αυτό συμβαίνει σε μια στιγμή που η οικονομική κρίση υποσκάπτει τις οικονομικές ευκαιρίες των γυναικών.

Όπως τα κοινωνικά κινήματα έρχονται και μεγαλώνουν κυκλικά, (ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες συνθήκες), έτσι και παρέρχονται. Βέβαια, αν οι διεκδικήσεις ενός συγκεκριμένου κοινωνικού κινήματος επιτευχθούν, έχει την τάση να χάνει τη δύναμή του καθώς το raison d'être (ο λόγος ύπαρξής του) εξαφανίζεται (ή θεσμοποιείται και παύει να είναι κοινωνικό κίνημα). Πιο συχνά, ωστόσο, οι ίδιες οι συνθήκες αλλάζουν (μόνο εν μέρει, χάρη στα ίδια τα κοινωνικά κινήματα) και το κίνημα χάνει την απήχηση και τη δύναμή του διότι παύει να έχει σχέση με τις υπάρχουσες συνθήκες ή μετασχηματίζεται σε (ή τα μέλη του κινούνται προς) άλλο κίνημα με νέες διεκδικήσεις. Επιπλέον, δεδομένου ότι τα κινήματα περισσότερο κινητοποιούν ανθρώπους παρά θεσμοποιούν τη δράση τους, τείνουν να χάνουν τη δύναμή τους όταν φθίνει η ικανότητά τους για κινητοποίηση, ακόμα κι όταν εξακολουθούν να έχουν σχέση με τις υπάρχουσες συνθήκες. Υπόκεινται λοιπόν στη γήρανση και το θάνατο, πράγμα που ισχύει ιδιαίτερα για κοινωνικά κινήματα που εξαρτώνται από χαρισματικούς ηγέτες όσο αναφορά την κινητοποίηση των μελών τους. Τα διάφορα κινήματα του 1968 και τα περισσότερα επαναστατικά κινήματα ή αγροτικά κινήματα αποτελούν δραματικά παραδείγματα του κυκλικού αυτού "κύκλου ζωής" των κοινωνικών κινημάτων.

Ασφαλώς η ιστορία έχει μακροπρόθεσμες σωρευτικές τάσεις, όπως και κύκλους. Οι σωρευτικές ιστορικές τάσεις δεν φαίνεται να έχουν δημιουργηθεί πρωταρχικά από τα κοινωνικά κινήματα. Ωστόσο, μερικά κύρια κοινωνικά κινήματα μπορεί να έχουν συμβάλει σ'αυτές τις τάσεις. Τέτοια παραδείγματα μπορεί να είναι τα μεγάλα θρησκευτικά κινήματα όπως ο Χριστιανισμός, το Ισλάμ ή η Μεταρρύθμιση. Ακόμα, είναι ευρύτατα δεκτό ότι πολιτικά κινήματα όπως η Γαλλική, η Σοβιετική και η Κινέζικη επανάσταση άλλαξαν τον κόσμο. Μπορεί, ωστόσο εξίσου να υποστηριχθεί ότι τα πολιτικά αυτά κινήματα δεν είχαν καμιά σωρευτική επίδραση συνολικά στον κόσμο, και ότι αναιρέθηκαν ακόμα και στις ίδιες τις χώρες τους. Όπως θα δούμε πιο κάτω, ο υπαρκτός σοσιαλισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μια αμετάκλητη, σωρευτικά μακροπρόθεσμη τάση, όπως ισχυρίστηκαν οι υποστηρικτές του. Τα περισσότερα κοινωνικά κινήματα αφήνουν ελάχιστα μόνιμα και σωρευτικά σημάδια στην ιστορία. Επιπλέον, είναι πιθανό ότι κανένα κοινωνικό κίνημα δεν έχει επιτύχει όλα όσα είχε προτείνει, ή όλα όσα επιδίωκαν όσοι συμμετείχαν σ'αυτά, (που συχνά είχαν διαφορετικούς και μερικές φορές αντιφατικούς στόχους). Πράγματι, πολλά, αν όχι όλα τα κοινωνικά κινήματα στο παρελθόν, είχαν μάλλον διαφορετικά αποτελέσματα απ'αυτά που επιδίωκαν.

4. Η ταξική σύνθεση των κοινωνικών κινημάτων

Τα νέα κοινωνικά κινήματα στη Δύση βασίζονται κατά κυρίαρχο τρόπο στη μεσαία τάξη. Αυτή η ταξική σύνθεση των κοινωνικών κινημάτων, ασφαλώς, αντανακλά κατά πρώτο λόγο την αλλαγή της διαστρωμάτωσης της δυτικής κοινωνίας, από περισσότερο σε λιγότερο διπολικές μορφές. Η σχετική και σήμερα ίσως απόλυτη μείωση του βιομηχανικού εργατικού δυναμικού, όπως προηγουμένως και του αγροτικού, καθώς και η ανάπτυξη της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα (ακόμα κι αν η πλειοψηφία είναι χαμηλόμισθοι) και της αυτο-απασχόλησης έχει αυξήσει τη μεσαία τάξη, τόσο σχετικά, όσο και σε απόλυτους αριθμούς. Η πτώση της βιομηχανικής απασχόλησης έχει μειώσει όχι μόνο το μέγεθος αυτού του κοινωνικού τομέα αλλά και την οργανωτική δύναμη, τη μαχητικότητα και το επίπεδο συνειδητοποίησης των "κλασικών", εργατικών και συνδικαλιστικών κινημάτων. Οι διαμαρτυρίες για την οικολογία, την ειρήνη, τα δικαιώματα των γυναικών, την οργάνωση της κοινότητας καθώς και την ταυτότητα, συμπεριλαμβανομένης της εθνότητας και του μειονοτικού εθνικισμού, φαίνεται πως γίνονται αισθητές, και έχουν σχέση με τα αιτήματα για δικαιοσύνη, κατ' εξοχήν ανάμεσα στις μεσαίες τάξεις (ειδικότερα στον επαγγελματικό εκπαιδευτικό τομέα) στη Δύση. Εντούτοις, τα εθνοτικά, εθνικιστικά και ορισμένα θρησκευτικά κινήματα υπερβαίνουν την ταξική και κοινωνική διαστρωμάτωση. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα κινήματα των μειονοτήτων, όπως για παράδειγμα τα κινήματα για τα πολιτικά δικαιώματα των μαύρων και των Τσικάνος στις Ηνωμένες Πολιτείες, τα οποία έχουν μια σημαντική λαϊκή βάση, παρόλο που η ηγεσία και πολλές από τις πετυχημένες διεκδικήσεις τους προέρχονται από τη μεσαία τάξη. Μόνο ο εθνικιστικός σωβινισμός και ίσως η φονταμενταλιστική θρησκευτικότητα (religiosity) (όχι όμως ο θρησκευτικός μυστικισμός και ο σπιριτουαλισμός) φαίνεται να κινητοποιούν την εργατική τάξη και ορισμένες μειονότητες πιο μαζικά απ'ό,τι τη μεσαία τάξη. Παρόλο που τα αιτήματα αυτών των ανθρώπων είναι κυρίως οικονομικά, (λόγω της αυξανόμενης στέρησης και της μείωσης ή ακόμα και ανατροπής της κοινωνικής κινητικότητας) εκφράζονται περισσότερο μέσα από κοινωνικά κινήματα που διεκδικούν φεμινιστικά, οικολογικά, κοινοτικά, εθνικιστικά/εθνοτικά και ιδεολογικά αιτήματα.

Στον Τρίτο Κόσμο τα κοινωνικά κινήματα βασίζονται κυρίως στη λαϊκή/εργατική τάξη. Αυτή η τάξη/στρώμα όχι μόνο έχει μεγαλύτερο βάρος στον Τρίτο Κόσμο αλλά τα μέλη της υπόκεινται, πολύ περισσότερο από τα άλλα στρώματα, απόλυτα ή σχετικά στη στέρηση και την αδικία που τα ωθεί προς τα κοινωνικά κινήματα. Επιπλέον, το διεθνές και τοπικό φορτίο της παρούσας οικονομικής κρίσης πέφτει τόσο βαρύ πάνω σ'αυτούς τους ανθρώπους χαμηλού εισοδήματος ώστε να θέτει σε σοβαρό κίνδυνο τη φυσική και οικονομική επιβίωσή τους καθώς και την πολιτιστική τους ταυτότητα. Η ανάγκη κινητοποίησης για να υπερασπιστούν – μέσω των κοινωνικών κινημάτων – τον εαυτό τους, γίνεται ακόμα εντονότερη από το γεγονός ότι οικονομικοί και πολιτικοί θεσμοί που θα μπορούσαν να τους υπερασπιστούν απλώς δεν υφίστανται. Τα κοινωνικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου συνεργάζονται αλλά και ανταγωνίζονται ή ακόμα και συγκρούονται μεταξύ

τους. Ανάμεσα στα πιο πολυπληθή, ενεργά και δημοφιλή από αυτά τα κοινωνικά κινήματα υπάρχουν χιλιάδες, προφανώς αυθόρμητες, τοπικές αγροτικές και αστικές οργανώσεις/κινήματα που επιδιώκουν να υπερασπίσουν την επιβίωση των μελών τους, μέσω της συνεταιριστικής κατανάλωσης, διανομής και παραγωγής. Τέτοια παραδείγματα είναι τα κινήματα που αναλαμβάνουν την οργάνωση συσσιτίων, την παραγωγή και διανομή των αναγκαίων προς το ζην αγαθών (όπως το ψωμί), την οργάνωση της υποβολής αιτημάτων, των διαπραγματεύσεων και, μερικές φορές, της άμεσης δράσης για τη δημιουργία υποδομής στην κοινότητα, (νερό, ηλεκτρικό ρεύμα, συγκοινωνίες κ.λπ.). Υπάρχουν πάνω από 1500 τέτοια κοινοτικά κινήματα μόνο στο Ρίο ντε Ζανέιρο και συνεχώς εξαπλώνονται και ενεργοποιούνται στα 600.000 χωριά της Ινδίας.

Με άλλα λόγια, "η ταξική πάλη" συνεχίζεται και εντείνεται σε μεγάλο μέρος του Τρίτου Κόσμου αλλά παίρνει – ή εκφράζεται μέσα από – πολλές μορφές κοινωνικών κινημάτων, εκτός από την "κλασική" μορφή της σύγκρουσης μεταξύ (οργανωμένης) εργασίας και κεφαλαίου/κράτους. Τα λαϊκά αυτά κοινωνικά κινήματα και οργανώσεις αποτελούν άλλα μέσα και εκφράσεις της πάλης των ανθρώπων ενάντια στην εκμετάλλευση και την καταπίεση, για το δικαίωμα της επιβίωσης και της ταυτότητας σε μια πολύπλοκη εξαρτημένη κοινωνία στην οποία τα κινήματα αυτά δεν αποτελούν παρά απόπειρες και εργαλεία για την ενδυνάμωση του δημοκρατικού αυτοκαθορισμού. Στον Τρίτο Κόσμο, η περιφέρεια, η τοπική κοινότητα, η κατοικία, η απασχόληση, η διαστρωμάτωση, η φυλή, το χρώμα, η εθνικότητα, η γλώσσα, η θρησκεία κ.λπ., χωριστά αλλά και σε πολύπλοκους συνδυασμούς, αποτελούν στοιχεία και εργαλεία κυριαρχίας αλλά και απελευθέρωσης. Τα κοινωνικά κινήματα και η "ταξική πάλη" που εκφράζουν, αναπόφευκτα αντανακλά αυτή τη σύνθετη οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική δομή και εξελικτική διαδικασία.

Ωστόσο, τα λαϊκά αυτά κινήματα συχνά έχουν ηγεσία από τη μεσαία τάξη – και ως προς αυτό δεν διαφέρουν και πολύ από τα προγενέστερα εργατικά και αγροτικά κινήματα. Έτσι, η ειρωνεία του πράγματος είναι ότι τα κινήματα αυτά προσφέρουν σήμερα ευκαιρίες για ευχάριστη απασχόληση σε μέλη της μεσαίας τάξης και των διανοουμένων – επαγγελματίες, δάσκαλοι, παπάδες κ.λπ. – που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως ηγέτες, οργανωτές ή σύμβουλοι στα κοινοτικά κινήματα και άλλα λαϊκά κοινωνικά κινήματα του Τρίτου Κόσμου.

Τις περισσότερες φορές τα κοινοτικά κινήματα αλληλεπικαλύπτονται με θρησκευτικά και εθνοτικά κινήματα, που τους δίνουν δύναμη και προωθούν την υπεράσπιση και επιβεβαίωση της ταυτότητας των μελών τους. Ωστόσο, τα εθνοτικά, εθνικιστικά και θρησκευτικά κινήματα στον Τρίτο Κόσμο, επίσης, υπερβαίνουν την ταξική διαστρωμάτωση. Ακόμα, τα εθνικιστικά, θρησκευτικά και άλλα παρόμοια κινήματα στη Νότια Ασία (Ινδουϊστές, Μουσουλμάνοι, Σιχ, Ταμίλ, κ.λπ.) και αλλού στον Τρίτο Κόσμο – ίσως πιο δραματικά και τραγικά στο Λίβανο – συχνά κινητοποιούν τον ένα λαό ενάντια στον άλλο. Όσο πιο σοβαρή είναι η οικονομική κρίση, καθώς και η πολιτική κρίση του κράτους

και του κόμματος που πρέπει να την διαχειριστεί, και όσο μεγαλύτερη είναι η διάψευση των προηγούμενων φιλοδοξιών και προσδοκιών, τόσο πιο ανταγωνιστικά γίνονται τα διάφορα κινήματα που δημιουργεί η λαϊκή απαίτηση για ταυτότητα σε πολλά μέρη του Τρίτου Κόσμου.

Η Ανατολή με κανένα τρόπο δεν εξαιρείται από την παγκόσμια κίνηση προς τα κοινωνικά κινήματα. Τα δέκα εκατομμύρια που κινητοποιήθηκαν από την Αλληλεγγύη στην Πολωνία και διάφορα κινήματα στην Κίνα είναι πολύ γνωστά παραδείγματα. Αλλά και σε άλλα μέρη της Ανατολικής Ευρώπης, ακόμα και στην ίδια την (τέως) Σοβιετική Ένωση εμφανίζονται όλο και περισσότερο παρόμοια κινήματα. Ωστόσο, σε αντιστοιχία με την ενδιάμεση θέση της Ανατολής μεταξύ της βιομηχανικής καπιταλιστικής Δύσης και του Τριτοκοσμικού Νότου (εάν αυτές οι κατηγορίες έχουν ακόμα κάποια χρησιμότητα ή νόημα, πράγμα που είναι αμφίβολο), τα κοινωνικά κινήματα στην Ανατολή φαίνεται επίσης ότι υπερβαίνουν την ταξική διαστρωμάτωση και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό απ'ό,τι στη Δύση ή το Νότο. Τα εθνοτικά, εθνικιστικά, θρησκευτικά, οικολογικά, ειρηνιστικά, γυναικεία, περιφερειακά/κοινοτικά κινήματα, με ποικίλη κοινωνική σύνθεση, βρίσκονται σε άνοδο, μέσα και έξω από τη θεσμική και πολιτική δομή, σε όλες τις Ανατολικές χώρες.

5. Κοινωνικά κινήματα και κρατική εξουσία

Τα περισσότερα κοινωνικά κινήματα δεν επιδιώκουν την κρατική εξουσία, αλλά την αυτονομία από το ίδιο το κράτος. Για πολλούς από αυτούς που συμμετέχουν στα κινήματα, αλλά και για τους παρατηρητές, η δήλωση αυτή είναι ταυτολογική· αφού το να μην επιδιώκουν – πόσο μάλλον να ασκούν – την κρατική εξουσία αποτελεί *sine qua non* συνθήκη για τα κοινωνικά κινήματα. Η κρατική εξουσία θα σήμαινε άρνηση της ίδιας της ουσίας και του σκοπού των περισσοτέρων κινημάτων. Η ασυμβατότητα μεταξύ κοινωνικών κινημάτων και κρατικής εξουσίας γίνεται ίσως περισσότερο φανερή στα γυναικεία κινήματα. Η ίδια όμως ασυμβατότητα ισχύει και όσον αφορά τα πολυπληθή κοινοτικά κινήματα – γιατί ξεχωριστά, μικρής κλίμακας κοινωνικά κινήματα, που βασίζονται στην κοινότητα, ασφαλώς δεν μπορούν να έχουν στόχο την κρατική εξουσία. Όπως ακριβώς και για τα γυναικεία κινήματα, η ίδια η ιδέα της κρατικής ή ακόμα και της κομματικής εξουσίας θα αποτελούσε άρνηση των στόχων και της ουσίας τους. Τα κοινοτικά αυτά κινήματα κινητοποιούν και οργανώνουν τα μέλη τους για την επιδίωξη υλικών και μη στόχων, τους οποίους το κράτος και οι θεσμοί του (συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών κομμάτων) έχουν άδικα αρνηθεί στις τοπικές κοινότητες. Ανάμεσα στους μη υλικούς στόχους και μεθόδους πολλών κοινοτικών κινημάτων, είναι η περισσότερη συμμετοχική δημοκρατία της βάσης και η από τα κάτω αυτοδιάθεση, πράγματα τα οποία νιώθουν ότι το κράτος και το πολιτικό σύστημα τους τα αρνείται. Έτσι, τα κοινοτικά κινήματα επιδιώκουν είτε να αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτοδιάθεση για τον εαυτό τους εντός του κρατικού πλαισίου, είτε να παρακάμψουν καθ'ολοκληρία το πλαίσιο αυτό. Τα κινήματα αυτά έχουν πρόσφατα ξεφυ-

τρώσει σαν μανιτάρια σ' όλο το Νότο, τη Δύση και την Ανατολή. Κατ'ανάγκη, τα κοινοτικά κινήματα στο Νότο ασχολούνται περισσότερο με τις υλικές ανάγκες – και συχνά με την ίδια την επιβίωση – ενώ στη Δύση μπορούν να δείξουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την τοπική συμμετοχική δημοκρατία στη βάση. Ασφαλώς, οι δυνάμεις της εθνικής και παγκόσμιας οικονομίας που βρίσκονται έξω από τον έλεγχό τους, περιορίζουν σημαντικά το χώρο ελιγμών των κοινοτικών κινημάτων. Ούτε, όμως, και τα εθνικά κράτη έχουν επαρκή δύναμη – και δεν προστατεύουν τις κοινότητες – ενάντια παγκόσμιων οικονομικών δυνάμεων που δεν μπορούν να ελέγξουν. Γι'αυτό – ίσως και να αποτελεί ειρωνεία κάτι τέτοιο, αφού είναι πιο ανίσχυρες – οι τοπικές κοινότητες επιχειρούν να προστατέψουν και να ενδυναμώσουν οι ίδιες τον εαυτό τους. Η συλλογική δράση και κατεύθυνση επιδιώκεται και διαφυλάσσεται συνειδητά ενώ η συγκέντρωση της εξουσίας αποφεύγεται ως διαφθείρουσα, σαν να παίρνεται σοβαρά υπόψη η ρήση του λόρδου Acton ότι η εξουσία διαφθείρει κι ότι η απόλυτη εξουσία διαφθείρει απόλυτα.

Η άλλη πλευρά του νομίσματος – ειδικά κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης – είναι η αυξανόμενη απογοήτευση και διάψευση των προσδοκιών που αισθάνονται πολλοί άνθρωποι σε σχέση με την ίδια την οικονομία. "Οικονομική μεγέθυνση", "οικονομική ανάπτυξη", "οικονομικοί στόχοι", "οικονομικά μέσα", "οικονομική αναγκαιότητα", "οικονομική λιτότητα" – τόσα πολλά οικονομικά συνθήματα και "λύσεις" – κι όμως δεν ικανοποιούν τις ανάγκες των ανθρώπων για κοινότητα, ταυτότητα, πνευματικότητα, ή συχνά ακόμα και για υλική ευημερία. Επιπλέον, οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τους (κρατικούς) πολιτικούς θεσμούς ως υπηρέτες παρά ως εναλλακτικές λύσεις ή έστω επαρκείς διαχειριστές των υποτιθέμενων οικονομικών αναγκαιοτήτων. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι ειδικά οι γυναίκες που υφίστανται περισσότερο τις οικονομικές συνέπειες, βρίσκονται στην πρώτη γραμμή μη-οικονομικών και αντι-οικονομικών εξω-θεσμικών κοινωνικών κινημάτων που προσφέρουν ή αναζητούν άλλες λύσεις και απολαβές.

Πολλά κοινωνικά κινήματα απευθύνονται επίσης στο αίσθημα της διάψευσης προσδοκιών και την αίσθηση της αδικίας που νιώθουν οι άνθρωποι σε σχέση με πολιτικές και οικονομικές δυνάμεις που ξεπερνούν τον έλεγχό τους. Πολλές από αυτές τις οικονομικές δυνάμεις – που άλλοτε γίνονται αντιληπτές και άλλοτε όχι – προέρχονται από την παγκόσμια οικονομία που βρίσκεται σε κρίση. Είναι σημαντικό ότι οι άνθρωποι θεωρούν όλο και περισσότερο το κράτος και τους θεσμούς του και ειδικά τα πολιτικά κόμματα αναποτελεσματικά για την αντιμετώπιση τέτοιων πανίσχυρων δυνάμεων. Το κράτος και οι πολιτικές του διαδικασίες δεν μπορούν ή δεν θέλουν να αντιμετωπίσουν, πόσο μάλλον να ελέγξουν, αυτές τις οικονομικές δυνάμεις. Σε κάθε περίπτωση, το κράτος και οι θεσμοί του καθώς και οι πολιτικές διαδικασίες και τα πολιτικά κόμματα (όπου υπάρχουν), αφήνουν τους ανθρώπους στο έλεος δυνάμεων απέναντι στις οποίες πρέπει να αντιδράσουν με άλλα μέσα – μέσω των δικών τους κοινωνικών κινημάτων. Έτσι, οι άνθρωποι σχηματίζουν ή γίνονται μέλη σε διάφορα προστατευτικά και, βασικά, αμυντικά κοινωνικά κινήματα: θρησκευτικά, εθνοτικά, εθνικά, φυλετικά, φεμινιστικά, οικολογικά, ειρηνιστικά, καθώς και κοινοτικά. Τα περισσότερα από αυτά τα κινήματα κινητοποιούνται και ορ-

γανώνονται ανεξάρτητα από το κράτος, τους θεσμούς του και τα πολιτικά κόμματα. Δεν θεωρούν το κράτος και τους θεσμούς του και ειδικότερα την ένταξη ή τη δραστηριότητα στα πολιτικά κόμματα ως επαρκή ή κατάλληλα μέσα για την επιδίωξη των στόχων τους. Πράγματι, σε μεγάλο βαθμό, ο μεγάλος αριθμός μελών και η δύναμη των κοινωνικών κινημάτων αποτελεί αντανάκλαση της απογοήτευσης των ανθρώπων – καθώς και της αναζήτησης εναλλακτικών προτάσεων – στην πολιτική διαδικασία, τα πολιτικά κόμματα, το κράτος και την κατάληψη της κρατικής εξουσίας στη Δύση, το Νότο και την Ανατολή. Η συνειδητοποίηση της αποτυχίας των επαναστατικών και ρεφορμιστικών αριστερών κομμάτων και καθεστώτων σ' όλα τα μέρη του κόσμου να εκφράσουν επαρκώς τη διαμαρτυρία των ανθρώπων και να προσφέρουν βιώσιμες και ικανοποιητικές εναλλακτικές λύσεις, είναι η βασική αιτία της λαϊκής μετακίνησης προς τα κοινωνικά κινήματα. Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις τα παράπονα και οι διαμαρτυρίες των ανθρώπων κατευθύνονται ενάντια στο κράτος και τους θεσμούς του, ενώ σε άλλες περιπτώσεις τα κοινωνικά κινήματα προσπαθούν να επηρεάσουν την κρατική δραστηριότητα ασκώντας πίεση κυρίως απ'έξω και πολύ πιο σπάνια από μέσα. Μόνο μερικά εθνοτικά και εθνικιστικά, και στον ισλαμικό κόσμο μερικά θρησκευτικά κινήματα, επιδιώκουν ένα δικό τους κράτος.

Παρ'όλα αυτά, ένα από τα κύρια προβλήματα των κοινωνικών κινημάτων είναι, η συνύπαρξή τους με τα εθνικά κράτη και τα κόμματα. Μια εικόνα αυτού του προβλήματος μας δίνει το Πράσινο Κίνημα/Κόμμα στη Δυτική Γερμανία που από οικολογικό κίνημα της βάσης μεταβλήθηκε σ' ένα κοινοβουλευτικό κόμμα. Η πτέρυγα των "Ρεάλος" (ρεαλιστική *Realpolitik*) υποστηρίζει ότι το κράτος, το κοινοβούλιο, τα πολιτικά κόμματα κ.λπ. είναι πραγματικότητες τις οποίες το κίνημα πρέπει να λαμβάνει υπόψη και να χρησιμοποιεί προς όφελός του και ότι η επιρροή ασκείται αποτελεσματικότερα μέσα από τους θεσμούς αυτούς και σε συνεργασία με άλλα κόμματα. Η πτέρυγα των "Φούντις" (φονταμενταλιστές) υποστηρίζει ότι η συμμετοχή σε κρατικούς θεσμούς (καθώς και οι συμμαχίες με άλλα πολιτικά κόμματα όπως είναι οι σοσιαλδημοκράτες) αποτελεί απεμπόληση των στόχων του Πράσινου κινήματος και εκπόρνευση των θεμελιακών αξιών του, ακόμα δε και της ίδιας της ταυτότητας του κινήματος. Εθνοτικά, εθνικιστικά, θρησκευτικά, και μερικά ειρηνιστικά και κοινοτικά κινήματα αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα και μερικές φορές δεν μπορούν να αντισταθούν στην πίεση να επιχειρήσουν να δράσουν μέσα στο κράτος, ως τμήμα (ή μέσω) ενός πολιτικού κόμματος ή άλλου κρατικού θεσμού. Αλλά τότε τα κινήματα διατρέχουν τον κίνδυνο να απεμπολήσουν την αποστολή τους, να αποστρατεύσουν ή να απωθήσουν τα μέλη τους και να αυτο-αναιρεθούν ως κινήματα. Το ζήτημα που προκύπτει είναι εάν ο σκοπός αγιάζει τα μέσα και εάν μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα μέσω άλλων πιο θεσμοποιημένων μέσων που δεν έχουν σχέση με τα κινήματα. Επιπλέον, το ζήτημα που εγείρεται είναι εάν παλιά κοινωνικά κινήματα, που συχνά δημιουργούνταν ως μαζικές μετωπικές οργανώσεις πολιτικών κομμάτων, αντικαθίστανται σήμερα από νέα κοινωνικά κινήματα τα οποία μετεξελίσσονται τα ίδια σε πολιτικά κόμματα. Στην περίπτωση όμως αυτή, τι διαφορά υπάρχει ανάμεσα στα παλιά και τα νέα κοινωνικά κινήματα, και τι γίνεται με τα μη-κρατικά, τα έξω-κρατικά, αντι-κρατικά και αντικομματικά αισθήματα, καθώς και την κινητοποίηση πολλών μελών των κινημάτων αυτών; Θα πρέπει ίσως να μεταθέσουμε το ερώτημα και να αναζητήσουμε την απάντηση στην

εξέταση του κύκλου ζωής των κοινωνικών κινημάτων και την αντικατάσταση των παλιών από νέα κοινωνικά κινήματα.

6. Κοινωνικά κινήματα και κοινωνικός μετασχηματισμός

Τα κοινωνικά κινήματα είναι σημαντικοί φορείς του κοινωνικού μετασχηματισμού και των νέων οραμάτων, παρά τον αμυντικό τους χαρακτήρα, τα όριά τους και τις σχέσεις τους με το κράτος που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Ένας λόγος για τον οποίο τα κοινωνικά κινήματα είναι σημαντικά είναι το κενό που καλύπτουν εκεί όπου το κράτος και άλλοι κοινωνικοί και πολιτιστικοί θεσμοί δεν έχουν τη δύναμη ή τη θέληση να ενεργήσουν προς χάριν των συμφερόντων των μελών τους. Πράγματι, όπως είδαμε πιο πάνω, τα κοινωνικά κινήματα παρεμβαίνουν εκεί όπου δεν υπάρχουν θεσμοί ή εκεί όπου οι υπάρχοντες θεσμοί αποτυγχάνουν να εξυπηρετήσουν /ή παραβιάζουν και έρχονται σε αντίθεση με/ τα συμφέροντα των ανθρώπων. Συχνά τα κοινωνικά κινήματα παρεμβαίνουν εκεί που φοβούνται να περπατήσουν οι άγγελοι. Μολονότι πολλά κοινωνικά κινήματα, και ιδιαίτερα τα θρησκευτικά, επικαλούνται την ιερότητα των παραδοσιακών τρόπων και αξιών, άλλα κοινωνικά κινήματα είναι – κοινωνικά, πολιτιστικά και με άλλους τρόπους – καινοτόμα. Εντούτοις, εάν οι συνθήκες που δημιουργούν και στηρίζουν ένα κοινωνικό κίνημα εκλείψουν, εξαφανίζεται και το κίνημα. Εάν ένα κίνημα επιτύχει τους στόχους του ή οι στόχοι του παύουν να έχουν σχέση με τα προβλήματα των μελών του, τότε χάνει την απήχησή του. Χάνει την ορμή του και σβήνει ή γίνεται απολίθωμα.

Ωστόσο, μεγάλο μέρος του κοινωνικού μετασχηματισμού, των πολιτιστικών αλλαγών και της οικονομικής ανάπτυξης, προκύπτει σαν αποτέλεσμα θεσμών, δυνάμεων και σχέσεων που δεν έχουν σχέση με τα κοινωνικά κινήματα ή τις πολιτικές διαδικασίες στα εθνικά κράτη. Η παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη, η εκβιομηχάνιση, οι τεχνολογικές αλλαγές, ο κοινωνικός και πολιτιστικός "εκσυγχρονισμός" ήταν και είναι διαδικασίες που σπάνια κινούνται ή καθοδηγούνται από κοινωνικά κινήματα ή (κρατικούς) πολιτικούς θεσμούς. Η παρέμβασή τους είχε το χαρακτήρα περισσότερο αντίδρασης παρά προώθησης. Παρόλο που δεν πρέπει να υποτιμούμε την κρατική παρέμβαση (όπως κάνουν οι οπαδοί της ελεύθερης αγοράς), οι περιορισμοί της γίνονται όλο και μεγαλύτεροι σε μια παγκόσμια οικονομία της οποίας, οι κύκλοι και οι τάσεις είναι σε μεγάλο βαθμό εκτός ελέγχου. Ακόμα και η "σοσιαλιστική" κρατική ιδιοκτησία και ο σχεδιασμός δεν είναι σήμερα σε θέση να κατευθύνουν, ή ακόμα και να αντιμετωπίσουν, τις δυνάμεις της παγκόσμιας οικονομίας.

Οι συνθήκες αυτές θα έπρεπε να οδηγήσουν σε περισσότερο ρεαλισμό όσον αφορά τις προοπτικές των κοινωνικών κινημάτων (αλλά και των πολιτικών θεσμών) καθώς και της πολιτικής τους, σχετικά με την εξουδετέρωση ή ακόμα και τη μεταβολή, πόσο μάλλον την απεξάρτηση από τις παγκόσμιες οικονομικές δυνάμεις. Αλλά κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Το αντίθετο μάλιστα. Όσο πιο ισχυρές και ανεξέλεγχτες γίνονται οι δυνάμεις της παγκό-

σμιας οικονομίας, ιδιαίτερα κατά την τωρινή περίοδο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, τόσο περισσότερο οδηγούν στη δημιουργία νέων κοινωνικών κινημάτων, τα οποία διεκδικούν αυτονομία και ασυλία απέναντι στις παγκόσμιες δυνάμεις και από τις οποίες υπόσχονται να προστατεύσουν τα μέλη τους ή να τις υπερνικήσουν. Μεγάλο μέρος της έλξης πολλών κοινωνικών κινημάτων, προέρχεται ακριβώς από την ηθική δύναμη της υπόσχεσής τους να ελευθερώσουν όσους συμμετέχουν σ' αυτά από τη βαθιά αίσθηση αδικίας για τη στέρηση, (ή την απειλή στέρησης) των αναγκαίων προς το ζην, της κοινωνικής θέσης και της πολιτιστικής ταυτότητας. Επομένως, οι αντικειμενικά άλογες ελπίδες σωτηρίας εμφανίζονται ως υποκειμενικά λογικές εκκλήσεις για την αντιμετώπιση της πραγματικότητας – για να (εξ)υπηρετήσει κανείς τον εαυτό του και την ψυχή του μέσω της ενεργής συμμετοχής στα κοινωνικά κινήματα. Το μήνυμα γίνεται το μέσο, για να παραφράσουμε το Marshall McLuhan.

Ωστόσο, η αναφορά εν προκειμένω σε "αντι-συστημικά" (κοινωνικά) κινήματα (παραδείγματος χάρη από τον Amin και τον Wallerstein) απαιτεί αποσαφήνιση. Πολλά κοινωνικά κινήματα είναι πράγματι *αντι-συστημικά* με την έννοια ότι τα κινήματα και οι συμμετέχοντες σ'αυτά ανταγωνίζονται ή άλλως πως προκαλούν το σύστημα ή κάποια πλευρά του. Ωστόσο ελάχιστα κοινωνικά κινήματα είναι *αντι-συστημικά* στην προσπάθειά τους, και ακόμα λιγότερο στο βαθμό επιτυχίας τους, να καταστρέψουν το σύστημα και να το αντικαταστήσουν από κάποιο άλλο ή από κανένα. Υπάρχουν συντριπτικά ιστορικά στοιχεία που δείχνουν ότι τα κοινωνικά κινήματα δεν είναι *αντι-συστημικά* μ'αυτήν την έννοια. Όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, οι κοινωνικές συνέπειες των ίδιων των κοινωνικών κινημάτων είναι σπανίως σωρευτικές. Επιπλέον, οι επιδράσεις τους συχνά είναι ακούσιες, γι'αυτό και πολλές φορές το σύστημα τις ενσωματώνει, αν δεν τις αφομοιώνει. Το γεγονός αυτό έχει σαν αποτέλεσμα ότι το σύστημα αναζωογονείται και ενδυναμώνεται από τα κοινωνικά κινήματα που ξεκίνησαν μεν ως αντι-συστημικά αλλά που κατέληξαν να μην είναι. Υπάρχουν ελάχιστες σήμερα ενδείξεις ότι στο μέλλον οι προοπτικές για τα κοινωνικά κινήματα (και τα αποτελέσματά τους) θα είναι πολύ διαφορετικές από αυτές του παρελθόντος. Στην πραγματικότητα, τα συστημικά μέσα, οι σκοποί, και τα αποτελέσματα των κοινωνικών κινημάτων – ακόμα κι αν κάποια αφομοιώνονται μεταγενέστερα – θα μπορούσαν να τροποποιήσουν το σύστημα, "μόνο" αν άλλαζαν τις συστημικές διασυνδέσεις του.

7. Κοινωνικά κινήματα και η αποσύνδεση από τον καπιταλισμό και μετάβαση στο σοσιαλισμό

Τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να θεωρηθούν ότι προσφέρουν νέες ερμηνείες και λύσεις στην προβληματική της "αποσύνδεσης" από τον καπιταλισμό και της "μετάβασης στο σοσιαλισμό". Η αποσύνδεση των εξαρτημένων εθνικών κρατών του Νότου από την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία και τους κύκλους της αποδείχθηκε αδύνατη κατά τη διάρκεια του μεταπολεμικού μπουμ. Οι Ανατολικές χώρες, έχουν ήδη επανασυνδεθεί,

στη διάρκεια της παρούσας κρίσης, με την παγκόσμια οικονομία, καθώς και με τους κύκλους της και την τεχνολογική της ανάπτυξη. Καμιά εθνική οικονομία ή κράτος και σχεδόν κανένα πολιτικό κόμμα στον κόσμο δεν θεωρεί σήμερα σοβαρή πρακτική πρόταση την αποσύνδεση της εθνικής οικονομίας. Επομένως, η θέση της αποσύνδεσης – σταματήστε τον κόσμο, θέλω να κατέβω – χρειάζεται αγωνιώδη επανεκτίμηση από αυτούς (όπως ο ένας από τους συγγραφείς του άρθρου αυτού) που έχουν διατηρήσει αυτή τη θέση ως επιλογή και αναγκαιότητα. Ωστόσο, εάν το εθνικό κράτος και η οικονομία δεν είναι και δεν μπορούν να είναι ανεξάρτητα σήμερα ή στο εγγύς μέλλον, ίσως η ιδέα της "αποσύνδεσης" θα έπρεπε να επανερμηνευθεί, παρά να εγκαταλειφθεί ολοκληρωτικά.

Μπορούμε να ερμηνεύσουμε εκ νέου την προβληματική της "αποσύνδεσης" με βάση τους διαφορετικούς, νέους δεσμούς, που πολλά κοινωνικά κινήματα προσπαθούν να σφυρηλατήσουν ανάμεσα στα μέλη τους και την κοινωνία, καθώς και μέσα στην ίδια την κοινωνία. Τέτοια παραδείγματα έχουμε στην περίπτωση των γυναικείων και ορισμένων οικολογικών κινημάτων. Πολλά κοινωνικά κινήματα επιδιώκουν να προστατέψουν τα μέλη τους, φυσικά και πνευματικά, από τις ιδιοτροπίες της κυκλικής παγκόσμιας οικονομίας και προτείνουν διαφορετικά είδη δεσμών με την οικονομία και την κοινωνία για τα μέλη τους. Ίσως θα έπρεπε να τροποποιήσουμε τον όρο "αποσύνδεση" ώστε να σημαίνει διαφορετική σύνδεση ή διαφορετικούς δεσμούς. Σ'αυτή την περίπτωση, τα κοινωνικά κινήματα σήμερα μετασχηματίζουν κάποιους δεσμούς σε κάποιους άλλους προς όφελος των μελών τους. Εδώ θα μπορούσαν να περιληφθούν και εκείνα τα θρησκευτικά και σπιριτουαλιστικά κινήματα, που ισχυρίζονται ότι προσφέρουν απομόνωση και προστασία από τα εγκόσμια τραύματα στους αληθινούς πιστούς καθώς και μερικά εθνοτικά κινήματα, που επιδιώκουν να επιβεβαιώσουν την ταυτότητα των μελών τους και διαφορετικούς δεσμούς με την κοινωνία που τους περιβάλλει.

Παρόμοια, μπορούμε να ερμηνεύσουμε εκ νέου την προβληματική και τις προοπτικές μετάβασης στο σοσιαλισμό λαμβάνοντας υπόψη την εμπειρία του υπαρκτού σοσιαλισμού και των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων.

Ο υπαρκτός σοσιαλισμός αποδείχθηκε ανίκανος να αποσυνδεθεί από την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. Επιπλέον, παρά τα επιτεύγματα στην προώθηση μιας εκτατικής ανάπτυξης, (μέσω της ευρείας κινητοποίησης ανθρώπινων και φυσικών πόρων), απέτυχε να εξασφαλίσει την, μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης, εντατική ανάπτυξη. Πράγματι, ο ίδιος κρατικός σχεδιασμός που ήταν πλεονέκτημα για την απόλυτη, βιομηχανική, αυταρχική, εθνική ανάπτυξη, αποδείχθηκε πως ήταν τελικά μειονέκτημα για την ανταγωνιστική τεχνολογική εξέλιξη σε μια ραγδαία μεταβαλλόμενη παγκόσμια οικονομία. Η συναφής πολιτική οργάνωση του υπαρκτού σοσιαλισμού έχασε την αποτελεσματικότητά της στο εσωτερικό και την απήχησή της στο εξωτερικό. Πιο σημαντικό ίσως είναι ότι έγινε πια φανερό ότι ο δρόμος για μια καλύτερη "σοσιαλιστική" μελλοντική αντικατάσταση της σύγχρονης παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας δεν περνάει μέσα απ' τον υπαρκτό σοσιαλισμό. Ο υπαρκτός σοσιαλισμός, (όπως παρατήρησε ο Πολωνός οικονομολόγος

Josef Pajestka σ'ένα συνέδριο, το 1988, στην Κεντρική Σχολή Σχεδιασμού και Στατιστικής στη Βαρσοβία), φρακάρησε σε μια παρακαμπτήρια γραμμή, ενώ ο υπόλοιπος κόσμος, (όπως παρατήρησε ένας από τους συγγραφείς του παρόντος άρθρου), περνάει δίπλα σ' ένα εξπρές που κινείται στην κύρια γραμμή (αν και, όπως σημείωσε εύστοχα ο Pajestka, μπορεί να κατευθύνεται προς την άβυσσο).

Πράγματι, οι ουτοπικοί σοσιαλιστές – τους οποίους ο Μαρξ καταδίκασε γιατί ήταν ουτοπικοί και όχι επιστημονικοί – μπορεί να αποδειχθεί ότι ήταν πολύ λιγότερο ουτοπικοί απ'ό,τι οι υποτιθέμενοι επιστημονικοί σοσιαλιστές, των οποίων το όραμα κατέληξε να είναι πολύ περισσότερο ουτοπικό παρά ρεαλιστικό. Επιδιώκοντας (με την ανάλογη οργάνωση) να αλλάξουν την κοινωνία με μικρότερα, άμεσα αλλά σταθερά βήματα που δεν απαιτούσαν κρατική εξουσία, οι ουτοπικοί σοσιαλιστές ήταν ίσως πιο ρεαλιστές από τους επιστημονικούς – και βρίσκονταν πιο κοντά τότε στα κοινωνικά κινήματα της εποχής μας απ'ό,τι οι "επιστημονικοί" σοσιαλιστές του προηγούμενου αιώνα. Και το σπουδαιότερο, πολλοί ουτοπικοί σοσιαλιστές πρότειναν και επιδίωξαν κοινωνικές αλλαγές και, ιδιαίτερα, διαφορετικές σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, που στη συνέχεια εγκαταλείφθηκαν ή ξεχάστηκαν από τους επιστημονικούς σοσιαλιστές. Η Barbara Taylor* (1983) έχει στοιχειοθετήσει την πάλη που διεξήγαγαν οι ουτοπικοί σοσιαλιστές του Robert Owen – για τη συμμετοχική δημοκρατία και τα γυναικεία δικαιώματα – και όπου ήταν δυνατόν την εφαρμογή τους – καθώς και για τη σημασία που απέδιδαν σ'αυτά οι ουτοπικοί σοσιαλιστές γύρω από τους Fourier και Saint- Simon. Η συμμετοχή ήταν επίσης παρούσα στα πρώιμα γραπτά του Μαρξ, ως αντίδοτο στην αλλοτρίωση που τον απασχολούσε τότε και που απασχολεί, ακόμα, σήμερα, πολλά κοινωνικά κινήματα. Έτσι, μερικά σύγχρονα κοινωνικά κινήματα θα μπορούσαν να αποκομίσουν σημαντικό όφελος από μία μεγαλύτερη εξοικείωση με τους στόχους, την οργάνωση και την εμπειρία των πρώτων ουτοπικών σοσιαλιστών – καθώς και μερικών αναρχικών.

Επομένως, η πραγματική μετάβαση σε μια "σοσιαλιστική" κοινωνία, εναλλακτική στη σημερινή παγκόσμια οικονομία, κοινωνία και πολιτική, μπορεί να βρίσκεται πολύ περισσότερο στα χέρια των κοινωνικών κινημάτων. Τα κινήματα *αυτά* όχι μόνο πρέπει να παρεμβαίνουν για να σώζουν όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους από οποιαδήποτε απειλητική άβυσσο, αλλά πρέπει επίσης να φαίνονται ως οι πιο ενεργοί φορείς που σφυρηλατούν νέους δεσμούς για να μετασχηματίσουν τον κόσμο προς νέες κατευθύνσεις. Επιπλέον, μολονότι ορισμένα κοινωνικά κινήματα είναι υπο-εθνικά, λίγα είναι εθνικά ή δι-εθνικά (δηλαδή μεταξύ κρατών-εθνών), και πολλά, όπως τα γυναικεία, τα ειρηνιστικά και τα οικολογικά, θα μπορούσαν να είναι υπερ-εθνικά (δηλαδή μη-εθνικά) ή λαός προς λαό εντός του παγκόσμιου συστήματος. Δεν είναι ίσως καθόλου περίεργο ότι υπάρχει μεγαλύτερη υπερ-εθνικότητα ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα των μητροπόλεων παρά ανάμεσα στα πιο κερματισμένα του επίσης κερματισμένου και εξαρτημένου Τρίτου Κό-

---

* Taylor Barbara, *Eve and the New Jerusalem; Socialism and Feminism in the Nineteenth Century,* New York, Pantheon, 1983.

σμου. Εντούτοις ο πραγματικός σοσιαλιστικός μετασχηματισμός – αν θα υπάρξει – θα είναι πολύ πιο εύπλαστος και ποικιλόμορφος αν έχει φορέα τα κοινωνικά κινήματα παρά ο οποιοσδήποτε απατηλός "σοσιαλισμός σε μια χώρα".

8. Συμμαχίες και συγκρούσεις ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα

Ισως είναι χρήσιμο – χωρίς να επιδιώκουμε να δώσουμε οποιαδήποτε συμβουλή – να εξετάσουμε τις πιθανότητες σύγκρουσης και αλληλεπικάλυψης ή και συμμαχιών ανάμεσα στα διαφορετικά (είδη) κοινωνικών κινημάτων. Ο Αριστοφάνης έχει ήδη σχολιάσει τη σχέση ανάμεσα στις γυναίκες και την ειρήνη στη *Λυσιτράτη*. Η Riane Eisler* (1987) ανάγει την ίδια σχέση ακόμα πιο πίσω στην ανθρώπινη κοινωνία. Σήμερα τα γυναικεία και ειρηνιστικά κινήματα μοιράζονται μέλη και ηγεσία και ασφαλώς προσφέρουν ευκαιρίες για συμμαχίες. Στα γυναικεία κινήματα και τα τοπικά κινήματα παρατηρείται, επίσης, σημαντική αλληλεπικάλυψη από άποψη ουσιαστικής συμμετοχής, μελών και ηγεσίας. Οι γυναίκες είναι ιδιαίτερα δραστήριες στα κοινοτικά κινήματα (και στη Λατινική Αμερική κυριαρχούν), στα οποία προσδίδουν φεμινιστικές προοπτικές και πιέζουν για τα δικά τους αιτήματα, που βοηθούν στην αλλαγή των κινημάτων αυτών, των κοινοτήτων τους και ας ελπίζουμε και της κοινωνίας τους. Στη Δύση υπάρχει παρόμοια, εάν και μικρότερου βαθμού, αλληλεπικάλυψη μεταξύ κοινοτικών και ειρηνιστικών κινημάτων που εκφράζεται, παραδείγματος χάρη, σε "πυρηνικά ελεύθερες" κοινότητες. Τα περιβαλλοντικά, οικολογικά και Πράσινα κινήματα στη Δύση μοιράζονται συμβατούς στόχους και μέλη με τα γυναικεία, ειρηνιστικά περιβαλλοντικά και κοινοτικά κινήματα. Έτσι, τα γυναικεία, ειρηνιστικά και κοινοτικά κινήματα – τα οποία αποστρέφουν το πρόσωπό τους από την κρατική εξουσία και από εμπλοκές με τους πολιτικούς θεσμούς – προσφέρουν ευρύτατες ευκαιρίες για συμμαχίες ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα. Επιπλέον, χάρη στην αριθμητική υπεροχή των γυναικών, τα κινήματα αυτά επιδεικνύουν περισσότερο κοινοτικό πνεύμα, συμμετοχική δημοκρατία και αμοιβαία υποστήριξη, αντί για ιεραρχικές σχέσεις, ανάμεσα στα μέλη τους.

Άλλες περιοχές αλληλεπικάλυψης (όσον αφορά τα μέλη) και συμβατότητας ή συμμαχιών μπορούν να παρατηρηθούν ανάμεσα σε ορισμένα θρησκευτικά, εθνοτικά-εθνικιστικά και φυλετικά κινήματα. Το κίνημα που ηγήθηκε ο Αγιατολλάχ Χομεϊνί στο Ιράν, και μερικοί από τους πιστούς του αλλού στον ισλαμικό κόσμο, είναι ένα εντυπωσιακό παράδειγμα μαζικής και επιτυχημένης κινητοποίησης στην εποχή μας. Οι Σιχ στο Πουντζάμπ, οι Ταμίλ στη Σρι Λάνκα, οι Αλβανοί στο γιουγκοσλαβικό Κόσοβο, οι καθολικοί Ιρλανδοί στη Βόρεια Ιρλανδία και ίσως η Αλληλεγγύη στην Πολωνία είναι άλλα πρόσφατα παραδείγματα. Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε ότι αυτά τα θρησκευτικά-εθνοτικά-εθνικιστικά κινήματα επιδιώκουν επίσης την κρατική εξουσία ή τη θεσμική αυτονομία και μερικές φορές την ενσωμάτωση σ'ένα γειτονικό εθνοτικό-εθνικό κράτος. Εάν οι κοινότητες είναι

---

* Eisler Riane, *The Chalice the Blade, Our History, Our Future,* New York, Harper and Row, 1987.

θρησκευτικά και εθνικά ομοιογενείς μπορεί να υπάρξει αλληλεπικάλυψη ή συμμαχία με τα μεγαλύτερα αυτά κινήματα.

Οι ευκαιρίες για συμβατότητα ή σύναψη συμμαχιών ανάμεσα σε διαφορετικά κοινωνικά κινήματα αυξάνονται όταν έχουν κοινά μέλη και/ή κοινούς εχθρούς. Έχουμε ήδη αναφέρει την επικάλυψη όσον αφορά τη συμμετοχή των γυναικών γενικά στα διάφορα κοινωνικά κινήματα. Ωστόσο η κοινή ιδιότητα του μέλους επεκτείνεται και στα άτομα, και ειδικότερα σε κάθε γυναίκα χωριστά που συμμετέχει ενεργά σε διάφορα κοινωνικά κινήματα ταυτόχρονα ή διαδοχικά. Αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται σε θέσεις-κλειδιά για να σφυρηλατήσουν δεσμούς, αν όχι συμμαχίες, ανάμεσα σε, κατά τα άλλα, διαφορετικά κοινωνικά κινήματα. Τέτοιοι δεσμοί μπορούν να προκύψουν από την επισήμανση ενός ή περισσοτέρων κοινών εχθρών: ένα συγκεκριμένο κράτος, κυβέρνηση ή τύραννο· ένα συγκεκριμένο κυρίαρχο θεσμό ή κοινωνική, φυλετική ή εθνοτική ομάδα· ή, ακόμα, λιγότερο συγκεκριμένους εχθρούς, όπως "η Δύση", "ο ιμπεριαλισμός", "το κεφάλαιο", "το κράτος", "οι ξένοι", "οι άντρες", "η εξουσία" ή "η ιεραρχία". Επιπλέον, τόσο οι ευκαιρίες για συμμαχία, όσο και η μαζικότητα και ισχύς της κοινωνικής κινητοποίησης, πιθανότατα, αυξάνονται όταν οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι πρέπει να υπερασπίσουν τους εαυτούς τους ενάντια σ'αυτούς τους εχθρούς.

Υπάρχουν, επίσης, σημαντικές περιοχές σύγκρουσης και ανταγωνισμού ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα. Ασφαλώς, κινήματα διαφορετικών θρησκειών και εθνοτήτων ή φυλών αντιπαρατίθενται ή ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Ωστόσο, όλα αυτά τα κινήματα φαίνεται ότι αντιπαρατίθενται και ανταγωνίζονται τα γυναικεία και, συχνά, τα ειρηνιστικά κινήματα. Συγκεκριμένα, σχεδόν όλα τα θρησκευτικά, εθνοτικά, εθνικ(ιστικ)ά κινήματα· καθώς επίσης και τα πολιτικά κόμματα, εργατικά κινήματα, και κινήματα με μαρξιστικό προσανατολισμό αρνούνται και θυσιάζουν τα συμφέροντα των γυναικών. Επιπλέον, ανταγωνίζονται με επιτυχία τα γυναικεία κινήματα, τα οποία κάτω από τη σφοδρή επίθεση των θρησκευτικών, εθνοτικών και εθνικιστικών κινημάτων, χάνουν το έδαφος που είχαν κερδίσει. Η θρησκεία και ο εθνικισμός, και ακόμα περισσότερο ο συνδυασμός των δύο, φαίνεται πως θυσιάζουν τα συμφέροντα και τα κινήματα των γυναικών. Οι Σιίτες του Ιράν εσκεμμένα αυξάνουν την καταπίεση των γυναικών. Στο Βιετνάμ, τη Νικαράγουα, και αλλού, οι γυναίκες, στην αρχή, συμμετείχαν ενεργά και επωφελήθηκαν από την εθνικιστική πάλη, αλλά στη συνέχεια είδαν την παραπέρα προώθηση των συμφερόντων τους να θυσιάζεται στο βωμό της προτεραιότητας του "εθνικού συμφέροντος" ή στη Νικαράγουα για να κερδηθεί η υποστήριξη των καθολικών. Παρόμοια, τα εθνικιστικά και εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα σε πολλές χώρες της Ασίας και της Αφρικής έχουν την τάση να παραβλέπουν, να παραμελούν, ακόμα και να καταστέλλουν ή να αντιμάχονται, εθνοτικά και άλλα κινήματα καθώς και τα συμφέροντά τους.

Συχνά, τα κοινωνικά κινήματα μαστίζονται από σοβαρές εσωτερικές συγκρούσεις σκοπών ή/και μέσων. Ασφαλώς, όταν τα κοινωνικά κινήματα είναι αποτέλεσμα συμμαχιών, ιδιαίτερα για προσωρινούς τακτικούς σκοπούς, οι συμμετέχοντες μπορεί να έχουν διαφορετικούς, και μερικές φορές αντίθετους, σκοπούς και/ή προτιμήσεις για τα μέσα. Τέτοιες

συγκρούσεις, ήταν κοινές, παραδείγματος χάρη, μεταξύ των αντι-ιμπεριαλιστικών εθνικο-απελευθερωτικών και σοσιαλιστικών κινημάτων του Τρίτου Κόσμου. Ο συνδυασμός θρησκευτικών και άλλων κοινωνικών κινημάτων, όπως αυτά με σημαντικά στοιχεία απελευθερωτικής θεολογίας, περιέχουν επίσης το ενδεχόμενο της εσωτερικής σύγκρουσης. Πράγματι, πολλά θρησκευτικά κινήματα, ή κινήματα με ισχυρό θρησκευτικό προσανατολισμό, φαίνεται πως περιέχουν σημαντικούς σπόρους εσωτερικής σύγκρουσης ανάμεσα σε προοδευτικούς και οπισθοδρομικούς στόχους ή, μερικές φορές, στόχους φυγής απ' την πραγματικότητα. Η προσφυγή στη θρησκεία μπορεί να είναι ο κύριος, ή ο μοναδικός, τρόπος για να κινητοποιηθούν πολλοί άνθρωποι ενάντια σ'ένα καταπιεστικό καθεστώς ή για να υπερνικήσουν τις καταπιεστικές, αλλοτριωτικές συνθήκες. Μ'αυτήν την έννοια, η θρησκεία μπορεί να παρέχει μια απελευθερωτική, προοδευτική επιλογή – όπως αυτές που προσφέρονται από την απελευθερωτική θεολογία και τα κοινοτικά κινήματα που είναι συνδεδεμένα με την Εκκλησία στη Λατινική Αμερική, την Καθολική Εκκλησία στην Πολωνία, το κίνημα ενάντια στο Σάχη στο Ιράν και μερικά εθνοτικά-θρησκευτικά (αμυντικά) κινήματα στην Ασία. Ωστόσο, η ίδια η θρησκεία και η Εκκλησία μπορεί επίσης να περιέχουν σημαντικά οπισθοδρομικά και αντιδραστικά στοιχεία. Έτσι, οπισθοδρομικά στοιχεία ή στοιχεία φυγής υπόσχονται να ξαναφέρουν το χρυσό 7ο αιώνα του Ισλάμ ή ακόμα και να εξαλείψουν όλα τα στοιχεία του εκδυτικισμού. Κυριολεκτικά αντιδραστικές είναι επίσης οι ισλαμικές και καθολικές απόπειρες να γυρίσουν πίσω, ή να εμποδίσουν, την παραπέρα ανάπτυξη των προοδευτικών εξελίξεων στις σχέσεις μεταξύ των φύλων, συμπεριλαμβανομένων των διαζυγίων, του ελέγχου των γεννήσεων και των κοινωνικο-οικονομικών ευκαιριών για τις γυναίκες, καθώς και άλλων πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Πράγματι, η θρησκεία είναι πιο συχνά ένα εργαλείο της αντίδρασης παρά εργαλείο των προοδευτικών δυνάμεων στη Δύση, την Ανατολή και το Νότο.

9. Η απρέπεια της έξωθεν "καλής" συμβουλής προς τα κοινωνικά κινήματα

Όσο καιρό τα κοινωνικά κινήματα πρέπει να γράφουν τη δική τους ιστορία καθώς προχωρούν, δεν μπορούν να χρησιμοποιούν – και το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να απορρίψουν σαν αντιπαραγωγικές – οποιεσδήποτε έξωθεν συνταγές για το ποιος είναι ο προορισμός τους ή για το πώς πρέπει να φτάσουν εκεί. Συγκεκριμένα τα κοινωνικά κινήματα δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν κανενός είδους φανταστικό προσχέδιο για το μέλλον – πράγμα που απέφυγαν ο Smith και ο Μαρξ, αλλά τα οποία είναι τόσο δημοφιλή ανάμεσα σ'αυτούς που ισχυρίζονται ότι μιλούν εν'ονόματί τους. Για τόν ίδιο λόγο, καλές συμβουλές από διανοούμενους και καλοπροαίρετους ανθρώπους είναι μάλλον δύσκολο να βρεθούν, αλλά και δύσκολο να αφομοιωθούν από τα κοινωνικά κινήματα. Ακόμα πιο ακατάλληλες είναι, ίσως, οι υποτιθέμενες συμβουλές από παρατηρητές που δεν συμμετέχουν ενεργά (όπως εμείς;). Απ'την άλλη μεριά, πολλά κοινωνικά κινήματα μπορούν να ωφεληθούν και ωφελούνται από το όραμα και τις οργανωτικές ικανότητες όσων συμμετέχουν, και πιο σπάνια από περαστικούς τρίτους, που μπορεί να φέρουν ιδέες και/ή

εμπειρίες από άλλα κινήματα, κόμματα και θεσμούς. Πολλά κοινοτικά κινήματα, συγκεκριμένα, ωφελούνται, ή ακόμα και εξαρτώνται, από την υποστήριξη έξωθεν θεσμών όπως η Εκκλησία, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (NGOs) και, περιστασιακά, ακόμα και από το κράτος. Τέτοιου είδους βοήθεια και εξάρτηση εμπεριέχει τον κίνδυνο να αφομοιωθούν μέσα στους θεσμούς μερικοί ηγέτες ατομικά, ή και ολόκληρη η ηγεσία και οι στόχοι της, ή ακόμα και το ίδιο το κοινωνικό κίνημα. Εντούτοις, αυτό που κυρίως χαρακτηρίζει τα κοινωνικά κινήματα είναι ότι (πρέπει να) κάνουν τα πράγματα με το δικό τους τρόπο. Στην πραγματικότητα, ίσως το πιο σημαντικό πράγμα που μπορούν να προσφέρουν τα κοινωνικά κινήματα τόσο στα μέλη τους όσο και στα μη-μέλη είναι η ίδια η προσέγγισή τους που βασίζεται στη συμμετοχή, τον αυτο-μετασχηματισμό, και την αυθορμησία καθώς και η προσαρμοστικότητά τους. Εκεί βρίσκεται η ελπίδα που υπόσχονται για το μέλλον.

10. Η νέα δημοκρατία των πολιτών

Σαν συμπέρασμα, μπορεί να γεννηθεί το ερώτημα πώς μπορεί τα κοινωνικά κινήματα να είναι κυκλικά, προσωρινά, αμυντικά, ανταγωνιστικά και ασθενή (3, 6, 8) και την ίδια στιγμή να σφυρηλατούν νέους δεσμούς που βοηθούν στο μετασχηματισμό της κοινωνίας σήμερα (7). Η απάντηση μπορεί να αναζητηθεί και ίσως βρεθεί στη συμμετοχή και συμβολή των κοινωνικών κινημάτων στην επέκταση και τον επαναπροσδιορισμό της δημοκρατίας στην κοινωνία των πολιτών.

Τόσο στην αστική, όσο και στη σοσιαλιστική παράδοση και πρακτική, ο σχηματισμός κράτους και εξουσίας κατείχε την πρώτη θέση, και η δημοκρατία προσδιορίζονταν πρωταρχικά με όρους πολιτικής ή οικονομικής συμμετοχής στις κρατικές υποθέσεις. Ωστόσο, ο θεσμός και η εξουσία του κράτους, ολοφάνερα, είναι όλο και λιγότερο τα κατάλληλα μέσα για να αντιμετωπισθούν πολλές από τις κοινωνικές και ατομικές ανησυχίες, ιδιαίτερα στην κοινωνία των πολιτών της Δύσης, της Ανατολής και του Νότου. Οι παγκόσμιες οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις που βρίσκονται εκτός κρατικού ελέγχου εξασθενίζουν το κράτος προς τα έξω και το καθιστούν ανεπαρκές στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των πολιτών του προς τα μέσα. Ταυτόχρονα, οι πολλαπλές κοινωνικές, πολιτιστικές και ατομικές ανησυχίες της κοινωνίας των πολιτών αντιμετωπίζονται ανεπαρκώς ή αρνητικώς από τους κρατικούς θεσμούς ή την κρατική εξουσία. Αυτή η αδυναμία της πολιτικής εξουσίας, ίσως επιδεινώνεται σε περιόδους κρίσης, που καθιστά τους καθιερωμένους κανόνες του πολιτικού παιχνιδιού εξαιρετικά ανεπαρκείς.

Κατά συνέπεια, πολλαπλά είδη κοινωνικών κινημάτων αναδύονται και κινητοποιούνται για να ξαναγράψουν τους θεσμικούς (δημοκρατικούς;) κανόνες του παιχνιδιού ως προς την πολιτική εξουσία – και μ'αυτόν τον τρόπο να επαναπροσδιορίσουν το ίδιο το παιχνίδι. Ο στόχος είναι ότι, στην κοινωνία των πολιτών, οι κανόνες αυτοί πρέπει να βασίζονται σε/και να περιλαμβάνουν / νέους δημοκρατικούς κανόνες, ως προς την κοινωνι-

κή-πολιτική εξουσία. Μ'αυτό τον τρόπο τα κινήματα βοηθάνε να μετατοπισθεί το κοινωνικο-πολιτικό κέντρο βαρύτητας από τη θεσμική, πολιτική ή οικονομική, δημοκρατία (ή άλλη εξουσία) στο πλαίσιο του κράτους, προς μια πιο συμμετοχική δημοκρατία των πολιτών (και εξουσία) στο πλαίσιο της κοινωνίας των πολιτών. Αυτές οι προσπάθειες εκτείνονται πολύ πέρα από την οικογένεια και το σπίτι προς άλλες περιοχές, όπου οι γυναίκες έχουν μια σχετικά μεγαλύτερη παρουσία και έναν πιο σημαντικό ρόλο, απ'αυτόν που έχουν στην πολιτική και την οικονομία.

Υπάρχουν τεράστιοι και ίσως αυξανόμενοι τομείς ενδιαφέροντος των πολιτών όπου η εμπιστοσύνη τους στη θεσμική πολιτική/κρατική εξουσία είναι ανεπαρκής ή ολοφάνερα αντιπαραγωγική. Σ'αυτούς τους τομείς, οι πολιτικοποιημένοι/κοινωνικοί πολίτες της κοινωνίας των πολιτών (με ακόμα μεγαλύτερη γυναικεία συμμετοχή) επιδιώκουν, χρησιμοποιώντας όλο και πιο δημοκρατικές διαδικασίες, τα ποικίλα, και συχνά αντιφατικά, οικονομικά, κοινωνικά, κοινοτικά, πολιτισμικά, εθνοτικά, θρησκευτικά, ιδεολογικά, πολιτικά και άλλα συμφέροντά τους. Γι'αυτό το σκοπό, οι πολίτες της κοινωνίας των πολιτών ενώνονται και κινητοποιούνται μέσα από εξίσου ποικίλα και αυτόνομα *κοινωνικά* κινήματα και *μη-κυβερνητικές* οργανώσεις.

Ταυτόχρονα, (και εν μέρει ως απότελεσμα) τα αιτήματα για δημοκρατία και την επέκτασή της – ή τον πρακτικό επαναπροσδιορισμό της δημοκρατίας των πολιτών – γίνονται όλο και πιο επίμονα παντού. Στη Δύση, το αίτημα για περισσότερη συμμετοχική δημοκρατία συνοδεύεται ή αντανακλάται από τη μειωμένη συμμετοχή των ψηφοφόρων στις πολιτικές εκλογές. Στην Ανατολή, η νέα δημοκρατία εκδηλώνεται με τα κοινωνικά κινήματα των πολιτών στην Κίνα και με χιλιάδες νέους πολιτικούς ομίλους και άλλες οργανώσεις. Στο Νότο, η ατομική και μαζική συμμετοχή στα κινήματα και τις οργανώσεις για την επαναδιαμόρφωση της κοινωνίας των πολιτών και της κουλτούρας μοιράζεται σχεδόν την πρώτη θέση με την προσπάθεια κατάκτησης και διαχείρισης της εξουσίας. Στη διαδικασία αυτή, η σημασία της αυτόνομης συμμετοχικής *δημοκρατίας των πολιτών* στην κοινωνία των πολιτών αυξάνεται, σε σχέση με τη σημασία της πολιτικής δημοκρατίας στο κράτος. Τα αυτόνομα συμμετοχικά κοινωνικά κινήματα, με αυξανόμενη συμμετοχή γυναικών, συμμετέχουν ουσιαστικά σ' αυτή τη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Janet Biehl *

Η αφομοίωση των Ευρωπαίων Πράσινων: από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα **

Πολλοί Πράσινοι στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες, ως γνωστόν, έχουν ένα πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, εξυμνούν σήμερα τις κοινοβουλευτικές επιτυχίες των Ευρωπαίων Πράσινων, και εποφθαλμιούν τα συστήματα αναλογικής αντιπροσώπευσης που εκσφενδόνισαν τους Πράσινους σε θέσεις πολιτικής εξουσίας (σε διάφορα επίπεδα) στη Γερμανία, Ιταλία και Γαλλία. Οι πανηγυρισμοί αυτοί, όμως, παραβλέπουν μια ανησυχητική πλευρά των εκλογικών "επιτευγμάτων" των Πράσινων στην Ευρώπη. Στην πραγματικότητα, και στο βαθμό που οι Δυτικοευρωπαίοι Πράσινοι έχουν γίνει μέρος του κοινοβουλευτικού συστήματος, η πολιτική τους έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές προς το χειρότερο, σε σύγκριση με τον αρχικό ριζοσπαστικό χαρακτήρα τους σαν κινήματα βάσης. Τα Πράσινα Κόμματα στη Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία και Βρετανία προσαρμόστηκαν γρήγορα στη συμβατική εξουσιαστική πολιτική και στο έθνος-κράτος, εγκαταλείποντας ποικιλοτρόπως στη διαδικασία τούς δεσμούς κινήματος, τις δομές υπευθυνότητας και τις προγραμματικές τους αρχές.

Ακόμα και τα αμερικανικά μέσα μαζικής ενημέρωσης παρατήρησαν αυτή τη στροφή. Οι *New York Times,* έγραφαν το 1989: "Οι Πράσινες ομάδες, που κάποτε επέμεναν σε μια ριζοσπαστική εξέταση της δυτικής κοινωνίας, έχουν γίνει σήμερα περισσότερο συμβατικές και έχουν χαμηλώσει τους αντι-καθεστωτικούς τόνους τους. Ακόμα και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που περιγελούσαν στο παρελθόν ως ανιαρή γραφειοκρατία, θεωρείται τώρα ένα ελκυστικό πεδίο δράσης για την κατάκτηση νέας εξουσίας"[1]. Το πρακτορείο ειδήσεων Associated Press συνέκρινε τους "πάλαι ποτέ ριζοσπάστες Πράσινους"

---

* Η Janet Biehl είναι συγγραφέας πολλών άρθρων σε θέματα σχέσεων φεμινιστικού κινήματος και κοινωνικής οικολογίας, καθώς και του μόλις εκδοθέντος βιβλίου *Rethinking Ecofeminist Politics*, South End Press, 1991. Συνεκδίδει (με τον M. Bookchin) το *Green Perspectives.*

** "Το άρθρο αυτό είναι μια πρόσφατη αναθεωρημένη σύνθεση που γράφτηκε ειδικά για την *Κοινωνία & Φύση* των άρθρων "Western European Greens: Movement or Parliamentary Party?", *Green Perspectives* 19 (Φεβρ. 1990) και "Farewell to the German Greens", *Green Perspectives* 23 (Ιουν. 1991). Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Murray Boochin για τα σχόλια και την εποικοδομητική κριτική του". Το κείμενο αποδόθηκε στα ελληνικά από τον Λευτέρη Αδειλίνη.

1. *The New York Times* (31 Μαΐου 1989).

των αρχών της δεκαετίας του '80, με τους "σημερινούς πιο ώριμους Πράσινους" και την "υπόληψη" που απολαμβάνουν τελευταία[2]. Οι Πράσινοι σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες έχουν εξελιχθεί, κατά βάση, σε επαγγελματίες πολιτικούς, και τα κόμματά τους σε στερεότυπα κοινοβουλευτικά κόμματα, με περιβαλλοντιστές πρωταγωνιστές. Τα ριζοσπαστικά τους αιτήματα για γενικό κοινωνικό μετασχηματισμό σε οικολογική βάση έχουν μετατραπεί σε απλό περιβαλλοντισμό.

Οι Γερμανοί Πράσινοι (Die Grunen)

Η πρώην Δυτική Γερμανία, είναι η χώρα όπου περισσότερο παρά οπουδήποτε αλλού αναπτύχθηκε έντονη διαμάχη γύρω από το θέμα των κινδύνων από τη συμμετοχή των Πράσινων στην κοινοβουλευτική διαδικασία. Είναι, ακόμα, η χώρα όπου οι διαφορετικές απόψεις δοκιμάστηκαν στην πράξη. Πράγματι, ειδικά στη Δυτική Γερμανία, οι Πράσινοι βρέθηκαν σε καταστάσεις που τους έδωσαν εξουσία σε περιφερειακό – και πανεθνικό – επίπεδο, και τους επέτρεψαν να συμμετάσχουν σε κυβερνήσεις συνασπισμού. Οι *Grunen* ξεκίνησαν έχοντας ίσως τα πιο σταθερά θεμέλια στη βάση και στο λαϊκό κίνημα από κάθε άλλο Πράσινο κόμμα στη Δυτική Ευρώπη. Στις αρχές της δεκαετίας του '80 απετέλεσαν το εκλογικό σκέλος ενός μαζικού κινήματος, η πρακτική του οποίου συνίστατο σε άμεση δράση και πρωτοβουλίες πολιτών επί μεμονωμένων ζητημάτων. Όταν οι *Grunen* άρχισαν να αναλαμβάνουν δημόσιο πολιτικό ρόλο στα νομοθετικά σώματα, διακήρυξαν ότι η εσωτερική δομή λήψης αποφάσεων των κοινοβουλευτικών ομάδων στα νομοθετικά σώματα, θα υπόκειτο πάντοτε σε έλεγχο από τη βάση του κινήματος. Επιπλέον, τάσσονταν κατηγορηματικά κατά του επαγγελματισμού: τόσο στο πρόγραμμα όσο και στην πράξη είχαν δεσμευθεί σε μια πρακτική συλλογικής λήψης αποφάσεων, στα πλαίσια της οποίας όλα τα μέλη είναι ουσιαστικά ίσα και οι βουλευτές είναι απλώς η φωνή της οργάνωσης που παρουσιάζουν τις απόψεις της στο βήμα του κοινοβουλίου. "Η κεντρική ιδέα αυτής της άποψης", αναφέρει το αρχικό τους πρόγραμμα, "είναι ότι όλοι οι βουλευτές, οι αντιπρόσωποι και οι οργανωτικές δομές υπόκεινται στο συνεχή έλεγχο της βάσης".

Όταν, επομένως, οι Γερμανοί Πράσινοι εκλέχτηκαν για πρώτη φορά στην Bundestag (το γερμανικό κοινοβούλιο) το Μάρτιο του 1983, το κίνημα πίστευε ότι θα ελέγχει τους αντιπροσώπους του μέσω μιας "υποχρεωτικής εξουσιοδότησης", έτσι ώστε να παραμείνει το κέντρο του πολιτικού βάρους έξω από το κοινοβούλιο. Η κοινοβουλευτική θητεία θα περιοριζόταν με την εναλλαγή των βουλευτών και των άλλων εκλεγμένων αξιωματούχων. Με άλλα λόγια, οι βουλευτές θα παρέδιδαν τις έδρες τους σε άλλους Πράσινους μετά από ένα ή δύο χρόνια, έτσι ώστε να αποκτήσουν πολιτική εμπειρία όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι. Όλοι οι Πράσινοι βουλευτές θα έδιναν το ήμισυ των υψηλών αποζημιώσεών τους σ'ένα ειδικό κομματικό ταμείο υπέρ περιβαλλοντικών και κοινωνικών

---

2. Associated Press (16 Απριλίου 1989).

σκοπών, και θα κρατούσαν το υπόλοιπο για την προσωπική τους συντήρηση. Η αρχή του "διαχωρισμού βουλευτικής έδρας και εξουσιοδότησης" θα απέτρεπε τη συγκέντρωση εξουσίας σε λίγα μόνο πρόσωπα, εμποδίζοντας τα μέλη της Bundestag να διατηρούν υψηλές θέσεις στο ίδιο το κόμμα.

Η Μετάβαση στον Επαγγελματισμό

Η πρόσβαση, όμως, στην εξουσία και το χρήμα αποδείχτηκε ιδιαίτερα ακαταμάχητη. Με την είσοδο, σχεδόν, των *Grunen* στο ομοσπονδιακό σύστημα, οι σαφείς δημοκρατικές τάσεις του κινήματος τέθηκαν σε αμφισβήτηση, αν δεν εγκαταλείφθηκαν, από πολλούς κοινοβουλευτικούς του αντιπροσώπους. Αυτοί που δεσμεύθηκαν με την κοινοβουλευτική δράση έγιναν γνωστοί με την επωνυμία "Realos"· εκείνοι που υπερασπίστηκαν τις αρχικές αξίες επωνομάστηκαν, με τη σειρά τους, "Fundis" και αποτέλεσαν αργότερα την αριστερά πτέρυγα του κόμματος. Το κόμμα συσπείρωνε, επίσης, Πράσινους που αποδέχθηκαν τη χρήση του κοινοβουλευτικού μηχανισμού μόνο για να προβάλουν το πρόγραμμά τους. Οι Realos απέρριψαν τις αρχές του Πράσινου εξωκοινοβουλευτικού αμεσοδημοκρατικού ριζοσπαστισμού και προσαρμόσθηκαν στο συμβατικό πλαίσιο του κοινοβουλευτικού κατεστημένου. Ο Otto Schily, δικηγόρος, που στη δεκαετία του '70 υπήρξε ένας επιδεικτικός, σχεδόν "υπερ-ριζοσπαστικός" συνήγορος υπεράσπισης των μελών της τρομοκρατικής οργάνωσης Μπάαντερ- Μάινχοφ, ήλθε τώρα στη δημοσιότητα ως βουλευτής και έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να καταστήσει τους *Grunen* επαγγελματίες πολιτικούς και να καταργήσει την εναλλαγή των βουλευτών. (Αργότερα, άφησε τους Πράσινους και προσχώρησε στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα). Δύο πρώην ηγέτες των "Spontis" [ή Επαναστατικής Πάλης, αναρχικοί "επαναστάτες του δρόμου" (street revolutionaries) της δεκαετίας του '70 από τη Φρανκφούρτη] – ο Joschka Fischer και ο Dany ("ο Κόκκινος") Cohn-Bendit – προσχώρησαν στο κόμμα όταν ήταν ήδη επιτυχημένο, και έγιναν τα χαϊδεμένα παιδιά των μέσων μαζικής ενημέρωσης, υποστηρίζοντας, μαζί με τον Schily, ότι οι Πράσινοι θα 'πρεπε να διατηρούν τις βουλευτικές έδρες με το συμβατικό τρόπο. Αυτοί οι Realos προσπάθησαν από κοινού να μετατρέψουν τους Πράσινους από κολλεκτιβιστικό "αντι-κόμμα" που θα αμφισβητούσε το υπάρχον σύστημα, σ'ένα επαγγελματικό, περιβαλλοντικό και ρεαλιστικό κόμμα που θα το αποδεχόταν.

Κατά συνέπεια, η μετάβαση στον επαγγελματισμό άρχισε από τα πρώτα κιόλας βήματα στην ιστορία του Πράσινου κόμματος. Από πολύ νωρίς οι ηγέτες των Realos επεδίωξαν, μέσω μιας αναδιάρθρωσης της κοινοβουλευτικής ομάδας, να καταργήσουν τις συλλογικές διαδικασίες των Πράσινων για την εκλογή εντεταλμένων αντιπροσώπων. Εξουδετέρωσαν τις διαδικασίες του "λειτουργικού κύκλου" και ισχυροποίησαν την εξουσία της προσωπικής βουλευτικής έδρας. Εξασφάλισαν ότι οι Fundis – που αποτελούσαν μειοψηφία στην κοινοβουλευτική ομάδα των Πράσινων, αν και είχαν στην πραγματικότητα την πλειοψηφία στο κόμμα – θα συμμετείχαν σε ασήμαντες κοινοβουλευτικές επιτροπές, ενώ οι ίδιοι χρησιμοποίησαν τους πόρους, την πρόσβαση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης,

και τη νομική εξουσία που είχαν τώρα στη διάθεσή τους για να προωθήσουν τις δικές τους θέσεις. Ενώ το κέντρο βάρους για τη διαμόρφωση της κομματικής πολιτικής βρισκόταν κάποτε στο εξωκοινοβουλευτικό κίνημα, μετοπίσθηκε τώρα στους εκλεγμένους αντιπροσώπους που ισχυρίζονταν ότι εξέφραζαν τις απόψεις αρκετών εκατομμυρίων Πράσινων ψηφοφόρων.

Όπως θα περίμενε κανείς, οι Realos άλλαξαν επίσης και το περιεχόμενο της πολιτικής τους. Ενώ οι Fundis απαιτούσαν την κατάργηση των πυρηνικών εργοστασίων και προσπαθούσαν να ενισχύσουν το κίνημα ειρήνης μετά την τοποθέτηση των πυρηνικών ευρωπυραύλων στη Δυτική Γερμανία το 1983, οι Realos συγκέντρωναν την προσοχή τους σε ρεφορμιστικά, χρηματοδοτούμενα από το κράτος προγράμματα στην καλύτερη περίπτωση, και σε ενδοκομματική πολιτική χειραγώγηση στη χειρότερη. Οι Realos μετρίασαν την αντίδρασή τους κατά των πυρηνικών εργοστασίων και σταμάτησαν ακόμα και να απαιτούν την αποχώρηση της Γερμανίας από το NATO (η ειρωνεία είναι ότι συνέχισαν να υποστηρίζουν αυτή τη θέση ακόμα και το 1988-89, όταν η αποχώρηση από το NATO έγινε δημοφιλής μεταξύ πολλών Δυτικογερμανών φιλελεύθερων).

Το ζήτημα της σύναψης Συνασπισμών

Το γεγονός όμως που απετέλεσε το κεντρικό ζήτημα μιας εξάχρονης ιδεολογικής πάλης μεταξύ των Realos και των Fundis ήταν η προθυμία των Realos να σχηματίσουν "κοκκινο-πράσινες" κυβερνήσεις συνασπισμού με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD). Η σύναψη συνασπισμών· ήταν ανάθεμα σύμφωνα με τα ιδεώδη των πρώτων Πράσινων. Θεωρείτο μια απαράδεκτη μορφή πολιτικού συμβιβασμού, δομικής ανευθυνότητας και επαγγελματικού κοινοβουλευτικού παζαρέματος, είτε αφορούσε συμμαχίες με τα κόμματα του κέντρου και της δεξιάς είτε με το SPD. Όταν αρχικά οι Πράσινοι αποτέλεσαν το πολιτικό σκέλος των αντιπυρηνικών και ειρηνιστικών κινημάτων, καθώς και των επιτροπών πρωτοβουλίας των πολιτών, το έπραξαν σε πλήρη αντίθεση με το SPD, η ηγεσία του οποίου είχε δεχθεί την τοποθέτηση των ευρωπυραύλων, ενέκρινε τη γερμανική παρουσία στο NATO και υποστήριζε την πυρηνική ενέργεια. Οι σοσιαλδημοκράτες του SPD είχαν, γενικά, μετακινηθεί τόσο πολύ προς τα δεξιά που είχαν ουσιαστικά μετατραπεί σε μικρό συνέταιρο (junior partner) του αμερικανικού υπουργείου Εξωτερικών – η σύναψη κυβερνητικών συνασπισμών μαζί τους θα ήταν, επομένως, αδιανόητη για τους Πράσινους. Επιπλέον, ένας συνασπισμός θα σήμαινε ότι οι Πράσινοι θα 'πρεπε να χρεωθούν τα "παραπτώματα" του SPD, που θα τους απομόνωναν από τη βάση τους. Το ζήτημα των συνασπισμών, επομένως, δεν ήταν μόνο μια υπόθεση άμεσης στρατηγικής· αφορούσε, επίσης, το όλο ζήτημα του συμβιβασμού με το σύστημα, αλλά και την ίδια τη φύση του κόμματος, την ταυτότητά του ως μια ριζοσπαστική πολιτική οργάνωση.

Στην Hesse το 1985, όταν οι Πράσινοι έλαβαν αρκετές ψήφους για να αποτελέσουν τον εξισορροπιστικό παράγοντα μεταξύ του SPD και των συντηρητικών αντιπάλων του, (οι

Πράσινοι) σχημάτισαν κυβερνητικό συνασπισμό με τους σοσιαλδημοκράτες. Σύμφωνα με τους όρους του συνασπισμού, το κρατίδιο της Hesse απέκτησε Πράσινο υπουργό Περιβάλλοντος. Δύο χιλιάδες Πράσινοι της Hesse – το ένα τρίτο των μελών του κόμματος στο κρατίδιο – ψήφισαν υπέρ της συμφωνίας με ποσοστό 60%. Ο συνασπισμός κατέρρευσε αργότερα λόγω πολιτικών διαφορών, αλλά το προηγούμενο είχε δημιουργηθεί.

Πολλοί ριζοσπάστες – Πράσινοι και μη – θεωρούν τη διαμάχη μεταξύ των Realos και Fundis ώς την πιο αποφασιστική πολιτική διαμάχη της δεκαετίας του '80. Αν και οι Πράσινοι απέκτησαν διεθνή φήμη ως "αέναοι φιλόνικοι", η στερεότυπη αυτή αντίληψη επισκιάζει τη σημαντική συζήτηση σχετικά με την προσαρμογή στο κοινωνικό σύστημα και τη φύση ενός ριζοσπαστικού κινήματος. "Οι αγώνες κατά του NATO, για κοινωνική αλλαγή... ήταν χρήσιμοι αγώνες", παρατηρούσε η εκπρόσωπος της αριστεράς Jutta Ditfurth το 1990. "Εξύψωσαν το επίπεδο συνειδητοποίησης"[3]. Παρ' όλα αυτά, η πολυδιαφημισμένη διαμάχη είχε, μετά από πέντε χρόνια, εξαντλήσει τα μέλη του Πράσινου κόμματος. Στα τέλη του 1989, σχηματίσθηκε ο δεύτερος συνασπισμός εξουσίας με το SPD, όταν οι Πράσινοι του τότε Δυτικού Βερολίνου (γνωστοί ως Εναλλακτική Λίστα ή AL) απέσπασαν αρκετές ψήφους στις εκλογές ώστε να υποχρεώσουν τους σοσιαλδημοκράτες να επιδιώξουν κυβέρνηση συνασπισμού μαζί τους για να διατηρήσουν την εξουσία στην πόλη.

Ξαφνικά, όλο σχεδόν το κόμμα των Πράσινων προσεταιρίστηκε τη θέση των Realos και συμφώνησε στη σύναψη του "κοκκινο-πράσινου" συνασπισμού, παραβιάζοντας ολοκληρωτικά τις βασικές του αρχές. Για να γίνει μάλιστα δυνατός ο συνασπισμός, η AL, ως το μικρότερο κόμμα, υποχρεώθηκε στη "Συμφωνία Βάσης" να κάνει σημαντικές ιδεολογικές υποχωρήσεις στο SPD. Σε αντίθεση με το αρχικό της πρόγραμμα, η AL συμφώνησε να δεχθεί το μονοπώλιο του κράτους στη βία, τα Συμμαχικά δικαιώματα κατοχής της πόλης, καθώς και τη νομική ενότητα του Δυτικού Βερολίνου και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Ο Cristian Strobele (άλλος ένας πρώην συνήγορος υπεράσπισης της Ομάδας Μπάαντερ-Μάινχοφ) αναγνώρισε ότι η AL είχε υποχωρήσει στις περισσότερες απαιτήσεις του SPD, αλλά τόνισε ότι το συνέδριο των Πράσινων, που είχε γίνει πρόσφατα στην Duisberg, υποστήριξε ένθερμα το συνασπισμό της ομάδας του με τους σοσιαλδημοκράτες. Ειρωνικά, μια από τις εξηγήσεις που έδωσε η AL για το συμβιβασμό με τους σοσιαλδημοκράτες, ήταν ότι το SPD έχει ένα αξιόλογο από πολλές απόψεις πρόγραμμα – απλώς δεν το εφαρμόζει στην πράξη. Ένα από τα καθήκοντα των Πράσινων, υποστήριξαν, θα ήταν να τους πιέσουν να το κάνουν. Αν, εντούτοις, οι Πράσινοι πρόκειται να λειτουργήσουν σύμφωνα με αυτή την αρχή, και εγκαταλείψουν στην πράξη το πρόγραμμά τους για να πιέσουν τους σοσιαλδημοκράτες να εφαρμόσουν το δικό τους, οφείλει κανείς να αναρωτηθεί ποιος θα απομείνει για να πιέσει τους Πράσινους να εφαρμόσουν το δικό τους πρόγραμμα. Οι εναπομείναντες αριστεροί Πράσινοι, όπως ο Rainer

---

3. Jutta Ditfurth στο "German Greens, Still Fighting One Another, Survey Election Debacle", *The New York Times* (7 Δεκεμβρίου 1990), σελ. A6.

Trampert από το Αμβούργο, δικαίως υποστήριξαν ότι ο συνασπισμός αυτός ήταν ένα ξεπούλημα ανάλογο με εκείνο των σοσιαλδημοκρατών στον Κάιζερ το 1914, όταν το παλαιό μαρξιστικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα ψήφισε υπέρ των πολεμικών πιστώσεων παραβιάζοντας τις πιο βασικές διεθνιστικές του αρχές.

Οι κυβερνητικοί συνασπισμοί μεταξύ των Πράσινων και του SPD ξεφύτρωσαν αργότερα σαν μανιτάρια σε διάφορα γερμανικά κρατίδια. Στην Κάτω Σαξωνία, οι Πράσινοι είναι σε κυβερνητικό συνασπισμό με το SPD από το 1990. Στη Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία το τοπικό κόμμα μπήκε στο κοινοβούλιο το 1990, και σήμερα έχει καθαρό προσανατολισμό προς τις απόψεις των Realos. Στις περισσότερες περιοχές της Γερμανίας, το ζήτημα σχηματισμού κυβερνητικών συνασπισμών με άλλα κόμματα έχει πάψει προ πολλού να διχάζει τους Πράσινους. Μοναδικό σημείο διαφωνίας επ' αυτού είναι το κατά πόσον η σύναψη συνασπισμών θα 'πρεπε να περιορισθεί με το SPD ή να επεκταθεί επίσης προς τους χριστιανοδημοκράτες (CDU, το κόμμα του Καγκελάριου Κολ) και τους Ελεύθερους Δημοκράτες (FDP, το κόμμα των Φιλελευθέρων)[4].

Το Αμβούργο εθεωρείτο διαφορετικό. Έδρα της Πράσινης Εναλλακτικής Λίστας (Green Alternative List - GAL), το Αμβούργο ήταν για πολύ καιρό σταθερό προπύργιο της αριστεράς μέσα στους *Grunen* και κέντρο της ριζοσπαστικής αντιπολίτευσης στις τάξεις των Πράσινων από την ίδρυσή τους. Με τους πασίγνωστους οικο-σοσιαλιστές εκπροσώπους της Trampert και Thomas Ebermann, η GAL του Αμβούργου τασσόταν σταθερά κατά της σύναψης συνασπισμών. Η αριστερά είχε την πλειοψηφία στην εκτελεστική επιτροπή της GAL στο κρατίδιο[5]. Στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1990, όμως, οι ψήφοι της GAL παρουσίασαν κατακόρυφη πτώση. Σε αντίδραση, μια ομάδα Πράσινων πολιτικών, που υποστήριζαν τις αντιλήψεις των Realos και αποκαλούνταν "οι Άγριοι 13", έβαλαν σκοπό να ανατρέψουν την αριστερή τάση της GAL. Έκαναν έκκληση στα μέλη της GAL, στην οποία προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν τη δημοφιλή αλλά και παραπλανητική στερεότυπη αντίληψη για τους ατέλειωτους καυγάδες των Πράσινων, διαμαρτυρόμενοι ότι οι δυσφημιστικές τάσεις μεταξύ των Πράσινων είχαν αγγίξει το όριο της λασπολογίας. Αν και οι σπιλωτικές τακτικές χρησιμοποιούντο ευρέως και από τις δυο πλευρές στη διαμάχη μεταξύ των Realos και των Fundis, η έκκληση αυτή αποτελούσε μια κραυγαλέα προσπάθεια των Realos για ανάληψη ηγεμονίας – σαν να έλεγαν, "σταματήστε τους καυγάδες, συμφωνώντας μαζί μας". Στις αρχές του 1991, σε μια συνέλευση της GAL του Αμβούργου, οι πραγματιστές Realos κατάφεραν να εκπορθήσουν το αριστερό οχυρό. Με καθαρή πλειοψηφία, η συνέλευση της GAL ανακοίνωσε ότι ήταν έτοιμη να κάνει συνασπισμό με τους σοσιαλδημοκράτες (που κυβερνούσαν εκείνο τον καιρό το Αμβούργο μα-

---

4. Για την προσέγγιση CDU-Πράσινων στο Baden-Wurttemberg, για παράδειγμα, βλέπε "Mit Anzug ins Bett", *Der Spiegel* 24 (Ιούνιος 1990), σελ. 43-44· για τη γενική ετοιμότητα όσον αφορά τους συνασπισμούς SPD και CDU, βλέπε "In der Zange", *Der Spiegel* (11 Μαρτίου 1991), σελ. 126.
5. Το Αμβούργο, όπως και το Βερολίνο, είναι μια πόλη που συνιστά επίσης ένα κρατίδιο ή *Land* με τοπική κυβέρνηση και τοπικές κομματικές δομές.

ξί με τους Ελεύθερους Δημοκράτες). Εξήντα δύο αριστεροί αποχώρησαν αμέσως από την GAL. Το "δεξιό πραξικόπημα" στο Αμβούργο κόστισε στους ριζοσπάστες το τελευταίο τους αριστερό προπύργιο στη Γερμανία. Σύμφωνα μάλιστα με τις διακηρύξεις τις GAL, το Αμβούργο είχε τώρα προσχωρήσει στους Realos[6].

Η ανασυγκρότηση του Κόμματος

Μέσα στο ίδιο το κόμμα, το οριστικό τέλος των Fundis ήλθε όταν κανείς δεν το περίμενε. Το γεγονός επισπεύθηκε από τις ομοσπονδιακές εκλογές της 2ας Δεκεμβρίου 1990, όταν οι Πράσινοι, προς έκπληξη των περισσοτέρων παρατηρητών, απέτυχαν να ξεπεράσουν το όριο του 5% που απαιτείται από κάθε κόμμα για να μπει στην Bundestag. Η "πανωλεθρία" αυτή απέκλεισε τους δυτικούς Πράσινους, όπως ονομάζονταν τώρα, από την Bundestag για πρώτη φορά από το 1983. (Η Συμμαχία 90/Πράσινοι, την οποία συγκρότησαν ομάδες Ανατολικογερμανών πολιτών τις μεθυστικές μέρες που κατέληξαν στην πτώση του τείχους του Βερολίνου και στην επανένωση των δύο Γερμανιών, βρίσκεται στην Bundestag από τις ίδιες εκλογές).

Όπως αρμόζει σε κάθε συμβατικό κόμμα, οι *Grunen* θεώρησαν την ομοσπονδιακή τους ήττα ως καταστροφή, μια "συμφορά" για τους ίδιους και μια απογοήτευση για τους Πράσινους παγκοσμίως. Στην ανασκόπηση των αιτιών της ήττας που επιχείρησαν τόσο οι Fundis όσο και οι Realos, οι Fundis (οι οποίοι προτιμούσαν πλέον να αποκαλούνται αριστεριστές) δεν παρουσίασαν ένα περιεκτικό εναλλακτικό πρόγραμμα, με στόχο την επιστροφή στη βάση του κινήματος και τη διαμόρφωση μιας εναλλακτικής πολιτικής στη βάση της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης, όπως θα μπορούσαν να έχουν κάνει. Οι Realos, από την πλευρά τους, είδαν την εκλογική ήττα ως ευκαιρία. Ο Joschka Fischer, ο πρώην Sponti, που ήταν τώρα ο πιο γνωστός realo και αδιαμφισβήτητος ηγέτης του κόμματος, παρατήρησε ότι μετά από μια, όπως ο ίδιος πίστευε, απλή "ιστορική ανάπαυλα" στην κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση του κόμματος, οι *Grunen* θα 'πρεπε να "ανανεωθούν" (διάβαζε: αναδομηθούν) από τη βάση και να βρουν "μια προοπτική για τη μετασοσιαλιστική αριστερά"[7]. Μαζί με τον Antje Vollmer της συμφιλιωτικής ομάδας "Νέο Ξεκίνημα" (ο Vollmer ήταν κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του κόμματος στην Bundestag μέχρι τις εκλογές του Δεκεμβρίου και έχει καταβάλει από τότε μεγάλες προσπάθειες για να μετακινήσει τους Πράσινους σε κεντρώες, αυστηρά περιβαλλοντικές θέσεις), αποφάσισαν ότι ήταν πλέον καιρός να τερματισθούν οι ιδεολογικές συζητήσεις σχετικά με τη σύναψη συνασπισμών, τη φύση του κόμματος, την κομματική οργάνωση, και άλλα ζητήματα και να ανασυγκροτηθούν οι Πράσινοι σε κανονικό κόμμα.

Οι Πράσινοι θα απέβαλαν την εικόνα του "αέναου φιλόνικου" και θα παρουσιάζοντο

---

6. Βλέπε "In der Zange", *Der Spiegel* 11 (11 Μαρτίου 1991), σελ. 126.
7. Joscha Fischer στο "Dagobert vorm Fleischerladen", *Der Spiegel* 50 (Δεκέμβριος 1990), σελ. 28.

ως σοβαροί εταίροι κυβερνητικών συνασπισμών. Θα πρόβαλαν την άποψη ότι οι Πράσινοι αποτελούν καλύτερη επιλογή για τη σύναψη συνασπισμών με το SPD και το CDU από τους Ελεύθερους Δημοκράτες. Θα αποχαιρετούσαν οριστικά τα βασικά τους ιδεώδη, και το νεανικό τρόμο τους για την αστική συμβατικότητα. Θα έβαζαν τέλος στον ερασιτεχνισμό, θα γίνονταν τώρα μεθοδικοί και ικανοί πολιτικοί. Δε θα επεδίωκαν πια την αναστροπή του καπιταλισμού, αλλά θα προωθούσαν τμηματικές μεταρρυθμίσεις της κοινωνίας. Όπως ανέφερε ο Fischer, "χρειαζόμαστε ένα κόμμα που, το αργότερο μέχρι το 1994, θα κυβερνά αυτή τη χώρα, σε τοπικό και ομοσπονδιακό επίπεδο".

Ο Fischer και ο Vollmer επεξεργάσθηκαν ένα πρόγραμμα δράσης για τη "δομική μεταρρύθμιση" του Πράσινου κόμματος, το οποίο θα διέγραφε στην ουσία τα χαρακτηριστικά που επέτρεπαν κάποτε στους Πράσινους να αποκαλούνται "αντι-κόμμα", συμπεριλαμβανομένων του διαχωρισμού της βουλευτικής έδρας και εξουσιοδότησης, καθώς και της εναλλαγής βουλευτών (που, ήδη, είχε σχεδόν σταματήσει). Οι "μεταρρυθμιστές" Realos πρότειναν την εκπροσώπευση του κόμματος από δύο ομοσπονδιακούς κομματικούς ηγέτες, αντί της υπάρχουσας επιτροπής εκπροσώπων. (Ο ίδιος ο Fischer προτιμούσε την ύπαρξη ενός μόνο κομματικού ηγέτη, μ'ένα γενικό γραμματέα στο πλευρό του, αλλά ακόμα και οι Realos υποστηρικτές του απέρριψαν αυτό το βαθμό συγκέντρωσης ως υπερβολικό). Οι "δομικές μεταρρυθμίσεις", επίσης, θα μεταβίβαζαν την εξουσία από τα κομματικά οχυρά των Fundis στα οχυρά των Realos. Στη θέση, επομένως, της ομοσπονδιακής εκτελεστικής επιτροπής (της *Bundeshauptausschuss*, που ελέγχετο από τους Fundis), οι Realos πρότειναν την καθιέρωση ενός ομοσπονδιακού κομματικού συμβουλίου (*Bundesparteirat*), που θα συγκροτείτο από μέλη των κομματικών επιτροπών και νομοθετικών ομάδων των κρατιδίων – όργανα στα οποία κυριαρχούσαν οι Realos. Συνολικά, οι "δομικές μεταρρυθμίσεις" θα μετέτρεπαν τους Πράσινους σε ό,τι ο ίδιος ο Fischer θα ονόμαζε "κανονικό" κόμμα. Οι "μεταρρυθμίσεις" αυτές επρόκειτο να ψηφισθούν στο συνέδριο του κόμματος, στο Neumunster τον Απρίλιο του 1991. Οι ριζοσπάστες Fundis, εξοργισμένοι, αποκάλεσαν τους Fischer και Vollmer "νεκροθάφτες" του κόμματος και ορκίστηκαν να τους πολεμήσουν στο συνέδριο με όλες τους τις δυνάμεις[8].

Εν τω μεταξύ, ένας νέος κυβερνητικός συνασπισμός επρόκειτο να σχηματισθεί μεταξύ των Πράσινων και των σοσιαλδημοκρατών, ως αποτέλεσμα των εκλογών στο κρατίδιο της Hesse που έγιναν ένα μήνα μετά την ομοσπονδιακή ήττα. Ο Fischer και ο Hans Sichel (από το SPD) επεξεργάσθηκαν μια νέα συμφωνία συνασπισμού η οποία, σε αντίθεση με την πρώτη συμφωνία μεταξύ SPD και Πράσινων στην Hesse, δεν άφηνε περιθώρια για σημαντικές διαφωνίες, που θα μπορούσαν να προκαλέσουν την κατάρρευση του συνασπισμού. Στόχος ήταν να δείξουν ότι παρά τους προηγούμενους "αποτυχημένους" συνασπισμούς στην Hesse και στο Βερολίνο (το 1990), οι σοσιαλδημοκράτες και οι Πράσινοι θα μπορούσαν στην πράξη να συνεργασθούν με επιτυχία σ'ένα κυβερνητικό συνασπισμό.

---

8. Βλέπε "Dagobert vorm Fleischerladen", *Der Spiegel* 50 (Δεκέμβριος 1990), σελ. 29· "Heller Wahnsinn", *Der Spiegel* 16 (1991), σελ. 23-24.

Όταν ο συνασπισμός ήλθε στην εξουσία τον Απρίλιο του 1991, ο Fischer έγινε υπουργός Περιβάλλοντος (καθώς επίσης και υπουργός στην Bundesrat, πράγμα που του παρέχει πολυτελές γραφείο στη Βόννη) και δήλωσε με στόμφο ότι εάν ο συνασπισμός της Hesse καταρρεύσει, θα σημάνει και "το τέλος ολόκληρου του Πράσινου πειράματος"[9].

Το συνέδριο του Neumunster

Ακολουθώντας το παράδειγμα του Fischer, ο Hubert Kleinert, ένας διακεκριμένος realo, παρατήρησε ότι ή οι Πράσινοι θα φέρουν σε πέρας τις "δομικές μεταρρυθμίσεις" στο συνέδριο του Neumunster, "ή το φως του Πράσινου κόμματος θα σβήσει". Πολλοί αντιπρόσωποι στο συνέδριο, που έγινε στα τέλη Απριλίου 1991, ήταν δυσαρεστημένοι με τη "δομική μεταρρύθμιση" που πρότειναν οι Realos και με τη στροφή που έπαιρνε γενικά το κόμμα. Έβλεπαν με καχυποψία την κλίση των Realos προς τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τη σφοδρή τους επιθυμία για "αποτελεσματικότητα". Παρ' όλα αυτά, τα δύο τρίτα των αντιπροσώπων ενέκριναν τις περισσότερες "δομικές μεταρρυθμίσεις" των Realos, εκτός από το διαχωρισμό βουλευτικής έδρας και εξουσιοδότησης. Επιπλέον, ενέκριναν ένα κείμενο σύμφωνα με το οποίο οι φιλοδοξίες για την αντίθεση στον καπιταλισμό είναι ξεπερασμένες. Το κείμενο αυτό η Jutta Ditfurth θεωρεί "πολύ πιο συντηρητικό από την εγκύκλιο του Πάπα για τον καπιταλισμό"[10]. Ο "ρεαλιστής" Fischer – αναμφισβήτητα "ο πιο ισχυρός άνθρωπος στο κόμμα", σύμφωνα με τον realo Udo Knapp – δεν είχε πια "κανένα λόγο να παραπονείται" μετά από αυτή τη δεξιά νίκη[11]. Ο ριζοσπαστικός οικολογικός πυρήνας των αριστερών, συμπεριλαμβανομένης και της Ditfurth, ανακοίνωσε τότε την άμεση αποχώρησή του από το κόμμα των Πράσινων, και τη συγκρότηση μιας νέας ομάδας με το όνομα Οικολογική Αριστερά.

Την άνοιξη του 1992, η χριστιανοδημοκρατική κυβέρνηση του Καγκελάριου Kohl, έχοντας χάσει δυνάμεις και αντιμετωπίζοντας το ενδεχόμενο να χάσει και την εξουσία στις επερχόμενες ομοσπονδιακές εκλογές του 1994, άρχισε να προσελκύεται από την ιδέα σύναψης κυβερνητικού συνασπισμού με τους Πράσινους σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Ένα μέλος της κοινοβουλευτικής ομάδας των χριστιανοδημοκρατών δήλωσε ότι οι Πράσινοι ήταν πιο κοντά στο CDU από τους σοσιαλδημοκράτες. Ο ίδιος ο Kohl ανέφερε ότι οι συζητήσεις δεν "χαρακτηρίζοντο από προκατάληψη", ενώ ο πρώην πρόεδρος του CDU Heiner Geissler είπε ότι "οι Πράσινοι έχουν γίνει κανονικό κόμμα" και ότι ένας συνασπισμός, εάν συνέβαινε, θα προέκυπτε "από τη λογική της κανονικότητάς τους". Οι Πράσινοι, συνέχισε ο Geissler, "είναι το πραγματικό τέταρτο κόμμα". Ο Joschka Fischer, από την πλευρά του, δεν αποθάρρυνε τις συνομιλίες και δήλωσε ότι το οικολογικό οικοδόμημα "θα πραγματοποιείτο ευκολότερα με το CDU" απ' ό,τι – όπως προκύπτει απ' τη δήλωσή του – με το SPD[12].

---

9. "Blitzflink ohne Widerspruch", *Der Spiegel* 12 (1991), σελ. 30.
10. Συνέντευξη με τη Jutta Ditfurth, *Green Perspectives*, καλοκαίρι 1991.
11. "Muhselige Wurstelei", *Der Spiegel* 19 (Απρίλιος 1991), σελ. 20-21.
12. "Einfach fabelhaft", *Der Spiegel* 17 (1992), σελ. 24-25.

Κάτω από το επιφανειακό πέπλο των παλιών "αξιών" τους – στην πραγματικότητα ένα πολύ λεπτό πέπλο – οι Πράσινοι σήμερα μπορούν να αναζητούν θέσεις και να κάνουν όσους συμβιβασμούς επιθυμούν. Οι πρώην αναρχικοί, πρώην Spontis, πρώην μαρξιστές και πρώην ριζοσπάστες έχουν γίνει "πρακτικοί", "ρεαλιστές" και "με στόχο την εξουσία". Οι αριστεροί Πράσινοι παγκοσμίως θα πρέπει να αποχαιρετήσουν οριστικά τους Γερμανούς Πράσινους, ως κόμμα που διεκδικεί αριστερή ταυτότητα ή που βασίζεται σ'ένα κίνημα.

Οι Ιταλοί Πράσινοι (Liste Verdi και Arcobaleno Verde)[13]

Η βασική διαμάχη μεταξύ των Realos και Fundis των *Grunen* επανελήφθη (μολονότι σε μικρότερη κλίμακα και με ορισμένες σημαντικές παραλλαγές) και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Η βασική σύγκρουση μεταξύ ενός λαϊκού κινήματος και μη υπόλογων στη βάση βουλευτών του έλαβε, επίσης, χώρα στην Ιταλία, αν και δεν συζητήθηκε υπ' αυτούς τους όρους, ούτε με την ένταση των *Grunen*. Παρ' όλα αυτά, το κέντρο βάρους των Ιταλών Πράσινων μετατοπίστηκε γρήγορα από το κίνημα στο κοινοβούλιο.

Οι *Verdi* ιδρύθηκαν στη Φλωρεντία το 1984 και συγκέντρωσαν τοπικές ομάδες αντιπυρηνικών ακτιβιστών, οικολόγων, περιβαλλοντιστών, αντιρρησιών συνείδησης, επιτροπές πρωτοβουλίας πολιτών, και θρησκευτικές ομάδες σ'ένα χαλαρό πολιτιστικό "αρχιπέλαγος" που απλωνόταν σε όλη την ιταλική χερσόνησο. Οι κοινές αξίες τους συνέδεαν πολύ περισσότερο από τη δομή· ενδεικτικά, στην Ιταλία, η λέξη "πράσινος" συχνά αντικατέστησε απλώς τις λέξεις "αντικουλτούρα" και "εναλλακτικός". Ως ένα χαλαρό αρχιπέλαγος, οι Verdi δεν είχαν – και συνεχίζουν να μην έχουν – κοινή δομή οργανωτικής ευθύνης που θα επέτρεπε στη βάση να ασκεί έλεγχο στις ελίτ, ούτε και (πέρα από μερικές γενικές ιδέες) οποιαδήποτε δήλωση αρχών οι οποίες θα καθοδηγούσαν, αλλά και θα δέσμευαν, τους Πράσινους βουλευτές.

Πράγματι, οι Ιταλοί Πράσινοι είναι γνωστοί για τη συνειδητή και σκόπιμη δέσμευσή τους σε μια χαλαρή κομματική οργάνωση, που απορρέει από την αντίδρασή τους στην *partitocrazia*, ή "κομματοκρατία", η οποία επιτρέπει στα ισχυρά κόμματα να ασκούν μεγάλη επιρροή σε θέματα κρατικής διαχείρισης στην Ιταλία, με αποτέλεσμα να οργιάζει η γραφειοκρατία, το πατρονάρισμα και η διαφθορά. Οι Πράσινοι, συμμεριζόμενοι την ευρεία αποστροφή προς αυτό το σύστημα στην Ιταλία, επεδίωξαν να αποτρέψουν την ανάπτυξη γραφειοκρατίας στο κόμμα τους, αποφεύγοντας όσο το δυνατόν περισσότερο την κομματική δομή και παραμένοντας χαλαροί και ανεπίσημοι, έτσι ώστε να ενθαρρύνουν την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής οικολογικής πολιτικής στη βάση[14].

---

13. Μέρος αυτού του τμήματος βασίζεται σε συνεντεύξεις με τους Franco LaCecla, Marina Padovese και Rosalba Sbalchierro.
14. Βλέπε Brian Doherty, "The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties"

Οι συνελεύσεις των *Verdi* παρέμειναν χαλαρές και, τα πρώτα χρόνια, ελέγχοντο από τη βάση. Σύντομα, όμως, πολλοί ελευθεριακοί Πράσινοι διαπίστωσαν με ανησυχία ότι πρώην μέλη της Νέας Αριστεράς του '70 είχαν εισχωρήσει στο κίνημα και απαιτούσαν την είσοδο των Verdi στην κοινοβουλευτική πολιτική. Οι Ιταλοί Πράσινοι, που υποστήριζαν την οργάνωση με βάση το κίνημα όπως και οι Γερμανοί Fundis, δικαίως φοβούντο ότι οι πρώην αυτοί ριζοσπάστες, έχοντας εγκαταλείψει τους ενίοτε βίαιους επαναστατικούς στόχους του παρελθόντος, χρησιμοποιούσαν τώρα τους Πράσινους απλώς για να μπουν στην εξουσιαστική πολιτική – με τον ίδιο τρόπο που ο Schily, ο Fischer και άλλοι πρώην ριζοσπάστες χρησιμοποίησαν τους *Grunen*.

Στο συνέδριο των Πράσινων το 1986 στη Βερόνα, υποβλήθηκε πρόταση να συνταχθούν ψηφοδέλτια υποψηφίων ή "Πράσινες Λίστες" – *Liste Verdi* – για την κάθοδο στις τοπικές, περιφερειακές, επαρχιακές και εθνικές εκλογές. Αυτή η πρόταση θα μπορούσε εύκολα να υλοποιηθεί στο σχετικά ανοικτό ιταλικό εκλογικό σύστημα της απλής αναλογικής. Πάνω από το 50% των ομάδων στο συνέδριο υποστήριξαν ότι οι Πράσινοι δε θα 'πρεπε να πάνε στη Ρώμη αυτή την περίοδο, αλλά να συνεχίσουν να δουλεύουν σε επίπεδο βάσης. Οι *Verdi,* άλλωστε, είχαν μόνο δυο χρόνια ιστορία. Άλλες ομάδες, όμως, είχαν ήδη αποφασίσει να παρουσιάσουν "Πράσινες Λίστες" στις εθνικές εκλογές, και εφόσον δεν υπήρχε μια δομή που θα τους εμπόδιζε, άρχισαν να το κάνουν στις αρχές του 1987, σε πλήρη αντίθεση με τις επιθυμίες της βάσης.

Οι Realos αυτοί δεν επρόκειτο να μείνουν πιστοί σε οποιαδήποτε σαφώς καθορισμένη ιδεολογία ή δήλωση αρχών. Αυτό ήταν, επίσης, μέρος μιας σκόπιμης στρατηγικής: σε αντίδραση προς την κυριάρχηση του αριστερού κινήματος στη δεκαετία του '70 από τους ακραίους ριζοσπάστες μαρξιστές-λενινιστές, πολλοί Πράσινοι υποστηρικτές της αντικουλτούρας θεώρησαν ότι μια ιδεολογία θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε δογματισμό και κομματική γραφειοκρατία. Για να αποφύγουν κάτι τέτοιο, διατήρησαν σκόπιμα τις πολιτικές τους αρχές και αξίες χαλαρές, προς χάριν της ποικιλότητας και της προσαρμοστικότητας. Η "μετα-ιδεολογική" πολιτική στρατηγική, που προσέλκυσε τους δομικά μη υπόλογους Realos, ευνοούσε τη συνεργασία με κόμματα από όλο το πολιτικό φάσμα. Ο Toni Negri περιέγραψε το 1987 τη θεωρία αυτή ως εξής: "λόγω του χαρακτήρα του κινήματος, οι Ιταλοί Πράσινοι εμπεριέχουν πολλές τάσεις και απόψεις... Από πολιτική άποψη, το γεγονός αυτό αποκλείει τη δημαγωγία και περιορίζει τις ευκαιρίες για σεκταριστική χειραγώγηση. Ο *γενικός* τους χαρακτήρας ως πολιτικό κίνημα καθιστά απίθανο... να παρασυρθούν από μειοψηφικές, ουτοπικές θέσεις. Με δυο λόγια, δεν κινδυνεύουν σε καμιά περίπτωση να πέσουν στην παγίδα του φονταμενταλισμού"[15].

Οι κοινοβουλευτικοί Πράσινοι, επομένως, – πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από τις άκρως ριζοσπαστικές ομάδες του '60 και '70 – χωρίς κανένα περιορισμό από την

Enviromental Politics 1 (Άνοιξη 1992), σελ. 95-120, συγκεκριμένα σελ. 108-110.

15. Tony Negri, "The Greening of Italy", *New Statesman* (4 Σεπτεμβρίου 1987), σελ. 20-21.

οργανωτική δομή ή από το πρόγραμμα, αποσχίσθηκαν από τη βάση και απέκτησαν τον έλεγχο της διαδικασίας για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Αρνήθηκαν να εναλλάσσονται και, μόλις απέκτησαν εξουσία, αφοσιώθηκαν αποκλειστικά στη διαχείρισή της. Για την παρουσία τους στο κοινοβούλιο έλαβαν μεγάλα χρηματικά ποσά από την κυβέρνηση – το ισοδύναμο των 6 εκατομμυρίων δολαρίων. "Επρόκειτο να δημιουργήσουν ένα Οικο-ινστιτούτο, μια Οικο-τράπεζα – αλλά δεν έχουν κάνει τίποτε, ξόδεψαν τα πάντα", διαμαρτύρεται ένας από τους ιδρυτές του κόμματος.

Λίγο πριν τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο το 1989, μαχητικά μέλη του Ριζοσπαστικού Κόμματος και πρώην μέλη της Democrazia Proletariana ίδρυσαν ένα δεύτερο Πράσινο κόμμα-ομάδα. Ονομάσθηκαν "Πράσινοι του Ουράνιου Τόξου" (*Arcobaleno Verde*), και δεν πρόβαλαν καμιά σημαντική ιδεολογική διαφορά με τους αρχικούς *Verdi*. Απλώς, θεώρησαν ότι ένα πολιτικό κόμμα θα πρέπει να διακρίνεται από μεγαλύτερο επαγγελματισμό από αυτόν που χαρακτήριζε τους *Verdi*. Μια και δεν φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν κίνημα (σε αντιδιαστολή προς ένα κόμμα), υποστήριξαν χωρίς περιστροφές τον επαγγελματισμό, με το επιχείρημα ότι επιτρέπει σε μια πολιτική ομάδα να έχει περισσότερους "πόρους" και να κάνει περισσότερα πράγματα. Εντούτοις, η από μέρους των Verdi (σε απάντηση της ίδρυσης του "Ουράνιου Τόξου") επίκληση της ανάγκης ενός κόμματος με δεσμούς στη βάση του κινήματος, χαρακτηρίστηκε υποκριτική από τους ελευθεριακούς κριτικούς των αρχικών Πράσινων, αφού οι ίδιοι ήδη είχαν αποσχισθεί από το κίνημα και είχαν γίνει πολιτικοί καριέρας.

Το καλοκαίρι του 1992, η γενική αποστροφή των Ιταλών προς το σύστημα διακυβέρνησης έφθασε σε νέα υψηλά επίπεδα. Ως αποτέλεσμα, ο τετρακομματικός κυβερνητικός συνασπισμός με βάση τους χριστιανοδημοκράτες, απέτυχε να αποσπάσει την απαραίτητη πλειοψηφία στις γενικές εκλογές. Οι Πράσινοι υπέστησαν, επίσης, αποφασιστική ήττα, αποτυγχάνοντας να κερδίσουν το αναμενόμενο με βάση τις προηγούμενες εκλογές ποσοστό ψήφων. Ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε στο *AAM Terra Nuova*, το σημαντικότερο οικολογικό περιοδικό υπέρ της αντικουλτούρας και της εξωκοινοβουλευτικής δράσης στην Ιταλία, απέδωσε την εκλογική πανωλεθρία στην απουσία "δομικής ευθύνης" (structural accountability) των Πράσινων βουλευτών, καθώς και στην από μέρους τους χρησιμοποίηση της βουλευτικής τους αποζημίωσης για την προώθηση της προσωπικής τους καριέρας. Κάλεσε, επίσης, τους Πράσινους πολιτικούς ακτιβιστές να "επιστρέψουν στην περιφέρεια" και να προχωρήσουν σε μια διαδικασία αναθεώρησης ολόκληρου του Πράσινου προτάγματος[16].

Ταυτόχρονα, ένας από τους πιο γνωστούς Ιταλούς Πράσινους, ο Alexander Langer*

---

16. Sandra Borelli, "Una vittoria amara", *AAM Terra Nuova* 63-64 (Μάιος-Αύγουστος 1992), σελ. 92-94.

* Σημ. *Κοιν. & Φύσης:* Ο Langer, μολονότι κρατούσε μια κριτική στάση, υποστήριζε τόσο τη συμμετοχή στις εθνικές εκλογές (ο ίδιος άλλωστε ήταν ευρωβουλευτής) όσο και τις συμμαχίες με άλλα κόμματα (βλ. π.χ. την παρέμβασή του στο Συμβούλιο της Ρώμης το 1991 *Azione Nonviolenta*, Νοεμ. 91 και αναδημοσίευση στο *Αρνούμαι*, χειμώνας 1992).

ανακοίνωσε όχι μόνο την παραίτησή του από το ομοσπονδιακό συμβούλιο και την αντιπροσωπεία των Ιταλών Πράσινων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αλλά και την αποχώρησή του από το ίδιο το κόμμα. "Οι Πράσινοι", δήλωσε, "δεν έχουν πλέον καμιά αξιοπιστία όταν μιλούν για την ειρήνη με τη φύση ή μεταξύ των ανθρώπων· έχουν κλεισθεί στον εαυτό τους και περιορίζονται μόνο στις μεταξύ τους συζητήσεις (μια διαμαρτυρία που αντανακλά την αποτυχία της στρατηγικής της συνεργασίας με άλλα κόμματα), αγνοώντας τη διακηρυγμένη ομοσπονδιακή και περιφερειακή δομή των Πράσινων". Ο Langer θεώρησε την ατμόσφαιρα στο κόμμα "αποπνικτική" και παραιτήθηκε από κάθε ελπίδα εσωτερικής αλλαγής[17].

Οι Γάλλοι Πράσινοι (les Verts και Generation Ecologie)[18]

Το γεγονός ότι οι Γάλλοι Πράσινοι (*les Verts*) δεν παρουσίασαν μια σημαντική διαδικασία μετάβασης από έναν αρχικό ριζοσπαστισμό με προσανατολισμό το κίνημα βάσης σ'ένα φιλελεύθερο ή συντηρητικό κοινοβουλευτικό προσανατολισμό, οφείλεται στο ότι δεν προώθησαν κανένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα από την αρχή. Σχεδόν από την ίδρυσή τους, το 1984, έχουν έναν πιο στενά περιβαλλοντικό και πολιτικά οικουμενικό προσανατολισμό από τους άλλους ευρωπαίους Πράσινους. Αυτό συνεχίζεται και σήμερα, όταν η φατρία με τις περισσότερες ψήφους στην κομματική λίστα (της οποίας ηγείται ο Antoine Waechter) ενδιαφέρεται περισσότερο για τα στενά περιβαλλοντικά ζητήματα παρά για τα κοινωνικά.

Είχαν ελάχιστους σχετικά δεσμούς με κοινωνικά κινήματα, σε αντίθεση με τους *Grunen*, οι οποίοι είχαν αρχικά στηριχθεί σε αντιπυρηνικά, αντιμιλιταριστικά και κινήματα πολιτών στη βάση, και το αρχικό πρόγραμμά τους περιλάμβανε ολόκληρο το φάσμα των ριζοσπαστικών στόχων της δεκαετίας του '80. Οι *Verts* μοιάζουν περισσότερο με ελίτ παρά με κίνημα – ακόμα και σε σύγκριση με το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, που διατηρεί δεσμούς με κινήματα όπως το *SOS Racisme*. Το γεγονός ότι οι *Verts* κέρδισαν 1800 έδρες στα κατά τόπους δημοτικά συμβούλια στις εκλογές του Μαρτίου 1989 (εξαπλάσια αύξηση από τις προηγούμενες δημοτικές εκλογές του 1983), δεν αντανακλά την ύπαρξη δεσμών μ'ένα ισχυρό κίνημα βάσης. Οι περισσότεροι ηγέτες των Πράσινων σήμερα, παρά τις όποιες διαφορές τους, δίνουν από κοινού πολύ μεγαλύτερη προτεραιότητα στην κατάκτηση εξουσίας, παρά στην ανάπτυξη της βάσης του κινήματος.

Οι Γάλλοι Πράσινοι δεν έχουν παρουσιάσει ένα ριζοσπαστικό κοινωνικό πρόγραμμα, ούτε έχουν αμφισβητήσει σοβαρά την υπάρχουσα κοινωνία, θεωρώντας τους εαυτούς

---

17. "Si dimette Alix Langer", στο ίδιο, σελ. 93-94.
18. Μέρος αυτού του τμήματος βασίζεται σε συνεντεύξεις με τους Daniel Blanchard και Jean-Jacques Gandini, καθώς επίσης και στο Brian Doherty, "The Fundi-Realo Controversy: An Analysis of Four European Green Parties" *Enviromental Politics* 1 (άνοιξη 1992), σελ. 95-120, συγκεκριμένα σελ. 112-114.

τους πέραν της δεξιάς και της αριστεράς. Στην πραγματικότητα, οι Πράσινοι ψήφοι στη Γαλλία είναι συχνά απλοί ψήφοι διαμαρτυρίας παρά έκφραση σοβαρού ενδιαφέροντος για περιβαλλοντικά ζητήματα, για να μην αναφέρουμε τον πόθο για θεμελιακή αλλαγή της κοινωνίας. Είναι αλήθεια ότι οι *Verts* τάχθηκαν από την αρχή κατά των πυρηνικών εργοστασίων, σε μια χώρα που είναι γνωστό ότι εξαρτάται από την πυρηνική ενέργεια και συναινεί στη χρήση της. Και είναι, επίσης, αλήθεια ότι οι βουλευτές του κόμματος υπόκεινται στην αρχή της εναλλαγής. Παραμένοντας, όμως, βασικά "συναινετικοί" και κρατώντας, ειδικά, τους αριστερούς και τα προγράμματά τους σε απόσταση, οι *Verts* κατάφεραν να προτιμούνται από τα άλλα κόμματα ως εταίροι πολιτικών συνασπισμών. Οι Πράσινοι που βρίσκονται γύρω από τον Antoine Waechter, τον de facto ηγέτη του κόμματος, υποστήριξαν τη διατήρηση αυτής της μορφής σχέσεων με τα άλλα κόμματα, ενώ ορισμένοι Realos, μέλη μιας οικο-σοσιαλιστικής μειοψηφίας μέσα στους *Verts,* γύρω από τους Yves Cochet και Didier Anger, επιθυμούσαν να καλλιεργήσει το κόμμα στενότερες σχέσεις με τους σοσιαλιστές.

Ως αποτέλεσμα της εντυπωσιακής εκλογικής επιτυχίας των Πράσινων το 1989, τα παραδοσιακά κόμματα τόσο της αριστεράς όσο και της δεξιάς επιζήτησαν τη συνεργασία με τους *Verts* για να κερδίσουν την οικολογική ψήφο. "Οι Πράσινοι βρέθηκαν να παίζουν ρυθμιστικό ρόλο μεταξύ των παραδοσιακών κομμάτων τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς, που σε πολλές πόλεις υποχρεώθηκαν να έλθουν σε διαπραγματεύσεις μαζί τους για να εξασφαλίσουν την πράσινη υποστήριξη", σχολίασε ένας παρατηρητής[19]. Στη Lille, για παράδειγμα, ο σοσιαλιστής δήμαρχος Pierre Mauroy υποσχέθηκε στους Πράσινους 5 από τις 59 έδρες του δημοτικού συμβουλίου της πόλης, εάν ζητούσαν από τους ψηφοφόρους τους (που αποτελούσαν το 8% του εκλογικού σώματος) να υποστηρίξουν το σοσιαλιστικό ψηφοδέλτιο στο δεύτερο γύρο των εκλογών του Μαρτίου 1989, πράγμα που έκαναν. Πολλοί Πράσινοι ηγέτες, όπως ο Waechter, απολάμβαναν το γεγονός ότι ήταν περιζήτητοι και δεν ήθελαν να κάνουν επίσημες συμμαχίες (επικαλούμενοι το σύνθημα των Πράσινων "Ούτε Αριστερά ούτε Δεξιά"), όχι γιατί ήταν αντίθετοι με την αρχή της σύναψης συνασπισμών, ούτε γιατί ήθελαν να διαμορφώσουν μια νέα πολιτική, αλλά για να είναι ελεύθεροι να κάνουν συμφωνίες με όλα τα κόμματα.

Παρ' όλα αυτά, οι κομματικές συνελεύσεις είναι το προπύργιο του όποιου ριζοσπαστισμού υπάρχει μέσα στους *Verts*, όπως ήταν και τα κομματικά συνέδρια στους Γερμανούς Πράσινους. Τα μέλη που παρίσταντο στις εξαμηνιαίες κομματικές συνελεύσεις, έχουν ασκήσει μια ανασχετική επιρροή στη διαδικασία ανάδυσης μιας ηγετικής ελίτ στο κόμμα. Το 1989, όταν ο Waechter προσπάθησε να επαναπροσανατολίσει τη δομή του κόμματος προς μια συγκεντρωτική ηγεσία, κάνοντάς την ακόμα πιο συμβατική και επαγγελματική – μέσω της κατάργησης της εναλλαγής και της συνακόλουθης αύξησης της αυτονομίας των κοινοβουλευτικών εκπροσώπων του κόμματος – η συνέλευση του κόμματος απέρριψε τις προτάσεις του. Το ίδιο έκανε και η συνέλευση του 1990. Η βάση τάχθηκε, επίσης,

---

19. Mark Hunter, *The Washington Post* (22 Μαρτίου 1989).

εναντίον του Cochet, όταν υποστήριξε την αντικατάσταση του σημερινού συστήματος συνελεύσεων, που είναι ανοιχτές σε όλα τα μέλη, με συνελεύσεις κομματικών αντιπροσώπων.

Ο πιο γνωστός, ίσως, "realo" (εάν έχει νόημα αυτή η λέξη σ'ένα τόσο συντηρητικό κόμμα) μεταξύ των *Verts* ήταν ο Brice Lalonde, ένας παλιός αντιπυρηνικός ακτιβιστής της σοσιαλιστικής μειοψηφίας των Πράσινων, που συμμετείχε στην κυβέρνηση του Mitterand ως υπουργός Περιβάλλοντος. Το Μάιο του 1990, ο Lalonde αποχώρησε και συγκρότησε μια διακομματική οικολογική οργάνωση, την *Generation Ecologie* – χρησιμοποιώντας μια προσέγγιση, σχετικά με τη συνεργασία με τα άλλα κόμματα, που μοιάζει με την πολιτική στρατηγική των Ιταλών Realos. Η *Generation Ecologie,* όμως, προσανατολίζεται κυρίως προς το Σοσιαλιστικό Κόμμα· ενδεικτικά, ένας από τους στόχους τους είναι να βοηθήσουν στην επανεκλογή των σοσιαλιστών το 1993. Στο βαθμό που ο Lalonde κατηγορεί τους *Verts* για σεκταρισμό, και ο Waechter κατηγορεί την *Generation Ecologie* για οπορτουνισμό, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι έχει ξεσπάσει μεταξύ τους μια διαμάχη, παρόμοια με αυτή των Realos και Fundis.

Η κύρια ένταση, ωστόσο, δεν βρίσκεται μεταξύ των δύο ηγετών, αλλά μεταξύ των μελών και της ηγεσίας. Στο δημοψήφισμα για τη συνθήκη του Μάαστριχτ, που έγινε το Σεπτέμβριο του 1992, τόσο ο Brice Lalonde όσο και ο Antoine Waechter υποστήριξαν τη συνθήκη, ενώ το ένα τρίτο περίπου των μελών της *Generation Ecologie* και το ήμισυ των μελών των *Verts* τάχθηκαν εναντίον της[20].

Οι Βρετανοί Πράσινοι

Το Βρετανικό Πράσινο Κόμμα υπάρχει (με διαφορετικά ονόματα) για αρκετές δεκαετίες – πράγμα που σημαίνει για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από οποιοδήποτε άλλο Πράσινο κόμμα στον κόσμο. Όλα αυτά τα χρόνια, έχει αναπτυχθεί μια μόνιμη διαμάχη μεταξύ εκείνων των μελών του που επιδιώκουν να "εκσυγχρονίσουν" το κόμμα, κάνοντάς το πιο συγκεντρωτικό και συμβατικό, και των fundi υποστηρικτών της αποκέντρωσης και της αντικουλτούρας, πολλοί από τους οποίους τείνουν προς μια "πράσινη πνευματοκρατία". Εντούτοις, όλοι διατηρούν ένα σταθερό προσανατολισμό προς την οργάνωση βάσης. Οι ομάδες αυτές έχουν πετύχει ανά τα χρόνια διάφορες νίκες η μια επί της άλλης – μερικές φορές το μανιφέστο θα ήταν πιο ριζοσπαστικό από τα μέλη, κάποιες άλλες θα κυριαρχούσαν οι αντιλήψεις των πρώην συντηρητικών ή πρώην φιλελεύθερων δημοτικών συμβούλων.

Πιο πρόσφατα, σε μια συνέλευση του κόμματος στο Wolverhampton τον Απρίλιο του 1991, όλα έδειχναν ότι οι συγκεντρωτικοί είχαν επιτύχει μια αποφασιστική νίκη. Με ηγέ-

---

20. Alan Riding, "European Treaty Evokes Fear and Suspicion at Grass-Roots Level in France", *The New York Times* (8 Σεπτεμβρίου 1992) σελ. A12.

τη τη δηλωμένη realo Sara Parkin, και με την αμέριστη υποστήριξη του Jonathan Porritt (που είναι σήμερα σύμβουλος του Πρίγκηπα Κάρολου για το περιβάλλον), οι συγκεντρωτικοί κατάφεραν με μια πολυδάπανη καμπάνια να περάσουν μια πρόταση που μεταμόρφωνε τη δομή του κόμματος, κάνοντάς το πιο συμβατικό και "αποτελεσματικό". Στο εξής, θα υπήρχε μια συγκεντρωτική εκπροσώπηση, ένας μικρότερος αριθμός εκπροσώπων και ούτω καθεξής. Η πρόταση, που ονομάσθηκε "Πράσινοι 2000", πέρασε εν μέρει ως αποτέλεσμα της εντατικής και πολυδάπανης εκστρατείας για την απόκτηση ψήφων μέσω πληρεξούσιου, που είχαν διεξάγει οι υποστηρικτές της το προηγούμενο καλοκαίρι. Έτσι, ένα μέλος του κόμματος που παρουσιαζόταν στο Wolverhampton, μπορούσε να ψηφίσει ως πληρεξούσιος 460 περίπου άλλων μελών που απουσίαζαν. "Τώρα θα μπούμε στο Westminster", πανηγύρισαν οι υποστηρικτές της πρότασης, όταν η καταμέτρηση επιβεβαίωσε τη μεγάλη τους νίκη. "Τώρα που βάλαμε τάξη στο κόμμα, θα μπορέσουμε να πείσουμε τους ψηφοφόρους ότι αξίζουμε της εμπιστοσύνης τους, ότι δεν είμαστε εκκεντρικοί ριζοσπάστες ή (για όνομα της Γαίας!!) ακραίοι αριστεροί". Και αυτά όλα, παρά το γεγονός ότι οι αποκεντρωτικοί πλειοψηφούσαν στη συγκέντρωση όχι όμως και στις ψήφους (χάρις στις ψήφους μέσω πληρεξούσιου).

Στις γενικές εκλογές του Απριλίου 1992, η "νέα, βελτιωμένη" κομματική δομή υποβλήθηκε σε αποφασιστική δοκιμασία. Το "αποτελεσματικό" τώρα κόμμα των Πράσινων έριξε στη μάχη για το κοινοβούλιο 253 συνολικά υποψήφιους. Όπως είναι γνωστό, στις εκλογές αυτές οι συντηρητικοί του John Major σημείωσαν μια απρόσμενη νίκη επί των εργατικών του Neil Kinnock, οι οποίοι είχαν από καιρό προετοιμασθεί, ευπρεπισθεί και μετακινηθεί ακόμα δεξιότερα για να ανέλθουν στην εξουσία. Οι συντηρητικοί σχολιαστές πανηγύρισαν χαιρέκακα το θλιβερό εκλογικό αποτέλεσμα των Εργατικών (ενώ άλλοι σχολιαστές θορυβήθηκαν από το θάνατο όχι μόνο του σοβιετικού κομμουνισμού, αλλά και της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας)· ελάχιστη προσοχή δόθηκε, όμως, στο γεγονός ότι οι Πράσινοι υποψήφιοι όχι μόνο έλαβαν μόλις το 1,3% των ψήφων, αλλά και δεν εξέλεξαν ούτε έναν βουλευτή. Όπως σημείωνε το περιοδικό της Οξφόρδης *Green Line,* το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν "μια πανωλεθρία για ένα κόμμα που πήρε το 15% των ψήφων στις Ευρω-εκλογές του 1989, και έχει μια αξιόλογη παρουσία στις δημοτικές εκλογές τα τελευταία πέντε χρόνια".

Με δυο λόγια, ήταν μια κατακόρυφη πτώση στην άβυσσο – και έφερε σε πλήρη αμηχανία τους "Πράσινους 2000". Οι κοινοβουλευτικές φιλοδοξίες τους τορπιλίστηκαν – δηλαδή, απέτυχε η κοινοβουλευτική τους στρατηγική – και οι ίδιοι έχουν χάσει πλέον κάθε αξιοπιστία, παρά τις όποιες μεταγενέστερες προσπάθειες να δικαιολογήσουν το φιάσκο. Επιπλέον, για να κατέβει στις γενικές εκλογές, το κόμμα έπρεπε να καταβάλει ένα παράβολο 500 λιρών για κάθε υποψήφιο. (Το ποσό αυτό θα επιστρεφόταν για όσους υποψήφιους κέρδιζαν). Αυτό ισοδυναμεί με την καταβολή 253 παραβόλων (πολλαπλασίασε 253 επί 500), πράγμα που σημαίνει ότι το κόμμα, την ώρα που γράφονται αυτές οι γραμμές, αιωρείται στο βάραθρο της οικονομικής καταστροφής. Η Sara Parkin παραιτή-

θηκε από τη θέση της στο εκτελεστικό, στο τέλος του καλοκαιριού του 1992. Στη Βρετανία, επομένως, η κοινοβουλευτική στρατηγική των Πράσινων έχει χάσει πλέον κάθε αξιοπιστία. Ακόμα κι αν το κόμμα επιβιώσει σε εθνικό επίπεδο, θα περάσει ίσως πολύ καιρός πριν οι υπερασπιστές του κοινοβουλευτισμού κερδίσουν ξανά την εμπιστοσύνη των Βρετανών Πράσινων.

Στο τοπικό όμως επίπεδο, οι Πράσινοι δημοτικοί σύμβουλοι κάθε άλλο παρά έχουν εξαφανισθεί στη Βρετανία, και κατέχουν από 100 μέχρι 200 έδρες. Ο πολιτικός προσανατολισμός τους διαφέρει, και δεν υποστηρίζουν απαραίτητα την αποκέντρωση – διακεκριμένοι Πράσινοι στο Cambridge και στο Humberside, για παράδειγμα, ψήφισαν υπέρ της συγκεντρωτικής πρότασης "Πράσινοι 2000" (πολλοί από τους υποστηρικτές της πρότασης έχουν έδρα το Λονδίνο). Αλλά στις τοπικές κοινότητες, όπου οι Πράσινοι αναπτύσσουν σημαντική δραστηριότητα – για παράδειγμα στο Stroud και στην Οξφόρδη – η τύχη του κόμματος έχει ελάχιστη σημασία, και οι Πράσινοι τείνουν να είναι περισσότερο ριζοσπάστες. Συνεχίζουν τις τοπικές τους δραστηριότητες, ανεξάρτητα από τα συμβαίνοντα στο κόμμα.

Μια Δημοκρατική Εναλλακτική Λύση στον Πράσινο Κοινοβουλευτισμό

Λαμβάνοντας υπόψη αυτές και άλλες λυπηρές ιστορίες της Πράσινης πολιτικής, πολλοί ελευθεριακοί οικολόγοι αναζητούν τρόπους διαμόρφωσης μιας δημοκρατικής, οικολογικής πολιτικής, που δε θα αφομοιωθεί για άλλη μια φορά στο ίδιο το σύστημα που ξεκίνησε να ανατρέψει. Θεωρώντας τις εξελίξεις, ιδιαίτερα στη Γερμανία, ως παράδειγμα προς αποφυγήν, εξετάζουν τις πιθανότητες για ένα νέο ξεκίνημα σε ορισμένους τομείς. Το ερώτημα που αντιμετωπίζουν αυτοί οι οικολόγοι είναι πώς να θεσμοποιήσουν τη δημοκρατία, αποφεύγοντας ταυτόχρονα τα λάθη του παρελθόντος.

Ευτυχώς, οι πολιτικές επιλογές που διαθέτουν σήμερα τα οικολογικά και δημοκρατικά κινήματα δεν περιορίζονται μόνο σε συμμετοχή στην κοινοβουλευτική κρατική διαχείριση, και τη συνακόλουθη αφομοίωσή τους από τη μια μεριά, ή την επικέντρωση στην άμεση δράση, που εμποδίζει τα κινήματα να λειτουργήσουν σε μια ευρύτερη πολιτική σφαίρα από την άλλη. Η πολιτική της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης, όπως έχει διαμορφωθεί από τον κοινωνικό οικολόγο Murray Bookchin, αντιπροσωπεύει μια εναλλακτική προσέγγιση για την ενίσχυση και εκδημοκρατισμό του υπάρχοντος πολιτικού χώρου σε τοπικό επίπεδο, ανεξάρτητα από το πόσο μικρός είναι στην αρχή, με τελικό στόχο τη δημιουργία μιας νέας πολιτικής σε μια αναμορφωμένη πολιτική σφαίρα. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι Πράσινοι κατεβάζουν υποψήφιους στις τοπικές εκλογές, που προτείνουν τη δημιουργία ή αναβίωση των συνελεύσεων γειτονιάς και των δημοτικών συγκεντρώσεων, με στόχο την αποκατάσταση των παλιών τοπικών εξουσιών, τις οποίες έχει σήμερα σφετερισθεί το έθνος-κράτος. Ενισχύοντας την ένταση, που συνεχίζει να υπάρχει μεταξύ των τοπικών κοινοτήτων και της κεντρικής κυβέρνησης που τις υπέταξε στο πα-

ρελθόν, οι εκδημοκρατισμένες τοπικές κοινότητες θα μπορούσαν να συγκροτήσουν μια συνομοσπονδία, που θα λειτουργούσε ως αντι-εξουσία στο έθνος-κράτος[21].

Στα μέρη όπου οι τοπικές δημοκρατικές παραδόσεις παραμένουν ζωντανές ή οι τοπικοί δημοκρατικοί θεσμοί διαχωρίζονται ήδη από το κρατικό, επαρχιακό και ομοσπονδιακό επίπεδο, οι Πράσινοι μπορούν εύκολα να απαιτήσουν την επέκταση των τοπικών εξουσιών, την αύξηση της αυτονομίας και τη λαϊκή συμμετοχή στον έλεγχο της καθημερινής ζωής, ως αυθεντική θέση μιας νέας οικολογικής πολιτικής. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, θα μπορούσε να ξεκινήσει αγώνας κατά των σχεδίων των Συντηρητικών για ακόμα μεγαλύτερη συγκέντρωση εξουσιών στα χέρια της κυβέρνησης, ενώ παράλληλα θα μπορούσαν να ενισχυθούν οι αποκεντρωτικές ιδέες που υπάρχουν σήμερα στην Ευρώπη, με στόχο το σχηματισμό μιας αντι-εξουσίας από τη βάση.

Στα πολύ συγκεντρωτικά συστήματα εθνών-κρατών, όμως, δεν φαίνεται να υπάρχει φανερή ένταση μεταξύ των τοπικών και εθνικών κυβερνήσεων, και οι προοπτικές για μια πολιτική ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης δεν είναι τόσο φανερές. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, κάθε τοπικό επίπεδο διακυβέρνησης – επαρχιακό, περιφερειακό, πόλης, ακόμα και γειτονιάς – είναι αντίγραφο της εθνικής κυβέρνησης, και τα τοπικά εκτελεστικά, νομοθετικά και δικαστικά σώματα αποτελούν μικρογραφία των αντίστοιχων κρατικών, επαρχιακών και περιφερειακών σωμάτων. Στη Γαλλία – την πιο συγκεντρωτική ενδεχομένως δυτική δημοκρατία – οι τοπικές κυβερνήσεις δεν έχουν καμιά σχεδόν εξουσία. Το έθνος-κράτος περικλείει τα πάντα: η εξουσία διαχέεται από το Παρίσι προς τα διοικητικά διαμερίσματα, τα υπο-διαμερίσματα, και τέλος προς τους μικρότερους αγροτικούς οικισμούς. Οτιδήποτε αποφασίζεται στο Παρίσι σχετικά μ'ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων, εφαρμόζεται με καταπληκτική ομοιομορφία σε κάθε διαμέρισμα και υπο-διαμέρισμα, χωρίς καμιά στην ουσία διαφοροποίηση με βάση την τοπική κουλτούρα και παράδοση. Αν και το γερμανικό σύστημα διακυβέρνησης χαρακτηρίζεται συνήθως ως "αποκεντρωτικό", διότι – αντίθετα με τη "συγκεντρωτική" Γαλλία και Ιταλία – το σύστημα είναι μια ομοσπονδία διαφόρων, ανεξάρτητων στο παρελθόν, κρατών, η "ομοσπονδιακή" νομοθεσία υπερισχύει της περιφερειακής νομοθεσίας σε πολλά θέματα.

Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι ο εκδημοκρατισμός είναι ανέφικτος σε αυτές τις χώρες ή οπουδήποτε αλλού. Οι Πράσινοι ριζοσπάστες και οι ελευθεριακοί δεν θα πρέπει να δεχθούν με παθητικότητα ή θλιβερά μοιρολόγια τους περιορισμούς που έχει επιβάλει η γαλλική, ιταλική, γερμανική, βρετανική ή οποιαδήποτε άλλη κεντρική κυβέρνηση στις τοπικές της κοινότητες. Το αντίθετο μάλιστα: οι περιορισμοί αυτοί αποτελούν ζητήματα αποφασιστικής σπουδαιότητας, για τα οποία θα πρέπει να παλέψει η πολιτική της ελευ-

---

21. Σχετικά με την ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση, βλέπε τα πρόσφατα βιβλία και άρθρα του Murray Bookchin, συμπεριλαμβανομένων και των πιο πρόσφατων *Urbanization Without Cities* (Montreal: Black Rose Books, 1991), και "Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση", *Κοινωνία και Φύση* 1 (1992), σελ. 93-104.

θεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης στις τοπικές εκλογές όλων των συγκεντρωτικών κρατών. Πράγματι, οι τοπικές συνελεύσεις, που θα πρότειναν οι Πράσινοι ή άλλοι οικολόγοι, θα μπορούσαν στην αρχή να έχουν μόνο ηθική ή σκιώδη εξουσία. Μόλις, όμως, μια σκιώδης συνέλευση δημιουργηθεί και διατηρηθεί, αποκτά τη δική της πολιτική βαρύτητα και ορμή, που μπορεί να θεσμοποιηθεί πολιτικά στη μορφή μιας εκδημοκρατισμένης τοπικής πολιτικής.

Οι δημοκρατικά προσανατολισμένοι οικολόγοι, εντός ή εκτός των Πράσινων, θα μπορούσαν να διερευνήσουν τις πιθανότητες για την ανάπτυξη μιας πολιτικής με βάση την ελευθεριακή τοπική αυτοδιεύθυνση στα πολλά δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια όπου υπάρχει ισχυρή παρουσία των Πράσινων (στις χώρες που αναφέρθηκαν σ' αυτό το άρθρο ή και αλλού), ενημερώνοντας τους Πράσινους αυτούς για τις δυνατότητες της άμεσης δημοκρατίας και της συνομοσπονδίας.

Αυτή τη στιγμή, δεν είναι η αριστερά αλλά η δεξιά που εκμεταλλεύεται τα αντι-συγκεντρωτικά αισθήματα σε πολλά μέρη του κόσμου. Δε θα πρέπει να της επιτρέψουμε να συνεχίσει τη διαστρέβλωση της έννοιας της αποκέντρωσης. Ένας Βρετανός Πράσινος έγραψε πρόσφατα στο περιοδικό *Green Line*: "Ενώ οι παλιές αξίες των Εργατικών βρίσκονται σε παρακμή, ο συντηρητισμός κερδίζει σε όλα τα επίπεδα. Το Συντηρητικό Κόμμα έχει τα περισσότερα μέλη, και ενώ οι Εργατικοί καταστρέφουν, προσπαθώντας να συγκεντρωποιήσουν, το σύστημα των μελών τους, οι Τόρυς συνεχίζουν να αποκλείουν την εθνική ιδιότητα μέλους, μένοντας πιστοί στην πολύ πετυχημένη συνταγή των τοπικών οργανώσεων. Λειτουργώντας περισσότερο ως κοινωνικές λέσχες παρά ως εκλογικές μηχανές, οι οργανώσεις αυτές επιτρέπουν να περιστρέφεται η καθημερινή ζωή των ανθρώπων γύρω από το Συντηρητικό Κόμμα, εξασφαλίζοντας έτσι την επιτυχία του". Σε άλλες χώρες, τα κόμματα της άκρας δεξιάς κάνουν ακόμα πιο αποτελεσματικές εκκλήσεις για περισσότερο κραυγαλέους τοπικιστικούς στόχους. Όταν οι υποστηρικτές της ελευθεριακής τοπικής αυτοδιεύθυνσης, σαν τμήμα της αριστερής παράδοσης, επικαλούνται τις τοπικές παραδόσεις για την οικοδόμηση της δημοκρατίας, δεν στοχεύουν στην αναμόχλευση του εθνικού ή τοπικού σωβινισμου ή στη δημιουργία αυταρχικών τοπικιστικών κινημάτων. Αντίθετα, επιδιώκουν την αποκέντρωση με τρόπο που να εμποτίζει τις τοπικές παραδόσεις με τις καλύτερες αξίες του Διαφωτισμού – ιδιαίτερα την ελευθερία – και την ανάπτυξη των υπαρχόντων θεσμών και πολιτιστικών παραδόσεων.

Προς τιμήν τους, οι Γερμανοί Πράσινοι πρόβαλαν στο αρχικό τους πρόγραμμα το αίτημα για αποκέντρωση: "Οι αποκεντρωμένες βασικές μονάδες (τοπική κοινότητα, διοικητικό διαμέρισμα) θα πρέπει να αποκτήσουν εκτεταμένη αυτονομία και δικαιώματα αυτοκυβέρνησης... Τα δικαιώματα διοίκησης και αυτο-καθορισμού για τα κρατίδια, τις περιφέρειες, τα διοικητικά διαμερίσματα, τις τοπικές αρχές και τα αστικά διαμερίσματα πρέπει να αυξηθούν". Οι διεκδικήσεις αυτές θα πρέπει να επαναλαμβάνονται συνεχώς, απαιτώντας όχι μόνο τα δικαιώματα αλλά και την ελευθερία όλων των κατοίκων· πρέπει να τονισθεί η ανάγκη για αληθινή αποκέντρωση, για ανάπτυξη τοπικών οργάνων που

απελευθερώνονται όλο και περισσότερο από τον ασφυκτικό κλοιό των κρατικών οργάνων, και τέλος για την πλήρη ενδυνάμωση των αποκεντρωμένων τοπικών οργάνων στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής συνομοσπονδίας. Σε διάφορους χώρους διεξάγονται ήδη συζητήσεις, που αφορούν τη συγκρότηση μιας ισχυρής Πράσινης αποκεντρωτικής δομής, και τους τρόπους συνεργασίας με τους Πράσινους που υποστηρίζουν την αποκέντρωση στα τοπικά δημοτικά συμβούλια. Για να αποφύγουν τα Πράσινα κινήματα τον κοινοβουλευτικό εκφυλισμό θα πρέπει να συμβάλουν στην αναβίωση, την επέκταση και τελικά τη ριζοσπαστικοποίηση της συνομοσπονδιακής δημοκρατίας. Το σύνθημα θα μπορούσε κάλλιστα να είναι η φράση του Bookchin: "Πρέπει να εκδημοκρατίσουμε την έμμεση δημοκρατία και τελικά να ριζοσπαστικοποιήσουμε τη δημοκρατία".

Howard Hawkins*

Οι Πράσινοι στη Βόρειο Αμερική: κρατισμός εναντίον Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού**

Το 1992 δεν αποκλείεται να είναι το έτος που οι Πράσινοι της Ηνωμένων Πολιτειών θα εμφανιστούν στο αμερικανικό πολιτικό τοπίο κάνοντας μια σημαντική δημόσια παρουσία. Από την έναρξή του τον Αύγουστο του 1984 το Πράσινο κίνημα στις Ηνωμένες Πολιτείες συνδέθηκε, πρωταρχικά, μέσω των Πράσινων Επιτροπών Ανταπόκρισης, ένα οργανωτικό δίκτυο που είχε στόχο τη δημιουργία πράσινων ομάδων σε κοινοτική βάση. Υπάρχουν σήμερα πάνω από 300 τέτοιες πράσινες τοπικές ομάδες. Περιλαμβάνουν κάθε περιοχή, πολιτεία και εθνοτική ομάδα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Κάθε ομάδα είναι στρατευμένη στη στήριξη των "τεσσάρων θεμελιακών αρχών" της πράσινης πολιτικής: οικολογία, ειρήνη, κοινωνική δικαιοσύνη και δημοκρατία της βάσης[1].

Το τέταρτο εθνικό συνέδριο των Πράσινων που συνήλθε στο Elkins της δυτικής Βιρτζίνια από 15 έως 21 Αυγούστου 1991, αποτέλεσε πραγματική καμπή για τους Πράσινους των Ηνωμένων Πολιτειών. Συμμετείχαν 426 περίπου σύνεδροι και παρατηρητές από 40 Πολιτείες, στην περιοχή της Κολούμπια, καθώς και αντιπρόσωποι από 5 ξένα κράτη. Όταν οι σύνεδροι ολοκλήρωσαν τις συζητήσεις και διαβουλεύσεις τους, οι Πράσινες Επιτροπές Ανταπόκρισης (το οργανωτικό δίκτυο) συμφώνησαν στη δημιουργία μιας νέας δομής η οποία μετέβαλε το κίνημα σε εθνική πολιτική οργάνωση που ονομάζεται, απλώς, "Οι Πράσινοι". Καταρτίστηκε εθνικό σχέδιο δράσης για το επόμενο έτος και εκλέχτηκαν

---

* Ο Howard Hawkins είναι μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής των Πράσινων και μέχρι πρόσφατα οργανωτικό στέλεχος του Αριστερού Πράσινου Δικτύου (ΗΠΑ). Γνωστός παλαίμαχος ακτιβιστής στη Νέα Αγγλία, ζει τώρα και εργάζεται στις Συρακούσες (Νέα Υόρκη).
Πολλά απ'όσα εξιστορεί στο άρθρο αυτό αποτελούν προσωπική του εμπειρία. Οι απόψεις που εκφράζει στο άρθρο αυτό είναι καθαρά προσωπικές και δεν εκπροσωπούν καμιά οργάνωση.

** *Our Generation*, τ. 23, αρ. 1, χειμώνας 1992.

1. Οι Πράσινοι των Ηνωμένων Πολιτειών ξεκινώντας από τις "τέσσερις θεμελιακές αρχές" (που αποτέλεσαν την αρχική βάση ενότητας των Πράσινων της Δυτικής Γερμανίας το 1979) διατύπωσαν τις ακόλουθες "Δέκα Βασικές Αξίες": Οικολογική Σωφροσύνη, Δημοκρατία της Βάσης, Κοινωνική Δικαιοσύνη, Μη Βία, Αποκέντρωση, Κοινοτική Οικονομία, Μετα-πατριαρχικές Αξίες, Σεβασμός της Διαφορετικότητας, Προσωπική και Παγκόσμια Ευθύνη και Μελλοντικό Επίκεντρο. Μολονότι οι "Δέκα Βασικές Αξίες" ενέχουν θέση τυπικών αρχών ενότητας για τους Πράσινους των Ην. Πολιτειών, οι ίδιοι συχνά χρησιμοποιούν τις "τέσσερις θεμελιακές αρχές" σαν ένα συνοπτικό τρόπο για να δείξουν ποιοι είναι και τι θέλουν οι Πράσινοι.

άτομα τα οποία εξουσιοδοτήθηκαν να εκπροσωπούν δημόσια τις απόψεις των Πράσινων. Για πρώτη φορά οι Πράσινοι των Ηνωμένων Πολιτειών θα αποπειραθούν να προβάλουν τις απόψεις τους στο εθνικό πλαίσιο της πολιτικής συζήτησης και διαμάχης.

Κι αυτό που καθιστά τον οργανωτικό αυτό μετασχηματισμό πραγματική καμπή στην πορεία του κινήματος είναι το γεγονός ότι πολλοί Πράσινοι ήθελαν να κάνουν το βήμα αυτό πολλά χρόνια ενωρίτερα. Όμως , η πόλωση των Πράσινων στο ζήτημα της οργανωτικής δομής – ζήτημα που αφορούσε εμμέσως και τη διαμάχη για τη στρατηγική της κοινωνικής αλλαγής: συνομοσπονδικός κοινοτισμός εναντίον κρατισμού – τους κρατούσε σε αδιέξοδο στο εθνικό επίπεδο. Οι εσωτερικές πολιτικές διαφορές και διαφωνίες των Πράσινων εξαντλήθηκαν σε μεγάλο βαθμό στο θέμα των οργανωτικών μορφών απ' την ιδρυτική κιόλας συνάντηση των Πράσινων Επιτροπών Ανταπόκρισης τον Αύγουστο του 1984 στο St. Paul της Μιννεσότα. Η αριστερή πτέρυγα των Πράσινων (που κατέληξε να πάρει τη μορφή του Αριστερού Πράσινου Δικτύου το 1989) υποστήριζε με θέρμη τη συνομοσπονδιακή μορφή οργάνωσης με βάση τοπικά παραρτήματα, καθώς επίσης και την εκλογή εντεταλμένων και ανακλητών εκπροσώπων σε κάθε συνομοσπονδιακό επίπεδο – πολιτείας, περιφέρειας και εθνικό. Η δεξιά πτέρυγα των Πράσινων υποστήριζε διάφορες πιο συγκεντρωτικές μορφές οργάνωσης. Στη διάσκεψη του Elkins, η πτέρυγα αυτή συμμετείχε με τη μορφή οργανωμένης ομάδας με τίτλο "Οργανωτική Επιτροπή του Πράσινου Κόμματος (GPOC)" που συνηγορούσε υπέρ της δημιουργίας εκλογικού κόμματος (σε εθνική βάση) διαχωρισμένου από τα τοπικά πράσινα παραρτήματα, ούτως ώστε το "κόμμα" να "στεγανοποιηθεί" (όπως είπε χαρακτηριστικά ένας από τους ηγέτες της GPOC[2]) από το "κίνημα" που είχε σαν βάση τα τοπικά παραρτήματα.

Πίσω απ' αυτή την οργανωτική διαμάχη βρίσκοταν διαφορετικές στρατηγικές για την κοινωνική αλλαγή. Η αριστερά υποστήριξε μια στρατηγική προσανατολισμένη προς την τοπική αυτοδιεύθυνση. Οι υποστηριχτές της στρατηγικής αυτής πιστεύουν ότι η οικολογική κοινωνία μόνο από τα κάτω μπορεί να οικοδομηθεί. Γι' αυτό προσβλέπουν στο συνδυασμό άμεσης δράσης και εκλογικής/νομοθετικής δράσης προσανατολισμένης στην τοπική αυτοδιοίκηση για να σφυρηλατήσουν νέες δομές πολιτικής και οικονομικής δημοκρατίας στη βάση εδραιωμένες γερά στην κοινότητα – δομές που θα βρίσκονται εκτός και σε αντίθεση με τις δομές του συγκεντρωτικού κράτους και των μεγάλων επιχειρηματικών οργανώσεων. Θέλουν να συμμετέχουν στην εκλογική διαμάχη σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης με εκλογικό πρόγραμμα που να τονίζει την αναδιάρθρωση της δημοτικής αρχής στη βάση συνελεύσεων των πολιτών στις γειτονιές, την "κοινοτικοποίηση" της οικονομίας και τη συνομοσπονδιοποίηση των εκδημοκρατισμένων κοινοτήτων σαν λαϊκή δυαδική εξουσία· η οποία μπορεί αρχικά μεν να αντισταθεί αποτελεσματικά απέναντι στο εθνικό κράτος και τα παγκόσμια επιχειρηματικά συγκροτήματα, τελικά δε, να τα αντικαταστήσει σαν πρωταρχικές δομές εξουσίας στην κοινωνία.

Αυτή η ιδέα της τοπικής αυτοδιεύθυνσης – η κάθοδος στην αρένα των τοπικών εκλο-

2. B.S. John Ronsenbrink "The House of Green", *The Greens Bulletin*, Ιούλιος 1991, σελ. 25.

γών για τη δημιουργία μιας ριζοσπαστικά νέας πολιτικής βασισμένης σε οριζόντια συνομοσπονδιοποιημένες τοπικές κοινότητες – είναι πρωτότυπη και ως προς την ελευθεριακή αριστερά και ως προς την αριστερά γενικά. Ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός δεν αποτελεί απλώς τακτική και είναι κάτι περισσότερο από στρατηγική. Είναι ένα θεμελιώδες πρόγραμμα για το μετασχηματισμό της κοινωνίας μας και ένα ουτοπικό όραμα για μια συμμετοχική δημοκρατική και οικολογική κοινωνία. Αντίθετα, στην πλευρά της δεξιάς βρίσκουμε έναν προσανατολισμό προς τον κρατισμό που δύσκολα διακρίνεται από το διάχυτο και ολοσχερή εκλογικό ρεφορμισμό της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας. Οι κρατιστές θέλουν να κατεβάζουν υποψηφίους διεκδικώντας όλα τα αξιώματα μέχρι και το αξίωμα του Προέδρου αποβλέποντας στην εκλογή Πράσινων στις υπάρχουσες κρατικές δομές και στην επιβολή μεταρρυθμίσεων μέσω των δομών αυτών.

Η σημασία της διάσκεψης του Elkins έγκειται στο γεγονός ότι ήρε το αδιέξοδο που είχαν δημιουργήσει οι δύο αυτές αντιθετικές απόψεις σε εθνικό επίπεδο. Από την ιδρυτική συνάντηση στο St. Paul στο 1984 μέχρι σήμερα σε κάθε κρίσιμη συγκυρία η πλειοψηφία των Πράσινων τασσόταν υπέρ συνομοσπονδιακών δομών οργάνωσης. Όμως, οι κανόνες λήψης των αποφάσεων με αυξημένη πλειοψηφία στις συναντήσεις εθνικού επιπέδου (που είχαν στόχο τις συναινετικές διαδικασίες) είχαν καταντήσει την αριστερά των Πράσινων να εξαρτάται από τη δεξιά μειοψηφία που ήθελε πιο συγκεντρωτικές μορφές εξουσίας για την ηγεσία των Πράσινων. Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου, ενισχύθηκε η τάση για λήψη των αποφάσεων δια ψηφοφορίας στις συναντήσεις εθνικού επιπέδου των Πράσινων. Όταν στις συναντήσεις εθνικού επιπέδου προκύπτει από τη συζήτηση ότι δεν υπάρχει συναίνεση αλλά εξακολουθούν να υφίστανται σημαντικές διαφορές, οι Πράσινοι των Ηνωμένων Πολιτειών καταφεύγουν τώρα σε ψηφοφορία, μολονότι η επιθυμία για επίτευξη συναίνεσης που υπάρχει ακόμα αντανακλάται στους κανόνες λήψης των αποφάσεων με αυξημένη πλειοψηφία, με 2/3 ή 3/4 του συνόλου σε ουσιαστικά ζητήματα. Στη διάσκεψη του Elkins, η ηγεσία της GPOC διαπίστωσε ότι βρισκόταν σε μειοψηφία. Επομένως, αντί να διακινδυνεύσει τη διεξαγωγή ψηφοφορίας επί επίμαχων προτάσεων, συμφώνησε σε μια συμβιβαστική πρόταση που ενσωμάτωνε τις βασικές απόψεις της αριστεράς ήτοι τις συμμετοχικές, δημοκρατικές στη βάση και συνομοσπονδιακές δομές οργάνωσης.

Η νέα λοιπόν δομή που συμφωνήθηκε στο Elkins δημιουργεί μια ενιαία οργάνωση στην οποία τόσο η εκλογική όσο και η εξω-εκλογική δραστηριότητα θα είναι υπόλογες σε μια και μοναδική οργάνωση βάσης των Πράσινων. Τα μέλη θα οργανώνονται σε τοπικά παραρτήματα που θα απασχολούνται μ' όλο το φάσμα της πολιτικής δραστηριότητας : τη δημόσια εκπαίδευση, την οργανωτική δουλειά σε επίπεδο κοινότητας, την οργάνωση των πολιτών για άσκηση πολιτικής πίεσης με τη μορφή του Lobby, τις διαδηλώσεις, τη μη βίαια άμεση δράση, τους εναλλακτικούς θεσμούς και την ανεξάρτητη εκλογική πολιτική. Συστήθηκε επίσης μια άλλη οργάνωση, το Πράσινο Εκπαιδευτικό Ταμείο (GEF) που είχε τη μορφή μη κερδοσκοπικής οργάνωσης και αποσκοπεί στη συγκέντρωση και διανομή χρηματικών εισφορών που εξαιρούνται από τη φορολογία για τη δημόσια εκπαίδευση

και την κοινωνική και οικολογική ανασυγκρότηση σε επίπεδο κοινότητας. Και τέλος συστήθηκε ο εθνικός εκλογικός βραχίονας των Πράσινων (το Πράσινο Κόμπα - Ηνωμένες Πολιτείες - Green Party -USA), που έχει την τυπική νομική μορφή της επιτροπής πολιτικής δράσης (PAC). Στις λειτουργίες του κόμματος εντάσσεται η διαπίστευση των Πράσινων κομμάτων σε κάθε Πολιτεία και η κατανομή των χρημάτων που συλλέγουν τα μέλη για τη διεξαγωγή των προεκλογικών εκστρατειών. Και οι τρεις αυτές νομικές ολότητες – οι Πράσινοι, το Πράσινο Εκπαιδευτικό Ταμείο και το Πράσινο Κόμμα - Ηνωμένες Πολιτείες – θα είναι υπόλογες στη βάση των Πράσινων, που θα εκλέγουν την ηγεσία τους και θα καθορίζουν τη βασική πολιτική στα ετήσια συνέδρια των Πράσινων στα οποία θα συμμετέχουν εντεταλμένοι εκπρόσωποι εκλεγμένοι από τα τοπικά παραρτήματα.

Επίμαχο παραμένει το ζήτημα της καθόδου Πράσινων υποψηφίων σε εθνικές εκλογές για κρατικά αξιώματα, ζήτημα που δημιουργεί οξύτατη διχογνωμία μεταξύ των οπαδών του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού και των οπαδών του κρατισμού. Ωστόσο και οι δύο πλευρές συμφώνησαν ότι οι Πράσινοι θα πρέπει αμέσως να κατοχυρώσουν νομικά τον τίτλο του Πράσινου Κόμματος για να εμποδίσουν κάποιον εκατομμυριούχο "σολίστ" (π.χ. Ρος Περό) ή κάποια ολιγάριθμη κλίκα να κατέλθουν ως υποψήφιοι σε εθνική κλίμακα, φορώντας το μανδύα του Πράσινου και εμποδίζοντας την οργανική ανάπτυξη του Πράσινου κινήματος απ' τη βάση. Στο προσεχές μέλλον η εκλογική δραστηριότητα θα περιοριστεί κυρίως στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης και του νομού. Σε μερικές Πολιτείες οι Πράσινοι ίσως κατεβάσουν υποψήφιους για τα πολιτειακά αξιώματα ή ακόμα και τα εθνικά. Οι αποφάσεις όμως αυτές ανήκουν στην αρμοδιότητα των Πράσινων κάθε Πολιτείας. Οι δομές που συμφωνήθηκαν στο Elkins εγκαθιστούν την εσωτερική δημοκρατία στους Πράσινους χωρίς όμως να λύνουν τη διαμάχη μεταξύ συνομοσπονδιακού κοινοτισμού και κρατισμού.

Μ'αυτή τη δομή που αποφασίστηκε σχεδόν ομόφωνα στο Elkins, οι Πράσινοι για πρώτη φορά έφυγαν από το εθνικό τους συνέδριο γεμάτοι όρεξη και ενέργεια για κοινή δράση μάλλον παρά όπως στο παρελθόν συγκρατημένοι και εγκρατείς από τη συνειδητοποίηση ότι σ' εθνικό επίπεδο τα πράγματα έχουν φθάσει σε αδιέξοδο. Η Συντονιστική Επιτροπή που εξελέγη από το συνέδριο κάλεσε συνέντευξη Τύπου για να παρουσιάσει τις αποφάσεις και τα αποτελέσματά του. Η συνέντευξη αυτή μεταδόθηκε ολόκληρη από το τηλεοπτικό δίκτυο C-SPAN και αναφέρθηκε από το CNN, το National Public Radio, το Pacifica Radio, το ειδησεογραφικό πρακτορείο Associated Press και άλλα δίκτυα. Αποτέλεσμα ήταν τα κεντρικά γραφεία των Πράσινων να κατακλυστούν από ερωτήματα για πληροφορίες. Η δυνητική λαϊκή υποστήριξη προς μια Πράσινη εναλλακτική πολιτική είναι προφανής. Μπορούν όμως οι Πράσινοι να μετατρέψουν αυτές τις δυνατότητες σε πραγματικότητα;

Ο Πράσινος χώρος στην αμερικανική αριστερά

Το κενό στην αμερικανική αριστερά είναι μεγάλο. Ο Τζέσε Τζάκσον με τη Συμμαχία

του Ουράνιου Τόξου που έφτιαξε πλήρωσε το κενό αυτό μεταφορικά – αναπτερώνοντας τις ελπίδες για πολλούς ακτιβιστές στη δεκαετία του '80, χωρίς όμως να δημιουργήσει καμιά οργανωτική πραγματικότητα. Ο Τζάκσον ουδέποτε ήθελε τη σύσταση οργάνωσης με μέλη, στην οποία θα ήταν υπόλογος. Σήμερα, ουσιαστικά κανένας ακτιβιστής δεν τρέφει αυταπάτες ότι η Συμμαχία του Ουράνιου Τόξου μπορεί να αποτελέσει μια ανεξάρτητη πολιτική εναλλακτική λύση.

Στο μεταξύ οι οργανώσεις της ιδεολογικής αριστεράς, που πάντα είχαν περιθωριακό χαρακτήρα στην Αμερική, έχουν σήμερα συρρικνωθεί περισσότερο παρά ποτέ. Και η λαϊκή αριστερά των αντιπολιτευτικών κοινωνικών κινημάτων δεν βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση, αποθαρρυμένη από τον αυξανόμενο εθνικό σωβινισμό της περιόδου μετά τον Πόλεμο του Περσικού, που επιστεγάζει δεκαπέντε χρόνια συντηρητικής ανόδου στην εθνική πολιτική κουλτούρα.

Οι μόνοι που αναπτύσσονται είναι οι Πράσινοι. Αποτελούν τη μόνη εναλλακτική πολιτική οργάνωση – το κίνημα για το περιβάλλον γενικά είναι το μόνο κοινωνικό κίνημα – που έχει επεκταθεί στα αριστερά του πολιτικού φάσματος την τελευταία δεκαετία. Παρά τη σαφή περιθωριοποίηση και ήττα του κινήματος εναντίον του πολέμου στον Περσικό (που αποτέλεσε σοβαρό πλήγμα στο ηθικό του κινήματος για την ειρήνη και κατά της εφιαλτικής επέμβασης στον Περσικό), οι Πράσινοι συνέχισαν να αυξάνονται μετά τον πόλεμο. Πολλές από τις νέες Πράσινες ομάδες που σχηματίστηκαν την άνοιξη του '91 ξεπήδησαν από τους κόλπους αντιπολεμικών κοινοτικών ομάδων που συμμετείχαν στο ευρύτερο κίνημα κατά του πολέμου στον Περσικό και στη συνέχεια αποφάσισαν ότι το Πράσινο κίνημα θα ήταν γι'αυτές ο καλύτερος τρόπος για να συνεχίσουν τη δραστηριότητά τους και τη συνεργασία τους με τις άλλες ομάδες σε μια διαρκή βάση.

Μέσα σ'αυτό το πολιτικό κενό οι δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης των Πράσινων είναι πραγματικά τεράστιες. Από άποψη υποκειμενικών συνθηκών, υπάρχουν ευρύτεροι τομείς της αμερικανικής κοινωνίας που θα μπορούσαν να στηρίξουν και να συμμετάσχουν σ'ένα λαϊκό κίνημα για βασικές κοινωνικές αλλαγές, όπως εξαθλιωμένες εθνοτικές μειονότητες, πρώην βιομηχανικοί εργάτες που έχουν κατέβει αρκετά σκαλιά στην κλίμακα της κοινωνικής κινητικότητας, και ευρύτεροι διαταξικοί τομείς που έχουν εσωτερικεύσει τις αξίες και τις ευαισθησίες των κινημάτων της δεκαετίας του '60 για ειρήνη, οικολογία, ισότητα φυλών και φύλων και συμμετοχική δημοκρατία.

Από άποψη αντικειμενικών συνθηκών υπάρχει επιτακτική ανάγκη για ουσιαστική εναλλακτική πολιτική σε πολλά θέματα απέναντι στη δικομματική πολιτική των Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικάνων. Τα οικολογικά προβλήματα επιδεινώνονται, με τη διάδοση των τοξικών ουσιών, την καύση των απορριμμάτων, τα σχέδια για κατασκευή πολλών εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας νέας γενιάς με καύσιμα τον άνθρακα και την πυρηνική ενέργεια. Η κρατική πολιτική πόρρω απέχει από το να αντιμετωπίζει σοβαρά το πρόβλημα της μείωσης του όζοντος, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, την όξινη

βροχή, την αποψίλωση των δασών, τη διάβρωση και καταστροφή του εδάφους, τη ρύπανση του ύδατος και της εξάντλησης των υδάτινων πόρων, τη μαζική καταστροφή των ειδών. Τα κοινωνικά προβλήματα επίσης επιδεινώνονται καθώς η σταθερή αύξηση του πλούτου και της εισοδηματικής ανισότητας όπως και η σταθερή πτώση της απασχόλησης των μεσαίων στρωμάτων που σημειώθηκε τις δύο τελευταίες δεκαετίες συνεχίζεται χωρίς ορατό τέλος. Αποτέλεσμα είναι η αύξηση της ανεργίας, η αύξηση των αστέγων, της εγκληματικότητας και η εκρηκτική φυλετική πόλωση.

Η αναζωογόνηση του μιλιταρισμού αποτελεί το πρωταρχικό μέσο με το οποίο οι διαχειριστές του αμερικανικού κράτους προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και της λογικής του Ψυχρού Πολέμου που επέβαλε υψηλότερες στρατιωτικές δαπάνες απλώς μετακίνησαν τον άξονα της επίσημα προβαλλόμενης σύγκρουσης από Ανατολή/Δύση σε Βορρά/Νότο. Τρομοκράτες του Τρίτου Κόσμου και μεγαλέμποροι ναρκωτικών (συχνά, και οι δύο, πρώην πελάτες των Αμερικανών στρατιωτικών)αντικατέστησαν τους "κομμουνιστές" στη θέση του βολικού εχθρού για λόγους εσωτερικής πολιτικής κατανάλωσης. Όμως οι μικρές αυτές δυνάμεις του Νότου δεν είναι παρά πιόνια στο μεγάλο παιχνίδι και στην πραγματική πάλη σήμερα με την γερμανική και ιαπωνική οικονομική ισχύ, πάλη στα πλαίσια της οποίας η αμερικανική στρατιωτική ισχύς αναπτύσσεται ανά τον κόσμο ως εγγυητής της αμερικανικής οικονομικής ισχύος. Η εγχώρια παραγωγική δομή προσανατολίζεται όλο και περισσότερο προς το κερδοσκοπικό κεφάλαιο και στην παραγωγή στρατιωτικών μάλλον παρά πραγματικών αγαθών και υπηρεσιών για κατανάλωση. Κατά συνέπεια η διατήρηση της κερδοσκοπικής πομφόλυγος πάνω στην οποία επιπλέουν τα κέρδη των μεγάλων αμερικανικών επιχειρήσεων εξαρτάται από τη στρατιωτική επιβολή της αμερικανικής ηγεμονίας στον κόσμο. Η αμερικανική κυριαρχία πάνω στις ανερχόμενες οικονομικές δυνάμεις της Γερμανίας και της Ιαπωνίας απαιτεί έναν στρατιωτικά επιβαλλόμενο ιμπεριαλισμό που φέρει τα πελατειακά κράτη του Νότου, τα οποία εξαρτώνται από την αμερικανική στρατιωτική υποστήριξη, μέσα σ'ένα μπλοκ, όπου ηγετική δύναμη είναι φυσικά οι Ηνωμένες Πολιτείες. Το μπλοκ αυτό μπορεί να εξαναγκάζει τη Γερμανία και την Ιαπωνία να συνεχίσουν να χρηματοδοτούν τα αμερικανικά ελλείμματα και να περιορίζουν τη διείσδυσή τους στις αμερικανικές αγορές. Ο στρατιωτικός κρατικός καπιταλισμός παραμένει και σήμερα όσο και στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου το μέσον με το οποίο οι διαχειριστές του αμερικανικού κράτους και η ελίτ των μεγάλων επιχειρήσεων σχεδιάζουν να διατηρήσουν τον έλεγχο της εξουσίας και των προνομίων. Οι κρατικοί διαχειριστές στο Πεντάγωνο ελέγχουν σήμερα το ένα τρίτο του πάγιου κεφαλαίου στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ο ετήσιος προϋπολογισμός τους ανέρχεται σε 300 και πλέον δισ. δολάρια, ποσό μεγαλύτερο από τα συνολικά κέρδη των μεγάλων αμερικανικών επιχειρήσεων[3].

Οι εγχώριες συνέπειες της στρατιωτικής επέμβασης στο εξωτερικό είναι ο αυξανόμε-

3. Βλ. Seymour Melmon, κατάθεση ενώπιον της Εθνικής Οργάνωσης της Women's Commission for Responsive Democracy, Ουάσιγκτον DC, 13.9.91.

νος συγκεντρωτισμός του κράτους και η καταπίεση στο εσωτερικό. Ο αυξανόμενος αυτός αυταρχισμός συνεπάγεται, μεταξύ των άλλων εκδηλώσεών του, την αυξανόμενη ομοσπονδιακή παρεμπόδιση αυστηρότερων κοινωνικών και περιβαλλοντικών κανονισμών σε επίπεδο πολιτείας και τοπικής κοινότητας, την ομοσπονδιοποίηση της Εθνοφρουράς (η οποία αποτελεί τον ιστορικό απόγονο των τοπικά ελεγχόμενων πολιτοφυλακών της Αμερικανικής Επανάστασης), την περαιτέρω στρατιωτικοποίηση της βιομηχανικής πολιτικής και της τεχνολογικής έρευνας και ανάπτυξης, τη διάβρωση (μέσω του Κογκρέσου και του Ανωτάτου Δικαστηρίου) των ατομικών ελευθεριών και των προστατευτικών διαδικασιών που ενσωματώνονται στο Χάρτη Δικαιωμάτων, την επιβολή αυστηρών ποινών φυλάκισης χωρίς δυνατότητα αποφυλάκισης με εγγύηση κι ένα μαζικό πρόγραμμα κατασκευής φυλακών (ο μόνος τομέας που γνωρίζει οικονομική μεγέθυνση σήμερα). Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν σήμερα κατά κεφαλήν περισσότερους φυλακισμένους από κάθε άλλη χώρα στον κόσμο. Πάνω απ' το ένα τέταρτο των ενήλικων Αφρικο-Αμερικανών είναι ήδη στη φυλακή.

Χτυπητή είναι και η κομματική συναίνεση μεταξύ Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικάνων πάνω στο αυταρχικό πρόγραμμα λιτότητας που εφαρμόζεται στο εσωτερικό, στον ιμπεριαλισμό στο εξωτερικό και στα ευχολόγια για το περιβάλλον. Το βασικό πρόγραμμα των Πράσινων προσφέρει πραγματικές εναλλακτικές λύσεις απέναντι σ'αυτή τη ζοφερή πραγματικότητα. Δεν απορρίπτει μόνο τη σημερινή νεοφιλελεύθερη οδό του στρατιωτικού Κεϋνσιανισμού, ως μέσον για την τόνωση του κερδοσκοπικού κεφαλαίου, αλλά και τα σοσιαλδημοκρατικά Κεϋνσιανά μοντέλα της παλαιάς αριστεράς που αποσκοπούν να αναβιώσουν μια οικονομία με αναπτυξιακό προσανατολισμό αλλά και υψηλών επιπέδων ρύπανσης. Αντίθετα, οι Πράσινοι προτείνουν ένα οικολογικό μοντέλο κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης με κύρια χαρακτηριστικά την πολιτική και οικονομική δημοκρατία στη βάση, κοινότητες ανθρώπινης κλίμακας, ανανεώσιμη ενέργεια και ανανεώσιμους πόρους, βιώσιμη τεχνολογική υποδομή και γενναιόδωρες κοινωνικές εγγυήσεις που θα διασφαλίζουν την ικανοποίηση των βασικών υλικών αναγκών καθενός.

Το σημερινό εθνικό πρόγραμμα των Πράσινων υιοθετήθηκε το 1990 στο εθνικό συνέδριο που συνήλθε στο Estes Park του Κολοράντο και βελτιώθηκε στο συνέδριο του Elkins του '91. Μεταξύ των οικολογικών αιτημάτων περιλαμβάνονται η αποτελεσματική χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας που βασίζονται στην ηλιακή ενέργεια, μια πολιτική παραγωγής καινούργιων υλικών που θα βασίζεται στην ανακύκλωση των μη τοξικών υλικών και ουσιών και στη δημιουργία βιώσιμης οργανικής (χωρίς χημικά λιπάσματα) γεωργίας. Μεταξύ των κοινωνικών και οικονομικών αιτημάτων περιλαμβάνονται η κατάρτιση προγραμμάτων για τη διασφάλιση πλήρους απασχόλησης και μείωσης των ωρών εργασίας, η δημιουργία "Εργατικού Υπερ-ταμείου" για την παροχή εισοδήματος και επαγγελματικής επανεκπαίδευσης στους εργαζόμενους που μένουν στο δρόμο λόγω χρεοκοπίας επιχειρήσεων, φυγής κεφαλαίου, μετατροπής των επιχειρήσεων σε πολεμικές ή σημαντικών τεχνολογικών αλλαγών. Περιλαμβάνονται επίσης η προώθηση των συνεταιρισμών και των επιχειρήσεων κοινοτικής ιδιοκτησίας, η κοινωνικοποίηση σε δημοκρατική και

αποκεντρωμένη βάση ορισμένων βασικών τομέων της οικονομίας όπως η παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, οι τράπεζες, οι ασφάλειες, η στέγαση, η ενέργεια, οι μεταφορές, η γη και οι φυσικοί πόροι. Στον τομέα της εξωτερικής και στρατιωτικής πολιτικής οι Πράσινοι υποστηρίζουν μονομερή πυρηνικό αφοπλισμό, αποχώρηση όλων των αμερικανικών στρατευμάτων που σταθμεύουν στο εξωτερικό, άμεση μείωση κατά 95% των στρατιωτικών δαπανών και την αντικατάσταση των μόνιμων αμερικανικών ενόπλων δυνάμεων από δημοκρατικά ελεγχόμενες πολιτοφυλακές σε συνδυασμό μ'ένα σύστημα μη βίαιας κοινωνικής άμυνας. Τα πολιτικά αιτήματα των Πράσινων συνοψίζονται στην αναδιάρθρωση των πολιτικών θεσμών στη βάση κοινοτικών συνελεύσεων και συνομοσπονδιακών μορφών συντονισμού.

Το κατά πόσο οι Πράσινοι θα καταφέρουν να εκλαϊκεύσουν το πρόγραμμα αυτό και να το κάνουν κτήμα του ευρύτερου κοινού καθώς και να επεκτείνουν σε μεγάλο βαθμό την ενεργό συμμετοχή στο κίνημα, είναι θέμα που θα εξαρτηθεί απ' το εάν είναι σε θέση να αναπτύξουν δημιουργικές μορφές δημόσιας δράσης καθώς και την οργανωτική εκείνη ικανότητα για να είναι αποτελεσματικοί. Η παράλυση των Πράσινων σε εθνικό επίπεδο τα προηγούμενα χρόνια ίσως να ήταν κεκαλυμμένη ευλογία, διότι έδωσε το χρόνο στις οργανώσεις βάσης για να εδραιώσουν τη θέση τους μέσα στις κοινότητες και να δημιουργήσουν διαρκείς τοπικές ομάδες. Έτσι, σήμερα, που ανοίγεται ορθάνοιχτα ο αριστερός πολιτικός χώρος, είναι η καλύτερη στιγμή για τους Πράσινους για να καλύψουν το κενό αυτό και να αποτελέσουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορέσουν να βρουν κοινό έδαφος και να λειτουργήσουν πολλά "μονοθεματικά" εναλλακτικά κινήματα και άλλες περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Στην προσπάθειά τους αυτή οι Πράσινοι θα πρέπει πρώτα-πρώτα να απευθυνθούν σ' όλους εκείνους τους ακτιβιστές που συμφωνούν πολιτικά μαζί τους, αλλά απέφυγαν να συμμετάσχουν στην τυπική οργάνωση τα προηγούμενα χρόνια λόγω της διαιωνιζόμενης διαμάχης στο θέμα των δομικών μορφών και της επακόλουθης έλλειψης μιας αποτελεσματικής δημόσιας παρουσίας σε εθνικό επίπεδο. Οι Πράσινοι ελπίζουν ότι τώρα που διαθέτουν μια ευρεία οργάνωση στη βάση, ένα βασικό πρόγραμμα και πρόγραμμα δράσης καθώς και εκλεγμένα εθνικά όργανα εξουσιοδοτημένα να αρθρώσουν το πρόγραμμα και να οργανώσουν τη δράση θα μπορέσουν να εντάξουν στο κίνημα πολλούς απ' αυτούς τους ακτιβιστές που παρέμειναν μέχρι σήμερα απλοί θεατές των εξελίξεων.

Πράσινες απαρχές στην αριστερά του '60

Εάν πράγματι, πρόκειται οι Πράσινοι να καλύψουν το πολιτικό κενό στα αριστερά του πολιτικού φάσματος στις Ηνωμένες Πολιτείες θα χρειαστεί να αποφύγουν τα λάθη που διέπραξαν σε προηγούμενες απόπειρες ανεξάρτητης πολιτικής κινήματα που είχαν την καταγωγή τους στη Νέά Αριστερά της δεκαετίας του '60. Από πολλές απόψεις το People's Party στις αρχές του '70 και το Citizens Party στις αρχές του '80 αποτέλεσαν ανεπιτυχείς προσπάθειες δημιουργίας αμερικανικών κομμάτων πάνω στην ίδια κοινωνική και πολιτική βάση στην οποία κτίστηκαν τα ευρωπαϊκά Πράσινα κόμματα.

Το ειρωνικό στην ανάπτυξη της Πράσινης πολιτικής είναι ότι πολλά από τα στοιχεία εκείνα που οδήγησαν στη δημιουργία των Πράσινων στη Δυτική Γερμανία, προσελκύοντας για πρώτη φορά την παγκόσμια προσοχή στο Πράσινο κίνημα, ήταν ήδη παρόντα μια δεκαετία πριν στις Ηνωμένες Πολιτείες. Πραγματικά, το σύγχρονο περιβαλλοντικό κίνημα έχει τις πρώτες του ρίζες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Υπερβαίνοντας το παλαιότερο κίνημα για τη διατήρηση του περιβάλλοντος, που σκόπευε στην προστασία περιοχών άγριας ζωής απ' τις επιδρομές των πόλεων και της βιομηχανίας, ο νέος περιβαλλοντισμός ενδιαφερόταν για τα τοξικά υποπροϊόντα της βιομηχανικής παραγωγής. Το κίνημα έκανε την εμφάνιση με τη λαϊκή αναπόκριση που είχε το βιβλίο της Rachel Carson, *Silent Spring* το '62, όπου εκρούετο ο κώδων του κινδύνου για τις επιπτώσεις των φυτοφαρμάκων.

Προηγουμένως, στις αρχές του '62 είχε δημοσιευθεί το βιβλίο του Murray Bookchin[4], *Our Synthetic Environment*, όπου επισημαίνονταν οι ριζικές συνέπειες της χρήσης βιομηχανικών τοξινών για την τεχνολογία και την κοινωνική οργάνωση. Ο Bookchin προειδοποιούσε για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις στην υγεία από τα προσθετικά στα τρόφιμα, την αυξανόμενη χρήση χημικών ουσιών στη γεωργία, την πυρηνική ενέργεια και την εξάπλωση των βιομηχανικών ζωνών. Προβλέποντας τις κεντρικές αρχές και αξίες του Πράσινου κινήματος που επρόκειτο να ανθίσει 20 χρόνια αργότερα, ο Bookchin υποστήριξε την αποκέντρωση και την οργάνωση της παραγωγής σε περιφερειακή βάση στηριγμένη σε μια διαφοροποιημένη οργανική γεωργία, στην οικολογική μεταποίηση και σε συστήματα ηλιακής ενέργειας. Πολύ σύντομα ο Bookchin, στο δοκίμιό του "*Ecology and Revolutionary Thought*" που δημοσιεύτηκε το 1964, συνήγαγε τη σαφή αναρχική φύση ενός τέτοιου προγράμματος[5]. Αυτός ο πιο κοινωνικά ριζοσπαστικός περιβαλλοντισμός, μολονότι απέκτησε κάποια βάση σε στοιχεία της Νέας Αριστεράς της δεκαετίας του '60, δεν "απογειώθηκε" παρά μόνο με τις αντιπυρηνικές συμμαχίες άμεσης δράσης που αναδύθηκαν στο τέλος της δεκαετίας του '70.

Ήταν πάλι στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου η Νέα Αριστερά επέφερε αποφασιστικά την έκλειψη της παλαιάς αριστεράς. Η Νέα Αριστερά έγινε αρκετά ισχυρή για να εξαναγκάσει το κατεστημένο να προβεί σε παραχωρήσεις στα αιτήματα για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και τον πόλεμο του Βιετνάμ. Και καθώς το εύρος των ενδιαφερόντων ξαπλώθηκε από τη φυλετική ισότητα στην απελευθέρωση των νέων και των γυναικών, οι αναρχικές ευαισθησίες της αντι-κουλτούρας κατάφεραν να γενικεύσουν την πρόκληση απέναντι στην ιεραρχική κυριαρχία σ'όλες της τις μορφές κι όχι μόνο στην ταξική εκμετάλλευση που ήταν το αποκλειστικό μέλημα της παλαιάς αριστεράς[6].

---

4. Βλ. Murray Bookchin, *Our Synthetic Environment*, NY. Happer and Row (πρωτοδημοσιεύτηκε το 1962).
5. Murray Bookching, "Ecology and Revolutionary Thought" στο *Post-Scarcity Anarchism*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1986 (2 έκδοση).
6. Με τα δοκίμια και τα φυλλάδιά του στη δεκαετία του '60, ο M. Bookchin προσπάθησε να κάνει ρητή την υπόρρητη γενικευμένη κριτική της Νέας Αριστεράς απέναντι στην ιεραρχία σ'όλες τις μορφές της, υποστηρίζοντας ότι αυτό αποτελούσε πρόοδο σε σχέση με την ταξική πολιτική της παλαιάς αριστεράς, βλ.

Η Νέα Αριστερά στηρίχτηκε σε νέους φορείς κοινωνικής αλλαγής: σε διαταξικά υποκείμενα – μαύρους, νεολαία, γυναίκες και ακτιβιστές για την ειρήνη, την οικολογία και την κοινότητα – που ήγειραν γενικά ανθρώπινα ζητήματα ερχόμενοι σε αντίθεση με το Status Quo, κι όχι μόνο τα ιδιαίτερα ταξικά συμφέροντα του προλεταριάτου. Η Νέα Αριστερά στήριξε την πολιτική της περισσότερο στην άμεση δράση παρά στον εκλογικό ρεφορμισμό της σοσιαλδημοκρατίας και το λαϊκομετωπικό κομμουνισμό. Έμεινε έξω από τους διπολισμούς του Ψυχρού Πολέμου και στήριξε την πρόταση για μια Νέα Αριστερά σε Δύση και Ανατολή. Συνθήματά της ήταν η συμμετοχική δημοκρατία και η εξουσία στο λαό κι όχι η δημιουργία κράτους κοινωνικής πρόνοιας ή κράτους εργατών. Κι αυτοί οι τύποι "νέων κοινωνικών κινημάτων" και ποιοτικών αιτημάτων επρόκειτο να αποτελέσουν την κοινωνική βάση και τα θέματα διεκδίκησης των Πράσινων Κομμάτων στην Ευρώπη.

Οι Γερμανοί Πράσινοι: Η δύναμη της Νέας Πολιτικής

Οι Γερμανοί Πράσινοι έχουν άμεση προέλευση από τη Νέα Αριστερά. Πολλοί απ' τους πρώτους πνευματικούς καθοδηγητές τους ήταν βετεράνοι της Νέας Αριστεράς. Ας αναφέρω τους δύο εξέχοντες εκπροσώπους "της γενιάς του '68" στη Δυτική Ευρώπη, του Ρούντι Ντούτσκε και τον Ντάνυ Κον Μπεντίτ. Ενώ η αμερικανική Νέα Αριστερά έπεσε σε παρακμή στις άρχες της δεκαετίας του '70, η γερμανική Νέα Αριστερά συνέχισε να αναπτύσσεται μέσα από ένα ευρύ φάσμα διαφόρων εναλλακτικών θεσμών, εκπαιδευτικών προγραμμάτων και κινημάτων άμεσης δράσης για θέματα κοινωνικά αλλά και ολοένα και περισσότερο περιβαλλοντικά.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του '70 η "εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση", όπως αποκαλούσε η γερμανική Νέα Αριστερά τον εαυτό της, άρχισε να διαπιστώνει ότι η εξωκοινοβουλευτική δράση είχε τα όριά της. Το επαναστατικό μοντέλο του 19ου αιώνα που βασιζόταν στην εξέγερση προφανώς ξεπεράστηκε από την ένοπλη ισχύ του σύγχρονου κράτους. Για έναν θεμελιακό κοινωνικό μετασχηματισμό απαιτείτο τώρα η δημιουργία πλειοψηφικού κινήματος και η χάραξη μιας ουσιαστικά μη βίαιας στρατηγικής με την οποία θα μπορούσαν να αφοπλίσουν και να κερδίσουν τους απλούς στρατιώτες των ενόπλων δυνάμεων. Επιπλέον, η εξωκοινοβουλευτική δράση από μόνη της έτεινε να εμπλέκει στην πολιτική δράση μόνο υπο-κουλτούρες κι όχι το ευρύτερο κοινό, απομονώνοντας έτσι τους ριζοσπάστες και καθιστώντας τους ευάλωτους απέναντι στην κρατική καταπίεση που αυξανόταν στη Γερμανία στη δεκαετία του '70. Η εξωκοινοβουλευτική δράση περνούσε φάσεις έντασης και ύφεσης σύμφωνα με τον κύκλο ζωής των αγώνων που επικεντρώνονταν σ'ένα και μοναδικό ζήτημα και κατά συνέπεια δεν ήταν σε θέση να στηρίξει και να θεσμοποιήσει τη συμμετοχική δημοκρατία, στην οποία αποσκοπούσε η Νέα Αριστερά.

το άρθρο του "The Legacy of Domination", στο περιοδικό *Comment*, Οκτ. 1965 και τα δοκίμιά του στο *Post -Scarcity Anarchism*, ό.π.

Σ'αυτό το πλαίσιο πολλοί απ' τη Νέα Αριστερά αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος στο σχηματισμό πράσινων και εναλλακτικών εκλογικών σχημάτων για το ετερογενές κίνημα των περιβαλλοντιστών, των ακτιβιστών της ειρήνης, των φεμινιστών και των κοινοτικών ομάδων "πρωτοβουλίας των πολιτών" καθώς και διαφόρων σχηματισμών και ομάδων της Νέας Αριστεράς. Προσπαθούσαν ενσυνείδητα να γίνουν το κόμμα του κινήματος. Στην Αμερική ορισμένοι της Νέας Αριστεράς προσπάθησαν να κάνουν το ίδιο προς τα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές του '70 με τη σύσταση του People's Party αλλά απέτυχαν.

Όταν οι Γερμανοί Πράσινοι κατέκλυσαν τους πρωτοσέλιδους τίτλους του παγκόσμιου Τύπου το Μάρτιο του 1983 εκλέγοντας 27 βουλευτές στο εθνικό κοινοβούλιο της Δυτικής Γερμανίας, οι ριζοσπάστες της Νέας Αριστεράς σ'όλο τον κόσμο κατέγραψαν σοβαρά το γεγονός αυτό. Βρισκόμασταν μπροστά σε μια εκλογική έκφραση της εξωκοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης της Νέας Αριστεράς κι όχι απλώς μπροστά σ'ένα σοσιαλδημοκρατικού τύπου κόμμα επαγγελματιών πολιτικών με αιτήματα υπέρ του περιβάλλοντος και του αφοπλισμού προσδεμένων σ'ένα πρόγραμμα και μια στρατηγική παλαιο-αριστερού τύπου. Εκατοντάδες χιλιάδες ατόμων που κατέβαιναν στους δρόμους της Ευρώπης για να διαδηλώσουν την αντίθεσή τους στους νέους ευρωπυραύλους που Ανατολή και Δύση εγκαθιστούσαν έβλεπαν τώρα ότι έβαζαν μερικούς απ' τους δικούς τους ανθρώπους στο νομοθετικό σώμα.

Η Petra Kelly, μία από τους 27 εκλεγέντες βουλευτές, αναφέρθηκε στους Πράσινους το 1983 λέγοντας ότι αποτελούν "αντι-κομματικό κόμμα, ένα νέου τύπου κόμματος... Οι στόχοι και οι φιλοδοξίες των ειρηνιστικών και οικολογικών κινημάτων, εκτός από την έκφρασή τους έξω από το κοινοβούλιο, θα εκπροσωπούνται τώρα και μέσα σ'ένα πολιτικό φόρουμ"[7], είπε.

Ο Rudolf Bahro, ο Ανατολικογερμανός που φυλακίστηκε επειδή με τα γραπτά του άσκησε αριστερή κριτική κατά του "σοσιαλισμού" του Ανατολικού Συνασπισμού και που προσχώρησε στους Πράσινους της Δυτικής Γερμανίας μετά τον εξαναγκασμό του σε εξορία, έγραψε σε μια εκλογική έκκληση των Πράσινων το 1983: "Εμείς οι Πράσινοι καταλαμβάνουμε τις έδρες μας στο κοινοβούλιο για να δώσουμε φωνή στην ειρηνιστική, οικολογική και κοινωνική αντιπολίτευση στη χώρα μας και μέσα στο κοινοβούλιο... Θα διατηρήσουμε στενούς δεσμούς μ'όλες εκείνες τις δυνάμεις απ' τις οποίες οι ίδιοι αναδειχτήκαμε"[8]. Ανάμεσα σ'αυτές τις δυνάμεις ο Bahro συμπεριέλαβε τα κινήματα για την ειρήνη, την οικολογία, την απελευθέρωση των γυναικών, τις ατομικές και πολιτικές ελευθερίες, τα δικαιώματα των εθνοτικών μειονοτήτων, των ομοφυλόφιλων και όλων των εργατών, ιθαγενών και ξένων, των απασχολούμενων καθώς και τον αυξανόμενο αριθμό των ανέργων.

---

7. Petra Kelly, *Fighting for Hope*, Βοστώνη, South End Press, 1984 σελ. 18.
8. Rudolf Bahro, *Building the Green Movement* , Φιλαδέλφεια, New Society Publishers, 1986, σελ. 42.

Στο εθνικό συνέδριο των Πράσινων της Δυτικής Γερμανίας που συνήλθε τον Ιούνιο του 1983 για να εκτιμήσει πώς θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τους νεοκλεγέντες Πράσινους βουλευτές για να προωθήσει περαιτέρω το κίνημα, ο Bahro δήλωσε: "Το κύριο καθήκον που επωμίζονται οι Πράσινοι βουλευτές στο κοινοβούλιο είναι να λειτουργήσουν ως πολλαπλασιαστές και ενισχυτές για την εξωκοινοβουλευτική εναλλακτική συνείδηση όπως το Πράσινο κόμμα στο σύνολό του, έτσι και η κοινοβουλευτική του ομάδα θεωρεί τον εαυτό της εργαλείο στήριξης του κινήματος. Για εμάς, όπως και για τα κοινοβουλευτικά μας μέλη, η πολιτική ουδέποτε πρέπει να θεωρείται ό,τι πρωταρχικά συμβαίνει στη Βόννη. Μ'αυτή την έννοια απευθυνόμαστε σ'όλους τους φίλους μας στη χώρα και τους λέμε: υπολογίστε στη θέληση και ετοιμότητά μας να χρησιμοποιήσουμε το βήμα αυτό που κερδίσαμε, καθώς και τις άλλες δυνατότητες που μας προσφέρονται στη Βόννη, όσο είναι δυνατό για τα κοινά μας ενδιαφέροντα και τις κοινές μας ανησυχίες – αλλά μη βασίζεστε σε εμάς! ... Μπορεί η κοινοβουλευτική πολιτική να βάζει φρένο, λίγο στο ένα θέμα λίγο στο άλλο, στην κρατική μηχανή, αλλά δεν μας δίνει μια θέση εξουσίας και ισχύος για να αλλάξουμε την πορεία των πραγμάτων που είναι τόσο σημαντικό για εμάς"[9].

Τόσο η Kelly όσο και ο Bahro απεικόνισαν τους Πράσινους το 1983 σαν μια ριζική εναλλακτική λύση απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία. Από άποψη προγράμματος η Kelly έδωσε έμφαση στην αντίθεση των Πράσινων απέναντι στον ιστορικό μιλιταρισμό του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD) από την ψήφο του υπέρ των πολεμικών πιστώσεων για τη διεξαγωγή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τη μεταπολεμική ενθουσιώδη συμμετοχή του στο ΝΑΤΟ και τον Ψυχρό Πόλεμο[10]. Ο Bahro τόνισε την από μέρους των Πράσινων απόρριψη της δέσμευσης του SPD στην οικονομική μεγέθυνση ως βάση για την επέκταση του κράτους- πρόνοιας, θέση που στην ουσία τοποθετούσε τους σοσιαλδημοκράτες στο ίδιο στρατόπεδο με τους συντηρητικούς, υποστηρίζοντας την τάση του καπιταλισμού προς ανάπτυξη άνευ ορίων με κίνητρο το κέρδος, ανάπτυξη που καταβροχθίζει το περιβάλλον[11]. Οι Πράσινοι θα ήταν η εναλλακτική λύση και απέναντι στη δεξιά και απέναντι στην (παλαιά) αριστερά.

Αυτό που διέκρινε επίσης τους Πράσινους απ' τους σοσιαλδημοκράτες δεν ήταν μόνο το πρόγραμμα αλλά και η στρατηγική τους – ο συνδυασμός εξωκοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης και εκλογικών εκστρατειών υπό τον έλεγχο των απλών ακτιβιστών της εξωκοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης. Εντούτοις, όπως παρατήρησε ο Murray Bookchin σ'ένα ταξίδι του στην Ευρώπη το Νοέμβριο του '84: "Πώς το εξωκοινοβουλευτικό κίνημα μπορεί να επεκταθεί στην πολιτική σφαίρα – και συγκεκριμένα να δημιουργήσει μια *νέα πολιτική* – χωρίς να παγιδευτεί στους κομματικούς και κοινοβουλευτικούς θεσμούς; Αυτό είναι το πρόβλημα που πρέπει *πραγματικά* να λύσουν οι Πράσινοι, είτε το γνωρίζουν είτε όχι, πρόβλημα το οποίο πρέπει να απασχολήσει και εμάς στις Ηνωμένες Πολι-

---

9. Bahro, ο.π., σελ. 54.
10. Kelly, ο.π., σελ. 23
11. Bahro, ο. π., σελ. 49-50 και 55-56.

τείες αν θέλουμε να υπερβούμε τα *όρια* που ήδη έχουμε φθάσει με τα παλαιά εξωκοινοβουλευτικά κινήματα άμεσης δράσης χωρίς να εκφυλιστούμε σε μια άλλη παραλλαγή της Συμμαχίας του Ουράνιου Τόξου ή των σοσιαλδημοκρατών. Εξού και η σημασία των Πράσινων της Γερμανίας και νομίζω και των δικών μου θέσεων για τον Συνομοσπονδιακό Κοινοτισμό"[12].

Σχίσμα και παραχμή των Γερμανών Πράσινων

Η κοινοτιστική προσέγγιση που βασίζεται στις συνομοσπονδίες κοινοτήτων, σαν δυαδική εξουσία αντίπαλη απέναντι στο συγκεντρωτικό κράτος και τις κορπορατίστικες δομές δεν έγινε κυρίαρχο ρεύμα μέσα στους κόλπους των Γερμανών Πράσινων. Μέρος όμως της διαμάχης μεταξύ κρατιστών και κοινοτιστών στους Αμερικανούς Πράσινους θα μπορούσε να παραλληλισθεί σε καίρια σημεία με τη διαμάχη μεταξύ φονταμενταλιστών και ρεαλιστών (Fundis και Realos) ανάμεσα στους Γερμανούς Πράσινους. Η αριστερή τους πτέρυγα, οι "αντιθετικοί φονταμενταλιστές" ή Fundis, ανησυχούσαν το ίδιο με τους Αμερικανούς κοινοτιστές μήπως παγιδευτούν και καταλήξουν να διαχειρίζονται το υπάρχον σύστημα.

Οι Fundis (μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν ο Bahro και η Kelly το 1983) ήταν αντίθετοι σε κοινοβουλευτική συμμαχία με τους σοσιαλδημοκράτες. Θεωρούσαν ότι οι σοσιαλδημοκράτες είχαν οριστικά αυτοπαγιδευτεί στο να διαχειρίζονται το σύστημα αντί να το αλλάξουν. Πίστευαν ότι η συμμετοχή των Πράσινων ως το ασθενέστερο μέρος σε μια κυβέρνηση συνασπισμού με τους σοσιαλδημοκράτες δε θα είχε κανένα νόημα παρά μόνο τη συγκάλυψη δια πράσινου φύλλου συκής του αντι-οικολογικού συστήματος, αφήνοντας έτσι τους Πράσινους να διαχειρίζονται το σύστημα που είχαν ξεκινήσει για να αλ-

---

12. Βλ. το γράμμα από την Ευρώπη του Murray Bookchin προς τους Πράσινους ακτιβιστές του Vermont. (23.11.1984). Οι θέσεις του "Theses on Libertatian Municipalism" δημοσιεύτηκαν στο *Our Generation* 1. 16, 3-4 άνοιξη/καλοκαίρι 1985. Στα γραπτά του Bookchin για την Ελευθεριακή Τοπική Αυτοδιεύθυνση περιλαμβάνονται το δοκίμιο "The Forms of Freedom" στο βιβλίο *Post-Scarcity Anarchism*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1986 (2 έκδοση), το άρθρο του "Spring Offensive and Summer Vacations" στο περιοδικό *Anarchist*, νο. 5, 1971· το άρθρο "The American Crisis" στο *Comment* 1 (4,5) Φεβρουάριος -Αύγουστος 1980· το άρθρο "Anarchist: Past and Present" στο *Comment* 2 (6), Μάιος 1980· το άρθρο "The Concept of Libertatian Municipalism" στο *Comment* 2(1), Νοέμβριος 1980· το άρθρο "Municipalitation: Community Ownership of the Economy" στο *Green Perspectives* 2, Φεβρουάριος 1986· στο βιβλίο του *The Limits of the City*, Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1986 (2η έκδ.)· στο δοκίμιό του "The New Municipal Agenda" στο βιβλίο του *Unibanisation without Sities- The Rise and the Decline of Citizenship*", Μόντρεαλ, Black Rose Books, 1991· το άρθρο του "Radical Politics in an Era of Advanced Capitalism" στο *Green Perspectives* 18, Νοέμβριος 1989· το άρθρο του "The Meaning of Advanced Confederalism" στο *Green Perspectives* 20, Νοέμβριος 1990· (αναδημοσιεύεται στο παρόν τεύχος του *Κοινωνία και Φύση*), στο φυλλάδιο "Libertatian Municipalism: An Overview", Μπάρλινγκστον, *Social Ecology Project,* Απρίλιος 1991 (αναδημοσιεύεται στο *Κοινωνία και Φύση*, αρ. 1.).

λάξουν. Οι Fundis πίστευαν επίσης ότι η πραγματική βάση εξουσίας για τη δημιουργία εναλλακτικής πράσινης λύσης θα έπρεπε να βρίσκεται περισσότερο έξω απ' το κοινοβούλιο παρά μέσα σ'αυτό. Οι Πράσινοι δε θα έπρεπε να αναλάβουν εκτελεστικές εξουσίες σε μια κυβέρνηση μέχρις ότου μπορέσουν να έχουν τη δύναμη να εφαρμόσουν το δικό τους πρόγραμμα, – η δύναμή τους θα έπρεπε να στηρίζεται τόσο στην πλειοψηφία του νομοθετικού σώματος όσο και σ'ένα κίνημα εκτός κοινοβουλίου, έτοιμο να διασφαλίσει την εφαρμογή του προγράμματος με άμεση δράση.

Στα πρώτα χρόνια ύπαρξης των Γερμανών Πράσινων, οι Fundis βρέθηκαν στην πλειοψηφία. Όμως, το ρεύμα των λεγόμενων "Realos" – των υποστηριχτών δηλαδή μιας Realpolitik κοινοβουλευτικού συμβιβασμού – ήταν εξίσου υπαρκτό απαρχής. Στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 και τις αρχές του '90 οι Realos κυριάρχησαν μέσα στους Πράσινους καθώς μερικοί Fundis, όπως η Kelly, άλλαξαν άποψη περί των κοινοβουλευτικών συμμαχιών, ενώ άλλοι, όπως ο Bahro, οι οικοσοσιαλιστές γύρω από τον Thomas Ebermann και τον Rainer Trampert στο Αμβούργο, και οι ριζοσπάστες οικολόγοι γύρω από την Jutta Ditfurth στη Φρανκφούρτη, εγκατέλειψαν το κόμμα αηδιασμένοι από την απεμπόληση του ριζοσπαστισμού. Οι Realos τάχθηκαν υπέρ της δημιουργίας αριστερού μεταρρυθμιστικού συνασπισμού στο κοινοβούλιο ενάντια στους συντηρητικούς. Υποστήριξαν ότι η κρίση της ειρήνης και της οικολογίας ήταν τόσο άμεση και σοβαρή ώστε οι Πράσινοι θα έπρεπε να επιδιώξουν τη συμμετοχή τους σε κυβέρνηση συνασπισμού και να διεκδικήσουν υπουργικές θέσεις για να εφαρμόσουν ορισμένες μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα βελτίωναν αμέσως την κατάσταση. Για την επίτευξη του στόχου αυτού οι Realos ζητούσαν την εγκατάλειψη των αντι-καπιταλιστικών πλευρών του προγράμματος των Πράσινων ώστε να γίνουν αποδεκτοί από τους σοσιαλδημοκράτες σε κυβέρνηση συνασπισμού. Για την προώθηση αυτού του καθαρά κοινοβουλευτικού στόχου, οι Realos υποστήριξαν επίσης την αλλαγή του κόμματος σε συγκεντρωτικό συμβατικό πολιτικό κόμμα με την κατάργηση των οργανωτικών κανόνων για την εσωκομματική δημοκρατία στη βάση, κανόνων που προέβλεπαν μεταξύ άλλων τη συχνή εναλλαγή των δημόσιων εκπροσώπων και των εκλεγμένων αντιπροσώπων και το δικαίωμα των μελών να δίνουν κατηγορηματικές εντολές (δεσμευτικές οδηγίες) στους εκπροσώπους και τους κοινοβουλευτικούς αντιπροσώπους τους.

Αν ληφθεί υπόψη ότι η κοινοβουλευτική στρατηγική των Realos δε διακρινόταν ουσιαστικά απ' αυτή των σοσιαλδημοκρατών κι ότι οι σοσιαλδημοκράτες είχαν ενσωματώσει στο πρόγραμμά τους πολλά από τα βασικά περιβαλλοντικά αιτήματα των Πράσινων, τότε αναρωτιέται κανείς για πόσο διάστημα ακόμα οι Realos Πράσινοι θα μπορούσαν να συνεχίσουν να υπάρχουν ως πολιτική οργάνωση ανεξάρτητη από τους σοσιαλδημοκράτες; Πράγματι, πολλοί ψηφοφόροι εξέφρασαν ακριβώς το ερώτημα αυτό και οδήγησαν με την ψήφο τους στις εκλογικές ήττες που υπέστησαν πρόσφατα τα Πράσινα κόμματα στις εθνικές εκλογές που έγιναν στη νέα Γερμανία το 1990 και στη Σουηδία το Σεπτέμβριο του '91. Γιατί να ψηφίσουν τους Πράσινους όταν οι σοσιαλδημοκράτες, έχοντας βασικά το ίδιο πρόγραμμα και την ίδια στρατηγική παρουσίαζαν μεγαλύτερες πιθανότητες να κερδίσουν τις εκλογές;

Με την ύφεση που σημείωσαν στα μέσα της δεκαετίας του '80 οι πορείες για την ειρήνη και τα άλλα εξωκοινοβουλευτικά κινήματα, οι Γερμανοί Πράσινοι που συμμετείχαν στο κοινοβούλιο βρέθηκαν μπροστά σ'ένα δίλημμα: είτε θα προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις θέσεις στις οποίες είχαν εκλεγεί προσαρμοζόμενοι στο νέο πολιτικό κλίμα και κάνοντας το πρόγραμμα των Πράσινων μετριοπαθές είτε θα έπρεπε να παραμείνουν πιστοί στο πρόγραμμα, πιθανότητα χάνοντας εκλογική υποστήριξη και να επανέλθουν στην εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση. Στις περισσότερες των περιπτώσεων υπέκυψαν στα προνόμια της εξουσίας και μετακινήθηκαν πολιτικά προς τα δεξιά.

Μαθήματα από τους Γερμανούς Πράσινους

Υπάρχει μια λογική εγκατάλειψης του ριζοσπαστισμού όταν τα κινήματα στηρίζουν τις μεταρρυθμίσεις τους στους κρατικούς θεσμούς. Η κατάληψη και η διατήρηση των κυβερνητικών αξιωμάτων γίνεται αυτοσκοπός, εν μέρει διότι η ίδια η στρατηγική δίνει έμφαση σ'αυτό, και εν μέρει διότι οι θέσεις συνεπάγονται παχυλούς κανονικούς μισθούς σ'αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην εξωκοινοβουλευτική οργανωτική δραστηριότητα. Έχοντας ως πρωταρχικό σκοπό την εκλογή τους οι πολιτικοί προσαρμόζονται στο τρέχον πολιτικό κλίμα αντί να προσπαθούν να το αλλάξουν. Όντας στην εξουσία περιορίζονται από την εξωκοινοβουλευτική ισχύ του κατεστημένου. Εξαρτώνται από τις μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες για τη χρηματοδότηση του δημόσιου χρέους και την πραγματοποίηση επενδύσεων στην οικονομία. Και είναι ευάλωτοι μπροστά στο σαμποτάζ των μεταρρυθμίσεων από το "μόνιμο κράτος", δηλαδή από τους μη εκλεγμένους φορείς, όπως η κρατική γραφειοκρατία, ο στρατός και η αστυνομία. Οι ρεφορμιστές εκλεγόμενοι στην κυβέρνηση μ'ένα μετριοπαθές πρόγραμμα και με λαϊκή εντολή είναι ανίσχυροι να εφαρμόσουν μεταρρυθμίσεις ενάντια στη θέση των μεγάλων εταιρειών, της κρατικής γραφειοκρατίας και των στρατιωτικών και γι'αυτό καταλήγουν να κατέχουν μεν την κυβέρνηση αλλά όχι την εξουσία, διοικώντας και διαχειριζόμενοι το σύστημα που είχαν ξεκινήσει να αλλάξουν. Αυτό είναι το κλασικό αδιέξοδο της σοσιαλδημοκρατίας, ο λάκκος μέσα στον οποίο πέφτουν τώρα οι Πράσινοι Realos με ανοιχτά μάτια.

Απ' αυτή την άποψη είναι διδακτικές οι πρόσφατες εκλογικές ήττες που υπέστησαν διάφορα Πράσινα κόμματα. Τα Πράσινα αυτά κόμματα στηρίχτηκαν στους ώμους μαζικών κοινωνικών κινημάτων. Ενόσω τα κινήματα αυτά βρίσκονταν στην ακμή τους ώθησαν τους Πράσινους ως εκλογική τους έκφραση προς ριζοσπαστική κατεύθυνση. Αλλά όταν τα κινήματα μπήκαν σε φάση ύφεσης οι Realos πολιτικοί έσπευσαν να καλύψουν το κενό. Οι Realos στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τη θέση τους στην εξουσία, παρά την ύφεση του κινήματος, επέτυχαν να μετριάσουν το μήνυμα των Πράσινων. Μπορούμε, όμως, σήμερα να διαπιστώσουμε ότι η στρατηγική αυτή οδηγεί από μόνη της στην ήττα κατά δύο τρόπους: όχι μόνο φαλκιδεύει προγραμματικά το όραμα των Πράσινων αλλά ούτε και ως εκλογικό τέχνασμα δεν έχει επιτυχία. Η προγραμματική απορριζοσπαστικοποίηση αλλοτριώνει και αποξενώνει τους ριζοσπάστες εξωκοινοβουλευτικούς ακτιβιστές

της αριστεράς που ψηφίζουν Πράσινους. Συγχρόνως, για τους πραγματιστές της δεξιάς πτέρυγας, οι Πράσινοι τόσο ελάχιστα διαφέρουν πλέον απ'τους σοσιαλδημοκράτες ώστε φαίνεται λογικότερο να ψηφίσουν τους σοσιαλδημοκράτες εφ'όσον έχουν περισσότερες πιθανότητες εκλογικής επιτυχίας.

Τα Πράσινα κόμματα δεν έχουν κάνει την κρίσιμη διάκριση μεταξύ *εξω-κοινοβουλευτικής* δράσης και *αντι-κοινοβουλευτικής* κριτικής, διάκριση στην οποία οι αναρχικοί έδιναν πάντα έμφαση. Όλα τα Πράσινα κόμματα θέλουν να συνδυάζουν την εξωκοινοβουλευτική με την άμεση δράση. Ωστόσο, εξακολουθούν να πιστεύουν ότι η βασική αλλαγή θα επέλθει με κοινοβουλευτικά μέτρα. Νομίζουν ότι το εξωκοινοβουλευτικό κίνημα θα διαφυλάξει ακέραιους και τίμιους τους αντιπροσώπους του στο κοινοβούλιο και θα πιέσει το κράτος να προβεί σε παραχωρήσεις. Η αναρχική κριτική της κοινοβουλευτικής πολιτικής επισημαίνει το πώς η αντιπροσωπευτική δημοκρατική μορφή του κοινοβουλευτικού κράτους είναι κατά τέτοιο τρόπο δοδημένη ώστε είτε ενσωματώνει είτε περιθωριοποιεί γνήσια ριζοσπαστικά κόμματα. Η εξουσία της νομοθετικής εξουσίας περιορίζεται σοβαρά από εξωκοινοβουλευτικές εξουσίες και κέντρα ισχύος της κυρίαρχης τάξης που έχουν την έδρα τους στο ιδιωτικό κεφάλαιο και τη μη εκλεγμένη γραφειοκρατία και τους στρατιωτικούς. Τα ριζοσπαστικά κόμματα για να είναι "ρεαλιστικοί" κοινοβουλευτικοί παίκτες πρέπει ν'αρχίσουν να περιορίζουν τα προγραμματικά τους αιτήματα στην κλίμακα του εφικτού από νομοθετική άποψη. Εάν δεν αποδεχθούν αυτή την ενσωμάτωσή τους στο κοινοβουλευτικά εφικτό τότε πιθανότατα θα περιθωριοποιηθούν σχετικά με τα πιο "ρεαλιστικά" ρεφορμιστικά κόμματα.

Ο "Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός" του Murray Bookchin επιδιώκει να υπερβεί τις δύο αυτές παγίδες της ενσωμάτωσης του εκλογικού ρεφορμισμού απ' το κράτος απ' τη μια μεριά και της απομόνωσης της εξωκοινοβουλευτικής δράσης στο πλαίσιο ομάδων υπο-κουλτούρας απ' την άλλη. Ο Bookchin προτείνει την προβολή του ριζοσπαστικού προγράμματος του κινήματος δημόσια στο κοινό στις τοπικές εκλογές, με στόχο τη δημιουργία μιας νέας πολιτικής άμεσης δράσης στην ύψιστη μορφή της – άμεση δημοκρατία στηριγμένη σε συνελεύσεις πολιτών και συνομοσπονδιακές μορφές συντονισμού. Η προσέγγιση αυτή της τοπικής αυτοδιεύθυνσης αποσκοπεί στο να δώσει στο αντιπολιτευτικό κίνημα μια βιώσιμη θεσμική βάση σε αναδιαρθρωμένες και συνομοσπονδιακά οργανωμένες μεγάλες και μικρές πόλεις για να αντισταθούν και τελικά να αντικαταστήσουν τις μεγάλες εταιρείες και το κράτος.

Παρά το γεγονός ότι εκατοντάδες Πράσινων εκλέχθηκαν σε δημοτικά συμβούλια σε πολλές χώρες της Ευρώπης, καμιά προσπάθεια δεν έγινε για την οριζόντια δικτύωση των Πράσινων εκλεγμένων αξιωματούχων και των οργανώσεών τους με στόχο την οικοδόμηση μιας αυξανόμενης δυαδικής εξουσίας *αντίπαλο δέος* απέναντι στη δομή εξουσίας του κορπορατιστικού κράτους. Αντί γι' αυτό, η επιτυχία στις δημοτικές εκλογές χρησιμοποιήθηκε μάλλον σαν βατήρας για την άνοδο σε "ανώτερα" αξιώματα. Από την άποψη του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού η πάλη που πραγματικά μετασχηματίζει την κοινωνία δε διεξάγεται μεταξύ πολιτικών κομμάτων που ανταγωνίζονται για την κρατική εξουσία αλ-

λά μεταξύ λαϊκής εξουσίας στηριγμένης στις συνελεύσεις των πολιτών και τις συνομοσπονδίες κοινοτήτων απ' τη μια μεριά και συγκεντρωτικού κράτους και εξουσίας των μεγάλων εταιρειών απ' την άλλη.

Έχοντας το αρνητικό παράδειγμα των Πράσινων Realos στην Ευρώπη, οι Αριστεροί Πράσινοι υποστήριξαν την τοπική αυτοδιεύθυνση και τη συνομοσπονδιακή οργάνωση ως προσανατολισμό του Πράσινου κινήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ας σημειώσω ότι η εκλογική εμπειρία της αμερικανικής Νέας Αριστεράς δείχνει το ίδιο πρόβλημα: πώς τα κοινωνικά κινήματα θα μπορέσουν να εξαπλωθούν προς την εκλογική αρένα χωρίς να απορροφηθούν απ' το κράτος και χωρίς να καταλήξουν σε απλούς διαχειριστές του παλαιού συστήματος που θέλουν να αλλάξουν; Η εμπειρία έξειξε κατ' επανάληψη ότι όσο οι ανεξάρτητες πολιτικές προσπάθειες που προέρχονται από τη Νέα Αριστερά προσανατολίζονται προς μια εκλογική στρατηγική, που επεδίωκε την αντιπροσώπευση μέσα στο κράτος, τόσο απορροφούνται από το Δημοκρατικό Κόμμα, κυρίως σε περιόδους προεκλογικής εκστρατείας υποψηφίων φιλελεύθερων Δημοκρατικών για το αξίωμα του Προέδρου, όπως ο Τζωρτζ Μακ Γκόβερν το 1972 και ο Τσέσε Τζάκσον το 1984 και το 1988.

Η Νέα Πολιτική στις Ηνωμένες Πολιτείες

Οι πρώτες ανεξάρτητες πολιτικές οργανώσεις που στηρίζονται στα κοινωνικά κινήματα της Νέας Αριστεράς προήλθαν από τα κινήματα για τα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα και την απελευθέρωση των μαύρων, με το κόμμα "Ελευθερία Τώρα" που επηρεαζόταν από τον Μάλκολμ Χ στο βορρά την περίοδο 1963-64 και τις προσπάθειες της φοιτητικής οργάνωσης Student non Violent Coordinating Committee την περίοδο 1963-66 να ενδυναμώσει πολιτικά τους μαύρους με το Freedom Democratic Party του Μισσισίπι και την οργάνωση Lowndes County Freedom Organisation της Αλαμπάμα. Στο μεταξύ, η συναυτουργία των Δημοκρακτικών στον πόλεμο του Βιετνάμ οδήγησε πολλούς λευκούς φιλελεύθερους και ριζοσπάστες προς την ανεξάρτητη πολιτική. Το 1967 συγκλήθηκε η Εθνική Διάσκεψη για τη Νέα Πολιτική σε μια προσπάθεια να ενώσει το κίνημα για την απελευθέρωση των μαύρων και το αντιπολεμικό κίνημα σ'ένα νέο κόμμα.

Ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ και ο πασίγνωστος παιδίατρος Μπένζαμιν Σποκ, προβλήθηκαν τότε σαν πιθανοί υποψήφιοι για την αμερικανική προεδρία. Όμως η διάσκεψη κατέληξε σε ερείπια όταν η ομάδα των μαύρων απαίτησε το 50% των ψήφων. Οι μαύροι ακτιβιστές έβλεπαν με καχυποψία τους λευκούς φιλελεύθερους, έχοντας πικρή εμπειρία ετών μέσα στη συμμαχία φιλελεύθερων και συνδικαλιστών στην αριστερή πτέρυγα του Δημοκρατικού κόμματος, όπου οι λευκοί ασκούσαν ασφυκτικό οικονομικό έλεγχο με την Εκκλησία και τους υποστηριχτές των εργατικών συνδικάτων. Μαύροι και λευκοί ριζοσπάστες παρέμειναν διαιρεμένοι σε ξεχωριστές οργανώσεις μέχρι τη δημιουργία της Συμμαχίας του Ουράνιου Τόξου (Rainbow Coalition) στα μέσα του '80.

Παρ' όλα αυτά το 1968 δημιουργήθηκαν μερικά κόμματα σε ορισμένες Πολιτείες και το 1972 σχημάτισαν ομοσπονδία σ' εθνικό επίπεδο ιδρύοντας το Λαϊκό Κόμμα (People's Party) το οποίο κατέβασε υποψήφιο για την προεδρία τον Σποκ. Μολονότι το Λαϊκό Κόμμα προσπάθησε να είναι "κόμμα κινήματος" όπως ήθελε να αποκαλείται, συνδυάζοντας την εκλογική με την άμεση δράση "Το Κίνημα" (όπως αποκαλείτο τότε η Νέα Αριστερά) δεν ανταποκρίθηκε. Ο πασίγνωστος Σποκ συγκέντρωσε λιγότερο από το 0,1% των ψήφων ως υποψήφιος για την προεδρία.

Στο μεταξύ το κίνημα για την απελευθέρωση των μαύρων προσπαθούσε να φτιάξει το δικό του ανεξάρτητο κόμμα. Το 1972 συνήλθε στο Cary της Ινδιάνα συνέδριο, στο οποίο συμμετείχαν 12.000 άτομα, σχηματίζοντας την Εθνική Πολιτική Συνέλευση των Μαύρων. Ουδέποτε όμως είχε κάποια αξιόλογη εκλογική απήχηση. Οι πιο πετυχημένοι πολιτικοί της οργάνωσης και τα πιο αξιόλογα μέλη της σύντομα απορροφήθηκαν απ' τους Δημοκρατικούς. Το κίνημα των Chicano κατάφερε να ιδρύσει ένα ανεξάρτητο κόμμα το La Raza Unita και να εκλέξει δεκάδες τοπικών αξιωματούχων στο Νότιο Τέξας. Κι αυτό όμως όταν κινήθηκε στο χώρο των εκλογών σε επίπεδο Πολιτείας και σ' εθνικό επίπεδο σημείωσε πολύ φτωχά αποτελέσματα κι έχασε το ηθικό του. Οι ακτιβιστές και οι πολιτικοί του απορροφήθηκαν κι αυτοί απ' τους Δημοκρατικούς.

Το 1980, αναγγέλθηκε η ίδρυση του εθνικού Κόμματος των Πολιτών (Citizens Party) με την ελπίδα προσεταιρισμού του κύματος του ακτιβισμού που κορυφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '70 για το περιβάλλον, εναντίον της πυρηνικής ενέργειας και υπέρ ασφαλών μορφών ενέργειας. Όπως και στην περίπτωση των Γερμανών Πράσινων κεντρικά θέματα του Κόμματος των Πολιτών ήταν η ειρήνη και η οικολογία. Μάλιστα, σε κάποια στιγμή, η Petra Kelly υιοθέτησε το Κόμμα των Πολιτών ως το κόμμα των Πράσινων στην Αμερική. Ωστόσο το Κόμμα των Πολιτών εναπέθεσε όλες τους τις ελπίδες σε μια (προσδοκώμενη) ισχυρή εκλογική επίδοση στις προεδρικές εκλογές του 1980, στις οποίες όμως πήρε μόνο το 0,3% των ψήφων , δημιουργώντας την αντίληψη στη δυνητική κοινωνική του βάση ότι δεν είχε μεγάλες δυνατότητες. Με τις προεκλογικές εκστρατείες του Τζέσε Τζάκσον στις προεδρικές εκλογές του 1984 και 1988 και τη Συμμαχία του Ουράνιου Τόξου πολλοί απ' τους ακτιβιστές οι οποίοι συμμετείχαν σε προηγούμενες προσπάθειες δημιουργίας ανεξάρτητων πολιτικών σχηματισμών προσχώρησαν και ενσωματώθηκαν στο Δημοκρατικό Κόμμα. Αλλά ούτε κι αυτές οι προσπάθειες παρήγαγαν μεταρρυθμίσεις. Λόγω της απουσίας ανεξάρτητης εναλλακτικής πολιτικής λύσης οι Δημοκρατικοί θεωρούν την αριστερά τους πτέρυγα ως δεδομένη, δεν την υπολογίζουν. Γι' αυτό σήμερα υπάρχουν νέες ανεξάρτητες πολιτικές προσπάθειες στις αριστερές πτέρυγες του εργατικού κινήματος, του κινήματος των μαύρων και των γυναικών.

Διακρίνουμε μια επαναλαμβανόμενη πορεία σ'όλες τις προσπάθειες οικοδόμησης ανεξάρτητου πολιτικού οχήματος για τα κοινωνικά κινήματα της Νέας Αριστεράς. Τα εξωκοινοβουλευτικά κινήματα αναπτύχθηκαν μεν, αλλά οι διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις στους δρόμους καθώς και η διαφώτιση του κοινού δεν τα πήγαν και πάρα πολύ μακριά. Οι Δημοκρατικοί τους έπαιρναν δεδομένους, οι δε μορφές οργάνωσης που είχαν τους πε-

ριόριζαν στο επίπεδο των ομάδων υπο-κουλτούρας. Χωρίς πολιτικά κόμματα για να προασπίζουν τα συμφέροντά τους τα κινήματα αυτά προσπάθησαν να δημιουργήσουν εναλλακτικά κόμματα που θα μπορούσαν να διευρύνουν τη δημόσια αρένα μέσα στην οποία δρούσαν και να φέρουν στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης τα αιτήματα που δεν μπορούσαν να φέρουν οι Δημοκρατικοί. Σύντομα όμως τα κόμματα αυτά απορροφήθηκαν απ' τους Δημοκρατικούς είτε κατά άμεσο τρόπο στην περίπτωση που η προσπάθεια αποδείχτηκε επιτυχής (π.χ. η περίπτωση La Raza Unida) είτε κατά έμμεσο τρόπο, όταν τα κόμματα αυτά είχαν περιθωριακό χαρακτήρα. Οι ακτιβιστές των κομμάτων αυτών είτε προσχώρησαν στη μεταρρυθμιστική πτέρυγα του Δημοκρατικού Κόμματος είτε εστίασαν τη δραστηριότητά τους σε εξωκοινοβουλευτικά "μονοθεματικά" κινήματα (single issues movements), κινήματα τα οποία σε τελευταία ανάλυση εξαρτώνταν από την πολιτική πίεση τύπου Lobby για μεταρρυθμίσεις που ασκούσαν στους φιλελεύθερους Δημοκρατικούς.

Στη θεωρία, υπήρχε η αντίληψη και δέσμευση οικοδόμησης κομμάτων που από στρατηγική άποψη θα ήταν ενεργά έξω και μέσα στην εκλογική αρένα και από προγραμματική άποψη στρατευμένα στην υπόθεση της οργάνωσης βάσης, της αποκέντρωσης και της συμμετοχικής δημοκρατίας. Στην πράξη όμως θεώρησαν ως αυτοσκοπό τόσο την κάθοδο στις εκλογές και την εκλογική επίδοση όσο και την κατάληψη θέσεων εξουσίας, τις δε προεδρικές εκλογές ως τον καλύτερο τρόπο για να επηρεάσουν την πολιτική συζήτηση σ' εθνικό επίπεδο καθώς και την πολιτική της ομοσπονδιακής κυβέρνησης.

Ο εκλογισμός αυτός είχε ως αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση και την απώλεια του ηθικού, όταν οι μεγάλες προσδοκίες για τη δημιουργία τρίτης δύναμης στον εθνικό πολιτικό χώρο σε περιόδους προεδρικών εκλογών ήρθαν αντιμέτωπες με τη σκληρή πραγματικότητα της δύναμης του χρήματος των μεγάλων εταιρειών και του ρόλου των μέσων μαζικής ενημέρωσης που καθορίζουν την πολιτική συζήτηση στο εθνικό επίπεδο. Μετά απ'αυτές τις πικρές εμπειρίες – όπως στην περίπτωση του Λαϊκού Κόμματος και του Κόμματος των Πολιτών – πολλοί αποτραβήχτηκαν απελπισμένοι. Άλλοι ακτιβιστές προσανατολισμένοι περισσότερο προς την εκλογική πολιτική συμπέραναν ότι η μεταρρύθμιση του Δημοκρατικού Κόμματος παρουσίαζε περισσότερες προοπτικές για την άσκηση επιρροής (π.χ. Συμμαχία του Ουράνιου Τόξου), ενώ άλλοι ριζοσπάστες αποτραβήχτηκαν και περιορίστηκαν στην οργάνωση "μονοθεματικών" κινημάτων διαμαρτυρίας με στόχο να ασκήσουν πίεση στο κατεστημένο για μεταρρυθμίσεις.

Η Εναλλακτική λύση του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού

Η αριστερά πτέρυγα των Πράσινων έχει υποστηρίξει μια στρατηγική Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού σαν τη μόνη διέξοδο απ' το πολιτικό αδιέξοδο όπου έχουν περιέλθει τα νέα κοινωνικά κινήματα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι φορείς της άποψης αυτής για να άρουν την ταλάντευση μεταξύ εξωκοινοβουλευτικής διαμαρτυρίας και συμβατικής εκλογικής μεταρρύθμισης υποστηρίζουν ότι ο τρόπος για να εξαπλωθούν τα κοινωνικά κινήματα στο χώρο της πολιτικής αρένας , χωρίς να απορροφηθούν απ' το σύστημα, είναι η

συμμετοχή τους στις δημοτικές εκλογές και η αναδιάρθρωση της δημοτικής δομής εξουσίας. Στην πραγματικότητα αυτός είναι ο τρόπος για τη δημιουργία μιας *νέας πολιτικής αρένας* που θα είναι ουσιαστικά λαϊκή και συμμετοχική και αποφασιστικά αντίθετη απέναντι σε κάθε προσπάθεια των επαγγελματιών που διαμορφώνουν την πολιτική μέσα στις γραφειοκρατίες του κράτους και των μεγάλων εταιρειών να προκαταλαμβάνουν και να εμποδίζουν τη λαϊκή αυτοκυβέρνηση.

Η κοινωνική προσέγγιση θα επέτρεπε την αντιπολίτευση στη βάση να θεσμοποιηθεί και να διατηρηθεί χωρίς να στηρίζεται σε μια επαγγελματοποιημένη ηγεσία η οποία εύκολα απορροφάται απ' το σύστημα. Θα απαγκίστρωνε επίσης το κίνημα απ' το πλαίσιο των ομάδων υπο-κουλτούρας και θα το έφερε μέσα στην ευρύτερη πολιτική αρένα χωρίς να το υποβαθμίσει σε συμβολική γραφική καρικατούρα και φευγαλέο αντικείμενο αναφοράς απ' τα εθνικά και πολιτειακά μέσα μαζικής ενημέρωσης, όπως γίνεται συνήθως. Θα έδινε ακόμα ένα *εσωτερικό δημοκρατικό πλαίσιο για τα διάφορα κινήματα*, φέροντας σε σύμπραξη τις διάφορες εθνοτικές, φεμινιστικές και μονοθεματικές ομάδες για την κατάρτιση κοινού προγράμματος. Θα έκανε το όραμα της συμμετοχικής δημοκρατίας συνεπές με τα μέσα του και θα δημιουργούσε ένα άμεσο πλαίσιο – απ' τα οικοδομικά τετράγωνα της πόλης μέχρι τις μονοκατοικίες των εξοχικών δρόμων – μέσα στο οποίο οι άνθρωποι θα μπορούσαν να συμμετέχουν άμεσα στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του κινήματος και τις δημόσιες υποθέσεις. Είναι πιο εύκολο να ασκήσουμε μεγάλη επίδραση στις εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση και πιο ρεαλιστικό να αναμένουμε την ανάπτυξη σε πολλές πόλεις και δημοτικές περιφέρειες ενός πλειοψηφικού κινήματος για την αναδιάρθρωση των δημοτικών πραγμάτων, παρά να υφιστάμεθα την απογοητευτική περιθωριοποίηση σε απέλπιδες εθνικές εκλογές.

Για να αποφύγουμε κάθε παρανόηση θα πρέπει και πάλι να τονίσουμε με έμφαση ότι ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός *δεν* προτίθεται να επαναλάβει τη θλιβερή ιστορία του σοσιαλιστικού κοινοτισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός αποσκοπεί στη δημιουργία δυαδικής εξουσίας αντίπαλης προς το κράτος, ενώ ο σοσιαλιστικός κοινοτισμός θεωρεί την εξουσία σ'αυτό το επίπεδο ως βήμα προς την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας.

Ο Murray Bookchin προσπάθησε να διαδόσει αυτή την κοινοτιστική προσέγγιση στο αναρχικό κύκλο της Νέας Αριστεράς το 1971 με το άρθρο του "Spring Offensives and Summer Vacations" (Εαρινές Επιθέσεις και Καλοκαιρινές Διακοπές) στο περιοδικό *Anarchos*[13]. Σ'αυτό το άρθρο *για πρώτη φορά προέτρεψε τους αναρχικούς και γενικά τους υποστηριχτές* της Νέας Αριστεράς να στρέψουν την προσοχή τους προς τις τοπικές εκλογές ως μέσο για την προώθηση της δημιουργίας κοινοτικών συνελεύσεων και συνομοσπονδιακών μορφών συντονισμού, σαν λαϊκή αντι-εξουσία απέναντι στο κράτος και το κεφάλαιο. Αλλά, τότε, η Νέα Αριστερά ήδη αυτοκτονούσε. Τα "αναρχικά" της στοιχεία αποτελούνταν κυρίως από αυτάρεσκους ατομιστές και μηδενιστές που τόσο ελάχιστο ενδιαφέρον έδειχναν για την οικοδόμηση ενός ριζοσπαστικού κινήματος ικανού να προ-

σεγγίσει ένα ευρύτερο αμερικανικό κοινό όσο και οι λεγόμενοι Weathermen και οι μαρξιστικές-λενινιστικές και μαοϊκές σέχτες που ξεπήδησαν από τις στάχτες του SDS. Οι ομάδες αυτές έβλεπαν τον εαυτό τους στο ρόλο της πέμπτης φάλαγγας που δρα στο εσωτερικό μιας ιμπεριαλιστικής χώρας εκ μέρους των απελευθερωτικών κινημάτων του Τρίτου Κόσμου παρά σαν ένα δυνητικά πλειοψηφικό κίνημα.

Το Σεπτέμβριο του 1969, η διάσκεψη που συνήλθε στο Black River State Park του Ουϊσκόνσιν για να θέσει τις βάσεις μιας νέας ελευθεριακής οργάνωσης μετά την έκλειψη του SDS κατέληξε σε αποτυχία λόγω μιας τελείως αδόμητης συζήτησης κι ενός αφελούς ενθουσιασμού που επεδείχθη εκ μέρους πολλών κατά οποιασδήποτε οργανωτικής δομής και υπέρ της επίτευξης συναίνεσης εφ'όλων των θεμάτων. Παρατηρώντας τα αποτελέσματα της διάσκεψης αυτής και τους εφήμερους κύκλους των διαδηλώσεων διαμαρτυρίας της Νέας Αριστεράς, ο Bookchin πρωτοστάτησε σε αρκετές προσπάθειες στη δεκαετία του '70 για την οργάνωση αναρχικών ομοσπονδιών στη Βορειοανατολική Αμερική προσανατολισμένων προς το συνομοσπονδιακό κοινοτισμό. Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές έγιναν λεία των ίδιων διαθέσεων για συναίνεση, απουσίας κάθε οργανωτικής δομής και αποχής από τις εκλογικές αναμετρήσεις, που επικρατούσαν μεταξύ των ιδιόρρυθμων αναρχικών σ'αυτή την περίοδο. Μόνο στους Αμερικανούς Πράσινους ο Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός βρήκε ένα δίκτυο ακτιβιστών διατεθειμένων να τη θέσουν σ'εφαρμογή.

Η Δύσκολη Γέννηση των Αμερικανών Πράσινων

Ενώ το Κόμμα των Πολιτών έκανε το τελευταίο, όπως αποδείχτηκε, συνέδριό του στο St. Paul της Μιννεσότα τον Αύγουστο του 1984, μια ομάδα 60 ατόμων συναντιόταν σε κάποιο άλλο μέρος του St. Paul για να συζητήσει την ίδρυση μιας νέας εθνικής πολιτικής οργάνωσης για την Πράσινη Πολιτική. Ελάχιστα απ' αυτά τα άτομα γνώριζαν ότι κάπου εκεί κοντά διεξαγόταν το συνέδριο του Κόμματος των Πολιτών ή είχαν επίγνωση των ανεξάρτητων πολιτικών προσπαθειών που είχαν προέλθει από τους κόλπους της Νέας Αριστεράς στη διάρκεια των περασμένων 20 ετών. Οι περισσότεροι απ' αυτούς που παραβρέθηκαν στη συνάντηση αυτή ήταν διανοούμενοι με δεσμούς στα πανεπιστήμια και άλλους μη κερδοσκοπικούς Εκπαιδευτικούς Οργανισμούς. Τα άτομα αυτά ανήκαν περισσότερο στη Νέα Εποχή (New Age) παρά στη Νέα Αριστερά. Ελάχιστα άτομα από την ομάδα αυτή ήταν ακτιβιστές της βάσης. Με λίγα λόγια, τίποτα δεν έδειχνε ότι η ομάδα αυτή ήταν πιθανό να δημιουργήσει ένα νέο πολιτικό κίνημα.

Τα ερεθίσματα για τη συνάντηση αυτή είχαν προέλθει από δύο πηγές. Η μία ήταν η απήχηση που είχε ένα βιβλίο των Fritjof Capra (συγγραφέα του βιβλίου *The Tao of Physics*) και Charlene Spretnak (συγγραφέα περί του φεμινιστικού σπιριτουαλισμού) για την εξέλιξη των Πράσινων της Δυτικής Γερμανίας. Με τίτλο *Green Politics* (Πράσινη Πο-

13. Βλ. Bookchin, ό.π.

λιτική) το βιβλίο αυτό ήταν το πρώτο που εκδόθηκε στην Αμερική με θέμα τους Πράσινους, τους οποίους μάλιστα εξέταζε μέσα απ' το αντι-αριστερό πρίσμα της Νέας Εποχής[14]. Πολλοί τότε έγραψαν επιστολές στους συγγραφείς και τους προέτρεψαν να δημιουργήσουν ένα Αμερικανικό Πράσινο Κόμμα. Η άλλη πήγη ήταν η Επιτροπή Πράσινης Πολιτικής που είχε συστήσει το πρώτο Βορειοαμερικανικό Βιοπεριφερειακό Κογκρέσο (NABC) τον Ιούλιο του 1984. Η βιοπεριφερειακή αντίληψη για μια αποκεντρωμένη οικονομική και διοικητικο-πολιτική αυτοκυβέρνηση ενσωματωμένη στο οικολογικό περίγραμμα των φυσικών βιογεωγραφικών περιοχών, είχε γίνει αντικείμενο σημαντικής εκλαΐκευσης από το περιοδικό *Coevolution Quarterly* στις δεκαετίες του '70 και του '80. Συγκροτήθηκε τότε μια επιτροπή αποτελούμενη από τη Spretnak, τον Davide Haenke του NABC και την Catherine Burton από το Seattle , που συγκέντρωσε 10.000 δολ. για τη συνάντηση, τη Gloria Goldberk απ' το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας και τον Harry Boyte , (που είχε πρόσφατα παραιτηθεί απ' τους Δημοκρατικούς Σοσιαλιστές της Αμερικής) συγγραφέα βιβλίων που είχαν θετική στάση απέναντι στις ριζοσπαστικές δυνατότητες κοινοτικών οργανώσεων τύπου Alinsky, οι οποίες είχαν εξαπλωθεί στις κοινότητες των μεσαίων τάξεων και της εργατικής τάξης στις δεκαετίες του '60 και του '70. Η Επιτροπή αντί να συγκαλέσει μια ανοιχτή διάσκεψη αποφάσισε να οργανώσει μια συνάντηση μόνο με προσκλήσεις. Η ομάδα λοιπόν των 60 που συνήλθε στο St. Paul αποτελείτο ουσιαστικά από άτομα που ήταν λευκά και προέρχονταν απ' την ανώτερη μεσαία τάξη.

Αλλά και από πολιτική άποψη η ομάδα αυτή δεν ήταν ομοιογενής. Ανεξάρτητοι Πράσινοι συνευρέθηκαν μ' αυτούς και ήθελαν απλώς να "πρασινίσουν " τους Δημοκρατικούς και τους Ρεπουμπλικάνους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συνάντηση δεν προσκλήθηκε το Πράσινο Κόμμα του Maine που ήδη είχε αρχίσει να οργανώνεται, εν μέρει επειδή τασσόταν υπέρ της ανεξάρτητης πολιτικής. Στις αρχές του 1984 η Spretnak είχε γράψει στο περιοδικό *The Nation*[15] ότι οι "νέες ιδέες" του νεοφιλελεύθερου Δημοκρατικού υποψηφίου για την προεδρία, Γκάρυ Χαρτ, "ίσως αποδειχτούν προς έκπληξη όλων Πράσινες". Συγχρόνως, στη συνάντηση στο St. Paul κυκλοφόρησαν οι θέσεις της οργάνωσης Νέα Παγκόσμια Συμμαχία, (μιας βραχύβιας πολιτικής οργάνωσης της Νέας Εποχής στην οποία είχαν εμπλακεί ο Mark Satin και αρκετά άλλα άτομα που συμμετείχαν στη συνάντηση) οι οποίες δεν ήταν τίποτε άλλο παρά συνηγορία υπέρ μιας νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής λιτότητας. Ορισμένοι ήταν φανατικοί οπαδοί της αντι-κουλτούρας ενώ άλλοι, όπως η Spretnak και ιδιαίτερα ο Boyte, έκλιναν προς ένα πολιτιστικό συντηρητισμό που ταίριαζε με τις ευαισθησίες της μεσο-αστικής Αμερικής. Λίγοι ήταν αναρχικοί ή δημοκρατικοί σοσιαλιστές, αλλά οι περισσότεροι συμφωνούσαν με το σύνθημα που ήταν γραμμένο στο εξώφυλλο του βιβλίου των Capra και Spretnak : " Δεν είμαστε ούτε αριστεροί, ούτε δεξιοί: Είμαστε μπροστά".

---

14. Βλ. Fritjof Capra and Charlene Spretnak, *Green Politics: The Global Promise*, Νέα Υόρκη, Dutton, 1984.
15. Βλ. Charlene Spretnak, "A Green Party - It Can Happen Here", στο *The Nation*, 238 (15), 21 Απρ. 1984, σελ. 472-478.

Ελάχιστα πολιτικά ζητήματα συζητήθηκαν στη συνάντηση του St. Paul. Η συζήτηση επικεντρώθηκε κυρίως στο είδος της οργάνωσης που έπρεπε να συσταθεί. Υποβλήθηκαν τρεις βασικές προτάσεις: η πρώτη υποστήριζε τη δημιουργία άτυπου δικτύου μέσω διασύνδεσης ηλεκτρονικών υπολογιστών, η δεύτερη, μια συγκεντρωτική οργάνωση με επαγγελματικό προσωπικό και η τρίτη, μια συνομοσπονδία τοπικών ομάδων.

Ενθουσιώδεις οπαδοί της Νέας Εποχής με τους φορητούς επιγονάτιους υπολογιστές τους ήθελαν τη δημιουργία ενός αδόμητου άτυπου δικτύου, διασυνδεμένου μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η C. Burton, επί παραδείγματι, πρότεινε τη σύσταση "δικτύου, όχι οργάνωσης" και εξίσωσε το δίκτυο αυτό των ηλεκτρονικών υπολογιστών με την άμεση δημοκρατία. Ο Robert Theobald εξίσωσε την οργάνωση με την καταπίεση. Έγινε και πολλή αόριστη συζήτηση "περί προσέγγισης του οργανωτικού προβλήματος με βάση τη θεωρία των συστημάτων". Όσοι υποστήριζαν τέτοιες θέσεις θεωρούσαν την υπόθεση της κοινωνικής αλλαγής κυρίως ως θέμα σωρευτικής "προσωπικής μεταλλαγής" του ατόμου. Αλλά, εφ' όσον λίγα άτομα είχαν προσωπικούς υπολογιστές το 1984, και φυσικά πολύ λιγότερα φορητούς, μια τέτοια προοπτική δεν ήταν εφικτή.

Άλλοι πρότειναν μια κάθετη οργάνωση με επαγγελματικό προσωπικό και με χαλαρά μέλη που θα πλήρωναν τη συνδρομή τους και θα ελάμβαναν κάποιο φυλλάδιο. Η πρόταση αυτή προέβλεπε επίσης την πρόσληψη ειδικών για την κατάρτιση προγράμματος και την επικοινωνία με το ευρύτερο κοινό μέσω του ταχυδρομείου, του Τύπου και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ο Boyte, η Spretnak, ο Haenke και ο Mark Satin υποστήριξαν τη θέση αυτή. Ο Satin είχε αναπτύξει δραστηριότητα στον Καναδά μεταξύ των Αμερικανών που είχαν καταφύγει εκεί για να αποφύγουν τη στρατολόγησή τους στο στρατό για τον πόλεμο του Βιετνάμ και σε κάποια στιγμή μάλιστα συμπαθούσε την οργάνωση Weatherman. Επέστρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες με την αμνηστεία που έδωσε ο πρόεδρος Κάρτερ και τώρα όχι μόνο κρατούσε κριτική στάση απέναντι σε μια πολιτική τύπου Weatherman (που είχε σαν κίνητρο το αίσθημα της ενοχής) αλλά ήταν και έντονα αντιαριστερός. Πρόσφατα μάλιστα σε μια πολιτική του πραγματεία με τίτλο *New Age Politics*[16], ο Satin υιοθέτησε μια στάση "ούτε δεξιά ούτε αριστερά" και πρότεινε την "οικοδόμηση κινήματος με επαγγελματισμό" και ήταν αντίθετος στη δημιουργία συνομοσπονδίας τοπικών οργανώσεων. "Μερικοί από εμάς δεν ταυτιζόμαστε με μια περιοχή", είπε, "αλλά με δίκτυα που ασχολούνται με τα ζητήματά μας". Κάποιο άλλο άτομο από την Ουάσιγκτον πρότεινε να εκπροσωπεί το κίνημα ειρήνης στην οργάνωση. Απ' την πλευρά τους όσοι αριστεροί παραβρέθηκαν στη συνάντηση αυτή τόνισαν τα προφανή προβλήματα δημοκρατικού ελέγχου που προέκυπταν απ' τις προτάσεις αυτές.

Η τρίτη άποψη πάνω στο θέμα της οργάνωσης υποστηρίχτηκε κυρίως από την ομάδα των Βορειοανατολικών Πολιτειών που τα περισσότερα μέλη της είχαν διασυνδέσεις με το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας (ISE) ή με την αντι-πυρηνική Συμμαχία του

---

16. Βλ. Mark Satin, *New Age Politics: Healing Self and Society*, Νέα Υόρκη, DELL, 1979.

Clamshell. Ο Dan Chodorkoff, διευθυντής του ISE πρότεινε τη δημιουργία συνομοσπονδίας τοπικών ομάδων. Υποστήριξε την ανάγκη "οργάνωσης βασισμένης σ' ένα συγκεκριμένο χώρο" και συνομοσπονδιακών δομών δημοκρατικού ελέγχου στη βάση, όσον αφορά το περιφερειακό και εθνικό επίπεδο της νέας οργάνωσης. Πρότεινε επίσης η οργάνωση του δικτύου δομημένου κατ' αυτόν τον τρόπο να αποκαλείται Επιτροπές Ανταπόκρισης και τη σύσταση κοινού Γραφείου επιφορτισμένου με την ευθύνη εξεύρεσης χρημάτων και την ευθύνη των επικοινωνιών. Οι Βορειοανατολικοί σύνεδροι προέτρεψαν τους άλλους να μην πέσουν στο σφάλμα να υποθέσουν ότι ομιλούν εξ ονόματος όλων εκείνων στο Πράσινο κίνημα που δεν ήσαν παρόντες στη συνάντηση και δεν είχαν την ευκαιρία να συσκεφθούν και να αναπτύξουν τις απόψεις τους για την πολιτική κατεύθυνση του κινήματος. Γι' αυτό πρότειναν την έναρξη μιας διαδικασίας που θα ενθάρρυνε το σχηματισμό τοπικών ομάδων οι οποίες θα οργανώνονταν σε περιφερειακό επίπεδο με συνομοσπονδιακές μορφές και θα έστελναν εκπροσώπους σε μια προσωρινή Διαπεριφερειακή Επιτροπή, η οποία και θα συντόνιζε το οργανωτικό αυτό δίκτυο και θα προετοίμαζε το ιδρυτικό συνέδριο σε διάστημα 6 μηνών μέχρις ενός έτους. Στο τέλος αυτή ήταν και η απόφαση που έλαβε η συνάντηση αυτή, η οποία όμως, μολονότι είχε συμφωνηθεί, αμφισβητήθηκε πολλές φορές στη συνέχεια, επειδή ορισμένοι απ' αυτούς που ευνοούσαν τη σύσταση οργάνωσης εθνικής εμβέλειας με επαγγελματικό προσωπικό και την άμεση δημόσια εξαγγελία της ήταν μέλη της Επιτροπής που καθόριζε την ημερήσια διάταξη της συνάντησης.

Επελέγη το όνομα Επιτροπές Ανταπόκρισης γι' αυτό το δίκτυο παρά το όνομα "Πράσινο Δίκτυο" για διάφορους λόγους. Κατ' αρχήν πολλοί διερωτώντο μήπως η Συμμαχία του Ουράνιου Τόξου του Τζέσε Τζάκσον εξελισσόταν σε ανεξάρτητο κόμμα Πράσινου τύπου. Έχοντας ως δεδομένο την ανάγκη διασύνδεσης των τόσων πολλών αμερικανικών εθνοτικών ομάδων σ' ένα κοινό κίνημα υπήρχαν επιφυλάξεις για το βάπτισμα του δικτύου με το όνομα Πράσινο πριν δοθεί η ευκαιρία συζήτησης περί αυτού σε μια πιο ευρεία και αντιπροσωπευτική ομάδα. Υπήρξαν επίσης αμφιβολίες κατά πόσο ένα ξενόφερτο όνομα όπως το Πράσινο, θα μπορούσε να μεταφυτευτεί με επιτυχία σε αμερικανικό έδαφος και να γίνει κατανοητό. Ένα άλλο πρόβλημα ήταν το ερώτημα μήπως το Πράσινο συνεπαγόταν αυστηρά περιβαλλοντικό περιεχόμενο και δεν μπορούσε να εκφράσει τα αιτήματα της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης των άλλων λαϊκών κοινωνικών κινημάτων που η νέα οργάνωση ήλπιζε και φιλοδοξούσε να ενώσει. Κατά συνέπεια το όνομα Επιτροπές Ανταπόκρισης (CoC) επελέγη ως προσωρινός τίτλος για το οργανωτικό δίκτυο, όνομα που προέρχεται από τις ομώνυμες επιτροπές που είχαν συσταθεί απ' τις συναθροίσεις των πολιτών στη Νέα Αγγλία στο πλαίσιο των διαδικασιών που οδήγησαν στην Πρώτη Αμερικανική Επανάσταση. Προς το τέλος της συνάντησης έπρεπε να ληφθεί απόφαση σχετικά με το πού θα έπρεπε να έχει την έδρα του το Γραφείο Ενημέρωσης. Η Spretnak πρότεινε τις βορειοανατολικές Πολιτείες της Αμερικής επειδή μεταξύ του Ινστιτούτου Κοινωνικής Οικολογίας και της Συμμαχίας Clamshell υπήρξε ήδη κάποια οργανωτική βάση. Αλλά ο Mark Satin δήλωσε ότι δεν μπορούσε να συμφωνήσει σ' αυτό εάν δεν ξεκαθαριζόταν πρώτα το θέμα της ιδεολογίας που πρέσβευε η Βορειοανατολική

Ομάδα (Northeast Causus). Ήταν η πρώτη δήλωση που έθετε σαφώς το ερώτημα εάν οι πολιτικές ιδέες των όσων συμμετείχαν στη συνάντηση ήταν συμβατές. Ήταν άλλωστε φανερό στον καθένα ότι η πολιτική του Ινστιτούτου της Συμμαχίας ήταν οικο-αναρχική. Ο Harry Boyte προσφέρθηκε να αναλάβει το Γραφείο Ενημέρωσης. Ο Satin τότε πρόσθεσε με σαφέστερο τρόπο ότι "το Πράσινο κίνημα δε θα έπρεπε να συνδεθεί με το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας και τον Murray Bookchin... ή τον ίδιο τον Mark Satin". Ο Dan Chodorkoff κατηγόρησε τον Satin για κινδυνολογία και προειδοποίησε ότι μια τέτοια στάση αντί της αντιμετώπισης των ουσιαστικών ζητημάτων αυτών καθ' εαυτών θα διαιρούσε το κίνημα πριν καν ακόμα εκκινήσει. Ο Chodorkoff επισήμανε ότι το Γραφείο Ενημέρωσης θα είχε αυστηρά διοικητικό χαρακτήρα και δε θα είχε καμιά σχέση με τη διαμόρφωση της πολιτικής του κινήματος. Κατά συνέπεια το πραγματικό πρόβλημα ήταν εάν τα άτομα στην περιοχή όπου θα είχε την έδρα του το Γραφείο μπορούσαν να κάνουν τη δουλειά αυτή κι όχι οι πολιτικές τους απόψεις. Η Spretnak απέσυρε την πρότασή της επισημαίνοντας την "αρνητική ανατροφοδότηση" της συζήτησης από άτομα που δεν κατονομάζονταν, τα οποία είχαν προσκληθεί στη συνάντηση και τα οποία δεν είχαν προσέλθει επειδή το Ινστιτούτο συνδέθηκε με τη συνάντηση αυτή.

Αντί να συζητηθεί τελικά η πολιτική φιλοσοφία της νέας Οργάνωσης επιδιώχτηκε η εξεύρεση μιας διοικητικής λύσης, ένας τρόπος αντιμετώπισης των πολιτικών προβλημάτων που επρόκειτο να γίνει συνήθεια στους Αμερικανούς Πράσινους σ' εθνικό επίπεδο για τα επόμενα χρόνια. Ο διοικητικός αυτός συμβιβασμός τοποθετούσε την έδρα του Γραφείου στη Μιννεάπολη υπό τη διεύθυνση του Boyte, του οποίου η προέλευση από τη Νέα Αριστερά και το υπόβαθρό του ήταν αποδεκτά από τους αριστερούς των Βορειοανατολικών Πολιτειών και του οποίου ο πολιτιστικός συντηρητισμός καθησύχαζε τα πιο μετριοπαθή στοιχεία που συμμετείχαν στη συνάντηση.

Η πολιτική φιλοσοφία συζητήθηκε εμμέσως με την αποδοχή σχεδίου κειμένου "Δέκα Βασικών Αξιών" σαν αρχικό κείμενο προς συζήτηση το οποίο γενικώς θα έδειχνε τον πολιτικό προσανατολισμό των Επιτροπών Ανταπόκρισης. Το κείμενο έγραψαν βασικά η Spretnak και ο Satin αφού είχαν προηγουμένως κυκλοφορήσει ορισμένα σχέδια μεταξύ των συνέδρων. Το σχέδιο αυτό κειμένου αρχών ήταν βασικά προέκταση των αρχών πάνω στις οποίες είχαν στηρίξει αρχικά την ενότητά τους οι Πράσινοι της Δυτικής Γερμανίας, δηλαδή οι "τέσσερις θεμελιακές αρχές" της Πράσινης πολιτικής—οικολογία, μη βία, κοινωνική ευθύνη και δημοκρατία στη βάση. Η οικολογία άλλαξε και έγινε "οικολογική σωφροσύνη" για να αντικατοπτρίσει την πνευματιστική και μυστικιστική τάση πολλών παρόντων στη συνάντηση. Η κοινωνική ευθύνη άλλαξε σε "προσωπική και κοινωνική ευθύνη" για να εκφράσει την έμφαση που έδινε η Νέα Εποχή στην προσωπική μεταλλαγή. Προστέθηκαν επίσης η αποκέντρωση, η κοινοτική οικονομία, οι μετα-πατριαρχικές αξίες, ο σεβασμός της διαφορετικότητας, η παγκόσμια ευθύνη και η εστίαση προς το μέλλον. Οι μετα-πατριαρχικές αξίες δεν ήταν παρά ευφημισμός για το φεμινισμό και ο σεβασμός της διαφορετικότητας ευφημισμός για τη φυλετική ισότητα.

Στη συνάντηση πολλοί ήταν εξαιρετικά ανήσυχοι για το ενδεχόμενο κομμουνιστικής κινδυνολογίας και γι' αυτό κατέληξαν στην επιλογή λέξεων και διατυπώσεων στο κείμενο που θα διέκρινε τις Επιτροπές Ανταπόκρισης απ' τη συνήθη αριστερή-φιλελεύθερη γλώσσα. Οι αριστεροί που συμμετείχαν στη συνάντηση δε λεπτολόγησαν και πολύ το κείμενο επειδή έκριναν ότι ήταν το πρώτο από πολλά κείμενα εργασίας τα οποία φυσικά θα ακολουθούσαν. Αλλά το 1986, όταν καταρτίστηκε κάποιο σχέδιο κανονισμού, η δήλωση αυτή των "Δέκα Βασικών Αξιών" ήταν το μόνο διαθέσιμο κείμενο που διατύπωνε αρχές ενότητας. Οι αρχές αυτές εφεξής αυτή ακριβώς τη λειτουργία επιτέλεσαν. Στη διάσκεψη στο Elkins το 1991, η διατύπωση "προσωπική και κοινωνική ευθύνη" άλλαξε σε "κοινωνική δικαιοσύνη" και η "παγκόσμια ευθύνη" σε " προσωπική και παγκόσμια ευθύνη".

Από τα 60 άτομα που συμμετείχαν στη συνάντηση στο St. Paul τον Αύγουστο 1984, τα περισσότερα ποτέ δεν έλαβαν ξανά μέρος στο κίνημα των Πράσινων και μετά από λίγα χρόνια εκείνοι που εξακολουθούσαν να είναι ενεργά μέλη στο κίνημα ήταν μετρημένοι στα δάκτυλα. Αλλά στα βορειοανατολικά, στη Bay Area, η οργάνωση σε τοπική βάση άρχισε αμέσως. Όμως μέχρι το 1986 δεν είχαν οργανωθεί σ' εθνική κλίμακα πολλές τοπικές ομάδες. Και η εθνική διάσκεψη που είχε σχεδιάσει να συγκαλέσει η συνάντηση του St. Paul αναβλήθηκε επ' αόριστον.

Δύο βήματα εμπρός, Ένα βήμα πίσω

Πολιτικές διαφορές ανέκυψαν σχεδόν αμέσως. Ο Boyte απέστειλε μία ημι-ανοικτή επιστολή προς τους πολιτικούς συναδέλφους του προτρέποντάς τους να προσχωρήσουν στις Επιτροπές Ανταπόκρισης, προειδοποιώντας τους όμως ταυτόχρονα για τους "αναρχικούς υπερ-δημοκράτες" των Βορειοανατολικών Πολιτειών. Έστειλε επίσης μια μπροσούρα στις Επιτροπές Ανταπόκρισης χωρίς να τη δείξει σε κανένα άλλο μέλος του δικτύου. Και σε κάποια επίσκεψή του στο Maine δήλωσε σε δημόσια συνάθροιση, στην οποία παρευρέθηκαν αρκετά μέλη του Πράσινου Κόμματος του Maine , ότι στόχος των Επιτροπών Ανταπόκρισης ήταν η αλλαγή του Δημοκρατικού Κόμματος όχι η ανεξάρτητη πολιτική. Αργότερα έγινε γνωστό ότι ο Boyte είχε παραμερίσει αυθαίρετα αιτήματα του Κόμματος των Πολιτών, του Σοσιαλιστικού Κόμματος και του Εργατο-Αγροτικού Κόμματος του Ουϊσκόνσιν για πληροφορίες σχετικά με τις δραστηριότητες του Γραφείου που διεύθυνε. Οι "υπερ-δημοκράτες" ξεσκέπασαν τον Boyte και τον κατάγγειλαν για διαιρετικές, αντιδημοκρατικές και αυθαίρετες (χωρίς εξουσιοδότηση) ενέργειες στο όνομα των Επιτροπών Ανταπόκρισης. Σύντομα ο Boyte αναγκάστηκε να παραιτηθεί.

Μετά την παρέλευση ενός έτους το δίκτυο είχε σχεδόν αποσυντεθεί. Το Γραφείο που είχε συσταθεί στη Μιννεάπολη δε λειτουργούσε και λίγες ομάδες είχαν οργανωθεί έξω από τις Βορειοανατολικές Πολιτείες. Η Διαπεριφερειακή Επιτροπή (Interregional Committee-ic) συνήλθε στη Βοστώνη τον Αύγουστο του 1985 όπου την ίδια στιγμή συνερ-

χόταν και η Συντονιστική Επιτροπή των Επιτροπών Ανταπόκρισης της Νέας Αγγλίας. Αμφιβολίες για τη συνομοσπονδιακή μορφή οργάνωσης στη βάση είχαν εκφραστεί ανοιχτά από ομάδες έξω από τις Βορειοανατολικές Πολιτείες. Ωστόσο, το γεγονός ότι μια δωδεκάδα τοπικές ομάδες της Νέας Αγγλίας συνήλθαν σε κοινή συνάντηση φαίνεται ότι ενέπνευσε τους αντιπροσώπους άλλων περιοχών και το επόμενο έτος άρχισαν να φυτρώνουν και αλλού τοπικές οργανώσεις. Η έδρα του Γραφείου μετακινήθηκε στο Κάνσας Σίτυ όπου συντονιστής του ανέλαβε η Dee Berry.

Για τα επόμενα χρόνια η συζήτηση σε εθνικό επίπεδο περιστράφηκε κυρίως στο θέμα της οργανωτικής δομής. Η Spretnak και ο Haenke ανησυχούσαν ιδιαίτερα για την Αριστερά. Στη συνάντηση της Διαπεριφερειακής Επιτροπής που έγινε στο Seattle το Μάρτιο του '86 αποφασίστηκε να απαγορευθεί η συμμετοχή ως παρατηρητών δύο Πράσινων από το Ουϊσκόνσιν που είχαν προϊστορία στο κίνημα των Yippies και ήταν ενεργά μέλη του Σοσιαλιστικού Εργατο-Αγροτικού Κόμματος του Ουϊσκόνσιν. Η απόφαση αυτή ελήφθη την Παρασκευή πριν την άφιξη των περισσότερων αντιπροσώπων από τις διάφορες περιοχές για τη διάσκεψη του Σαββατοκύριακου, ενώ ορισμένοι που συμμετείχαν στη λήψη της απαγορευτικής αυτής απόφασης δεν εκπροσωπούσαν καν Πράσινες ομάδες. Το γεγονός αυτό έθετε σειρά δομικών ζητημάτων: όπως την ανάγκη διαπίστευσης στη διάσκεψη των περιφερειακών και τοπικών οργανώσεων και την ανάγκη θέσπισης ορισμένων κανόνων για τον προσδιορισμό της ιδιότητας του μέλους, δηλαδή κανόνων που θα ενείχαν τη θέση αμοιβαίως αποδεκτών κριτηρίων για να προσδιοριστεί ποιοι θα είχαν το δικαίωμα συμμετοχής στην οργάνωση. Η συζήτηση και διαμάχη που επακολούθησε πάνω στο θέμα αυτό του κανονισμού κράτησε τρία χρόνια. Επανήλθαν στην επιφάνεια οι απόψεις που υποστήριζαν τη δημιουργία άτυπου δικτύου και οι απόψεις που υποστήριζαν τη σύσταση συγκεντρωτικής οργάνωσης με επαγγελματικό προσωπικό. Η προσπάθεια επίλυσης των διαφορών αυτών με συναινετικές αποφάσεις έσυρε τη συζήτηση επί μακρόν. Έτσι η οργάνωση κατόρθωσε να επιβιώσει αυτή την περίοδο μόνο χάρις στη συνεχιζόμενη ανάπτυξη στη βάση. Το φθινόπωρο του 1985 οι Πράσινοι του New Haven κατέβασαν την πρώτη φουρνιά υποψηφίων Πράσινων στις εκλογές για την ανάδειξη δημάρχου και δημοτικού συμβουλίου. Η επιτυχία τους ήταν σημαντική διότι κατάφεραν να εκτοπίσουν τους Ρεπουμπλικάνους απ' τη θέση του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης σε πολλά συνοικιακά συμβούλια, μολονότι δεν μπόρεσαν να εκλέξουν κανέναν Πράσινο υποψήφιο. Την άνοιξη του 1986, οι Burlington Greens του Βερμόντ, οι Orange County Greens της Βόρειας Καρολίνας, οι Lake Superior Greens του Ουϊσκόνσιν (οργάνωση Πράσινων που είχε ξεκινήσει ο Chippewa Ινδιάνος ακτιβιστής Walt Bressette) κατέβασαν τους πρώτους υποψηφίους τους σε εκλογές. Όλοι οι υποψήφιοι είχαν μεγάλη εκλογική απήχηση, μάλιστα δε οι Lake Superior Greens κατάφεραν να κερδίσουν και έδρα στα δημοτικά συμβούλια. Οι Πράσινοι της Νέας Αγγλίας πρωτοστάτησαν στις αντιπυρηνικές διαδηλώσεις μετά το Τσερνομπίλ και στον ακτιβισμό εναντίον του απαρτχάιντ (του καθεστώτος φυλετικών διακρίσεων) που κορυφώθηκαν στη διάρκεια εκείνων των ετών.

Η Συνάθροιση στο Amherst

Η εθνική συνάθροιση των Πράσινων ορίστηκε τελικά για τον Ιούλιο του 1987 στο Amherst της Μασσαχουσέτης αλλά δεν είχε το χαρακτήρα ιδρυτικού συνεδρίου. Χωρίς δομή για τη διαπίστευση των εκπροσώπων και με τη συζήτηση να μαίνεται πάνω στη σχετική αξία της συναίνεσης ή της δημοκρατικής ψηφοφορίας, το μόνο που θα μπορούσε να συμφωνηθεί σε μια τέτοια συνάθροιση ήταν ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας της διάσκεψης που θα έθετε όλες τις απόψεις προς συζήτηση. Ήταν και το μόνο που κατάφερε τελικά να επιτύχει η διάσκεψη αυτή. Το οργανωτικό μέρος έπεσε στους ώμους της συνομοσπονδίας της Νέας Αγγλίας που είχε τη φήμη ότι ήταν αριστερή, μολονότι στους κόλπους της επικρατούσαν διαφορετικές πολιτικές απόψεις[17]. Στο τέλος 1800 άτομα δήλωσαν συμμετοχή στη διάσκεψη: "Για την οικοδόμηση του Πράσινου Κινήματος: Εθνική Διάσκεψη για μια Νέα Πολιτική". Λειτούργησαν 120 εργαστήρια συζητήσεων και 10 ολομέλειες εισηγητών που ήταν κατάμεστα και στις πέντε ημέρες που διήρκησε η διάσκεψη.

Δύο θέματα πόλωσαν αμέσως τη συζήτηση: η βαθιά οικολογία έναντι της κοινωνικής οικολογίας και ο πνευματισμός έναντι του "κοσμικισμού" (Secularism). Ο Murray Bookchin άνοιξε την ομιλία του στην ολομέλεια δηλώνοντας ότι οι Πράσινοι αποτελούσαν την ελπίδα του μέλλοντος. Προειδοποίησε, όμως, για τον κίνδυνο απομόνωσης του περιβάλλοντος από τα κοινωνικά προβλήματα και άρνησης της αναρχικής ρίζας στην πράσινη σκέψη, αναφερόμενος σε έργα όπως αυτά των Peter Kropotkin και Paul Goodman. Εξαπέλυσε επίσης τους μύδρους του εναντίον του Μαλθουσιανισμού που φαινόταν να αναδύεται απ' τις γραμμές των βαθιών οικολόγων και ιδιαίτερα από τον Dave Foreman της οργάνωσης "Πρώτη η Γη" (Earth First)[18].

Η Jutta Ditfurth, απ' τα ηγετικά στελέχη της αριστερής πτέρυγας των Πράσινων της Δυτικής Γερμανίας που ήταν μεταξύ των τριών εκλεγμένων εκπροσώπων τους, επέκρινε σκληρά τη διάσκεψη για υποκατάσταση μιας αναγκαίας πολιτικής συζήτησης αρχών με ιεροτελεστίες και μυστικισμό. Ο Bookchin δεν ήταν ευτυχής μ'αυτή την κριτική της Ditfurth διότι πάντοτε επέκρινε την αριστερά για την παντελή έλλειψη ψυχολογικής ενδοσκόπησης που τη διέκρινε και διότι πίστευε ότι η πνευματική ένδεια της κοινωνίας της

---

17. Η Spretnak στην αρχή αρνήθηκε να συμμετάσχει στη διάσκεψη και να μιλήσει στην ολομέλεια των εισηγητών ισχυριζόμενη ότι η διάσκεψη είχε καταληφθεί απ' τους αριστερούς αποθαρρύνοντας έτσι τη συμμετοχή άλλων. Όταν όμως έγινε σαφές ότι η συμμετοχή στη διάσκεψη θα ήταν μεγάλη, η Spretnak άλλαξε γνώμη και επέμενε η ίδια να συμμετάσχει σε μια ήδη πολυπληθή ομάδα εισηγητών και να προσθέσει κάπου δώδεκα εργαστήρια συζητήσεων στο πλαίσιο της διάσκεψης από διάφορους Πράσινους με πνευματιστικό προσανατολισμό, πράγμα που τελικά επέτυχε. Οι οργανωτές της διάσκεψης ικανοποίησαν το αίτημά της παρά τα σοβαρά οργανωτικά προβλήματα που προέκυπταν, διότι έκριναν ότι θα ήταν καλύτερο να ακουστούν όλες οι απόψεις ανοιχτά παρά να κυκλοφορούν στους διαδρόμους και να τροφοδοτούν τους μηχανισμούς φημολογίας των Πράσινων.
18. Βλ. το άρθρο του Murray Bookchin "Social Ecology VS Deep Ecology: A Challenge for the Ecology Movement", στο περιοδικό *Green Prespectives*, vo. 4-5, καλοκαίρι 1987.

αγοράς ήταν τόσο υπό κατηγορία όσο και η υλική ένδεια που παρήγαγε. Έψαχνε ο ίδιος για μια νέα οικολογική ευαισθησία που να μπορεί να ανταποκριθεί στις πνευματικές ανάγκες για νόημα στη ζωή και κοινοτική συμβίωση. Η διάσκεψη στο Amherst έπεισε τον Bookchin για την ανάγκη να υπερασπιστεί τον ορθολογισμό έναντι του ιρασιοναλισμού που εξαπλωνόταν στα κοινωνικά κινήματα και μεταξύ των βαθιών οικολόγων στο όνομα της πνευματικότητας. Εν πάση περιπτώσει η Spretnak και οι σύμμαχοί της, μεταξύ των οποίων ο Dec Berry και ο John Ronsenbrink απ' τους Πράσινους του Maine , που επρόκειτο να παίξουν ισχυρούς ηγετικούς ρόλους στις Επιτροπές Ανταπόκρισης τα επόμενα χρόνια, ενοχλήθηκαν φοβερά από την επίθεση του Bookchin εναντίον της βαθιάς οικολογίας προς την πνευματιστική πλευρά της οποίας, όχι στον Μαλθουσιανισμό, αισθάνονταν μεγάλη έλξη. Απέδωσαν επίσης την επίθεση της Ditfurth κατά της πνευματικότητας σε ενθάρρυνση του Bookchin.[19]

Ενώ οι περισσότεροι από αυτούς που συμμετείχαν στη διάσκεψη δεν είχαν επίγνωση της αυξανόμενης έντασης πάνω σ' αυτά τα θέματα, τα ηγετικά στελέχη των Επιτροπών Ανταπόκρισης ενεπλάκησαν σ' αυτή. Μεσολαβητικές προσπάθειες αναλήφθηκαν μεταξύ της Spretnak και του Bookchin. Στη συνάντηση η Spretnak απέδωσε όλα τα κακά του κινήματος στον Bookchin και στα στελέχη του απ' το Ινστιτούτο Κοινωνικής Οικολογίας, στο οποίο κατά την αντίληψή της ανήκαν πολλά άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του συγγραφέα του άρθρου αυτού, τα οποία στην πραγματικότητα δεν είχαν καμιά σχέση μαζί του. Ο Bookchin πρότεινε να αφήσουν πίσω το παρελθόν και να συμφωνήσουν πως θάπρεπε να συζητήσουν τις διαφορές τους πολιτισμένα αποφεύγοντας τις προσωπικές επιθέσεις. Η μεσολαβητική ομάδα συμφώνησε σ' αυτό καθώς και στην ανάγκη δημόσιας συμφιλίωσης των αντιμαχόμενων πλευρών πριν την τελευταία ολομέλεια της διάσκεψης ώστε να επιδειχθεί ενότητα, μολονότι αρκετοί "μεσολαβητές", μεταξύ των οποίων και ο John Ronsenbrink, είπαν στον Bookchin ότι όλο αυτό το επεισόδιο ήταν ολωσδιόλου δικό του λάθος. Με τη δημόσια εκδήλωση συμφιλίωσης η Spretnak είπε λίγα λόγια για την Πράσινη Κοινότητα, ενώ ο Bookchin δήλωσε ότι αν και συμφωνεί στην ύπαρξη πολιτισμένων σχέσεων, παρέμενε επαναστάτης και θα συνέχιζε να προωθεί την πολιτική του μέσα στους Πράσινους. Η δεξιά πτέρυγα που εξεμάνη απ' τη δήλωση αυτή του Bookchin θα προσπαθήσει στα επόμενα χρόνια να εκδιώξει την αριστερά απ' τους Πράσινους.

Κινδυνολογία και Περιδίνηση

Η διάσκεψη του Amherst είχε καλή κάλυψη από τον Τύπο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και προώθησε τη ραγδαία ανάπτυξη νέων τοπικών Πράσινων οργανώσεων. Στην

---

19. Αν και ο Bookchin είχε συναντηθεί με τη Ditfurth στη Γερμανία το 1984 κι είχε φιλικές σχέσεις μαζί της, η αλήθεια είναι ότι η Ditfurth εξαπέλυσε την επίθεσή της εναντίον της πνευματικότητας με δική της πρωτοβουλία και μάλιστα σε στιγμή κατά την οποία ο Bookchin θεωρούσε ότι το θέμα αυτό δεν ήταν το βασικό.

επόμενη συνάντηση της Διαπεριφερειακής Επιτροπής στο Κάνσας Σίτυ ο Ronsenbrink πρότεινε την κατάρτιση και υιοθέτηση εθνικού προγράμματος στην επόμενη εθνική διάσκεψη των Πράσινων με το ακρωνύμιο SPAKA (Strategic and Policy Approaches in key Areas - Προσεγγίσεις Στρατηγικής και Χάραξης Πολιτικής σε Βασικά Ζητήματα). Η Επιτροπή έκανε δεκτή την πρότασή του στη βάση της υπόθεσης ότι θα την έστελνε στις τοπικές οργανώσεις για συζήτηση και έγκριση ή τροποποίηση. Όμως ο Ronsenbrink την έστειλε προς δημοσίευση στο εθνικό όργανο των Επιτροπών Ανταπόκρισης, το *Green Letter*, ωσάν να ήταν κάποια τελική απόφαση. Έτσι, χωρίς συζήτηση στη βάση, η κατάρτιση του προγράμματος (εκτός από τη διαμάχη στο θέμα της οργανωτικής δομής) έγινε η κύρια ενασχόληση των Πράσινων σ' εθνικό επίπεδο. Ο τρόπος με τον οποίο έγινε η λήψη της απόφασης αυτής επρόκειτο να χαρακτηρίσει και τη λειτουργία της δεξιάς πτέρυγας των Πράσινων στα επόμενα χρόνια.

Στη Νέα Αγγλία, η αριστερά δέχτηκε σφοδρή επίθεση. Η κινδυνολογία και οι προσωπικές επιθέσεις καθώς και η έρπουσα φημολογία, κάθε άλλο παρά άνεση δημιουργούσαν για την αριστερά της Νέας Αγγλίας στις περιφερειακές συναντήσεις, τη στιγμή που η ίδια σήκωνε το μεγαλύτερο οργανωτικό βάρος τόσο στις τοπικές εκλογές όσο και στις εκστρατείες πάνω σε διάφορα θέματα. Πολλοί αριστεροί απλώς έπαψαν να συμμετέχουν σ' αυτές τις δυσάρεστες περιφερειακές συναθροίσεις ενώ άλλοι συνάντησαν εμπόδια στις προσπάθειές τους να εγείρουν προγραμματικές προτάσεις και προτάσεις δράσης. Ως συνήθως, οι συναντήσεις καταναλώνονταν απ' τις προσπάθειες να επιτευχθεί συμφωνία με συναίνεση ή 80% πλειοψηφία επί του θέματος της οργανωτικής δομής. Στην τελευταία περιφερειακή συνάντηση που συγκλήθηκε το Σεπτέμβριο του 1988 στη Βοστώνη για να επιλύσει το πρόβλημα της οργανωτικής δομής συμμετείχαν μόνο 25 άτομα και ήταν φυσικό η συνάντηση αυτή να μην επιλύσει απολύτως τίποτα. Ήταν άλλωστε, και η τελευταία συνάντηση των Επιτροπών Ανταπόκρισης της Νέας Αγγλίας σαν ομάδας-ομπρέλα για τους Πράσινους της Νέας Αγγλίας.

Η ίδρυση του Αριστερού Πράσινου Δικτύου

Στο μεταξύ, η επίθεση αυτή της δεξιάς αποτέλεσε το κίνητρο για το σχηματισμό του *Αριστερού Πράσινου Δικτύου*. Στη διαμάχη μεταξύ βαθιάς και κοινωνικής οικολογίας που μαινόταν στις στήλες των εκδόσεων για το περιβάλλον, ο Murray Bookchin πρότεινε τη συγκρότηση αριστερής ομάδας μέσα στους Πράσινους. Μετά από μία ιδιαίτερα θλιβερή συνάντηση των Πράσινων της Νέας Αγγλίας στο Maine, όπου η δεξιά πτέρυγα των Πράσινων αντικατέστησε την ημερήσια διάταξη που είχε συμφωνηθεί από τη Συντονιστική Επιτροπή της Νέας Αγγλίας με νέα διάταξη που είχε ως στόχο την επίθεση κατά της αριστεράς, οι Αριστεροί Πράσινοι αποφάσισαν να οργανώσουν το δικό τους δίκτυο όπου θα μπορούσαν να λειτουργούν χωρίς όλες αυτές τις επιθέσεις. Κι έτσι ιδρύθηκε το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο σαν ένα εκπαιδευτικό όχημα μέσα στο ευρύτερο Πράσινο Κίνημα κι όχι σαν εναλλακτική λύση απέναντι σ' αυτό. Οι Αριστεροί Πράσινοι συμφώνησαν σε

αρκετά βασικά σημεία που θα προωθούσαν μέσα στους Πράσινους, τα οποία είναι τα εξής:

* *Κοινωνική οικολογία:* οι Πράσινοι θα έπρεπε να καταπιαστούν με τις ρίζες των οικολογικών προβλημάτων στα κοινωνικά προβλήματα και να συνδέσουν τα οικολογικά κινήματα με τα κινήματα για την κοινωνική δικαιοσύνη.

* *Αντι-καπιταλισμός:* οι Πράσινοι θα έπρεπε να προτείνουν σαφώς μια αποκεντρωμένη δημοκρατική οικονομία ως εναλλακτική λύση και απέναντι στην καπιταλιστική Δύση και απέναντι στον κρατισμό της Ανατολής.

* *Ανεξάρτητη πολιτική:* οι Πράσινοι θα έπρεπε να είναι εντελώς ανεξάρτητοι πολιτικά και από τους Δημοκρατικούς και απ' τους Ρεπουμπλικάνους.

* *Δημοκρατικός αποκεντρωτισμός:* αντί για τη λήψη αποφάσεων με συναίνεση, οι πλειοψηφίες θα έπρεπε να έχουν το δικαίωμα να εφαρμόζουν οργανωτική πολιτική, ενώ οι μειοψηφίες θα έπρεπε να έχουν το δικαίωμα να απέχουν από την εφαρμογή και να εκδηλώνουν δημοσίως τη διαφωνία τους με τις αποφάσεις της πλειοψηφίας.

* *Συνομοσπονδιακός Κοινοτισμός:* η ανεξάρτητη πολιτική θα έπρεπε να ασκείται από τους Πράσινους σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης με στόχο την οικοδόμηση μιας λαϊκής δυαδικής εξουσίας στηριγμένης σε συνελεύσεις πολιτών και συνομοσπονδίες τοπικών κοινοτήτων μάλλον παρά με στόχο την αλλαγή της κοινωνίας μέσω των κρατικών δομών[20].

Τα πρώτα τρία σημεία που προώθησαν οι Αριστεροί Πράσινοι έγιναν τελικά και απόψεις της πλειοψηφίας μέσα στους Πράσινους, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από τις θέσεις του προγράμματος το οποίο διαμορφώθηκε στις επόμενες τρεις εθνικές συναντήσεις.

Ας σημειώσω ότι η συναίνεση ως πανάκεια σ' όλες τις περιπτώσεις αποτελεί φθίνουσα πλέον ιδέα στους κόλπους των Πράσινων. Όμως η λήψη αποφάσεων με αυξημένη πλειοψηφία επιτρέπει ακόμα στις μειοψηφίες να προβάλλουν το δικαίωμα της αρνησικυρίας (βέτο) απέναντι σε προτάσεις που έχουν τη στήριξη της πλειοψηφίας. Αναφορικά με την προσέγγιση του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού, η υποστήριξη που έχει σήμερα είναι πολύ ευρύτερη απ' τα όρια των Αριστερών Πράσινων. Ωστόσο, υπάρχει επίσης μια αξιό-

---

20. Αρχικά οι Αριστεροί Πράσινοι είχαν υιοθετήσει 14 αρχές. Όμως από αυτές οι πέντε ήταν εκείνες που διέκριναν τους Αριστερούς Πράσινους από τις Επιτροπές Ανταπόκρισης και που οι ίδιοι ήθελαν να προωθήσουν μέσα στο κίνημα των Πράσινων. Βλ. το φυλλάδιο *Call for a Left Green Network* που διατίθεται από το Left Green Network Clearing House, BOX 366, IOWA CITY, 1A, 52244, USA.

λογη σε μέγεθος μερίδα των Πράσινων που σαφώς πιστεύει στη μεταρρύθμιση κυρίως μέσω της εκλογικής και νομοθετικής διαδικασίας. Η εκλογική στρατηγική θα αποτελέσει μια απ' τις κύριες συζητήσεις στη συνάντηση των Πράσινων το 1992 στη Μιννεάπολη.

Το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο διεξήγαγε και την πρώτη του διάσκεψη για όλη την Αμερικανική ήπειρο στο Ames της Αϊόβα τον Απρίλιο του 1989. Νέες διασκέψεις έγιναν στη συνέχεια στο Plainfield του Vermont τον Ιούλιο του 1990 και στο Σικάγο τον Ιούλιο του 1991. Στις λίγες εκατοντάδες μελών του Δικτύου περιλαμβάνονται ακτιβιστές από τον Καναδά, το Μεξικό, την Καραϊβική και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι ιδέες των Αριστερών Πράσινων άσκησαν μεγάλη επιρροή στο Αμερικανικό Πράσινο κίνημα μολονότι μ'όλη την κινδυνολογία που εκτοξεύτηκε εναντίον τους πολλοί που έχουν πράγματι επηρεαστεί από τις ιδέες των Αριστερών Πράσινων είναι μάλλον απρόθυμοι να το παραδεχτούν. Από οργανωτική άποψη ομολογουμένως οι Αριστεροί Πράσινοι δεν είχαν μεγάλη αποτελεσματικότητα στην κινητοποίηση των μελών τους για συμμετοχή στην εσωτερική πολιτική ζωή των Πράσινων. Για πολλούς Αριστερούς Πράσινους το Δίκτυο προσέφερε καταφύγιο για μελέτη και συζήτηση της ριζοσπαστικής κοινωνικής θεωρίας μακριά απ' τις χαοτικές και μερικές φορές εχθρικές συναντήσεις των Αμερικανών Πράσινων.

Οι Αριστεροί Πράσινοι βρίσκονται τώρα στη διαδικασία ανάπτυξης του δικού τους προγράμματος. Σ'αντίθεση με τον κατάλογο πολιτικών προτάσεων ατάκτως ειρημένων, που υιοθέτησαν οι Αμερικανοί Πράσινοι, οι Αριστεροί Πράσινοι προετοιμάζουν κείμενα που θα εξετάζουν το θέμα της στρατηγικής, της οικοδόμησης του κινήματος και της διάκρισης μεταξύ άμεσων και μακροπρόθεσμων στόχων. Ορισμένα θέματα που είχαν αρχικά διαχωρίσει τους Αριστερούς Πράσινους από τους Πράσινους –κοινωνική οικολογία, αντικαπιταλισμός, ανεξάρτητη πολιτική– δεν υφίστανται πλέον. Διαφορές μέσα στους Αριστερούς Πράσινους ανακύπτουν βέβαια, γίνονται όμως αντικείμενο ενδελεχών συζητήσεων. Οι υποστηριχτές του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού αποτελούν σήμερα την πλειοψηφία στους Αριστερούς Πράσινους. Εντούτοις, σοσιαλιστές προσανατολισμένοι περισσότερο προς την εργατική τάξη και αναρχο-συνδικαλιστές, καθώς και όσοι είναι αντίθετοι στην εκλογική πολιτική και υπέρμαχοι της άμεσης δράσης με σαφή προσανατολισμό προς τα κοινωνικά κινήματα της νεολαίας, των γυναικών, των ομοφυλόφιλων και των εθνοτικών μειονοτήτων, αμφισβητούν τις θεωρίες του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού. Στον επόμενο χρόνο το Αριστερό Πράσινο Δίκτυο θα συζητήσει σχέδια προγράμματος καθώς και παρατηρήσεις και σχόλια για το τι ακριβώς πρέπει να είναι το πρόγραμμα αυτό.

Από το πρόγραμμα στο Κόμμα;

Όταν τον Ιούνιο του 1989 οι Πράσινοι συγκεντρώθηκαν στο Eugene του Όρεγκον, κύριο μέλημά τους ήταν η κατάρτιση προγράμματος. Το όνομα της οργάνωσης άλλαξε και

έγινε Πράσινες Επιτροπές Ανταπόκρισης. Οι Αριστεροί Πράσινοι έπαιξαν μεγάλο ρόλο στη διατύπωση των τμημάτων εκείνων του προγράμματος που αναφέρονταν στα οικονομικά, την πολιτική και την κοινωνική δικαιοσύνη, τα οποία και έγιναν δεκτά ως σχέδια εργασίας. Η πρόταση του Ronsenbrink , η οποία προέβλεπε την ανάμιξη των Πράσινων στην πολιτική γύρω απ' τις προεδρικές εκλογές δεν υποστηρίχτηκε παρά μόνο από λίγους φιλελεύθερους που προέρχονταν από τη Συμμαχία του Ουράνιου Τόξου και τους Δημοκρατικούς Σοσιαλιστές της Αμερικής. Οι Αριστεροί Πράσινοι διοργάνωσαν συναντήσεις αργά τη νύχτα στις οποίες συμμετείχαν 70 με 100 άτομα από τα 300 που έπαιρναν μέρος στη διάσκεψη, που βοήθησαν να διαλύσουν τους μύθους και τις φημολογίες γύρω απ' τους Αριστερούς Πράσινους. Στο Eugene πολλά άτομα ήρθαν σε άμεση προσωπική επαφή με τους Αριστερούς Πράσινους, τους γνώρισαν από κοντά κι έτσι εφεξής αχρηστεύονταν συχνά και η κινδυνολογία και η βιομηχανία φημολογίας.

Μετά τη συνάντηση του Eugene, η διαμάχη μεταξύ κοινοτισμού και κρατισμού αποκρυσταλλώθηκε στο πρόβλημα σχηματισμού πολιτικού κόμματος ξεχωριστού από την υπάρχουσα Πράσινη συνομοσπονδία. Ο Ronsenbrink πρωτοστάτησε στο σχηματισμό της Οργανωτικής Επιτροπής του Πράσινου Κόμματος (Green Party Organisins Committee - GROC) σαν ανεξάρτητη "συνεργαζόμενη οργάνωση αλλά αυτόνομη από τη Διαπεριφερειακή Επιτροπή και τις Πράσινες Επιτροπές Ανταπόκρισης". Περιέγραψε το σχηματισμό της GPOC ως "γιγαντιαίο βήμα" που δίνει "στο κόμμα και τους υποψηφίους του (κι όσους κατέχουν δημόσια αξιώματα) ... περιθώρια για να χαράξουν και να ασκήσουν πολιτική κατάλληλη για τη διεξαγωγή εκστρατειών και την κατοχή δημόσιων αξιωμάτων". Έγινε φανερό ότι το πρόγραμμα το οποίο είχαν υιοθετήσει τα μέλη ήταν πολύ ριζοσπαστικό για τους επίδοξους πολιτικούς της GPOC. Αλλά η GPOC δεν αποσπάστηκε μόνο από τις Πράσινες Επιτροπές Ανταπόκρισης. Ήθελε και την ευλογία τους για να αποκτήσει νομιμοποίηση. Όμως, κάθε φορά που οι Πράσινες Επιτροπές Ανταπόκρισης εξέφρασαν την άποψή τους στο θέμα αυτό – όπως στη συνάντηση της Διαπεριφερειακής Επιτροπής στο Ann Arbor τον Ιούνιο του 1990 σε δύο σφυγμομετρήσεις των απόψεων των συνέδρων στην εθνική διάσκεψη στο Estes Park το Σεπτέμβριο του 1990 και σε δημοψήφισμα επί του θέματος της αναδόμησης τον Απρίλιο του 1991 – επέλεξαν την ενιαία δομή του συνδυασμού της εκλογικής δραστηριότητας με άλλες δραστηριότητες.

Η GPOC συμμετείχε στη διάσκεψη του Elkins ελπίζοντας να θέσει εκεί εκ νέου το πρόβλημα. Όμως, στη συνεδρίαση που είχε η ομάδα αυτή πριν την έναρξη της διάσκεψης η πρόταση για αλλαγή της δομής των Πράσινων δεν έγινε αποδεκτή και κατά συνέπεια καμιά πρόταση για διάσπαση της δομής των Πράσινων δεν υποβλήθηκε στη διάσκεψη.

Οι διαπραγματεύσεις για τη δομή συνεχίστηκαν στο παρασκήνιο το Σαββατοκύριακο και η GPOC αναγκάστηκε να αλλάξει την αρχική της στάση καθώς έγινε σαφές ότι η συντριπτική πλειοψηφία των 400 Πράσινων συνέδρων δεν έδειχνε καμιά διάθεση και κανένα ενδιαφέρον για την ύπαρξη δύο ξεχωριστών εθνικών Πράσινων οργανώσεων. Παρά

τη δυσάρεστη και διχαστική ατμόσφαιρα που δημιούργησε στη διάσκεψη η κινδυνολογία της GPOC και η προσπάθειά της να επιρρίψει την ευθύνη στους Αριστερούς Πράσινους για το γεγονός ότι η ίδια δεν κατάφερε να υιοθετήσει τη δική της πρόταση για ξεχωριστή δομή, η διάσκεψη γνώρισε στιγμές μεγάλης συγκίνησης στα μέσα των πενθήμερων εργασιών της. Υιοθετήθηκε κατ' αρχήν το πρώτο εθνικό Πρόγραμμα Πράσινης Δράσης για τον επόμενο χρόνο. Η πρόταση για ενοποιημένη δομή παρουσιάστηκε στην ολομέλεια και υιοθετήθηκε σχεδόν ομόφωνα.

Κατόπιν η ομάδα Πράσινη Δικαιοσύνη, εκπροσωπώντας την πρώτη σημαντική ομάδα εγχρώμων σε εθνική διάσκεψη Πράσινων καθώς επίσης και οι ομάδες γυναικών και ομοφυλόφιλων ανακοίνωνσαν στη διάσκεψη ότι έγιναν αποδεκτές οι υποψηφιότητές τους για τις εκλογές στις εθνικές επιτροπές και στη συνέχεια τίμησαν ατομικά πολλούς Πράσινους όλων των πολιτικών πεποιθήσεων που είχαν αφιερώσει όλη τους την ενεργητικότητα στην υπόθεση των Πράσινων. Αυτή η χειρονομία απ' τη μεριά της Ομάδας Πράσινη Δικαιοσύνη συγκίνησε βαθύτατα και ένωσε τους Πράσινους όσο ποτέ άλλοτε. Μέσα σ'ένα τέτοιο κλίμα και με τέτοια αισθήματα έληξε η διάσκεψη στο Elkins.

Στις εκλογές που διεξήχθησαν για τη Συντονιστική Επιτροπή, η οποία αποτελείτο από επτά μέλη υπεύθυνα για την καθημερινή επίβλεψη της δραστηριότητας των Πράσινων και για τη δημόσια εκπροσώπηση της οργάνωσης, εκλέχτηκε ομάδα με αριστερή απόκλιση. Το ένα μέλος, ο συγγραφέας του άρθρου αυτού, είναι γνωστός ως Αριστερός Πράσινος. Άλλα τρία από τα εκλεγέντα μέλη έχουν συμμετάσχει σε διασκέψεις του Αριστερού Πράσινου Δικτύου και συμμερίζονται τη βασική του πολιτική μολονότι δεν είναι μέλη του. Ένα άλλο μέλος είναι οπαδός της βιοπεριφερειακής πολιτικής με μετριοπαθείς κοινωνικές απόψεις. Ένα άλλο είναι πρόεδρος του Πράσινου Κόμματος της Αλάσκα και νεόφερτο στο εθνικό Πράσινο κίνημα. Κι ένα είναι δημόσιος εκπρόσωπος του Πράσινου Κόμματος της Καλιφόρνιας και ηγετικό στέλεχος της GPOC. Ο Ronsenbrink και ο Phil Rose, ο συντονιστής του Οργανισμού της GPOC, δεν εκλέχτηκαν στην Επιτροπή. Λίγο μετά τη διάσκεψη η Dee Berry παραιτήθηκε απ' τους Πράσινους και εργάζεται τώρα με την Εθνική Οργάνωση για τις Γυναίκες στο Μισσούρι για τη δημιουργία ανεξάρτητου κόμματος που ίσως συμπεριλάβει και τους Πράσινους του Μισσούρι.

Το μέλλον των Αμερικανών Πράσινων

Εάν οι Πράσινοι είναι σε θέση να καλύψουν το πολιτικό κενό στα αριστερά του πολιτικού φάσματος στις Ηνωμένες Πολιτείες θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό απ' την ικανότητά τους να προσελκύσουν στρατευμένους στην υπόθεση ακτιβιστές μέσα στην οργάνωση. Το εάν προσελκύσουν ακτιβιστές θα εξαρτηθεί από δύο παράγοντες.

Ο πρώτος έχει σχέση με την ικανότητα των Πράσινων να αναλαμβάνουν αποτελεσματική δημόσια δράση στα καθημερινά, τρέχοντα θέματα. Το 1991-92 για πρώτη φορά οι

Πράσινοι θα έχουν πρόγραμμα δράσης στη βάση, συντονισμένης σε εθνική κλίμακα. Το πρόγραμμα δράσης είναι συγκεκριμένο. Προβλέπει εκδηλώσεις για την Ημέρα της Γης και την Ημέρα του Ήλιου, στις 22 Απριλίου, με τη μορφή διαφωτιστικών διαλέξεων και συζητήσεων σε επίπεδο κοινότητας πάνω στο θέμα "Ηλιακή Ενέργεια μέσω της Κοινοτικής Εξουσίας". Προβλέπει αντι-πυρηνικές κινητοποιήσεις σε περιφερειακό επίπεδο στην επέτειο του Τσερνομπίλ στις 25 και 26 Απριλίου· συμμετοχή στην εκδήλωση "Καλοκαίρι στο Ντητρόιτ", όπου οι Πράσινοι θα συνεργαστούν κυρίως με Αφρικανο-αμερικανικές κοινοτικές οργανώσεις σε κοινά προγράμματα κοινωνικής και οικολογικής αναδόμησης· αντι-μιλιταριστικές εκδηλώσεις στην επέτειο της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι από 6 έως 8 Αυγούστου και συμμετοχή σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους Ιθαγενείς Αμερικανούς στην εκστρατεία "500 χρόνια Αξιοπρέπειας και Αντίστασης", εκδηλώσεις που θα κορυφωθούν στις 11 Οκτωβρίου, ημέρα της γενέθλιας επετείου του Κολόμβου. Αυτές οι δραστηριότητες στη σημερινή περίοδο ύφεσης των κοινωνικών κινημάτων έχουν τη δυνατότητα να εξάψουν τη φαντασία των ακτιβιστών. Αν αυτό συμβεί ή όχι θα φανεί το επόμενο έτος.

Ο δεύτερος παράγοντας αναφέρεται στο εάν οι Πράσινοι μπορούν να επιβάλλουν μια βιώσιμη εκλογική παρουσία. Σ'αυτή την αρένα οι Πράσινοι θα έχουν συνεργό την εθνική πολιτική πρωτοβουλία της Ομάδας Εργασίας που προήλθε από την Εθνική Οργάνωση για την Επιτροπή Γυναικών για την Ευαίσθητη Δημοκρατία (National Organisation for Women's Commission for Responsive Democracy). Τι είδους σχέση θα συνάψουν οι Πράσινοι μ'αυτή την πρωτοβουλία καθώς και με τις νέες ανεξάρτητες πολιτικές πρωτοβουλίες που προέρχονται από την Αφρικανο-αμερικανική και εργατική αριστερά και τι είδους σχέσεις θα αναπτύξουν όλες αυτές οι οργανώσεις μεταξύ τους, είναι μια σειρά από ζητήματα με τα οποία οι Πράσινοι θα πρέπει να καταπιαστούν σοβαρά τον ερχόμενο χρόνο.

Με την εκλογή 22 Πράσινων σε 14 δήμους και κομητείες, οι Πράσινοι έδειξαν ότι μπορούν να έχουν μια βιώσιμη εκλογική παρουσία σ'αυτό το επίπεδο. Πράσινοι έχουν εκλεγεί σε κάθε περιοχή της χώρας από την Αρκάτα και το Σαν Ντιέγκο της Καλιφόρνιας μέχρι το Γκλόστερ της Μασσαχουσέτης και από τη Μισσούλα στη Μοντάνα μέχρι την Κολούμπια στο Μισσούρι. Ας ελπίσουμε ότι οι υποστηριχτές της τοπικής αυτοδιεύθυνσης θα διδαχτούν από την περίπτωση των Γερμανών Fundis οι οποίοι απέτυχαν να δικτυώσουν τους εκλεγμένους στα δημοτικά συμβούλια Πράσινους με τις οργανώσεις στη βάση, πράγμα που τους άφησε χωρίς καμιά οργανωτική βάση πάνω στην οποία θα μπορούσαν να στηριχτούν για να αντισταθούν στην άνοδο των Realos στο εθνικό επίπεδο και που τους αποξένωσε από πολλούς εξωκοινοβουλευτικούς ακτιβιστές, οι οποίοι διαμόρφωσαν την αίσθηση ότι οι Πράσινοι τους εγκατέλειψαν. Εκτός απ' τη δικτύωση των Πράσινων κινημάτων τοπικής αυτοδιεύθυνσης στις Ην. Πολιτείες, οι κοινοτιστές θα πρέπει να υποστηρίξουν ενάντια στους κρατιστές ότι οι Πράσινοι θα είναι τόσο πιο αποτελεσματικοί όσο θα μπορούν να οικοδομούν πάνω στη βάση που ήδη έχουν κατακτήσει στο επίπεδο της πολιτικής της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ο μόνος λόγος για να σχετιστούν μ' άλλες ανεξάρτητες πολιτικές δυνάμεις θα είναι για να ενθαρρύνουν την ίδια προσέγγιση. Είναι

πιο πιθανό οι κρατιστές να συμμετάσχουν σε εθνικές εκστρατείες που ξεκινούν από πρωτοβουλία άλλων δυνάμεων και ενδεχομένως θα προτρέψουν τους Πράσινους στο σύνολό τους να πράξουν το ίδιο.

Υπάρχουν, φυσικά, πολλές διαβαθμίσεις μεταξύ των δύο πόλων, του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού και του κρατισμού στους Αμερικανούς Πράσινους, καθώς και άλλα μικρότερα ρεύματα ιδεών και απόψεων, συμπεριλαμβανομένων των οπαδών του συνδυασμού κοινοτισμού και συνδικαλισμού και των οπαδών του κομμουνισμού των συμβουλίων οι οποίοι πιστεύουν και προτείνουν ότι εστία των πάντων θα πρέπει να είναι ο τόπος δουλειάς. Υπάρχουν επίσης οι νεο-Μαλθουσιανοί που προτείνουν τον έλεγχο των γεννήσεων, οι οπαδοί του Henry George που πρότειναν την επιβολή ενός και μοναδικού φόρου και οι "αναρχο-καπιταλιστές" που είναι υπέρ των ελεύθερων αγορών. Όλοι αυτοί πιέζουν για την εφαρμογή της δικής τους πανάκειας. Υπάρχουν ακόμα οι οπαδοί του κοινοβιακού κοινοτισμού που προτείνουν την απόσυρση από τη βιομηχανική κοινωνία με καταφύγιο τις αγροτικές οικο-κομμούνες· οι "πράσινοι καπιταλιστές και καταναλωτές" που ελπίζουν να "πρασινίσουν την αγορά"· οι οπαδοί της Νέας Εποχής που στηρίζουν τα πάντα στη σωρευτική επίδραση της προσωπικής μεταλλαγής του ατόμου με τη συνεπικουρία διαφόρων μυστικών ιεροτελεστιών· και τέλος ένα μωσαϊκό άλλων απόψεων από καταστασιακούς (situationist), μετα-μοντερνιστές και οπαδούς του τύπου "Πρώτα η Γη" που υποστηρίζουν την αποχή από κάθε εκλογική πολιτική προσβλέποντας μόνο στην παραδειγματική άμεση δράση.

Ωστόσο η κύρια πολιτική πόλωση στους Πράσινους – πράγμα που ισχύει όλο και περισσότερο καθώς τα ήσσονος σημασίας πολιτικά ρεύματα ήδη διαρρέουν από τους Πράσινους – είναι μεταξύ Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού και κρατισμού. Από πολλές απόψεις η διαμάχη μεταξύ κοινοτισμού και κρατισμού είναι η Αμερικανική Πράσινη εκδοχή της αιώνιας διαμάχης μεταξύ επανάστασης και μεταρρύθμισης, που αργά ή γρήγορα αντιμετωπίζει κάθε ριζοσπαστικό κίνημα που αποσκοπεί σε βασικές αλλαγές και το οποίο εξετάζει τη δυνατότητα εισόδου του στην εκλογική αρένα. Η διαμάχη αυτή δεν έχει ακόμα αντιμετωπιστεί ευθέως με τους δικούς της όρους από τους Αμερικανούς Πράσινους μέσα σ'ένα τυπικό οργανωτικό πλαίσιο, αν και οι Αριστεροί Πράσινοι κοινοτιστές διαδίδουν εδώ και χρόνια τις απόψεις τους στο κίνημα με διάφορους τρόπους. Η διαμάχη στο θέμα αυτό διεξάγεται εμμέσως, μέσω της συζήτησης για την οργανωτική δομή, αλλά τώρα που το οργανωτικό πρόβλημα δεν βρίσκεται πλέον στην πρώτη γραμμή της διαμάχης, το πρόβλημα της τοπικής αυτοδιεύθυνσης θα συζητηθεί άμεσα στο επόμενο έτος.

Παγίδες για ένα Συμμετοχικό Κόμμα

Ωστόσο, η διαμάχη για την οργανωτική δομή δεν έχει λήξει. Μέρος του δομικού συμβιβασμού σ' εθνικό επίπεδο ήταν η σύσταση μιας ad hoc Ομάδας Εργασίας για να εξετάσει το θέμα των αντιπροσώπων στο συνέδριο των Πράσινων υπό το φως του σχηματισμού Πράσινων κομμάτων στις Πολιτείες με πλήρη δικαιώματα καθόδου στις εκλογές. Η δεξιά πτέρυγα των Πράσινων εξακολουθεί να υποστηρίζει ότι οι εγγεγραμμένοι ως υποστηριχτές του Πράσινου Κόμματος και οι ψηφοφόροι του σε κάθε Πολιτεία πρέπει αυτο-

μάτως να εκπροσωπούνται στο συνέδριο των Πράσινων, καθώς και οι εκπρόσωποι τοπικών οργανώσεων. Μ'αυτόν τον τρόπο βέβαια δημιουργούνται δύο κατηγορίες μελών του κόμματος και δύο αντίστοιχες οργανωτικές δομές[21].

Ενώ η ad hoc Ομάδα Εργασίας επεξεργάζεται τον τρόπο με τον οποίο τα θέματα αυτά στο εθνικό επίπεδο θα υποβληθούν ως προτάσεις στο Πράσινο Συμβούλιο (δηλαδή στη νέα διαπεριφερειακή επιτροπή αντιπροσώπων που αποτελείται από 11 νέες περιφερειακές συνομοσπονδίες των Αμερικανών Πράσινων) και στο συνέδριο των Πράσινων τον επόμενο χρόνο, η οργανωτική συζήτηση και διαμάχη μεταφέρεται σε επίπεδο Πολιτείας, όπου οι κοινοτιστές και οι κρατιστές θα συγκρουστούν πάνω στο θέμα της δόμησης των οργανώσεων σε κάθε Πολιτεία. Από πολλές απόψεις η συζήτηση και διαμάχη αυτή σε επίπεδο Πολιτείας έχει τελικά μεγαλύτερη σημασία λόγω της αποκεντρωμένης φύσης των εκλογικών νόμων στις Ην. Πολιτείες. Κάθε αμερικανική Πολιτεία έχει τους δικούς της εκλογικούς νόμους που ρυθμίζουν το πώς υποβάλλονται οι υποψηφιότητες και πώς πρέπει να είναι εσωτερικά οργανωμένα τα κόμματα τα οποία έχουν πλήρη δικαιώματα στις εκλογικές διαδικασίες.

Σύμφωνα με τον αμερικανικό νόμο το εθνικό πολιτικό κόμμα δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένας συνασπισμός πολιτειακών κομμάτων που χαίρουν μεγάλη αυτονομίας. Και η πραγματική λειτουργία ενός τέτοιου κόμματος δεν είναι παρά η επιλογή υποψηφίων για την προεδρία και την αντιπροεδρία. Το πρόγραμμα του εθνικού κόμματος αποτελεί πάντα μια τυπική διαδικασία διότι καταρτίζεται από στελέχη του κόμματος χωρίς καμιά προηγούμενη συζήτηση μεταξύ των μελών και εν πάση περιπτώσει στην ουσία δεν έχει σχέση με τις εκστρατείες, επειδή δεν υπάρχουν εσωτερικές δομές με βάση τις οποίες τα κόμματα θα μπορούσαν να υποχρεώσουν τους υποψήφιους να λογοδοτούν και να ελέγχονται σε σχέση με το πρόγραμμα αυτό. Η επιλογή των υποψηφίων για άλλα δημόσια αξιώματα καθορίζεται από τα πολιτειακά κόμματα και τα οποία οφείλουν να τηρούν τους εκλογικούς κώδικες της Πολιτείας. Χωρίς εξαίρεση, οι πολιτειακοί αυτοί νόμοι λειτουργούν κατά τέτοιο τρόπο που εμποδίζουν τη λογοδοσία και κατά συνέπεια τόσο οι υποψήφιοι όσο και οι δημόσιοι εκπρόσωποι των κομμάτων δεν είναι υποχρεωμένοι να ενεργούν σύμφωνα με τις οδηγίες των κομματικών μελών. Όμως δύο πρόσφατες αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου (υπόθεση Tashjian εναντίον του Ρεπουμπλικανικού Κόμ-

---

21. Πρόταση από κάποιο μέλος της Οργανωτικής Επιτροπής του Πράσινου Κόμματος προβλέπει τέσσερις κατηγορίες μελών: α) μέλη που ανήκουν στις τοπικές οργανώσεις πολιτειακών κομμάτων και έχουν πλήρη δικαιώματα συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες, β) μέλη που ανήκουν στις τοπικές οργανώσεις πολιτειακών κομμάτων αλλά δεν έχουν δικαιώματα συμμετοχής στις εκλογικές διαδικασίες, γ) μέλη που δεν ανήκουν σε τοπικές οργανώσεις και δ) μέλη που είναι εγγεγραμμένοι ως ψηφοφόροι των Πράσινων. Οι αντιπρόσωποι της κάθε κατηγορίας μελών θα δικαιούνται λιγότερες ψήφους για κάθε μέλος όσο κατερχόμεθα την κλίμακα. Αυτό που δεν λύνεται στην πρόταση αυτή είναι το πώς τα σκόρπια μέλη και οι εγγεγραμμένοι ψηφοφόροι θα εκλέγουν και θα εντέλλουν τους εκπροσώπους τους.

Βλ. Barbara Ann Rodgers - Hendrick, "Memo to ad hoc Working Group for Issues Related to Green Party - USA, 23 Αυγούστου 1991.

ματος του Κονέκτικατ, 479 US 208 και υπόθεση EU εναντίον της Κεντρικής Επιτροπής του Δημοκρατικού Κόμματος του Σαν Φραντσίσκο, 489 US 214) χαρακτηρίζουν πολλούς από τους νόμους αυτούς ως αντισυνταγματικούς και αναγνωρίζουν το συνταγματικό δικαίωμα των κομμάτων να καθορίζουν όπως αυτά θεωρούν πρόσφορο τις εσωτερικές κομματικές τους δομές. Εάν η διαμάχη του περασμένου έτους πάνω στο θέμα της εθνικής δομής των Πράσινων επανέλθει στο προσκήνιο σε επίπεδο Πολιτείας, οι κρατικίστικες τάσεις στους Πράσινους θα πιέσουν για δημιουργία κομματικών δομών ξεχωριστών από τα τοπικά παραρτήματα ακτιβιστών για δύο βασικούς λόγους.

Πρώτον, θα υποστηρίξουν ότι οι υποψήφιοί τους θα πρέπει να είναι υπόλογοι όχι μόνο απέναντι στα ενεργά μέλη των Πράσινων αλλά και σ' όσους έχουν εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους ως Πράσινοι και σ'όσους ψηφίζουν Πράσινους. Δεύτερον, θα υποστηρίξουν ότι οι εκλογικοί κώδικες σε κάθε Πολιτεία απαιτούν τη μορφή αυτή λογοδοσίας με τις διατάξεις που αφορούν τις εκλογές για την ανάδειξη των υποψηφίων (primaries) και τις διάφορες κομματικές ομάδες και διασκέψεις που πρέπει να είναι ανοιχτές σ' όλους όσους είναι εγγεγραμμένοι ως Πράσινοι και σ'ορισμένες περιπτώσεις σ'όλους όσους είναι εγγεγραμμένοι ως ψηφοφόροι των Πράσινων. Θα αγνοήσουν φυσικά, οι υποστηριχτές των επιχειρημάτων αυτών, τις πρόσφατες αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου.

Η Πρόκληση για τον Συνομοσπονδιακό Κοινοτισμό

Οι υποστηριχτές της τοπικής αυτοδιεύθυνσης θα πρέπει μάλλον να αντιταχθούν στο κομματικό σύστημα των Πολιτειών παρά να συμμορφωθούν προς αυτό επειδή αντιφάσκει με την αρχή της δημοκρατίας στη βάση που πρεσβεύουν οι Πράσινοι, αρχή που βασίζεται στις πρόσωπο με πρόσωπο συνελεύσεις οι οποίες εντέλλουν και ανακαλούν τους φορείς που εξουσιοδοτούν να ενεργούν επ'ονόματί τους είτε ως αντιπρόσωποι είτε ως υποψήφιοι. Οι υποστηριχτές του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού θα πρέπει να επισημάνουν ότι ο νόμιμος σχηματισμός μη υπόλογων κομμάτων έχει καταργηθεί με τις πρόσφατες αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου εκτός από την περίπτωση των εκλογών για την ανάδειξη των υποψηφίων, θέμα το οποίο βρίσκεται κι αυτό προς κρίση ενώπιον των δικαστηρίων. Θα πρέπει επίσης να υποστηρίξουν τη δημιουργία ενιαίας δομής που υποχρεώνει τον εκλογικό κλάδο της οργάνωσης των Πράσινων να είναι υπόλογος απέναντι στα ενεργά μέλη. Θα πρέπει να σημειώσουν επίσης ότι οι εγγεγραμμένοι υποστηριχτές και ψηφοφόροι του Πράσινου Κόμματος δεν έχουν τους τρόπους να συνέρχονται και να διαμορφώνουν εντολές προς τους Πράσινους υποψήφιους κι ότι μόνο οι Πράσινοι ακτιβιστές που με συνέπεια συμμετέχουν στα τοπικά παραρτήματα έχουν τέτοιες δυνατότητες.

Θα πρέπει επίσης να επισημάνουν ότι από ιστορική άποψη η εναπόθεση του ελέγχου στους ψηφοφόρους μάλλον παρά στους ακτιβιστές του κόμματος αποτέλεσε το μέσον με το οποίο οι πολιτικοί επινόησαν εντολές (για τη δική τους εξυπηρέτηση) από ασαφή

εκλογικά σώματα για να νομιμοποιήσουν τις δικές τους προσωπικές φιλοδοξίες. Σοσιαλδημοκράτες πολιτικοί έχουν ακολουθήσει την πρακτική αυτή για δεκαετίες για να δικαιώσουν τον ευνουχισμό του προγράμματος που αρθρώνουν. Κι αυτό βραχυπρόθεσμα τους ισχυροποίησε και τους επέτρεψε να έρθουν σε συνδιαλλαγή με τους συντηρητικούς στα νομοθετικά σώματα – και το αποτέλεσμα είναι φυσικά ένα κίνημα να χρησιμοποιεί την ούτως αποκτηθείσα κρατική εξουσία για να διαχειρίζεται το καπιταλιστικό σύστημα που είχε ξεκινήσει για να αντιταχθεί. Οι Realos Πράσινοι της Γερμανίας χρησιμοποίησαν αυτές τις κατ' επινόηση εντολές των ψηφοφόρων για να δικαιώσουν την εγκατάλειψη του Πράσινου προγράμματος, επαναλαμβάνοντας το γνωστό φαινόμενο της ενσωμάτωσης της σοσιαλδημοκρατίας στο καπιταλιστικό κράτος – αυτή τη φορά σ' ένα τέταρτο του χρόνου που πήρε στους σοσιαλδημοκράτες η διαδικασία αυτή !

Αλλά είναι πολύ πιο σημαντικό για τους Αριστερούς Πράσινους να υποστηρίξουν ότι η συμμετοχική δημοκρατία απαιτεί μια *νέα* πολιτική που θα βασίζεται στις Πράσινες μεγάλες και μικρές πόλεις. Αυτή η οριζόντια δυαδική εξουσία αναπόφευκτα θα δημιουργήσει μια διαλεκτική συγκρουσιακή κατάσταση τόσο με το κεφάλαιο όσο και με τα αποκαλούμενα υψηλότερα κλιμάκια του κράτους. Κι αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση που τέτοιες Πράσινες πόλεις συνδέονται συνομοσπονδιακά σε συνεταιριστικές περιφερειακές ενώσεις.

Εάν οι υποστηριχτές της τοπικής αυτοδιεύθυνσης καταφέρουν να πείσουν τους Πράσινους – και κατ' επέκταση το ευρύτερο κίνημα προς την ανεξάρτητη πολιτική που σημαιώνεται τώρα στις Ην. Πολιτείες – θα εξαρτηθεί πάνω απ' όλα από το εάν μπορούν να δείξουν ότι η θεωρία τους μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη. Ένα ή περισσότερα παραδείγματα Πράσινων κινημάτων τοπικής αυτοδιεύθυνσης που αρχίζουν να αναδιοργανώνουν πόλεις σε συνομοσπονδίες κοινοτικών συνελεύσεων και να εφαρμόζουν προγράμματα κοινωνικής και οικολογικής αναδόμησης, θα αποτελούσε το πιο πειστικό επιχείρημα που θα μπορούσαν να προβάλουν οι υποστηριχτές του Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού. Με τη φθίνουσα πορεία που ακολουθούν τα εθνικά Πράσινα κόμματα στην Ευρώπη, η δημιουργία ενός αποτελεσματικού συνομοσπονδιακού Πράσινου κινήματος Συνομοσπονδιακού Κοινοτισμού στις Ην. Πολιτείες θα έδειχνε την εναλλακτική διέξοδο.

Κοινωνία και Φύση

ΤΕΥΧΟΣ 4 • Μάιος - Αύγουστος '93

ΓΕΝΙΚΟ ΘΕΜΑ: ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

α. Ο Οικοφεμινισμός και η κριτική του

Kirkpatrick Sale	Οικοφεμινισμός — μια νέα προοπτική
Ynestra King	Τι είναι ο οικοφεμινισμός
Chiah Heller	Προς ένα ριζοσπαστικό οικοφεμινισμό
Janet Biehl	Να ξανασκεφθούμε την οικοφεμινιστική πολιτική
Val Plumwood	Φεμινισμός και οικοφεμινισμός
Mary Mellor	Οικοφεμινισμός και οικοσοσιαλισμός

β. Η σύγκλιση των νέων κοινωνικών κινημάτων

L. Suzan Brown	Αναρχισμός, υπαρξισμός και φεμινισμός
Thomas S. Martin	Η σύγκλιση αναρχισμού, φεμινισμού και οικολογίας
Τάκης Φωτόπουλος	Σημειώσεις πάνω στη θέση για τη σύγκλιση

ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ:

✓ Εθνικισμός και νέα παγκόσμια τάξη
ΤΕΥΧΟΣ 5, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1993

✓ Σοσιαλισμός και Οικολογία
ΤΕΥΧΟΣ 6, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1994

✓ Ανάπτυξη και περιβάλλον στο Νότο
ΤΕΥΧΟΣ 7, ΜΑΪΟΣ 1994

✓ Επιστήμη και Τεχνολογία
ΤΕΥΧΟΣ 8, ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1994

✓ "Πράσινα" Οικονομικά
ΤΕΥΧΟΣ 9, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1995

✹ Καλούνται οι ενδιαφερόμενοι που επιθυμούν να συνεργασθούν στα παραπάνω θέματα να υποβάλουν τις συνεργασίες τους τουλάχιστον 3 μήνες πριν από την ημερομηνία έκδοσης.

Urbanization without cities: The rise and Decline of Citizenship του Murray Bookchin

Με την έκδοση του βιβλίου "*Αστικοποίηση χωρίς Πόλεις: Η Άνοδος και η Πτώση του Πολίτη*" (1972), ο Murray Bookchin ολοκληρώνει ουσιαστικά το συγγραφικό προβληματισμό του γύρω από το ζήτημα της πόλης. Ο προβληματισμός αυτός, που είχε ξεκινήσει με την έκδοση του βιβλίου "*Τα Όρια της Πόλης*" (1973), αποτελεί τη φιλόδοξη προσπάθεια διατύπωσης μιας διαφορετικής κοινωνικής ιστορίας της πόλης και του πολίτη, ιδωμένης από τη σκοπιά της κοινωνικής οικολογίας.

Σε τριακόσιες πυκνογραμμένες σελίδες ο συγγραφέας εκτυλίσσει τις απόψεις του, μελετώντας διαχρονικά την κοινωνικο-οικολογική εξέλιξη της πόλης και τη σχέση της με τη διαδικασία της αστικοποίησης. Θεωρεί ότι είναι άκρως απαραίτητο η κοινωνική οικολογία της πόλης να αναδειχθεί σε κεντρική συνιστώσα του σύγχρονου οικολογικού στοχασμού. Κι αυτό, όχι μόνο γιατί το πρόβλημα της αστικοποίησης αποτελεί ένα κοινωνικό, πολιτιστικό και οικολογικό γεγονός τεράστιας ιστορικής σημασίας, αλλά και διότι η ίδια η διαδικασία της αστικοποίησης έχει επιφέρει τρομερές αλλαγές στον τρόπο που βιώνουμε και διαμορφώνουμε τις σχέσεις μας με τον κοινωνικό και φυσικό κόσμο.

Τι είναι όμως η πόλη για την κοινωνική οικολογία; Ο Bookchin, σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις διαφόρων νεομαρξιστών (πχ. Lefebyre) δεν αντιμετωπίζει την πόλη σαν ένα "χωρικό σύστημα" (system of space), θεωρεί ότι τέτοιες αντιλήψεις οδηγούν στο μετασχηματισμό της γεωμετρικής έννοιας του χώρου σε μια ψευδο-υπερφυσική κατηγορία. Μέσα στην τελευταία οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις που αποτελούν την πόλη χάνουν την πραγματική τους διάσταση. Ειδικότερα, θεωρεί ότι μπορούμε να ερευνήσουμε αυτές τις σχέσεις με άμεσο τρόπο, χωρίς να προσφύγουμε σε τεχνικές "αποκωδικοποίησης", κάτι το οποίο αρκετοί μεταμοντερνιστές και νεομαρξιστές κάνουν στις μέρες μας.

Ο Bookchin αντιμετωπίζει την πόλη ως φυσικό και κοινωνικό γίγνεσθαι, ως εξελισσόμενη κοινωνική σχέση στο χρόνο και το χώρο. Γράφει: "Ο ορισμός που δίνω για την πόλη δεν μπορεί να αναχθεί σε μια απλή πρόταση. Όπως θεωρώ ότι η ορθολογικότητα, η επιστήμη και η τεχνολογία, ορίζονται από την ίδια τους την ιστορία, έτσι θεωρώ ότι η πόλη είναι η ιστορία της πόλης. Αυτό σημαίνει ότι βλέπω την πόλη ως τη σωρευτική, ή διαλεκτική ανάπτυξη συγκεκριμένων σημαντικών κοινωνικών δυνατοτήτων (social potentialities) και των φάσεων εκδίπλωσής τους [...]" (Εισαγωγή: κν).

Ως κοινωνικός οικολόγος, βλέπει την πόλη σαν ένα δημιουργικό ρήγμα (creative breach) της ανθρώπινης βιολογικής παράδοσης, ως κομβικό σημείο μεταμόρφωσης της ανθρώπινης φυσικής εξέλιξης σε μια νέα, κοινωνική, αυτή τη φορά, μορφή εξέλιξης. Ακολουθώντας τα χνάρια του Αριστοτέλη, θεωρεί ότι πόλη αποτελεί πρώτιστα μια *Ηθική* ενότητα. Ερευνώντας την ιστορία της, την αντιμετωπίζει ως μια οικο-κοινότητα της οποί-

ας τα μέλη –οι πολίτες– ενώνονται με κοινωνικούς δεσμούς, δημιουργώντας μια δεύτερη φύση –μια ανθρώπινα δημιουργημένη φύση– που πολύ συχνά συνηπήρξε σε ισορροπία με την "πρώτη φύση", το φυσικό περιβάλλον. Με αυτή την έννοια, η ιστορία της πόλης είναι η κοινωνική αναλογία (counterpart) της ιστορίας της φύσης.

Βλέποντας την πόλη ως κοινωνική σχέση επιλέγει τα ιστορικά παραδείγματα όπου αυτή η σχέση ήταν απελευθερωτική. Μέθοδός του είναι η μελέτη της εξέλιξης της πόλης ως του κοινωνικού, οικολογικού και ηθικού σχηματισμού εντός του οποίου πραγματοποιούνται οι κοινωνικές δυνατότητες της ατομικής αυτονομίας και της κοινωνικής ελευθερίας. Σκοπός του είναι η αποκατάσταση της πόλης από αυτό που σήμερα γενικά θεωρείται, δηλαδή η σημαντικότερη απειλή του περιβάλλοντος, σ' αυτό που ιστορικά υπήρξε και έχει τη δυνατότητα να υπάρξει ξανά: η πόλη ως αυτόνομη οικο-κοινότητα.

Ο συγγραφέας αναπτύσσει την προβληματική του σε οκτώ κεφάλαια που ακολουθούν την πορεία της πόλης από τους πρώτους οικισμούς της ύστερης παλαιολιθικής περιόδου έως τις τεράστιες αστικές συγκεντρώσεις της εποχής μας. Μέσα από μια επιλεκτική ιστορική αναδρομή, επιδιώκει να ανασκευάσει τις τρέχουσες αντιλήψεις ορίζοντας ξανά τις έννοιες τις πόλης και του πολίτη στη γλώσσα της κοινωνικής οικολογίας.

Η ανασκευή ξεκινά ήδη από το πρώτο κεφάλαιο. Ο τίτλος του, "Αστικοποίηση Ενάντια στις Πόλεις", είναι σκόπιμα διατυπωμένος ώστε να δημιουργήσει την αίσθηση του παράδοξου στον αναγνώστη. Πώς είναι δυνατόν να μιλάμε για αστικοποίηση *εναντίον* των πόλεων; Για τον Bookchin, δύο έννοιες που συχνά θεωρούνται συνώνυμες, η πόλη (city) και η αστική ενότητα (urbanity), παραπέμπουν σε δύο κατ' ουσία ανταγωνιστικές πραγματικότητες. Η πρώτη αναφέρεται σ' αυτό που αποκαλεί "κοινότητα της καρδιάς" (community of the heart) έναν ηθικό, κοινωνικό και φυσικό σχηματισμό που καταστρέφεται μαζί με άλλες φυσικές οικο-κοινότητες του πλανήτη από τη διαδικασία της αστικοποίησης. Η δεύτερη αναφέρεται σ' έναν κτιριακό σχηματισμό που παράγεται και καθορίζεται από εμπορευματικές σχέσεις, μέσα στον οποίο οι ίδιοι οι άνθρωποι μετατρέπονται σε εμπορεύματα.

Σ' αυτό το πλαίσιο, δεν τίθεται θέμα ανταγωνιστικότητας μεταξύ πόλης και υπαίθρου, όπως πολλοί σύγχρονοι ιστορικοί και θεωρητικοί της πόλης κάνουν. Για τον Bookchin, ο αγροτικός χώρος και η ιστορική παρουσία των ανθρώπων σε' αυτόν προσδιορίζονται ως στοιχεία της "πρώτης φύσης". Η πόλη προσδιορίζεται ως στοιχείο της "δεύτερης φύσης". Και η αλήθεια είναι ότι *και* η πόλη *και* η ύπαιθρος βρίσκονται υπό κατοχή σήμερα, μια κατοχή που απειλή την ίδια τη θέση της ανθρωπότητας στο φυσικό περιβάλλον. Και οι δύο υπονομεύονται από την αστικοποίηση, μια διαδικασία που απειλει να καταστρέψει το χαρακτήρα τους και τον τεράστιο πλούτο της παράδοσής του [...]" (σελ. 3).

Από τη μία, η διαδικασία αυτή παραπέμπει στην κατακυρίευση του αγροτικού και φυσικού κόσμου από τις εξαπλούμενες αστικές ενότητες. Από την άλλη, παραπέμπει στην

ιστορική παρακμή της πόλης ως αυθεντικής αρένας του πολιτικού βίου και κατά συνέπεια στην ιστορική παρακμή των εννοιών της πολιτικής και του πολίτη. Η μελέτη της ιστορικής πορείας των δυο τελευταίων εννοιών θα αποτελέσει στη συνέχεια τον κεντρικό άξονα γύρω από τον οποίο θα περιστραφεί, ο προβληματισμός του συγγραφέα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, "από τη Φυλή στην Πόλη", ο Bookchin προσπαθεί να εντοπίσει τις κοινωνικές λειτουργίες των πρώτων πολεακών σχηματισμών (civic formations). Παίρνοντας ως ιστορικό παράδειγμα την αρχαία πόλη της Ανατολίας, Catal Hüyuk, επιχειρηματολογεί εναντίον των κυρίαρχων ερμηνειών που αντιμετωπίζουν τη δημιουργία της πόλης είτε ως αποτέλεσμα της ανακάλυψης της αγροτικής καλλιέργειας, είτε ως απλό χώρο οικονομικών ανταλλαγών, είτε για την εξυπηρέτηση αμυντικών σκοπών.

Τονίζοντας την πολλαπλότητα των αιτίων που οδηγούν στη γέννηση της πόλης, εντοπίζει ως σημαντικότερη τη θρησκευτική. Θεωρεί τις πρώτες πόλεις ως κυρίως πνευματικά και λατρευτικά κέντρα, τα οποία "σχηματίζονται για να αντιμετωπίσουν πολιτιστικές αντί για αυστηρά οικονομικές ή αμυντικές ανάγκες" (σελ. 21). Μέσα σ' αυτές –και εξ' αιτίας τους– για πρώτη φορά μπορούμε να παρακολουθήσουμε τις βιολογικές σχέσεις (τους δεσμούς αίματος, φυλής κ.λπ.) να μετασχηματίζονται σε κοινωνικές σχέσεις.

Στα επόμενα κεφάλαια, "η Δημιουργία της Πολιτικής" και "το Ιδεώδες του Πολίτη (The ideal of citizenship)", ο Bookchin πραγματεύεται την ιστορική εμφάνιση αυτών των εννοιών στην αρχαία Ελλάδα, χρησιμοποιώντας ως κύριο πλαίσιο αναφοράς την Αθηναϊκή Δημοκρατία. Είναι ακριβώς στον ελληνικό χώρο που για πρώτη φορά αναδύονται οι έννοιες της πολιτικής και του πολίτη, ακόμα και ετυμολογικά.

Ακολουθώντας τα γραπτά του Αριστοτέλη, θεωρεί τον άνθρωπο ως "ζώον πολιτικόν" που αναζητά μέσα από μια πρωτιστά ηθική ένωση, την πόλη, όχι απλώς το "ζην", αλλά το "ευ ζην". Στην πόλη παρατηρούμε την ανάδυση μέσα από τον κοινωνικό χώρο (το άμεσο οικογενειακό και εργασιακό περιβάλλον όπου οι σχέσεις των ανθρώπων καθορίζονται από την ανάγκη) του πολιτικού χώρου (τη δημόσια αρένα στην οποία οι πολίτες συζητούν, αποφασίζουν και ελέγχουν τους θεσμούς με βάση το λόγο, τη λογική). Έτσι, η πολιτική ορίζεται ως η συνειδητή αυτο-διαχείριση της πόλης, ως η άσκηση της κυβέρνησης από τους ίδιους τους πολίτες.

Οι θεσμοί της Αθηναϊκής Δημοκρατίας (παρ' όλους τους περιορισμούς της) αποτελούν για τον Bookchin το πρώτο ιστορικό παράδειγμα εφαρμογής της συνειδητής αυτοκυβέρνησης. Η παραγωγική της βάση, δηλαδή οι τεχνίτες και οι αγρότες, και η χωρική της έκταση, δηλαδή μια πόλη που κατά τον Αριστοτέλη "μπορεί κάποιος να την αγκαλιάσει με μια ματιά", της δίνουν τη δυνατότητα μετασχηματισμού της σε χώρο ελευθερίας και αυτονομίας. Στην αρχαία Αθήνα το περιεχόμενο της έννοιας του πολίτη εμπλουτίζεται μέσα από την καθημερνιή ενασχόληση με τα κοινά στην αγορά, μέσα από τη συμμετοχή στη λαϊκή συνέλευση (την Εκκλησία του Δήμου) που αποτελεί το θεμελιακό αποφασιστι-

κό όργανο, μέσα από τη συμμετοχή στα λαϊκά δικαστήρια, και μέσα από τη συμμετοχή στην κλήρωση, ανακλητότητα και εναλλαγή των δημόσιων αξιωμάτων.

Η πολιτική αποκτά, έτσι, ένα πιο ουσιαστικό περιεχόμενο, ως προσωπική και κοινωνική *εκπαιδευτική* διαδικασία, ως παιδεία με την πιο αυθεντική έννοια του όρου. Μαζί με τους άλλους θεσμούς της αρχαιοελληνικής ζωής, το γυμνάσιο, το θέατρο, το δράμα και, τέλος, την απαράμιλλη ελληνική γλώσσα, η πολιτική διαμορφώνει, για πρώτη φορά στην ιστορία, τη χαρακτηροδομή ενός ελεύθερου και αυτόνομου πολίτη.

Για τον Bookchin, το πρόταγμα της αυτονομίας, ή όπως την αποκαλεί η κληρονομιά της ελευθερίας, δεν χάνεται στην ιστορία με την παρακμή των αρχαιοελληνικών πόλεων. Στο πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου, "Δείγματα Πολιτικής (civic) Ελευθερίας", θα περιγράψει με εξαντλητική λεπτομέρεια την ανάδυση του αυτόνομου προτάγματος στις πόλεις της μεσαιωνικής Ευρώπης. Ήδη από τις αρχές του δέκατου τρίτου αιώνα, στις πόλεις ή (όπως αποκαλούντο) κομμούνες της Ιταλίας, της νότιας Γερμανίας, της βόρειας Γαλλίας, της Φλάνδρας, της Ελβετίας αλλά και μεταγενέστερα της Ισπανίας θα ξαναζωντανέψουν και θα ανθίσουν οι λαϊκές συνελεύσεις, ο ενεργός πολίτης και η συμμετοχική δημοκρατία. Στο Μπέργκαμο, στη Φλωρεντία, στο Μιλάνο, στην Πίζα, στη Βερόνα, στην Πάβια, στο Φράιμπεργκ, στη Λιέγη και σε πλήθος άλλες μικρές και μεγάλες πόλεις, βόρεια και νότια από τις Άλπεις, μια παρόμοια "συμμαχία" τεχνιτών και αγροτών θα "επαναφεύρει" την πολιτική με την αυθεντική της έννοια μέσα από τους αγώνες ενάντια στη μοναρχία, την Παπική εξουσία και τις τοπικές ολιγαρχίες.

Το κεφάλαιο κλείνει με την εξέταση της Παρισινής Κομμούνας της Γαλλικής μεταεπαναστατικής περιόδου (1793) που αποτελεί "το πιο καταπληκτικό παράδειγμα πολιτικής (civic) ελευθερίας και άμεσης δημοκρατίας της σύγχρονης περιόδου" (σελ. 5). Η εγκαθίδρυση των τοπικών συνελεύσεων στις γειτονιές του Παρισιού ως η θεσμική απάντηση ενός πολιτικού κινήματος που έφτασε να διεκδικήσει, στην κορυφή της επαναστατικής του δράσης, τη συνολική πολιτική αναδόμηση της Γαλλίας σε μια συνομοσπονδία δήμων (commune of communes), αποτελεί για τον Bookchin την ιστορική απάντηση στο τυπικό ερώτημά του αν είναι δυνατή ή όχι η άμεση δημοκρατία σε μια μεγάλη πόλη.

Στο έκτο και έβδομο κεφάλαιο, που τιτλοφορούνται "Από τη Πολιτική (politics) στην επαγγελματοποιημένη διαχείριση της κρατικής εξουσίας (Staterraft)" και ή "Κοινωνική Οικολογία της Αστικοποίησης" αντίστοιχα, ο Bookchin εξετάζει την ανάδυση και κυριαρχία των μορφών έμμεσης πολιτικής διακυβέρνησης σε σχέση με τη διαδικασία της αστικοποίησης.

Υπογραμμίζοντας τη διαφορά μεταξύ κοινωνικού και πολιτικού που προαναφέρθηκε, θα χαράξει μια τρίτη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του χώρου της πολιτικής και του χώρου της επαγγελματοποιημένης εξουσιαστικής διαχείρισης. Ο τελευταίος αν και εμφανίζεται ιστορικά στην Ρώμη, ως πολιτική της αντιπροσώπευσης και της διαμεσολάβησης,

παίρνει σάρκα και οστά από το δέκατο έκτο αιώνα και ύστερα με την ανάπτυξη των εθνών-κρατών και των συλλογικών εθνικών πολιτιστικών ταυτοτήτων. Ο κοινωνικός χώρος αναφοράς της έννοιας του πολίτη αλλάζει. Τη θέση της πόλης και του πολιτικού της σώματος (public body) παίρνει μια διευρυμένη χωρικά και πολιτιστικά ενότητα, το "έθνος-κράτος", με σημείο συγκέντρωσης της εξουσίας την "πρώτη πόλη", την πρωτεύουσα. Η έννοια της πολιτικής σταδιακά μετασχηματίζεται σε διαχείριση της κρατικής εξουσίας από επαγγελματίες αντιπροσώπους.

"Παραμένει μια από τις τεράστιες ειρωνείες της ιστορίας το ότι η πόλη [...] παρήγαγε του ίδιους τους λόγους που οδήγησαν στην κατάλυσή της [...]. Ο αυξανόμενος χωρισμός της μεσαιωνικής πόλης από την παραδοσιακή αγροτική της μήτρα δεν παρήγαγε μόνο έναν νέο τύπο πόλης με μια δικιά της ταυτότητα. Παρήγαγε επίσης νέους τύπους οικονομικών, πολιτιστικών και πολιτικών δομών οι οποίες προφανέστατα μετέβαλαν την ύπαιθρο και σταδιακά μετέβαλαν και την εικόνα της πόλης" (σελ. 123).

Με την αστικοποίηση επέρχεται η αντιστροφή της πορείας του εξελικτικού ρολογιού, από το οργανικό στο συνθετικό, από τις οργανικές, ανθρώπινες και αυθεντικά πολιτικές σχέσεις σε συνθετικές εμπορευματικές σχέσεις που εκφράζονται μέσα από πολιτικές αντιπροσώπευσης και διαμεσολάβησης.

Οι πόλεις έχασαν όχι μόνο την εδαφική και χωρική μορφή τους, αλλά και την πολιτιστική ενότητα και μοναδικότητά τους, καθώς μετασχηματίστηκαν σε άξενα τοπία στοιχειωμένα από το α-ήθικο πνεύμα του "ιδιοκτητικού ατομισμού". Ακολουθώντας μια πορεία κοινωνικής και οικολογικής αποδόμησης, μεταβλήθηκαν σε ζωντανά σύμβολα της οικολογικής διάλυσης του σύγχρονου παγκόσμιου τοπίου, σε συνθετικούς χώρους εμπορευματικών διαμεσολαβήσεων.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, "Το Πρόγραμμα του Κοινοτισμού" (The municipal agenda), καθώς και στο παράρτημα "Η σημασία του Συνομοσπονδισμού", ο Bookchin θα εκθέσει την πρόταση της κοινωνικής οικολογίας για την έξοδο από τη σύγχρονη οικολογική και κοινωνική καταστροφική πορεία. Η επανακάλυψη των αυθεντικών εννοιών της πολιτικής και του πολίτη και η επανοικειοποίηση του δημόσιου πολιτικού χώρου από συνειδητούς αυτόνομους πολίτες αποτελούν τις κεντρικές συνιστώσες του Προγράμματος.

Η κοινωνική οικολογία βλέπει στον κοινωνικό χώρο, που δημιουργεί ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός να μετασχηματίζεται το σύγχρονο απρόσωπο και ανίσχυρο άτομο σε κοινωνικό πρόσωπο, σε ενεργό πολίτη, μέσα από τη συμμετοχή του/της σε αυθεντικούς θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Προσβλέπει στην επαναδιεκδίκηση της πόλης ως ηθικής ένωσης, μέσα από τη δημιουργία αυτόνομων κοινοτιστικών κινημάτων. Τα τελευταία, επανακτώντας τους δήμους και ξαναζωντανεύοντας τις τοπικές λαϊκές συνελεύσεις, θα κοινοτικοποιήσουν (municipalize) την οικονομία, θα οργανωθούν σε συνομοσπονδίες και τελικά θα οδηγήσουν στην ανάδυση ενός γενικού πανανθρώπινου συμφέροντος κατα-

στρέφοντας τους τεχνητούς διαχωρισμούς των σημερινών ιεραρχικών δομών και σχέσεων.

Κλείνοντας τη βιβλιοπαρουσίαση θα πρέπει να τονίσω πως ότι ειπώθηκε ώς τώρα δεν αποτελεί παρά μια απλή σκιαγράφηση των απόψεων του Bookchin. Τα ιστορικά στοιχεία, που με εξαντλητική λεπτομέρεια παραθέτει, ήταν αδύνατο να χωρέσουν στις λίγες σελίδες αυτού του κειμένου. Όπως επίσης ήταν αδύνατο να μεταφέρω τη βαθιά γνώση της αρχαιοελληνικής ιστορικής και φιλοσοφικής παράδοσης του συγγραφέα και τη γλώσσα του κειμένου του, που είναι πραγματικά αξιοζήλευτη για τη γλαφυρότητα και φρεσκάδα της.

Θα παρέθετα δύο σημεία κριτικής. Το ένα είναι η ομολογουμένως αθέλητη έμφαση του Bookchin σε μια Δυτικοκεντρική προσέγγιση που δεν ερευνά την πιθανότητα ύπαρξης και άλλων ιστορικών παραδειγμάτων αυτονομίας πέρα από το Δυτικό χώρο. Το δεύτερο και πιο σημαντικό αφορά σ' ένα από τα χαρακτηριστικά της μεθόδου προσέγγισης. Γεννιέται το ερώτημα κατά πόσο έχουμε ανάγκη τελικά να βασίσουμε το απελευθερωτικό πρόταγμα σε μια εξελικτική ιστορία της πόλης, ακόμα και αν αυτή η ιστορία απλά τονίζει την κοινωνική δυνατότητα αυτού του προτάγματος. Θα έλεγα ότι κάθε ιστορική αναδρομή είναι μια επιλογή, μια διαχείριση του παρελθόντος, με σαφείς ή υπολανθάνουσες τις προθέσεις αυτού/της που την κάνει. Θα έλεγα, ειδικότερα, ότι η ιστορική αναδρομή που επιχειρεί ο Bookchin είναι μια επιλογή ελευθερίας, μια διαχείριση του παρελθόντος από τη σκοπιά της αυτονομίας και της αυθεντικής δημοκρατίας.

Με βάση το τελευταίο, θεωρώ ότι το βιβλίο επιτυγχάνει το σκοπό του, ξεκινώντας ένα πολύ γόνιμο διάλογο γύρω από την κοινωνική οικολογία της πόλης. Εύχομαι να μεταφραστεί γρήγορα στα ελληνικά.

Θοδωρής Παπαδόπουλος

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Η **Κοινωνία και Φύση** άρχισε από το προηγούμενο τεύχος μια στήλη διαλόγου με τους αναγνώστες στην οποία θα μπορούν να δημοσιεύονται σχόλια-κριτική των αναγνωστών μας πάνω σε άρθρα/κείμενα που δημοσιεύει το περιοδικό. Θα καταβάλλεται κάθε προσπάθεια να δημοσιεύονται όλες οι σχετικές συνεργασίες, εφόσον δεν ξεπερνούν τις 2.500 λέξεις και παρουσιάζουν, φυσικά, γενικότερο ενδιαφέρον. Στη στήλη του διαλόγου, εκτός από σχόλια-κριτική, θα δημοσιεύονται **κατ' εξαίρεση** και άρθρα (τα άρθρα κατά κανόνα θα πρέπει να υποβάλλονται για συμμετοχή στον κύριο διάλογο γύρω από την προανακοινωθείσα θεματική ενότητα του κάθε τεύχους) που θέλουν να παρουσιάσουν μια θέση διαφορετική ή και αντίθετη προς τη θέση την οποία ανέπτυξε **άρθρο ήδη δημοσιευμένο**. Τα άρθρα αυτά δε θα πρέπει να υπερβαίνουν το μισό της έκτασης του άρθρου στο οποίο αντιλέγουν, ή από το οποίο καθ' οιοδήποτε τρόπο αφορμώνται και οπωσδήποτε **δε θα πρέπει, κατά κανόνα, να υπερβαίνουν τις 5.000 λέξεις**. Για τη δημοσίευση των άρθρων αυτών θα ακολουθούνται τα ίδια ποιοτικά κριτήρια επιλογής όπως για την επιλογή των άρθρων που συμμετέχουν στον κύριο διάλογο.

(Γράμμα Μιχ. Ντασκαγιάννη και σημείωμα με τίτλο:
"Η οικολογική διάσταση στα έργα των Μαρξ-΄Ενγκελς")

Αγαπητό περιοδικό,

Ανταποκρινόμενος στο κάλεσμά σου, αποφάσισα να γράψω ένα σημείωμα "για την οικολογική διάσταση στα έργα των Μαρξ-΄Ενγκελς", έχοντας σαν ερέθισμα τα δύο άρθρα του James O' Connor.

Θα ήθελα με την ευκαιρία της επικοινωνίας μας να σας συγχαρώ για τη θαυμάσια και πολύ προσεγμένη δουλειά που κάνατε στα δύο πρώτα τεύχη. Εύχομαι να συνεχίσετε με το ίδιο μεράκι.

Εγώ, προσωπικά είμαι δικηγόρος. Ζω και εργάζομαι στην Άρτα και παλιότερα, σαν φοιτητής, είχα "θητεύσει" στην ΚΝΕ. Στο ιδεολογικό μου, ακόμη, ψάξιμο (είμαι, σήμερα 28 χρόνων), μ' έχει βοηθήσει, πραγματικά, πολύ το περιοδικό σας.

Φιλικά και χαιρετισμούς
από την Άρτα

Μιχαήλ Ηλ. Ντασκαγιάννης

Η οικολογική διάσταση στα έργα των Μαρξ-΄Ενγκελς

Αφορμή για να γράψω το σημείωμα αυτό, στάθηκαν τα δύο άρθρα του James O' Connor "Σοσιαλισμός και Φύση" και "Καπιταλισμός, Φύση, Σοσιαλισμός", που δημοσιεύτηκαν στα δύο πρώτα τεύχη του περιοδικού αντίστοιχα.

Γράφοντας το σημείωμα αυτό, θα κινδύνευα να χαρακτηριστώ σαν απολογητής του έργου των Μαρξ-΄Ενγκελς, αφού ψάχνοντας στις μεταφράσεις των έργων τους στην ελληνική γλώσσα, προσπάθησα να βρω τις σχετικές αναφορές τους στην "άγνωστη", τότε, Οικολογία, αλλά και στο μοντέλο της κοινωνίας που οι ίδιοι προσπάθησαν να καταδείξουν στα έργα τους.

Για το μαρξισμό γενικότερα "η φύση υπάρχει ανεξάρτητα από κάθε φιλοσοφία. Αποτελεί τη βάση που πάνω της μεγαλώσαμε εμείς οι άνθρωποι, που είμαστε και εμείς οι ίδιοι προϊόντα της φύσης. ΄Εξω απ' τη φύση και τους ανθρώπους δεν υπάρχει τίποτε και τα ανώτερα όντα που τα δημιούργησε η θρησκευτική μας φαντασία είναι μονάχα η φανταστική αντανάκλαση του ίδιου μας του Είναι"[1].

Στον ΄Ενγκελς ειδικότερα, η σχέση του ανθρώπου με τη φύση είναι σχέση κυριαρχίας, σχέση "εξουσιαστική". Ο άνθρωπος επιδρά πάνω στη φύση και επιφέρει αλλαγές σ' αυτή "για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς του". Μεταφέρει χρήσιμα φυτά και οικιακά ζώα από τη μια χώρα στην άλλη και αλλάζει, έτσι, την όψη, το κλίμα του τόπου, τη βλάστηση και τη ζωή των ζώων ολόκληρων ηπείρων. Με τον τεχνητό εξευγενισμό τα φυτά και τα ζώα αλλάζουν με τρόπο που δεν αναγνωρίζονται. Οι συνέπειες της παρέμβασης του ανθρώπου πάνω στη φύση "μπορούν να εξαφανιστούν μονάχα με τη γενική απονέκρωση της γήινης σφαίρας"[2].

Στη διαδικασία της παραγωγής, ο άνθρωπος παίρνει από τη φύση αγαθά που τα επεξεργάζεται και τα προσαρμόζει στις ανάγκες του. Είναι, όμως, υποχρεωμένος να σεβαστεί ένα βασικό κανόνα: Να μην παραβιάσει τους νόμους της. Όταν γίνεται αυτό, τότε η φύση τον εκδικείται με το χειρότερο τρόπο. Ο ΄Ενγκελς αναφέρεται στην αποψίλωση των δασών και επισημαίνει ότι "οι άνθρωποι που ξερίζωναν τα δάση στη Μεσοποταμία, στην Ελλάδα, στη Μικρασία και αλλού για να αποκτήσουν καλλιεργήσιμη γη, δεν φαντάζονταν ότι έτσι βάζανε το θεμέλιο για τη σημερινή ερήμωση των χωρών εκείνων, γιατί μαζί με τα δάση τους αφαιρούσαν και τα κέντρα συγκέντρωσης και διατήρησης της υγρασίας"[3].

---

1. Φ. ΄Ενγκελς: *Ο Φόυερμπαχ και το τέλος της Γερμανικής Φιλοσοφίας*, Διαλεχτά ΄Εργα, τ. ΙΙ, σελ. 425
2. Φ. ΄Ενγκελς: *Ο ρόλος της εργασίας στην εξανθρώπιση του πιθήκου*, Διαλεχτά ΄Εργα, τ. ΙΙ, σελ. 90.
3. ό.π., σελ. 91.

Στη διαλεχτική αντίληψη των πραγμάτων –όπως και στην αντίληψη των μεγάλων ιδρυτών της ελληνικής φιλοσοφίας– ολόκληρη η φύση υπάρχει σε αιώνια γέννηση και αφανισμό, σε αδιάκοπη ροή, σε αδιάκοπη κίνηση και αλλαγή. Καθετί που γεννιέται, αφού ολοκληρώσει τον κύκλο ζωής του, καταστρέφεται. Το ίδιο και ο πλανήτης μας. Ο Ένγκελς προφητικός, βλέπει το χρονικό σημείο "όπου η ηλιακή θερμότητα που εξαντλείται, δε θα φτάνει πια να λιώνει τον πάγο που κατεβαίνει από τους πόλους, όπου οι άνθρωποι, που όλο και περισσότερο θα στριμώχνονται προς τον Ισημερινό, τελικά ούτε και κει δε θα βρίσκουν αρκετή θερμότητα για να ζουν, όπου σιγά-σιγά θα εξαφανιστεί και το τελευταίο ίχνος οργανικής ζωής και η Γη, νεκρή, παγωμένη σφαίρα, όπως το φεγγάρι, θα γυρίζει γύρω από τον επίσης νεκρό ήλιο, σε βαθύ σκοτάδι και σ' όλο πιο στενές τροχιές ώσπου τελικά θα πέσει πάνω του... Αντί για το αρμονικά διαρθρωμένο, φωτεινό, θερμό ηλιακό σύστημα, μονάχα μια κρύα, νεκρή σφαίρα θα εξακολουθεί τον ερημικό της δρόμο μέσα στον κοσμικό χώρο..."[4].

Πιστεύω, λοιπόν, ότι οι αναφορές του Ένγκελς πάνω στην υλική συναλλαγή ανάμεσα στους ανθρώπους και στη φύση ή ανάμεσα στην ανθρώπινη οικονομία και την οικονομία της φύσης δεν είναι αποσπασματικές κι αν μη τι άλλο ο χαρακτηρισμός του ως "οικο-μαρξιστή" θα ήταν πολύ εύστοχος.

Αλλά και στο έργο του Μαρξ δεν λείπουν οι αναφορές –πολύ χαρακτηριστικές μάλιστα– στις νέες κοινωνικές συνθήκες που δημιούργησε ο καπιταλισμός. Η ερήμωση της υπαίθρου και η δημιουργία των τεράστιων πόλεων (αφού η αστική τάξη υπόταξε την ύπαιθρο στην κυριαρχία της πόλης), η διάλυση των παλιών εθίμων, των παλιών οικογενειακών σχέσεων, των παλιών εθνοτήτων, η είσοδος της γυναίκας στη μισθωτή εργασία, η χτυπητή δυσαναλογία στην κατανομή του πλούτου, η καθυπόταξη των φυσικών δυνάμεων στη διαδικασία παραγωγής με σκοπό το υπερκέρδος, καθώς και οι νέες ανάγκες στη βιομηχανία που απαιτούν για να ικανοποιηθούν προϊόντα και πρώτες ύλες των πιο απομακρυσμένων χωρών και κλιμάτων, με άμεση έτσι συνέπεια την αλληλεξάρτηση των οικονομιών, είναι μερικές μόνο από τις αναφορές του Μαρξ στις νέες συνθήκες που γέννησε ο καπιταλισμός.

Στην εποχή των Μαρξ-Ένγκελς με κανένα τρόπο δεν είχαν τεθεί με τόση οξύτητα, όπως σήμερα τουλάχιστον, τα προβλήματα του περιβάλλοντος αλλά κι αυτά που πολύ εύστοχα ο J.O'Connor ονόμασε "συνθήκες παραγωγής". Ήταν αρκετά δύσκολο γι' αυτούς τότε να δουν τη δυναμική των νέων κοινωνικών κινημάτων που γέννησε η ανάπτυξη του καπιταλισμού τα ύστερα χρόνια. Απ' αυτή την πλευρά, είναι πολύ σημαντική η διαπίστωση του J.O' Connor για την ταξικότητα των νέων κοινωνικών κινημάτων, που μέχρι σήμερα αρνούνταν επιδεκτικά η "παραδοσιακή" αριστερά, απολυτοποιώντας το ρόλο της εργατικής τάξης σαν το μόνο προνομιακό υποκείμενο του ιστορικού μετασχηματισμού. Στις

---

4. Φ. Ένγκελς: *Εισαγωγή στη "Διαλεκτική της Φύσης"*, Διαλεχτά Έργα, τ. ΙΙ, σελ. 75.

μέρες μας, το φεμινιστικό κίνημα, τα κινήματα του περιβάλλοντος, τα κινήματα των μειονοτήτων μαζί με το εργατικό κίνημα, αποτελούν ενεργά υποκείμενα του αγώνα για μια "ριζοσπαστική δημοκρατία" σε μια "μεταβιομηχανική κοινωνία".

Στο έργο των Μαρξ-΄Ενγκελς δεν απουσιάζει εντελώς η ιδέα της αυτοδιευθυνόμενης κοινωνίας. Θα μπορούσε κάποιος να σημειώσει την παρατήρηση του Μαρξ για την Παρισινή Κομμούνα "που σχηματιζόταν από δημοτικούς συμβούλους με βάση το γενικό εκλογικό δικαίωμα στα διάφορα διαμερίσματα του Παρισιού, οι οποίοι και μπορούσαν να ανακληθούν την οποιαδήποτε στιγμή"[5].

Δεν υπάρχει αμφιβολία, βέβαια, ότι τόσο οι Μαρξ-΄Ενγκελς, όσο και ο Λένιν αργότερα, ήταν οι υπέρμαχοι του κρατικού σοσιαλισμού. Ο εγκλωβισμός τους άλλοτε στη θεωρία των "σταδίων" και άλλοτε στην ιδέα ενός "κράτους της εργατικής τάξης" που θα έπαιρνε για λογαριασμό της την εξουσία στα χέρια του, δεν τους επέτρεψε να δουν το μοντέλο της πραγματικά αυτοδιευθυνόμενης κοινωνίας, από τους ελεύθερους πολίτες της κοινότητας (συνοικίας, πόλης, γειτονιάς, χωριού) και να αναπτύξουν την οργάνωση της κοινωνίας αυτής.

Αξίζει, πιστεύω, να κρατήσουμε –παρόλα αυτά– την παρατήρηση του ΄Ενγκελς ότι "κάθε βαθμίδα είναι αναγκαία και έτσι έχει τη δικαίωσή της για την εποχή και τους όρους στους οποίους χρωστά την καταγωγή της. Γίνεται όμως σαθρή και χάνει τη δικαίωσή της μπρος σε νέους, ανώτερους όρους, που αναπτύσσονται βαθμιαία στους κόλπους της. Υποχρεώνεται να παραχωρήσει τη θέση της σε μια ανώτερη βαθμίδα, που κι αυτή με τη σειρά της θα παρακμάσει και θα αφανιστεί"[6].

Καπιταλισμός (κοινωνικός ή νεοφιλελεύθερος) και σοσιαλισμός (υπαρκτός ή σοσιαλδημοκρατία), κρύβουν μέσα τους τις αντιθέσεις εκείνες που έχουν οδηγήσει την ανθρωπότητα στη σημερινή κρίση. Απ' αυτή την άποψη είναι καιρός πια να τεθεί ζωντανά το εναλλακτικό όραμα της αυτοδιευθυνόμενης, από τα μέλη της, κοινωνίας.

Μιχαήλ Ηλ. Ντασκαγιάννης

---

5. Κ. Μαρξ: *Ο Εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Διαλεχτά ΄Εργα, τ.Ι, σελ. 621.
6. Φ. ΄Ενγκελς: *Ο Φόυερμπαχ και το τέλος της Γερμανικής Φιλοσοφίας*, Διαλεχτά ΄Εργα, τ. ΙΙ, σελ. 419.

ΤΟ ΣΗΜΑ ΜΑΣ

Το μόνιμο σήμα στο εξώφυλλο του περιοδικού "*Κοινωνία και Φύση*" είναι προϊστορικό εικαστικό χάραγμα πάνω σε πήλινο αγγείο της 6ης χιλιετίας της φάσεως Τσαγκλί, που βρέθηκε στη Ν.Α. Θεσσαλία.

Είναι σε μεγάλο βαθμό αφηρημένη αρχέγονη εικαστική σύνθεση και λιτή συνάμα η γραφή του.

Το ανθρωπάκι εικαστικό σχεδίασμα διαγράφεται από τη μέση και πάνω του σώματός του και έχει σηκωμένο το ένα χέρι του, δηλώνοντας κυρίως, ξάφνιασμα και κατάνυξη, σαν αυτόπτης μάρτυρας της πρώτης ημέρας της δημιουργίας.

Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι κοιτάζει με έκπληξη και φόβο τον κόσμο από στεγασμένο σημείο, γιατί πάνω απ' το κεφάλι του και δίπλα αριστερά του, το προστατεύει ένα δεύτερο σχεδίασμα αρχέτυπου σπιτιού, ενισχύοντας περισσότερο τη σύνθεση.

Το αρχέγονο εικαστικό και κοινωνικό αίσθημα αλλά και η γραφή σ'εκείνο το προϊστορικό επίπεδο της 6ης χιλιετίας τρέχει απρόσκοπτη ροή και μέγεθος ποιητικής ελευθερίας του εικαστικού λόγου κι οπωσδήποτε τον εικαστικό λόγο της φάσεως Τσαγκλί τον αποφασίζει περισσότερο η σοφία της καρδιάς, οι κραδασμοί του ευφυούς ενστίκτου και δεν τον απειλούν φορμαλιστικά ιδεολογήματα.

Το αρχέτυπο εικαστικό αυτό σχεδίασμα είναι σημαντικά απελευθερωμένο μορφοπλαστικά και εντάσσεται στην ανάγκη έκφρασης και γραφής· διευκολύνοντας τις επικοινωνίες της συλλογικής κι ατομικής συνείδησης που ολοκληρώνονται στα πλαίσια πάντα του κοινωνικού και φυσικού ανειρήνευτου γίγνεσθαι.

Πολιτισμικά και χρονικά το ανθρωπάκι-σήμα δεν είναι τόσο αφελές κι ανυποψίαστο εικαστικά — που έτσι περίπου το οριοθετούν κάποιοι για να το εντάξουν στα τυποποιημένα εικαστικά προϊόντα του κοινωνικού κομφορμισμού ως εικόνα και μόνο! Ακόμα κι ο Καρλ Μαρξ έκανε άθελά του, πιστεύω,την απλοϊκή διατύπωση πως οι προχριστιανικές αρχαιοελληνικές κοινωνίες ήταν η "αυγή της ανθρωπότητας" πολιτισμικά ή η "παιδική της ηλικία"...

Όχι, βέβαια. Γιατί μια τέτοια ηλικιακή οριοθέτηση και μια τέτοια ιστορικοληξιαρχική μέτρηση της πολιτισμικής ελληνικής αφύπνισης και του κόσμου διατρέχει τον κίνδυνο μιας δογματικότητας.

Η ανθρωπολογική επιστήμη σήμερα ξεπέρασε διαλεκτικά αυτή τη συνολική και κοντόφθαλμη διατύπωση και προέκτεινε τη γνώση και την περιπέτεια της έρευνας ώς τα βάθη του απροσμέτρητου σχεδόν ανθρώπινου παρελθόντος. Η σύγχρονη ανθρωπολογία στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς άλλαξε τις πληροφορίες και τις αντιλήψεις μας και μας έπεισε ότι πολύ νωρίτερα άρχισε ν'αφυπνίζεται ο άνθρωπος, επιχειρώντας να φτιάξει εργαλεία με πρόθεση γούστου κι άλλα αντικείμενα χρήσης λαξεύοντάς τα και χαράζοντάς τα με φαντασία και τέχνη.

Τα ανθρωπολογικά ευρήματα ιδιαίτερα στο Σπήλαιο Πετραλώνων Χαλκιδικής στην Ελλάδα, επιστημονικά ερμηνευμένα από τον Άρη Πουλιανό κι άλλους κορυφαίους ανθρωπολόγους του κόσμου, βοήθησαν κατά πολύ τις πληροφορίες μας για τη "μακροπαρελθοντική" κοινωνική, φυσική και καλλιτεχνική διαδρομή του ανθρώπου, φέρνοντας στο φως με τις ραδιοχρονομετρήσεις κι άλλες σύγχρονες μέθοδες την ύπαρξη και την ηλικία του ελληνο-ευρωπαίου "Αρχανθρώπου" των 700.000 χρόνων.

Σήμερα μάλιστα που παρακολουθούμε κι εμείς αυτόπτες μάρτυρες τη βίαιη απόσπαση του ανθρώπου από την παραδοσιακή φύση, αυξάνει σε οδύνη το ενδιαφέρον μας να μελετήσουμε και ν'αποκαλύψουμε το απώτατο παρελθόν της διαδρομής της φύσης και της κοινωνίας, στοιχεία πρώτα που διαμόρφωσαν μαζί κι ο υποκειμενικός παράγοντας τη μυθολογική κι ιστορική πολιτισμική μνήμη και συνείδηση του ανθρώπου.

Με βάση λοιπόν αυτές τις παρατηρήσεις και αποτιμήσεις της ιστορικο-κοινωνικής και φυσικής διαδρομής μπορούμε ευκολότερα να διευκρινίσουμε τις δύο δεσπόζουσες επιλογές της σύγχρονης κοινωνικής ιδεολογίας και προβληματικής:

Να συνεχίσει ο άνθρωπος την προσευχή του με το βαθύτατο σεβασμό στην ανθρώπινη κλίμακα, το ίδιο και στην κλίμακα της φύσης, προσεγγίζοντας σημαντικά έτσι το μακρότατο παρελθόν τους και τους κανόνες της εσωτερικής λειτουργίας τους; Κι επίσης να παρακολουθήσει εμπνευσμένα τα καινούργια ανοίγματα προς τα μπρος του στοχασμού και της τέχνης, παιχνίδι των οριζόντων και πάλι της κοινωνικής και φυσικής οντότητας, που τον κρατά στοργικά στους κόρφους της σαν πολιτισμικό και πολιτικό ον;

Ή ν'αφεθεί έρμαιο στον μαζανθρωπισμό και αδρανές υλικό του κοινωνικού κομφορμισμού που κυριαρχείται από τον τεχνολογικό ολοκληρωτισμό, την αρ-

νητική πλευρά της ηλεκτρονικής τεχνολογικής επανάστασης.

Ο κόσμος φαίνεται να οδηγείται πλέον στην ομηρεία της κοινωνικής και φυσικής εξουθένωσης με όρους και μεθόδους προκάτ της σύγχρονης βιοτεχνολογίας ως παραμορφωτική δύναμη της γενετικής, του κοινωνικού συγκεντρωτισμού και του πολιτικο-οικονομικού αυταρχισμού.

Στο σημερινό ιστορικο-κοινωνικό στάδιο συμβαίνει, παρατηρούμε, η κορυφαία ρήξη της κοινωνίας και της φύσης και η ανθρώπινη μοίρα έχει προχωρήσει στα ακραία όρια οδύνης και τραγικής εμπλοκής καθώς έτσι την μπλοκάρει η διαταραγμένη οικολογική ισορροπία.

Οι κατεστημένες κοινωνικές, στρατιωτικές και κομματικές ηγεσίες έχουν επενδύσει στον τεχνολογικό ολοκληρωτισμό που τις διευκολύνει για μια μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση του ανθρώπου και της γης – κορυφαίο σημείο απειλής να τιναχτεί κι όλος ο πλανήτης μας στον αέρα σαν πυρηνική θανατηφόρα σκόνη.

Το εικαστικό είδωλο - σήμα του περιοδικού "*Κοινωνία και Φύση*", για να κλείσει κι η παρένθεση, είναι φορτισμένο με κατάνυξη μπροστά στο μυστήριο της ζωής. Είναι πράξη ποιητικής αθωότητας σ'εκείνον το χρόνο σύνθεσής του κι όχι πρόθεση να μας πει πώς φτιάχτηκε ο κόσμος στον ενεστώτα χρόνο.

Αισθάνεται ευτυχής κανείς να μπει πίσω απ' αυτή την πράξη, ανοιχτό παράθυρο, της εικαστικής σύνθεσης των 6.000 χρόνων για να δει τη ζωή με έκπληξη αλλά καὶ με καθαρτήριο αίσθημα βλέμματος.

Αυτό το εικαστικό ανθρωπάκι, αρχέγονος εικαστικός φόβος και έλεος, κατά Αριστοτέλη, και ποιητική διαύγαση του κόσμου, είναι παράλληλα ψυχοδιανοητικό προϊόν της ελληνικής μυθοπλασίας και μυθολογίας που συγκινεί και φωτίζει ακατάπαυστα με το ξάφνιασμα, την κατάνυξη και τη γραφή του την οικουμενική πολιτισμική μνήμη σε κύματα χρυσής βροχής της εικαστικής ευδαιμονίας και σε αρχέτυπο μορφολογικό τραγούδι ελευθερίας.

Κ. Σταυρόπουλος

- *Την εικαστική και αισθητική ευθύνη του περιοδικού Κοινωνία και Φύση έχει ο Κώστας Σταυρόπουλος και την επιμέλεια ο Παναγιώτης Γράββαλος.*

press clipping service ltd

ΓΡΑΦΕΙΟ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ ΤΥΠΟΥ Ε.Π.Ε.

ΟΛΕΣ ΟΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ

Δεν υπάρχει λόγος να κρατάτε ολόκληρες τις εφημερίδες που διαβάζετε, για να φυλάξετε μια είδηση που σας ενδιαφέρει. Κρατείστε μόνο την είδηση.
Ζητείστε μας τα αποκόμματα όλων των εφημερίδων, για να μη μπείτε εσείς στον κόπο να τα συγκεντρώσετε.
Δουλειά μας είναι να ενημερωνόμαστε και να σας ενημερώνουμε.
Διαβάζουμε όλες τις εφημερίδες (ελληνικές και ξένες) και κρατάμε για λογιαριασμό σας, τα αποκόμματα που σας αφορούν.
Δεν είμαστε «μερικοί άνθρωποι», αλλά ένα ολόκληρο δημοσιογραφικό επιτελείο που δουλεύει υπεύθυνα για την ειδική - δική σας ενημέρωση.
Επικοινωνείστε μαζί μας!

Στάθης Κάλλος

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
Αριστείδου 6, 105 59, τηλ. 3215500, 3243351

ὁ ἡ λέξη

ἑλληνική καί ξένη λογοτεχνία

σκουπίδια

ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗ

ΤΡΙΜΗΝΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ:

- ΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΟΓΚΟΥ ΤΩΝ ΣΚΟΥΠΙΔΙΩΝ
- ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗ ΥΛΙΚΩΝ & ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ
- ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ

ΟΤΙ ΘΕΛΕΤΕ ΝΑ ΜΑΘΕΤΕ ΓΙΑ:

-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΑΠΟ ΤΑ ΣΚΟΥΠΙΔΙΑ.
- ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΚΥΚΛΩΣΗΣ.
- ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΦΙΛΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ.
- ΤΑΣΕΙΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ & ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ.
- ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΣΚΟΥΠΙΔΙΩΝ

ΟΤΙ ΘΕΛΟΥΝ ΝΑ ΜΑΘΟΥΝ:

ΕΥΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΜΕΝΟΙ ΠΟΛΙΤΕΣ,
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΦΟΡΕΙΣ,
ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ,
ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ,
ΠΑΙΔΙΑ & ΜΕΓΑΛΟΙ.

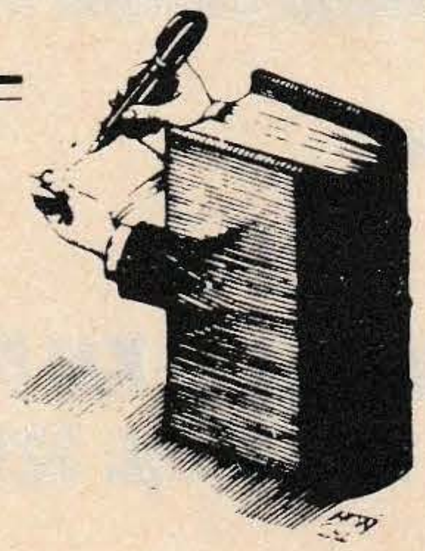

ΔΙΑΒΑΖΩ

Κάθε τεύχος κι αφιέρωμα

Α. Μεταξά 26

10681 – Αθήνα

Τηλ.: 36.40.488 – 36.40.487

Το περιοδικό

avti

σε δράση:

**στη μουσική,
τον κινηματογράφο,
το χορό,
την αρχιτεκτονική,
τα εικαστικά,
την αρχαιολογία,
τα μέσα ενημέρωσης.**

**Και όπως πάντα:
Πολιτική ζωή
Διεθνή θέματα
Οικονομία
Περιβάλλον.**

Ζητήστε το

avti

την Παρασκευή

Προϊόντα Ερωτος και Χάους..

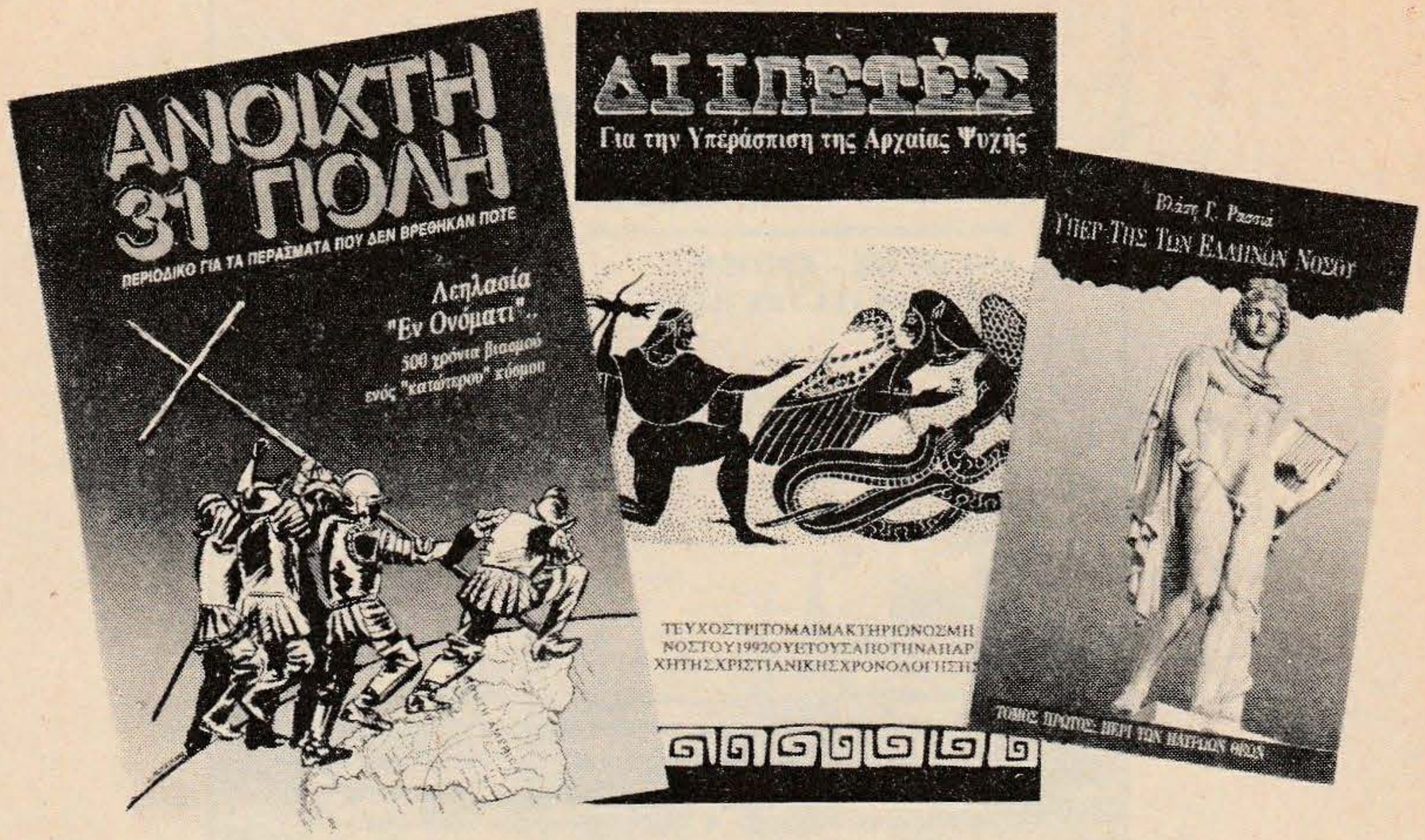

ΑΝΟΙΧΤΗ ΠΟΛΗ. *Το μοναδικό τακτικής κυκλοφορίας περιοδικό underground στη χώρα μας. Από το 1980! Γιά όσους τολμούν ν'αναζητούν πέρα από το Κοπάδι.. Τιμή 550 δρχ.*

ΔΙΙΠΕΤΕΣ. *Περιοδικό "Γιά Την Υπεράσπιση της Αρχαίας Ψυχής". Προχριστιανικός ελληνικός πολιτισμός, πάτριες παραδόσεις, Φιλοσοφία, Πόλις και καθημερινό Εθος. Τιμή 700 δρχ.*

Βλ.Ρασσιά: ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΝΟΣΟΥ. *Ενα "υπόγειο" μπεστ-σέλλερ! 500 αντίτυπα μέσα σε ένα μόνο μήνα κυκλοφορίας! Κυκλοφορεί ο πρώτος τόμος* ***"Περί Των Πατρώων Θεών"****. Τιμή τόμου 2.000 δρχ.*

Στέλνονται με αντικαταβολή σε όλη την Ελλάδα.

Ταχ.Θυρίδα 20037, Αθήνα ΤΚ 11810

Γραφτείτε συνδρομητές στο **avti**

Θέσεις

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ – ΚΡΙΤΙΚΗ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

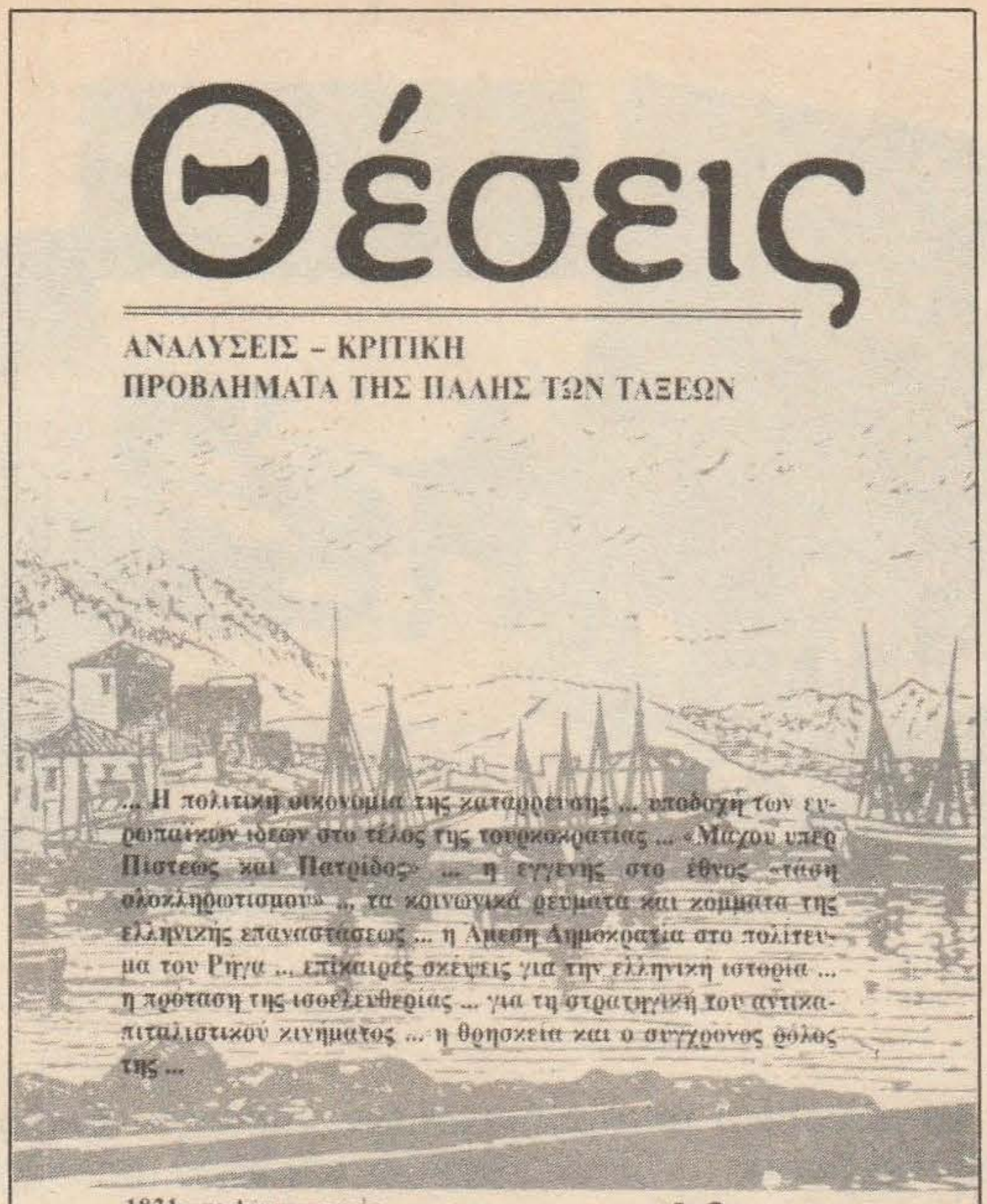

... Η πολιτική οικονομία της καταρρεύσης ... υποδοχή των ευρωπαϊκών ιδεών στο τέλος της τουρκοκρατίας ... «Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος» ... η εγγενής στο έθνος «τάση ολοκληρωτισμού» ... τα κοινωνικά ρεύματα και κόμματα της ελληνικής επανάστασεως ... η Άμεση Δημοκρατία στο πολίτευμα του Ρήγα ... επίκαιρες σκέψεις για την ελληνική ιστορία ... η πρόταση της ισοελευθερίας ... για τη στρατηγική του αντικαπιταλιστικού κινήματος ... η θρησκεία και ο σύγχρονος βόλος της ...

1821 και Διαφωτισμός

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ– ΜΑΡΤΙΟΣ 1993

42

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
Ο πόλεμος στον Κόλπο

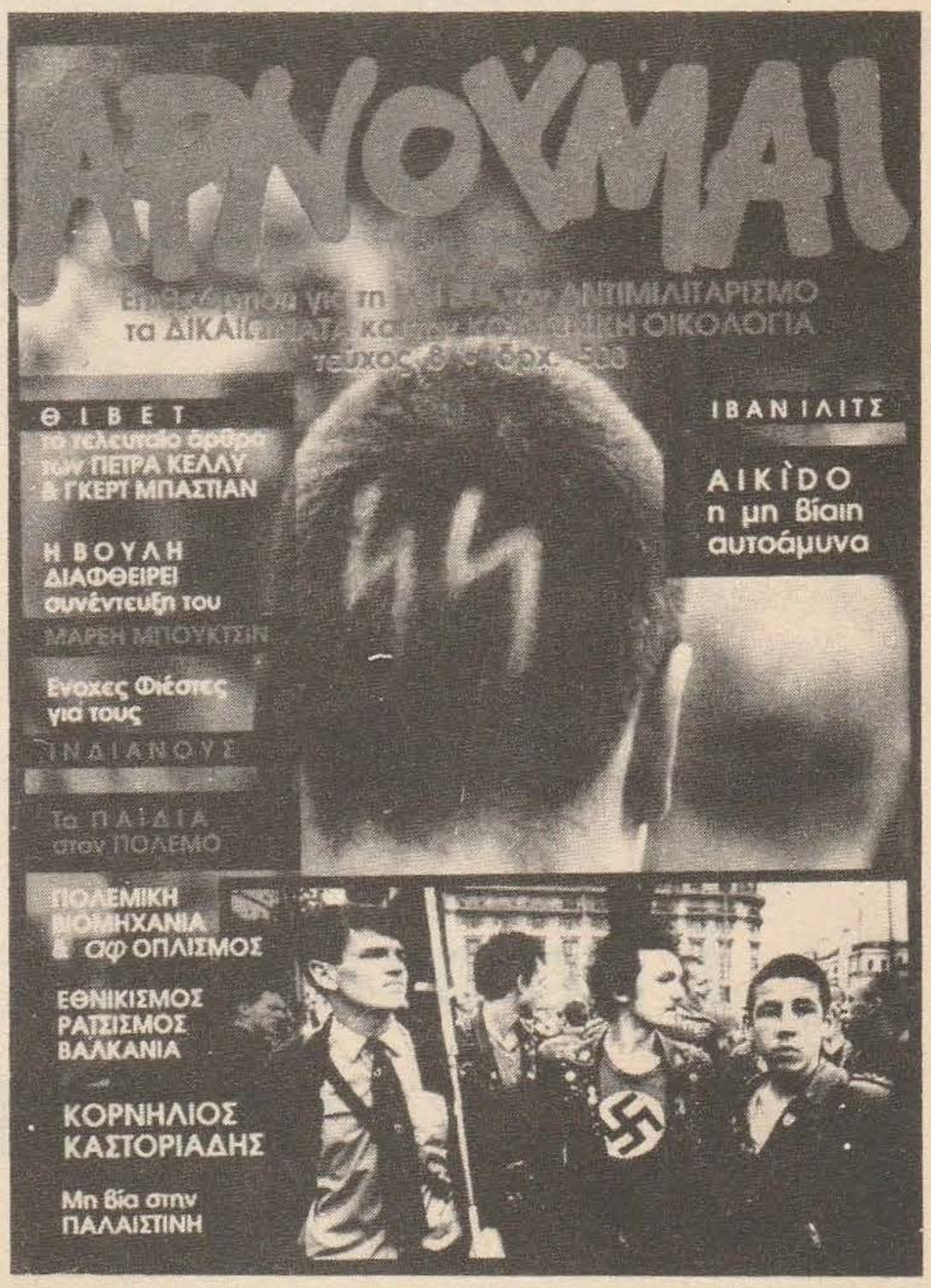

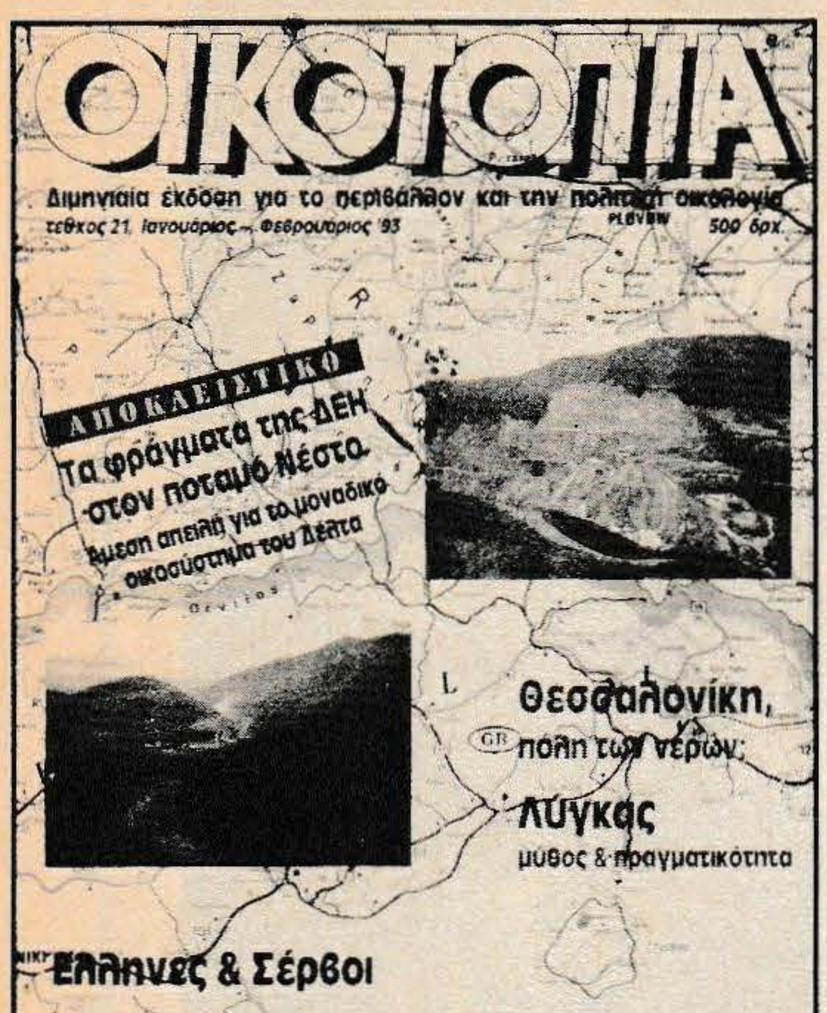

τεύχος 21 **δρχ. 500**
Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1993

ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟ

Τα φράγματα της Δ.Ε.Η. στον ποταμό ΝΕΣΤΟ
Άμεση απειλή για το μοναδικό οικοσύστημα του ΔΕΛΤΑ

ΛΥΓΚΑΣ: υπάρχει ακόμα στην Ελλάδα το μυθικό αιλουροειδές; Μύθος & πραγματικότητα

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: πόλη των νερών ή του τσιμέντου;

ΒΑΤΣΛΑΒ ΧΑΒΕΛ: Και η Γη έχει ψυχή

1492 – 1992
Η κατάκτηση της αμερικάνικης φύσης

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ για το ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ
της Μαρίας Αδελαΐδα Αλλιέττα, προέδρου της ομάδας των Ευρωπαίων Πράσινων

και ακόμη: ΑΡΘΡΑ για Οικολογική Γεωργία, • Περιβαλλοντική Εκπαίδευση • Οικολογική - Εναλλακτική Μουσική • Ποδήλατα • Βιβλιοπαρουσίαση • και πολλά άλλα

ΟΙΚΟΤΟΠΙΑ, το οικολογικό περιοδικό από την Θεσσαλονίκη
Τ.Θ. 10551 – 541 10 Θεσσαλονίκη
ΤΗΛ. 241.791 – FAX 273.483

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
ΑΘΗΝΑ: (01) 3602.644
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: (031) 237.463

ΛΕΒΙΑΘΑΝ

Τριμηνιαία έκδοση της εταιρείας έρευνας και μελέτης του πολιτισμού και της κουλτούρας

12

• Κορνήλιος Καστοριάδης: Η κατάρρευση της Δύσης • Johannes Agnoli: Ο «μετασχηματισμός της δημοκρατίας» είκοσι χρόνια μετά • Veljko Vujacic - Victor Zaslavsky: Τα αίτια της διάλυσης στην ΕΣΣΔ και στη Γιουγκοσλαβία • Μανόλης Λαμπρίδης: Οι διανοούμενοι και ο σταλινισμός • Ηρακλής Δ. Λογοθέτης: Διανοούμενος ελευθέρας βοσκής • Γιώργος Ν. Μερτίκας: Το τέλος των διανοουμένων • Στέφανος Ροζάνης: Ο διανοούμενος ως παραγωγός ιδεών • Κ. Α. Κατσουρός: Αλλαγή και μεταμορφισμός

Β΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1992

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Μηθύμνης 48, 11252, τηλ.: 8674040

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΙΣ

ΜΑΡΕΪ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

Τι είναι
Κοινωνική Οικολογία;

Η Σύγχρονη Κρίση

ΜΑΡΙΑ ΛΟΥΙΖΑ ΜΠΕΡΝΕΡΙ

Ταξίδι
στις Ουτοπίες

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: **ΑΝΘΗ** του **ΚΑΚΟΥ**
ΜΗ ΚΕΡΔΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Ισιδώρου 61, 104 44 Αθήνα ☎ 51.28.304
Ταχ. Διεύθυνση: Τ.Θ. 25 065, 100 26 Αθήνα

Άνθη του Κακού

Αντιεξουσιαστική Εναλλακτική Επιθεώρηση

...ΕΠΕΙΔΗ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΑΠΛΩΣ Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Γραφτείτε συνδρομητές στο

Κοινωνία και Φύση

Φίλοι αναγνώστες,

Το περιοδικό "ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ" είναι η μοναδική έκδοση θεωρητικού προβληματισμού πάνω σε θέματα πολιτικής και κοινωνικής οικολογίας με διεθνή κυκλοφορία.

Εκδίδεται στα Ελληνικά και τα Αγγλικά και κυκλοφορεί, εκτός από την Ελλάδα, στις Η.Π.Α., Καναδά, Αγγλία.

Εκδίδεται από τη μη κερδοσκοπική εταιρία "ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ" και η βιωσιμότητά του εξαρτάται από τις συνδρομές

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ
ΣΤΟ "ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ"

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Κολοκοτρώνη 31, 105 62 Αθήνα

- ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ
  (3 τεύχη) 3.000 δρχ.
- ΔΙΕΤΗΣ
  (6 τεύχη) 5.000 δρχ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ
Κολοκοτρώνη 31, 10562 Αθήνα

ΤΙΜΗ: ΤΕΥΧΟΣ 1.000 Δρχ.